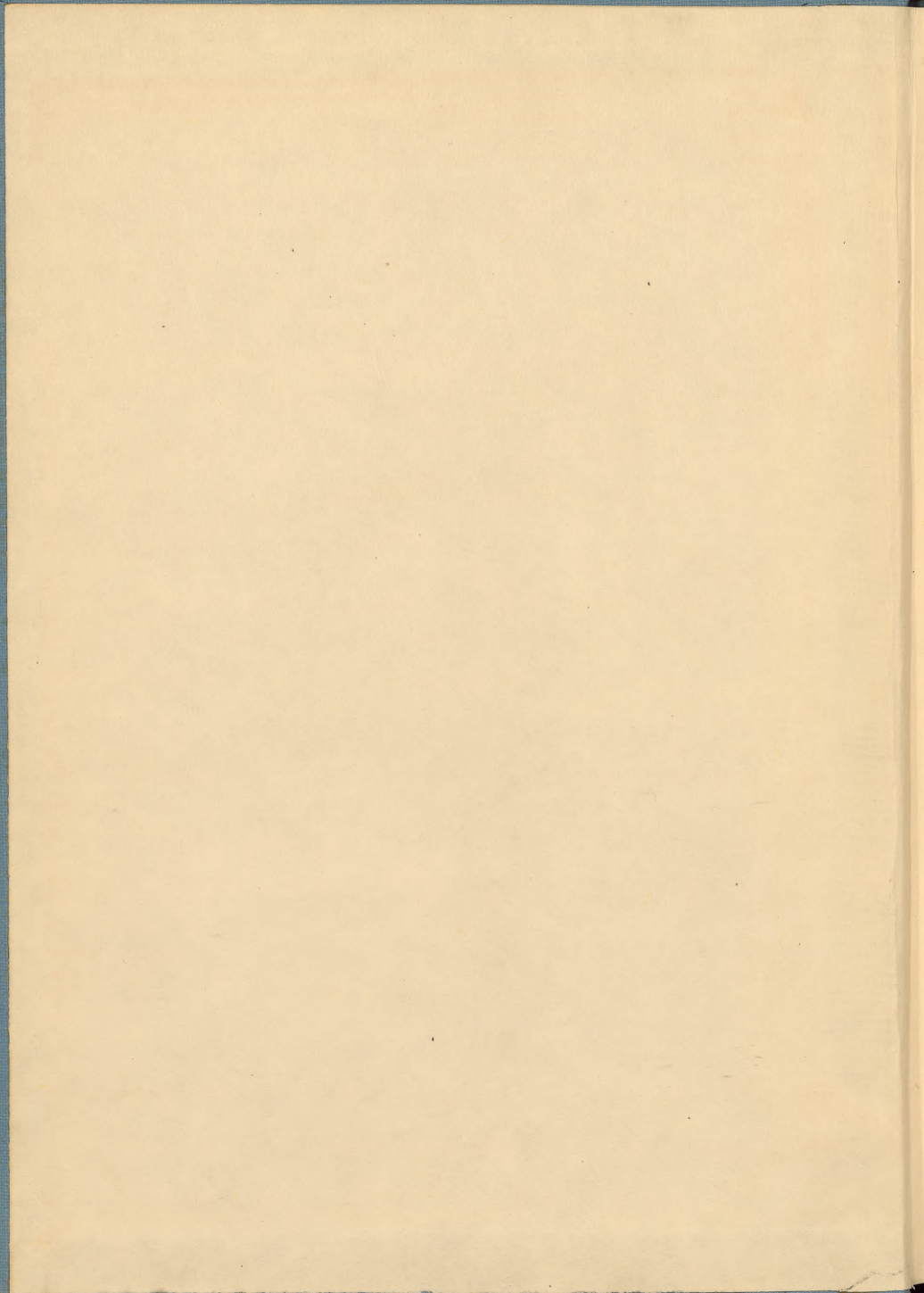

91-3
L-196

DR. N. VĪKSNĪŠ

LATVIJAS
VĒSTURE
JAUNĀ
GAISMĀ

1918

Latvijas Vēsture
Jaunā Gaismā

Latvijas Vēsture Latvijas Vēsture
Latvijas Vēsture Latvijas Vēsture

1918. g. 1. sējums

B, L

L 91-3
196

cl. 91. L
9

DR. N. VIKSNIŅŠ

LATVIJAS VĒSTURE JAUNĀ GAISMĀ

Neklātienes lekcijas Latvijas vēsturē
Latviešu kultūras seminārā

(1960. — 1967. g.)

KF

LATVIJAS VĒSTURE
JAUNĀ ĢAISMĀ

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTEKA

~~91~~

28.309

0305041394

(1987 — 1988)

“Draugas” spiestuve
4545 West 63rd Street, Chicago, Illinois, 60629

Krolla Kultūras biroja izdevums
Oak Parkā, 1968. gadā

Faint, illegible text or markings in the center of the page.

Faint, illegible text at the bottom of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Priekšvārdi

Šī mana grāmata izveidojusies sakarā ar manu darbību Latviešu kultūras seminārā. Jau 1959. g. A.L. A.-s Kultūras biroja vadītājs Dr. P. Norvilis savā 12. septembra vēstulē uzaicināja mani uzņemties šī semināra Latvijas vēstures nodaļas noorganizēšanu. 14. oktobrī saņēmu šo aicinājumu arī no semināra vadītāja Artura Kaugara kunga.

Atsaucoties šim aicinājumam, sagatavoju un lūdzu izsūtīt aptaujas lapas visiem tiem jauniešiem, kas bija šai nodaļā registrējušies. Aptaujas nolūks bija izveidot vairākas speciālas interešu grupas. Līdz 1959. g. 1. novembrim no 111 registrētiem atbildēja tikai 11. Formāli pieejot, pārējos 100 jauniešus varētu svītrot kursantu sarakstā. Tomēr uzskatīju par pareizāku pagaidām izsūtīt manas lekcijas un praktisko darbu lapas visiem registrētiem, pievienojot vēl arī savu pirmo atklāto vēstuli, sakarā ar ko aktīvai grupai pievienojās vēl 4 kursanti. Pēc otras atklātas vēstules pienāca klāt vēl 4 dalībnieki. Tā bija izveidojies zināms kodols, kas noderēja par pamatu manas vēstures nodaļas darbībai. Darbs ritēja itin rosīgi, bet 1961. g. beigās jau iezīmējās krīze, jo semināra vadītājs A. Kaugars un tehniskās daļas vadītājs Ivars Roziņš atteicās no turpmākas darbības seminārā.

Miļš paldies viņiem par viņu svētīgo un paš aizliedzīgo darbu!

Līdz 1962. g. rudenim izdevās šo krīzi pārvarēt, jo semināra vadību uzņēmās J. Bičolis, vēstures no daļas pagaidvadību Vitolds Kalniņš (resp. Vitauts Kalve), kas izstrādāja Latvijas vēstures programmu 3 mācības gadiem ar 16 lekcijām katru gadu. Par studentu daļas vadītāju izraudzīja Uldi Gravu un par administratīvās daļas vadītāju J. Saulīti. Diemžēl tehniskais darbs seminārā kļuva gausāks, tā ka bija pat gadījums, ka vienā pusgadā pavairoja un izsūtīja tikai vienu lekciju. Visumā tas ir nācis lietai arī par labu: man bija iespēja ilgāk pārdomāt katras lekcijas saturu. Bez tam kurss ieilga no 3 gadiem uz 7 gadiem, toties tagad, publicējot savas lekcijas, varēju izmantot arī visjaunākās ļoti vērtīgās publikācijas Latvijas vēsturē.

Manas grāmatas virsraksts var izlikties pārāk skaļš un saistīts ar pārāk lielām pretenzijām. Tas arī saprotams, jo latviešu tautā diezgan plaši izplatīta mazvērtības apziņa, kā to kādreiz pasvītroja Latvijas universitātes angļu valodas lektors Metjūss kādā savā publikācijā žurnālā "Daugava". Šī mazvērtības apziņa vērojama arī dažu latviešu vecākās paaudzes vēsturnieku darbībā. Tā piem. nelaiķis prof. Francis Balodis bija laimīgs, ja viņam izdevās pamatot domu, ka mazās latviešu tautas kultūra var nostāties blakus lielo tautu kultūrai. Turpretī tagad jaunākie pētījumi norāda uz to, ka mūsu attālākie senči — aisti ir bijuši pirmie augstākas kultūras nesēji Austrumeiropas telpā vairākus gadu tūkstošus. Arī dokumentētās

vēstures gadu simteņos mūsu tauta ir bijusi aktīva savu likteņu līdzveidotāja.

Šī mana grāmata, kurā daudz jaunu faktu un jaunu atziņu, vispirms labi noderēs Latvijas vēstures skolotājiem, tad skautu un gaižu vadītājiem, arī jaunatnes pulciņu vadītājiem Latvijas vēstures neklāties un klāties kursu organizēšanai.

Kādreiz ALA's Kultūras biroja darbinieku apspriedē Ņujorkā gleznotājs Leonids Linauts konstatēja, ka latviešu bērni A.S.V. skolās jūtas nelaimīgi, ka viņi nevar pastāstīt par savu zemi un tautu nekā tāda, ar ko viņi varētu lepoties. Sakarā ar to ierosināju publicēt latviešu mākslas darbu mapes un pagaidām līdzekļu iegūšanai mākslas darbu krāsainās reprodukcijas. Tagad mana Latvijas vēstures grāmatas dos vecākiem daudz vērtīgu datu par to, kāpēc latvieši var lepoties ar savu tautu un tās kultūru.

Savu trešo lekciju "Kad, kur un kā radies pirmatnējais cilvēks", svītroju, jo tai samērā attāļš sakars ar Latvijas vēsturi. Toties tagadējā trešā nodaļā "Mūsu senči — augstākas kultūras nesēji" apvienotas vairākas lekcijas. Tāpēc arī grāmatas nodaļu numerācija ir citādāka nekā bija lekcijām. Esmu savas lekcijas pārstrādājis un papildinājis, lai tās atbilstu pašreizējām jaunākajām atziņām Latvijas vēsturē.

Šis mans Latvijas vēstures kurss noslēdzas ar 1945. gadu. Kopš šī gada latviešu tauta saskaldīta 3 vienībās: tās kodols — apm. 1,300,000 palika dzimtenē, apm. 180,000 — 270,000 nokļuva izsūtījumā un apm. 150,000 atrodas izkaisīti brīvajā pasaulē. Par mūsu tautas dzīvi okupētajā Latvijā plašāku pētīju-

mu veicis Ādolfs Šilde, kas publicējis grāmatu "Bez tiesībām un brīvības". Tas pats autors rūpīgi noskaidrojis arī mūsu deportēto izsūtījuma vietas, kas dokumentētas viņa grāmatā "Pa deportēto pēdām" (angļu valodā "The Profits of Slavery"). Par trimdnieku dzīvi A.S.V. žurnālists O. Akmentiņš jau publicējis savas grāmatas "Amerikas latvieši" I daļu un turpina vākt materiālus II daļai. Tātaļ tagad mūsu vēsture pārskatāma līdz pat mūsu dienām.

Beigās uzskatu par savu patīkamu pienākumu izteikt dziļi izjustu pateicību par semināra un līdz ar to manas darbības morālu un materiālu atbalstīšanu A.L.A.-s valdei ar tās priekšsēdi prof. J. Lejiņu priekšgalā, it sevišķi A.L.A.-s Kultūras biroja vadītājam Dr. P. Norviļa kungam, kas pēdējā laikā līdztekuš saviem daudzējādiem pienākumiem sekmējis arī šo vestures kursu un tā pabeigšanu Kultūras seminārā.

Ļoti pateicos O. Krolla kungam par šīs grāmatas publicēšanu.

N. Viksniņš

Filadelfijā, 1967. g. vasarā.

PIRMĀ NODAĻA

Vēsture citu zinātņu starpā

A. Ievads

Kādreiz pusaudzā gados mani ļoti nodarbināja bezgalības jautājums. Vērojot debess jumus un apvārsni, kur zeme un debess it kā saplūst kopā, radās jautājums: bet kas aiz visa tā tālāk? Iedomājot redzamo pasauli kā sfairu, iedomājot ka tā ir ietverta kādā lielākā sfairā, tā savukārt vēl lielākā, bet — kas atrodas aiz vistālākās sfairas?

Prasīju padomu mātei. Tā, kā jau lauku cilvēks, atbildēja ļoti vienkārši: “Ko nu tu par tādiem niekiem galvu lauži, drīz vecs paliksi!” (Pareizāk būtu bijis teikt “klūsi”, jo “palikt” var tikai tādā pašā stāvoklī, kādā jau kaut kas līdz šim atrodas). — Te mēs sastopamies ar diezgan grūtu problēmu, jo patiešām bezgalību iedomāties mēs nespējam, lai gan ar bezgalības jēdzienu jāsastopas vienā — otrā zinātnē.

Vēsturē mums ar bezgalību nenāksies nodarboties. Toties visuma problēma ietilpst kādas citas zinātnes laukā, kas sākumā bija vienīgā zinātne un saucās “sophia” (resp. gudrība), vēlāk “philosophia”, jo cilvēki bija nākuši pie atziņas, ka viņi visu izziņāt nevar, bet var tikai “mīlēt zinātni” (phileo — mīlēt) jeb tiekties, censties pēc gudrības. Vēlāk no šīs kopējās zinātnes, kas nodarbojas ar ļoti plašiem jautājumiem, kā piem. no kā pasaule cēlusies, no kā tā sa-

stāv, kāda ir cilvēka dzīves jēga u. t. t., atdalījās tā saucamās speciālās zinātnes.

Parasti izšķir divas plašas zinātņu grupas: dabas zinātnes šī vārda plašā nozīmē un humānītārās zinātnes, pie kuŗām pieder arī vēsture. Nevajaga iedomāties, ka pasaules priekšmetus zinātnes sadalījušas grupās un ar katru grupu nodarbojas kāda zinātne.

Zinātnes atšķiras savā starpā nevis ar zināmu apskatāmo priekšmetu skaitu. Tā piem. vienu un to pašu jēdzienu "cilvēks" apskata dažādas zinātnes, kā piem. fizioloģija, anatomija, psiholoģija, tautsaimniecība, arī vēsture.

Rodas jautājums: vai kādreiz zinātnes būs visu noskaidrojušas un vairs neatliks nekā ko pētīt? Tas nekad nevar notikt, jo arvien var rasties jauni viedokļi, no kuŗiem sāk apskatīt jau līdz šim pētītos priekšmetus, līdz ar to rodas jaunas zinātnes, bet arī vienā un tai pašā zinātnē var rasties jauni viedokļi.

Īstenībā katrs plašāks jēdziens zīmējas uz bezgalīgu priekšmetu skaitu. Vācu filozofs Heinrichs Rikerts (Ruekert) savā grāmatā "Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung", ("Dabaszinātnes jēdzienu attīstības robežas") runā par priekšmetu ekstensīvo un intensīvo daudzējādību. Tā piem. jēdziens "cilvēks" zīmējas uz bezgalīgu cilvēku skaitu, jo šis jēdziens aptveŗ visus agrāk dzīvojušos, tagadējos un nākotnes cilvēkus. Tā ir ekstensīvā daudzējādība. Bet šo pašu jēdzienu var apskatīt no ļoti daudz viedokļiem, jo šī jēdziena aspektu skaits ir bezgalīgs. Tā ir intensīvā daudzējādība. Visparējie jēdzieni noder šīs bezgalības pārvarēšanai, jo ar to pa-

līdzību mēs vienkāršojam īstenību, tverot tanī tikai vispārējo.

B. Vēstures jēdziena noskaidrošana

Tagad nu noskaidrosim, no kāda viedokļa vēsture apskata cilvēkus. Tātaļ kas ir vēsture? Ļoti bieži sastopam šādu vēstures jēdziena definīciju: Vēsture apskata kādas tautas pagātņi no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām.

Te nu vispirms rodas jautājums: vai mūs interesēs viss, kas pagātnē noticis ar kādu tautu? Vispirms jākonstatē, ka mēs nezinām visu, kas ar kādu tautu noticis, jo ne par visu mums ir saglabājušies dokumenti, vai kādas citas piemiņas zīmes. Bez tam ne jau viss mūs varētu interesēt šai tautas pagātnē. Apskatot pagātņi, mēs izdarām zināmu izlasi pagātnes faktu starpā. Lai šādu izlasi izdarītu, mums vajadzīgs zināms viedoklis, no kuŗa mēs šķirotu un vērtētu pagātnes faktus. Ko tad īsti apskata vēsture?

C. Kultūra un tās nozares

Vēsture ir zinātne, kas apskata kādas atsevišķas tautas vai cilvēces *kultūras attīstību* no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām. Bet kas ir kultūra? Tā kā ir vairākas kultūras nozares, tad šī jēdziena definīcijā mums viss tas jāparedz. Tāpēc šis definējums būs itin plašs un skanēs šādi:

Kultūra ir viss tas, ko cilvēks ar savu fizisko spēku un gara spējām ir izveidojis savas saimnieciskās labklājības nodrošināšanai, savas sabiedriski — po-

lītiskās dzīves izveidošanai un sava gara spēju izkopšanai. Kā no šī definējuma redzams, kultūrā izšķir:

1. Saimniecisko jeb materiālo kultūru,
2. Sabiedriski — politisko kultūru un
3. Garīgo kultūru.

Kas ietilpst saimnieciskā kultūrā?

Lai to noskaidrotu, jautāsim: kas ir saimniecība? Saimniecība ir tāda cilvēku darbība, kuŗas mērķis ir sagādāt visu vajadzīgo uztura, mitekļa un apģērba ziņā. Runājot par sabiedrisko dzīvi, mēdz runāt par kārtām un šķirām. Kāda ir šo terminu starpība? Kārtas ir sabiedriski grupējumi, kas atšķiras savā starpā vispirms tiesiskā ziņā un tad tikai saimnieciskā ziņā. Piem. tiesiskā ziņā bija kādreiz ļoti liela starpība muižnieku un zemnieku kārtas starpā. — Šķiras ir sabiedriski grupējumi, kas atšķiras savā starpā tikai saimnieciskā ziņā, bet tiesiskā ziņā ir pilnīga vienlīdzība.

Valsts iekārtu formas

Ir divi galvenie valsts iekārtas novirzieni: monarhijas un republikas. Pirmais ir sengrieķu vārds un nozīmē "vienvaldība", otrs — latīņu vārds un nozīmē "sabiedriska lieta" jeb "tautvaldība".

Katrā valstī izšķir trīs varas veidus: likumdošanas, izpildvaru un tiesas varu. Absolūtā monarhijā visi trīs varas veidi pieder valdniekam (piem. senajā Ēģiptē), tautai nav nekādas varas.

Kārtu monarhijā visa vara pieder valdniekam,

tikai likumdošanā viņam jāsadarbojas ar augstākām kārtām. Tāda bija viduslaiku otrā puse, kad dibinājās parlamenti, generālštati un t. t.

Konstitucionālā monarchijā vara pieder ķēniņam, bet likumdošanā līdzrunāšana visai tautai, lai gan arī te ir zināmi ierobežojumi, kā tas ir, piem. Holandē.

Parlamentārā monarchijā visi trīs varas veidi sadalīti valdnieka un tautas starpā, kā piem. Lielbritānijā

Demokratiskā republikā visi trīs varas veidi pieder tautai, piem. agrākajās brīvajās Baltijas republikās.

Aristokratiskā republikā visi trīs varas veidi pieder augstākām kārtām, piem. senajā Grieķijā.

Padomju republikā, pēc satversmes, visi trīs varas veidi pieder zemākām kārtām (strādnieku, darba zemnieku, kareivju un darba intelīgenes deputātiem). Īstenībā visa vara Padomju republikā pieder komunistu partijai, bet parasti izvirzās kāds diktators, kā piem. Staļins vai Čruščovs, kas noteic arī partiju. Tomēr komunistu partijā izveidojas zināma grupa, tā saucamā "jaunā šķira", kurai piešķirtas visādas priekšrocības. Toties visas plašās tautas masas ir pilnīgi beztiesīgas.

Prezidenta republikā, kāda ir A.S.V., visa izpildvara pieder prezidentam, jo viņš izrauga ministru kabinetu, bet pārējās divas varas — sadalītas prezidenta un kongresa starpā.

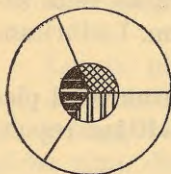
Pie gara kultūras pieder: reliģija, zinātne, māksla.

Kas ir reliģija?

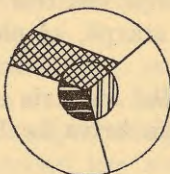
Reliģija ir kādas Augstākas būtnes atzišana un pielūgšana.

VALSTS IEKĀRTU FORMAS

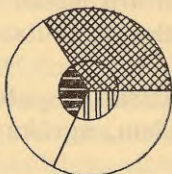
A. MONARCHIJAS

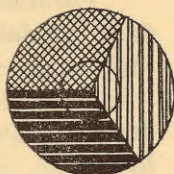
ABSOLŪTĀ
MONARCHIJA

KĀRTU
MONARCHIJA

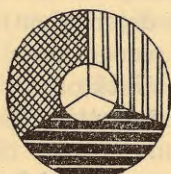

KONSTITUCIONĀLĀ
MONARCHIJA

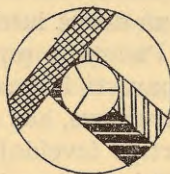

PARLAMENTĀRĀ
MONARCHIJA

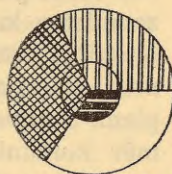
B. REPUBLIKAS

DEMOKRĀTISKĀ REPUBLIKA

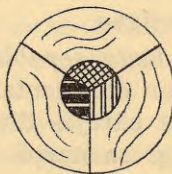
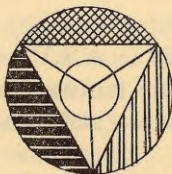

ARISTOKRĀTISKĀ REPUBLIKA

PREZIDENTA REPUBLIKA
A. S. V.

PADOMJU
REPUBLIKA
TEORIJĀ

PADOMJU
REPUBLIKA
PRAKSĒ

 LIKUMDOŠANAS
VARA

 IZPILDVARA

 TIESU
VARA

Kas ir zinātne?

Zinātne ir pārbaudītu un attaisnotu spriedumu vienība.

Zinātņu starpā sevišķu vietu ieņem filozofija.

Filozofija ir zinātniska pasaules uzskata izveidošana ar atziņas teorijas jeb gnoseoloģijas palīdzību.

Māksla ir zināmas idejas ietvēršana konkrētā tēlā, kas ierosina daiļuma izjūtu.

OTRA NODAĻA

Vispārējās un Latvijas vēstures nozīme

A. Vēstures tiešā ūtilitārā nozīme

Katrai zinātnei, ja tā nav tikai garīgais sports, ar ko kāds nodarbojas personīgas patikas dēļ, var būt vai nu ūtilitāra, vai filozofiska nozīme, vai arī abas šīs nozīmes. Ūtilitāra nozīme (no latīņu vārda ūtilis — derīgs) zinātnei ir tad, ja tā veicina cilvēka labklājības līmeņa pacelšanu. Zinātnei ir filozofiskā nozīme tad, ja tā veicina zinātniska pasaules uzskata izveidošanu. Ūtilitāra nozīme var būt tieša, vai netieša. Vēsturei nav liela tiešā ūtilitāra nozīme. Protams, studējot vēsturi, var kļūt par vēstures skolotāju, vai pat vēstures profesoru un tādā cēļā sagādāt sev eksistences līdzekļus. Bet ja vēsturei nebūtu citas nozīmes, tad ar to varbūt vispārīgi neviens nenodarbotos.

B. Vēstures netiešā ūtilitārā nozīme

Lielāka ir vēstures netiešā ūtilitārā nozīme. Vēstures studijas var palīdzēt politiķiem izvairīties no pagātnē saskatāmām kļūdām. Bet īstenībā politiķi, arī tie, kas nodarbojušies ar vēsturi, nereti izdara tās pašas kļūdas. Tāpēc jau arī pazīstamais vācu filozofs Hēgels pat saka, ka vēsture māca tikai to, ka no vēstures neviens nekā nav iemācījies. Tā piemēram Krievijas 1917. gada revolūcijas laikā balto armiju generāļi

gribēja pilnīgi atjaunot carisko, neaprobežoto monarhiju, neraugoties uz to, ka tautā jau bija noticis liels lūzums tās uzskatos. Tāpēc lielinieki guva uzvaru, protams, arī ar to, ka viņi neskopojās ar solījumiem, ko nemaz nedomāja izpildīt. Bija gan šai laikā arī lielas domu svārstības, kā to labi parāda Padomju Krievijas rakstnieks Šolohovs savā romānā "Klusā Dona", kas publicēts arī angļu valodā.

Studējot dažādu laikmetu saimnieciskos sasniegumus, daži pētnieki ir guvuši vērtīgus ierosinājumus tehniskai jaunradīšanai. Arī salīdzinot dažādu valsts iekartas formas, var izveidot tādu, kas zināmai tautai visvairāk noderīga.

Sevišķi daudz ar šo jautājumu ir nodarbojies franču filozofs Monteskjē, kas savus 20 gadu ilgos pētījumus ietvēris savā plašajā grāmatā "Likuma gars" (L'Esprit des lois).

Nereti mūsu jaunatne jautā: "Priekš kam gan mums mācīties vēsturi?" Mums ir interese par tagadni, bet pagātne taču mirusi." Tas norāda, cik svarīgi noskaidrot vēstures nozīmi.

Pretstatā šim jaunatnes uzskatam atgādināsim slavenā romiešu oratora Cicerona vārdus: "Nezinot to, kas noticis pirms tam, kad jūs esat dzimis, nozīmē būt bērns stāvoklī". Kā zināms, bērns tikai pakāpeniski ar grūtībām iepazīstas ar savu apkārtni un vēlāk ar pasauli. Tāpēc, ja cilvēkam, kas dzimis aklis, ar operācijas palīdzību izdotos iegūt redzes spējas, viņš sākumā nekādi nevarētu orientēties pasaulē un lietās, kas ir tuvu, izliktos tālu un otrādi. Pazīstams ir filozofa Santajānas izteiciens: "Tam, kas nezina vēsturi, ir lemts to atkārtot", tas ir atkārtot pagāt-

nes kļūdas. Pieredzes lielo nozīmi pasvītro arī Boriss Godunovs Puškina poēmā savā pamācībā dēlam, kur cita starpā teikts, ka zinātne saīsina mums strauji skrejošās dzīves pieredzi. Tā tas ir arī ar vēsturi. Protams, var vēstures faktu apskatījumā aprobežoties ar vēstures notikumu paviršu apskati, bet mūsu uzdevums ir ieskatīties dziļāk katrā vēstures notikumā. Vēstures aktieram jāizlemj sava rīcība konkrētā vēstures situācijā un dažreiz izvēle nav liela (piem. Chruščovam Kubas krīzes laikā). Vēstures notikumi saistīti it kā zināmā ķēdē un tāpēc tagadnes notikumus var izprast tikai ņemot vērā pagātnes sākumus, radniecības un salīdzinājumus. Studējot vēsturi, jācenšas noskaidrot tos dināmiskos spēkus, kas darbojas zināmā sociālā vidē. Svarīgs vēstures atzinums ir tas, ka sabiedrība arvien atrodas maiņas procesā un nekad pilnīgi neizzūd pagātnes kontinuitāte. Katrs vēstures notikums un katra vēsturiska situācija ir vienreizēja, tāpēc grūti runāt par vēstures likumiem, jo te ir darīšana ar daudz un dažādiem faktoriem. Vēsturi veido gan saimnieciskie, gan religiskie, gan institucionālie jeb politiskie, arī tehnoloģiskie, ideoloģiskie un militārie faktori. Par sociāliem faktoriem jeb spēkiem sauc cilvēku enerģiju, kuŗas pamatā ir individuāli motīvi, kas, apvienoti ar citu cilvēku līdzīgiem motīviem, manifestējas kā kolektīvs spēks.

Arī studējot dažādu tautu gara kultūras sasniegumus, ir iespēja tos vērtēt un līdz ar to gūt vērtīgus ierosinājumus savas kultūras veidošanai. Arī viena no trimdas pozitīvajām pusēm ir tā, ka te mēs iepazīstamies ar citas tautas kultūru, salīdzinām to ar savu,

vērtējam un varam izvēlēties pozitīvo un izvairīties no negatīvā.

C. Vēstures filozofiskā nozīme

Sevišķi liela ir vēstures filozofiskā nozīme. Lai gan parasti vēstures kursā reti, vai nemaz nepieskaņas filozofiskām problēmām, tomēr vēsturē, šī vārda plašā nozīmē, ietelp arī filozofija kā viena no gara kultūras nozarēm. Katru apzinīgu cilvēku agri vai vēl nodarbina jautājums: No kā visa pasaule cēlusies? No kā tā sastāv? Kas ir dvēsele un vai tā ir nemirstīga? Kāda ir cilvēka dzīves jēga, kā arī tamlīdzīgi jautājumi. Lielais vairums cilvēku izveido savu pasaules uzskatu, novērojot ikdienišķās dzīves parādības. Tā piemēram vērojot, cik liela nozīme dzīvē ir naudai un citām materiālām vērtībām, cilvēkam ir tieksme uzskatīt saimnieciskās vērtības par galvenām, vai pat par vienīgām dzīves vērtībām. Tā var ar laiku kļūt par šo vērtību vergu un pat par skopuli. Skopuļa psihologiju lieliski notēlojis krievu klasiskais dzejnieks A. S. Puškins savā poēmā "Skopais bruņinieks". Tur viņš tēlo kādu bruņinieku, kas sāk krāt naudu, lai sagādātu sev lielāku baudu. Un tad naudas krāšana jau kļūst viņam nevis par līdzekli baudas sagādāšanai, bet gan par pašmērķi: viņš atsakās no visa savā dzīvē, lai tikai vairāk sakrātu. Viņš pat neēd naudu savam dēlam, lai to varētu iesvētīt par bruņinieku. Lieliska ir aina, kur Puškins tēlo šo skopuli, ka tas nonācis savas pils pagrabā, ar lielu prieku vēro kastes, pilnas ar zeltu, un vi-

nam liekas šai brīdī, ka viņš valdītu par visu pasauli. Bet te iezogas arī tragiska doma: kas būs tad, kad es nomiršu? Varbūt mans dēls divās vai trīs dienās iztērēs visu to, ko es esmu tik rūpīgi krājis visu savu mūžu.

Tā ir daudz cilvēku tragēdija, kas visu savu dzīvi noenkurojuši saimnieciskajās vērtībās. Līdzīgu drāmu pārdzīvoja vairāki latvieši, kas palika Latvijā, krieviem ienākot, lai mēģinātu pasargāt savu mantu, kā arī daži bēgļi, kas bija pazaudējuši pārāk lielas materiālas vērtības, zaudēja garīgo līdzsvaru un daži pat gāja bojā.

Tā tad taupība ir laba lieta, bet skopums jau ir bīstams. Tāpēc ir ļoti svarīgi atbalstīt mūsu trimdas kultūrālos pasākumus, un ja mēs paši apzināsimies to svarīgumu, tad arvien atradīsim līdzekļus šim mērķim, mazliet palēninot savu materiālās lakklājības stabilizēšanas tempu.

Šos pasaules uzskatu jautājumus dziļi un plaši iztīrā filozofija. Mūsu dienu filozofijā ir izveidojies vērtīgs atzinums, ka nav tāda pasaules uzskata, kas būtu visiem vienlīdzīgi piemērots. Prof. Eduards Šprangers savā grāmatā "Die Lebensformen" ("Dzīves veidi") izšķir sešus pasaules uzskatu tipus: teorētisko, praktisko, religisko, aistētisko, ētisko un varas cilvēku. Katrs no viņiem kaut ko uzskata par augstāko vērtību: teorētiķis — jaunas atziņas atrašanu, saimnieciskais cilvēks — materiālās vērtības, religiskais — aizkapa dzīvi, aistētiskais cenšas pēc daiļuma savā dzīvē un visā pasaulē, ētiskais — kalpošanu sabiedrībai un varas cilvēks — noteikšanu par citiem. Protams, bez šiem pamattīpiem ir dažādas šo

tipu variācijas un kombinācijas. Katra cilvēka dzīve un darbība kļūst noteikta, ja viņš skaidri zina, ko viņš uzskata par augstāko vērtību.

D. Latvijas vēstures nozīme

Runājot tieši par Latvijas vēstures nozīmi, ir jāpasvītro, ka mums ir daudz vieglāk saprast mūsu tautas gara vērtības, tās tikumus un arī trūkumus, jo ar visu to mēs esam jau iepazinušies mūsu gimenē. Mūsu trimdas jaunatnei jābūt skaidrībā par to, ka iesaņemšana citas tautas mentalitātē prasa ļoti ilgu laiku un tāpēc tie, kas vieglprātīgi atsakās no savas tautas kultūrālās vides, var nokļūt, tā sakot, garīgajā tukšumā. Tā man stāstīja par kādu Latgales puisi, kas nokļuvis pilnīgi amerikāniskā vidē, tālu no jebkuŗas latviešu sabiedrības un palicis gandrīz bez kādas valodas, jo latviešu valodu viņš aizmirsis, bet angļu valodu vēl nav iemācījies. Tāpēc pareizi saka kursants Jānis Ozoliņš: "Cilvēks bez kopības ar savu tautu nekad nevar būt pilnvērtīgs, jo viņš ir viens..."

Amerikāņu vairākums ļoti lielā mērā izjūt šo vientulību, jo lielpilsētu straujais temps nedod cilvēkiem laika un iespējas ne tikai iejusties, bet pat paklausīties otra cilvēka bēdās un problēmās. Pat amerikāņu gimenē reti kad valda īsta sirsnība gimes locekļu starpā. Tā piemēram vecos cilvēkus viņi novieto atpūtas namos un bērni tos apmeklē vai nu reizi mēnesī, vai pat vienu vai divas reizes gadā.

Sevišķi dedzīgi par tēvzemes mīlestību un brīvību ir runājis mūsu atmodas laikmeta ideologs Kron-

valdu Atis. Atcerēsimies šos viņa skaistos, neaizmirstamos vārdus:

“Kur Dieva saule tev(im) pirmreiz atspīdēja, kur debess zibeņi tev vispirmāk viņa visspēcību parādīja un viņa vētras tev(im), svētās izbailes aizgrābtam, caur dvēseli šalca: tur ir tava mīlestība, tur ir tava tēvzeme. Kur pirmā cilvēcīgā acs virs tava šūpoļa noliecās, kur tava māte tevi vispirmāk savā klēpī loloja, kur tavs tēvs tev(im) gudrības un ticības mācības tavā sirdī ierakstīja: tur ir tava mīlestība, tur ir tava tēvzeme. Un lai tur būtu plikas posta klintis, vai tukšas salas, lai tur mājotu ar tevi kopā nabadzība un raizes, bēdas — tev būs šo zemi mūžam mīļu turēt: jo tu esi cilvēks un tev nebūs to aizmirst, bet savā sirdī paturēt.”

Pavisam aktuāli arī mūsu dienās skan viņa aicinājums cīnīties par tēvzemes brīvības atgūšanu:

“Tev nebūs nekādu mīlestību turēt par svētāku nekā tēvzemes mīlestību, nekādu prieku par saldāku nekā brīvības prieku, lai tu spētu atkal iegūt to, ko nemācnieki tev(im) izkrāpuši, un to, ko nelgas aizkavējuši.”

TREŠĀ NODAĻA

Mūsu senči — augstākas kultūras nesēji

A. Baltvācu virskundzības motīvācija

Tas ir temats, kuŗa apskatīšana varbūt vairāk būtu piemērota mūsu senvēsturniekiem: archailoģiem, etnograģiem, folkloristiem, pa daļai arī architektūras vēstures pētniekiem. Es šoreiz domāju apskatīt šo tematu vispārējās līnijās, pārvērtējot mūsu rīcībā jau esošos vēstures datus. Īstenībā gribu dalīties ar jums ar savām pārdomām, kas man radušās darbojoties Latviešu kultūras semināra Latvijas vēstures nodaļā.

Baltvācu vēsturnieki un publicisti parasti centās attaisnot vācu varu un noteikšanu par latviešiem un igauņiem ar apgalvojumu, ka viņi atnesuši šīm tautām augstāku kultūru un dēvēja sevi par "Kulturtraeger". Citādu motīvāciju šīm pretenzijām bija devis jau 1739. g. barons Rozens savā deklarācijā. Viņa pirmā un galvenā teze ir tā, ka vācieši iekarojuši šo zemi un kā iekarotājiem ir pilnīgas tiesības noteikt par iekaroto dzīvību un nāvi un ja viņi tos atstājuši pie dzīvības, tad toties viņi varot pilnīgi noteikt par viņu mantu un dzīves veidu.

*B. Landrāta Rozena deklarācijas nepatiesais
pamatojums*

Sāksim ar šo Rozena motivāciju, lai pēc tam plašāk pakavētos pie mūsu šīs nodaļas galvenā konstatējuma, ka mūsu senči ir bijuši augstākas kultūras nesēji.

Vācu ienācēju skaits mūsu zemē nav bijis tik liels, lai viņi īsā laikā varētu uzvarēt latviešus un igauņus un diktēt tiem savus noteikumus. Turpretī šīs cīņas turpinājās ne tikai gadu desmitus, bet vairākus gadu simtus. Pie mums ļoti bieži runā par zemgaļu 100 gadu brīvības cīņām. Īstenībā mūsu senās brīvības cīņas ir turpinājušās ne tikai vairākus gadu simtus, bet pat gadu tūkstošus. Mūsu senči kā aistu jeb baltu tautu priekšpulki ienāca Kursā jau ap 2000. g. pirms Kristus. Mūsu arheologi pēdējos gados ir nonākuši pie atzinuma, ka šī pirmā viņu ekspansija vēlā akmens laikmetā nonākusi cauri Igaunijai pat līdz Dienvidsomijai, bet tad bronzas laikmetā somu-ugru tautas atspiedušas viņus uz Daugavas aizsardzības līniju. Tad pēc Kristus dzimšanas sākās viņu otrs ekspansijas posms, kas jau bija gausāks, kamēr, beidzot, sasniedza vēlāko mūsu zemes ziemeļu robežu. Šo ekspansiju palēnināja cīņas ar dāņiem un zviedriem, vēlāk ar krieviem un vāciešiem.

Ja nu tagad pievēršamies tieši cīņām ar vāciešiem, tad mēs skaidri varam redzēt, cik nepamatota ir barona Rozena deklarācijas pirmā un pie tam galvenā teze. Mūsu senči cīnījās ne tikai vairāk kā simts gadu mūsu pašu zemē, bet uz Lietuvu atkāpušies apm. 100,000 zemgaļu turpināja cīņu kopā ar lietuvjiem līdz Lietuvas kristiānizēšanai 1386. g. Vācieši

ne tikai neguva izšķirīgas uzvaras par mūsu senčiem, bet gan paši piedzīvoja divas ļoti smagas neveiksmes: kaujā pie Saules 1236. g. pilnīgi iznīcināja Zobenbrāļu ordeni un Durbes kaujas 1260. g. vācu neveiksme ierosināja baltu tautas uz ļoti sīvām cīņām. Tāpēc vācieši izlīga ar kuršiem, piedāvājot viņiem ļoti izdevīgus 1267. g. līguma noteikumus. Vācieši ne tikai nevarēja diktēt mūsu senčiem savus noteikumus, bet pat dzimtbuvi spēja ievadīt senajā Livonijā tikai ļoti pakāpeniski — Rīgas virsbīskapijā XV g. s. beigās un visas Livonijas apmērā tikai ar 1552. g. Pērnavas landtāga lēmumu. Raksturīgi, ka Elbes upe ir bijusi likteņa upe, kā robeža brīvās un nebrīvās pasaules starpā gan toreiz, gan arī tagad: zemēs uz rietumiem no Elbes upes dzimtbuve radās jau IX. g. s. un izbeidzās XIII-XIV g. s., bet zemēs uz austrumiem no Elbes tā radās tikai XV-XVI g. s. Mūsu vēsturē vissmagākie ir bijuši krievu 200 dominācijas gadi. Bet arī te nevajaga krāsas pārāk sabiezināt. Tā piem. XVIII g. s. ir bijuši arī tā sauc. "brīvzemnieki", kā par to liecina Christiāns Broce savos atstātos vēstures dokumentos. Tie bijuši visi tie zemnieki, kas piederēja Rīgas pilsētai: vispirms visi tie pagasti, kas atradās tiešā Rīgas apkārtnē un no kuriem vēlāk izveidojās Rīgas priekšpilsētas, bez tam arī plaši novadi ārpus Rīgas, kā piem Ikšķile, Salaspils, Lieljumprava, Mazjumprava, Sprēstiņi, Nulpes sala, Limbaži u. t. t., kopsumā vairāk nekā 78 arklu vienības. Arkls bija zemes vērtības vienība, kas XVI g. s. līdzinājās 274,8 pūrvietām, bet krievu lielais arkls pat aptvēra 400-600 pūrvietas, atkarībā no aramzemes labuma un pļavu daudzuma.

Jākonstatē, ka franču zemnieku stāvoklis pirms Lielās revolūcijas bijis daudz bēdīgāks nekā latviešu: viņi gan skaitījās personīgi brīvi, bet ar viņu zemes lietošanu saistītās tiešās un netiešās noēvas un klaušas bijušas tik smagas, ka vismaz $\frac{1}{4}$ zemnieku jau kļuvuši par ceļojošiem ubagiem.

Blakus pieminot, gribu konstatēt, ka arī vairākām lielām tautām ir bijuši ilgstošāki nebrīvības gadi: tatāru jūgs Krievijā no 1237. — 1480. g., liela Francijas daļa anġļu varā no XII līdz XV g. s. beigām, Itālija pakļauta vācu nācijas Sv. Romas ķeizara valstij no 962 līdz 1806. g. un liela daļa Spānijas mauru varā apmēram 700 gadus. Bet mūsu vēsture nav bijusi 700 g. verdzības vēsture, kā to mēdz bieži daudzināt. Lai gan tas deva iespēju radīt vairākus skaistus dzejas darbus, kur cildināta Gaismas pils augšamcelšanās, bet toties veicināja arī mazvērtības izjūtas izveidošanos mūsu tautā, kā to piem. konstatējis lingvists Metjūss, kas darbojās Latvijas universitātē un it kā pārvaldījis 52 valodas, to starpā arī latviešu valodu. Tā tad Rozena deklarācijas galvenā teze ir pilnīgi nepareiza un raksturīgi, ka vēlākos laikos paši baltvācu vēsturnieki centās no tās norobežoties, atzīmējot, ka tā ir nejaušības un kancelejas paviršības darbs.

C. Mūsu senči — augstākas kultūras nesēji

Tagad pievērsīsimies mūsu galvenajam uzdevumam — pamatot domu, ka mūsu senči ir bijuši augstākas kultūras nesēji. Jau teikā par "Livonijas uzzēge-

lēšanu" vācieši tēloja vietējās tautas pilnīgi līdzīgas citām mežoņu tautām. Arī Paula Einhorna "Historia Lettica" 1694. g. lasām, ka mūsu senči XIII g. s. bijuši barbari bez valdniekiem, likumiem un kārtības. Viņš to bija pārņēmis no Rīgas humānistiem, kas italiešu humānistu ietekmē šo mācību par necilvēcīgiem barbariem — vāciešiem bija attiecinājuši uz latviešiem. Apmēram 100 gadu vēlāk (1740. g.) Indriķa chronikas pirmais izdevējs J. Grūbers, kas to veltīja Anglijas ķēniņam Džordžam II šai veltījumā apgalvoja, ka Livonijas tautas bijušas barbari, kas dzīvojuši bez Dieva, likumiem un ķēniņa. Arī vēlāk daži vēsturnieki kā piem. A. fon Tranzē-Rozeneks runā par latviešu kultūras līmeni XII-XIII g. s. šādi: "Viņu (t. i. latviešu) kultūras pakāpe, kā mēs to no neapstrīdamiem laika biedru avotiem zinām, nebija, protams, augstāka, kā pie Tacita germaniem: gluži primitīva laukkopība, viss pārējais — medības un zvejniecība, īsi sakot, tie saimniecības veidi, kas atbilda mežu un ūdens bagātai zemei." Pretēji šādiem baltvācu vēsturnieku uzskatiem latviešu pirmvēstures pētnieki centās pierādīt, ka senlatviešu kultūras līmenis nav bijis zemāks par citu lielo kultūras tautu līmeni. Bet tagad mums ir iespējams pat konstatēt, ka mūsu senču kultūras līmenis ir bijis augstāks par apkārtējo citu tautu kultūras līmeni.

D. Indoeiropiešu pirmsdzimtene

Vispirms interesanti konstatēt, ka visjaunākais uzskats par indoeiropiešu pirmsdzimteni, kas izteikts

“The Encyclopedia Americana” 15. sējumā, ir tas, ka šī pirmdzimtene ir bijusi tieši Baltijas jūras austrumu piekraste, resp. Latvija un Lietuva. Tā kā šī uzskata motivācija ietverta īsā, koncentrētā veidā, tad atļaušos to citēt in extenso (pilnos apmēros) latv. tulkojumā: “Indoeiropiešiem nav vārdu tropisko vai Vidusjūras zemju produktiem, stādiem un dzīvniekiem, kā piemēram lauru kokam, vīnogu vīnam, vīges kokam, pērtiķim, kameiļim, tīgerim, ēzelim, bet gan ir vārdi ziemeļu dzīvniekiem un stādiem. Tādi ir lācis, vilks, govys, kaza, cūka, zoss, ābele, ozols, skābarde, bērzs, priede un tiem ir arī vārdi sniegam, tie acīm redzot bija novietojušies ziemeļu aukstā klimatā un šis fakts, kā arī dažu dzīvnieku vārdi (kā piemēram lasis), tāpat arī dažu stādu vārdi norāda uz Baltijas jūras austrumu piekrasti.” Tālāk autors iekavās norāda uz rakstiem tai pašā enciklopēdijā par Latviju un Lietuvu, lai gan tur šis jautājums nemaz nav skārts, jo varbūt to autors ir bijis kāds cits vēsturnieks.

Šai sakarībā lai būtu man atļauts īsumā pakavēties pie līdzšinējiem uzskatiem par indoeiropiešu pirmdzimteni. Itin labu pārskatu par to dod teologs J. Zanders savā nelielā grāmatiņā “Die Urheimat der baltischen Voelker”. Indoeiropiešu pirmdzimteni vispirms meklēja Āzijā — parasti minot kā pirmdzimteni Indiju, vai dažreiz teritoriju no Aralas ezera līdz Hindukušam. Bet vēlāk zinātnieki pievērsa uzmanību tam faktam, ka visās indoeiropiešu valodās ir vārdi, kas apzīmē biti un medu, bet Āzijā ar dravniecību nenoedarbojās, tā tad pirmdzimtene nav bijusi Āzijā. Tad sāka meklēt to Eiropā, vispirms Ukrainas stepēs, pēc tam ap Karpatu kalniem. Pats J. Zanders šīs

pirmdzimtenes robežas tvēra ļoti plaši: ziemeļos — Baltijas un Ziemeļu jūra, rietumos — Reina, Dienvidos — Alpu kalni, bet austrumos šī robeža gājusi taisnā līnijā no Rīgas uz Odesu — pie Melnās jūras. Šī pēdējā robeža izliekas ļoti samākslota. Nacionālsociālisti par indogermāņu pirmdzimteni uzskatīja Dāniju un Šlezvīgu un pat uzzīmēja karti, lai parādītu, kā indogermāņi no turienes devušies uz visām Eiropas un Āzijas pusēm.

Īpatnēja ir lietuvju izcelsmes zinātnieces Marijas Gimbutas pieeja jautājumam par indoeiropiešu pirmdzimteni. Viņa studējusi arhaiologiju, valodniecību un folkloru Viļņas universitātē, pēc tam papildinājusies arhaioloģijā un etnografijā Vīnes, Insbrukas un Tībingenas universitātēs. 1950. g. viņa iesaistīja Austrumeiropas arhaioloģijas pētniecībā Harvardas universitātē, kur vēlāk viņai uzticēja lasīt lekcijas antropoloģijā. 1963. g. viņa publicēja savu plašo un vērtīgo pētījumu "Ancient Peoples and Places, The Balts". Marija Gimbutas, 79 Photographs, 47 Line Drawings, 11 Maps, Frederick A. Praeger, Publisher, New York, 1963." Dīvaini ir tas, ka viņa nepiemin "The Encyclopedia Britannica" autora uzskatu, ka šī pirmdzimtene meklējama Austro-Ungārijā un "The Encyclopedia Americana" autora uzskatu, ka šī pirmdzimtene bijuši tieši Latvija un Lietuva. Viņa gan saka, ka daži valodnieki uzskatot Lietuvu par indoeiropiešu pirmdzimteni, bet jaunākie arhaioloģiskie pētījumi Austrumeiropā un Rietumāzijā liekot šo uzskatu mainīt. Viņa konstatē, ka ap 2300-2200 g. pirms Kristus jauna kultūra pārplūdina Balkānus un Rietumeiropu, arī Baltiju. Šo kultūru tagad mēdz saukt

par Kurgānu kultūru, jo krievi ar vārdu kurgāns apzīmē uzkalniņu, un tā izplatījās no Volgas dienviddaļas un Dienvidkrievijas stepēm uz rietumiem. Šīs kultūras pārstāvji nenodarbojās ar zemkopību, bet toties tie jau pazina metālus un ievadīja bronzas laikmetu Eiropā. Viņi mēdza nostiprināt pilskalnus upju augstos krastos, viņiem jau bija krasa sociāla diferencēšanās, auklas keramika un "laivu cirvji".

Šie Kurgānu kultūras plūdi dažos novados iznīcināja agrāko kultūru, citos notika asimilācija. Tā izveidojās vairāki indoeiropiešu kultūras novadi ar zināmām novada īpatnībām. Tomēr šis jaunais uzskats par Kurgānu kultūras plašo invāziju it kā licis autorei aizmirst Eiropas neolīta laikmeta un arī isā vara laikmeta (1800-1600 g. pirms Kristus) kultūrālos sasniegumus, jo laikmetu zemkopji bija augstākā kultūras līmenī nekā ienācēju klejotāju tautas. Man šķiet, ka indoeiropieši ir bijuši nevis šie Kurgānu kultūras pārstāvji, bet gan Rietumeiropas zemkopji un dažos novados, apvienojoties zemkopju un lopkopju kultūras elementiem, radās augstkultūra, kā piem. pie mūsu attālākajiem senčiem baltiem jeb aistiem. M. Gimbutas grāmatas speciālajās kartēs redzam, cik plaša bija pīrmbaltu kultūrāla ekspansija Austrumeiropā otrā gadu tūkstoī pirms Kristus. Baltu kultūras ietekmē toreiz bija ne tikai tagadējā Latvija, Igaunija un Dienvidsomija, bet arī liela Centrālās Krievijas daļa: ne tikai Okaš upes baseins, Volgas vidusdaļa un pat liela Kamas upes baseina daļa un rietumos vēl plaši novadi aiz Vislas gandrīz līdz pašai Oderai. Vislielākās baltu ekspansijas laikā otra gadu tūkstoša trešā ceturksnī tā nonāca gar

Baltu tautu visplašākā ekspansija
laikā no 1500-1250.. g. pirms Kristus

Belajas upi līdz pat Dienvidurāliem. Tā tad balti bija pirmie augstākas kultūras nesēji plašajā somu-ugru pasaulē

Par baltu pirmo lielo ekspansiju II gadu tūkstoši pirms Kr. liecina tas, ka pat Volgas vārda pamatā ir baltu vārds Ilga, kā uz to norāda Marija Gimbutas savā grāmatā "The Balts". Lietuvju vārds Jilga, Ilgas nozīmē garš, tā tad Ilga — gara upe. Valodnieks prof. Trubeckojš Vīnes universitātē atzīmē, ka senajā slavu valodā nenapaļotie sākuma patskaņi

pārvēršas noapaļotos beigu patskaņos tautosillabiskā "I" priekšā, tā tad Jilga pārvērtās par Julga. Sākumā "J" izzūd pirms noapaļota patskaņa sākumā un obligāti pieņem "V" skaņu. Tā radās "Vulga" forma un šis šaurais "u" patskanis 12-13. g. s. pēc Kr. pārvērtās "o" skaņā.

Turpretī germāņu ekspansija sākās tikai *II. g. s. pirms Kristus* (kimbru un teitonu uzbrukums Romai), bet slavu tikai *6-7. g. s. pēc Kristus*.

Pārskatamības dēļ minēsim dažus chronologiskus datus, kas atbilst jaunākās pētniecības rezultātiem. Pirms bronzas laikmeta ir īslaicīgs vara laikmets no 1800-1600 g. pirms Kristus. Bronzas laikmetu var iedalīt 3 posmos: agrais 1600-1450 g., vidējais — 1450-1250. g. un vēlāis — 1250-1110. g. pirms Kr.

Dzelzs parādījās Eiropā XII g. s. pirms Kristus, bet tikai ap VIII g. s. tā sasniedza Ziemeļeiropu. Pat laikā no VIII-VI g. s. dzelzs Baltijas telpā bija reta un kultūras līmenis vēl atradās bronzas laikmeta ietekmē. Vēlējā bronzas laikmetā baltu kultūras ietekmes sfaira jau bija stipri samazinājusies: ziemeļos viņu ietekmē vēl bija Vidzemes daļa, tad robeža gāja no Daugavas augšdaļas līdz Volgas sākumam, tad vēl ietvēra Okas, Desnas un Pripetes upju baseinus un Vislas baseinu. Bronzas laikmetā jau vērojama zināma diferencēšanās baltu kultūrā. Austrumprūsija un Lietuvas, kā arī Latvijas rietumu daļa, citiem vārdiem sakot, prūši un kurši progresēja līdz ar Centrāleiropas kultūras attīstību, turpretī austrumbalti dzīvoja mežu joslā, kas stiepās līdz Volgas sākumiem un saglabāja archaiskus kultūras elementus.

Tā kā baltu zemēs nav ne vara, nedz zelta, tad

viņi savā tirdzniecībā plaši izmantoja dzintaru, ko toreiz izlietoja ne tikai rotas lietām, bet uzskatīja arī par magisku metallu. Tas nonāca arī Romā un Grieķijā jau Mikēnu kultūras laikmetā. Piemēram Homēra "Odisejā" pieminēts, ka Penelopes kakla rota bijusi no dzintara un zelta.

Agrajā dzelzs laikmetā (600 g. pirms Kristus — 100 g. pēc Kr.) balti turas visnotālā agrākajās robežās, gan mazliet zaudējot teritoriju rietumos, bet toties austrumos nonākot līdz Maskavai, pie kam Herodota pieminētie neuri ir austrumbalti. Ap šo laiku uz īsu laiku Dienvidkrievijā uzpeld skiti — zemkopji, kas bija slavu priekšteči.

Baltu kultūras ziedu laikmets jeb "zelta laikmets" bija no II-V g. s. pēc Kr. Tas ir rosīgas tirdzniecības laikmets ar Romas ķeizarvalsti un germāņiem. Šai laikā bronza un dzelzs jau ir vispārīgā lietošanā. Tirdzniecības ziņā baltu loma Eiropā ir tikai mazliet mazāka par Romas ķeizarvalsts lomu. Baltu teritorija nav daudz mainījusies, tikai gotu apmešanās Pomerānijā un vēlāk Dienvidkrievijā, kā arī huņņu iebrukumus un "lielā tautu staigāšana" traucē baltu sakarus ar Rietumeiropu. Jau Tacīts 98. g. pēc Kr. atzīmē kā "aisti strādā ar lielāku pacietību nekā to paraduši darīt slinkie germāņi".

Vidējā dzelzs laikmetā (no 400-850 g. pēc Kr.) atzīmējama vikingu ekspansija, kas noveda pie nelielas zviedru un gūdu (Gotzemiešu) kolonijas nodibināšanas pie Jūrpils (tagadējās Grobiņas) no 650-800 g. pēc Kr. Ja vikingiem bija lieli panākumi pret Rietumeiropas lielajām tautām, mūsu zemē viņu panākumi bija niecīgi un īslaicīgi. Slavu ekspansija šai

laikā noveda pie galindu un dažū citu baltu cilšu atšķelšanas no plašās baltu tautas masas.

Vēlā dzelzs laikmetā (850-1200 g. pēc Kr.) kurši sparīgi cīnījās pret dāņiem un zviedriem. Snorre Sturlesons savā "Ynglingsagā" piemin, ka 1049. g. ķēniņa Sveina un 1051. g. ķēniņa Magnusa laikā Dānijas baznīcās ieviesusies speciālā lūgšana: "Ak varenais Dievs, aizstāvi mūs pret kuršiem". Toties šai laikā nemītīgās ciņās ar krieviem baltu teritorijā tika reducēta līdz dokumentētās vēstures laikmeta robežām.

Kas zīmējas uz visjaunāko "The Encyclopedia Americana" uzskatu par Latviju un Lietuvu kā indoeiropiešu pirmdzimteni, tad jākonstatē, ka Lietuva varētu būt šīs pirmdzimtenes daļa, bet kas attiecas uz Latviju, tad šis uzskats runā pretim mūsu pirmvēstures pētnieku līdzšinējiem atzinumiem. Saskaņā ar mūsu arheologu un arī vēsturnieku uzskatiem, pirmie mūsu zemē ierodas kurši ap 2000 gadu pirms Kristus un citas latviešu ciltis jau daudz vēlāk. Šī mūsu senču ekspansija ir bijusi ļoti spēcīga, jo saskaņā ar jaunākajiem atzinumiem tā akmens laikmeta beigās nonākusi cauri Igaunijai līdz pat Dienvidsomijai. Turpretī bronzas laikmetā somu-ugri tos atspieduši uz Daugavas aizstāvēšanas līniju, lai pēc tam pirmā gadu simtā pēc Kristus sāktos viņu jaunā ekspansija, kas 9. gadu simtā apstājās, tur kur vēlāk bija robežas Latvijas un Igaunijas starpā. Mūsu senči ienāca kā augstākas kultūras nesēji. Viņi jau uzrādīja lielāku tehnisku praksi. Viņu rīcībā ir jauna tipa cirvjī, tā sauktie "laivu cirvjī", kas skaisti noslīpēti. Šo cirvju uzgalā izveidots caurums, lai ar tā palīdzību piestiprinātu cirvja kātu, kurpretī agrāk

piestiprināja daudz primitīvākā veidā. Šos "laivu cirvjus" domājams, lietoja tikai kā ieročus. Šie ienācēji, pretēji somu-ugru tautām, ir zemkopji un viņu šī laikmeta kapenēs atrod liellopu un aitu kaulus. Protams, šī zemkopība vēl bija diezgan primitīva, jo pamatojās uz akmens kapļa lietošanu. Jauno ienācēju keramika jau bija greznota ar auklas nospiedumu, kāpēc to arī sauc par "auklas keramiku". Šī pirmā aistu ekspansija vēl akmens laikmetā ir bijusi tik spēcīga, ka cauri Igaunijai nonākusi Dienvidsomijā. Līdz ar to notikusi arī kultūras ekspansija. Pat vēl vairāk: zemkopība un lopkopība no senās Latvijas un Lietuvas izplatījies arī līdz Okas upei un pat Volgas vidusdaļai. Tā tad aisti ir bijuši pirmie augstākās kultūras nesēji ne tikai Baltijas telpā, bet arī plašākā rajonā un tāpēc nepareizs ir baltvācu allaž un visur propagandētais uzskats, ka tieši viņi ir bijuši pirmie un vienīgie kultūras nesēji (Kulturtraeger) Baltijas telpā, ar ko viņi gribēja pamatot savas tiesības valdīt šai telpā. Aistu ekspansijas robežas labi pārskatāmas prof. A. Spekkes "Latvijas vēsturē" (latviešu un angļu valodās), kā arī K. Stalšāna grāmatā "Latviešu un lietuvju austrumu apgabalu likteņi", kur sakopots arī plašs faktiskais materiāls šai jautājumā.

3. g. s. pēc Kristus goti sāka virzīties uz dienvidiem un vēlāk, vidējā dzelzs laikmetā, arī slavi sāk virzīties uz ziemeļiem. Sakarā ar to viņiem izdevās atšķelt pat galindus un citus aistus no pārējiem aistiem. Slavi toreiz atradās zemākā kultūras līmenī, līdz ar to kultūras attīstība bija apdraudēta, jo pārtrūka sakari ar Rietumeiropu. Šai laikā izvirzījās divi ievērojami vietējie kultūras centri: Zemgale un

Klaipēdā (Mēmele), kas toreiz piederēja pie kuršu apdzīvotās teritorijas. Šo divu kultūras centru spēcīgo iedarbību sevišķi pasvītro igauņu vēsturnieki, atzīstot, ka igauņu rotas lietas šai laikā pilnīgi atdarinājušas šo centru paraugus. No visa minētā varam secināt, ka seno latviešu cilšu ekspansija bijusi strauja un dināmiska, viņu kultūra augsta, un spēcīgi ietekmējusi tuvākos un tālākos kaimiņus. Aisti bija zemkopi "par excellence".

E. Latviešu kultūras raksturojums

Tagad raksturosim latviešu vissenāko kultūru. Cilvēces senākās kultūras limeņa raksturošanai vērtīgus pieturas punktus izveidojusi jauna zinātne — etnologija. Pirms tā saucamās augstkultūras rašanās, kāda, piemēram, jau bija senajā Ēģiptē, Mesopotāmijā u. t. t., modernā etnologija izšķir četrus attīstības posmus. Pirmajā posmā cilvēki pārtiek no tā, ko pati daba viņiem sniedz. Otrā posmā cilvēki jau domā arī par rītdienu un cenšas sagādāt sev pārtikas rezerves.

Nozīmīgāki ir trešais un ceturtais posms. Trešajā attīstības posmā tautas nodarbojas ar lopkopību, kas izveidojusies no medniecības, kad sāka piejaucēt sagūstītos dzīvniekus. Ceturtajā posmā tautas jau nodarbojas arī ar zemkopību. Toreiz ar lopkopību nodarbojās vīrieši, ar zemkopību sievietes. Atkarā no tā, kurš no šiem diviem attīstības posmiem kādā tautā bija visilgākais, izšķir lopkopju un zemkopju kultūras.

Līdz ar to var runāt par vīrietisko un sievietisko ētiku. Vīrietiskās ētikas principi būtu šādi: 1. Esi vīrišķīgs. 2. Esi lepns. 3. Esi nežēlīgs un 4. Esi gudrs, resp. viltīgs.

Sievietiskās ētikas principi turpretī būtu šādi: 1. Esi sievišķīga. 2. Esi godprātīga, pazemīga, kautrīga. 3. Esi līdzjūtīga. Ceturtais princips būtu izteicams šādiem Jaunās derības vārdiem: Svētīgi tie garā nabi, jo tie to debesu valstību iemantos. Te gan vecais bībeles tulkojums ir neizdevies, kā mēs to vēlāk redzēsim pēc šo ētisko principu sīkākas analīzes.

Tā kā vīrietis toreiz bija netikai mednieks un lopkopis bet arī ģimenes un cilts aizstāvis, tad, protams, vīrišķība un drošsirdība bija ļoti vērtīga un svarīga īpašība. Tālāk vīrietim ļoti nozīmīgs bija un ir viņa gods un lepnums. Ja kāds viņu apvainoja, viņš bija gatavs riskēt pat ar savu dzīvību. Cīņa lielākā vai mazākā mērā ir saistīta ar nežēlību. Beidzot, lai dzīvē gūtu panākumus, vīrietis pielieto arī viltību un praktiski sava labuma ievērošanu. Šīs vīrietiskās ētikas principi skaidri parādās Vecajā derībā, kur dominē nežēlības un atriecības princips. Par to liecina izteiciens: "Aci pret aci, zobu pret zobu."

Turpretī sievietiskās ētikas principi izpaužas Jaunajā derībā un pie dažiem Vecās derības praviešiem. Vecā derība ir ebrēju gara izpausme, bet Jaunajā derībā jau vērojama persiešu, resp. indoeiropiešu gara ietekme, kas konkrēti parādās zināmā duālistībā: Dieva un velna jēdzienu pretimnostatīšanā, kā arī mācībā par eņģeļiem un aizkapa dzīvi. Godprātība jeb pazemība ir visvairāk cildinātās īpašības Jaunajā derībā. Tāpat arī līdzcietība ir kristīgās morāles gal-

venais princips, jo Jēzus Kristus pasvītro to šais pazīstamajos vārdos. "Mīlējiet savu tuvāku kā sevi pašu." Beidzot, Jaunajā derībā ir pasvītrotas sirds šķīstība, pašuzpurēšanās, patiesīgums, viss tas, kas izteikts ar neizdevušos tulkojumu "garā nabagi".

Aistu un sevišķi latviešu ētiskie uzskati ir veidojušies galvenā kārtā sievietiskās ētikas virzienā. Tā piemēram latviešu ļoti izplatītā īpašība ir kautrība, kas dažreiz izpaužas pat kā stulbums. Atcerēsimies kaut vai R. Blaumaņa "Mēmo precinieku", Jāņa Akurātera Jāni "Kalpa zēna vasarā" un sevišķi Čāpiņu Jāni Janševska romānā "Dzimentene". Latviešu līdzcietība ir pat vēl dziļāka nekā kristiānismā, jo aptver ne tikai dzīvo, bet arī nedzīvo pasauli. Senais latvietis it kā atvainojas koka priekšā par to, ka viņam tas jācērt, bet mierina ar to, ka tas noderēs jaunās mājas izgreznošanai. Māte audzina meitu, lai viņa ne tikai sunītim nesper ar kāju, bet pat ne guntiņas pagalītei. Sevišķi raksturīgi ir tas, ka latvieši savās pasakās ideālizē bārenīti un trešo brāli muļķīti. Varētu izlikties dīvaini, ka tauta it kā ideālizē muļķību, bet tuvāk ieskatoties šī "muļķīša" uzskatos un darbībā mēs redzam, ka viņš ir "muļķis" tikai no "gudro" praktisko brāļu viedokļa, bet īstenībā viņš ir ļoti simpātisks. Tā piemēram Raiņa Antiņš "Zelta zirgā" atdod nabagam aiz līdzjūtības savus cimdus, šalli, svārkus un pat kurpes. Protams, reālajā dzīvē šādi cilvēki nav dzīvei piemēroti un tāpēc jāatrod zināms vidusceļš praktiskuma un uzpurēšanās starpā.

Senākajās vēstures ziņās par aistiem arvien ir pasvītrots, ka viņi ir zemkopju tauta. Jau grieķu vēsturnieks Herodots (5. g. s. pirms Kristus) savas

“Vēstures” 4. grāmatā runā par neuriem, kas vairs nav nomadi, bet nodarbojas ar zemkopību. Protams, par neuru tautību domas dalās, vai tie bijuši skiti, slavi, vai balti. Par labu neuru piederībai pie baltiem jeb aistiem runā tas, ka Herodots atzīmē viņu dažādās burvestības, piemēram vilkačos iešanu, ko arī vēlāk bieži piemin tieši sakarā ar aistiem. Latviešu etnologs prof P. Šmits aizstāv baltu teoriju par neuriem, pamatojoties galvenā kārtā uz valodniecības argumentiem.

Jau ļoti svarīgas ziņas par aistiem sniedz romiešu vēsturnieks Kornēlijs Tacīts savā darbā “Germania” 98. g. pēc Kristus. Šeit pasvītrosim to, ka pretstatā germāņiem aisti cītīgi nodarbojas ar zemkopību. Tātad aisti savā kultūras attīstībā bija aizsteigušies germāņiem priekšā. Tikai nelaime ir tā, ka lopkopju tautas, kas toreiz bija nomādu tautas, jo klejoja līdz saviem ganāmpulkiem, bija kareivīgas un nereti pakļāva sev miermīlīgās zemkopju tautas. Seno lopkopju kultūru var raksturot kā tāluma un plašuma, bet zemkopju kā dziļuma kultūru. Senie lopkopji pielūdza debesu spīdekļus, kuriem liela nozīme viņu klejojumos, bet zemkopji galvenā kārtā auglības daimonus. Senlatviešu mītoloģijā ir atskaņas no abiem šiem uzskatiem. Senlatviešu Dievs sākumā bija debesu valdnieks, bet vēlāk viņš ir kļuvis par labsirdīgu tētiņu, kas staigā no vienas lauku sētas uz otru, visur nesdams savu svētību. Auglības daimonu pielūgšana notika galvenā kārtā arī vēlāk tik populārajos Ligo svētkos, pie kam, tā saucamajām nerātnām dziesmām kādreiz ir bijis reliģiski — sakrāls raksturs.

Vēl 12. un 13. g. s. latviešu zemkopība ir bijusi augstākā līmenī, nekā tā laika vācu zemkopība. Tā, pie-

mēram, vēsturnieks Landers savas "Latvijas vēstures" pirmā daļā pasvītro, ka vācieši, tikai ienākot mūsu zemē, iepazīnušies ar ecēšām, kas viņiem nav bijušas lietošanā.

Turpmākos gadu simtos latvieši bija galvenā kārtā zemkopji. Tāpēc latviešu gara pasaules izpratnei svarīgi iepazīties ar mūsu kultūras zemnieciskajiem pamatiem.

Zemniekiem vispirms raksturīgs zināms veselīgums, kas izpaužas ne tikai viņu lielākā spēkā un izturībā, bet arī tīri garīgajā laukā. Tā piemēram, ja zemnieku mājā ir kāds slimnieks, tam nepiegrīž daudz vērības, arī uz miršanu zemnieks raugās kā uz dabisku, neizbēgamu parādību un pieņem to ar lielu dvēseles mieru. Tālāk svarīga īpašība ir viņa izturība, kas iedveš pret viņu cieņu un pašlūgību, arī viņa konservātisms, kas zināmā mērā atgādina Romas katoļu baznīcu. Ļoti raksturīga īpašība ir arī viņa pamatīgums, kas izpaužas gan viņu pamatīgajā apgērbā, koka tupelēs, kas gandrīz visam mūžam domātas, gan pamatīgajā un veselīgajā ēdienu kartē, rupjas maizes cepšanā un pat dzīves biedra vai biedrienes izvēlē, kur pirmā vietā nav romantika, bet svarīgi praktiski apsvērumi.

Zemniekam piemīt arī zināms naivums. Mēs šo vārdu parasti lietojam negatīvā nozīmē. Istenībā šis vārds nozīmē to, ka cilvēks atklāti izsaka savas domas un izpauž savas jūtas, ko izteic latviešu sakām-vārds. "Kas uz sirds, tas uz mēles." Protams, pilsētas dzīves apstākļos šāda savu domu izpaušana dažreiz var būt ļoti neizdevīga, jo cits var aizsteigties priekšā, lai iedzīvinātu mūsu nodomus savā labā. Tā-

pēc arī vārds naīvs ieguvis negatīvu piegaršu. Tālāk zemnieks, kas brīvi veidojis savu dzīvi, parasti ievēro mērenību. Turpretī pilsētā valda nesaudzīga sacensība, kad lietā jāliek visas spējas un enerģija, lai gūtu panākumus. Pilsētnieki cenšas pēc naudas, goda, slavas. Zemniekam nauda ir tikai līdzeklis dzīvei nepieciešamo lietu iegādei. Gods, slava zemnieku mazāk interesē. Lai gan zemnieks daudz strādā, viņš ir iekārtojies arī vairākus īstus atpūtas posmus. Tāda ir svētdiena, sestdienas vakars, nakts ar agro iešanu gulēt, gandrīz visa ziema.

Zemnieku galvenā negatīvā īpašība ir tā, ka viņu tikumiskās normas attiecas tikai uz ļoti ierobežotu cilvēku grupu. Parasti tā ir lauku sēta, kurā viņš dzīvo, arī kaimiņu māja, jo kaimiņu palīdzību viņi augstu vērtē. Labi vēl, ja šīs normas attiecas arī uz vietējo pagastu un draudzi. Tauta un valsts viņu maz interesē, kas izpaužas arī latviešu sakāmvardā: "Ne mana cūka, ne mana druva". Raksturīga sieviešu un arī zemnieku īpašība ir viņu tenkošana. Latviešiem ļoti populāras ir tā saucamās "kafijas tantīņas", kas tik lieliski notēlotas Annas Brigaderes "Čaukstenēs".

Visumā aistiem un līdz ar to latviešiem daudz pozitīvu īpašību, kas mantotas no ļoti seniem laikiem.

Pat vissmagākajos nebrīvības gados latvieši uzrāda lielu gara možumu. Tā, piemēram, 18. g. s. viņu Līgo dziesmas bija tās, kas ierosināja vācu dzejnieka G. Herdera svētīgo domu, ka arī tautas plašajām masām ir sava kultūra. Tā radās viņa interese par latviešu un citu tautu tautas dziesmām un vēlāk noveda arī pie dažādu tautu etnografisko īpatnību pētīšanas.

Latviešu tautas lielās spējas raksturo arī tas ap-

stāklis, ka 18. g. s. beigās "Mitauische Zeitung" sludinājumos figurē norādījumi par dažiem latviešu dzimtcilvēkiem, ka tie prot 4-5 amatus un pārvalda 4-5 valodas. Pretstatā tam Jannaus savā grāmatā "Sitten un Zeit" konstatē, ka baltvāci labi ja iemācoties vienu svešvalodu un viņi savām dāmām nemācot lasīšanas un rakstīšanas māku, lai viņas nevarētu rakstīt mīlestības vēstules saviem mīļākiem.

Šīs no mūsu senčiem mantotās spējas vērojamas arī mūsu dienās, kas izpaužas latviešu lielos panākumos garīgo spēju laukā. Mēs gandrīz katru dienu lasām laikrakstos par latviešu izvirzīšanos atbildīgos posteņos darbā un par sevišķi izciliem latviešu jaunatnes sasniegumiem dažādu trimdas zemju skolās.

CETURTĀ NODAĻA

Latviešu tautas pirmvēsture

A. Pirmvēsture un dokumentētā vēsture

Mūsu vēsturnieki parasti nosprauž robežu pirmvēstures un dokumentētās vēstures starpā ar 1200. gadu vai pat ar 1250. gadu. Te jūtama vēl baltvācu vēsturnieku un pat publicistu ietekme, kas šīs zemes vēsturi apskatīja kā vācu kolonijas vēsturi un tāpēc vietējās tautas sauca par "nevāciem". Vecākie baltvācu vēsturnieki pat sāka šīs zemes vēsturi ar legendu par "Livonijas uzzēgelēšanu". 1158. gadā kāds vētras dzīts vācu kugis iekļuvis Daugavas grīvā un atklājis kādu vēl nepazīstamu mežoņu tautu. Notēlota arī primitīvā maiņas tirdzniecība ar iedzimtajiem, katrai pusei noliekot upes malā savas preces. Ja izlicies, ka darījums nebūtu taisnīgs, tad gaidīja, kamēr preču daudzumu papildināja. Šī teika bija radusies kādu gadusimteni vēlāk Brēmenē, lai attaisnotu krustnešu rīcību.

Mūsu dokumentētā vēsture nebūtu sākama ar XII-XIII g. s. bet gan vismaz jau ar IX g. s., jo Sv. Rimberta chronikā "Vita sancti Anscharii" atrodami noteikti dati par kuršu cīņām ar dāņiem un zviedriem jau 853 un 854. gadā. Tādā veidā mūsu vēsture var cieņīgi nostāties blakus citu Austrumeiropas tautu vēsturei, jo krievi arī sāk savu dokumentēto vēsturi ar IX g. s., bet poļi pat tikai ar X g. s. Bet mums ir noteik-

tas izredzes pavirzīt mūsu dokumentētās vēstures sākumu uz vēl agrāku posmu. Protams, romiešu vēsturnieka Tacita ziņas (I g. s. pēc Kr.) par dzintara vācējiem un zemkopjiem attiecas uz aistiem jeb baltiem, kad tie vēl nebija diferencējušies. Toties prof. Francis Balodis savā grāmatā "Senā Latvija" saka, ka zviedru avoti pauž ziņas par cīņām Latvijā ap 500. gadu, varbūt ar zemgaļiem un ap 600-650. g. Kursā. Arī Sakša Gramatiķa chronikā "Gesta danorum" minēts, ka "Austrumbaltijas varoņi" piedalījušies Brovallas kaujā Zviedrijā ap 750. gadu pēc Kristus.

B. Latvijas pirmvēsture

Šoreiz nekavēšos pārāk ilgi pie mūsu pirmvēstures, jo nejutos speciālists šo svarīgo mūsu vēstures palīdzinātņu laukā. Šīs palīdzinātnes ir ļoti svarīgas galvenā kārtā ar to, ka tās dod mums iespēju skaidri un noteikti pierādīt, ka mūsu senču kultūra nav bijusi zemāka par citu apkārtējo tautu kultūru, bet gan dažos gadījumos pat augstāka. Bez tam šim mūsu vēstures posmam piemīt zināms romantisma raksturs, jo toreiz vēl mūsu ciltis bija brīvas un varoņīgi cīnījās. Mūsu senči, kā tas jau minēts iepriekšējās lekcijās, nāca mūsu zemē kā aistu avangards un līdz ar to kā augstākas indoeiropiešu kultūras nesēji. Viņi pakāpeniski vai nu pakļāva, vai asimilēja lībiešus un iesaistījās ilgstošās cīņās ar igauņiem. Savā pirmajā lielajā ekspansijā līdz pat Dienvidsomijai viņi tik lielā mērā ietekmēja igauņu kultūru, ka arī vēlāk nebija

vērojama pārāk krasa atšķirība latviešu un igauņu kultūras starpā.

Tagad pievērsīsimies mūsu vissenākajam posmam mūsu tautas vēsturē. Mūsu dzimtene atbrīvojas no pēdēja ledus laikmeta segas apmēram pirms 12,000 gadiem. Šī zeme, kas atrodas starpjoslā Skandināvijas augstienes un Krievijas līdzenuma starpā, uzrāda gan līdzenumus, gan uzkalniņus un visumā ir tipiska morenu ainavas paraugs. Tur bija daudz purvu, mežu, upju un ezeru. Arī tagad Latgali pamatoti var saukt par ezeru zemi, jo, piemēram, no Saules kalna (apm. 12 klm. no Krāslavas) paveras skaists skats uz 20 ezeriem.

Devītā un astotā gadu tūkstoši pirms Kristus mū un zemē bija sastopama tundru flora: ķērpji un sūnas, niecīgi purva bērziņi un krūmāji. Toreizējo faunu raksturo polārais zaķis, polārā lapsa un arī ziemeļbriedis. Septītajā un sestajā gadu tūkstoši mūsu dzimtenē jau ir priežu un bērzu meži. Šai vidējā akmens laikmetā (apm. 7000-4000 g. pirms Kristus) ir jau konstatēti pirmie šīs zemes joslas iemītnieki — mednieki un primitīvie zvejnieki. Tie ir lapi, samojedi un citas radniecīgas tundru tautiņas.

Neolitā jeb vēlā akmens laikmetā (4000-1500. g. pirms Kr.) jau mūsu zemē ir ieradušās somu-ugru cilts, kas atspiedušās līdzšinējos iemītniekus vairāk uz ziemeļiem. Viņiem ir jau apstrādāti akmens ieroči un kaula darba rīki. Uz viņu ieročiem redzams arī ornaments. Viņi mācēja gatavot arī māla traukus, izrotājot tos ar mazām iespiestām bedrītēm. Šo viņu keramiku tāpēc arī sauc par bedrišu un zobiņu jeb ķemmes keramiku. Somu-ugru cilšu ekspansija šai laikā bija ļoti

plaša. Viņi bija ieņēmuši tās teritorijas, kas vēlāk veido Austrumprūsiju, Ziemeļpoliju, Lietuvu, Latviju, Igauniju, Somijas daļu, Krievijas vidieni un ziemeļus. Viņi arī ir mednieki un zvejnieki un viņu vienīgais mājas dzīvnieks ir suns. Latvijas teritorijā atrastas vairākas viņu apmetumu vietas, sevišķi ezeru un upju tuvumā. Ļoti populārs viņu centrs bijis Riņņukalniņš — pie Salacas iztekas no Burtnieku ezera, Līčugala mājas — Aiviekstes krastā, Lubānas pagastā, arī Zvejnieku mājas — Rūjas krastā, Sēļu pagastā un citur.

Ap 2000 g. pirms Kristus sākās aistu jeb baltu ekspansija. Mūsu attālākie senči ienāca Dienvidkursā kā indoeiropiešu priekšpulki. Viņi ir zemkopji, viņiem ir kara cirvji un smagas ozola vāles. Viņu trauku rotājums atgādina auklas nospiedumu un tāpēc viņus dēvē par auklas keramikas kultūras nesējiem. Viņi vairs neapmetās tikai ezeru, vai upju tuvumā, bet izkaisīti, meklējot sausākas augstākas vietas. Pretēji somu-ugru slieteņiem viņi jau ceļ četrstūrainas ēkas ar priekšnamu un vienu vai 2 pavardiem. Viņu kultūras līmeni plaši raksturo prof. Francis Balodis, pamatojoties uz saviem un savu līdzstrādnieku plaši veiktajiem arhαιologiskajiem izrakumiem.

Šos ienācējus vēl nevar droši saukt par baltiem, vēl mazāk par latviešiem. Vienīgi bronzas laikmetā (1500-500 g. pirms Kr.) viņu kultūru jau var saukt par baltisku. Ap 1500 g. pirms Kristus latviešu valodas attīstībā vērojams, ka "k" skaņa pārvēršas "s" skaņā (piem. latīņu "centum" (kentum), latviešu "simts"). Šai laikā latviešu valoda vēl neatšķiras no lietuvju valodas. Šī atšķirība izveidojās tikai 9-12 g. s. pēc Kristus. Galvenā atšķirība izpaužas īsākā pat-

skaņu izrunā galotņu beigās (piem lietuvju "langas" latv. "logs"), "k" un "g" skaņu pārvēršanās par "c" un "dz" (piem. "kellias" — "ceļš", "gintaras" — "dzintars"). Dažas no šīm parādībām prof. Endzelīns izskaidro kā "latviešu dzīvāka un kustīgāka temperamenta sekas", ko vispārīgā veidā atzīmē arī franču filologs Meijē (Meillet). Prof. J. Endzelīna galvenais darbs ir viņa "Lettische grammatik" (1922) un kopā ar K. Mīlenbachu publicētā "Latviešu valdas vārdnīca (I-IV, 1923-1932) ar papildinājumiem. Trimdā to no jaunā izdeva Čikāgas latviešu filologu kopa. Latviešu mītoloģijā plašus pētījumus veicis prof. P. Šmits. Diemžēl no latviešu mītoloģijas saglabājušies tikai fragmenti. Par latviešu un lietuvju, kā arī prūšu mītoloģijas radniecību prof. P. Šmits saka: "Visām trim tautām kopīgs vienīgi Dievs, leišu Dievas, prūšu Deivas un Pērkons, leišu Perkūnas, prūšu Percunis, iespējams arī "Dieva dēli" un "Saules meitas", kas attiecinami atpakaļ uz indoeiropiešu pirmtautu. Bez tam pastāv ciešāka radniecība ar leišu dievībām, piem. Laimē, Austra, lš. Auszra. "Līdz ar burtiniekiem, t. i. svētniekiem mums ar leišiem vēl ir kopīgi vilkači, raganas un laumas. Tas pierāda tāpat kā valodniecības fakti un vēsture, ka no visām trim baltu tautām vispirms atdalījušies prūši, kamēr latvieši un leiši vēl kādu laiku dzīvojuši kopā". (Citēts pēc prof. A. Spekkes grāmatas "Latvijas vēsture", 60 lpp.). Plašākas ziņas ir par prūšu mītoloģiju. Chronists Grunavs piemin 6 prūšu dievus, bet 16. g. s. izveidojās kāds Sudavas prūšu dievu saraksts ar 12 dieviem. Šo prūšu 12 dievu panteonu pēc tam atkārtoti vairāki autori, latīniskā rakstībā pielīdzinot tos romiešu dieviem. Kad senprū-

ši pārtautojās, šos prūšu dievus sāka attiecināt arī uz lietuvjiem un latviešiem. Sevišķi mūsu atmodas laikmeta darbinieki jūsmoja par šo baltu mītologiju. Vēlāk filologiskā kritika un salīdzināmā folklorā sagrāva šos naivos uzskatus. Sevišķi raksturīgs latviešu mītologijai ir veļu kults un dabas spēku personifikācija, kas izpaudās māšu kultā". Einhorns registrējis ap 70 pielūgto latviešu māšu. Prof. Šmits meklē izskaidrojumu šai parādībai kādā primitīvā civilizācijā ar stipri attīstītu matriarchatu, vai vismaz ar filiāciju mātes līnijā. Varbūt pareizāk ir izskaidrot to ar ilgstošu zemkopju kultūras ietekmi, kā to konstatējām jau iepriekšējā nodaļā. Raksturīgi, ka līdzīgas parādības vērojamas arī pie galliem, germāņiem, piktiem un baskiem. Ļoti neskaidrs ir jautājums par latviešu rakstu zīmēm. Ir iemesls domāt, ka latviešu alfabets patapināts no seniem grieķiem bez latīņu, vai slavu alfabeta starpniecības. Baltu burti saglabājušies tikai uz seno prūšu karoga, uz Pērkona sudraba statujas un kādas senas kokles.

Būtu revidējami līdzšinējie uzskati par senlatviešu sociāl-politisko iekārtu. Prof. Ed. Dunsdorfs savā grāmatā "Deiņvīru spēks" nodaļā "Viesturs" to raksturo šādi: Katrā valstī valdīja ķēniņš, kuŗa varu mantoja viņa dēli. Viņa padomnieki bija dižciltīgie kungi, jeb vecākie, kuŗus sauca arī par baŗāriem. Viņi bija kuŗavīri, arī diplomāti un dzīvoja pilīs, kas atradās uz nostiprinātiem pilskalniem. Pie dažām pilīm bija izveidojušās arī pilsētas. Šīs pilsētas bija amatniecības un tirdzniecības centri. Iedzīvotāju vairākums šais valstīs bija brīvie zemnieki, kas dzīvoja vai nu viensētās, vai ciems. Ienaid-

nieku uzbrukuma gadījumā viņi vai nu bēga uz mežu un purvu slēptuvēm, vai meklēja patvērumu pilīs. Zemākais iedzīvotāju slānis bija vergi: vai nu svešu tautu gūstekņi, vai parādnieki un noziedznieki, kas nespēja samaksāt gandarījumu. Vergi kalpoja kungiem un brīvajiem ļaudīm, apstrādājot viņu laukus un kopjot lopus. Vai pastāvēja sevišķa garīdznieka kārta, nav noskaidrots. Bet droši zināms, ka viņiem bija svētbirzis, elku kalni un citas sakrālās pulcēšanās un ziedošanas vietas.

PIEKTĀ NODAĻA

Senlatviešu cīņas ar dāņiem un zviedriem

A. Senlatviešu cīņas ar dāņiem

Mūsu dokumentētā vēsture sākas ar ziņām par mūsu senču cīņām ar kaimiņu tautām. Šīs mūsu senču brīvības cīņas aptveŗ lielu laika posmu no VII g. s. līdz XIII g. s. beigām un, pieskaitot vēl uz Lietuvu atkāpušos zemgaļu cīņas kopā ar lietuvjiem, līdz pat 1386. g., tās norisinājušās līdz XIV g. s. beigām. Pārskatamības dēļ iedalīsim šīs cīņas divos lielākos posmos: cīņas ar dāņiem un zviedriem no VII-XII g. s. un cīņas ar krieviem un vāciešiem XII-XIV g. s. Pirmo posmu apskatīsim šai nodaļā, otru nākamajā nodaļā.

Pirmais posms līdz šim maz apskatīts. Vienīgi prof. A. Spekke savā "Latvijas vēsturē" plašāk apskata šo posmu un prof. Edgars Dunsdorfs savos "Senos stāstos" ievietojis vēstures dokumentus, kas attiecas uz šo periodu.

Kā jau minēju savā iepriekšējā nodaļā, prof. Fr. Balodis savā grāmatā "Senā Latvija" saka, ka zviedru avoti pauz ziņas par cīņām Latvijā ap 500. gadu, varbūt ar zemgaļiem un ap 600-650. gadu Kursā. Galvenie cīnītāji ir tieši kurši, kuŗus vēsturnieks Uldis Ģermanis nosaucis par "latviešu vīkingiem". Ap 650. gadu zviedriem izdodas nostiprināties Kursā, nodibinot netālu no tagadējās Liepājas — Grobiņā savu koloniju, kas dokumentos figurē kā Seeborg — Jūrþils.

Šai kolonijā galvenā loma bija Gotlandes tirgotājiem un tā pastāvēja apm. līdz 800. gadam, kad kurši spēcīgā uzbrukumā ieņēma un iznīcināja to. Zviedrijā atrodas vairāki rūnu jeb piemiņas akmeņi, kas celti par godu varoņiem, kas gājuši bojā "austrumos". Zviedru vēsturnieks Birgers Nermans (savā grāmatā "Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der juengeren Eisenzeit". Stockholm, 1929) domā, ka tas zīmējas uz kritušajiem zviedriem tieši šai kaujā.

Tālāk Kursas senajā vēsturē nozīmīgas ir tās ziņas, ko sniedz Saksis Grāmatīkis, kas dzīvoja XII g. s. un sarakstīja pirmo Dānijas vēsturi (Gesta Danorum, hrsg. v. A. Holder, 1887). Diemžēl šai vēsturē īstenības apraksti un mīti tik cieši caurausti, ka viņa sniegtām ziņām jāpieiet ar ļoti lielu uzmanību. Prof. Edgars Dunsdorfs savā grāmatā "Deviņviru spēks" ("Daugavas" apg., 1956.) sevišķi izceļ kuršu ķēniņu Handuānu, diemžēl viņa piedzīvojumi tēloti ļoti līdzīgi notikumiem citās Eiropas zemēs, tā ka viņa vārds un personība ļoti apšaubāmi, jo pat autora Dānijas ķēniņu geneālogija ir ļoti kļūdaina. Šai darbā vēl figurē citi Kursas valdnieki: Dijs, Dakso, Lokers un Dorns. Nav lielas nozīmes pie šīm teikām pakavēties. Mūs vairāk var interesēt ziņas par Brovallas kauju, kas notikusi 750-770. gadu starpā. Tā ir cīņa, kas patiešām notikusi un izšķīra Skandināvijas likteņus. Savā starpā cīnījušies divi valdnieki: Haralds un Rings, pie kam viņu savstarpējās cīņas piedalījušies arī cīnītāji no "Austrumu zemēm": Haralda pusē lībieši, Ringa — kurši. Lībiešu vadonis bijis Geirs, bet kuršu vadonis nav minēts. Kaujā uz-

varējis Rings. Brovallas kaujā piedalījies arī dāņu vīkings un dainotājs Starkads, kas kādā savā dainā stāsta par sirojumiem uz Kurzemi. Viņš lepojas ar to, ka iemācījis dāņiem valkāt koka tupeles, lai vīķingi tā pārvarētu kuršu ar dzelzs dzeloņiem nokaisīto Kurzemes pludmali.

B. Senlatviešu cīņas ar vīķingiem

Turpmākās kuršu cīņās ar dāņiem un zviedriem jau stāv ciešā sakarā ar normaņu jeb vīķingu ekspansiju. Šī ekspansija izskaidrojama lielā mērā ar iedzīvotāju skaita strauju pieaugšanu, kā arī to, ka Norvegijas ķēniņš Haroldš I centās apvienot savā varā visu valsti un līdz ar to apspiest savus sāncenšus, kas, cīņu zaudējuši, izceļoja.

Parasti par vīķingu laikmetu sauc laiku no 800-1050. gadam. Īstenībā tas sākās jau ap VIII g. s. vidu un pēc dažu vēsturnieku domām beidzās tikai XIII g. s. sākumā. Jau 787. gadā normaņi uzbruka Anglijai un sāka apdraudēt Frīzijas, Flandrijas un Francijas piekrastes. Var izšķirt vīķingu ekspansiju divos galvenos virzienos: pret Rietumeiropu un Austrumeiropu. Atcerēsimies, ka viņi iekaroja Šlezvigu IX g. s. beigās, Normandiju 911. gadā un Jomburgu pie Oderas ap 950. gadu. Normaņi atklāja arī Islandi un Grenlandi un Leifa Eriksona vadībā sasniedza pat Amerikas piekrasti un, atlasdami tur daudz vīnogu, nosauca to par Vinlandi. Ap to pašu laiku kristīgie Eiropā gaidīja pasaules galu ap 1000. gadu pēc Kr.

un vikingi nonāca, kā viņi domāja, "līdz pasaules galam."

XI g. s. ir normaņu cīņu jauns uzliesmojums, kas noveda pie tā, ka Roberts Guiskars 1066. nodibināja savu valsti Sicīlijā un Vilhelms Iekarotājs no Normandijas iekaroja Angliju 1066. gadā.

Līdztekus notiek normaņu jeb vīkingu ekspansija Austrumeiropā: krievu valsts nodibināšana 862. gadā, pēc tam uzbrukumi Konstantinopolei un Persijai (865., 904., 941., un 1043. gadā), chazāru valsts sagraušana 965. gadā un t. t.

Kā vikingi uzdrošinājās doties tik tālos braucienos? Viņu laivas bija stipras konstrukcijas, gaŗas un ļoti ātras. Tanīs varēja novietot 40-100 vīru pilnīgā apbruņojumā.

Par vīkingu uzbrukumiem kuršiem vēsta Sv. Rimberta chronika "Sv. Anskara dzīve", kas sarakstīta ap 875. gadu un zīmējas uz notikumiem no 853-855. gadam. Šie uzbrukumi kuršiem stāv ciešā saskarā ar Krievijas plašā lidzenuma pakļaušanu. Nestora chronika saista Krievijas valsts nodibināšanu ar 862. gadu. Tomēr krievu vēsturnieki noraida teiku par Ņurika un viņa 2 brāļu (Siņeusa un Truvora) aicināšanu nākt un valdīt par krieviem, kuŗu zeme esot plaša un bagāta, bet tanī neesot kārtības. Istenībā vīkingi jeb varjagi pakļāva sev krievus pakāpeniski, dibinot savas tirdzniecības kolonijas un vēlāk arī militārus atbalsta punktus.

Rimberta ziņojums par cīņām ar kuršiem īsumā ir šāds: 852. gadā ir bijis plašs dāņu uzbrukums kuršiem, bet kurši, šai cīņā "noguldīja pusi no dāņu tautas un sagūstīja arī pusi no viņu kugiem", iegūstot

arī daudz zelta, sudarba un citāda kara laupījuma. Sakarā ar šo neveiksmi dāņu ķēniņš Horichs I pat pazaudēja varu Dānijā. Kad par to dabūja zināt zviedru ķēniņš Olafs, viņš gribēja iemantot slavu, ka spēj veikt vairāk kā dāņi un tāpēc sapulcināja neskaitāmu karaspēku un devās uz Kursu. Viņiem izdevās nemānot uzbrukt, pilnīgi nopostīt, izlaupīt un arī nodedzināt Jūrpili, kurā atradās 7000 karotāju. Sajūsmināti par šo panākumu, viņi devās piecu dienu gājienā uz citu nostiprinātu pili — Apoli (Apulia), kurā atradās 15,000 karotāju. Tā pagāja 8 dienas, cīnoties visu dienu no rīta līdz vakaram. Devītā dienā zviedri nolēma izzināt ar lozi, vai dievi gribēs viņiem palīdzēt. Tā kā neviens no dieviem negribēja viņiem palīdzēt, tad izmisums bija liels. Tad daži tirgotāji, atcerēdamies bīskapa mācības, ieteica griezties pēc palīdzības pie kristīgo Dieva. Kad atkal meta lozi, vēstījums bija, ka Kristus grib palīdzēt viņiem. Kad aplencēji jau gribēja iesākt kauju, tie, kas atradās iekšpusē, prasīja, lai viņiem dod iespēju runāt. Kurši piedāvāja līgumu, apsolut dot kā dāvanu it visu, ko pagājušā gadā ieguvuši no dāņiem, bez tam pusmārciņu sudraba no katra pils iedzīvotāja un maksāt nodevas un paklausīt, kā tas bijis agrāk. Daži zviedru jaunieši gribēja turpināt cīņu, bet ķēniņš un augstākie valsts vīri pieņēma līguma noteikumus, saņēma daudz mantas un 30 ķilniekus un atgriezās savā zemē. Te jāpiezīmē, ka Apole tagad atrodas Lietuvas daļā, bet toreiz piederēja pie kuršu apdzīvotās teritorijas. Patiešam varam brīnīties, cik bagāti ir bijuši kurši, kas spēja piedāvāt tik daudz sudraba zviedriem!

Uz Kursu devās sirojumos arī atsevišķi nelieli vikingu pulciņi. Viens šāds sirojums notēlots Egila Skalagrimsona teikā, kas notika 916. gadā. Egils kopā ar savu brāli Torolfu un vairākiem citiem cīņas biedriem devās sirojumā uz Kursu. Pēc iebraukšanas kādas upes grīvā, viņi sadalījās kopos pa 12 un devās mežā. Nonākot kāda ciema tuvumā, vikings laupīja un nokāva vīriešus, kas nebija paspējuši paslēpties mežā. Pievakarē visi atgriezās pludmalē, bet Egila nebija. Egils ar saviem 12 vīriem bija ienākuši kļajumā ar ēkām. Viņi iegāja mājā, kur vairs neviena nebija, un sāka laupīt. Kad viņi iznāca no mājas, kurši viņus ielenca un sagūstīja. Tos sasaistītus noveda lauku mājās. Saimnieks ieteica visus nogalināt, bet saimnieka dēls — nogaidīt līdz rītam. Gūstekņus iesprostoja namā un stingri sasēja. Egilu piesaistīja rokām un kājām pie kāda zemē iedzīta mieta un namu cieši noprostoja. Kurši sāka dzīrot. Pa to laiku Egils valstījās pret mietu, kamēr tas apkrita un Egils no tā atbrīvojās, ar zobiem atraisot saites ap rokām. Atbrīvojis rokas, pēc tam arī kājas, viņš atbrīvoja arī savus biedrus. Viena nama siena bija plānāka. Izlaužot šo sienu, viņi nonāca otrā namā. Te viņi izdzirda vīriešu balsis un pamanīja grīdā durvis. Bedrē bija ieslodzīti trīs dāņi. Atbrīvotie dāņi norādīja vēl uz kādu citu plānāku sienu. To ielaužot viņi nonāca klētī no turienes ārā. No dāņiem Egils dabūja zināt, ka augštelpā esot daudz ieroču. Vikings iebrauka telpā, paķēra ieročus un nogalināja kuršus, kas bija šai telpā. Lejā viņi nolaupīja saimnieka mantu, daudz skaistu rotu un daudz sudraba. Egils devās uz mežu, bet pēc tam atgriezās, nodedzināja māju un nogalinā-

ja kuršus, kas nāca laukā no degošās mājas. Egils devās pie biedriem uz mežu un viņa zarukanna bija pilna ar sudrabu. Šai teikā spilgti notēloti kuršu cīņas paņēmieni, viņu sētas iekārtojums un pasvītota arī viņu lielā bagātība. Kā tas redzams no triju dāņu likteņa, kurši daudz vīkingu sagūstīja un tie nonāca vergu stāvoklī.

XI g. s. vīkingu uzbrukumi kļuva retāki, bet kurši, nereti kopā ar igauņiem, turpināja uzbrukt dāņiem un zviedriem. Dāņi bija tā iebaidīti, ka savās baznīcās lūdza Dievu pasargāt viņus no kuršiem. Tā piem. kurši ap 1131. gadu uzbruka Sembas tirgotājam Vidgautam, kas aizbēga no viņiem, dodoties uz Dāniju.

1177. un 1182. g. starpā kurši iejaucās cīņās dāņu ķēniņa Valdemāra un hercoga Indriķa starpā, pie kam dāņi tos smagi sakāva. Kurši un igauņi 1187. gadā pilnīgi nopostīja zviedru pilsētu Sigtunu, kas pēc tam pazaudēja savu nozīmi uz visiem laikiem.

Kurši iedvesa vēlāk lielu respektu arī Lejasvācijas iedzīvotājiem. Par to liecina, piem., kāda pasaules karte, kas ievietota prof. Jegorova grāmatas "Sredņevkovje" (Viduslaiki) beigās un aptver tikai 3 kontinentus, jo publicēta XIII g. s. Tur piezīmēs pie šīs kartes lasāms "Kurši — visšausmīgākā tauta pasaulē". Tātad kurši patiešām pelnījuši "latviešu vīkingu" nosaukumu.

SESTĀ NODAĻA

Senlatviešu cīņas ar krieviem un vāciešiem

A. Senlatviešu cīņas ar krieviem

Šai nodaļā pakavēsimies pie senlatviešu brīvības cīņu otra posma — cīņām ar krieviem un vāciešiem.

Mūsu līdzšinējās Latvijas vēstures grāmatās parasti sevišķi sīki apskatītas cīņas ar vāciešiem, jo te var balstīties uz divām plašām "Latviešu Indriķa" un "Atskaņu" chronikām, bet cīņas ar dāņiem, zviedriem un krieviem minētas tikai garāmejojot. Vienīgais izņēmums šai ziņā ir prof. A. Spekkes "Latvijas vēsture". Šoreiz balstīšos uz šiem prof. A. Spekkes pētījumiem, papildinot tos ar dažu Igaunijas vēstures autoru darbiem.

Parasti paši krievu vēsturnieki uzskata par slavu pirmdzimteni rajonu ap Karpatu kalniem. Tagad dominē uzskats, ka tā meklējama Poļesjes purvājos un Volinijā. No šejienes apm. 6. g. s. pēc Kr. sākusies slavu ekspansija, ko dabūja izjūst arī baltu tautas. Tagad var jau uzskatīt par pierādītu, ka aisti jeb balti pirms slavu spiediena apdzīvojuši daudz plašākus novadus. Samerā nesen (1939. g.) V. Kiparskis, pamatojoties uz Soboļevska, Būgas, Fasmera un citu pētījumiem, ir skicējis "iespējami lielākās baltu valodas izplatības" kartografisko ainu (skat. "Baltische Lande, Hrsg. v. A. Brackman un C. Engel. 1 Bd. Ostbaltische Fruezeit, Leipzig, 1939). Baltu rietumu ro-

bežu veido Baltijas jūra, sākot ar Vislas grīvu līdz tagadējās Latvijas un Igaunijas robežai, dienvidos — Austrumprūsijas rietumu robeža, pēc tam, pārejot Mazuru ezeru — purvu joslu, novirzoties labā stūrī uz austrumiem ar zināmu izliekumu, allaž turoties Pripetes purvu tuvumā, līdz Čerņigovai, tad austrumu robeža — no Čerņigovas pa Desnas upi, ar zināmiem likločiem līdz Tulai un Maskavas rietumu novadiem, bet ar citiem izliekumiem līdz Tverai un, beidzot, ziemeļu robeža no Tveras pa Volgu un tad taisnā līnijā uz latviešu — igauņu robežu, pametot ārpusē Pleskavu. (Šī karte reproducēta prof. A. Spekkes grāmatas 44. lapas pusē). (Baltu vistālāko ekspansiju apskatījām II nodaļā). Slavu ekspansijai par upuri bija krituši visvairāk uz austrumiem izvirzītā aistu cilts — galindi. L. Niderle (Niederle, Manuel de l'Antiquite slave, 2 v. Paris, 1923-26) skicējis slavu cilšu karti ap 1000. g. pēc Kr. (reproducēta prof. A. Spekkes grāmatas 93. lapas pusē, kur redzamas jau aistu stipri apcirptās robežas, lai gan tomēr plašākas nekā vēlākos laikos.). Slavu ekspansiju lielā mērā nobremzēja ungāru uzbrukumi, kas atšķēla rietumu un dienvidu slavus no austrumu slaviem — krieviem, arī vācu spiedienu uz austrumiem ("Drang nach Osten") kas sākās jau 8. g. s. beigās. Bez tam Dienvidkrievijā bieži ieplūda Āzijas nomādu tautas rajonā Urālu kalnu un Kaspijas jūras starpā, un krieviem bija vairākus gadu simtus ar tiem jācinās un, beidzot, jādočas vairāk uz ziemeļiem.

Baltu tautām par labu nāca purvainā un mežiem klātā teritorija, kā arī lielais nocietināto pilskalnu skaits. Ja vāciešiem 13. g. s. sākumā bija tikai 140

pilskalnu, tad latviešiem šis skaits bija vismaz 321, no tiem 79 kuršu, 24 zemgaļu, 32 sēļu, 158 letgaļu, 28 libiešu zemēs. Šie pilskalni registrēti Latvijas teritorijā, bet te jāpieskaita vēl vairāki pilskalni latviešu apdzīvotos novados ārpus Latvijas teritorijas. Tā piem. vienas pašas Disnas aizstāvēšanai bijuši izveidoti 87 pilskalni, kā to noskaidrojis pulkv. R. Osis. Tā ir bijusi latviešu Mažinõ līnija, kas atradies apm. 60-80 klm. no brīvās Latvijas austrumu robežas (Sal. Mag. hist. K. Stalšans — Latviešu un lietuviešu austrumu apgabalu likteņi, J. Šķirmanta apg., 1958, 424. lapas pusē).

Igaunus un latviešus galvenā kārtā apdraudēja tuvākās krievu ciltis — Novgorodas un Pleskavas krievi un kriviči (no tiem cēlies krievu nosaukums latviešu valodā) no Polockas un tikai reti arī krievi no Kijevas.

Igaunu zemē, sevišķi to austrumu apgabalos laikā no 1030-1192. g. ir bijuši pat 13 krievu uzbrukumī. Pēc krievu chronikas ziņām krievu kņazs Jaroslavs I 1030. g. nodibinājis igauņu zemē Jurjevas pilsetu, jo viņa kristītais vārds ir bijis Jūrijs. Igauni to sauca par Tartu, vācieši par Dorpat, latvieši vācu ietekmē to sauca par Tērbatu, bet tagad lieto igauņu nosaukumu. No šiem 13 uzbrukumiem sekmīgi bijuši tikai 3: 1030. g., 1134. g. un 1192. g. Toties arī igauņi smagi sakāvuši krievus savā zemē 1132. g. un pie Pleskavas 1177. g.

Mūsu zemē krievi visvairāk vērsās pret letgaļiem un libiešiem. Letgaļu teritorijā visplašākā un visievērojamākā bija Jersikas ķēniņvalsts. Par Jersikas pilskalnu vispirms uzskatīja Pļaviņu pag. Vec-

pili, vēlāk Līvānu pag. Jersikas pilskalnu, bet pēc prof. Ed. Šturma hipotezes Jersikas pilskalns ir Latvijas lielākais pilskalns Oliņkalns, kas atrodas 2 klm. lejup no Vecpils un 5 klm. no Pļaviņām (20 klm. no Kokneses). Jersikai toreiz piederēja Latgale, Vidzemes austrumu daļa, ieskaitot atsevišķos Cesvaines un Autīnas novādus (tag. Priekuļu pag. pie Cēsīm). (Prof. Ed. Šturma argumentus plašāk apskatīsim šai pašā nodaļā sakarā ar Jersikas ķēniņvalsts konkrētajiem likteņiem). Vidzemes ziemeļ-rietumu daļā bija atsevišķs novads ar savu valdnieku.

Ziņas par krievu cīņām ar latviešiem atrodamas galvenā kārtā t. s. Nestora chronikā un arī Novgorodas chronikā. Pēdējā minētas krievu sadursmes ar latviešiem 1054. g., 1111. g., 1146. g., 1180. g., 1200. g. un citos gados. Nestors raksturo letgaļus par pilnīgi barbariskiem, bet tas var būt lielā mērā izskaidrojams ar to, ka kristiānisms vēl nebija dziļi iesakņojies, jo pats Nestors saka, ka viņi dzīvo kā "pagāni, kas nepazīst Dieva likumu un likumus darina paši". Tomēr krievu ietekmē austrumu Latvijā ieviesās kristīgā, pa daļai arī tirdznieciskā un juridiskā terminologija. To apliecina arī zināmā mērā Jersikas evaņģēlijs, ko 1270. g. norakstījis kāds Jurgis, "latviešu šīs pilsētas priestera dēls." Pliskavas kņazistei bija izdevies panākt to, ka Tālavas novados maksāja tai **meslus**. Toties Polockas kņazu, brāļu Vseslaviču mēģinājums sev pakļaut zemgaļus izbeidzās ar ļoti smagu krievu neveiksmi: 1106. g. 9000 krievu pazaudēja savas dzīvības, kas norāda, ka zemgaļiem jau toreiz bija izveidojusies spēcīga valstiska organizācija.

B. Senlatviešu cīņas ar vāciešiem

Senlatviešu cīņas ar vāciešiem stāv ciešā sakarā ar krusta kariem un to ideologiju. Šīs ideologijas spilgtākais izteicējs bija franču cistertiešu Klervo klostera abats Sv. Bernards (1091-1153), kas bija otra krusta kara iedvesmotājs un ieteica visiem tā dalībniekiem “mesties cīņā ar pretiniekiem, uzskatot tos par ienaidniekiem vai pat dzīvniekiem līdzīgiem.” Idejiski šī ideologija bazējās uz Sv. Augustīnu, kura pazīstamais izteiciens “compelle intrare” — “piespied ienākt” idejiski attaisnoja varas pielietošanu neticīgo piegriešanai katoļu baznīcai. Tāpēc arī tik plaši bija izplatīta kristīgās ticības izplatīšana ne tikai ar krusta, bet arī ar zobena un uguns palīdzību.

Arī mūsu zemē šī lieta sākas ar misionāra Zegebergas klostera (Holsteinā) mūka Meinharda katoļu ticības sludināšanu. Viņa ierašanās mūsu zemē stāv sakarā ar Lībekas tirgotāju aktivitāti. Ap 1163. gadu viņiem atļāva apmesties Gotlandes pilsētā Visbijā, kur katrs gudu stūrmanis varēja aizvest viņu kugus līdz Daugavas ostai un tālāk līdz Doles krācēm. Apm. ap 1170. gadu šos kuginiekus sāka pavadīt mūks Meinhardš kā viņu rakstvedis un biktstēvs. Viņš iemācījās lībju valodu, jo tirgošanās notika galvenā kārtā ar lībiešiem Mārtiņa salā un Iķšķilē. 20 gadu laikā viņam izdevās kristīt kādus 100 lībju tirgotājus un dižciltīgos. Viņš uzcēla tiem laikā no 1184-1187. gadam 2 baznīcas un mūra pilis it kā aizsardzībai pret lietuvjiem. 1186. gadā Brēmenes archibīskaps Hartvigs II ordinēja viņu par bīskapu ar sēdēkli Iķšķilē. Kad

lībji saprata, ka kristīšanās saistīta ar nodevu maksāšanu, tad viņi atkrita un Meinhard, nekā nepanācis mira 1196. gadā. Šādus atkritējus parasti izsludināja par solījuma lauzējiem (perfidī), kas nozīmēja, ka viņus var piespiest pildīt viņu saistības. Tāpēc Meinharda pēctecis bīskaps Bertolds jau vācu krustnešu pavadībā 1198. gadā ierādās Daugavas grīvā, kur atstāja savus kugus un devās uz Salaspili, uzaicinot lībju kristīties. Kad tie atteicās, viņš devās uz kādu ciemu pie Rīgas, kur pie pilskalna notika kauja, kurā lībju vadonis Imauts (nepareizā lasījumā Imants) nodūra bīskapu ar šķēpu.

1199. g. 28. martā Brēmenes archibīskaps Hartvigs II iecēla par trešo Livonijas bīskapu savu brāļa dēlu — Brēmenes kanoniķi Albertu. Viņš bija viens no veiklākiem sava laikmeta politiķiem. Viņš salīga Visbijā 5000 krustnešu, pie kam arī Visbija bija ieinteresēta atjaunot lībju pārtraukto tirdzniecību. Bez tam viņš nodrošināja Gotlandes vadītāju personu, Lundas archibīskapa Absalona, Dānijas ķēniņa Knuta un viņa brāļa Šlezvīgas hercoga Valdemāra, vēlākā Dānijas ķēniņa, arī Vācijas ķeizara Filipa un — galvenais — pāvesta Innocenta III labvēlību. Pāvests Innocents III (1198.-1216.) publicēja 1199. g. 5 oktobrī bullu, aicinot zakšus un vestfaļus doties krustā karā pret Livonijas "barbaru tautām". Tad 1200. gadā Alberts devās uz Salaspili un Ikšķili, noslēdza pamieru ar lībjiem un uzaicināja lībju kungus, to starpā arī Kaupo, uz dzīrēm Rīgas ciemā. Te viņš viesus ieslēdza kādā namā un piespieda viņus parakstīt līgumu par apbūves laukuma piešķiršanu vācu Rīgas celšanai un pieprasīja, kā arī dabūja 30 dižciltīgus zēnus kā ķilniekus, kurus nosū-

tija uz Vāciju, lai "viņi iemācītos palikt uzticīgi vāciešiem." 1201. gadā Alberts nodibināja vācu Rīgu pie Rīdzinas upes blakus 2 lībiešu ciemiem, kas pastāvēja jau ilgi pirms tam. 1202. g. Alberta prombūtnes laikā viņa palīgs Teodoriks, kas misionēja Turaidā, nodibināja Dieva jeb Kristus bruņinieku brālību (Fratres militiae Christi) un tai piešķīra franču tempļiešu statusus. Ordeņa brāļi uz sava baltā mēteļa uzšūva sarkanu krustu un zobena zīmi un tāpēc tos arī sauca par zobenbrāļiem. Biskaps Alberts savos 30 valdīšanas gados (1199-1229) paspēja likt drošus pamatus vācu varai Livonijā. Viņš izmantoja klasisko principu "divide et impera" ("skaldi un valdi") un guva lielus panākumus. Ar vāciem uzticīgā lībju virsaiša Kaupo palīdzību viņš pakļāva savai varai lībjus jau 1206. gadā. Pēc tam viņš pievērsās Daugavas svarīgājai satiksmes līnijai. Jau 1207. gadā viņš pakļāva sev Koknesi, kur valdīja Vesceke (krievu chronikā Vjacko), kas pēc prof. A. Švābes domām ir latviešu vārda "Vecākais" sakropļojums. Nākamā gadā viņš iekaroja Sēlijas galvaspilsētu Sēlpili. 1209. gadā Alberts iekaroja Jersiku, piespiežot tās lielkungu Visvaldi (krievu chronikā Vsevolodu) noslēgt ar vāciešiem līgumu, saskaņā ar kuŗu vienu viņa valsts daļu ieguva vācieši, otra palika Visvaldim, bet jau feođālā atkarībā no Alberta.

Par Jersikas pils un pilsētas topografiju valda lielas domstarpības. Jau 1841. g. Fr. Krūze apgalvoja, ka Jersika atradusies pilskalnā pie Lokstiņas ietekas Daugavā, jo viņš šo nosaukumu dzirdējis no kāda vietēja zemnieka (skat. Fr. Krūse, Necrolivonia, Generalbericht, S. 6). Kopš 1878. g. Jersiku mēdz lokālizēt Līvānu pagasta Cargrades pilskalnā. Šis hipotezes au-

tors ir Dērings (J. Doering). Šo uzskatu pamatoja arī Igaunijas vēsturnieks H. Lākmanis (H. Laakmann) 1933. g. un arī prof. Fr. Balodis, kas 1939. g. izdarīja plašus izrakumus šai pilskalnā. Jaunākais un, kā liekas, visvairāk pamatots uzskats šai jautājumā ir prof. Ed. Šturma hipoteze, ka Jersikas pils un pilsēta atradusies Oliņkalnā. Šis pilskalns atrodas 2 km. lejup no Vecpils, kur to meklēja Fr. Krūze, 5 km. no Plaviņam un 20 km. no Kokneses. Savu uzskatu prof. Ed. Šturms motivē savā rakstā "Jersikas valsts topografijas problēmas", kas iespiests Latviešu Humānitāro Zinātņu Asociācijas I Latviešu vēsturnieku pirmās konferences trimdā 1948. g. janv. referātos, 1948. g.

Tā kā šis pilskalns saskaņā ar chronikas datiem, atradies Daugavas ziemeļu krastā, augšpus Koknesei, tad šim lokālizācijas prasībām atbilst tikai vēl Vecračinās pilskalns Izvaltas pagastā, vai Oliņkalns Pļaviņu pagastā. Chronikas dati runā par labu Oliņkalnam. Tas ir lielākais Latvijas pilskalns: tā trīsstūra plakums ir 2,3 ha. liels; plakuma vienu sānu veido 20 m. augstais, gandrīz pilnīgi stāvais Daugavas krasts, otru sānu — Daugavas atzarojuma gultnes ap 10 m. augstā nogāze, bet trešo ap 10 m. augstais un 180 m. garais uzbedums ar agrāko vārtu iedobumu vidū.

Man bija izdevība šo pilskalnu apskatīt: no tā paveras ļoti plašs skats uz tālu apkārtni. Žēl, ka šai pilskalnā vēl nav izdarīti arheoloģiski izrakumi.

Oliņkalns sava lieluma dēļ vairāk piemērots apcietinātas pilsētas ierīkošanai nekā Cargrades pilskalns, kuŗa samērā mazajā plakumā nevarēja atrasties vairākas baznīcas. Oliņkalna pilskalns — atrodas

apm. 115 km. attālumā no Rīgas, Cargrades pilskalns — 172, Vecračinas — 275. Attālums no Kokneses līdz Cargradei — 77 km., līdz Vecračinai — 180 km., bet līdz Oliņkalnam — 20 km. Grūti iedomāties, ka bīskaps Alberts 1209. g. būtu ar savu kaŗaspēku devies tik garā ekspedīcijā, attālinoties 172, vai pat 275 km. no savas bāzes — Rīgas un pie tam pārceļoties pāri 3 lielākām upēm — Aiviekstei, Neretai un Dubnai. Chronikas stāsts (18. nodaļā) drīzāk liek domāt, ka viss pasākums veikts vienā naktī. Tēlojumā nav tālas ekspedīcijas pazīmes. Ka Koknese un Jersika atradušās tuvu viena otrai, apstiprina arī tas, ka Visvaldis bieži esot kūdījis pagānus pret vāciešiem, kas bija Koknesē. Oliņkalna tuvumā ir bīstamās Daugavas krāces un lietuvji izmantoja tās kā braslu, dodamies pāri Daugavai. Tādā kārtā, ja Oliņkalnu identificējam ar Jersiku, tad bīskapa Alberta militārais pasākumos vērojama skaidra secība: 1207. g. g. viņš iekāŗo Koknesi, tad 1208. g. viņš uzbrūk vienai lietuvju tilta galā pozīcijai — Sēlpilij, 1209. g. otrai — Jersikai.

Saskaņā ar šo jauno uzskatu par Oliņkalnu kā Jersiku prof. Ed. Šturms lokālīzē arī citus svarīgākos šīs valsts centrus. Tā piem. par Beverīnu viņš pievienojas E. Brastiņa uzskatam, ka tā atradusies Raunas Tanīsa kalnā, par Autīni H. Lākmaņa uzskatam, ka tā atradusies Priekuļu pagasta Sāruma pilskalnā. Castrum Lepene atradusies Liepkalnes tuvumā, kur 1942. g. atrasts liels spēcīgs pilskalns, Zērdene — Cērtenes pilskalnā pie Smiltenes, Negeste — Viesienas pilskalnā, Sessowe — tagadējā Cesvaines pilskalnā. Ķēniņa Visvalža politiķu noteikušas galvenā kār-

tā tirdznieciskās intereses. Viņa tribūtāro valstiņu situācija liecina, ka viņam izdevas iegūt savā ietekmē 3 galvenās tirdzniecības satiksmes magistrāles: no Cēsim, resp. Rīgas uz Pliskavu, no Lietuvas gar Aivieksti un Pededzi uz Pliskavu un no Rīgas pa Dau-gavu uz augšu — uz Polocku. Visvaldim bija draudzī-gas attiecības ar Lietuvu, un viņa sieva — lietuvju kunga Daugerutes meita. Ar Polocku arī attiecības bija draudzīgas, apstiprinātas ar draudzības līgumu.

Samērā viegli Albertam izdevās pakļaut pārējos letgaļus un iesaistīt tos cīņās ar igauņiem. Tāpēc brī-vās Igaunijas skolās bija sākuši mācīt, ka letgaļi esot bijuši glēvi un palīdzējuši vāciem iekārot Igauniju. Kādā Igaunijas skolotāju konferencē man bija izde-vība norādīt uz letgaļu kļūmīgo vēsturisko konjunk-tūru: viņiem rietumos vēl bija jācīnās ar libiešiem, austrumos ar krieviem, ziemeļos ar igauņiem un dien-vidos lietuvji savos sirojumos uz Igauniju gāja cauri viņu zemei. Tāpēc viņi vāciešos meklēja sabiedrotos cīņai pret igauņiem, kas bija turpinājušās vairākus gadu simtus. Tās bija kļuvušas ļoti nežēlīgas: tā piem. kad igauņi sagūstīja Tālivaldi, viņi to cepinā-ja kā zivi, toties viņa dēli iebruka Igaunijā un ļoti ne-žēlīgi to nopostīja. Igauņiem bija ļoti veikls kaņava-donis Sakalas novada lielkungs Lembits. Tā kā vāci dedzināja un postīja igauņu zemi, nokāva vīriešus, ko sastapa, bet sievietes, bērnus un lopus aizdzina sev līdz, tad arī pretestība bija ļoti sīva, tāpēc Alberts bija spiests lūgt palīgā Dānijas ķēniņu Valdemāru, kas tad arī ir dibinājis Igaunijas galvaspilsētu, kas tagad saucas Tallina (no diviem vārdiem Taani — dāņu un linn — pilsēta; te jāpiezīmē, ka igauņiem

nav "d" skaņas, bet ir tikai "t" skaņa). Igaunu pakļaušana sauszemē noslēdzās 1224. gadā, bet Sāmsalā tikai 1227. gadā.

Līdz šim minētie notikumi apskatīti "Latviešu Indriķa" chronikā, kas tieši noslēdzas ar 1227. gadu. Tās autors, pēc prof. A. Švābes domām, ir bijis latvietis, ko viņš ļoti vispusīgi pamatojis savos 2 pētījumos par "Latviešu Indriķi" (īsākais no tiem iepiests "Senātne un makslā" — 1939. IV un plašākais "Straumēs un avotos" I daļā).

Nepareizs ir plaši izplatītais uzskats itkā visi baltvācu vēsturnieki uzskatītu šīs chronikas autoru par vācieti, bet prof. A. Švābe un viņa audzēkņi par latvieti. Indriķa latvietību atzina arī vairāki vācieši: Grūbers, Hanzens un Arnts. Domstarpības ir galvenā kārtā par to, vai "Heinrichus de Lettis" apzīmē viņa tautību un izcelšanos, vai tikai darbošanos latviešu vidū. Prof. A. Švābe plaši pamato viņa latvietību. Svarīgi ir arī viņa netiešie pierādījumi par Indriķa latvietību. Visā chronikā vērojams, ka viņš simpatizē letgaļiem, bet ienīst libiešus. Bez tam viņam liela ietekme latviešu vidū. Tieši viņa ietekmē Tāļivalža dēli atsakās no pareizticības un pieņem katoļu ticību. Viņš arī bez citu vācu pavadoņības dodas uz Beverīnu, lai piedalītos cīņās pret igauņiem. (Domājams, ka viņš ir bijis "Beverīnas dziedonī" daudzinātais Vaidelotis). Arī tas apstāklis, ka viņš palika visu laiku lauku mācītāja amatā var norādīt uz viņa latvisko izcelšanos. Raksturīgi, ka viņš daudz stāsta par citu Baltijas tautu parašām, arī par citām latviešu ciltīm, bet kā letgalis neatrod nekā īpatnēja viņu dzīves veidā. Turpmākās vācu cīņas ar senlatviešiem aprakstī-

tas "Atskaņu chronikā." "Indriķa chronika" sarakstīta latīņu valodā, "Atskaņu chronika" — lejasvācu valodā.

Ļoti sīvas un ilgstošas izvērtās vāciešu cīņas ar kuršiem un sevišķi ar zemgaļiem.

Zemgales valdnieks Viestars gan sākumā sadarbojās ar vāciem kopējās cīņās pret lietuvjiem, bet jau 1208. gadā šī draudzība izjuka, bet tikai 1219. gadā jau sākās cīņas ar vāciešiem, kad Mežotnes zemgaļi pārgāja katoļu ticībā, lai gūtu sev vācu palīdzību pret lietuvjiem. Turpretī kurši jau pašā sākumā nostājās pret vāciešiem. Viņi ne tikai uzbruka krustnešu kugiem, bet jau 1210. gadā uzbruka Rīgai. Vāciešus izglāba tas, ka pārējās ciltis laikā neatbalstīja kuršus, ka Kaupo ar saviem lībjiem cīnījās vācu pusē un kā vāciem pienāca palīgspēki. 1228. gadā kurši un zemgaļi ieņēma un nopostīja Daugavgrīvas klosteri. 1229. g. noslēdzās bīskapa Alberta aktīvais mūžs.

Pāvests atbalstīja viņu tikai pa daļai, jo viņam bija nodoms šo zemi pakļaut tieši sev. Jau 1225. gadā pāvests Gregors IX atsūtīja savu legātu — Modenas Vilhelmu, kas panāca to, ka Viestarts atļāva viņam sludināt katoļu ticību Zemgalē. 1230. gadā pāvesta legātam Alnas Balduinam izdevās noslēgt līgumu ar kuršu ķēniņu Lamekinu, kas valdīja pār Bاندavu, Ventavu, un Piemāri, par kuršu pāriešanu katoļu ticībā, jo Lamekins sakarā ar lielo badu Ziemeļ-Eiropā cerēja dabūt no Gotlandes kādu labības sūtījumu. 1231. gadā Balduins noslēdza vēl otru līgumu ar Austrumkursas 12 ciemu vecākiem. Šie līgumi bija kuršiem ļoti izdevīgi, jo nodrošināja viņu neatkarību.

Tie nodeva savu valsti pāvesta aizsardzībā, bet pāvests apsolīja viņiem mūžīgu brīvību.

Bet jau 1231-1232. gada ziemā zobenbrāļi sarīkoja sodekspedīciju pret kuršiem un iznīcināja viņu brīvības grāmatas.

1236. gadā kaujā pie Saules lietuvji ar zemgaļu atbalstu pilnīgi iznīcināja Zobenbrāļu ordeni, tā ka palika tikai kādi 4 bruņinieki. Sakarā ar to viņi apvienojās ar Vācu ordeni Prūsijā 1237. gadā, noslēdzot pazīstamo Viterbo līgumu. Vācu ordenis 1230. gadā bija iesācis prūšu zemes iekarošanu ļoti spējīgā ordeņmestra Hermana fon Zalcas vadībā. 1242. gadā Livonijas ordeni smagi sakāva Novgorodas kņazs Aleksandrs Nevskis uz Peipusa ezera ledus. Šī vācu lielā neveiksme pilnīgi iznīcināja vācu cerības par krievu tautas pakļaušanu katoļu baznīcai un viņi pazaudēja interesi par šo zemi.

Drīz pēc tam kurši sacēlās 1244. gadā, pie kam tos pie Embutes atbalstīja arī lietuvju ķēniņš Mindaugs, tomēr vāciešiem izdevās gūt uzvaru. Šīs cīņas atspoguļojās J. Raiņa lugā "Indulis un Ārija", pie kam viņā cīnās mīlestība uz Āriju un viņa paša tautu. Līdzīgs motīvs notēlots arī Fr. Šillera "Orleānas jaunavā", kur Žanna d'Arka iemīlas kādā angļu virsniekā.

Ap 1250. gadu zemgaļi bija apņēmušies maksāt vāciešiem meslus, bet 1259. gadā viņi sacēlās pret tiem. Viņu vadonis bija Šabis, kas uzaicināja vācus atstāt Zemgali, bet kad tie atteicās, viņš tos padzina.

1260. gada 13. jūlijā bija viena no spožākām latviešu — lietuvju uzvarām mūsu senajās brīvības cīņās pie Durbes, jo tur bojā gāja ap 150 bruņinieku un viņu apkalpes (katram apm. 10-20 vīru). Šīs uzvaras

sekas bija kuršu atbrīvošanās no vācu virskundzības, prūšu "lielās sacelšanās" laikā no 1260-1274. g. Heinricha Montes vadībā un zemgaļu cīņu atjaunošanās un ieilgšana, kas saistīta ar zemgaļu varonīgā vadoņa Namiķa vārdu.

Zemgaļu cīņu beigu posms saistīts ar arkārtīgu vācu nežēlību. 1281. gadā viņi sarīkoja "Rīgas asinspirti", laužot savu "brūņniecisko goda vārdu". Viņi ieaicināja Zemgales piļu īpašniekus un zemes vecākos it kā uz sarunām, bet tad nodevīgā kārtā tos nogalināja. Zemgaļiem toties izdevās smagi sakaut vāciešus 1287. gadā pie Rīgas un pie Garozas upes, kur krita arī ordenmestrs Vilekins. Tad vācieši, balstoties uz iepretim Tērvetei uzcelto Svētkalna pili, uzsāk sistēmātisku Zemgales postīšanu, nokaujot ļaudis un lopus Tērvetes, Raktēs, Dobeles un Sidrabenes zemēs. Tāpēc, beidzot, apm. 100,000 zemgaļu 1290. gadā devās uz Lietuvu, kur domājams, kopā ar lietuvjiem turpināja cīņu ar Vācu ordeni līdz Lietuvas kristiānizēšanai 1386. gadā.

Mūsu senču dokumentētās brīvības cīņas aptver gandrīz 700 gadus, bet arī pirmvēstures posmā tās ir vēl ilgākas, jo sākušas jau ap 2000. gadu pr. Kr. līdz ar kuršu ierašanos mūsu zemē. Tā tad mēs patiešām varam būt lepni uz mūsu senču izcilo varonību.

SEPTĪTĀ NODAĻA

Senās Livonijas konfederācija

A. Senlatviešu brīvības cīņu izbeigšanās cēloņi

Ar 1290. gadu noslēdzās mūsu senču brīvības cīņas pašu zemē, bet uz Lietuvu atkāpušies apm. 100,000 zemgaļu to, domājams, turpināja līdz pat Lietuvas kristiānizēšanai 1386. gadā.

Pakavēsimies arī pie latviešu cilšu valstiņu bojāejas cēloņiem. Šos cēloņus apskata prof. A. Švābe "Latvju enciklopēdijā". Nopietnus iebildumus un pie tam pamatotus pret tiem izvirza F. Cielēns savā grāmatā "Laikmetu maiņā" (I. 26. 301 lpp.). Prof. A. Švābe kā vienu no cēloņiem min to, ka latvieši esot par veselu gadsimtu nokavējuši īsto laiku izveidot savu nacionālo baznīcu pēc Skandināvijas valšķu parauga. Bet nekāda nacionāla zviedru, dāņu vai norvēģu baznīca XII sākumā nepastāvēja, jo arī turienes katoļu baznīca bija pakļauta Romas kūrījai. Nepareizs ir arī prof. A. Švābes apgalvojums, ka aiz pāvesta stāvējušas gandrīz neizsmelamas kaŗotāju rezerves. Īstenībā viduslaiku armijas bija skaitliski niecīgas. Uz latviešu zemēm lielas armijas nevarēja nosūtīt, jo sauszemes ceļu aizprostoja prūši un lietuvji, bet ar toreizējiem nelielajiem kugiem nevarēja pārvest nekādas lielas bruņinieku masas. Bez tam pāvesta Innocenta III militārie spēki lielā mērā bija aizņemti albiešu nemiera apspiešanai. Arī krusta

kaŗi vĕl nebija izbeiguŗies. Nepareizs ir arĭ prof. A. Ŗvābes konstatĕjums, ka vācu iebrucĕji bijuŗi dzelŗos iekalti, bet tikai reti lĭbieŗi un latvieŗi apjozuŗies ar bruņu ķēŗu kreķlu un lietojuŗi bruņu cepuri. Vācu militārās vēstures speciālists Hanss Delbriķs pasvĭtro, ka bruņinieķi bija dzelŗos kalti tikai XIV un XV g. s. Lĭdz tam viņi lietoja tikai bruņu kreķlus. Viņus varĕja sakaut, par ko liecina kaut vai krievu uzvara uz Peipus ezera 1242. g. Tāpat dzelŗos kaltus viņus sakāva Tannenberģas kaujā 1410. g. Arĭ latvieŗu ieroĕi nav bijuŗi mazvērtĭgāķi par vācieŗu. A. Ŗvābe pats atzĭstas, ka zemģaļi izģatavojuŗi tik daudz daŗādu ieroĕu, ka tos varĕjuŗi pārdot pat kaimiņiem. Vācieŗiem itkā esot bijusi augstāķa tehnikas prasme celt militāros cietokŗņus ar kaķķi un akmeņiem, bet latvieŗi un lĭbķi cĕluŗi tikai no koka un smiltĭm. Bet vāķi Ŗŗis pilis cĕla tikai vĕlāķ, lai aizsargātos pret lietuvķiem, krieviem un tatāriem. Apŗaubams ir prof. A. Ŗvābes apģalvojums par vācu kultūras pārkumu. Bet tas arĭ negarantĕ uzvaru: tā piem. barbariskie ģoti satrieca kultūrālo Romu un turku kultūrālo Bizantĭju. Militārās aizsardzĭbas laukā latvieŗu ciltis bija izveidojuŗas militāros cietokŗņus uz 320 Latvijas teritorijā registrĕtiem pilskalniem. Galvenais latvieŗu cilŗu neveiksmes cĕlonis bija viņu nespĕķa apvienoties kopĕjai cĭņai, kā to izdarĭja lietuvķi. Tāpĕc bĭskapa Alberta "Skaldi un valdi" princĭps noderĕķa viņam un viņa pĕcteĕiem. Palĭģā nāķa viņa diplomātiskā veiklĭba. Lĭdz ar to cĭņa austrumu un rietumu starpā mūsu zemes dĕļ izbeidzās par labu rietumiem.

B. Vācu okupācijas vērtējums

Kādas bija toreiz citas iespējamības?

Krievu valstiņu lielākā daļa jau kopš 1237. gada bija pakļautas tatāriem. Tā tad aktīvas bija tikai Novgoroda un Pleskava cīņās pret igauņiem un Polocka, pa daļai arī Pleskava pret mūsu senčiem. Lai gan Novgorodas valdnieks Aleksanārs Nevskis 1242. gadā smagi sakāva Livonijas ordeni uz Peipus ezera ledus, kas izbeidza vācu pretenzijas uz krievu pakļaušanu, toties Polocka pēc smagās neveiksmes 1106. gadā Zemgalē izbeidza savu agresiju. Ja krieviem būtu izdevies iekarot mūsu zemi, latvieši būtu izkusuši plašajā krievu jūrā, kā tas notika ar tik daudz somu-ugru tautiņām. XIII gadu simta sākumā lielas ekspansijas tieksmes uzrādīja Dānija, sevišķi Valdemāra II laikā, bet tā izbeidzās pēc dāņu lielās neveiksmes cīņā pret vāciem pie Bornhovedas 1227. gadā Holšteinas dēļ. Lietuvju vēsturnieki (kā piem. Konstantins Jurgela savā grāmatā "History of the Lithuanian Nation", New York, Lithuanian Cultural Institute, Historical Research Section, 1948) uzskata, ka toreiz lietuvji izdarījuši smagu kļūdu ar to, ka savā ekspansijā vērsušies uz ukraiņu un baltkrievu apdzīvotajiem apgabaliem, bet nav iznīcinājuši vācu ordeni Prūsijā un Livonijā. Ja tas būtu izdevies, tad baltu elements Lietuvā gan būtu bijis spēcīgāks, bet toties nebūtu izveidojusies patstāvīga latviešu kultūra. Nav arī pareizi apgalvot, it kā lietuvji nebūtu bijuši aktīvi cīņās pret vāciem Prūsijā un mūsu zemē, par ko liecina lietuvju iebrukumi mūsu zemē arī vēl pēc vācu varas nodibināšanās. Ļoti jānožēlo tas, ka

mūsu senči nav varējuši apvienoties vienā nācijā kopējai cīņai pret vāciešiem. Bet latviešu individuālisms ir bijis tik stiprs, ka pat šaurākā apjomā Zemgalē Viestarta mēģinājums apvienot visus zemgaļus izbeidzās ar neveiksmi. Vienota fronte kopā ar igauņiem pret vāciešiem toreiz nebija iespējama, jo latviešu cīņas ar lībiešiem un igauņiem jau bija turpinājušās ne tikai gadu simtus, bet pat gadu tūkstošus un bija kļuvušas ļoti nežēlīgas, kā to pasvītro arī "Latviešu Indriķa" chronika.

Vācu toreizējā mūsu zemes okupācija nav vērtējama tikai negatīvi, kā mums ir tendence to darīt.

Pozitīvais bija tas, ka līdzīgi tam, ka romiešu iekarojums Gallijā noveda pie atsevišķo cilšu apvienošanās vienā nācijā, tā arī vācu iekarojums mūsu zemē pakāpeniski noveda pie latviešu tautas izveidošanās. Bez tam saimnieciskajā un sociālajā dzīvē nebija strauju pārmaiņu. Latviešu cilšu politiskā neatkarība gan bija zaudēta, bet atsevišķo cilšu vecākos un augstmaņus iekļāva feodālajā sistēmā. Jāņem vērā tas apstāklis, ka Prūsijā misionāriem un krustnešiem sekoja arī vācu zemnieki, bet senajā Livonijā vācu zemnieki neieplūda. Tas gan mazāk izskaidrojams ar to, ka vācu zemnieki it kā nemīlējuši braukt pa jūru, jo bija iespējams izmantot arī šauro sauszemes ceļu gar Baltijas jūras piekrasti, bet vienkārši senās Livonijas meži un purvi nespēja tos iekārdināt, jo pat jaunākos laikos vācu kolonisti nespēja iesākoties mūsu zemē. Vispārīgi vācu elements mūsu zemē bija mazs. Te gan jāņem vērā, ka Livonijas ordeņa bija zaudējis cīņās ar zemgaļiem un kuršiem 117,000 vīru, kā to, saskaņā ar O. fon Mirbacha

“Vēstulēm no Kurzemes” aplēsis Livonijas ordeņmestrs Knippenrode. Sakarā ar visu to vācieši bija spiesti nostiprināt savu noteikšanu mūsu zemē ar diplomātisko veiklību.

Seno latviešu un lībju valdnieku un viņu pēcteču kopīgais nosaukums pēc viņu iestāšanās vācu vasaļu kārtā bija ķoniņi. Visvairāk ziņu saglabāties par tā saucamiem “kuršu ķoniņiem”, kuŗu tiesisko stāvokli ļoti pamatīgi iztirzājis prof. A. Švābe savā rakstā “Kuršu ķoniņi un novadnieki” (“Straumes un avoti”). Viņi dzīvoja Kuldīgas apriņķa 7 brīvcietos, kuŗu kopplatība bija 17 arklu, bet Latvijas laikā 2853 hektari. Tiesiskā ziņā šie ciemi neietilpa pagasta pašvaldībā un nebija zemnieku zeme, bet vācu ordeņa 6 vasaļu lēņi. Šīs dzimtas bija Toutegodes, Peniķi, Sukanti (arī Sirkanti), Dragūni (vēlāk Vidīņi), Kalēji (vēlāk Šmiti) un Bertoldi (vēlāk Bergholci). Līdzīgi vācu vasaļiem viņi izpildīja kara gaitas vieglā kāvalerijā, uz ko norāda Dragūna vārds, kā arī Peniķa gērbonis, kas tēlo jātnieku — karodznieku. Līdzīgi vācu muižniekiem viņiem bija zvejas, medību un dzirnavu tiesības, gan arī savi gērboņi un viņu lietas līdz 1561. g. izsprieda Kuldīgas komturs, pēc tam virspilskungs. Vēlāk viņu tiesības mēģināja ierobežot, kas vēlāk noveda pie 24. g. ilgās prāvošanās (1860-1884) kas beidzās ar viņu uzvaru. Mazāk pazīstama Vidzemes ķoniņu vēsture. Dažas ziņas saglabājušās par Salaspils novada dzimtu Pitkejāņiem, kam pēc lībju tiesībām piederēja 4 arkli zemes un kas 16. un 17. g. s. saucās par Velmariem jeb Vedmeriem. Turpat dzīvoja arī uz 4 arkliem zemes latviešu vasaļi — Tots un Aulis, kas poļu laikos saucās par Ķoniņiem (Konigk)

un 17. g. s. kādu laiku izpildīja tiesnešu amatus. Tālāk šo jautājumu par latviešu un libju vasaļiem pētījis prof. A. Švābeš skolnieks tiesību vēsturnieks L. Šterns, kas publicējis savu rakstu "Lēņa tiesības un nevācu vasaļi Latvijā" ("Archivs", I. Šterna redakcijā, II sējums, Austrālijas latviešu centrālais archīvs Sidnejā, 1961. g.).

Nevācu vasaļu loma senajā Livonijā ir bijusi daudz nozīmīgāka nekā mēs parasti iedomājamies. Tā piem. Kuldīgas komturējas 14. g. s. vidus vasaļu sarakstā no 29 vasaļiem vismaz 7, tas ir, apm. 24% var uzskatīt par nevāciem. Mazu ieskatu nevācu lēņa vīru dzīves un saimniekošanas veidā dod Sīmaņa Taites 1392. g. 26 oktobra testaments. Lēnis atradies Limbažu tuvumā. Tā kā viņš miris bez mantiniekiem — dēliem, lēnis pēc viņa nāves atgriezies bīskapa rokās. Tāpēc pirms nāves viņš izdāvinājis savas muižas labību, lopus un mājsaimniecības piederumus saviem kalpiem un draugiem. Viņa muižā bijušas 4 govīs, 3 vērši, 1 ķēve, 1 kumeļš, 7 kazas, 2 āži un 4 cūkas, ko viņš atdāvinājis citiem. Bez tam vēl viņam bijuši lopi, kas testamenta izpildītājam bija jāpārdod. Viņa saimniecībā bija arī 2 kannas, 2 katliņi un daudz vārdā neminētu mājdzīvnieku piederumu, kas bija pēc viņa nāves pārdodami. Nevācu vasaļu lomu vēl vairāk pasvītrot pensionēts agronoms Jānis Filips, kas man piesūtīja savu brošūru (mašīnrakstā) "Pārdomas par XII gadu simteni un Livoniju". Viņš sevišķi pasvītrot libju svarīgo lomu toreizējā tirdzniecībā un arī politikā. Viņš rūpīgi analizējis senās Livonijas vasaļu vārdus un konstatējis, ka daudz viņu starpā ir lībiešu izcelsmes. Viņš pasvītrot vēsturnieka

Johansona apgalvojumu viņa grāmatā "Baltische Lande", ka lībieši bijuši visattīstītākā un stiprākā tauta Baltijā un lībiešu valoda kā satiksmes valoda tikusi lietota no Mēmeles līdz Somijai. Arī prof. A. Švābe atzīst, ka lībju svaru vienība — tā sauc. vaska pods, ko sauca par lībju mārciņu, kuŗā 12. un 13. g. s. ietilpa 16 parastās mārciņas, bija ļoti populāra Austrumeiropas tirdznieciskos darījumos. Arī vēlāk Latvijā ļoti populārs bija svāra mērs — pods, kas līdzinājās 20 krievu mārciņām. J. Filips izsāka originālu domu, ka lībieši ir aicinājuši vācu bīskapus nevis tik daudz kristīgās ticības izplatīšanai, cik aiz vēlēšanās noorganizēt spēku zemes apvienošanai, sevišķi cīņai pret krieviem. Viņš atsaucas uz "Latviešu Indriķa" chronikas teikumu: "Pēc Bertolda nāves, lībji, kuŗi pazaudējuši savu ganu, sūtīja uz garīdznieku ieteikumu sūtņus uz Vāciju pēc jauna bīskapa."

C. Senā Livonija

Mūsu zemi kopā ar Igauniju tai laikā sauca par Livoniju, jo vācieši vispirms bija nonākuši lībju apdzīvotos novados. Terminologiski labāk lietot nosaukumu "senā Livonija", jo vācu valodā vārdu "Livland" lieto gan plašā nozīmē, apzīmējot visu Igauniju un Latviju, gan arī vēlākos gadu simtos šaurā nozīmē, attiecinot to tikai uz Vidzemi. Senajā Livonijā pastāvēja šādas atsevišķas valstiņas: Rīgas virsbīskapija, Kurzemes jeb Piltenes bīskapija, Tērbatas bīskapija, Sāmsalas un Vikas bīskapija un Livonijas ordeņa valsts. Bez tam Ziemeļigaunija no 1238-1346.

g. atradās Dānijas ķēniņa virskundzībā, tad to nopīka ordenis.

Jau 1202. gadā bīskaps Alberts bija veltījis Livoniju Dievmātei, jo Palestīna jau bija veltīta pašam Jēzum Kristum. Līdz ar to pāvesti uzskatīja šo zemi par savu īpašumu. Vēlāk 1207. gadā bīskaps Alberts nodeva Livoniju Vācijas ķeizara Filipa aizbildniecībā un saņēma to atpakaļ kā lēni ar markgrāfa tituli. Pāvesti centās vājināt Rīgas bīskapa, vēlāk virsbīskapa varu. Drīz vien pirmā vietā izvirzījās Zobenbrāļu, vēlāk Livonijas ordenis, kas vēlāk uzsāka cīņu, lai pārveidotu "5 valstiņu" vājo konfederāciju spēcīgā vienotā valstī. Jau 1207. gadā Zobenbrāļu ordenis pieprasīja un dabūja no bīskapa Alberta trešo daļu no iekārotām zemēm. Vēlāk arī Rīga sāka pretendēt uz savu daļu. 1226. gada 11. aprīlī pāvesta legāts Modenas bīskaps Vilhelms noteica, ka iekārotās zemes jāsadala 3 daļās: viena bīskapam, otra ordenim, trešā Rīgas pilsētai: Vēlāk ordenis ieguva Kurzemē divas trešdaļas. Zemgales diecēze pastāvēja no 1237. g. līdz 1251. gadam. Pēc tam Zemgali sadalīja: ordenis ieguva $\frac{1}{3}$, Rīgas bīskaps — $\frac{2}{3}$. Zobenbrāļu ordeni iznīcināja kaujā pie Saules 1236. gadā. (Viņi nēsāja baltu mēteli, greznotu ar sarkanu krustu un zobenu). Pēc Viterbo līguma 1237. gadā Livonijā sāka darboties vācu jeb teitoņu ordeņa daļa jeb tā saucamais Livonijas ordenis (viņi nēsāja baltu mēteli ar melnu krustu). Vācu ordeņa lielmeistars dzīvoja Marienburgas pilī — Prūsijā. Livonijas ordeņa rezidence sākmā bija Rīga, vēlāk Cēsis (vācu valodā Wenden). Ordeņa bruņotos spēkus pārzināja landmāršals, kas dzīvoja Siguldā. Administratīvos novadus pārzināja

komturs, kuŗa palīgs — sogis jeb fogts (vācu valodā Vogt) kopā ar zemnieku tiesnešiem iztiesāja pils novada zemnieku lietas.

Ordeņa bruņinieki deva parastos mūku solījumus: nesavtības, šķīstības, paklausības, pievienojot tiem solījumu cīnīties pret neticīgajiem, lai tos piespiestu kristīties. Bet faktiski viņi šos solījumus nepildīja. Lielākā viņu daļa bija agrākie noziedznieki, kas izvairījās no soda un izmantoja pāvesta Innocenta IV 1256. g. publicēto bullu, ka katru, kas iestāsies vācu ordenī, atbrīvos no soda. Tā Livonija izvērtās par sodīto koloniju, jo cienījamie bruņinieki, par kādiem piem. min angļu dzejnieks Čosers (Chaucer), atnāca un devās atpakaļ, bet avantūristi palika. Par nesavtības solījuma pildīšanu nevarēja būt runa, jo bruņinieki dzīvoja nevis kā mūki, bet gan kā feodāli zemes kungi un viņu mērķis bija, kalpojot Dievam, kļūt bagātiem. Arī šķīstības solījumu viņi drīz vien aizmirsā. Viņi kā karavīri apmierināja savas seksuālās tieksmes un vēlāk precējās kā laicīgie muižnieki. Viņi uzskatīja sevi nevis kā reliģisku organizāciju, bet gan kā bruņinieku kārtai piederīgus. Tāpēc nav ko brīnīties par tā laika dokumentos daudzīnāto viņu izvirtību, jo bruņinieki toreiz neatzina nekādas saistības jeb ierobežojumus ārpus savas kārtas aprindām. Arī paklausības solījumus viņi neievēroja. Viņiem vajadzēja atzīt pār sevi kādu feodālo senjoru, bet viņi atzina gan ordeņmestru, gan bīskapus, kā tas katru reizi likās izdevīgāk. Pāvests Gregors IX bija paziņojis, ka Livonijas ordenis pakļauts bīskapu jurisdikcijai. Bet par jurisdikcijas apmēriem izcēlās cīņa, pie kam Livonijas ordenis ar Prūsijas lielmestra starp-

niecību griezās pēc palīdzības pie Vācijas ķeizariem, kas paši bija ļoti vāji, bet Rīgas virsbīskaps griezās pie pāvesta, kas savukārt varēja sniegt tikai morālu atbalstu. Šīs senjoru savstarpējās cīņas veikli izmantoja viņu vasaļi, nostājoties gan vienā, gan otrā pusē. Viņi savus feodus bija saņēmuši tikai lietošanā sākumā tikai uz viņu dienesta laiku, tad gan uz visu mūžu, un beidzot, panāca to, ka viņu pēcteči tos varēja mantot. Šīs tiesības vispirms ieguva Ziemeļigaunijas vasaļi, kas jau Dānijas valdīšanas laikā (1238-1346) bija savu noteikšanu nostiprinājuši. Vēlāk, neraugoties uz viņu pakļaušanu ordenim, viņi jau 1397. gadā ieguva ordeņmestra Jungingena "Zēlastības grāmatu", kas viņiem nodrošināja mantošanas tiesības arī sieviešu līnijā līdz pat piektajam gimes loceklim. Tādas pašas tiesības ieguva Rīgas virsbīskapa Silvestra Stodevešera vasaļi 1457. g.

Blakus vasaļiem senās Livonijas politiskajā dzīvē arvien lielāku nozīmi sāka iegūt pilsētas. Tās visas, izņemot Narvu, piederēja pie Hanzas, kur tās visas reprezentēja Rīga, Tērbata un Rēvele. Kopš XIV g. s. vidus notika visu Livonijas pilsētu pārstāvju sapulces, lai izstrādātu zināmas normas tirzniecībā un izveidotu vienotu izturēšanos pret Hanzu, bet vēlāk visas šīs lietas izlēma tikai 3 lielākās pilsētas — Rīga, Tērbata un Rēvele. Arī pilsētas, sevišķi lielākās, bija ierautas senās Livonijas konederācijas iekšējās cīņās. Tā piem. jau 1297. gadā iesākās cīņas Rīgas un Livonijas ordeņa starpā, kas beidzās 1330. gadā ar ordeņa uzvaru. Līdztekus notika cīņas Rīgas dēļ arī ordeņa un Rīgas virsbīskapa starpā, pie kuru faktiskās norises šeit nav nozīmes pakavēties

Neraugoties uz šādām centrifugālām tendencēm ar laiku izveidojās arī centripetālās tieksmes, kas izpaudās galveno kārtu sanāksmēs, jeb landtāgos (zemes dienās), kas bija izauguši no vasaļu kārtas sanāksmēm jeb "mantāgiem". Landtāgā izveidojās it kā 4 kūrijas: pie pirmās piederēja virsbīskaps ar saviem prelātiem, pie otras ordeņmestrs ar saviem padomniekiem, pie tresās bruņinieki, pie ceturtās pilsētu pārstāvji. Zemnieku pārstāvju nebija.

Rodas jautājums: kā varēja pastāvēt tik vāja valstiska organizācija vairāk nekā 2 gadu simteņus (1290-1562. g)? Tas izskaidrojams nevis ar šīs valsts stiprumu, bet gan ar kaimiņu vājumu.

Vācija bija novājināta cīņās ar pāvestu un kaimiņiem, pie tam bija pārāk sadrumstalota. Krievijas lielākā daļa bija pakļauta tatāriem. Zviedri un dāņi bija pārāk ierauti Skandināvijas iekšējo problēmu risināšanā. Lietuvas lielkungi bija aizrāvušies ar Ukrainas bagātību mirāžu. Turpretī tad, kad notika Lietuvas un Polijas apvienošanās 1386. gadā, Krievijas atbrīvošanās no tātaru jūga un nacionālā apvienošanās Ivana III laikā un Skandināvijas valšķu apvienošanās Kalmāras ūnijā 1397. gadā, tad ordeņvalsts turpmākais liktenis bija jau skaidrs. Pirms pāriet pie senās Livonijas sabrukuma, nākamā lekcijā apskatīsim latviešu zemnieku un pilsētnieku stāvokli senās Livonijas konfederācijā.

ASTOTĀ NODAĻA

Maldīgais uzskats par latviešu tautas 700 gadu verdzību

A. Latviešu stāvoklis senajā Livonijā

Baltvācieši arvien ir centušies uzskatīt sevi par augstākas kultūras nesējiem ("Kulturtraeger") un pierādīt to, ka latvieši un igauņi tikai pateicoties viņiem ir kļuvuši kaut cik kultūrālāki, protams, nekad nespējot sasniegt to kultūras līmeni, kādā atrodoties viņi paši. Jau teikā par "Livonijas uzzēģelēšanu" viņi tēloja vietējās tautas pilnīgi līdzīgas citām mežoņu tautām. Arī Paula Einhorda "Historia Lettica" 1649.

g. lasām, ka mūsu senči XIII g. s. bijuši barbari bez valdniekiem, likumiem un kārtības. Viņš to bija pārņēmis no Rīgas humānistiem, kas italiešu humānistu ietekmē šo mācību par necilvēcīgajiem barbariem vāciešiem bija savukārt attiecinājuši uz latviešiem.

Apmēram 100 gadu vēlāk (1740. gadā) Indriķa chronikas pirmais izdevējs J. Grūbers, kas to veltīja Anglijas ķēniņam Džordžam II šai veltījumā apgalvoja, ka Livonijas tautas bijušas barbari, kas dzīvojuši bez Dieva, likumiem un ķēniņa. Kad 18. g. s. baltvācu muižnieki bija panākuši to, ka latviešu un igauņu zemnieki atradās gandrīz jau verdzības stāvoklī, viņi centās to pamatot ar iekārotāju tiesībām. Sevišķi raksturīga šai ziņā ir barona Rozena deklarācija 1739. gadā. Tā bija radusies sakarā ar igauņu dzirnavnieka

Jāņa Millera sūdzību Krievijas ķeizarienei Annai Ivanovnai par viņa muižnieka barona Heinricha fon Bēra (von Baer) viņa tēvam un viņam pašam nodarītām pārestībām. Barons O. F. Rozens savā deklarācijā pamato baltvācu muižnieku tiesības pār viņiem pakļautajiem zemniekiem. Visvarīgākā ir viņa pirmā un galvenā teze: vācieši iekarojuši šo zemi un tāpēc viņiem bijušas pilnīgas tiesības noteikt par tās iedzīvotāju dzīvību un nāvi. Otrā teze izriet no pirmās. Ja nu viņi esot atstājuši vietējos iedzīvotājus pie dzīvības, toties viņiem esot pilnīgas tiesības noteikt par viņu mantu. Trešajā tezē pamatotas muižnieku jurisdikcijas tiesības. Vēlākos laikos baltvācu vēsturnieki un publicisti norobežojās no šīs Rozena deklarācijas un norādīja uz to, ka tā esot nejaušības un kancelejas paviršības sekas. Tomēr toreiz tā itin labi noderēja, lai Pēterburgas justickollēģija nostātos muižnieku pusē un nosūtītu Milleru spaidu darbos uz galerām par viņa it kā nepamatotu sūdzību.

Mūsu galvenais uzdevums tad nu būs parādīt, cik nepamatota ir bijusi barona Rozena deklarācijas pirmā teze, līdz ar to atkrīt arī pārējo težu pamatojums.

Vācu ienācēju skaits mūsu zemē nav bijis pietiekami liels, lai īsā laikā uzvarētu latviešus un diktētu viņiem savus noteikumus. Šīs cīņas bija ilgstošas un saistītas ar lieliem zaudējumiem. Kaujā pie Saules 1236. gadā pat pilnīgi iznīcināja Zobenbrāļu ordeni. Arī Durbes kaujā 1260. gadā ļoti smagi sakāva Livonijas ordeni. Tāpēc viņi centās izlīgt ar vietējām atsevišķām ciltīm. Jāņem vērā arī tas, ka pāvests Honorijš III jau 1225. gadā bija garantējis jaunkristīto

brīvību ar šādiem vārdiem: "Tādej, ka jus esat aicināti Dieva bērnu brīvībā un esat atzinuši ūdens un Svētā gara dēļ (jums jābūt brīviem, jo), kur Dieva gars ir, tur jābūt brīvībai". Arī ķēniņa Lamekina un rietumkuršu līgumā ar Alnas Balduīnu 1230. gadā 28. decembrī figurē līdzīga deklarācija: "Mēs piešķiram viņiem mūžīgu brīvību, kamēr viņi neatkritīs, tomēr līgums, ko noslēdzam, un kas šai chartā ir uzrakstīts, iegūst mūžīgu spēku." Pēc lielās neveiksmes pie Durbes vācieši meklēja izlīgumu ar kuršiem, par ko liecina 1267. gada līgums. No katra arkla jādod kunga tiesa 2 pūri rudzu, bet kam nav rudzu, tam jādod pūrs kviešu un pūrs miežu. Klausas paredzētas tikai četras dienas gadā: 2 vasarā un 2 ziemā. Tālāk teikts: "No citiem nocietinājumu darbiem, kā arī no desmitās tiesas kurši atbrīvoti uz visiem laikiem". Līdzīgi noteikumi atrodami arī Rīgas archibīskapa Alberta un ordeņmestra Valtera no Nortekas līgumā ar zemgaļiem 1272. gada 6. jūlijā. Tur teikts: "Sogiem jānotur tiesas sēdē trīs reizes gadā, pēc Latvijas un Igaunijas tiesībām un ierašām jāspriež tiesa par pārkāpumu nodarījumiem". Pēc Livonijas iekarošanas vācieši sākumā atstāja negrozītu tās tiesu iekārtu, tikai tiesas kungu amatos ieceļot savus sogus jeb fogtus (Vogt) ar tiesas un pārvaldes tiesībām. Viņiem bija jātiesā 3 reizes gadā un jāspriež pēc vietējām parašām. Fogtu sesiju starplaikā iedzīvotājiem bija tiesības pašiem sevi tiesāt. Tā tad darbojās 2 tiesas: kungu un pagasta tiesas. Arī senajā Livonijā bija spēkā Vācijas ķeizara Fridricha II likums, kas aizliedza vācu firstiem izdot jaunas normas bez vienošanās ar kārtu pārstāvjiem. Raksturīgi, ka gandrīz

visos XIII g. s. miera līgumos teikts, ka tos "pēc daudzām sanāksmēm un pārrunām" slēguši šīs zemes seniori "ar visas zemes padomi", vai "visas zemes vārdā". Tā radās vairāki tiesību kodeksi, ko Baltijas vācu historiografija nosauca par zemnieku tiesībām. Tie uzglabājušies gan tikai 16. un 17. g. s. norakstos. Pirmās ir lībiešu, tad letgaļu zemnieku tiesības, kuras vācu literātūrā daži sauc par ordeņa valsts, citi par Rīgas archibīskapijas tiesībām. Tās vēlāk attiecināja arī uz kuršiem un zemgaļiem, pie kam raksturīgi, ka letgaļu tiesībās vēl legalizēta asins atreibība, bet jaunajā versijā I pants skan: "Dievs aizliedz nokaut."

Pēc sava satura un juridiskās struktūras latviešu cilšu tiesības ir tuvākas krievu nekā vācu tiesībām. Sakarā ar to Padomju Latvijas vēsturnieki pasvīturo Ķījevas Krievijas sirsniņo draudzību un lielo ietekmi senlatviešu kultūras veidošanas procesā,

Bet jāņem vērā tas, ka pamatā te ir vikingu tiesības, kas bija spēkā viņiem pakļautās zemēs: Krievijā, Anglijā, arī pašā Skandināvijā un varēja ieviesties arī mūsu zemē tieši, bez krievu starpniecības, jo laikā no 650-800. g. pastāvēja Jūrpiļs zviedru kolonija (pie tagadējās Grobiņas).

Protams, blakus šīm zemnieku tiesībām veidojās arī kanoniskās tiesības. Tā piem. jau 1226. g., kad pāvesta lēgāts Modenas bīskaps sasauca Rīgā pirmo provinces sinodi, tā nolēma, ka kristības "nomazgāšana" (Daugavā vai Gaujā) sodāma ar nāvi.

Runājot par latviešu zemnieku saimniecisko stāvokli, varam noteikti teikt, ka XIV g. s. tas visumā bija labs. Šai laikā latviešu un igauņu zemnieki vēl sa-

glabāja savu personīgo brīvību un savas zemes mantošanas tiesības.

Vienīgi viens — otrs sogis neaprobežojās ar likumā paredzēto vienu trešdaļu no visām soda naudām, bet centās iedzīvoties uz cietušai ciltij piekritīgajām divām trešdaļām. Viņa rīcībā bija spēcīgs ierocis iedzīvotāju terorizēšanai, jo par ienākumu (desmitās daļas) slēpšanu, ko varēja kvalificēt kā zagšanu, draudēja nāves sods. Komturi un fogti sākumā bija tikai administrātori, kas pārvaldīja savu novađu un ievāca nodevas. Vienīgi tad, kad viņi sāka veidot muižas un kļuva par muižniekiem, tad jau tas bija saistīts arī ar zemnieku saimnieciskā un juridiskā stāvokļa pakāpenisku pasliktināšanos. Nodarbošanās ar zemkopību kļuva ļoti izdevīga, jo rijās kaltētie baltiešu rudzi un mieži bija iecienīta prece Nīderlandē, vēlāk arī romāņu zemēs un to cena strauji pieauga: 1363. g. lasts rudzu maksāja 9, bet 1458. g. jau 28 markas. XIV g. s. jau pastāvēja klosteru saimniecības un pēc to parauga arī dažas mazas saimniecības netālu no pils. Īstenībā muižas rodas tikai XV g. s., sevišķi XV g. s. otrā pusē. Uz to dibināšanu mudināja ne tikai labības cenu straujā celšanās, bet arī šaujamaā pulvera izgudrošana, kad bruņinieku bruņas pazaudēja savu nozīmi un sakarā ar to notika kaŗaspēka pārveidošana. Tad liela bruņinieku daļa kļuva par muižniekiem. Muižas ierīkoja, vai nu pārņēmot bezmantinieku sētu, vai pērkot no zemnieka, vai iemainot kultivēto zemi pret nekultivēto ar zināmu piemaksu, vai arī rīkojot lidumu, aicinot zemniekus talkās un tos pacienājot. Vēlāk viņi šīs talkas pārvērtā par obligātām klausām, tā ka XV g. s. jau ir gadījumi, kad zemnieks strādā 8-9 klausu dienas gadā.

B. Latviešu brīvības ierobežošana

Dzimtībūšana, jeb dzimtbuve (lietojot prof. J. Endzelīna ieteikto jaundarināto terminu) senajā Livonijā radās tikai XV g. s. II pusē un pie tam ne uzreiz visā Livonijā. Raksturīgi, ka Elbes upe ir bijusi likteņa upe, kā robeža brīvās un nebrīvās pasaules starpā gan toreiz, gan tagad: zemes uz rietumiem no Elbes dzimtbuve radās jau IX g. s. un izbeidzās XIII, vai XIV g. s., bet zemēs uz austrumiem no Elbes tā radās tikai XV-XVI g. s. un izbeidzās tikai XIX g. s. Dzimtbuves izcelšanos senajā Livonijā veicināja iedzīvotāju skaita sarūkšana XV g. s. beigās pēc mēra un melno baku epidēmijas, darba spēka nepietiekamais skaits, jo zemnieki varēja brīvi pāriet dzīvot uz citu novadu, vai pilsētu, muižnieku interese ražu pacelšanā sakarā ar ārējās tirdzniecības izdevīgajiem apstākļiem, daudz zemnieku lielie parādi muižniekiem. Viss tas veicināja muižnieku tieksmi piesaistīt zemniekus pie zemes un panākt aizbēgušo zemnieku izdošanu. Juridiski šī zemnieku saistīšana pie zemes notika ar tā saucamo "vienošanās" ("Einigung") līgumu feodālā senjora un viņa vasaļa starpā. Pirmā šāda vienošanās notika ordeņa fogta Dītricha un Samsalas bīskapa Ludolfa starpā 1453. g. par 53 zemnieku nodošanu bīskapa varā. Otrā šāda vienošanās notika 1494. g. 31. janvārī Rīgas virsbīskapa Michaila Hildebranda un viņa vasaļu starpā par aizbēgušo zemnieku izdošanu. Trešā vienošanās notika 1509. g. 24 jūnijā ordeņmestra Valtera Pletenberga un Ziemeļigaunijas vasaļu starpā par aizbēgušo zemnieku izdošanu. Visas Livonijas apmērā dzimtbuvi legalizēja tikai 1552. g. 15. jūlijā Pērnavas landtāgs.

Viss tas norāda, cik nepareiza ir barona Rozena deklarācijas pirmā teze par "beznoteikumu kapitulāciju", runājot modernajā terminoloģijā.

Arī pilsētu, sevišķi Rīgas sociālā vēsture pierāda viņa tezes nepareizību. Rīga kā vācu pilsēta dibināta 1201. gadā, bet jau ilgāku laiku pirms tam tur pastāvēja 2 lībiešu ciemi: viens pie Daugavas, otrs pie Rīdziņas upes, kas liku-loču vīdamās ieplūda Daugavā. Vācu Rīga dibināta nevis pie Daugavas, bet gan pie Rīdziņas upes un tās vecāko daļu iezīmē 3 baznīcas: Sv. Jāņa (bīskapa), Sv. Pēterā (Rīgas pilsētas) un Sv. Jura (ordeņa); pēdējā vēlākos laikos pārveidota par noliktavu, jo 1330. g. Rīgas pili pārcēla uz tagadējo vietu Daugavmalā. Latviskā elementa lielo lomu senajā Rīgā visplašāk noskaidroja J. Straubergs, kas sarakstīja plašo "Rīgas vēsturi" (par jaunu to izdevis "Grāmatu drauga" apgāds).

Rīgas pastāvēšanas pirmo gadu simtu dokumentos figurē tikai bagātie, kas pulcējās Minsteres istabā, un nabagie, kas sanāca Sēstas istabā. Tikai XI g. s. vadītājs princips ir profesionālais ar galveno iedalījumu tirgotājos un amatniekos. Vienīgi XVIII g. s. jau izvirzījās krasa nacionāla atšķirība vāciešu un latviešu starpā. Rīgas amatnieku organizēšanās uz profesionāliem pamatiem notika samērā vēlu: tā piem. galdnieki tikai 1535. g. nopirka no Rēveles galdniekiem par 50 markām viņu statūtus jeb "šragas", kuņas Rīgas "rāte" apstiprināja tikai 1542. gadā. Senākās Rīgas iedzīvotāju organizācijas bija brālības, kas sākumā bija militāras un tikai vēlāk kļuva par miera laika organizācijām. Viena no vecākajām Rīgas brālībām bija Sv. Krusta brālība, kuņas statūti apstiprināti jau

1252. g. 18. novembrī. Pie tās piederējuši arī zvejnieki, to starpā arī daži latvieši. Šī brālība sadalījies 1330. g. Minsteres un Sēstas istabās, no kurām vēlāk izveidojās Lielā un Mazā gilde.

Latviešu nesēji jau XV g. s. sadalījās atsevišķās grupās: sāls nesēji, alus nesēji, svērēji (ligeri) un zvejnieki, pie kam alus nesēji un zvejnieki piederēja pie Sv. Jēkaba baznīcas, bet sāls nesēji un svērēji pie Sv. Pētera baznīcas. Rīga šai laikā ir internacionāla pilsēta, kur dažādām tautībām vienādas tiesības. Bagāto rīdzinieku starpā ir arī latvieši un lībieši, kas sastopami arī pat rāteskungos. Saskaņā ar Doma baznīcas prāvesta Nāgeļa izteicienu Rīgā ap XV g. s. vidu apmēram viena trešdaļa no Rīgas iedzīvotājiem esot latvieši. Latviešu ieplūšana pilsētās ilgu laiku nebija ierobežota. Tikai tad, kad zemniekus sāka piesaistīt pie zemes, izcēlās šai ziņā cīņa muižnieku un pilsētu starpā. Tiesiskais formulējums "pilsētas gaiss dara brīvu pēc 1 gada un 1 dienas" gan radies krietni vēlū: Rēvelē 1515. g., Rīgā tikai 1535. gadā.

Rīgas iedzīvotāju skaitu viduslaiku beigās vērtē uz 8000, Tērbatas 6000 un Rēveles 4000.

Raksturīgi, ka latvieši un igauņi bija paturējuši tiesības nēsāt ieročus līdz pat XV g. s. beigām. Viņi piedalījās kaujās abos spārnos. Pēc pulvera izgudrošanas viņu loma samazinājās. 1498. g. landtāgs jau vērsās pret zemnieku mobilizāciju un tās vietā ievada vienas markas nodokli no katras zemnieku mājas. Sakarā ar to 1507. g. Harjumas un Virumas zemniekiem aizliedza nēsāt ieročus, jo ap to laiku notika zemnieku saistīšana pie zemes.

Tomēr šo aizliegumu pagaidām neattiecināja uz

citiem senās Livonijas novadiem un pat minētos igauņu novados to nespēja iedzīvināt. Cik liela nozīme ir bijusi senajā Livonijā latviešu un igauņu līdzdalībai militāros pasākumos, rāda I. Šterna raksts "Latvijas aizsardzība un latviešu karavīri viduslaikos" (Archīvs, III. I. Šterna redakcijā, Austrālijas latviešu centrālais archīvs Sidnejā, 1962). Livonijas ordeņa brāļu skaits senā Livonijā bijis ļoti mazs: pēc 1451. g. revīzijas datiem latviešu daļā 107 brāļi un 13 pusbrāļi, igauņu (ieskaitot Samsalu) 108, tā tad kopā 228 ordeņa locekļu, kas varēja doties kaŗā. 1434. g. iebrukumā Zemaitijā piedalījušies 1000 kaŗotāju, no kuŗiem 40 bijuši uz zirgiem, pārējie bijuši kājnieki. Pat no šiem 40 jātniekiem tikai 5 bijuši ordeņa brāļi, bet pārējie ordeņa kalpotāji, vācu un nevācu vasaļi un namnieki; kājnieki bijuši kuŗšu zemnieki. Latviešiem bija arī ieroči. Kuldīgas komturējas inventāra vienā sarakstā redzams, ka ordenis viņiem tos pārdeva, otrā, ka viņi palikuši ordenim parādā par vairogiem, bruņām, bruņu cepurēm un citām pirtām lietām. Kā redzams no mestra Jāņa Mengedes brīvgrāmatas Peniķim 1454. g., latviešu vasaļi devās kaŗā uz zirga, tā tad bija iedalīti kavalerijā. Bez tam latviešu zemnieku starpā bija speciāli lauksargi, kas dzīvoja un strādāja savās lauku mājās, bet arī sargāja un uzraudzīja robežas pret lietuvjiem, lai viņi pēkšņi neiebruktu zemē. Šie izlūki un ziņneši saņēma atlīdzību un viņu algošanai bija uzlikta speciāls lauksargu nodoklis. Protams, cīņās piedalījās arī bīskapu vasaļi. Tā piem. 1502. g. kaujā pie Smolinas archibīskaps komandēja ap 2500 jātnieku. Rīgas namnieku kaŗaspēkā piedalījās arī latvieši. Stāvoklis mainījās XV g. s.

otrā pusē. Pa daļai feodālisma sabrukuma dēļ, pa daļai pilsētu un tirdzniecības uzplaukuma ietekmē, bet sevišķi šaujamaš pulvera izgudrošanas dēļ bruņinieki no kaŗavīriem pārvērtās par muižniekiem. Līdz ar to radās jauna profesionāla kaŗotāju organizācija — algotņi jeb landsknehti. Tā kā vasaļu muižas vēl bija vāji attīstītas, tad kaŗu finansēšana gulās galvenā kārtā uz latviešu un igauņu zemnieku pleciem, kam arī nācās visvairāk ciest no kaŗa postījumiem, jo vāci varēja patvērties savās nocietinātās pilīs.

Baltvācu uzskatu par latviešu tautas 700 gadu verdzību atkal uzsvaidzina Felikss Cielēns, kas populārizē savu uzskatu par "latviešu tautas bezvēsturi un 600 gadu verdzību." Šo uzskatu viņš mēģināja pamatot savā rakstā "Vēstures tradīciju nozīme" ("Ceļa zīmes XXIX, 37-43 lpp. 1956 un XXX 136-141 lpp., 1956). Pareizs ir viņa konstatējums: "Parasti mēdz domāt, ka tautu un valsti tur kopā valodas saites... Tautu galvenokārt saista kopā tās īpatnējā garīgā kultūra, tikumi, parašas un it īpaši pagātnes kopējie liktenīgie pārdzīvojumi, kas jo dziļi iespiedušies tautas kolektīvā atmiņā" (37. lpp.). Bet nepareizs ir viņa pamatuzskats, ka ar vārdu "vēsture" jāsaprot tikai politiskā vēsture, kas noved viņu pie maldīgā secinājuma, ka latviešu tautai līdz pat atmodas laikmetam lemts "bezvēstures lāsts". Te ir kļūmīgs pārpratums. Bezvēstures jēdziens vispārīgi ir ļoti relatīvs jēdziens. Īstenībā bezvēstures tautu nemaz nav, jo katra tauta, kas dzīvojusi zināmu laiku zināmā teritorijā, var būt zinātniskas pētīšanas objekts. Ja par to neinteresējās vispārējā vēsture, toties tā var būt interesanta no antropoloģijas, etnoloģijas vai kādas

citas vēstures palīgzinātnes viedokļa. Vispārējā vēsture par bezvēstures tautām sauc tādas, kuŗām nav bijusi kaut cik nozīmīga loma pasaules vēsturē. Bet pilnīgi patvaļīgs ir Cielēna uzskats, ka tauta, kas zināmu laiku zaudējusi savu patstāvību, kļūst par "bezvēstures masu, no vēstures subjekta pārvēršās par tās objektu". To viņš formulē šādi: "Tautai, kuŗai nav savas valsts, nav savas politiskās dzīves, nav savas vēstures. Tai var būt un ir sava kultūras vēsture" (Laikmetu maiņā, I 26. lpp.). Bet arī lielajām kultūras tautām ir bijuši laikmeti, kad tās bijušas citu tautu varā, piem. krievi tatāru jūgā no 1237-1480, Spānijas un Portugāles dienviddaļa gandrīz 700 g. mauru varā, Francijas plaši novadi atkarībā no Plantagenetu dinastijas Anglijā un Itālija iekļauta Vācijā (962-1806. g.). Un tomēr neviens vēsturnieks nerunā par šo tautu "bezvēstures lāstu"!

Līdzīgi tam, ka romieši iekarojot Galliju, veicināja viņu cilšu nacionālo apvienošanos, tāpat arī vācieši, pakļaujot mūsu ciltis, veicināja to pašu. Prof. Ed. Dunsdorfs savas "Latvijas vēstures" abos sējumos pamato uzskatu, ka latviešu novados izveidojusies kopēja nacionālā apziņa ne tikai 17. g. s., bet pat jau 16. g. s. Tātad nepareizs un arī kaitīgs ir Cielēna uzskats par latviešu tautas "bezvēstures lāstu", jo tas var veicināt latviešu mazvērtības apziņu.

Tā tad no visa minētā mēs redzam, ka līdz pat XV g. s. beigām tiklab latviešu zemnieki, kā arī namnieki, bija saglabājuši ļoti plašas tiesības, kas norāda, cik nepareizs ir uzskats par latviešu tautas 700 gadu vērdzību.

Turpmāk mēs redzēsim, cik daudz pūļu bija jāpieliek vācu muižniekiem, lai legalizētu latviešu un igauņu zemnieku dzimtbuves stāvokli.

DEVĪTĀ NODAĻA

Senā Livonija sabrukuma priekšvakarā

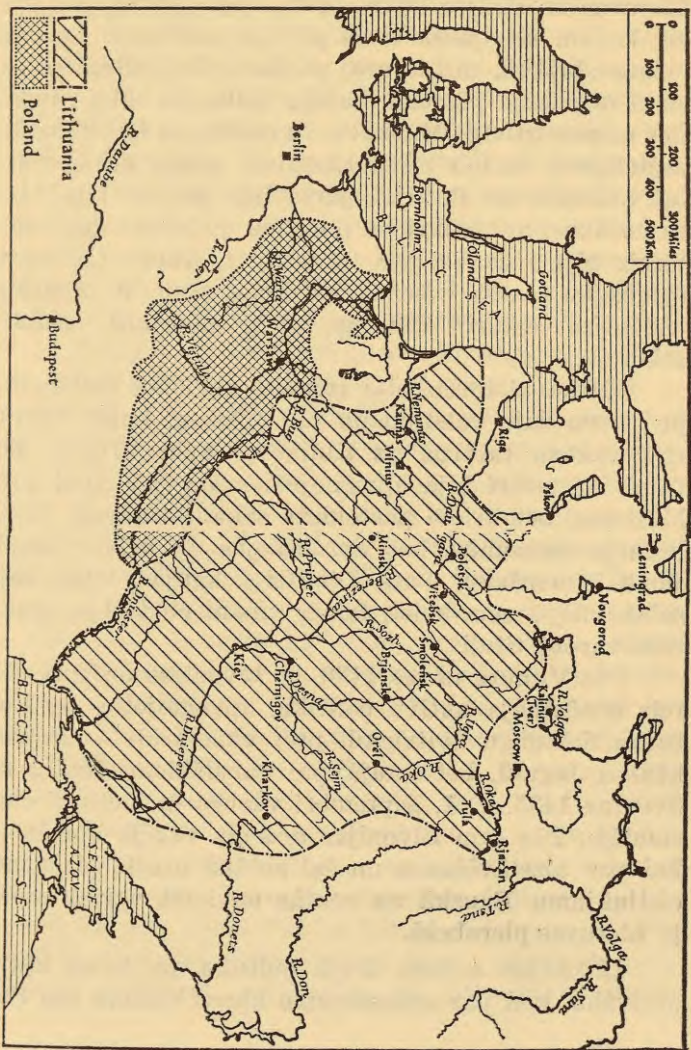
A. Senā Livonija un tās kaimiņi

Senā Livonija bija vāja 5 valstiņu konfederācija, bet ar lielām politiskām pretenzijām. Tiklab Zobenbrāļu un tā pēctecis Livonijas ordenis, kā arī Prūsijas ordenis bija vācu austrumu ekspansijas jeb "Drang nach Osten" (spiešanās uz austrumiem) avangardi. Bet otra spēcīga ekspansija XIII g. s. bija tatāru invāzija no Āzijas, kas Batija (Batū) vadībā 1237. g. ieņēma Rjazanu, 1240. g. Ķījevu un 1241. g. pat nonāca līdz Polijai un Ungārijai un sakāva poļu kaŗapulkus pie Līgnicas — Silēzijā. Vienīgi čehu vojevods Jaroslava varonīgā aizstāvēšanās pie Olmicas — Moravijā un Lietuvas prinča Erdivila uzvara par ievērojamiem tatāru spēkiem, ko vadīja Ņeibeks, netālu no Līdas (tā sauc. "Ņeibeka laukā"), kā arī Čehijas, Austrijas un Karintijas mobilizācija piespieda tatārus doties atpakaļ līdz Volgai, kur tie netālu no Astrachanas izveidoja savu rezidenci — Zelta ordu. Novgorodas un Pleskavas novadi, purvu aizsargāti, palika nenopostīti un Novgorodas lielkņazs Aleksandrs varēja satriekt zviedrus pie Ņevas upes 1240. g. un Livonijas ordeni uz Peipus ezera ledus 1242. g. Šī vācu neveiksme nozīmēja vācu plānu sabrukumu par ekspansiju krievu apdzīvotās teritorijas virzienā. Tāpat Livonijas un

Prūsijas ordeņa smagā neveiksme pie Durbes 1260. g. izbeidza Livonijas ordeņa nodomus par Žemaitijas pakļaušanu un abu ordeņu teritorijas apvienošanu. Pēc šīm divām lielām neveiksmēm senās Livonijas politika veidojās galvenā kārtā defensīvā virzienā, turpretī vācu ordenis Prūsijā vēl turpināja aktīvu politiku pret Lietuvu. Lietuvas nacionālā apvienošanās izrādījās par ļoti nozīmīgu faktoru visā Austrumeiropas un pa daļai arī Rietumeiropas vēsturē. Šis apvienošanās ievadītājs ķēniņš Mindaugs, pēc Lietuvas vēsturnieku domām, izdarījis smagu kļūdu 1263. g., aizsūtot tad, kad prūši un zemgaļi bija sacēlušies, lielu armiju Daumanta vadībā pret Brjansku — Krievijā. Tāpēc arī Treniots (saukts arī Trainaitis) ar prinča Daumanta atbalstu nogalināja Mindaugu un viņa dēlus. Tad Lietuva varbūt varēja apvienot visus aistus, toties nebūtu bijis patstāvīgas latviešu tautas un nacionālas latviešu kultūras.

1309. g. Marienburga kļuva par vācu lielmeistra rezidenci, 1328. g. vācu ordenis ieguva Mēmeles (Klaipēdas) novadu. Lai gan Lietuvas lielkungs Ģeđimīns (1316-1341) bija ievadījis ļoti sekmīgu austrumu politiku, jo viņa slavenais kaŗavadonis princis Daujots (Mindauga svaiņa prinča Daumanta dēls) ar savu kavaleriju siroja līdz pat Berlīnei, arī līdz Igaunijai, cauri visai Polijai un pat sakāva dienvidaustrumos tatārus, viņa pēcteču laikā Lietuvas stāvoklis kļuva nelabvēlīgāks. Viņa dēls Algirds valdīja Viļņā un turpināja ekspansiju krievu novados. Krievi apsveica lietuvjus kā atbrīvotājus no tatāru jūga: lietuvji neiejaucās viņu dzīvē, atstājot neskārtu viņu valodu, reliģiju un dzīves veidu, neuzlika nodevas, izveidoja la-

bu administrāciju, taisnīgu tiesu un nodrošināja personīgo brīvību. Ģedimīna otrs dēls Keistutis apmetās Trakos un pārvaldja lietuvju apdzīvotos novadus. Šo brāļu valdīšanas laikā (1344-1377) Vācu un Livonijas ordenis necerēja satriekt Lietuvu kādā lielākā kaujā, bet gan Vācu ordenis izdarīja 70 un Livonijas ordenis 30 sirojumus Lietuvā, bet lietuvji savukārt izdarīja 31 iebrukumu Prūsijā un 11 Livonijā. Svarīgākās kaujas šai laikā notika 1348. g. pie Stevas upes (netālu austrumos no Kauņas), 1362. g. pie Kauņas, 1370. g. pie Rudavas, netālu no Karalaučiem (Koenigsberg) un 1377. g. netālu no Viļņas. Toties Algirda panākumi bija grandiozi: 1362. g. viņš sakāva tatārus, ieguva pilnīgu noteikšanu par Novgorodu un Pleskavu un 1370. g. pat ielenca Maskavu. Sakarā ar to vēlākais tatāru uzvarētājs kņazs Dimitrijs bija spiests mesties ceļos pie Algirda kājām, par ko liecina nosaukums "Poklonnaja gorā" (zemē mešanās kalns"). Kad pēc Algirda nāves pie varas nāca Jagailis, viens no viņa 12 dēliem, viņam iznāca cīņa ar Ķeistutu un vēlāk ar viņa dēlu Vitautu, šai laikā vācu ordenis uz laiku ieguva noteikšanu par Žemaitiju ar Sallinverderas miera līgumu 1398. g. Jagaiļa apprecēšanās ar Polijas ķēņinieni Jadvīgu (Hedvīgu) gan nozīmēja Lietuvas kristiānizēšanu un poļu ietekmes pieaugšanu, toties šī apvienotā valsts ar lietuvju, poļu, krievu un tatāru apvienotiem spēkiem (ap 15,000 vīru) Jagaiļa un Vitauta vadībā smagi satrieca prūšu ordeņa spēkus (ap 12,000 vīru) pie Tannenbergas 1410. g. Līdz ar to prūšu ordenis 1411. g. atteicās no Žemaitijas uz visu Vitauta valdīšanas laiku, bet vēlāk 1422. g. uz visiem laikiem. Lietuvju vēsturnieki sauc šo

Polija un Lietuva XV g. s. pēc Kristus

Lietuvas un Polijas apvienošanās par pirmdzimto grēku, kuram sekojušas visas pārējās nelaimes. Galvenā nelaime bija tā, ka Lietuvai pakļautie baltrutēņi un ukraiņi negribēja pieņemt katoļu ticību un sāka raudzīties uz pareizticīgo Maskavu. Ja nebūtu šo konfesionālo pretešību, varbūt plašā Lietuvas valsts, kurās robežas sniedzās no Baltijas jūras līdz Melnai jūrai, būtu uzsūkusi arī lielkrievu novadus, jo Maskavas valsts toreiz bija mazāka par toreizējo Lietuvu. (Lietuvas toreizējās plašās robežas redzamas prof. A. Spekkes "Latvijas vēsturē" 129. lpp. kā arī plašākos pasaules atlantos.)

Maskavai toreiz bija izdevies apvienot lielāko daļu krievu daļu valstiņu un jau 1380. g. kņazs Dimitrijs sakāva tatārus uz Kuļikova lauka. Toreiz lietuvji un tatāri bija apvienojušies kopējai cīņai pret Maskavu, bet krievi pasteidzās sakaut tatārus, pirms lietuvju ierašanās, kas aprobežojās ar krievu laupījumu atņemšanu. Pats Dimitrijs kaujas laikā bija saldi gulējis zem koka, tomēr viņam piedēvēja nacionālā varoņa tituli.

Pēc Vitauta nāves 1430. g. Livonijas ordenis vēlreiz izmēģināja aktīvu politiku, apvienojoties ar Lietuvas lielkungu švitrigaili pret viņa brāli — Polijas ķēniņu Jagaili, bet kaujā pie Pabaišķiem, netālu no Sventas 1435. g. 1. septembrī vācieši un lietuvji cīņu zaudēja. Pēc tam Livonijas ordenis varēja domāt tikai par aizstāvēšanos un šai nolūkā uzcēla plašu nocietinājumu Bauskā un centās novietot vairāk vasalju Lietuvas pierobežā.

Livonijas ordeņa ārējā politika uz laiku kļuva aktīvāka, kad par ordeņmestru kļuva Valters fon Ple-

tenbergs (1494-1535). Tā ir spilgta personība, ko sevišķi cildina vācu vēsturnieki. Baltvācu vēsturnieki un publicisti ir spiesti atzīt, ka senajā Livonijā vāciešiem bijuši tikai 2 lieli valstsvīri: bīskaps Alberts un ordeņmestrs Pletenbergs. No latviešu viedokļa turpretī bīskaps bija "uguns un zobens" politikas iemiesojums, bet Pletenbergs centās nostiprināt dzimtbuvi senajā Livonijā. Livonijas starptautiskais stāvoklis viņa laikā bija ļoti nelabvēlīgs. Maskavas spiediens arvien vairāk pieauga. Jau 1478. g. Maskavas lielkņazs Ivans III pievienoja sev Novgorodu, šausmīgi izrīkojoties ar šīs pilsētas demokrātijas vadītājiem aprindām. 1492. g. krievi uzcēla savu cietoksni — Ivangorodu tieši pretī vācu Narvas pilij. Tā šīs divas pilis simbolizē rietumu un austrumu kultūru robežu. Pirms Pletenberga nākšanas pie varas Livonijas ordenis bija panācis miera līgumu noslēgšanu ar krieviem 1474., 1481. un 1493. g. bet šais līgumos, neraugoties uz ordeņa protestu, figurē līguma ievada izteiciens "dobiša čelom", tas ir, vāci ieguvuši šo līgumu kā žēlastību, jo metušies ceļos, jeb precīzāk, "situši galvu" pret zemi, lai to izlūgtos. Valters fon Pletenbergs dzimis 1450. g. Vestfalē, sāka kā fogts, bet jau 1489. g. kļuva par landmaršalu, uzsāka cīņu pret Rīgu un pakļāva to ordenim 1491. g. 1494. g. vasarā viņu vienprātīgi ievēlēja par Livonijas ordeņmestru. Viņš sāka organizēties cīņai pret krieviem ar Lietuvas lielkungu Aleksandru. 1501. g. augustā Pletenbergs uzsāka karu ar Pleskavu, bet lielkungs Aleksandrs, kas sakarā ar sava brāļa Polijas ķēniņa Johanna Albrechta nāvi, bija mantojis Polijas troni, pievērsās poļu rietumu politikai, atteicoties no lietuvju austrumu

politikas. Šim preventīvkaņam bija zināmi panākumi, toties tam sekoja arī krievu iebrukumi Līvonijā. 1502. g. augustā Pletenbergs atkal devās cīņā pret Pleskavas krieviem. Arī šoreiz apsolītie lietuvju palīgspēki neierašanās, tāpēc Pleskavu ieņemt neizdevās, toties pie Smoļinas ezera (uz dienvidiem no Pleskavas) 1502. g. 13. septembrī notika svarīga kauja. Te pret 18,000 vīriem — krieviem, tatāriem un vācu landsknehtiem cīnījās 2500 bruņinieku, 2500 vācu landsknechtu un latviešu, kā arī igauņu palīgspēki, kas guva uzvaru, ko sevišķi cildina vācu vēsturnieki un piešķir tai ļoti lielu nozīmi. Tomēr krievi neuzskatīja sevi par uzvarētiem un Līvonijas sūtņi tikai ar dažādiem pazemojumiem panāca 1503. g. pamieru uz 6 gadiem, tad 1509. g. ar lielām grūtībām izkaulēja miera līgumu uz 14 gadiem, atsakoties no militāras savienības ar Lietuvu. Maskavas karš ar Lietuvu 1512-1514. g., krievu cīņas pret Kazaņas tatāriem, Ivana IV mazgadība bija tie labvēlīgi faktori, kas palīdzēja Pletenbergam un viņa pēctečiem saglabāt Līvoniju no sabrukuma uz vairāk kā 50 gadiem. Šais 50 miera gadus Līvonijas pilsētās, sevišķi lielākajās vērojams zināms saimniecisks uzplaukums, bet latviešu un igauņu zemnieki nokļuva dzimtbuves stāvoklī. 1494. g. Maskava slēdza Hanzas savienības tirdzniecisko kantori Novgorodā, sakarā ar to tirdzniecība ar Krieviju pilnīgi nonāca Līvonijas lielo pilsētu noteikšanā, sevišķi vēl tāpēc, ka jau kopš XV g. s. vidus pilsētu bagātība noveda pie reliģiskās mākslas uzplaukuma, sevišķi Rēvelē un pa daļai pie reliģiskās dzīves intensifikācijas.

B. Reformācija senajā Livonijā

Tieši šai laikā Livonijā sāka izplatīties Mārtaņa Lutera mācība. Jau 1522. g. Andrejs Knopkens sarīkoja religisku disputu Rīgas Sv. Pētera baznīcā, kas ievadīja reformācijas uzvaras gājienu. 1524. g. Rēveles landtāgā bruņinieku kārta un pilsētas, ko vienoja viņu sociālās intereses, gāja kopā religiskos jautājumos un palīdzēja reformācijai uzvarēt. Vienīgais noteiktais reformācijas pretinieks bija Rīgas virsbīskaps un Tērbatas bīskaps — Johanss Blankenfelds. Ļoti sarežģīts bija Pletenberga stāvoklis. 1525. g. 10. aprīlī Prūsijas ordeņa lielmestrs Albrechts sekularizēja savu valsti un kļuva par Prūsijas hercogu. Pletenbergs nesevoja viņa piemēram. Viņš gan bija spiests nodrošināt religisko brīvību Rīgas pilsētai 1525. g. 21. septembrī, jo citādi tā draudēja atzīt Prūsijas hercoga virskundzību. Lai gan Rīga un Rēvele gribēja Valmieras landtāgā atzīt Pletenbergu par Livonijas vienīgo valdnieku, viņš nesevoja Prūsijas piemēram. Viņš jau bija vecs vīrs, jau krietni pāri 70. gadiem. Viņš bija saaudzis ar ordeni un turējās pie vecās baznīcas. Viņš nespēja aizkavēt reformācijas kustību, sevišķi pēc svētbilžu grautiņiem 1524-1526. g., kas noveda pie religiskā fanatisma uzliesmošanas. Pletenbergs baidījās kļūt par visas Livonijas pavēlnieku. Pret viņa vienvaldību bija Tērbatas bīskaps un katoļu baznīcas bruņinieki. Bez tam tas varētu novest pie svešu varu iejaukšanās.

Reformācijas uzvarai Livonijā bija svarīgas sekas, galvenā kārtā gara kultūras laukā. Pastiprinājās garīgie sakari ar luterisko Vācijas daļu. Radās lat-

viešu un igauņu draudzes ar sprediķiem mātes valodā, kā arī radās pirmie garīgās literatūras darbi, kā piem. 1535. g. katechisms lejasvācu — igauņu valodā. Viss tas ir sevišķi svarīgi tāpēc ka līdz šim viss katoļu dievkalpojums noritēja tautai svešā latīņu valodā un sprediķi vācu valodā, jo vēl XV g. s. sākumā landtāgos lemj par to, ka katoļu priesteriem, beidzot, vajadzētu iemācīties vietējo tautu valodu. Reformācija Livonijā gan plaši izplatījās pilsētās, bet samērā maz skāra latviešu un igauņu zemniekus. Kristiānizēšanas darbs mūsu zemē arī turpmākos gadu simtos uzrāda maz panākumu līdz pat XVIII g. s., jo latvieši vēl ilgi un sīkstī turas pie savām pagāniskajām tradīcijām, kas "Līgo svētku" veidā saglabājušās pat līdz mūsu dienām.

Ļoti gleznainu ieskatu Livonijas dzīvē īsi pirms sabrukuma dod 1578. g. publicētā Baltazāra Rusova "Livonijas chronika". Tur redzam muižnieku un turīgo namnieku grezno un izšķērdīgo dzīvi. Ja kādā muižnieka ģimenē bija paredzētas kādas svinības, tad jau pirms pāris mēnešiem sāka izsūtīt ielūgumus citām dižciltīgām ģimenēm. Svinības notika Ģildes telpās, kur uz grīdas novietoja biezu salmu kārtu, jo alus plūda arī pa grīdu un tik bagātīgi, ka bez salmiem nebūtu iespējams cauri izbrist. Šis alus kults izpaudās pat tādā veidā, ka rikoja jauniešu sacensības alus dzeršanā. Divi zēni dzēra alu no lieliem ķipjiem un tik intensīvi, ka "gandrīz vai acis no pieres sprāga ārā" Tādas pašas dzīres notika rudenos nodevu savākšanas dienās, kad zemniekiem nācās cienāt savus kungus. Turīgie namnieki centās atdarināt muižnieku parašas. Arī latviešu un igauņu zemnieki

devās uz baznīcu jau sestdienas vakaros, novietoja pie baznīcas alus mucu, visu nakti dzēra un liksmoja, tā ka svētdienā baznīcā valdīja tāds troksnis, ka mācītāja vārdus nebija iespējams saklausīt. Zemnieki to arī necentās darīt, jo dievkalpojumu pirms reformācijas un uz laukiem arī vēl pēc reformācijas notika viņiem svešā valodā: liturģija — latīņu valodā, sprediķi — vācu valodā. Vēl XV gadu simteņa sākumā landtāgos vācu mācītājiem pārmet, ka viņi vēl arvien nav iemācījušies vietējo tautu valodas. Tā tad Livonijas muižnieku dzīvē pa lielākai daļai valdīja garīgs tukšums un arvien vairāk samazinājās cīņas spars, kas spilgti parādījās Livonijas kara laikā, kas noveda pie šīs valsts bojā ejas.

DESMITĀ NODAĻA

Livonijas sabrukums

A. Cīņas varas dēļ pēc Pletenberga nāves

Ordenmestrs Pletenbergs izvairījās no Livonijas sekulārizēšanas. Toties pēc viņa nāves šai virzienā sāka darboties Prūsijas hercoga Albrehta brālis Brandenburgas markgrāfs Vilhelms, kas jau kopš 1530. g. bija kļuvis par Rīgas virsbīskapa koadjūtoru, bet 1539. g. jau par virsbīskapu. Tomēr viņš bija vājāks politiķis nekā viņa brālis. Vilhelma plānus gan atbalstīja arī Polija. Tāpēc Vilhelms uzdrošinājās lauzt Valmieras landtāgā 1546. gadā doto zvērestu, ka bez tā atļaujas neizraudzīs sev koadjūtoru no ārzemju firstiem un uzaicināja šai amatā Meklenburgas 17. g. veco izlaidīgo hercogu Kristapu (Christoph), kurš atbalstīja viņa godkarīgais brālis — Meklenburgas hercogs Johans Albrechts. Pret virsbīskapu un viņa koadjūtoru nostājās ordenmestra koadjūtors — vēlākais ordenmestrs Vilhelms Firstenbergs. Viņam izdevās notvert virsbīskapa vēstuli viņa brālim ar aicinājumu bloķēt Livonijas ostas. Sakarā ar to 1556. g. — Firstenbergs apvainoja virsbīskapu valsts nodevībā un panāca viņa un koadjūtora apcietināšanu. Tad iejaucās Polija. 1557. g. 24. augustā lietuvju un poļu apvienotie spēki (apm. 80,000 vīru) ieņēma pozīcijas Pasvalī pie Kurzemes robežas. Ordeņa rīcībā bija tikai 7000 vācu jātnieku, 6 landsknechtu vienī-

bas un apm. 1000 latviešu zemnieku. Firstenbergs nolēma kapitulēt. Jau 1557. g. g. 5. septembrī viņš parakstīja Pasvalī līgumu par Vilhelma un Kristapa restituēšanu viņu tiesībās. Vēl svarīgāks bija tas apstākļi, ka ordenim bija jānoslēdz savienība ar Lietuvu pret Krieviju, kas gan stātos spēkā tikai 1562. g., kad izbeidzās pamiers Krievijas un Polijas-Lietuvas starpā. Šī līguma noslēgšana bija saistīta ar ordeņa ārkārtīgu pazemojumu: ordeņmestram nācās jāt 300 neapbruņotu sargu pavadībā cauri 2 jūdzes garai lietuvju noietnei un krist ceļos ķēniņa Sigismunda II Augusta priekšā, ķeizara un Prūsijas sūtņu klātienē, lai apzvērētu šī līguma pildīšanu. Lai gan šis līgums stātos spēkā no Lietuvas puses tikai pēc 5 gadiem, no Livonijas puses tikai pat pēc 12 gadiem, kad izbeigtos līdzšinējais līgums ar Krieviju, tomēr Krievijas cars Ivans IV "Bargais" nolēma izmantot šo līgumu par iemeslu kaņam pret Livoniju.

B. Krievijas tā laika ārpolitika

Ivans IV jau 1547. g. bija izsludinājis sevi par pirmo Krievijas caru (no latīņu vārda "Caesar", kam atbilst vācu vārds "Kaiser"). Viņš bija nodibinājis speciālu slepeno policiju ("opričņikus"), kuŗu amata zīme bija suņa galva un slota. Viņu vadonis Maļūta Skurātovs tad arī ar ārkārtīgu nežēlību satrieca bajāru politisko varu. Pēc tam jau 1552. g. jaunais cars satrieca Kazanā tatārus, kas iedvesa lielu respektu pret viņu ne tikai Livonijā, bet arī visā Eiropā. Kad viņš 1556. g. likvidēja arī Astrachānas tatāru ordu,

tad palika tikai vairs Krimas tatāri, kurus atbalstīja toreiz vēl ļoti spēcīgā Turcija. Tāpēc viņš pievērsās citu ārpolitikas mērķu sekmēšanai. Krievijas tā laika politiskos mērķus ļoti uzskatāmi raksturo Tērbatas universitātes profesors Šmurlo savā "Krievijas vēsturē" Tie bijuši šādi 3: a) nacionālais — atgūt Ukrainu, ko daļēji veica cars Aleksejs Michailovičs, un Baltkrieviju, ko ieguva Katrīna II sakarā ar Polijas trešo sadalīšanu, b) territoriālais — novirzīt Krievijas robežas līdz Melnai jūrai, ko arī panāca Katrīna II un c) territoriālais un kultūrālais — iegūt Baltijas jūras austrumu piekrasti, ko nepanāca Ivans IV Livonijas karā, bet sasniedza Pēteris Lielais Lielajā ziemeļu karā.

C. Livonijas karš

Ivans IV izmantoja Pasvales līgumu, lai uzsāktu karu pret Livoniju. Piepeši par galveno krievu prasību kļuva prasība samaksāt 3 gadu laikā nodevas no Tērbatas bīskapijas par 50 gadiem, ko Livonija nebija atzinusi un līdz šim nebija maksājusi. Te jāpiezīmē, ka 1531. g. līgumam bija pievienota klauzula par tā saucamiem "pareizticības mesliem", kas bija domāti 2 krievu baznīcu uzturēšanai Tērbatā. Tos pamatoja uz Pleskavas XIII g. s. meslu kundzību Tālavā un Igaunijā. Tālāk bija krievu prasība, lai Livonija ļautu iebraukt Krievijā dažādiem speciālistiem militārās lietās, ko Livonija paš aizsardzības nolūkos līdz šim laikam centās aizkavēt. Beidzot, krievi norādīja uz to, ka Livonijas apvienība ar Lietuvu-Poliju

nozīmēs kara izprovocēšanu. Kad livonu delegācija nepanāca vienošanos ar krieviem, cars jau 1557. g. pieteica karu Livonijai, apvainojot to līgumu nepildīšanā. Šis karš Krievijā nebija populārs un sākās tikai 1558. g., kad 3 krievu un tatāru armijas (apm. 40,000 vīru) kņaza Gļinska un bijušā Kazanas chana šigāleja vadībā ielauzās Livonijā. Firstenberga rīcībā bija tikai 2000 bruņinieku, 7000 landsknechtu un apm. 10,000 zemnieku.

Prof. Edgars Dunsdorfs savā grāmata "Latvijas vēsture 1500-1600. g.", kas sarakstīta kopā ar prof. A. Spekki, ar rūpīgi izstrādātām kartēm ļoti uzskatāmi attēlo Livonijas kara norisi. Izrādās, ka latviešu karavīri ne tikai aizstāvēja savu zemi, bet piedalījās arī ofensīvā šī kara pirmajā posmā. Ļoti svarīgs dokuments ir Piebalgas 1564. g. vākugrāmata, kas raksturo tā laika militāro iekārtu. Katrā pagastā daži saimnieki bija karavīri, kurus apgādāja sevišķa zemnieku kopa ("paroben" — varbūt sakropļots latviešu vārds "parāds"), kas varēja būt kāda pagasta daļa.

Rennera chronika saglabājusi daudz datu par latviešu karavīru cīņām Livonijas karā. Cik plaša bijusi latviešu karavīru loma, raksturo zviedra Friznera ziņojums Somijas hercogam, ka no 19,000 vīru lielā karaspēka zemnieku vien bijis 10,000. Renners piemin arī latviešu karavīru bruņojumu. krūšu un muguras bruņas un šķēpu. Tāpēc nepareizs ir plaši izplatītais uzskats, ka latviešu zemnieki aizstāvējušies ar sētas mietiem. Chronikā minētā aizstāvēšanās ar mietiem attiecas tikai uz igauņu bēgļiem.

Interesanti atzīmēt, ka Harjumas un Lenemas igauņu zemnieki nolēma, redzot ordeņa sabrukumu, proklamēt savu valsti. Viņi 1560. g. ievēlēja par ķēniņu kādu kalēju, kas sapulcēja ap sevi 300 vīru lielu karaspēku. To gan iznīcināja bijušais Sāmsalas bīskaps Minhauzens, tomēr šis gadījums liecina, ka patstāvības doma bija dzīva vēl 1560. g. Atcerēsimies, ka arī igauņu sacelšanās laikā 1343. g. viņi ievēlēja sev vairākus vadoņus. Visas Livonijas mērogā sevi par Livonijas ķēniņu dēvēja dāņu hercogs Magnuss, kas bija pirms tam kļuvis par trīskārtīgu bīskapu: Kurzemes, Sāmsalas un vēlāk arī Rēveles. Viņa raksturošanai speciālu brošuru brīvās Latvijas laikā bija veltījis ebrēju jurists Levenšteins.

Rennera chronika izbeidzas ar 1561. g., par turpmākajiem notikumiem vēstī *Rusova* chronika. Turaidas rakstvedis un pārvaldnieks Johans Bīrinks bija izveidojis īpašu cīņas paņēmieni. Viņš noorganizēja speciālu trieciengrupu (100 vāciešu, 50 poļu un 200 latviešu), kas paņēma sev līdz gaŗas kāpnes un tad ar to palīdzību daži pārkāpa Cēsu pils mūriem, atmūkēja vārtus un nakts laikā ieņēma pilsētu. Ar šo pašu paņēmieni Bīrinks ieņēmis Burtņiekus, Limbažus, Straupi un Nītauri. Rīgā apmēram puse karavīru bija latviešu. Tā piem. 1586. g. tur bija 500 algotņu, 400-500 namnieku, 300 sālsnesēju amata locekļu un 400-500 Rīgas patrimoniālā apgabala zemnieku. Vērojot šos biežos karus mūsu zemē, prātā nāk krievu vēsturnieka Češichina vārdi viņa grāmatā "Istorija Līvoniji s drevņeišich vremen", ka senajā Livonijā karš bijis normāla parādība, bet miera laikmets tikai īss atpūtas brīdis.

Atzīmēsim svarīgākos momentus šī kara norisē. 28. maijā krievi ieņēma Narvu, 29. jūnijā Kristpili (Neihauzenu) Tērbatas bīskapijā, kas apmēram nedēļu varonīgi aizstāvējās. Narvas ieņemšanai toreiz bija ļoti svarīga saimnieciska un militāra nozīme, jo turp devās Rietumeiropas tirgotāji, lai pārdotu krieviem kara materiālus un sakarā ar lielo konkurenci cenas slidēja arvien zemāk. Jau 5. jūlijā Valkā ordeņa kapituls nolēma "mestra lielā vecuma dēļ" ievēlēt viņa vietā koadjutoru Gothardu Ketleru. 8. jūlijā krievi ieņēma Tērbatu, pie kam daži tūkstoši tatāru aizveda gūstā 8,000 gūstekņus: vīrus, sievietes un bērņus, bet mantu savāca un nosūtīja uz Novgorodu cara rīcībā. Tērbatā bija pirms tam izveidojušās rusofilas grupas, kas atvieglāja šīs pilsētas ieņemšanu. Arī pierobežas latviešu zemnieku starpā radās rusofilu grupas, jo krievu agenti apgalvojuši, ka krievu cars atņemšot muižniekiem muižas un viņi kļušot brīvi. Izšķirīgas kaujas notika 1560. g., kad krievi viegli ieņēma Alūksni un smagi sakāva ordeņa kara spēku pie Ērgemes, pēc tam krita arī Vilande. 1560. g. sacēlās igauņu zemnieki, bet viņus nežēlīgi apspieda. Ordeņmestrs bija cerējis uz Dānijas palīdzību. Turpretī Gothards Ketlers, kas 1559. g. kļuva par ordeņmestru, visas savas cerības lika uz Poliju. Viņš cerēja nodrošināt sev visu Livoniju kā laicīgu hercogvalsti feodālā atkarībā no Polijas. Polija ļāva laikam strādāt savā labā. Jau 1559. g. poļi solīja savu palīdzību tikai tad, ja viņiem iekšlā ļoti daudz svarīgu pīļu Latgalē un Augšzemē ar tiesībām tās pēc kara izpirkt par 700,000 guldeņiem. Poļi vilcinājās ar palīdzības sniegšanu. —Krievi jau bija ieņēmuši visu Viriju un Tēr-

batas bīskapiju. Sakarā ar to Rēvele un Harijas un Virijas bruņniecība pakļāvās Zviedrijas ķēniņam Ērikam XIV 1561. g. jūnijā. Tā kā uz Vācijas palīdzību nebija nekādu cerību, tad 1561. g. 28. novembrī Gothards Ketlers līdž ar ordeņa pārstāvjiem un virsbīskaps Vilhelms noslēdza līgumu ar ķēniņu Sigismundu II Augustu, saskaņā ar ko Ketlers kļuva par Kurzemes un Zemgales hercogu, bet "Pārdaugavas Livonija", saskaņā ar virsbīskapijas bruņinieku padošanos 1562. g. martā pakļāvās Lietuvai. Stāvokli vēl sarēžģija tas apstāklis, ka Prūsijas hercogvalstij bija iekļāts Grobiņas novads līdž ar zvejnieku ostu Liepāju, bet Dānijas ķēniņš Frīdrihs II 1559. g. nopirka Sāmsalas — Vikas un Kurzemes (Piltenes) bīskapijas savam brālim Holšteinas hercogam Magnusam. Vienīgi Rīgas pilsēta vēl 20 gadus palika uzticīga Vācijai. Ivans IV, nevarēdams panākt, ka Livonijas ordeņmestrs Firstenbergers un vēlāk arī Ketlers atzītu Livoniju par Krievijas mantojumu, atzina 1570. g. Magnusu par Livonijas ķēniņu feodālā atkarībā no Krievijas. Magnuss, šis vienīgais "Livonijas ķēniņš", bija vājš politiķis un Dānija vēlāk atrāva viņam savu atbalstu. Krieviem 60-os gados bija vairākas lielas neveiksmes. 1564. g. Tērbatas krievu vojevoda kņazs Andrejs Kurbskis devās uz Valmieru un pēc tam pārgāja poļu pusē. Ir saglabājusies viņa sarakste ar caru, kas ir ļoti vērtīgs un interesants vēstures dokuments. No 1570. g. 21. augusta līdž 1571. g. 16. martam krievu armija kopā ar Magnusa vienībām nesekmīgi aplenca Rēveli (Tallinnu). Krievi pazaudēja 6000 vīru un ar kaunu atkāpās. Uznākušo plūdu dēļ viņi pazaudēja savas artilērijas lielāko daļu, vezu-

mus un vismaz 30,000 vīru. Niknumā viņi drausmīgi postīja un slepkavoja Narvā. Tā kā cars bija aizņemts Livonijā, tad Krimas chans Devlet-Girejs 1571. g. maijā nopostīja visu Dienvidu un Rietumkrieviju un aizgāja līdz pat Maskavai, ko nodedzināja līdz pamatiem, izņemot vienīgi Kremli. Pēc tam chans nosūtīja vēstuli caram, kurā pieprasīja, lai viņš atsakās no Kazahas un Astrachahas un nobeidza šo vēstuli ar šādiem vārdiem: "Es būtu paņēmis arī tavu kroni un galvu, bet tu neuzdrošinājies man rādīties, lai gan saucies par Maskavas caru". 1572. g. cars pats uzņēmās vadīt karaspēku Igaunijā. Tomēr panākumi bija maznozīmīgi. 1573. g. cars ieprecināja Magnusam savu radnieci 13. gadu veco Mariju Vladimirovnu un atstāja viņu par virspavēlnieku Igaunijā. 1575. g. krieviem izdevās ieņemt Pērnavas ostu. 1577. g. viņi ielenca Cēsis, bet Cēsu garnizons (apm. 300 vīru) kopā ar pili sabēgušajām sievietēm un bērniem 6. septembrī pēc 5 mēnešu ilgā aplenkuma uzsprīdzināja šo pili.

Kaŗa likteņi pagriezās krieviem nelabvēlīgi, kad par Lietuvas un Polijas ķēniņu kļuva Stefans Batorijs (1576-1586. g.). Viņš uz laiku izlīdzināja pretešķības ar Zviedriju un abas šīs valstis piespieda krievus atteikties no Livonijas. Izņemot Rīgu, Kurzemi, Zemgali un salas, visa Livonija smagi cieta šī kaŗa laikā. 1578. g. krievus smagi sakāva pie Cēsīm. 1579. g. Stefans Batorijs ieņēma Polocku, bet 1580 Veļikije Luki. Jau 1578. g. Magnuss nodeva sevi un Piltenes bīskapiju Stefana varā. 1591. g. zviedri iekaroja Narvu, Hapsalu un Paidi. Pēc šīm neveiksmēm cars lūdza pāvesta starpniecību miera sarunu ievadīšanai. Bija pat

solījums par pareizticīgo un katoļu baznīcu ūniju. Sakarā ar to pāvesta legāts jezuits Posevins devās uz Maskavu. Ar viņa starpniecību 1582. g. 15. janvārī noslēdza Zapoļjes miera līgumu ar Poliju un Ivans IV atteicās no saviem iekarojumiem Livonijā. 1582. g. 12. martā Stefans Batorijs svinīgi iejāja Rīgā, kas arī bija spiesta kapitulēt. 1583. g. 5. augustā krievi noslēdza pamieru ar Zviedriju un vēlāk pēc nesekmīga kara atjaunošanas miera līgumu 1585. g. 18. maijā.

25. g. ilgā kara postījumi bija tik šausmīgi, ka kāds tā laika ceļotājs mūsu zemes toreizējo stāvokli raksturo šādi: "Ceļā no Rīgas līdz Tērbatai nedzirdēju ne gaili dziedam, ne suni rejam". Chronists N. Strijkovskis apraksta to šādos vārdos: "Pats esmu redzējis, ka apbedot mirušos latvieši pūš taures un dzied: ej, nelaimīgais no šīs dažādo moku pilnās posta pasaules mūžīgos priekos, kur tev vairs nevarēs nekādu pārestību nodarīt nedz uzpūtīgais vācietis, nedz plēsīgais leitis, nedz maskavietis". Ļoti gleznaina ir arī kāda angļu ceļotāja Džeremija Horseja liecība par šo laiku: "Ak, vai, šo briesmīgo un necilvēcīgo slepkavošanu, slicināšanu un dedzināšanu! Sievas un meitas tiek saķertas, bez žēlastības izgērbtas vislielākā aukstumā, pa trim, pa četrām piesietas pie jātnieku zirgu astēm un vilktas gan dzīvas, gan mirušas pa ceļiem un ielām. Visur guļ liķi, veci cilvēki, bērni — daži turīgi, tērpti samtā un zīdā, ar noslēptām dārglietām, zeltu un pērlēm. Šie ļaudis, kas savas izcelsmes un klimata dēļ ir skaistākie pasaulē, tagad guļ auksti un sastinguši. Neskaitāmus aizsūtīja uz Krieviju. Nav iespējams novērtēt bagātību naudā, precēs un mantās, kas tika aizvesta no pilsētām un

laukiem, 600 izpostītām un izlaupītām baznīcām". Manceļa laikos vēl bija dzīvas atmiņas par šiem šausmīgajiem laikiem, tā tad vēl 1654. gadā, kad iznāca viņa "Latviešu sprediķu grāmata". Šis karš austrumu un rietumu starpā noslēdzās par labu rietumiem.

VIENPADSMITĀ NODAĻA

Vidzeme lietuvju un poļu varā

A. Livonijas sabrukuma cēloņi

Senās Livonijas sabrukšanai bija vairāki cēloņi. Politiskais cēlonis bija cīņa par virskundzību par Baltijas jūru ("dominium maris Baltici") tās spēcīgo kaimiņu starpā. Bez tam asākas bija kļuvušas arī sociālās attiecības, jo ar Pērnavas 1552. g. landtāga lēmumu dzimtbuve bija legalizēta visā Livonijā. 1507. g. Pletenbergs publicēja likumu, ar ko izliedza Harjumas un Virumas zemniekiem nēsāt ieročus. Tomēr to nevar uzskatīt par vispārējo zemnieku atbrūošānu, jo tikai 1543. g. 8. martā Livonijas bruņinieki savā sanāksmē nolēma šo lēmumu attiecināt uz visu Livoniju. Bet dzīves īstenība rāda, ka viņi nespēja to iedzīvināt. Par to liecina jau latviešu zemnieku lielā loma Livonijas karā. Bez tam interesants gadījums atzīmēts 1544. g. 9. maijā Bērzaunē, kur pratināja zemniekus par robežu patvaļīgu grozīšanu. Zemnieks Pelēns paķēris šķēpu un gribējis nogalināt zemnieku Boķi. Tas norāda, ka ieroču nēsāšanas noliegumam nav bijis panākumu. Tālāk jāatzīmē arī tas, ka bruņinieki šai laikā pārāk nodevās izdzīvei, par ko ļoti gleznaini pastāsta Baltazars Rusovs savā "Livonijas chronikā" un arī Amiāns Markelīns saka, ka "viņu alus kausi bija smagāki par viņu ieročiem". Pastāvēja arī lielas reliģiskas pretešķības šai refor-

mācības un pretreformācijas laikmetā. Beidzot, neviena kaimiņvalsts negribēja uzņemties Livonijas aizsardzību, izņemot Lietuvu, kas negribēja pieļaut tai bīstamo krievu ekspansiju, tikai vēlāk karā iejaucās arī Polija. Krievu neveiksmes pa daļai izskaidrojamas ar cara Ivana IV nesaudzīgo cīņu ar bajāriem, ar tatāru uzbrukumu un Maskavas nopostīšanu 1571. g. un ar Polijas ķēniņa Stefana Batorija izcīlām karavadoņa spējām.

B. Livonijas sadalīšana

Senās Livonijas mantojumu sadalīja savā starpā Polija un Zviedrija. Tomēr faktiskā sadrumstalotība bija ļoti liela. Ziemeļigaunija palika zviedru rokās, pārējā Igaunija un Vidzeme bija pakļauta Polijai kā "Pārdaugavas hercogvalsts", Latgale, tā sauktā "Inflantija" (sakropļots Livland nosaukums) arī poļu varā, bet Kurzeme un Zemgale kā "Kurzemes hercogvalsts" saglabāja zināmu autonomiju un atradās feodālā atkarībā no Polijas. Bet Grobiņas apgabalu ordenis bija ieķīlājis Prūsijai un to atguva tikai XVII g. s. sākumā. Bijušo Kurzemes jeb Piltenes bīskapiju pārvaldīja dāņu hercogs Magnuss, bet pēc viņa nāves (1583. g.) tā padevās Dānijai, no kuŗas to ieguva Polija, bet vajadzīgo nauđu aizdeva Brandenburgas markgrāfs, no kuŗa Kurzemes hercogs to ieguva arī tikai XVII g. s. sākumā.

Turpmāko nodaļu labākai pārskatāmībai atzīmēsim šo atsevišķo latviešu apdzīvoto novadu periodizāciju: Vidzeme atradās lietuvju un poļu varā no

1562-1629. g., tad zviedru varā no 1629-1721. g., pēc tam krievu varā līdz Latvijas neatkarības pasludināšanai 1918. g., Latgale bija lietuvju un poļu varā no 1562. g. — 1772. g., pēc tam krievu varā līdz 1918. g. un Kurzemes hercogvalsts pastāvēja no 1562.-1795. g., pēc tam krievu varā līdz 1918. g. Šai nodaļā apskatīsim tikai Vidzemi lietuvju un poļu varā. Parasti mēdz runāt par poļu laikmetu Vidzemē, tomēr precīzāk ir runāt par lietuvju un poļu laikmetu, jo Polijas un Lietuvas valdnieks Sigismunds II Augusts (1548-1572. g.) apņēmas aizstāvēt Livoniju nevis kā Polijas ķēniņš, bet gan kā Lietuvas lielkungs un Livoniju apvienoja tieši ar Lietuvu. Tikai pēc Ļubļinas ūnijas 1569. g. var jau runāt par lietuvju un poļu laikmetu Vidzemē, jo poļi negribēja atļaut Lietuvai vienai pašai tik lielā mērā paplašināt savu teritoriju. Šo ūniju poļi uzspieda Lietuvai, kuŗai tai laikā bija smagi jācīnās pret krieviem un tatāriem, bet poļiem jau sen bija izbeigušās cīņas ar Prūsiju, kas bija jau feodālā atkarībā no Polijas.

C. Sigizmunda II Augusta privilēģijas problēma

Pakļaujoties Lietuvai, Livonijas muižnieki centās ne tikai nostiprināt, bet vēl paplašināt savas tiesības. Viņi izstrādāja savas prasības un lūdza Polijas ķēniņu šīs tiesības apstiprināt. Šīs tā saucāmās "Sigizmunda II Augusta privilēģijas" origināls nav saglabājies. Tāpēc jau vēsturnieks J. Krodzinieks apšaubīja šīs privilēģijas apstiprināšanu (sk. J. Krodzinieks — *Iz Baltijas vēstures*, III, 1914, 88-105. lpp.).

No latviešu vēsturniekiem visplašāk šo jautājumu apgaisījis prof. A. Švābe (Latvijas vēstures institūta žurnālā", 1937. g. 67-109. un 482-522. lpp.), bet pret viņu vērsās vācu vēsturnieks L. Karstens ("Jomsburg", 1938. 2 Jg. 2 H. S. 247-251). Ir iespējams, ka Sigismunds II Augusts atļāva šīs privilēģijas principus ievērot tikai viņa valdīšanas laikā un aprobežojās ar mutes vārdu solījumu. Raksturīgs jau ir tas fakts, ka vēlāk Stefans Batorijs neatzīst nekādus agrākos solījumus. Tas fakts, ka šīs privilēģijas origināls pazudis, norāda, ka šī privilēģija rakstveidā nav apstiprināta, lai gan vēlākos gados baltvācu muižnieki uz to ļoti bieži atsaucās it kā uz apstiprinātu dokumentu. Nav ticams, ka viņi būtu pazaudējuši tik svarīgu dokumentu, ja tas būtu bijis apstiprināts. Ar šo privilēģiju viņi centās nostiprināt savas līdžinējās tiesības: luterāņu ticību, augstākos amatus, brīvību no nodevām, medību un alus darināšanas monopolu. Viņu sociālās prasības ietvertas šīs privilēģijas 3 paragrafos: ar 22. paragrafu viņi pieprasa aizbēgušo zemnieku izdošanu, ar 23. paragrafu viņi grib nodrošināt muižnieku monopoltiesības uz zemnieku darbu un ar 26. paragrafu viņi grib panākt pat neierobežotu jurisdikciju par viņu zemniekiem, jo esot bijuši gadījumi, kad zemnieki nogalinot savus kungus. Šīs tiesības viņi atzīmē kā jau sen atzītas tiesības, kas ir pilnīgi nepareizi, jo dzimtbuvi visā Livonijā legalizēja tikai ar 1552. g. Pērnavas landtāga lēmumu un bez tam šī privilēģija izvirza daudz nesaudzīgākas prasības. Tāpēc arī Polijas ķēniņš kavējās ar tās apstiprināšanu, tā tad šis dokuments raksturo tikai muižnieku vēlēšanās, bet neatspoguļo latviešu zemnieku faktisko stāvokli. Sarunas

ar Livonijas delegāciju vadīja Viļņas vaivads un Lietuvas kanclers Nikolajs Radivilis Melnais. Lai sašķeltu livoniešu delegāciju un izbeigtu ilgo pretestību, viņš apsoliya izpildīt muižnieku prasības. Tā viņam izdevās panākt viņa noteikumu pieņemšanu 1561. g. 28. novembrī, kas saucas "Pacta subjectionis". Tomēr ir noteikti zināms, ka ne Polijas, ne Lietuvas seims nav apstiprinājis šo privilēģiju. Ketlers bija spiests atteikties par labu Lietuvai no visām zemēm uz ziemeļiem no Daugavas. 1562. g. 5. martā Rīgas pilī Ketlers pasludināja, ka noliek mestra amatu un sekulārizē Livonijas ordeņa valsti, kas Prūsijā bija noticis jau 1525. gadā. Tad Radivils proklamēja viņu par Kurzemes un Zemgales hercogu un Polijas vasāli. Pagaidām iecēla viņu arī par Vidzemes pārvaldnieku. Livoniešu sūdzību dēļ Ketleru atcēla no šī amata 1566. gadā, ieceļot viņa vietā lietuvju lielmaršalu Jāni Chodkēviču. Viņš sasauca 1566. g. 10. decembrī landtāgu Koknesē, kas nolēma Livonijas apvienošanu ar Lietuvu un pēc tam 26. decembrī Grodņas seims pieņēma ūnijas paktu ("Diploma unionis").

D. Livonija poļu varā

Pēc 1569. g. Ļubļinas ūnijas Livonija bija pakļauta Lietuvai un Polijai. Pēc Sigizmunda II Augusta nāves (1572. g.) Polijas ķēniņu sāka vēlēt un pēc īslaicīgas Indriķa Valuā valdīšanas: Polijas troni ieguva Transilvānijas princis Stefans Batorijs (1576-1586.). Viņš ne tikai sekmīgi pabeidza Livonijas karu, bet arī enerģiski veicināja Livonijas polonizāciju un kato-

lizāciju. Pretēji Sigizmunda II Augusta privilēģijai viņš ar savu jauno satversmes likumu ("Constitutiones Livoniae" 1582. g.) ierādīja luterāņiem otru vietu pēc katoļu ticības. Viņš iedalīja "Pārdaugavas hercogvalsti" 3 prezidiātos (Cēsu, Tērbatas, Pērnavas), kurus savukārt iedalīja starostijās. Vēlāk Sigizmunds III 1589. g. ar savu rīkojumu "Ordinatio Livoniae prima" pat noteica, ka 26 lielākās starostijās priekšgalā jābūt polim, vai lietuvietim. Tāpat Stefans Batorijs un Sigizmunds III centās panākt Livonijas katolizāciju. Pāvesta pilnvarotajam diplomātam Posevīnam pat bija grandiozs plāns panākt Maskavas, Polijas un Zviedrijas pakļaušanu Romas pāvestam. Livonija bija paredzēta kā visas Ziemeļu un Austrumeiropas katolizācijas pamats. Stefana Batorija pavadoņos, kad viņš 1582. g. svinīgi ieradās Rīgā, bija lielākais jezuitu sludinātājs austrumos Pēteris Skarga. Jau 1582. g. beigās nodibināja katoļu bīskapiju Cēsis un par Vīdzesmes gubernātoru kļuva Viļņas bīskaps un vēlākais kardināls Georgs Radivils. Niknas cīņas norisinājās par Doma baznīcu Rīgā (sal. Prof. A. Spekke — Kēniņa Stefana ienākšana Rīgā un cīņas par Doma baznīcu, "Pilskalns", 1965). Cīņas noslēdzās ar kompromisu: Doma baznīca palika Rīgas pilsētai, bet katoļi ieguva Sv. Jēkaba baznīcu, kas piederēja latviešu luterāņu draudzei, kurai atjaunoja Sv. Jāņa baznīcu. Katoļi ieguva arī Sv. Marijas Madaļas baznīcu līdz ar klosteri un cisterciešu mūķenu mājām, kur ierīkoja jezuitu gimnāziju.

Jezuiti lielu vērību piegriezta izglītībai. Jau 1582. g. Stefans Batorijs proponēja Rīgas rātei dibināt akadēmisku mācības iestādi, bet rāte to noraidīja. Tāpēc

viņš 1582. g. 25. jūnijā nodibināja Rīgas koledžu, kas sākumā bija tikai pamatskola latviešu jauniešiem, bet 1584. g. g. tā kļuva par vidusskolu. Tāpat 1584. g. viņš nodibināja pamatskolu igauņiem, ko 1586. g. pārvērtā par valodu semināru. Jau 1579. g. viņš nodibināja jezuitu akadēmiju Viļņā, bet igauņi dabūja savu universitāti tikai 1632. g., latvieši Politechnisko institūtu pat tikai 1861. gadā.

1582. g. Rīgā ieradās Tolksdorfs Ertmanis (arī Hartmanis) vācu tautības baznīckungs, kas beidzis Braunsbergas jezuitu semināru. Viņš sākumā darbojās Valmierā, tad Rīgā un, beidzot, Cēsīs un 1585. g. pārtulkoja Kanīzija katoļu katechismu latviešu valodā. Parasti to uzskata par vecāko latviešu grāmatu. Īstenībā gan latviešu grāmatniecības sākumi datējami daudz agrāk. Domājams, ka vēl Livonijas katoļu laikos radusies tēvreize, kas ierakstīta Simona Grūnava "Prūsijas chronikā" un arī otra, kas ierakstīta S. Minsteras kosmografijas 1550. g. izdevumā. Pirmo grāmatu spiestuvi Rīgā nodibināja tikai 1588. g. holandietis Nikolajs Mollins. Jau sakarā ar reformācijas sākumu Livonijā Rams pārtulkoja "Layen-Bibel", kas laikā no 1526-1530. g. iznāca daudz un dažādos lejasvācu izdevumos. Šis tulkojums bija iespiests laikā starp 1526-1530. g. Lutera mazo katechismu tulkoja Eks un tas iznāca tikai ap 1540. g.

E. Kalendāru nemieri Rīgā

Rīgas vēsturē šai laikmetā ļoti raksturīgi ir tā saucāmie "kalendāra nemieri" no 1584-1589. g. Šo

nemieru iemesls bija jaunā gregoriāņu kalendāra ievešana Rīgā. Bet istenībā tā bija Rīgas namnieku cīņa pret rātes virskundzību. Šo cīņu reprezentēja Lielā un Mazā gilde. Nemieru populārākais vadonis bija advokāts Mārtiņš Gīze, bet nozīmīgi bija arī H. Zengeizens, H. Brinkens un rātskungs Niklāvs Fīke. Visasākais naidis bija vērsts pret burggrāfu Eku un sekretāru Dāvidu Hilchenu. Šie nemieri beidzās ar Rīgas satversmes grozīšanu; izveidojās 3 kārtu pārvalde un blakus rātei tagad darbojās komiteja, kuŗā bija 40 vīru no Lielās un 30 vīru no Mazās gildes. Ja abas gildes nostājās pret rāti un nevarēja vienoties, tad lietu nodeva izlemšanai sevišķai komisijai, kuŗā bija paredzēti 6 pārstāvji no rātes un 6 no abām gildēm. Kalendāru nemieros pret rāti cīnījās vācieši kopā ar latviešiem, bet pēc tam, kad abas gildes bija ieguvušas privilēģētu stāvokli, tās sāka nostāties pret latviešiem. Tas noveda pie tā, ka XVIII g. s. beigās un sevišķi XVIII g. s. izveidojās asa cīņa vāciešu un latviešu starpā uz sociālās un nacionālās bazes.

F. Romiešu tiesību recepcijas mēģinājums Vidzemē

Baltvācu namnieku un arī muižnieku tiesības ļoti dedzīgi un veikli aizstāvēja Vidzemes bruņniecības notārs Dāvids Hilchens (1561-1610). Viņš ir studējis tiesības Tībingenas, Heidelbergas un Ingolštates universitātēs un apceļojis Vāciju, Franciju un Itāliju. Viņš grib izmantot romiešu tiesības, lai latviešu zemniekus pielīdzinātu romiešu vergiem. To viņš dara savā "Vidzemes tiesību projektā" (Entwurf der Lief-

laendischen Landrechtens"). Viņa darbs iedalīts 3 grāmatās. Par zemnieku tiesībām ir runa II grāmatas XI nodaļā. Viņš pamatā ņem Justiniāna romiešu likumu krājumu "Liber institutionum", kur krasi šķiro tikai 2 iedzīvotāju grupas: brīvos un vergus. Viņš ļoti veikli izmanto šīs romiešu tiesības. Protams, viņš nelieto vārdu "vergi", bet maigākus vārdus "citu varai pakļautie". Toties, runājot par viņu tiesībām, viņš tās formulē tāpat kā romiešu tiesības par vergiem, tas ir, ka kungiem ir tiesības pilnīgi noteikt par viņu dzīvību un nāvi, arī viņu manta pieder viņu kungiem un viņi nedrīkst ar to rīkoties pēc savas gribas. Lai gan Hilchens bija poļu kanclera J. Zamoiska draugs, Polijas seims šo projektu neapstiprināja (Hilchena vārds saglabājies Iļķenes muižas nosaukumā). Ar zināmām variācijām līdzīgi mēģinājumi ar romiešu tiesību receptiju pasliktināt latviešu zemnieku juridisko un līdz ar to saimniecisko stāvokli atkārtojas zviedru laikos Engelbrehta Mengdena 1643. g. un krievu laikos Budberga — Šrādera 1737. g. tiesību projektos, ko toreiz neapstiprināja.

Kas zīmējas uz latviešu zemnieku faktisko stāvokli, tad te jāuzmanās ar avotu izmantošanu. Par to raksta prof. A. Švābe. Te es domāju viņa rakstu "Latviešu zemnieks 16. g. s. historiografijā" ("Straumes un avoti", III). Viduslaiku un renesanses laiku vācu historiografija tēloja latviešu zemnieku stāvokli pēc formulas: "Debesis muižniekiem, paradīze garīdzniekiem, zelta bedre ārzemniekiem, elle zemniekiem". Šādā garā tēloja A. Krancs, Hazenteters, Baltazārs Rusovs un Renners. Prof. A. Švābes nopelns ir tas, ka viņš pierāda, ka šī aina neatbilst īstenībai. To seviš-

ķi pierāda jezuitu historiografija. Par to viņš izsakās šādi: "Katoļiem un luterāņiem strīdoties, arī latviešu zemnieks ienāk vēsturē, bet šoreiz ne vairs pa pakārdurvīm: pretreformācijas laikā jezuitu vizitācijas protokolos un ziņojumos stereotipā "nevāci" vietā sastopam latvieti ar viņa priekiem un bēdām". Arī no katoļu laikiem saglabājušās dainas liecina par gaišu un priecīgu dzīvi, izņemot tikai bāra bērņus un muižas darbiniekus.

E. Polijas un Zviedrijas karš

Kad 1587. g. Polijas troni mantoja Sigizmunds III no Vāzu dinastijas katoliskā nozarojuma un 1592. g. viņš mantoja arī Zviedrijas troni, tač likas, ka katolisms triumfēs Austrumeiropā. Viņš nosūtija lielkancleru J. Zamoiski iekarot Ziemeļigauniju un vēlāk arī Somiju. Bet pret viņu uzsāka cīņu Kārlis IX no Zedermanlandes, kas guva itin labus panākumus, jo poļi tai laikā cīnījās arī ar turkiem. Kārlis IX mēģināja iekarot Rīgu, bet jau 1605. g. poļu kavalērija smagi satrieca zviedru kājnieku masas pie Salaspils. Vienīgi viņa pēctecim Gustavam Ādolfam (1611-1632) izdevās iekarot Rīgu un ar 1629. g. visa Vidzeme nokļuva zviedru varā.

DIVPADSMITĀ NODAĻA

Reformācijas un pretreformācijas cīņas Vidzemē.

Latgale poļu varā

A. Zviedrijas un Polijas kara cēloņi

XVI un XVII g. s. reformācijas cīņas smagi skāra arī mūsu dzimteni, sevišķi Vidzemi. Livonijas sadalīšana Polijas un Zviedrijas starpā neatrisināja Livonijas jautājumu ne konfesionāli, ne politiski. Katoļu plāni izveidot Livoniju par bazi krievu katolizācijai nebija sasniegti. Poļi vēlējās iegūt visu Livoniju arī tāpēc, lai panāktu Polijai izdevīgākas robežas. Savukārt zviedri gribēja pārvērst Baltijas jūru par Zviedrijas iekšēju ezeru, kas tiem ap XVII g. s. vidu arī lielā mērā izdevās.

XVI un XVII g. s. maiņā notika smaga cīņa Livonijas dēļ un pie tam luterānisma un katolisma starpā, Vāzas dinastijas vecākās un jaunākās paaudzes starpā. Noslēgumā tā bija 2 brālēnu Sigizmunda III un Gustava II Ādolda cīņa līdzīgi tam kā Anglijā tā bija 2 māsiņu — ķēniņienes Elizabetes un Marijas Stjuartes cīņa, kas beidzās ar viņas nāvi.

Lai labāk izprastu zviedru un poļu karu XVII g. s. sākumā, isumā skicēsim Zviedrijas apstākļus pēc Gustava Vāzas naves 1560. g. Zviedrijā tad sāka valdīt viņa vecākais dēls Ēriks XIV. Viņš bija kaprīzs un

garīgi nenosvērts: apprecēja kādu lauku meiteni, ko ieraudzīja Stokholmā tirgus laukumā. Viņa brālis Jānis, kas pārvaldīja Somiju, meklēja sev sabiedrotos, lai gāztu Ēriku XIV. Tāpēc Ēriks XIV ieslodzīja Jāni cietumā un gribēja personīgi viņu nogalināt, bet taļ pēkšņi viņam kļuva brāļa žēl un viņš lūdza piedošanu par savu ļauno nodomu. Tā kā Ēriks XIV bez juridiska pamata lika nogalināt slavenās Stūres cilts pārstāvjus, Jānis kopā ar brāli Kārli gāza Ēriku XIV un ieslodzīja viņu cietumā, kur viņš arī mira 1568. g. Zviedrijā sāka valdīt Jānis III, kas bija apprecējis Polijas kēniņa Sigizmunda II Augusta meitu Katrīnu, kas bija dedzīga katoliete. Pats Jānis III bija mērenāks, tomēr atbalstīja katoļu baznīcu.

Princis Kārlis tai laikā pārvaldīja Vermlandes, Zedermanlandes un Nerikes provinces, bet Jānis III centās ierobežot viņa varu.

Jāņa III dēls Sigismunds III jau 1587. g. bija ievēlēts par Polijas ķēniņu un pēc tēva nāves 1592. g. mantoja arī Zviedrijas troni. Viņš ieradās Zviedrijā, bet izdarīja liktenīgu kļūdu, ierodoties Zviedrijā pāvesta legāta Malaspinas pavadībā un ar to radīja sev lielu opozīciju protestantiskajā Zviedrijā. 1594. g. viņš devās atpakaļ uz Poliju.

Pēc tam arvien lielāku populāritāti ieguva viņa tēvocis Kārlis, kas uzsāka cīņu pret Sigismundu III un 1604. g. Norkkepingas riksdags viņu ievēlēja par Zviedrijas ķēniņu Kārli IX (1604-1611).

B. Polijas un Zviedrijas karš Livonijas dēļ

Jau 1600. g. zviedri okupēja Dienvidigauniju, pēc

tam virzījās arī uz Latviju, kur ieņēma Ērgemi, Trikāti un Burtniekus, bet nākamā gadā arī Valmieru. Cēsis, Raunu, Siguldu, Limbažus, Ikšķili un aplenca Rīgu, bet to ieņemt tomēr neizdevās. Pēc Kokneses pilsētas, bet ne pils ieņemšanas Kārlis IX devās uz Tallinu, lai ievadītu sarunas ar Vidzemes kārtām par kapitulāciju. Tur bruņniecības vārdā runāja Bērzaunes muižnieks Tizenhauzens. Kārlis IX gribēja panākt latviešu zemnieku stāvokļa uzlabošanu, atļaujot arī viņiem sūtīt bērnus skolā un mācīties amatus, jo "turēt bērnus vergu kārtā nav pieņemts kristīgā pasaulē". Landtāga atbilde ir asa un noraidīga. Visumā Vidzemes muižnieki ir ar mieru atbalstīt zviedrus, jo poļi apspieduši viņu luterānisko ticību un viņi vāji aizstāv Vidzemi pret zviedriem.

Zviedru karaspēka aizmugurē Kārlis IX pavelēja izdarīt zemes revīziju 1601. g. vasarā. Tur redzams latviešu zemnieku sociālais sastāvs: bijušajās ordeņa zemēs saimniecību ar 1 arklu tad bija 43%, ar $\frac{1}{2}$ arklu 42% un ar $1\frac{1}{4}$ arkla 12%, bet archibīskapa zemēs attiecīgie procenti bija: 33%, 48% un 14%.

Bet drīz vien sākās zviedru neveiksmes. Poļi nosūtīja uz Vidzemi 14,000 vīru algotņu armiju J. Zamoiska vadībā. Pēc uzvaras pie Kokneses 1601. g. poļi atspieda zviedrus uz Igauniju.

1601. g. Rīgā ieradas Sigizmunds III. Pēc viņa rīcībā esošām ziņām vācu muižnieku apmēram divas trešdaļas esot pārgājušas zviedru pusē — no 220 muižniekiem 154 esot nodevēji. Viņš pavelēja Vidzemes muižniekiem zvērēt poļiem uzticību; tiem, kas atteicās to darīt, viņš konfiscēja viņu muižas.

Kļuvis par ķēniņu, Kārlis IX vēlreiz mēģināja ie-

ņemt Rīgu, bet pie Salaspils viņa armiju smagi sakāva 1605. g. Pēc tam zviedru varā palika tikai Daugavgrīva un Pērnavā, kas arī bija jāatstāj 1609. gadā.

C. Zviedru iejaukšanās Krievijas jukās

Zviedru neveiksmes pa daļai izskaidrojamas ar to, ka līdztekus ciņām Vidzemē notika zviedru intervencija arī Krievijā sakarā ar "lielo juku laikmetu". Uz Krievijas troni toreiz pretendēja tiklab Polijas ķēniņš Sigizmunds III un vēlāk viņa dēls Vladislavs, kā arī zviedru princis Gustavs Ādolfs. Jukas tur izbeidzās ar Michaila Romanova ievēlēšanu par Krievijas caru. Pēc krievu vēsturnieka Karamzina datiem, Romanovu dinastijas radu raksti sniedzas atpakaļ līdz Prūsijas ķēniņam Videvudam XIII g. s. Raksturīgi, ka Krievijā pa lielākai daļai valdījuši sveštautieši: Rurika dinastija nāca no normaņiem un tikai juku laikmetā uz īsu laiku bija daži krievu valdnieki, bet atkal Romanovu dinastijas asinīs sākumā ir aistu elementi, bet vēlāk, sākot ar Pēteri III un Katrīnu II vācu elementi.

Zviedrijā pēc Kārļa IX nāves 1611. g. par valdnieku kļuva viņa dēls Gustavs II Ādolfs. Viņam jau tūlīn pēc piedzimšanas zviedru astrologi paregoja spožu nākotni. Viņam patiešām 1621. g. izdevās ieņemt Rīgu, kā arī iegūt no Krievijas pēc Stolbovas miera līguma Ingriju un Austrumkareliju. Viņš ar panākumiem piedalījās arī 30. gadu karā Vācijā.

D. Ziņas par mūsu zemi tā laika avotos

Poļu laikmets Vidzemē, sevišķi tā beigu posms, ir bijis ārkārtīgi smags. Jau 1601. g. zviedru virspavēlnieks Nasavas grāfs rakstīja: "Šis nabaga zemes posts nav aprakstāms un es nekā līdzīga savā mūžā neesmu redzējis..." Bez tam 1601-1602. g. ziema bija ārkārtīgi barga, izcēlās bads un mēris. Spriežot pēc 1613. g. draudžu vizitācijām, Latvijas iedzīvotāju skaits bija sarucis par 25-90%, atkarībā no draudzes. Meklēdami pārtiku, Rīgā saplūda ļoti daudz laucinieku, tā ka Sv. Jūŗa kapsētas masu kapos vien guldīja ap 11,600 latviešu.

Arī vācu muižniekiem nebija viegli: piem. no Rozenu dzimtas 19 vīriešu kārtas pārstāvjiem 9 bija zviedru pusē, 6 poļu pusē un 4 mainīja savu piederību.

Sakarā ar to, ka mūsu zeme bija ierauta ciņā Baltijas jūŗas dēļ, XVI g. s. parādas jau kaut cik plašāka informācija par mūsu zemi. Tā laika kartēs jau parādās mūsu zemes gan vēl diezgan nenoteiktās kontūrās. Livonijas kartografiju pētījuši prof. L. Arbuзовs un prof. A. Spekke. Atzīmējami arī daži ikonografijas izdevumi, kur redzami vietējo piļu, pilsētu, kā arī kostīmu zīmējumi.

Lai gan ar nokavēšanos, mūsu zemē vērojama arī humānisma ietekme. Livonijas humānistu darbi parādās XVI g. s. pēdējos 2 gadu desmitos. Arī Livonijas humānistus tuvāk pētījis prof. A. Spekke. Viņi nāk no izglītotām aprindām pilsētās, ar ļoti retiem aristokratu pārstāvjiem viņu vidū.

Arī daži ceļotāji, sevišķi diplomāti, ir atstājuši vērtīgus aprakstus un zīmējumus par mūsu zemi, ko

sakopojis un plaši iztīrījis prof. A. Spekke savā grāmatā "Livonija un latviešu zemnieks XVI g. s." (1935. g.).

Latvieši sīkstī turas pie savām sensenām tradīcijām un kristiānisma ietekme vēl ir vāja. Nav par to jābrīnās, ja atceramies, ka senajā Livonijā visi latvieši bija katoļi, dievkalpojumi notika latīņu valodā un mācītāji neprata latviešu valodu. Sakarā ar luterānisma un katolisma cīņām mūsu zemē katoļi publicēja savu "Catechismus Catholicum" Viļņā 1585. g., bet luterāni "Enchiridionu" Karalaučos 1586. g., kā arī turpat izdeva luterāņu evaņģēliju un vēstules 1587. g. No katoļu darbiniekiem latvieši ar cieņu piemin pāteru Tolgsdorfu kā latviešu apustuli.

E. Latgale poļu varā

Kā redzējām, Vidzemi 1629. g. pievienoja Zviedrijai. Turpretī Latgale palika poļu varā līdz pat 1772. gadam.

Tā ir īsta "ezeru zeme", jo piemēram apm. 12. klm. no Krāslavas ir nelielais Saules kalns, no kuŗa paveras skats uz 20 ezeriem. Aglonas ezerā ir sala, kuŗā savukārt ir ezers sirds formā... Paši latgalieši sauc savu zemi par "Māras zemi", pasvītrojot, ka viņi vienīgi palikuši uzticīgi katoļu ticībai un pielūdž Dievmāti Svēto Mariju.

Poļu valdība turpināja arī Latgalē savu katolizācijas un polonizācijas politiku. Lai gan muižniekiem Latgalē bija ļoti liela vara, tomēr viņi sākuma posmā nesteidzās ar klaūšu palielināšanu, jo zem-

nieki bēga uz Krieviju, kur dzimtbuve radās mazliet vēlāk.

Latgales zemnieki dalījās kļaušu zemniekos un gobas jeb ciņšas (no latīņu vārda "census") zemniekos. Agrāko saimniecību 1 arklu pārdevēja par "službu". No katras gaitas jeb "službas" katru nedēļu uz muižu sūtīja 1 zirdzinieku, bet no "Jurgiem" (23. aprīļa) līdz "Mārtiņiem" (10. novembrim) arī vienu kājnietu. Bez tam pastāvēja arī ārkārtējas kļaušas, kā mēslu vešana, siena novākšana un daži citi darbi. Smaga nasta zemniekiem bija arī šķūtis — muižas ražojumu vešana uz Rīgu, vai Viļņu.

Kļaušu zemnieki deva arī nodevas graudā un mazliet naudā. Ciņšu zemnieki arī deva nodevas naudā un graudā, bet bija brīvi no parastām kļaušām, un viņiem bija jāpiedalās talkās un jābrauc šķūtīs.

Sakarā ar "mazo ziemeļu karu" (1654-1660) Latgale uz īsu laiku nokļuva krievu rokās. 1654. g. krievi izdarīja lauku iedzīvotāju skaitīšanu ieņemtajos Rēzeknes un Ludzas apgabalos un tā radās viņu Latgales zemes kadastrs.

Par katoļu baznīcas aktivitāti liecina Tolgsdorfa mācekļa Juŗa Elģera darbība. Viņš sarakstījis latviešu valodā un publicējis katoļu dziesmas, katehismu, sprediķus un izvilkumus no evaņģēlijiem. Viņš ir sarakstījis arī plašu poļu — latīņu — latviešu vārdnīcu, kas gan publicēta pēc viņa nāves 1683. gadā.

Ilgākā atšķirtībā no pārējiem latviešu apdzīvotājiem novadiem Latgalē radās savs īpatnējs dzīves veids un zināma atsvešināšanās no citiem latviešiem. Tomēr savos dvēseles dziļumos viņi palika tie paši latvieši kā pārējie un Latvijas neatkarības dienās īsā lai-

kā izdevās jau lielā mērā pārvarēt Latgales separātismu un Latgales kultūras darbinieki, sevišķi viņu literāti, ir ienesuši mūsu tautas kopējā pūrā daudz jaunu un vērtīgu kultūras sniegumu.

TRĪSPADSMITĀ NODAĻA

*Kurzemes ziedu laiki lielkunga Jēkaba laikā
1638.-1658.*

A. Kurzeme Gotharda Ketlera laikā

Livonijas ordeņa pēdējais ordenmestrs Gothards Ketlers (Goddert Ketteler) cerēja ar ordeņvalsts sekulārizāciju paturēt varu par visu Livoniju, kuŗas toreizējā teritorija aptvēra 113,000 kvadrātkilometru lielu platību un apmēram vienu miljonu iedzīvotāju. Tomēr viņa cerības nepiepildījās un viņš paturēja savā varā tikai 27,000 kvadrātkilometru ar apmēram 200.000 iedzīvotājiem. 1561. gadā viņam bija jāzvēr uzticība Sigizmundam II Augustam, kas vēlējās, lai viņš tam zvērētu kā Lietuvas dižkunigaitim. Ketlers atteicās to darīt, jo viņš kā vācu Sv. Romas ķeizarvalsts firsts varot zvērēt tikai ķēniņam. Beidzot Sigizmunds II Augusts piekāpās, jo drīzumā tik un tā bija paredzama Lietuvas un Polijas reālūnija. Tā Gothards Ketlers kļuva par Kurzemes lielkungu feodālā atkarībā no Polijas. Viņš parakstīja padošanās līgumu — "Pacta subiectionis". Ar to viņš nodrošināja vācu luterāņu tiesības un apstiprināja dažādas vācu muižnieku privilēģijas, Kurzeme ieguva diezgan plašu autonomiju, pielīdzinoties Prūsijai. Padošanās līgumu vēlāk papildināja investitūras dokuments (Der Lehnbrief), ko Gothardam Ketleram izsniedza Dzīsniā 1579. gada 4 augustā Polijas ķēniņš Stefans Batorijs. Šis dokuments apstiprināja

Kurzemes robežas un atzina viņa tiesības uz Piltenes novadu, kur vēl valdīja dāņu princis Magnuss kā Kurzemes bīskaps. Arī Grobiņas novads ar zvejnieku ostu Liepāju nepiederēja lielkungam, jo jau 1560. gadā bija iekļāts Prūsijas hercogam Albrechtam. Gothardam Ketleram bija piešķirtas tiesības kalt savu naudu un atsavināt savas muižas. Te jāpiezīmē, ka viņš mantoja visas ordenim piederošās muižas, kas aptvēra divas piektdaļas visā Kurzemē. Šai dokumentā vairs nav atzītas luterānisma eksklūzīvās tiesības. Gothards Ketlers un viņa pēcteči lietoja titulu: "Kurzemes un Zemgales lielkungs Livonijā", uzturot savas pretenzijas uz visu Livoniju, Bija atzītas arī tiesības izgatavot speciālu Kurzemes vāpeni.

Pirmajam Kurzemes lielkungam bija grūti nostiprināt savu autoritāti, jo grūtības bija ļoti lielas. Jau 1562. gadā poļi pārņēma savā pārvaldīšanā Daugavgrīvu, 1563. gadā nodibināja jaunu Daugavpili un 1578. gadā atņēma Gothardam Ketleram pat Rīgas pili, tā ka par viņa rezidenci kļuva sākumā Sēlpils, tač Kuldīga un beidzot Jelgava. — Izcēlās strīdus ar Dobeles komturu Tīsu fon der Reķi, kas noslēdzās ar kompromisu (1576. g.), kad viņam Dobeles vietā piešķīra Jaunpili. — Ketleri centās nostiprināt savu autoritāti ar nozīmīgu radniecību iegūšanu laulību ceļā. Pats lielkungs Gotards Ketlers apprecēja pēdējā Rīgas koadjūtora Christofa māsu Annu no Meklenburgas. Ketleri bija ienācēji no Ventspils, un tāpēc vietējie muižnieki negribēja atzīt viņu autoritāti. Gotharda Ketlera neapšaubāms nopelns ir viņa rūpēs par latviešu baznīcām un skolām. Te viņam labs palīgs bija superintendents Einhornš († 1575.), kas bija dzimis Lippes grā-

fistē Vācijā. Viņš izstrādāja Kurzemes baznīcu satversmi, kas palika spēkā līdz pat XIX gadu simtenim. Ar viņa gādību 5 vācu mācītāji (Dobeles, Iecavas, Tukumā, Bauskas un Saldus) izstrādāja rokas grāmatu mācītājiem jeb "Enchiridion", ko 1586. gadā publicēja kopā ar mazo katechismu Karalaučos.

B. Gotharda Ketlera pēcteči

Pēc Gotharda Ketlera nāves Kurzemi mantoja viņa dēli Frīdrihs un Vilhelms, kas to 1596. gadā sadalīja šādi: Zemgali paturēja Frīdrihs ar rezidenci Jelgavā, Kurzemi — Vilhelms ar rezidenci Kuldīgā. Vilhelmam izdevās nodibināt draudzīgas attiecības ar Anglijas ķēniņu Jēkabu I, kas 1606. gadā piešķīra viņam katru gadu pensiju 400 angļu mārciņu apmērā par kaut kādiem pakalpojumiem ķēniņam, kas tuvāk nav noskaidroti. 1610. gadā Anglijas ķēniņš kļuva viņa dēla Jēkaba krusttēvs, pie kam šis nākamais Kurzemes un Zemgales lielkungs nosaukts krusttēva vārdā. — Apprecot Prūsijas hercoga meitu Sofiju, Vilhelms dabūja pūrā Grobiņas novadu. Vilhelms bija ļoti straujās dabas, un viņam izcēlās konflikts ar brāļiem Noldēm — Magnusu un Gothardu. Abi brāļi brauca caur Jelgavu uz Rīgu. Kad tie publiski aizvainoja Vilhelmu, tas lika viņus arestēt un ieslodzīt Jelgavas pilī, kur viņi turpināja lamāt Vilhelmu tā, ka lielkunga kalpi zaudēja pacietību un šos abus augstmaņus nogalināja. Speciāla poļu izmeklēšanas komisija atcēla Vilhelmu no lielkunga amata un nodeva arī Kurzemi Frīdriha pārvaldīšanai, jo poļi gribēja iegūt Frīdriha atbalstu pa-

redzamajā Polijas karā pret Zviedriju. Līdz ar to poļi izmantoja šo gadījumu, lai vājinātu hercoga varu un pastiprinātu muižnieku varu.

Speciāla poļu komisija izstrādāja jaunu konstitūciju "Formula regiminis" un civilo un kriminālo likumu krājumu "Statuta Curlandica". Tie stājās spēkā 1617. gadā. Jaunā konstitūcija piešķīra ļoti lielu nozīmi hercogistes padomei, kurā ietilpināti 4 muižnieki un divi tiesību doktori, kas var būt arī pilsoņi, ja muižniekiem nebūtu piemērotu kandidātu. Padomes locekļus izrauga hercogs. Ja viņš ir slims, vai nav rezidences pilsētā, viņa funkcijas tad izpilda šī padome. Arī jurisdikcija ir muižnieka rokās, jo šī hercogistes padome ir arī augstākā tiesību iestāde (Oberhofgericht) civilās un kriminālās lietās. Uz šo iestādi 4 asesorus izrauga landtāgs, ko sasauc ar divu gadu starplaiku. Landtāgā nav ne zemnieku, ne namnieku, ne garīdznieku pārstāvju.

Civilo un kriminālo likumu kodekss latviešu zemniekus pielīdzina romiešu vergiem. Verdzība ir mantojama. Izbēgušie zemnieki nedrīkst atrast patvērumu pilsētās. Viņu noziegumiem nav noilguma tiesību. Tiesa par zemniekiem pieder viņu kungam, kam ir tiesības izdot arī speciālus likumus. Tomēr zemnieku faktiskais stāvoklis nebija tik ļauns. Svarīgs jau tas apstāklis, ka zemnieku stāvoklis hercoga muižās bija daudz labāks nekā muižnieku īpašumos. Hercoga muižās speciāla kamerkolēģija kontrolēja administrātoru un valsts ierēdņu darbību, un zemniekiem bija tiesības sūdzēties. Kroņa zemnieki lielā mērā bija patūrējuši arī zemes mantošanas tiesības, ne tik daudz uz juridiskiem, bet vairāk uz tradīciju pamatiem. Tā kā

Kurzemē un Zemgalē nebija iedzīvotāju pārprodukcijas, tad vairāki muižnieki arī izturējās saudzīgi pret saviem zemniekiem, lai tie neaizbēgtu.

Lai gan Polijas ķēniņš Sigizmunds III atzina lielkunga par visas Zemgales un Kurzemes valdnieku, viņu attiecības bija saspīlētas. Polijas ķēniņam nepatika Kurzemes neitrālitate zviedru — poļu kara laikā (1600.-1635.) un lielkunga Frīdriha nelabvēlība pret jezuitu darbību. — 1621. gadā Gustāvs Ādolfs piedāvāja Vilhelmam visu Livoniju feodālā atkarībā no Zviedrijas, bet Vilhelms to noraidīja, lai varētu uzturēt savas pretenzijas uz Kurzemi. — Anglijai Kurzeme bija ļoti svarīga, jo no šejienes nāca koku materiāli angļu kugu būvēšanai. Anglija panāca izlīgumu Zviedrijas un Polijas starpā 1629. gadā, lai Zviedrija varētu atbalstīt protestantus Vācijā 30 gadu kara laikā. 1632. gadā Anglijas ietekmē Polijas ķēniņš atzina Jēkabu par Frīdriha pēcteci. 1638. gadā Jēkabs pavādīja savu tēvoci uz Varšavu, kur viņš saņēma investitūras dokumentu no ķēniņa Vladislava V. Jēkabam bija jāatzīst katoļu baznīcai vienādas tiesības ar luterāņiem. Lai gan formāli Jēkabs sāka valdīt tikai pēc Frīdriha nāves 1642. gadā, tomēr faktiski viņš valdīja jau sākot ar 1638. gadu.

C. Kurzeme hercoga Jēkaba laikā

Jēkaba valdīšanas pirmais posms (1638.-1658.) ir Kurzemes ziedu laiki.

Jēkabs dzimis Kuldīgā 1610. gada 28. oktobrī. Jau pēc 4 nedēļām viņa māte nomira. Viņš nonāca

lielkunga Frīdriha un viņa sievas Elizabetes Magdalenas gādībā. Pēc 2 Jelgavā pavadītiem gadiem Jēkabs nokļuva pie savas mātes radiem Karalaučos, pēc tam Berlīnē, kur viņš nodzīvoja 6 gadus kopā ar Prūsijas hercoga bērniem. 12 gadu vecumā viņš iestājās Rostokas universitātē. Vēlāk viņš studēja arī Leipcigā. Pēc viņa "graduēšanās" Jēkabu izraudzīja par šīs universitātes provizionālo rektoru. — 1634. gadā Jēkabs vadīja savu pulku poļu cīņās ar krieviem. No 1634.-1637. g. viņš apceļoja Rietumeiropu. 1635. gadā Jēkabs apmeklēja arī savu radnieku Anglijas ķēniņu Kārli I un uzturēja ar to korespondenci līdz pat viņa sodīšanai ar nāvi 1649. g. — Ilgāku laiku Jēkabs, kā arī Prūsijas kurfirsts Frīdrihs Vilhelms uzturējās Amsterdamā. Lielkunga Jēkaba iekšējās politikas mērķis bija absolūtisms, ārējās — Kurzemes pilnīgas suverenitātes iegūšana.

Savas lielkunga autoritātes stiprināšanai Jēkabs 1645. gadā apprecēja Brandenburgas kurfirsta Frīdriha Vilhelma māsu Luizi Šarloti. Tomēr galvenā problēma bija kā panākt muižnieku sadarbību, jo muižnieki bija ļoti savtīgi un bez žēlastības izmantoja savus zemniekus. Jēkabam izdevās uzlabot attiecības ar muižniekiem pat tik tālu, ka viņi bija ar mieru maksāt nodevas militārām vajadzībām laikā no 1652.-1661. g., ņemot vērā saspīlētās attiecības Zviedrijas un Polijas-Lietuvas starpā. Muižniekus sadarboties ar lielkungu Jēkabu pamudināja arī tas apstākļi, ka viņš bija tas, kas izraudzīja hercogistes padomes locekļus.

Ļoti labs palīgs hercogam Jēkabam bija Melchiors fon Felkersambs (Foelckersahmb) (1601.-

1665.). Viņš bija studējis Karalaučos, Rostokā un Leidenā. Sākumā tas bija Kandavas pilskungs, vēlāk Kuldīgas virspilskungs un kopš 1650. gada Kurzemes kanclers. Blakus viņam Augstākā Padomē liela nozīme bija arī Georgam Fišeram (Vicher). — Zināma ietekme bija arī hercogienei Luizai Šarlotei un audžu mātei Elizabetei Magdalenei, kas dzīvoja Dobelē un centās pacelt latviešu zemnieku stāvokli.

Savas autoritātes stiprināšanai lielkungs Jēkabs ierīkoja lepnu galmu, kurā bija iesaistīts ap 300-400 personu. Tur bija kalpotāji nēgeri, tropu augļi, pērtiķu un papagaiļu būri, zelts, sudrabs, pērles un greznie koki. To apstiprina arī nākamā Francijas ārlietu ministra grāfa de Brienna (Brienne) izteiciens pēc dzintara dāvanas saņemšanas no hercoga: "Nav cita pieklājīgāka galma Eiropā un man liekas, ka esmu Francijā."

Tā kā Kurzeme bija galvenā kārtā agrāra valsts, tad Jēkabs rūpējās par agrikultūras līmeņa pacelšanu. Viņš centās pavairot hercoga muižu ienākumus un samazināt izdevumus. — Holandiešu ietekmē viņš veicināja lopkopību un dārzniecību. Viņš rūpējās arī par zemes uzlabošanu, sēklu izlasi un labāku lopu šķirņu veicināšanu. Liela vērība bija veltīta arī cūkkopībai un aitkopībai. — Lielkungam Jēkabam piederēja apmēram viena trešdaļa no visām Kurzemes muižām.

Lai gan Kurzemē nav daudz izrakteņu, kas atvieglotu rūpniecību, hercogs Jēkabs centās attīstīt arī rūpniecību un tirdzniecību un pie tam panākumi bija ļoti labi. Visu kārtoja pati valsts vara.

Vispirms Jēkabs tālāk attīstīja viņa tēva ievadi-

to kugu būvniecību. Viņš centās izskolot arī latviešu zemniekus par labiem meistariem un kvalificētiem strādniekiem. Rezultātā 1658. gadā Ventspils kugu būvētavā nodarbināja 37 latviešus, 18 holandiešus un 7 vācu meistarus, vai kvalificētus strādniekus. Visā Jēkaba valdīšanas laikā (1638.-1682.) uzbūvēja 135 kugus, no tiem 79 viņa valdīšanas pirmajā posmā — līdz 1658. gadam. Līdz 1658. gadam Kurzeme pārdeva 24 kugus Francijai un 6 — Anglijai. Pašai Kurzemei bija 44 apbruņoti un 15 neapbruņoti kaŗa kugi ar 416 lielgabaliem un 60 lielie tirdzniecības kugi. Šie skaitļi liekas pārspilēti, jo Dānijai šai laikā bija tikai 20 kaŗa kugu, Zviedrijai — 30 un Francijai — 18. Par šī laikmeta lielo rūpniecisko rosību liecina sekojošie toreiz nodibinātie uzņēmumi: 17 dzelzs un vaŗa ceplī, 18 zāgētavas, 10 vadmalas un 85 buru auðekļu austuves, 14 ziepju fabrikas, 5 mākslīgo mēslu fabrikas, 10 darvas ceplī, 10 stikla fabrikas, 30 kaļķu ceplī, 20 ķieģeļnīcas un 5 papīra fabrikas.

Lielkungs Jēkabs gribēja radīt stabīlu vidus kārtu kā pamatu stingrai un bagātai valstij. Šādas vidus kārtas trūkums jau sagādāja chaotisku stāvokli Polijā, Lietuvā un Krievijā. — Viņš apzinājās, ka latvieši ir 90% no Kurzemes iedzīvotājiem un bez viņu sadarbības grūti pacelt saimniecisko stāvokli. — Par namnieku lomas pieaugšanu liecina tas apstāklis, ka Jelgavā 1642. gadā bija tikai 3,000 iedzīvotāju, bet 1658. gadā jau 8000-9000. Jēkabs gribēja pacelt latviešu zemnieku stāvokli hercoga muižās, kas lielā mērā arī izdevās. Jau kuršu ķoniņu stāvoklis bija ļoti labs. Tas gan zīmējās tikai uz 300 kuršu ķoniņiem, ieskaitot viņu ģimenes. — Visumā hercoga muižās

dzīvoja apmēram 1500 brīvzemnieku. Hercoga muižu klaušas bija normētas, un muižu pārvaldnieki nedrīkstēja šīs normas pacelt. Zemniekiem bija tiesības brīvi pārdot savus produktus. Par zemnieku turību liecina tas apstāklis, ka dažiem zemniekiem bija 8-10 zirgi, 12-18 govslopi, kā tas redzams no zaudējumu listēm, kas saglabājušās no 1658.-1660. g. poļu — zviedru kara laikiem. Lai gan ar zviedru invāziju Kurzemē izcēlās mēris un bojā gāja $\frac{1}{3}$ Kurzemes iedzīvotāju, Jēkabs neatļāva pasliktināt latviešu zemnieku stāvokli savās muižās. Arī privāto muižu īpašniekiem bija jāuzlabo viņu zemnieku stāvoklis, lai tie nepārbēgtu uz hercoga muižām. Raksturīgi, ka 1658. gadā latviešu zemnieki cīnījās hercoga pusē pret zviedru iebrucējiem. Kāds franču ceļotājs stāsta, ka hercoga pili ir bijusi plaša glezna, kur bijuši attēloti latviešu tautas tērpi no visiem viņa valsts novadiem.

Hercogs Jēkabs pulcināja pie sava galma personas, kas bija labvēlīgas latviešiem. Tāds bija, piemēram, generālsuperintendents P. Einhorns († 1655.), kas publicēja 1649. gadā ievērojamu darbu — “*Historia Lettica*”. Tur ir netikai plaši apskatīta latviešu mitoloģija, bet arī notēlotas vācu un latviešu attiecības. Vācieši aizkavējot latviešu izglītību, jo baidoties, ka latvieši, iepazīdamies ar savu slaveno pagātni, nokratītu vācu ienācēju varu. — Tāds bija arī dzejnieks Juris Mancelis (1593.-1654.), agrākais Tērbatas universitātes rektors. Viņš ar savām, latviešu valodā publicētām grāmatām ievadīja mūsu literatūrā jaunu laikmetu. Pazīstama ir viņa pārstrādātā un paplašinātā rokas grāmata — “*Lettisch Vademecum*”, 1631. Sevišķi populāra savā laikā bija svētrunu grāmata 3 da-

ļās — “Lettiche Langgewuenschte Postill”, 1654. Viņš sarakstījis arī vāciski-latvisku vārdnīcu. Mancels pār- laboja un paplašināja ar saviem tulkojumiem latviešu dziesmu grāmatu — luterticīgiem. Tomēr to drīz vien pārspēja Firekera poetiskie un simetriskie garīgo dziesmu panti, ko varēja labāk izmantot kopējai dziedāšanai. — Kristofers Firekers (apmeram no 1615. līdz apm. 1685. g.), kas pēc nostāstiem apprecējis kādu latviešu atraitni, bija izcils latviešu valodas prātējs. Viņš krāja ļaudis noklausītus izteicienus. Viņa latviešu valodas vārdnīca un latviešu gramatika saglabājusies nepilnīgos norakstos. Viņš pārdzejojis latviski apmēram 180 garīgu dziesmu, pie tam atskaņotos pantos. Viņš tulkojis arī Bībeli, pie kam atsevišķas daļas iestrādātas Ernesta Glika Bībeles tulkojumā.

Lielkungs Jēkabs izveidoja plašu ārējo tirdzniecību ar Lietuvu, Poliju, Zviedriju, Holandi, Krieviju, Angliju, Franciju, Spāniju un Portugāli. Ar vairākām valstīm viņš noslēdza izdevīgus tirdzniecības līgumus, kā piemēram ar Franciju un Angliju. Šai ārējā tirdzniecībā blakus Kurzemes ražojumiem liela nozīme bija arī vergu tirdzniecībai, kas sevišķi pieauga tad, kad hercogs ieguva 2 kolonijas: Gambiju un Tobago. — Gambija bija domāta kā vergu tirdzniecības centrs un atbalsta punkts zelta meklēšanas ekspedīcijām Āfrikas iekšienē. Gambijas kolonijas centrs bija Svētā Andreja sala, ko hercogs nopirka no kāda nēgeru valdnieka 1651. gadā, bet drīz te radās arī holandiešu forts, sakarā ar ko izcēlās konflikti holandiešu un kurzemnieku, vēlāk arī angļu starpā. — Pēc baltvācu vēsturnieka L. Arbuzova domām hercogs Jēkabs saņēmis Tobago salu kā angļu ķēniņa dāvanu. Pareizāks

ir vēsturnieka Ekerta (Eckert) uzskats, ka Jēkabs šo Tobago koloniju nopircis no grafa Vorika 1647. gadā. Abās salās uzcēla "Jēkaba fortu".

Lielkungs Jēkabs lielāko daļu savu finansiālo līdzekļu ieguldīja savos saimnieciskos pasākumos. Viņš nerūpējās par spēcīgas militārās varas izveidošanu, pārāk paļaudamies uz neitrālītātes līgumiem. "Mazā ziemeļu kara" notikumi skāra arī Kurzemi. Zviedrijas ķēniņš Kārlis X 1658. gadā iebruka Kurzemē, sagūstīja hercogu un viņa ģimeni un aizveda sākumā uz Rīgu, vēlāk uz Ivangorodu — iepretī Narvai. — Tikai pēc Olīvas miera līguma noslēgšanas 1660. gadā hercogs Jēkabs varēja atgriezties savā zemē. Viņu svinīgi sagaidīja Rīgā ap 2000 latviešu zemnieku. —

Karš bija sagrāvis hercoga veikto darbu. Zviedri un franči bija sagūstījuši daļu no Kurzemes flotes, holandieši un angļi ieņēmuši viņa kolonijas. Uz laiku hercogs atguva Tobago, bet beigās tā atkal nonāca angļu rokās. Hercoga autoritāte bija smagi cietusi ārzemēs un iekšzemē. Tāpēc jāapbrīno viņa neatlaidība zaudētā atgūšanā. — Par lielkungu Jēkabu Kārlis X ir izteicies: "Jēkabs ir par bagātu un par varenu, lai būtu tikai hercogs, bet par nabagu un mazu, lai kļūtu ķēniņš." — Angļu vēsturnieks Erčs (Urch) savā apskatā "Latvija. Country and People. London, 1938" apbrīno viņa lielās spējas, jo neraugoties uz Krievijas, Polijas un Zviedrijas aso cīņu virskundzības dēļ, lielkungs Jēkabs ir izpelnījis savai valstij lapaspusi, kas spēj izraisīt apbrīnošanu. Varam iedomāties, kādi būtu rezultāti, ja viņam cīņā būtu labvēlīgāki priekšnoteikumi.

Pēc Jēkaba valdīja viņa dēls Frīdrihs Kazimirs

(1682.-1698.), kas maz interesējās par rūpniecību, bet gan paplašināja savu galmu, rīkoja lepnas dzīres un dārgas medības, nodibināja pat itaļu operu un tā tālāk. — Tā mēs skaidri pārliecināties, cik liela un nozīmīga personība bijis lielkungs Jēkabs. (Sakarā ar šo nodaļu ieteicu iepazīties ar Aleksandra Berķa grāmatu "The Reign of Duke James in Courland 1638-1682". Izd. "Vaivada", kurā ir arī plaša bibliografija par šo laikmetu.).

ČETRPADSMITĀ NODAĻA

Zviedru laiki Vidzemē (1629.-1721.)

A. Vidzeme Gustava II Augusta laikā

Mūsu tautā nostiprinājies uzskats par “labajiem zviedru laikiem”. Bez šaubām, salīdzinot ar krievu laikiem, zviedru laikmets Vidzemē bija daudz labāks. Tomēr patiesības labā nebūtu noklusējams arī negatīvais. Vispirms jau šo laikmetu ievadīja ilgstošais karš Zviedrijas un Lietuvas-Polijas starpā (1600-1635), tad arī šī laikmeta vidusposmā Vidzemi ierauj tā saucamajā “Mazā Ziemeļu karā” (1654.-1660.), laikmets noslēdzas ar Lielo Ziemeļu karu (1700.-1721.). Tas ir laikmets, kad Ziemeļaustrumeiropā dominē Zviedrija un Rietumeiropā — Francija. Zviedrija jau XII gadu simtenī bija kristiānizējusi un pakļāvusi sev Somiju, 1561. gadā ieguvusi Ziemeļigauniju, 1629. gadā Vidzemi un pēc Vestfāles miera līguma 1648. gadā tā ieguva arī plašus novadus Vācijā. tā ka Baltijas jūra šai laikā kļuva par Zviedrijas ezeru. Bet visi šie kari prasīja lielu piepūli un radīja lielas finančiālas grūtības.

Zviedrijas 17 gadus vecais ķēniņš Gustavs II Ādolfs (1611.-1632.) mantoja 3 karus — ar Dāniju, Krieviju un Lietuvu-Poliju. Pirmo viņš izbeidza jau 1613. gadā ar Kneredas (Knaereda) līgumu, zaudējot dāņiem Sāmsalu, un samaksāja 10 mucēs zelta jeb 1 miljonu valsts dālderu lielu kara zaudējumu. Lai iz-

jauktu Krievijas un Polijas ūniju, jo Krievijas "juku laikmetā" krievi jau bija ar mieru atzīt Sigizmunda III dēlu Vladislāvu par savu valdnieku, zviedri okupēja Novgorodu, Pleskavu un Gdovu. Bet tad Krievijā izraisījās spēcīgā nacionāla kustība, kas panāca Michaila Romanova proklamēšanu par Krievijas caru un līdz ar to juku izbeigšanu. Karš ar zviedriem izbeidzās 1617. gadā ar Stolbovas mieru, ar ko zviedri ieguva visu Somu jūras līci, Kareliju un Ingriju. Tā Krievija bija pilnīgi atstumta no Baltijas jūras. Šie kari ruinēja Zviedrijas finanses, jo Zviedrijā toreiz bija tikai apmēram 850,000 un Somijā apmēram 350,000 iedzīvotāju. Tā kā nebija līdzekļu landsknechtu algosānai, tad Gustavs Ādolfs radīja nacionālu armiju, iesaucot vienu no katriem desmit zemniekiem. Pēc Oranijas prinča Morica parauga viņš radikāli reformēja arī armijas iekārtu un apbruņojumu, kas sagādāja viņam vairākas spožas uzvaras. Cīņā ar Lietuvu-Poliju Vidzemes dēļ ļoti nozīmīga bija Rīgas ieņemšana 1621. gadā, jo ta bija pēc Dancigas svarīgākā osta pie Baltijas jūras un labi nocietināta vaļņiem un 25 bastioniem. 1625. gadā zviedru rokās atradās visa Daugavas un Aiviekstes līnija, kā arī Tērbatas bīskapija. Šais ieņemtajos novados zviedri izdarīja arklu revīziju, kas mums dod konkrētus datus par latviešu zemnieku stāvokli zviedru laiku sākuma posmā. 24 augstmaņu lielgruntniecībās pirms zviedru-poļu kara ir bijušas 5,158 zemnieku mājas, bet 1625. gadā palikušas vairs tikai 2,416, tā tad apmēram 47%, bet pārējās izpostītas. No visām zemnieku mājām tikai 36% vairs ir apstrādājamā stāvoklī, jo uz 5,158 mājām

bija tikai 2,991 zirgs un 3,143 liellopi. Lai apsētu mai-
zes tiesu, arklā jūdza pat cilvēkus.

Stāvokli pasliktināja vēl tas, ka kara spēka uztu-
ram zemniekiem bija jādod tā saucamais kroņa "sta-
ciņš" (maize, vistas, sāls, sviests) un papildu nodoklis
kavalerijas apgādei (t. s. Reuterverflegung), kā arī
jāpiedalās šķūtīs. Neraugoties uz šādiem nelabvēli-
giem apstākļiem, Gustava Ādolfa laikā no Rīgas ostas
katru gadu izveda uz Zviedriju 400,000 bušeļus labības.
Te gan jāņem vērā, ka caur Rīgas ostu gāja arī Lietu-
vas tranzīttirdzniecība. Sakarā ar kara apstākļiem
Gustava Ādolfa laikā visu Vidzemi pārvaldīja ķēniņa
vietnieks, kas pārzināja visas civilās un militārās lie-
tas. Kopš 1622. gada tas bija feldmaršals Jēkabs De-
lagardijis, pēc tam no 1629.-1634. Gustava Ādolfa sko-
lotājs Jānis Šite (Skytte). Lai stiprinātu luterānismu
Vidzemē, Gustavs Ādolfs jau 1621. gadā personīgi iz-
raidīja jezuītus no Rīgas un jau nākošā gadā valsts
kanclers Akselis Uksenšerns iecēla Rīgas virsmācītāju
Hermani Samsonu, kas bija viņa studiju biedrs Viten-
bergas universitātē, par superintendentu ar ļoti pla-
šām pilnvarām. Toreiz Vidzemē bijuši tikai 7 mācītāji
un dievkalpojumi notikuši 17 baznīcās. 1626. gadā
viņš publicēja "9 Raganu sprediķus", kas bija domā-
ta kā rokas gramata tiesnešiem, kurām bija tiesības
sodīt burvjus ar nāves sodu. Samsons bija iecēlis ama-
tā 45 mācītājus, bet no 50 baznīcām 28 vēl nebija lie-
tojamas. Ģenerālgubernātors Jānis Šite atvēra gimna-
zijas 1630. gadā Tērbatā un 1631. gadā Rīgā un Talli-
nā, kur zemnieku bērniem ir vienādas tiesības ar vā-
ciešiem. Sekojot jezuītu paraugam, Tērbatā mācīja arī
igauņu un latviešu valodu, lai mācītāji varētu spredi-

kot tautas valodā. Pēc Šites priekšlikuma Gustavs Ādolfs Nirnbergas kaŗa nometnē 1632. gada 30 jūnijā parakstīja rīkojumu par Tērbatas gimnazijas pārvēršanu par universitāti, piešķirot tās uzturēšanai vairākas muižas. Arī tā bija domāta ne tikai dižciltīgo, bet arī namnieku un zemnieku dēļiem, un tur turpināja mācīt vietējās valodas. — Ļoti liela nozīme bija Vidzemes tiesu reformai 1630. un 1632. gadu starpā. Katrā apriņķī noīdināja speciālu tiesu (Landgericht) ar plašām pilnvarām, kas atņēma muižniekiem civilo un kriminālo jurisdikciju par viņu dzimtļaudīm: viņiem atstāja tikai tiesības aizturēt un turēt apcietinājumā savās zemēs. Šīs reformas sacēla nemiera vētru pret Jāni Šiti, kas drīz pēc ķēniņa nāves atlūdzās no sava amata. — Ķēniņa bērēs Vidzemes muižniecība pieprasīja Sigizmunda Augusta privilēģiju atjaunošanu. Viņiem radās labvēlīgi apstākļi Gustava Ādolfā meitas ķēnienes Kristīnes valdīšanas laikā (1632.-1654.), sevišķi viņas mazgadības laikā — 1632.-1644. g. Šai laikā Zviedrijā sākās Akseļa Uksensērnas un viņa radu oligarhija, jo 5 vīru lielā regentu padome, no kuriem katrs vadīja kādu centrālo kollēģiju, pilnīgi noteica Zviedrijas un tās provinču likteņus.

Tā kā zviedru armijā 1632. gadā bija 88% ārzemju landsknechtu, viņu vervētāji, pulkveži un generāļi prasīja savu uzdevumu segšanai piešķirt viņiem muižas iekārotās provincēs. Tādā ceļā Gustavs Ādolfs piešķīra Vidzemē 111, bet Kristīna 44 lēņus. 17. gadu simteņa beigās Vidzemē 45% lauksaimnieciski izmantotās zemes atradās kādu 16 zviedru dižciltīgo dzimtu noteikšanā.

B. Vidzeme Kristīnes laikā

Ķēniņienes Kristīnes mazgadības laikā radās 2 likumprojekti, kuŗu nolūks bija nostiprināt muižnieku varu pār zemniekiem. Tos gan neapstiprināja un tāpēc tie tikai raksturo toreizējās muižnieku pretenzijas. Tie ir: tiesneša Engelbrehta fon Mengdena "Landrecht des Fuersttentums Livland", kas radies 1643. gadā, un tiesneša P. H. Crusius'a "Der Herzogthums Esten Ritten und Landrechte" — ap 1650. gadu. Tā kā otrs no tiem attiecas uz Igauniju, tad pakavēsimies tikai pie Mengdena. Šis likumprojekts veidots Dācida Hilchena garā. (Salīdz. XI nodaļu). Arī te grib pasliktināt zemnieku juridisko stāvokli ar romiešu tiesību izmantošanu, lai pielīdzinātu latviešu zemniekus romiešu vergiem.

Salīdzinot ar Hilchenu, te ir jauns mēģinājums atņemt latviešu zemniekam tiesības uz viņa zemi. Lai to panāktu, Mengdens pielīdzina latviešu zemniekus romiešu "emfiteutiem" jeb "iebūviešiem". Romiešu tiesības par "emfiteutiem" sauca nebrīvos zemniekus jeb kolonus, kuŗiem ierādīja nekultivētu zemi un kādu laiku tos atbrīvoja no nodevām. Vidzemē un visā Livonijā stāvoklis ir bijis pilnīgi citāds: latviešu zemnieki ir bijuši vecsaimnieki, kas daudzkārt mantoja savu zemi gadu simteņiem ilgi, bet vācieši bija jaunieņācēji, kas savas muižas veidoja pērkot, iemainot, vai mantojot zemnieku zemi dzimtas izmiršanas gadījumā. Mengdena likumprojektu neizdevās apstiprināt 1643. g., bet 1645. g. jau Kristīne uzsāka patstāvīgu valdīšanu. Viņa jau gan vēlāk aizrāvās ar katoļu ticību, atteicās no troņa un iestājās kādā itaļu klosterī

(1654. gadā). — Zviedrijas troni mantoja Gustava Ādolfa kareivīgais māsas dēls Kārlis X Gustavs (1654.-1660.), kuŗa tiesības uz troni neatzina poļu ķēniņš Jānis Kazimirs (1648.-1668.).

C. Mazais ziemeļu karš

1654. gadā notika Ukrainas kazāku sacelšanās Bogdāna Chmeļņicka vadībā, kas vērsās pret poļiem un līdz ar to izraisīja "Mazo ziemeļu karu". Kārlis X 1655. gada jūlijā caur Brandenburgu un Prūsiju māršēja uz Varšavu, bet 3. zviedru armija bija koncentrēta Rīgā generālgubernātorā Magnusa G. Delagardija vadībā. Polija kapitulēja, lietuvju virspavēlnieks J. Radivilis noslēdza divsavienību ar Zviedriju, Brandenburgas kurfirsts Frīdrihs 1656. gada janvārī atdevās Zviedrijas virskundzībā. Polijai draudēja sadalīšana Zviedrijas, Prūsijas un Krievijas starpā. Stāvoklis vēl pasliktinājās ar to, ka pret Poliju vērsās arī krievu cars Aļeksejs Michailovičs, jo viņu uztrauca zviedru panākumi un viņš uzskatīja viņu iebrukumu par miera līguma laušanu. Krievi drīz vien ieņēma Smoļensku, Viļņu, Daugavpili, Koknesi un 1656. gada 29. augustā aplenca Rīgu, ko apšaudīja ar smago artileriju. Bet 1654. gadā Krievijā bija izcēlies mēris, ko kaŗaspēks ievazāja arī Vidzemē. Noticēdams šīm baumām, cars pānikā atkāpās. Tā paša gada 22. oktobrī krievi ieņēma Tērbatu, pārtrauca universitātes darbību, kas atjaunojās tikai 1690. gadā, bet 1699. gadā to pārcēla uz Pērnavu un 1710. gadā to slēdza līdz pat 1802. gadam. Laikā no 1632. līdz 1656. gadam ta-

nī bija 24 vācu un 7 zviedru profesori, no 1699.-1710. gadam no 28 profesoriem 24 bija krievi.

Delagardijs devās caur Kurzemi uz Lietuvu. Bet tā kā tur zviedri pārāk laupīja, lietuvju bajāri sacēlās hetmaņa Gonsievska un vaivodas Sapiehas vadībā. Kad 1657. gadā 19. septembrī Polija atteicās par labu kurfirstam no savas suverēnitātes Austrumprūsijā, viņš pameta zviedrus un pārgāja pie poļiem. — Pēc Kārļa X nāves pavaldoni noslēdza mieru 1660. gada 3. maijā Olīvā ar Poliju, un 1661. gada 21. jūnijā Kardīsā pie Tērbatas ar Krieviju, kurai nācās atteikties no Baltijas.

Kārļa X laikā notika mazā muižu redukcija, lai saglābtu valsts finanses, un muižnieki atteicās no $\frac{1}{4}$ muižu, kas bija dāvinātas pēc Gustava Ādolda nāves.

D. Kārļa XI reformas

Kārļa XI mazgadības laikā (1660.-1675.) Vidzemes muižnieki centās iegūt jaunas privilēģijas. Tas viņiem arī lielā mērā izdevās ar "Vidzemes zemes policijas noteikumu" (Lieflandische Landes Polizei Ordningen) apstiprināšanu 1671. gadā. Kara un mēra sekas bija liels ļaužu trūkums Vidzemē. Tāpēc ģenerālgubernātors Klāvs Tots atzina landtāga prasību uzsākt energisku zemnieku bēgļu gūstīšanu ar īpašas policijas tiesas palīdzību. Šai likumprojektā sevišķi svarīgas ir V grāmatas V un IV nodaļas. Piektā nodaļa noteic zemnieku izdošanu 10 gadu laikā pēc aizbēgšanas. Ceturtnā nodaļa runā par zemnieku piespriešanu. Latviešu zemnieks te ir pilnīgi pasīva būtne,

kuŗu uzskata itkā par nekustama īpaŗuma daļu, ko var iekļāt, vai tiesas ceļā piespriest citam īpaŗniekam. Tā tad te jau pilnīgi legālizēta dzimtbuve. Stāvoklis radikāli mainījās 1672. gadā, kad Kārlis XI kļuva pilngadīgs. Šis “zemnieku ķēniņš “daudz darījis latvieŗu zemnieku labā. Lai satriektu Vidzemes muiŗnieku varu un uzlabotu Zviedrijas finanses, viņš ķērās pie Vidzemes muiŗu reŗukcijas. Šī reŗukcija bija sākumā domāta itin mērena, bet pēc sīvas muiŗnieku pretestības, kā to noskaidrojis igauņu vēsturnieks Vassars savā grāmatā “Die grosse Guetterreduction in Livland”, kļuvusi nesaudzīgāka, reŗucējot apmēram 5/6 no Vidzemes muiŗām. Bez tam notika zemes pārmērīšana un pārvērtēšana, un regulētas nodevas ar tā saucamām “Vāku gramatām”. Kroņa muiŗu pārvaldīšanu noteica tā saucamais “oikonomiskais reglaments”. Par muiŗnieku vai muiŗas pārvaldnieku rīcību varēja sūdzēties pašam ķēniņam. Par to liecina “Vecpiebalgas latvieŗu zemnieku sūdzība Zviedrijas ķēniņam Kārlim XI — 1695. gadā”. Tas nav bijis vienīgais gadījums, jo kāds zviedru ierēdnis raksta: “Stokholma ir pilna ar Vidzemes zemniekiem”.

E. Rosība garīgas kultūras laukā

Kārlis XI daudz darījis latvieŗu kultūras labā. Par garīgo aprūpi sevišķi gādāja ģenerālsuperintendents J. Fiŗers (1673.-1699.), kam ķēniņš izsniedza 7500 dalderu Bībeles tulkošanai latvieŗu valodā. Šo darbu veica Ernests Gliks (1652.-1705.) kopā ar saviem palīgiem. Kopš 1680. gada viņš bija par mācī-

tāju Daugavgrīvas garnizonā, 1683.-1702. — Alūksnē, kopš 1687. gada arī Kokneses iecirkņa prāvests. 1702. gadā krievi saņēma viņu gūstā līdz ar viņa skaisto audžu meitu, vēlāko Pēterā I sievu un ķeizarieni Katarīnu I, kas, domājams, ir bijusi latviete. — Bībeles jauno derību publicēja 1685. gadā, visu Bībeli pabeidza 1689. gadā. — Fišers un Gliks nodibināja arī latviešu skolu ķesteru un skolotāju sagatavošanai. 1687. gadā publicēja likumu par draudzes skolu dibināšanu, apgādājot tās ar zemi $\frac{1}{4}$ arkla apmērā un ēkām. 1694. gadā Kārlis XI uzdeva generālgubernātoram Hastferam sekot, ka skolas arī uzceļ un ka zemnieki patiešām sūta savus bērnus skolā.

Zviedru laikos Vidzemē ir bijuši arī ievērojami intelīgences pārstāvji, tikai viņu vārdi nav saglabājušies. Viens no spilgtākiem intelīgences pārstāvjiem ir bijis Jānis Reiters, dzimis apmēram 1632. gadā, miris apmēram 1695. gadā. Viņš ir bijis amatnieka dēls, no 1645-1650. g. mācījies Rīgas draudzes skolā, 1650.-1656. g. studējis Tērbatā teologiju, cīnījies ar trūkumu, bet Rīgas rāte divas reizes noraidījusi viņa lūgumu pēc atbalsta. Sakarā ar krievu iebrukumu 1656. gadā devās uz ārzemēm, atgriezies Vidzemē apmēram 1662. gadā, kļuvis par ļoti iecienītu mācītāju Raunā un Dzērbenē. Zemnieku strīdos ar muižkungu Tumbu viņš nostājies latviešu pusē. 1663. gadā Tumbs un citi muižnieki iebruka pastorātā, sadūra Reitera sievu un arī pašam pāršķēla seju. Bez tam Tumbs iesniedza sūdzību generālsuperintendentam Joh. Gecelim, apvainojot viņu, ka viņa mācība atšķīroties no Lutera mācības un ka viņš kritiski nostājoties pret agrāko autoru rakstiem to vājās latviešu valodas dēļ. Tumbs panāca Rei-

tera atcelšanu no amata. Apmēram 1665. gadā Reiters bijis Jelgavā, pārgājis katoļticībā un kādu laiku bijis Polijā, Romā un Francijā. 1670., 1671. vai 1672. gadā bijis dzimtenē, pārgājis atkal luterticībā, tomēr darbu dabūt nevarējis. Apmēram 1675. gadā studējis Rostokā, kur beidzis medicīnas studijas. 1676. gadā viņam izdevās atgūt mācītāja tiesības, un viņš kļuva par zviedru karaspēka mācītāju Koknesē. Viņš arī šeit pazaudēja darbu, lai gan pret viņu ierosinātā sūdzība par Rīgas aizdedzināšanu 1677. gada maijā izrādījās nepamatota. Pēc tam viņš darbojās Ingrijā un, šķiet, miris apmēram 1695. gadā Tutaru somu draudzē (tagad Krasnoje selo pie Ļeņingradas). Viņš daudz rakstījis, tulkojis. Cita starpā viņš publicējis tēvreizi 40 valodās (tā izdota no jauna Kopenhagenā 1954. gadā). Viņš jau pirms Glika bija uzsācis Bībeles tulkošanu latviešu valodā.

Kārļa XI reformu ietekme neapšaubāmi ir bijusi liela. Dīemžēl to pārtrauca Lielais Ziemeļu karš (1700.-1721.).

PIECPADSMITĀ NODAĻA

Liels Ziemeļu karš un tā sekas Latvijā.

Vācu muižinieku cīņas par savām privilēģijām.

A. Austrumeiropas starptautiskās attiecības

Sakarā ar tā saucamo "Mazo Ziemeļu karu (1654.-1660.) Maskavai bija izdevies pakļaut savai varai ukraiņu apdzīvoto novadu lielāko daļu, bet baltrutēņu novadus tā ieguva tikai 1795. gadā pēc Polijas trešās sadalīšanas. Krievijas cars Pēteris I gribēja aizvirzīt Krievijas robežas līdz Melnai jūrai, bet nevarēja atrast sev sabiedrotos cīņai pret Turciju, jo Rietumeiropā gatavojās karā Spānijas mantojuma dēļ, kas arī notika laikā no 1700.1714. gadam. Tāpēc viņš nolēma iegūt pieeju pie Baltijas jūras, kas viņam bija svarīgi dažādu iemeslu dēļ. Krievu tirdzniecībai ar Rietumeiropu noderēja Archangeļskas osta, kas bija tālu ziemeļos un noderīga kugniecībai īsā vasaras laikā. Bez tam, iegūstot pieeju Baltijas jūrai, būtu "izcirsts logs" uz Eiropu, lai varētu netraucēti aicināt uz Krieviju dažādus speciālistus. Tālāk tā bija cīņa par virskundzību Baltijas jūrā, ko bija ieguvusi Zviedrija, pret kuru bija nelabvēlīgi noskaņoti tās kaimiņi. Jau 1672. gadā pret Zviedriju uzsāka cīņu Dānija, Nīderlande, Brandenburga, Minstere un Braunšveiga, vēlāk arī Austrija. 1675. gadā Brandenburgas

“lielais kurfirsts” Frīdrichs Vilhelms smagi sakāva zviedrus pie Ferbelīnas un tikai cara Aļekseja Michailoviča nāve aizkavēja krievus no iejaukšanās karā. Zviedrijai toreiz izdevās paturēt vācu, somu, igauņu un latviešu provinces vienīgi pateicoties toreiz visuvarēnā Francijas valdnieka Luija XIV spiedienam. Toties XVII gadu simteņa beigās noorganizējās spēcīga koalīcija pret Zviedriju, kur 1697. gadā troni bija mantojis 15 gadu vecais Kārlis XII, kuŗu interesēja, kā liekas, tikai lāču medības un pārgalvīgi jājieņi. Ap to laiku Pēteris I bija devies “lielā sūtniecībā” uz Rietumeiropu kā muižnieks Pēteris Michailovs. Latvijā šī apmēram 250 vīru lielā delegācija atradās no 1697. gada 27. marta līdz 2. maijam. Pavasara ledus dēļ Daugavā krievi bija spiesti uzkavēties Rīgā 11 dienas Lieldienu laikā. Viņi žēlojās par dārgo uzturu, dārgām novietnēm pie namniekiem un lielo maksu par pārceļšanos pāri Daugavai (80 dukātu par 30 laivām). Bet toreiz nelaimīgā kārtā Vidzemē bija lielais bads. Ģenerālgubernātors Dālbergs savukārt nebija apmierināts ar krievu pārāk lielo interesi par Rīgas nocietinājumiem, jo viņi zīmējuši plānus, mērījuši nocietinājumus un apskatījuši tos ar tālskatu. Pēteris I vēlāk pētīja kugu būvniecību Holandē un apmeklēja arī Angliju, kur angļu ķēniņš Vilhelms III ierādīja viņiem admirāļa Bembou vasarnīcu. Krievi bija to tik pamatīgi izdemolējuši, ka angļu valdībai pēc krievu aizbraukšanas nācas par to samaksāt lielāku naudas summu. (Plašāk šo interesanto gadījumu apskatu savā rakstā “Krievijas cars Pēteris I Anglijā 1698. gadā”, kas iespiests vēstures rakstu krājumā “Pagātne un tagadne” I, Rīgā 1956. gadā. Vēstures

skolotāju biedrības izdevums. Grāmata atrodama Ņujorkas publiskajā bibliotēkā). Pēteris I satikās ar Zaksijas kurfirstu Augustu II, kas 1696. g. bija ieguvis arī Polijas un Lietuvas troni, Rāvā—Galicijā, 1698. gadā, kur radās doma par koalīciju pret Zviedriju. Šīs koalīcijas sacementēšanā zināma nozīme ir bijusi Vidzemes muižniecības vadonim Johannam Reinholdam Patkulam. Viņš ir bijis delegācijā Stokholmā, lai cīnītos pret muižu redukciju. Kad viņu apvainoja sazverestībā pret valsts varu un piesprieda nāves sodu, viņš izbēga un nolēma atriebties zviedriem. Koalīcijā iesaistīja arī Dāniju, kas pretendēja uz Šlezvīgu un Holšteinu. Augusts II iegūtu Igauniju un Vidzemi, Pēteris I Ingriju un līdz ar to pieeju Baltijas jūrai Somijas jūras līcī.

B. Lielais Ziemeļu karš

1699. gada rudenī nomira Dānijas ķēniņš Kristjānis V un jau septembrī Frederiks IV noslēdza līgumu ar Zaksiju, pie kam abas valstis apņēmās kopīgi uzbrukt Zviedrijai. Polija un Lietuva sākumā karā nepiedalījās.

1700. gada sākumā zakšu pulki nolēma bez kara pieteikšanas uzbrukt Rīgai. Zakši par piemērotu laiku uzbrukumam uzskatīja Ziemsvētkus, jo tad zviedru sardze būs piedzērusies. Bet uznāca bargs sals un tāpēc zakši atgriezās Janišķos, vēlāk devās uz Jelgavu. Zakšiem bija 12,000 kājnieku un 600 dragūnu. Pēc dažām dienām viņi ieņēma Kobrona skanstis, kas atrodās iepretī Rīgai Daugavas kreisajā krastā. Ar to

sākās 21 gadu ilgais "Lielais ziemeļu karš". — Šo laikmetu spilgti notēlojis Aleksandrs Grīns savos populāros romānos "Pelēkais jātnieks", "Sarkanais jātnieks" un "Melnais jātnieks". Šis pats laikmets atspoguļojas arī Kārļa Ābeles "Ziemeļu kara balādēs".

Zakšiem zibenķašs neizdevās, bet toties Kārlim XII tas izdevās Dānijā. Jau 6 nedēļu laikā zviedri sakāva dāņus un piespieda viņus noslēgt separātu miera līgumu. — Tūliņ pēc miera noslēgšanas viņš devās pret krieviem, kas bija ielenkuši Narvu. Latviešu zemnieks Stepiņš Krauklis pa slepenām takām noveda Kārli XII krievu aizmugurē. Pēterā rīcībā bija 60,000 vīru, bet to starpā tikai 12,000 apmācītu cīnītāju. Tomēr 8,000 zviedri smagi sakāva krievus. Nākamā (1701.) gadā Kārlis XII devās atbrīvot zakšu ielenkto Rīgu. Jūlija sākumā zviedru spēki pārcēlās pār upi un Spilves pļavās sakāva zakšus. — Rīgas pilsētas vēstures archīvā saglabājies pateicības raksts Rīgas latviešu zvejnieku un laivinieku amata brālības priekšniekam J. Nāriņam, kas ātri un veikli izdarīja kara spēka pārcešanu aizdedzināto slapjo salmu kaudžu dūmu aizsegā. — Kārlis XII pēc tam nolēma doties pret Augustu II, lai panāktu tā atcelšanu no Polijas-Lietuvas troņa, lai pēc tam vērstos pret krieviem. Kā liekas, tā ir bijusi liktenīga kļūda. Karš pret Augustu Stipro Lietuvā-Polijā ieilga. Viņu sauca par "stipro" tāpēc, ka viņš varējis ar rokām saliekt pakavu, bet to pašu varējis arī Pēteris I. Augusts II ļoti mīlēja greznību un izpriecās. Viņš cēla Zaksijas galvas pilsētā Drezdenē skaistas celtnes, noorganizēja teātra un operu izrādes. Viņa mīļāko skaits ir ļoti liels un viņa ārliedzības bērnu skaits bijis apmēram 354.

Zviedru karš pret Augustu II izbeidzās tikai 1706. gadā ar Kārļa XII uzvaru. Toties Igaunijā un Vidzemē pa to laiku nostiprinājās krievi, jo šo zemju aizstāvēšanai Kārlis XII bija atstājis nepietiekami lielu armiju, kas bez tam bija sadalīta samērā sīkās vienībās. Lai aizsargātu 600 km. garo Igaunijas un Vidzemes robežu, zviedri bija atstājuši 25,000 vīru sava regulārā karaspēka un bija paredzējuši 8,000 vīru jaunformējamos latvju un igauņu zemes sargu bataljonos. — Kurzemē Kārlis XII bija atstājis 7,000 zviedru gubernatora ģenerālmajora Stjuarta vadībā. Uz Lietuvu-Poliju Kārlis bija devies ar 14,000 vīru lielu armiju.

Jau 1702. gadā krievi Šeremetjeva vadībā sakāva ģenerālmajora fon Šlipenbacha vadīto zviedru armiju pie Omuļiem (starp Rūjienu un Valku). Šeremetjevs smagi nopostīja Igauniju un Vidzemi un jau 1702. g. ziņoja Pēterim I, ka viss nopostīts, izņemot Pērnavu, Rēveli un Rīgu, kā arī dažas muižas jūrmalā. Šai laikā uz Krieviju deportēja 12,000 cilvēku, pārsvarā igauņus. No Alūksnes deportēja latviešu Bībeles tulkotāju Ernestu Gliku, kuŗa audžu meita vēlāk kļuva Pēterā I sieva un pēc viņa nāves mantoja Krievijas troni. Domā, ka viņa bijusi latviete, lai gan viņas uzvārds — Marta Skavronska neizslēdz viņas piederību kādai citai tautībai.

Dr. Edgars Dunsdorfs savā rakstā "Krievijas ķeizarienes Katrīnas tautības problēma" (Jaunā gaitā" 48. b., 1964. g. 29-31. lpp.) noraida viņas somisko un lietuvisko izcelsmi, paliekot tikai 2 iespējas: latviskā, vai igauņiskā izcelsmē. Valentīns Pelēcis savā grāmatā "Malēnieša pasaule" (8. lpp.) min tautā saglabājušos nostāstus par viņas izcelsmi: "Pie Paideriem pauguri

ar visstāvākiem kritumiem. Tur, kādā lejiņā pie ma-za avotina ir krāsmata ar pāris puskaltušām sērmuk-šām. Mana mātes māte apgalvo, ka te bijusi mājvieta, kuŗā reiz piedzimusi Paideru Sakvārņa Mārīte, pali-kusi bārenīte, bet pieņēmusi to "ingistu ticību un bei-gās kļuvusi ķeizariene."

Pēc Ziemeļvidzemes un Igaunijas nopostīšanas krievi devas uz Ingriju. Pēc tās iekarošanas jau 1703. gadā Pēteris I varēja nodibināt Pēterburgu purvainā rajonā pie Ņevas upes.

1705. gadā krievi Šeremetjeva vadībā iebruka ar 12,000 vīriem Zemgalē, bet te netālu no Mūrmuižas, Runtuļu un Kūpenu māju apkaimē 7,000 vīru lielā zviedru armija Levenhaupta vadībā viņus smagi sa-kāva. 1706. gadā Kārlis noslēdza miera līgumu Zak-sijā, ar ko Augusts II bija spiests atteikties no Poli-jas-Lietuvas troņa par labu Staņislavam Leščinskim, ko Kārļa XII militārā spiedienā poļu seims ievēlēja par savu ķēniņu jau 1704 gadā. 1708. gadā Kārļa XII galvenie spēki tuvojās Latvijas robežai. Pēteris I domāja, ka viņš dosies vai nu uz Ingriju, vai Maska-vu. Bet Kārlis XII devās uz Ukrainu, jo kazāku va-donis Mazepa bija apsolijs nostāties zviedru pusē. Bet šīs cerības neattaisnojās un slavenā Poltavas kaujā 1709. gada 27. jūnijā Zviedrija pazaudēja savu liel-valsts stāvokli un Krievijas nozīme arvien vairāk pie-auga. — Lielajā Ziemeļu karā piedalījās arī latviešu bataljoni. Jau Pirmā ziemeļu karā pret krieviem cīnī-jās latviešu zemes sargi, arī pašu zviedru vervētos pulkos. Lielā Ziemeļu kara laikā nodibinājās 6 lat-viešu bataljoni, lai gan bija grūtības viņu apgādē ar ieročiem. Jau 1701. gada 26. septembrī Tirzas batal-

jona komandieris ziņo, ka viņa vīri ir tik braši zēni, "kādi vervētie nekad nav un nebūs", bet 24. oktobrī no Alūksnes: "Man ir tik braši zēni, ka var tikai vēlēties ātrāk satīties ar ienaidnieku". Viss tas norāda, ka latviešu tauta nav bijusi vēstures objekts tās nebrīvības gados, bet gan aktīvi cīnītāji, kas centās veidot savas tautas likteņus.

Plaši latviešu karavīra lomu mūsu vēstures gaitās iztīrīja prof. Edgars Dunsdorfs savā grāmatā "Mūžīgais latviešu karavīrs" (Izdevis Latvijas skautu prezidenta generāļa Kārļa Goppera fonds, 1967. g.).

Pēc Poltavas kaujas Pēteris I pavēlēja maršalam Šeremetjevam ar 40,000 vīriem ieņemt Rīgu. Aplenkums ilga 8 mēnešus. 1710. gada jūnija beigās zviedru ģenerālgubernātors Strombergs ievadīja kapitulācijas sarunas, jo Rīgā plosījās mēris un bads. 4. jūlijā kapitulāciju parakstīja un nākamā dienā Šeremetjevs svinīgā procesijā iebrauca Rīgā. Ar to faktiski Vidzeme bija pakļauta Krievijai un juridiski to apstiprināja Ništates miera līgums 1721. gadā. Lai gan Igaunija un Vidzeme, karu iesākot, bija paredzētas Augustam II, bet krievi atsaucoties uz savu lielo piepūli un panākumiem šai karā, paturēja šīs zemes sev.

C. Mēra sekas Vidzemē

Mēris ārkārtīgi reducēja Latvijas iedzīvotāju skaitu. Tā piemēram Vidzemē pirms mēra bija apmēram 136,000 iedzīvotāju, pēc mēra — tikai apmēram 52,000, tā tad izmirušas 62% iedzīvotāju. "Rietumvidzemi mēris piemeklēja smagāk, nekā Vidzemes

austrumdaļu. Gandrīz taisnā līnijā no Rūjienas uz Koknesi ir robeža, no kuŗas uz rietumiem mirstība pārsniedz vidējo, kamēr uz autsrumiem tā arvien vairāk mazinās, sasniedzot Alūksnes draudzē nepilnus desmit procentus” (E. Dunsdorfs, Latvijas vēsture 1600.-1710. 193. lpp.). — Pirms Lielā Ziemeļu kara Kurzemes hercogvalstī un Piltenē bija apmēram 209,000 iedzīvotāju un Latgalē apmēram 103,000, tā tad visā Latvijā kopā apmēram 465,000 iedzīvotāju. Kurzeme arī smagi cieta mēra dēļ, Latgale samērā maz. Kurzemes zaudējumi sasniedza apmēram 50%.

Jau ar 1710. gadu Rīga un Vidzeme bija faktiskā krievu varā. Tā kā Vidzeme sākumā bija paredzēta Augustam II, tad, lai to paturētu Krievijai, Pēteris I centās dabūt savā pusē baltvācu muižniekus. 1710. gadā viņš apstiprināja “vienošanās punktus” (“Accords Puncta”), ko pēc kapitulācijas zviedru generālgubernātors Nīls Strombergs bija iesniedzis krievu feldmaršalam Šeremetjevam. Tur ir paredzēti noteikumi par zviedru evakuāciju, un prasības apstiprināt vācu muižnieku un Rīgas privilēģijas (Vācu valodā šīs kapitulācijas publicējis Širrens (C. Schirren — Die Capitulationen der livlaendischen Ritter und Landschaft und der Stadt Riga v. 4. VII. 1710 nebst denen Confirmationen, Dorpat 1865. Tur ir visas trīs kapitulācijas: Stromberga, brunniecības un Rīgas). Vācu muižnieki nodrošināja savai kārtai ne tikai vācu privilēģijas. baznīcu, skolu, tiesu ziņā, bet arī atjaunoja savu politisko autonomiju. Zviedru laikos 1643. gadā viņi nodibināja landrātu kolēģiju, ko 1694. gadā likvidēja. 1710. gadz viņi ieguva tiesību vēlē savu landmaršalu un 12 landrātus.

Pēteris I atcēla arī redukciju un muižnieki atguva muižas. Viņi panāca "Sigizmunda II Augusta privilēģijas" apstiprināšanu un līdz ar to plašu jurisdikciju par latviešu zemniekiem. —

D. Vidzemes muižnieku pretenzijas

Pie kapitulācijas apstiprināšanas gan bija pievienota klauzula, kas paredz krievu valdības augstāko noteikšanu. Tomēr vācu muižnieki mēcēja novērst krievu valdības iejaukšanos, jo sūtīja uz Pēterburgu savas delegācijas ar bagātām dāvanām, lai panāktu troņa maiņas gadījumā savu privilēģiju jaunu apstiprinājumu. Ar laiku Vidzemē izveidojās muižnieku oligarchija. Jau 1727. gadā ierosināja un 1747. gadā viņi panāca sevišķa "muižnieku matrikuļa" apstiprināšanu. Tur bija uzņemtas tikai 172 muižnieku ģimenes: 52 — no ordeņa laikiem, 16 — no poļu laikiem, 45 — no zviedru laikiem un 59 ģimenes immatrikulētas laikā no 1711.-1747. gadam. Šos matrikulētos muižniekus sauca par "Ritterschaft", pārējos par "Landschaft". Vācu muižnieku uzskatu ilustrēšanai ļoti labi dokumenti ir "Barona Rozena deklarācija" (1739. g.) un Budberga — Šrādera "Vidzemes zemes tiesību projekts".

Sakarā ar "Barona Rozena deklarāciju" ir radusies plaša polemika: pirmo reizi 1880. gadā "Baltische Monatschrift" slejās un otrreiz 1925.-1927. g. "Izglītības Ministrijas Mēnešraksta" slejās. Neieejot detaļās, gribu īsumā atzīmēt, ap ko šīs polemikas grozas. Pirmais jautājums ir šāds: vai šī deklarācija ir

paviršs kancelejas dokuments, vai turpreti spilgts vācu muižnieku uzskatu izpaudējs? Vācu vēsturnieki un publicisti kaunās par šo rakstu un grib uzskatīt to kā mazvērtīgu kancelejas rakstu. Turpreti šīs deklarācijas izveidošanas gaita pierāda, ka vācu muižnieki par to ir daudz domājuši un barons Rozens apspriedies arī ar citiem. — Es gribētu teikt vēl vairāk: šai deklarācijā valda stingra logika. Ja pirmā teze būtu pareiza, parējās no tās logiski izrietētu. Pirmā teze pasvīturo, ka vācieši iekarojuši šo zemi un tā kā iekarotājiem ir pilnīga tiesība noteikt par iekaroto dzīvību un nāvi, tad latviešu zemnieki ir viņu kungu pilnīgs īpašums, ar ko var rīkoties pēc savas patikas. Bet šī teze neatbilst vēstures patiesībai. Jau agrākās nodaļās pasvīturojām to faktu, ka vācu ienācēju skaits bija par mazu, lai ar varu iekarotu mūsu zemi un diktētu latviešiem savus noteikumus. Turpreti viņi slēdza ar latviešu ciltīm ļoti mērenus līgumus un nodibināt dzimtbuvi viņiem izdevās tikai XV g. s. beigās atsevišķos novados un visā Livonijā tikai ar 1552. gada Pērnavas landtāga lēmumu. — Līdz ar to “Barona Rozena deklarācija” vilto vēstures patiesību. (Šīs deklarācijas tekstu ir publicējis Juris Vīgrabs, pievienojot tai plašu ievadu). Vēl pirms “Rozena deklarācijas” Vidzemes vācu muižnieki bija 1730. gada 7. septembrī nodibinājuši speciālu komisiju ar baronu Gustavu Buđbergu un Hoftiesas asesoru Johannu Šrāderu priekšgalā, lai izstrādātu “Vidzemes zemes tiesību projektu”. Pamatā bija likts zviedru laiku Engelbrechta Mengdena 1643. gada projekts. 1737. gadā projektu pabeidza un 1738.-1740. gadam to pārbaudīja speciāla landtāga komisija. Atšķirībā no Mengdena te zemnieku uzskata

itkā par nekustama īpašuma sastāvdaļu. Tā tad zemes īpašnieks un mantinieks nav vairs zemnieks, bet viņa kungs. Bet šo Budberga-Šrādera projektu krievu valdība neapstiprināja. Tā tad "Rozena deklarācija" un "Budberga-Šrādera projekts" neatspoguļo latviešu zemnieka juridisko un faktisko stāvokli, bet gan raksturo baltvācu pretenzijas (Abi šie dokumenti plaši atreferēti un iztīrāti manā disertācijā "Die Aufklärung un die Agrarfrage in Livland" I. von N. Wihksninsch, Rīga 1933, un arī latviešu izdevumā "Apgaismotāji un agrārais jautājums Vidzemē," Rīgā 1937.). Latviešu izdevumā daudz retu un vērtīgu izdevumu norādījumu. Abas šīs grāmatas atrodamas Ņujorkas publiskajā bibliotēkā — slavu un baltu grāmatu nodaļā.

SEŠPADSMITĀ NODAĻA

Latgales un Kurzemes pievienošana Krievijai.

*Pietisms, hernhūtisms un apgaisme Vidzemē
XVIII gadu simtenī.*

A. Latgale un Kurzeme krievu varā

18. gadu simtenī pakāpeniski visi latviešu apdzīvotie novadi nokļuva krievu varā: Vidzeme faktiski jau 1710. gadā, juridiski — 1721. gadā, Latgale 1772. gadā un Kurzeme 1795. gadā.

Komunistu vēsturnieki piešķir tam lielu pozitīvu nozīmi, jo līdz ar to notika tirdzniecības rajonu paplašināšanās un iestājās ilgstoša miera laikmets. Ja arī, objektīvi runājot, varētu vēl pievienot to, ka tā radās iespēja kopējai nacionālai atmodai Vidzemē un Kurzemē, toties Latgalē to aizkavēja rīkojums iespiest latviešu grāmatas ar krievu burtiem laikā no 1865. līdz 1904. gadam. To pašu paņēmieni grib pielietot arī pašreizējā Latvijas SPR, Bet galvenais — nav jāaizmirst, ka tieši krievu laikā latviešu zemnieku stāvoklis 18. gadu simtenī bija pielīdzinājies istai verdzībai, kā mācītājs Hupelis par to liecina: “Šeit cilvēki ir lētāki, kā nēgeri Amerikā...” Vai tā arī ir “progresīva” parādība?

Pagājušā nodaļā noskaidrojām, kā Vidzeme no-

kļuva krievu varā, šoreiz apskatīsim Latgales un Kurzemes pakļaušanu Krievijai.

1733. gadā pēc Augusta II nāves troni ieguva viņa dēls Augusts III, kas to panāca, apsolut Austrijai nepretendēt uz Austrijas troni un apsoluties arī Krievijas carienei Annai Ivanovnai atzīt Bironu par Kurzemes un Zemgales hercogu. Jau Pēteris I gribēja nostiprināt krievu ietekmi Kurzemes hercogvalstī un šai nolūkā apprecināja sava brāļa Jāņa meitu Annu ar hercoga Frīdriha Kazimira dēlu Frīdrihu Vilhelmu. Kāzas notika Pēterpilī, kur notika neganta ēšana un dzeršana un trauslais, 18 gadu vecais Frīdrihs Vilhelms ceļā uz Jelgavu nomira, un tā 17 gadu vecā Anna Ivanovna kļuva atraitne. Tā viņa kļuva par Kurzemes hercogieni, bet par faktisko noteicēju bija kanclers Bestjuževs — Rjumins. Bet ar laiku arvienu lielāku ietekmi ieguva Ernests Bīrons, istenībā Bīriņš. Viņa tēvs ir bijis hercoga Jēkaba laikā dzimtcilvēks un zirgu puisis, kuņam hercogs piešķīra nelielu īpašumu un atbrīvoja no dzimtbuves. Šim Bīriņam bija divi dēli, no kuņiem viens pavadīja hercoga dēlu princi Aleksandru karā Ungārijā. Kad princis tur kaujā krita, Bīriņš atveda viņa līķi Jelgavā, par ko dabūja leitenanta pakāpi. Bīriņam bija trīs dēli, no kuņiem viens Ernests kļuva par Annas Ivanovnas mīļāko, vēlāk par Kurzemes hercogu (1737.-1769.). — Tā kā Anna Ivanovna bija no 1730.-1740. gadam Krievijas cariene, tad arī Bīrons kļuva par Krievijas likteņu noteicēju šai laikā un Kurzemi pārvaldīja ar pilnvarotajiem. — Viņa laikā Zemgalē uzcēla divas sevišķi greznas pilis: Jelgavā un Rundālē itaļu arhitekts B. Rastrelli, kas cēlis arī Ziemas pili Pēterburgā. —

Pēc Annas Ivanovnas nāves 1740. gadā Bīrona pretinieki panāca viņa izsūtīšanu trimdā, bet vēlāk Katrīna II viņu apžēloja, un viņš atkal valdīja Kurzemes hercogvalstī no 1763.-1769. gadam. (Bīrona laimīgās dzīves posmu spilgti notēlojis Jānis Sarma savā stāstā "Zemnieks un princis", kas iespiests viņa grāmatā "Gadsimteni", "Tilta" apgādā).

Pēc Augusta III Polijā valdīja pēdējais tās ķēniņš Staņislavs Augusts Poņjatovskis (1764.-1795.) Viņš jau Augusta III laikā bija Zaksijas sūtnis Pēterpilī, kur kļuva par lielkņazienes Katrīnas mīļāko. Viņa bija vāciete un apprecināta ar troņmantnieku Pēteri. Pēc carienes Elizabetes Petrovnas nāves 1761. gadā viņš sāka valdīt Krievijā kā Pēteris III, bet jau pēc 6 mēnešiem to ieslodzīja cietoksnī, kur to nogalināja, un Katrīna II sāka valdīt 1762. gadā.

Maskavas armijas atbalstā Staņislavs Augusts Poņjatovskis kļuva 1764. gadā par Polijas ķēniņu un valdīja līdz 1795. gadam. Poļu nacionālisti Čartoriska vadība gribēja panākt svarīgas reformas, bet nekā nepanāca, jo sākumā atbalstīja reliģiskos dissidentus, bet vēlāk veltīgi meklēja atbalstu muižniekos. Krievu sūtnis generālis Repņins nodibināja Radomas konfederāciju ar princī Radivilu priekšgalā. Bet konfederātus ielenca krievu armija un panāca to, ka uzaicināja ķēniņu Staņislavu Augustu pievienoties konfederācijai, kas garantēja vienlīdzību dissidentiem un "lūdza" Katrīnu II "uzņemties pienākumus" garantēt Polijas konstitūciju. Tā kopš 1767. gada faktiskais valdnieks Polijā kļuva Krievijas sūtnis. Bet jau 1768. gadā nodibinājās Baras konfederācija ar Radivilu priekšgalā, vērsta pret krieviem. Starptautiskie apstākļi likās ļoti

izdevīgi. Turcija pieteica karu Krievijai, Francija atbalstīja konfederātus, arī Austrija bija labvēlīga. Bet krievi sakāva turkus. Austrija gribēja nostāties turku pusē, lai ierobežotu krievu ekspansiju. Šai laikā Prūsijas ķēniņš Frīdrichs II nāca ar priekšlikumu Krievijas carienei Katrīnai II un Austrijas ķeizarienei Marijai Terezei sadalīt Poliju. Austrija sākumā bija pret to un uzaicināja Franciju un Turciju pretoties sadalīšanai. Bet Francijā mainījās valdība un Turcija jau bija karā novājināta. Katrīna II arī bija pret Polijas sadalīšanu, jo faktiski noteica par visu Poliju. Bet baidoties no Prūsijas un Austrijas koalīcijas pret Krieviju, viņa pievienojās Prūsijas projektam. Tā 1772. gadā notika Polijas I sadalīšana. Austrija ieguva Mazpoliju un Galīciju, Prūsija — Vislas deltu un Ermlandē bīskapiju. Krievija ieguva Vitjebskas un Polockas novadus un Latgāi.

Par Polijas sadalīšanas legalizāciju Staņislāvs Augusts ieguva no Katrīnas II atļauju izdarīt dažas reformas. Nodibināja Pastāvīgo padomi ar 18 senātoriem un 18 deputātiem, pie kam viena trešdaļa locekļu bija paredzēti lietuvjiem. Šī padome darbojās 14 gadus, tas ir, līdz 1787. gadam. Vairāki muižnieki atcēla dzimtbuvi un pārgāja uz naudas nomu. Sakarā ar to daži zemnieki no Prūsijas un Krievijas pārbēga uz Lietuvu. 1787. gadā Krievija kara ar Turciju un Zviedriju. Poļu patrioti izmantoja šo gadījumu, atcēla Pastāvīgo padomi un nodibināja piecu ministriju kabinetu, nosaucot to par "Likumu sargiem". Atcēla "liberum veto" tiesības, kas deva minoritātei tiesību neatzīt majoritātes lēmumu. 1791. gadā izstrādāja jaunu konstitūciju, ko ratificēja 5. maijā. Lietuvai bija

paredzētas vienādas tiesības ar Poliju, ko apstiprināja Seimas lēmums 1791. gada 20. oktobrī. Šīs demokrātiskās tendences nepatika autokratiskajām valstīm — Krievijai, Prūsijai un Austrijai. 1792. gada maijā 62,000 vīru lielā krievu armija iesoļoja Lietuvā. Lietuvju armija atkāpās uz Poliju. Staņislāvs Augusts aicināja Prūsiju palīgā. Frīdrichs Vilhelms III atteicās un lika priekšā Krievijai II Polijas sadalīšanu. Austrija bija pret to, bet bija iesaistīta karā pret revolucionāro Franciju.

1793. gada 23. janvārī notika Polijas II sadalīšana, kad Prūsija ieguva Dancigu, Tornu un dažus citus Polijas novadus. Krievija ieguva poļu Ukrainu un Lietuvas ziemeļaustrumu daļu. Seims protestēja, bet krievu militārā vara uzspieda "vienprātīgo atzīšanu".

Tomēr 1794. gada 24. martā notika poļu sacelšanās Krakovā, kur nodibināja nacionālu valdību ar ģenerāli Tadeju Koscijuško priekšgalā, kam piešķīra diktatoriskas tiesības. Viņš svārstījās divu iespējamību priekšā: revolūcionizēt masas, vai atstāt varu muižniekiem, un tā viņš savu cīņu zaudēja. — Šo cīņu laikā žemaišiem izdevās ieņemt Liepāju un Ventspili un, viņiem atkāpjoties, uz Lietuvu devās arī daži latviešu zemnieki. —

Lietuvju un poļu sacelšanos nežēlīgi apspieda krievu armija Suvorova vadībā, kas pilnīgi iznīcināja 20,000 poļu un lietuvju, ieskaitot sievietes un bērņus. (Pačdomju Savienība atkal cildina Suvorovu kā "varoni" un Suvorova ordeni piešķīra vairākiem prominentiem Rietumu pasaules valstsvīriem). Pēc tam Poliju pilnīgi sadalīja 1795. gadā, pie kam Prūsija ieguva 21,000 km², Austrija 18,000 km² un Krievija 45,000

km². Krievijas varā nonāca Volinija, Lietuvas galvenā daļā un arī Kurzemes hercogvalsts, jo muižnieki bez sava hercoga ziņas padevās Krievijai. Katrīna II par to viņus bagātīgi apdāvināja ar muižām.

Pēdējam Kurzemes hercogam Pēterim Bironam (1769.-1795.) Katrīna II izmaksāja 2 miljonus rubļu "sāpju naudas" un piešķīra pensiju. Viņš apmetās Vācijā, kur ieguva lielus īpašumus. Viņš 1775. gadā Jelgavā nodibināja "Academia Petrina" ar augstākas mācības iestādes raksturu, un 1776. gadā alodificēja visus lēnus, tas ir atzina visas muižnieku muižas par pilnīgu viņu īpašumu. Pareizi būtu bijis atbrīvot arī zemniekus no dzimtbuves, bet tas nenotika. *Tā tad vācu muižniekiem vairs nebija legāla un morāla pamatojuma viņu varai par latviešu zemniekiem.*

B. Pietisms un hernhūtisms Vidzemē

18. gadu simteni parasti sauc par apgaismes gadu simteni. Bet šai gadu simtenī atzīmējamās arī vēl citas gara dzīves strāvas: pietisms un hernhūtisms, kas radās pirms apgaismes. — Pietisms un apgaisme izplatījās vācu mācītāju un muižnieku aprindās, bet hernhūtisms kļuva par spēcīgu latviešu gara dzīves kustību, kas savilņoja apmēram pusi no Vidzemes draudzēm.

Pietisms radās 17. g. s. beigās un to nodibināja Filips Jēkabs Speners. Šī virziena mērķis — kopt īstu pietāti, pasvītrot reliģisko jūtu nozīmi un sava grēcīguma apziņu. Lai veicinātu īstu dievbijību, šī virziena pārstāvji ieteica askētismu, garīgo dziesmu sacerēšanu, konfirmācijas parašas nostiprināšanu un tātad

religiskā un tikumiskā līmeņa pacelšanu. Lai gan pietisms uzskatīja par grēku teātri, dejošanu, kāršu spēli un pat jokošanu, tomēr šis virziens veicināja sievietes lomas pieaugšanu sabiedrībā, sabiedriskās dzīves attīstību un vēstulu kulta attīstību.

Apgaismes kustībai raksturīga nekādas autoritātes neatzišana, toties ārkārtīga paļaušanās uz prāta darbību un visu uzskatu kritiska pārbaude. Bet viņi aizmirsā to, ka cilvēka darbību ne vienmēr noteic viņa atziņas, bet gan liela nozīme ir cilvēka tieksmēm un jūtām. Apgaismotāji uzskatīja jūtas par zemāko atziņas formu. Apgaismotāji bija lieli entuziasti un optimisti un cerēja pārveidot visu dzīvi saskaņā ar savām atziņām.

Pietisma kustība Vidzemē vēl maz noskaidrota. Vērtīgi šai ziņā ir prof. L. Adamoviča pētījumi ("Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē" I - III, Religiski filozofiski raksti", kā arī viņa doktora disertācija: "Baznīcas un ticības dzīve Vidzemes latviešu draudzēs 1710. — 1740. g."). Ievērojamākais pietisma pārstāvis Vidzemē ir bijis Christiāns Gotlībs Neihauzens (1684.-1734.), Cēsu mācītāja dēls, kas darbojies kā mācītājs un vēlāk arī prāvests Valmierā. Viņš ir izglitojies Rīgas licejā, Hallē A. H. Frankes "Paidagogium'ā", arī Halles universitātes teologiskajā fakultātē, arī Tērbatas universitātē, kas toreiz atradās Pērnavā. Viņš darbojās sākumā Cēsis, vēlāk Valmierā, kur līdzšinējais mācītājs Michaels Klembkens nebija vēl atgriezies no gūsta. Kad viņš atgriezās, Neihauzens piedāvāja viņam Valmieras draudzi, bet viņš izvēlējās Ēveles draudzi. Viņš lielu vērību piegriezja katehizācijai un konfirmācijai. Viņš uzacina sev par palīgiem divus teologijas

studentus: Tobiju Sprekelsenu un Efraimu Heveli (Hoevel). 1724. g. iznāca plašs katechisms: "Zeļsch uz labklahschanu", kas veicināja tautas religisko zināšanu līmeņa pacelšanu. — 1725. gadā cariene piešķīra mūžīgā nomā generālim Ludvigam Nikolajam fon Hallartam Valmieru, Mūrmuižu, Burtniekus un Zvārdi. Šim apstāklim ir ļoti liela nozīme brāļu draudzes jeb hernhūtisma vēsturē Vidzemē. Viņš un viņa kundze Magdalene Elizabete kopš 1714. gada uzturēja draudzību ar pietisma spilgtu pārstāvi A. H. Franki (Francke) Hallē. Frankes līdzstrādnieks Alberts Antons Fīrorts (Vierort) kļuva par Hallartu mājas mācītāju. Ģenerālis Hallarts nomira 1727. gada 27. martā. Viņa dedzīgi atbalstīja Neihauzenu. Viņa bija viena no cēlākām pārrādībām Vidzemes muižniekos ap 18. gadu simteņa vidu.

Brāļu draudzes sākumi meklējami Bohemijā. Līdzīgi valdensu sektei viņi neatzīst kara dienestu, sviņīgo zvērestu un nosoda mācītāju tiekšanos pēc laicīgām mantām. Viņi atbalstīja husītu mēreno virzienu,, tā saucamos utrakvistus, kas pieprasīja, lai svētais Vakarēdiens būtu abos veidos, tas ir, lai sniegtu ne tikai svētīto maizi, bet arī biķeri. Kad brāļu draudzes sāka vajāt, viņu skaits strauji pieauga arī Moravijā. — Ap 1500. gadu jau bija 300-400 brāļu draudzes ar 70000-100000 brāļiem. Pēc Šmallkaldenas savienības neveiksmes brāļi izceļoja uz Poliju un Prūsiju. 1627. gadā visus brāļus izraidīja ar Amosu Komenski priekšgalā. Pēdējais izceļotājs Christiāns Dāvids (1690.-1751) vēlāk nokļuva Zaksijā — 1722. gadā Bertelsdorfas muižā, kas piederēja grāfam Nikolajam Ludvigam Cincendorfam (1700.-1760.). Viņš labi pazina Spenera

religiskos uzskatus. 1722. gadā viņš iepazinās ar Christiānu Dāvidu. Cincendorfa muiža Bertelsdorfa kļuva par brāļu draudzes centru un to nosauca par "Hernhūti". Līdz ar to brāļu draudzes dalībniekus vēlāk sauca arī par "hernhūtiešiem".

1729. gadā Christiāns Dāvids kopā ar Timoteju Fidleru devās uz Berlīni, pēc tam ar kugi no Štetīnes uz Karalaučiem un tālāk kājām uz Liepāju, tad caur Grobiņu, Durbi un Skrundu uz Jelgavu. Tā kā viņi tur "neatrada neviena, kas būtos no Dieva", viņi devās uz Rīgu. Arī tur panākumi bija ne parāk iepriecinoši un viņi gribēja jau doties atpakaļ uz Vāciju. Bet tad pie viņiem ieradās Hallartas pārstāvji un aicināja brāļus uz Valmieru, kur viņiem pavērās plašas darbības iespējas. — No 1730.-1736. gadam bija Vidzemē brāļu draudzes sagatavošanas posms. 1736. gadā pats grāfs Cincendorfs apmeklēja Vidzemi un Igauniju un ievadīja brāļu draudžu kustību plašā gultnē. Jau 1737. gadā nodibināja Valmieras skolotāju semināru Magnusa Buntenbarta vadībā. Skolā sākumā bija 8 audzēkņi, vēlāk — 100. — Sevišķi dedzīgi sludinātāji kļuva Šķesteru Pēteris un Ķišu Pēteris. 1739. gadā brāļu draudzes bija gandrīz visā Ziemeļvidzemē. Brāļu draudzes nodibināja 1742. gadā Valmierā, Straupē, Liepā un Mārsēnos. — 1742. gadā visā Baltijā bija 13000-14000 organizētu brāļu: Vidzemes latviešu daļā 3000, Vidzemes igauņu daļā 2000, pārējā Igaunijā 8000-9000 brāļu. Arī Rīgā izveidojās brāļu draudzes kustība. Ja pirmajā laikā tikai ar grūtībām izdevās noorganizēt 13 vīru kopu vācu aprindās, tad vēlāk izveidojās latviešu hernhūtiešu centrs Šteinhauera namā. Brāļi Dāniels (1721i-61.) un Jānis (1705.-79.) kļuva par de-

dzīgiem cīnītājiem par latviešu tiesībām Rīgā. Dāniels Šteinhauers bija mastu šķīrotājs, kādā amatā bija arī viņa tēvs. 1747. gadā viņš pieprasīja no Rīgas rātes namnieka tiesības, bet tā viņa lūgumu noraidīja. Tad viņš pārsūdzēja šo lēmumu uz Pēterpils justickolēģiju, kas 1749. gadā atzina, ka viņš jāuzņem namnieku kārtā, jo nav tāda likuma, kas aizliegtu latviešiem iegūt Rīgas namnieku tiesības. 1754. gadā krievu valdība pat piešķīra viņam komerckomisāra titulu un līdz ar to atbrīvoja no rātes jurisdikcijas. Ar savām prāvām viņš panāca to, ka 1784. gadā krievu valdība publicēja rīkojumu visu mastu šķīrotājus ierakstīt namniekos, kas toreiz bija liela latviešu uzvara pār vācu rāti. Dāniela Šteinhauera cīņu dedzīgi atbalstīja viņa brālis Jānis. Viņš bija uzsācis plašu mežu tirdzniecību, ierīkojis zāgētavas un papīra fabriku un kļuvis ļoti bagāts. Viņš nopirka ar visām privilēģijām Voleru, Zasu un Hermelīna muižas un piešķīra šo muižu dzimtļaudīm brīvību. Viņš algoja magistru J. Maslovu, kas savāca Rīgas latviešu vēstures dokumentus viņa brāļa sūdzībai pret rāti. Viņš atjaunoja Rīgā Zāļu vakara svinēšanu.

Rīgas iedzīvotāju skaits 18. gadu simtņa beigās ir šāds: 1780. gadā — 19935, 1782. g. — 24515, 1785. g. — 23022, 1794. g. — 27813, 1797. gadā — 28801, 1779. gadā Rīgas iedzīvotāji pēc tautībām sadalās šādi: vāciešu 46%, latviešu 33%, krievu 13% un poļu 8%. (Šos datus var atrast J. Strauberga "Rīgas vēsturē".

18. gadu simtņa beigās (1782. g.) latviešu skaits Vidzemē bija apmēram 226143, Kurzemē 350000 un Latgalē — 140000, kopsummā vairāk nekā 700000 (igauņu apm. 43000). Šos datus var atrast Reinharda

Vitrama (Wittram) grāmatā: "Baltische Geschichte",
Verl. R. Oldenburg, Muenchen, 1954.)

Brāļu draudzes kustībai bija liela ietekme Ziemeļ-
vidzemē. Tā radīja apbrīnojamu gara pacilātību un
kļuva par īstu latviešu reformācijas kustību, jo reform-
mācija Latvijā izplatījās galvenā kārtā pilsētās un sa-
mērā maz latviešu zemniekos, kas vispārīgi ļoti ilgi sa-
glabāja savas senlatviešu reliģiskās tradīcijas.

Sākumā Vidzemes luterāņu baznīca izturējās lab-
vēlīgi pret brāļu draudzēm, sevišķi generālsuperinten-
dents B. Fišers (1736.-1744.). Bet jau 1742. g. landtā-
gā bija vērojama opozīcija pret šo kustību. Fišers ie-
cēla izmeklēšanas komisiju. 6 nedēļu laikā mācītāji ie-
sūtīja 85 atbildes uz šo aptauju. 50 mācītāji paziņoja,
ka viņu draudzēs neesot brāļu draudžu. No parējām
35 atbildēm 16 — negatīvas, bet 19 mācītāji izteicās
atzinīgi par brāļu draudzēm. Pēc tam generālgubernā-
tors grāfs Pēteris Lasijs (Lassy) iecēla jauktu izmek-
lēšanas komisiju — pa 2 pārstāvjiem no muižniekiem
un 2 no garīdzniekiem. Vēl nebija komisija savu dar-
bību pabeigusi, kad jau 1743. g. 16. aprīlī cariene Eli-
zabete piesūtīja "ukazu par brāļu draudžu sanāksmju
pārtraukšanu". Tā brāļu draudžu kustībā iestājās "klu-
sais gājiens", kas apmēram saistams ar generālsuper-
intendenta J. A. Cimmermaņa (1744.-1769.) darbības
laiku. Šai laikā lielāku nozīmi ieguva pašu latviešu re-
liģiskie darbinieki. Cariene Katrīna II ar 1764. gada 11.
februāra "ukazu" atļāva brāļu draudzēm atjaunot sa-
vu darbību. Brāļu draudžu ziedu laiki ir no 1770.-1861.
gadam. — Jau 18. g. s. beigās ļoti spēcīgas brāļu
draudzes bija Trikātā, Ārraižos, Gulbenē, Burtņiekos
Apukalnā un 19. g. s. sākumā Vecpiebalgā un Jaun-

piebalgā. 1817. gadā bija 67 brāļu draudžu "saiešanas nami" ar 9747 registrētiem locekļiem, bet 1843. gadā jau 100 dažādi "saiešanas nami" ar 20000-25000 dalībniekiem.

Līdz šim pasvītota tikai brāļu draudžu pozitīvā nozīme. Tomēr, kā liekas, tā ir pārspīlēta. Parasti aizrāda uz to, ka brāļu draudzes veicināja iniciatīvu, pacēla latviešu tautas religisko un tikumisko līmeni, veicināja arī nacionālisociālās kustības, veicināja izglītības tieksmes un saglabāja latviešu celtniecības nacionālos elementus. Tomēr nav jāaizmirst, ka šī kustība skāra tikai 30 no 60 Vidzemes draudzēm un neizplatījās Kurzemē un Zemgalē. Tā tad tā nebija visas latviešu tautas kustība.

Brāļu draudžu nozīme sociālo cīņu veicināšanā vēl nav pilnīgi noskaidrota. Brāļu draudzes veicināja tās locekļu individuālās dvēseles dzīves izkopšanu, kas pati par sevi vēl nenoveda pie sociālās cīņas. Tikai tad, kad brāļu draudzes dalībnieks jau kļuva par patstāvīgu personību, viņš varēja iesaistīties sociālā kustībā. — Brāļu draudžu vidū ir izveidojušies tādi rakstnieki kā Juris Neikens un Jānis Poruks, bet nevarētu teikt, ka viņu nozīme būtu lielāka, nekā tiem, kas izveidojušies ārpus brāļu draudzēm. Poruka ietekme var būt arī negatīva, jo viņš līdzīgi vidus laiku askētiem pārāk pasvītīto gara prioritāti un uzskata miesas prasības kā kaut ko negatīvu un apkaļojamu. Šādiem cilvēkiem ļoti grūti iekļauties modernajā dzīvē. Arī izglītības veicināšanas ziņā šīs kustības nozīme nav pārvērtējama: Valmieras skolotāju seminārs pastāvēja tikai īsu laiku — no 1738.-1743. g. Bez tam šī kustība bija nelabvēlīgi noskaņota pret izglītību un

nav devusi nevienu universitāti, jo visaugstāk vērtēja savu kontaktu ar pašu Jēzu Kristu. Tā tad negatīvais šai kustībā bija nicināšana pret laicīgo kultūru un novēršanās no reālās dzīves.

C. Apgaismotāji Vidzemē

Apgaismes kustības īpatnība Vidzemē bija tā, ka te apgaismotāju uzmanības centrā bija agrārais jautājums, turpretī reliģiskiem un morāliskiem jautājumiem tikai retos gadījumos veltīta uzmanība. Plaši šo jautājumu esmu iztīrījis savā doktora disertācijā "Apgaismotāji un agrārais jautājums Vidzemē", kur plaši apskatīta arī pietisma un hernhūtisma kustība. (Šīs grāmatas vācu izdevums — 1933. — un latviešu izdevums — 1937. g. — ar daudz ilustrācijām atrodami Ņujorkas publiskajā bibliotēkā).

Šoreiz tikai īsumā raksturošu šo kustību. Raksturīgi, ka apgaismes kustība Vidzemē izplatījās tikai vācu garīdznieku vidū un pie tam vai nu tādu, kas dzimuši Vācijā, vai vismaz studējuši Vācijā. No vācu muižniekiem parasti pie apgaismotājiem pieskaita arī Aizkraukles muižnieku Kārli Frīdrihu Šulcu, bet viņš savos sociālos uzskatos ir ļoti konservatīvs, tikai līdzīgi franču apgaismotājiem viņš asi vērsās pret katoļu baznīcu un līdz ar to pret vācu bīskapu un ordeņa darbību Livonijā. — Pirmais spilgtākais Vidzemes apgaismotāju pārstāvis bija Johans Georgs Eizens (1717.-1779.), kas bija dzimis Vācijā, no 1737.-1740. g. studējis Jēnas universitātē un kopš 1741. g. dzīvoja Vidzemes igauņu daļā. Būdam par mācītāju Tor-

nas draudzē, viņš pārliecinājās, cik ļauna ir dzimtbu-
ves sistēma un uzsāka cīņu pret to. Viņa uzskati par
to, ka dzimtbuve ir neizdevīga zemniekiem, muižne-
kiem un valstij bija kļuvuši plaši pazīstami, un Pēteris III
aicināja viņu uz Pēterpili. Pēteris III vēlējās
nevis atbrīvot zemniekus no dzimtbuves, bet gan, lai
Eizens izstrādātu Vidzemes kolonizācijas projektu.
Bet drīz viņa sieva Katrīna gāza viņu no troņa un Ei-
zens atgriezās mājās. Katrīna II 1764. gadā apce-
ļoja Baltiju un iepazinās ar zemnieku stāvokli, viņa
uzdeva Eizenam attēlot dzimtbuves ļaunumus, lai va-
rētu uzlabot viņu stāvokli. Tā radās Eizena raksts “Ei-
nes lieflaendischen Patrioten Beschreibung der Lei-
beigensschaft, wie solche in Liefland ueber die Bauern
eingefuehrt ist”. Šis raksts bija daļa no Eizena plašā-
ka pētījuma, kur Eizens raksturo 3 agrārās satvers-
mes, minot kā ideālo — pilnīgu zemnieku brīvību un
viņa īpašuma tiesības uz zemi, vidēji labu — naudas
nomu un visļauņāko dzimtbuvi. Eizena īsais raksts
iespiets akadēmiķa Millera izdevumā “Sammlung der
Russischen Geschichte” (Bd. IX. S. 491-527). Redak-
tors vēl bija sabiezinājis krāsas par dzimtbuves ļau-
numiem. Jau 1765. gadā Katrīna II ar Vidzemes gene-
rālgubernatora Brauna starpniecību uzdeva Vidze-
mes landtāgam izstrādāt reformu projektu. Vispārīgi
Katrīnas II valdīšanas laikā ir divi posmi: liberālais
— no 1762. gada līdz zemnieku nemieriem Pugačova
vadībā (1773.-1775.) un konservatīvais līdz valdīšanas
beigām — 1796. gadā. — Pret Eizena lielo ietekmi cī-
nījās muižnieks Kārlis Šulcs (1720-1782). Uzturēda-
mies Pēterpilī, lai ar bagātām dāvanām panāktu Bal-
tijas muižnieku privilēģiju apstiprināšanu, viņš ar ba-

žām vēroja krievu valdības nodomus uzlabot zemnieku stāvokli un tāpēc nodomāja aizsteigties valdībai priekšā ar mērenu reformu projektu. Tā radās viņa 30 pantu lielā "Aizkraukles un Rīmaņu muižas zemnieku tiesa", ar ko viņš saviem dzimtajaudim it kā garantēja zemnieku aizsardzību ar vāku grāmatām, sūdzēšanās tiesībām un kustamā īpašuma tiesībām. Kad viņš 1765. gada landtāgā gribēja ieinteresēt arī citus muižniekus par šīm reformām, tad viņš palika viens, pie kam viņam bija jānoliek landrāta pilnvaras un jāiznīcina vēl neizdalītie "Zemnieku tiesas" eksemplāri. K. F. Šulcs sarakstījis plašu darbu: "Geschichte von Liefland", kur apskata Baltijas vēsturi līdz 1710. gadam. Šis darbs nav iespiests, bet uzglabājušies vairāki manuskripti (labākais bija Rīgas pilsētas bibliotēkā. Šis darbs diezgan plaši atreferēts manā disertācijā.) — Turpmāko Vidzemes apgaismotāju darbi daudz mērenāki nekā Eizenam, jo tie radušies jau Katrīnas II valdīšanas konservatīvajā periodā. Redzamu vietu viņu vidū ieņem Heinrichs Johans fon Jannaus (1752.-1821.). Viņš dzimis Limbažos, studējis Getingā un vēlāk bija par palīga mācītāju Pelvē, pēc tam par mācītāju Laisā (abas draudzes Igaunijā). Viņš atstājis nelielu grāmatu "Sitten und Zeit", kur ļoti gleznaini notēlots baltvācu kultūras līmenis.

Līdztekus varētu atzīmēt arī Garliba Merkeļa "Darstellungen und Charakteristiken aus meinem Leben" un J. Langes "Epheremerides Langianae". Jannaus svarīgais darbs ir "Geschichte der Slavery und Charakter der Bauern in Liefland und Ehstland. Ein Beitrag zur Verbesserung der Leibeigenschaft — 1786". Tur, cita starpā, lasām cildināšanas pilnus

vārdus par igauņu un latviešu zemniekiem, ka piemēram: "Es nekad neesmu aizņēmis maizi no muižas un neesmu saņēmis nevienu sitienu..." — Ļoti plašs un vērtīgs ir Jannaua plašais darbs "Geschichte von Liefland und Ehistland", kas veidojusies Voltēra un pa daļai Rusō ietekmē —

Ļoti mērens ir Vilhelms Christians Fribe (1762.-1811.), kas ieteic ražot linus un kultivēt kartupeļus, lai paceltu zemnieku saimniecisko stāvokli. — Vērtīgus statistiskos datus par šo laikmetu ir atstājuši Augusts Vilhelms Hupelis (1737.-1819.) savos "Nordischen Miscellanien" (28 Bde., 1781.-1791.) un "Die Neuen Nordischen Miscellanien" (18 Bde, 1782-1798), kā arī "Topographische Nachrichten" (Bde I-III, 1774, 1777, 1782), un Frīdrichs Konrads Gadebušs (1719.-1788.) savā "Livlaendische Jahrbuecher", kur sakopoti dati par Vidzemes vēsturi laikā no 1030.-1761. gadam. Parasti Vidzemes apgaimotājiem pieskaita arī Garlību Merķeli, bet viņš pa daļai pieder apgaismotājiem, pa daļai romantisma laikmetam.

SEPTIŅPADSMITĀ NODAĻA

*Vidzemes latviešu zemnieku nemieri un agrārā
likumdošana 18. gadu simteņa otrā pusē un
19. gadu simteņa pirmā pusē*

A. Garlība Merķeļa "Latvieši"

Vidzemes latviešu zemnieku dzīvē 18. gadu simteņa pirmajā pusē ir bijis ārkārtīgi smags vēstures posms. Vidzemes vācu muižnieki ieguva arvienu lielākas tiesības pār latviešu zemniekiem. Vēl Lielā Ziemeļu kara laikā viņi — 1713. g. — iegūst atļauju lietot miesas sodu par saviem zemniekiem; rīkojumi 1724. un 1736. g. starplaikā vēl vairāk paplašina šīs tiesības. Bet 1760. gadā muižnieki jau iegūst tiesības nozīmēt zemniekus izsūtīšanai uz Sibīriju, un 1762. gadā pat publicēts "ukazs", kas paskaidro, ka muižnieks drīkst nesodīti nogalināt savu dzimtcilvēku. Katrīna II 1765. gadā pat atļauj zemnieku tiešo deportāciju, neizprasot valsts iestāžu atļauju un 1767. gadā kāds cits "ukazs" aizliedz zemniekiem iesniegt sūdzības uz pašas ķeizarienes vārdu, piedraudot nepatiesības gadījumā ar miesas sodu un nometināšanu Sibīrijā uz visu mūžu.

Vidzemes latviešu zemnieku faktiskos dzīves apstākļus 18. g. s. II pusē spilgti notēlo Garlībs Merķelis (1769.-1850.) savā 1797. gadā Leipcigā izdotā grāmatā "Die Letten, vorzueglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts". Garlībs Merķelis

bija Lēdurgas mācītāja dēls, kas ieceļojis no Elzasas, liels franču apgaismotāju cienītājs. Kādreiz viņš ar mazo Garlību bija nonācis kaimiņu mācītāja muižā un izdzirda smagus vaidus. Viņus pārsteidza dīvaina aina: mācītāja uzdevumā un vadībā smagi pēra kādu sirmgalvi, ko turēja aizdomās par zādzību. Merķeļi pazina šo sirmgalvi kā goda vīru un mazajam zēnam roka savilkās dūrē pret šo netaisnību un viņš, līdzīgi Hannibalam, kas zvērēja mūžīgu naidu pret Romu, nolēma cīnīties pret šo despotismu. — Šo savu bērības zvērestu Garlībs Merķelis ir godam pildījis. Viņa "Latvieši" ir smaga apsūdzība pret Vidzemes muižniekiem un dedzīgs aicinājums novērst šīs nebūšanas. Savas grāmatas ievadā viņš raksta: "Šinī laikā, kad pat lepnie angļi pūlas piešķirt brīvību un pilsoņu tiesības saviem melnajiem vergiem, Eiropā atrodas veselas tautas, kuŗas, kā nospriests, neesot spējīgas baudīt brīvību un attīstīties, kuŗas lokas zem visnežēlīgākā despotisma pātagas, žvadzina vergu ķēdes ap savu brīvo tēvu tēvu kapiem., ar savus laukus priekš ļaužu šķiras, kuŗa viņiem mūžīgi bijusi un paliks sveša, pilda tās naudas maisus, kamēr paši mirstot badā..." Cik līdzīgas šīs gleznas!.. Arī mūsu laikmetam vajadzīgs savs Garlībs Merķelis, kas tikpat dedzīgi cīnītos pret despotismu!

Jau pagājušā nodaļā minēju par 1765. gada landtāgu, kur Kārlis Frīdrichs Šulcs bija iesniedzis savu zemnieka tiesu" un plašu memorandu "Sentiment ueber die Verbesserung des Zustandes der liefländischen Bauernschaft", motivējot reformu nepieciešamību. Tā kā landtāgs atteicās no jebkādām reformām, tad ģenerālgubernātors Brauns piedraudēja ar ķeizarienes iejaukšanos, jo līdz tronim esot nonākušas sū-

dzības par zemnieku neciešamo stāvokli. Tad landtāgs sāka iztīrīt šīs sūdzības un apsoliņās uzlabot zemnieku stāvokli, bet arvien vēl paredzot zināmus ierobežojumus. — Pirmajā sūdzībā bija minēts, ka zemniekam nav tiesību pat uz savu kustināmo mantu. Landtāgs piešķīra viņam šīs tiesības, ja viņš nav nekā kungam parādā. Bet ko viss tas līdz, ja viņam nav zemes īpašuma, jo kungs var pievienot viņa māju kādai lopmūžai un aizdzīt viņu uz kādu nekultivētu zemes gabalu. To sauc par “zemnieku māju spridzināšanu” un tā bija plaši izplatīta parādība. — Otrā sūdzība bija vērstā pret dzimtcilvēku pārdošanu. Landtāgs paredzēja šādus ierobežojumus:

1) Kas kādu Vidzemes zemnieku pārdod pār robežu, tam jāmaksā 200 dālderu sods; 2) tādu pašu sodu dabū arī tas, kas zemnieku pārdod uz tirgus, un 3) bet kas pie pārdošanas pat laulību šķir, tam jāmaksā 400 dālderu soda.

Tā tad nevis principā novērsa tirgošanos ar zemniekiem, bet vienīgi to modificēja. Dzimtcilvēkus vairs neved uz tirgu kā Alžīrā, bet tikai izsludina avīzēs, kas tak vismaz izskatās pēc eiropiešu parašas. —

Trešā sūdzība bija par pārmērīgo zemnieku sodīšanu. Sakarā ar to landtāga lēmums bija šāds:

Mazi pārkāpumi jāsoda arī turpmāk ar pātagu; lieli pārkāpumi, kā piemēram pretīga nepaklausība un t. t., tiek gan sodīti ar rīkstēm, tomēr šādu rīkšu nekad nedrīkst būt vairāk par d e s m i t pāriem un ar katru pāri drīkst sist tikai t r ī s reizes. Īstenībā šī pāršana daudzreiz noveda pat līdz nāvei. Tā piemēram 1794. gada vasarā fon H. kundze kādu meitu slikti salocītā virskrekla dēļ lika pērt tik briesmīgi, ka nelai-

mīgā pusstundu gulēja bez samaņas. — Kādu rītu fon K. kundzes istabas meita bija aizmirsusi viņas klēpja sunītim uzvārīt krējumu. Viņa to pamanīja un zverošām acīm sasauca savus ļaudis, lai atriebtu šo briesmīgo noziegumu. Nelaimīgā meitene aizbēga un noslīcinājās Daugavā. “Tā izglītotās un smalkas dāmas mēdz sodīt,” saka Merķelis, “un šīm līdzīgu raganu starp viņām ir ļoti daudz...”

Rikšu skaita mazināšana maz ko nozīmēja, jo sešdesmit pārus jau dažādās dienās var atkārtot. — Kāds fon P. kungs tā trakoja savu zemnieku vidū, ka 5 cilvēki zaudēja dzīvību: daži nomira, citi nogalinājās aiz soda bailēm. Sesto viņš dažu nepieklājīgu vārdu dēļ, kuŗus tas, kā viņš apgalvoja, esot teicis, bet cieti noliedza, savā istabā lika ar rikstēm kapāt, beidzot grūda pret kādu skapi ar tādu sparū, ka nelaimīgajam galvas kauss sašķīda. Viņš bija kučieris pie slepkavas mātes. Viņa pirmajās dusmās par šo notikumu paziņoja ģenerālgubernātoram. Tiesas prāvu novilcināja 1½ gada un slepkavu sodīja ar to, ka muižas pārvaldīšanu nodeva viņa sievai. — 1756 gadā bija publicēts likums, ka latviešiem nedrīkst liegt precēties, ja tas notiek, tad viņi atrod aizsardzību virskonsistorijā. Protams, tas nespēj ierobežot muižnieku patvaļību. Ir tādas muižas, kur kungs pavēl, kas zemniekam jāsēj un kuŗā dienā! Bet vēl sāpīgāks ir ierobežojums, ko zemniekam uzliek viņa laulātās draudzenes izraudzīšana. Lai savās muižās vairotu cilvēku skaitu, daudz muižnieku pavēlēja puisiem izraudzīties līgavas no svešas puses: viņi pat noteica, kuŗas meitas viņiem vajaga precēt. Turpretī, ja sveši precinieki nāca uz viņu apgabala meitām, viņi vienkārši nodeva atļauju precēties. Citās

muižās atkal aizdzina ar negodu katru precinieku, kas neatnesa bagātas dāvanas.

Tālāk landtāgs nolēma, ka zemniekam ir tiesības no dzimtkunga prasīt pabalstu sēklai un maizei. Bija paredzēti noteikumi par rezerves labību. Bet daži muižnieki pavēlēja pašiem zemniekiem nodot labību šim "magazīnām" un daži pat ar šo labību saimnieko kā ar savu.

Landtāgs paredzēja zemniekam arī tiesības sūdzēties, bet praksē attaisnojās zemnieku sakāmvārds: "Viņš ir aizgājis pēc žagariem", jo muižnieki arvienu panāca lēmumu, ka sūdzība nepamatota. — Bija paredzēta arī medicīniska palīdzība trūcīgiem zemniekiem slimībās, sevišķi lipīgās slimībās. Bet arī tā bija maznozīmīga, jo katrā apriņķī paredzēts tikai viens ārsts un apriņķī paredzēts 30000 iedzīvotāju, bet parasti apriņķī ir 50000 iedzīvotāju, no kuriem zemnieku 40000-45000. Tā tad ārsts nespēj apmeklēt slimnieku, bet paraksta zāles pēc noklausītā nostāsta par slimnieka stāvokli. — Visumā 1765. gada landtāga lēmumi jau atzina latviešu zemnieku par valsts pilsoni, kaut gan ar ierobežotām tiesībām, bet viņa faktiskais stāvoklis nemainījās, jo muižnieki sabotēja landtāga lēmumus.

B. Zemnieku nemieri

18. gadu simteņa otrā pusē uzliesmoja vesela rinda latviešu zemnieku nemieru, kas parasti bija šauri lokāli un tiem trūka spējīga vadoņa. Jau 1766. gada martā zemnieku nemieri izcēlās Cēsu apriņķā Nēķenu muižā, kur desmit zemniekus sodīja ar rīkstēm un no-

ja mēs viņai ļautu atnākt tukšām rokām.” Kad pie tās pašas muižnieces viesojies gubernātors, zemnieki sanesuši putnus, zivis un neviens par to neņēmis naudu. — Pēc zemnieku apgērba un izturēšanās jau var manīt, kāds muižnieks pār viņiem valda. Ir jau pat tādi, kas kultivē viņu apgērbu un pat kurpju bučošanu...

Ļoti nožēlojamā lomā ir nokļuvuši tā laika Vidzemes mācītāji. Viņi ir pilnīgi atkarīgi no sava muižnieka. Kāds mācītājs dabūjis savu draudzi tāpēc, ka mācējis spēlēt vijoli un līdz ar to varējis piedalīties muižnieku koncertā. Kāds cits dabūjis savu draudzi tikai tad, kad apsolījis audzināt patrona dēlus. Viņi ļoti pavirši izpildīja savus mācītāja pienākumus. Merķelis saka, ka dzirdējis vairākus simtus sprediķu, bet tikai trijus, kur runāts par muižnieka pienākumiem pret zemniekiem.

“Cik negalanti tas arī būtu,” saka Merķelis, “ja mācītājs tam cilvēkam, ar kuru viņš kopā ēdis pusdienu, caur sirdsapziņas satricināšanu maitātu ēstgribu.” Šādas reliģijas kalps katru vismazāko amata darbu izdara tikai pret atalgojumu kā pasta vai muiņas ierēdnis. Kāds mācītājs atsacījās no miroņa pavadīšanas, jo ļautiņi nevarēja samaksāt 4-5 grašus. Sakarā ar to zemnieki sāk uzlūkot ticības ierašas kā zināmu nastu un mācītājus kā akcīzes iekasētājus. Vai dvēseles kopšanas darbs varētu būt sēkmīgs, ja dvēseles gans ar izteiktu nicināšanu noraugas uz tiem, kas viņam uzticēti? Bet bija arī mācītāju vidū patīkami izņēmumi. Tāds bija Garlība Merķeļa tēvs, Lēdurgas mācītājs. Tāds bija arī ģenerālsuperintendents K. G. Zontāgs (1765.-1827.), kas ar dedzīgu runu cen-

tās ietekmēt 1795. gada landtāga dalībniekus reformu labā. Tāds bija arī Gothards Frīdrihs Stenders, saukts "Vecais Stenders" (1715.-1796.), kas gan nebija radikāls savos sociālos uzskatos, bet toties viņam liela kultūrvēsturiska nozīme. Viņš ne tikai rūpējās par garīga satura grāmatām, bet pētīja arī latviešu valodu, par ko liecina viņa "Lettische Grammatik" un "Lettisches Lexicon", un sevišķi nozīmīga viņa darbība intelektuālās izglītības laukā, jo viņa "Augstā Gudrības Grāmata no Pasaules un Dabas" veicināja latviešu laicīgās kultūras intereses. (Vecā Stendera darbību ļoti plaši iztīrījis prof. Dr. E. Blesse savā "Latviešu literatūras vēsturē", — "Gaismas pils", 1947)

Lielais vairums Vidzemes muižnieku vēl 18. gadu simteņa beigās bija konservatīvi un negribēja nekā dzirdēt par kaut kādām reformām. 1797. gada landtāgs guberņas maršala Frīdriha fon Zīversa ietekmē atzina zemnieku stāvokļa uzlabošanas vajadzības, bet daudz lēmumu tomēr zemniekiem neizdevīgi. Bet Krievijas senāts neapstiprināja 1797. gada landtāga lēmumus, "jo šis landtāgs atļaujot pārdot zemniekiem tikai Rīgas guberņas robežās, bet tas samazinot pircēju konkurenci un nospiežot zemnieku cenas." — Vismaz svarīgs ir fakts, ka atzina kārtējo kļaušu regulēšanas vajadzību. Bet toties te figurē tik ļoti daudz ārkārtējo kļaušu, kas jāpilda bez atlīdzības. — Pārāk smagas ir bijušas šķūtis, kur visnevaldamāk ir valdījusi savtīga patvaļa. Kāds muižnieks pavēlējis katram zemniekam pievest 2 asis akmeņu, nākamā gadā vēl 3 asis, un pēc tam ziemas laikā, kad sniega puteņi, ar laužamiem dzelžiem jādodas uz tīrumu. Tas prasī-

jis viņiem 3 nedēļas un par to viņi nedabūjuši pat "paldies". — Kāds cits muižnieks dzīvo pilsētā un liek pievest materiālus jauna nama celšanai, pārdod šos materiālus un liek pievest jaunus. — Protams, pārliecīgo braucienu sekas ir tās, ka bieži nosprāgst zirgi. Muižnieks žēlīgi aizdod naudu un iekasē rudenī, kad labība ir lēta. — Šie muižnieki ir izglītoti, redzējuši ārzemes, bet viņu gara dzīvē ir dīvaina "dvēseles polāritāte. Tā piem. "Literatur Zeitungā" kāds recenzents raksta: "Daža muižnieku kārtas dāma še teātrī pie tukši jūtīgiem skatiem asarās vai kūst, bet savus apkalpotājusniecīgas kļūdas dēļ liek pērt līdz asinīm..." Vēl raksturīgāku gadījumu min slavenais krievu vēsturnieks prof. O. Kļučevskis savās "Lekcijās par Krievijas vēsturi." — Kņaziene Daškova savā jaunībā aizrāvās ar franču apgaismotājiem, bet vecuma dienās apmetās Maskavā un lieta nonāca tik tālu, ka pieradinātās žurkas pildīja visu viņas dzīvi. Viņa vairs nepieņēma viesus, nerupējās vairs par saviem bērniem, sīta savu kalponi, bet kaut kāda "nelaime" ar kādu viņas žurku spēja viņu apbēdināt līdz sirds dziļumiem... "Sākt ar Voltēru, lai beigtu ar pieradinnātām žurkām, varēja tikai cilvēki Katrīnas II laikmetā," saka prof. Kļučevskis.

Ar laiku arī Lielās franču revolūcijas idejas un notikumi sāka ietekmēt Vidzemes latviešu zemnieku izturēšanos pret saviem kungiem. Par to liecina Kaugurmuižas nemieri 1802. gadā, kas atbalsojās arī Valmieras, Burtņieku, Raunas un Cēsu apkārtnē. Viens no šo nemiernieku vadoņiem Gothards Johansons bija lasījis laikrakstos par revolūciju Francijā un pārtulkojis latviski kādu daļu no Merķeļa "Latviešiem".

Lai gan bija ļaujas laiks, zemnieki atteicās iet klausās. Tad Kaugaru muižnieks grāfs Mengdens ziņoja generālgubernātoram par dumpi un pieprasīja karaspēku. Kauguros ieradās zemes tiesnesis barons Ungerns-Šteinbergs kopā ar grenadieru rotu un sāka apcietināt nepaklausīgos. Bet kādi 3000 zemnieki sapulcējās, lai apcietinātos atbrīvotu. Viņi teica, ka viņi klausīsot tikai ķeizaram, jo tiesa ir muižnieku uzpirkta. Tiesa pavēlēja šaut uz pūli ne tikai ar šautenēm, bet arī ar lielgabaliem. Tā nonāvēja 14 un ievainoja 8 zemniekus. Pēc tam sākas masu aresti un tiesāšana: 39 sodīja ar 477 pāriem rīkšu un 7 vadoņus dauzīja ar 195 spieķa sitieniem.

Par galvenajiem zemnieku vadoņiem izrādījās Mujānu kučieris Kārlis Bušs un 27 gadus vecais Mujānu sulainis Gothards Johansons. Viņus abus notiesāja mūža spaidu darbos Ņerčinskas raktuvēs, bet Vīteļu Jāni un Kārli nometināja Sibīrijā. Jau 1805. gadā visus 4 apzēloja. (Kauguru nemieri attēloti Kārļa Zariņa romānā "Kaugurieši")

C. Agrārā likumdošana

Kauguru nemieri pamudināja caru Aleksandru I (1801.-1825.) kaut ko darīt Vidzemes zemnieku labā. Līdzīgi savai vecaimātei Katrīnai II viņš arī sākumā aizrāvās ar apgaismes idejām, bet nebija pietiekami energisks, lai tās reālizētu, kāpēc arī viņu sauc par "Hamleta uz troņa". 1802. gadā viņš apceļoja Baltiju, kur iepazinās ar 1802. gadā atjaunotās Tērbatas universitātes fizikas profesoru un rektoru G. Parotu. Izman-

todams Aleksandra I labvēlību, prof. Parots iesniedza cāram ziņojumu par Kauguru nemieriem un saņēma cara uzaicinājumu izstrādāt tezes Vidzemes zemnieku stāvokļa uzlabošanai. Prof. Parots 1803. gada janvārī iesūtīja cāram gaŗāku memorandu ("Consideration sur la servitude"), kur ieteica atjaunot Kārļa XI agrāros likumus un pasvītroja, ka zemniekiem jāpiešķir zeme viņu pilnīgā īpašumā un jāatceļ verdzība. — Par paredzētās reformas reālizētāju izraudzīja landrātu Fr. Zīversu, kas cara uzdevumā izstrādāja un iesniedza "12 piezīmes" 1803. gada 17. februārī sasauktajam landtāgam. Zīversam bija diktatora tiesības un pēc 40 dienu ilgas cīņas viņš piespieda muižniekus pieņemt viņa programmu. — Turpretī viņa brāļa Pēterā Zīversa priekšlikumu atcelt pilnīgi dzimtbūšanu, sākot ar 1822. gadu, noraidīja ar 105 balsīm pret 40. To neatbalstīja arī Aleksandrs I, kas 1803. gada 20. janvārī bija publicējis "ukazu" par brīvajiem zemniekiem, kas atzina brīvlaišanu par katra muižnieka privātu lietu un to atļāva, ja kungs brīvlaistajiem piešķīra zemi. Visā plašajā Krievijā sakarā ar šo "ukazu" brīvību ieguva kādi 50000 zemnieku. — Tā kā pret landtāga lēmumu daudz muižnieku protestēja, tad Pēterpilī iecēla īpašu Vidzemes lietu komisiju iekšlietu ministra Viktora Kočubēja vadībā. Tā radās 1804. gada 20. februāŗa Vidzemes zemnieku likums. Tas nozīmēja atgriešanos pie 17. gadu simteņa agrārās likumdošanas, kāpēc tauta par to teica: "vecāis zirgs ar jauniem sedliem. — Zemnieks gan vēl nedrīkstēja mainīt savu dzīves vietu, tomēr viņš vairs nebija lieta, bet gan persona, ko nevarēja pārdot un izlikt no mājām varēja tikai ar tiesas spriedumu. Zemnieks ieguva tiesību sūdzēt savu muižnieku

pat līdz hoftiesai. Tika radītas pagasta un draudzes tiesas ar zemnieku piesēdētājiem, tomēr hoftiesā bija tikai muižnieki. — Notaksēja arī zemnieku klaūšas un nodevas, ierakstot tās valdības aptiprinātā dokumentā, tā saucamā vāku grāmatā. Bet muižnieki pacēla arkla vērtību no 60 un 80 dālderiem, ar 20 dāldieriem novērtējot pļavas un dārzus. — Tomēr, ja šie likumi paliktu ilgāku laiku spēkā, Vidzemē izveidotos turīga sīkgruntnieku kārtā. Bet muižnieki sabotēja šo likumu un panāca, ka cars 1809. gadā 15. augustā apstiprināja 68 papildu punktus par ļaunu zemniekiem. Muižnieki ieguva tiesības zemes mērīšanas darbu kārtot paši, pie tam uzmērot tikai dažus paraugu zemes gabalus, bez tam pavairojot klaūšu daudzumu, salīdzinot ar nodevu daudzumu. Vienīgi šie likumi uzlaboja kalpu stāvokli, paredzot noteikumus par kalpu algām.

1812. g. iesākās lielais franču armijas gājiens pret Krieviju. Kurzemē iesoļoja franču armijas kreisā spārnā novietotie prūši. Kad prūši tuvojās Rīgai, kara gubernators fon Esens lika nodedzināt Rīgas priekšpilsētas, lai gan nekādas vajadzības šādai rīcībai nebija, jo Esena izsūtītie izlūki kāda ganāmpulka saceltos putekļus noturējuši par ienaidnieka tuvošanos.

Ši priekšpilsētu nodedzināšana bija ļoti smags trieciens Rīgas latviešiem, jo vairāk kā 7000 cilvēku palika bez pajumtes. Pavisam nodedzināja pāri par 700 māju, kuŗu vērtība pārsniedza 17 miljonu rubļu. Tūkstoši turīgu latviešu pazaudēja visu savu mantu. Rīgas latviešu sabiedrībā iestājās dezorganizācija un daudz bija tādu, kas aizgāja no saviem tautas brāļiem un pārvācojās (šo tā saucamo "kārķļu vāciešu"

mentālītāti labi notēlojis A. Deglāvs savā romānā "Rīga").

Latvieši gaidīja frančus kā brīvības nesējus, bet tās vietā prūšu komandieris generālis Jorks izdeva rīkojumu: "Līdz augstākai pavēlei visa būsana šinī zemē paliek kā bijusi..."

Vēl pirms 1812. gada kara iesākšanās Aleksandrs I pieprasīja, lai arī Igaunijas muižnieki izstrādā likumus līdzīgus Vidzemes 1804. gada likumiem. Bet Igaunijas muižnieki, ekonomiskā liberālisma ietekmē izstrādāja priekšlikumu — piešķirt zemniekiem brīvību, ja muižniekiem atdod īpašumā visu zemnieku zemi. To īsi varētu izteikt vārdos. "Zeme ir mana, laiks ir tavs." Brīvie zemnieki varēšot slēgt ar muižniekiem brīvus līgumus un tas veicināšot saimniecisko attīstību. — Zemnieku "brīvlaišanas" likumu cars parakstīja Igaunijai 1816. gada 23. maijā, Kurzemei — 1817. gada 25. augustā un Vidzemei — 1819. gada 26. martā. Latgalē zemnieku "brīvlaišana" notika tikai 1861. gadā. — Latviešu zemnieku pretestību šai laikā raksturo šādi plaši nemieri: Sidgundā — 1814. gadā, Mālpilī — 1815. gadā, Lielvārdē — 1812. gadā, Inciemā — 1820. gadā, Olainē — 1820. gadā un Lazdonā — 1820. gadā.

"Brīvlaišanas" likumi sagādāja lielu vilšanos latviešu zemniekiem. Viņi visi bija kļuvuši par bezzemniekiem. Tādēļ mēdz teikt, ka zemnieki ir ieguvuši "putna brīvību", bet pati "brīvlaišana" norisinājās pakāpeniski 14 gadu laikā, pie kam viņi varēja pārvietoties tikai Vidzemes guberņas robežās un tikai ar muižnieka atļauju. Pagasta pašvaldība un pagasta tiesa bija nodota stingrai muižnieku uzraudzībai.

Muižnieka rīcībā palika muižas policija un tiesības sodīt muižas ļaudis ar rīkstēm. — Par zemes lietošanu zemniekiem galvenā kārtā bija jāmaksā ar savu darbu — klaušām — muižas laukos. Tāpēc turpmākos gadu desmitus sauc par *klaušu laikiem*. Tas ir bēdu un nemieru pilns laikmets. Daudz klaušu dēļ zemnieku zeme nolaista, ēkas sabrūk. Muižnieki sāk pāriet uz lopkopību un tāpēc notiek plaša zemnieku māju "spridzināšana", resp. pievienošana muižai. — Vidzemē uzliesmo zemnieku nemieri 1822.-1823. gados, tad atkal 1830.-31. g. kad par nemieru centru kļuva Cesvaine. 1841. un 1842. gados uzliesmoja plaši zemnieku nemieri Jaunbebros un Veselauskā — Cēsu apriņķī. — Jaunbebru muižā bija daudz zemnieku sapulcēti kartupeļu novākšanai. Šo saniknoto zemnieku priekšā nelielas kaņaspēka vienības bija spiestas atkāpties un tikai pēc pastiprinājumu saņemšanas sacelšanos apspieda un daudz zemnieku bargi sodīja. Šodīšana bija drausmīga: sodītos dzina caur 1000-1500 viru gaļu kareivju ierindu jeb "stroju" un katram kareivim bija jāsīt ar rīksti. Jaunbebros par vadoni bija Āpšu māju saimnieks Viļums Preiss. — —

19. g. s. 40 gados vairāk nekā 80000 latviešu pārgāja pareizticībā, jo bija izplatītas baumas, ka, pārējot pareizticībā, viņi iegūs tiesības izceļot uz siltām zemēm". Kustība pieņēma plašus apmērus un krievu valdība sāka interesēties par zemnieku stāvokli Vidzemē. Tā radās "77 papildu punkti" pie 1819. gada likuma, kuŗa izstrādāšanā lieli nopelni piešķirami Rūjienas muižas īpašniekam Hamilkaram Felkerzammam. Ķeizars tos apstiprināja 1849. gadā. Šis likums norobežo muižnieku un zemnieku zemi, radot vēl tre-

šo: kvotes zemi, atdalītu no zemnieku zemes. No tās bija maksājamas nodevas un jāpilda kļaušas, bet par saimniekošanu noteica muižnieks. —

1849. gada likumi bija atgriešanās pie 1804. gada likumu principiem. Reakcionārie muižnieki gribēja panākt to atcelšanu, turpretī 19. g. s. 60 gados jau radās labvēlīgāki apstākļi latviešu zemnieku stāvokļa uzlabošanai. —

ASTONPADSMITĀ NODAĻA

Latviešu izglītība XIX. g. s. pirmā pusē

A. Latviešu skolas pirms XIX. g. s.

Jau agrākajās nodaļās minēts par latviešu skolām, kas radās vēlu un attīstījās gausi. Senajā Livonijā vienīgās skolas bija pie katoļu baznīcām, kas latviešiem nebija pieejamas. Arī luteriskā reformācija stāvokli daudz nemainīja, jo nebija vēl mācības grāmatu latviešu valodā tāpēc, ka pirmā grāmatu spiestuve Rīgā radās tikai 1588. g. Vienīgi Rīgas latīņu skolā un Rīgas domskolā, laikam mācījās arī latvieši, jo no 1592-1617. g. domskolā mācīja latvietis Toms Briedis. Tāpēc par īstiem latviešu tautskolu sākumiem var runāt tikai sākot ar 17. g. s., par ko pateicība pienākas zviedru valdībai. 1632. g. dibināta Tērbatas universitāte, kas bija domāta arī zemnieku bērniem. 17. g. s. jau ir darbojušies vairāki latviešu mācītāji: Lugažos — Auziņš (Hābers) un Kapūns, Raunā un Dzērbenē, vēlāk Koknesē — Jānis Reiters. Pirmais zināmais latviešu tautskolotājs ir bijis baznīcas ķesteris M. Baķītis, kas darbojās pie Ģertrūdes baznīcas latviešu skolas. Arī Jāņa baznīcas dziedātājs Butlers ir dabūjis atļauju atvērt latviešu skolu Latgales priekšpilsetā. Latviešu tautskolu oficiālais sākums ir 1687. g., kad generālgubernātors Hastfers ierosināja dibināt katrā draudzē vienu skolu, kuŗām valdība piešķīra pa $\frac{1}{4}$ arkla zemes katras skolas lietošanai. Ar 1694. g.

pavēli Kārlis XI pavēlēja muižniekiem celt draudzes skolas un piekodināja zemniekiem sūtīt savus bērnus skolā. Radās arī latviešu ābece, katechismi un "Baznīcas, skolas un sētas grāmata" Kurzemē muižnieki visādi kavēja latviešu skolu ierīkošanu, jo pat viņu bērni bieži uzauga bez jebkādas izglītības. 18. g. s. pirmā pusē latviešu skolu vēl ir ļoti maz. Pateicoties brāļu draudžu kustībai Vidzemē pamazām vairojās lasītpratēju skaits. 1765. g. ģenerālgubernātors Brauns pavēlēja bez baznīcas skolām ierīkot arī muižas skolas. 1767. — 68. g. vizitācija konstatēja, ka no Vidzemes 72 draudzēm 63 draudzēs ir baznīcas skolas, bet 20 draudzēs arī muižas skolas, par visām kopā ap 1500 audzēkņu. Skolotāju darbu parasti veica kāds amatnieks un skolnieki pulcējās pirtīs, rijās, vai kādā citā saimniecības ēkā. Tomēr galvenais izglītības faktors šai laikā bija nevis skola, bet mājmācība ziemas vakaros pie skala uguns. Kurzemē 18. g. s. nebija nekādu noteikumu par skolām, kuŗas pastāvēja tikai dažās pilsētās. Arī šeit mājmācībai bija liela nozīme.

B. Latviešu skolas pēc zemnieku brīvlaišanas

Arī Kurzemes zemnieku brīvlaišanas likumā 1817. g. ir tikai viens pants (60.) par skolu dibināšanu, kas nosaka, ka pagastiem ir pienākums uzturēt skolu. Turpretī Vidzemes 1819. g. likumā — jau ir 4 panti (576-579) par pagastu un draudžu skolu organizēšanu. Tas ir ģenerālsuperintendentu Zontāga nopelns. Katrā pagastā ar vairāk nekā 500 dvēselēm un katrā draudzē ar vairāk nekā 2000 dvēselēm jāceļ skola.

Skolotāju iecelī muižas īpašnieks saziņā ar mācītāju. Tomēr šos noteikumus maz ievēroja, skolu bija nedaudz un tās mitinājās pirtīs, vai šķūņos. Krievijas cars Aleksandrs I (1801-1825) lielu vērību piegriezta augstākās un vidējās izglītības veicināšanai. Viņš 1803. g. 24. janvārī publicēja pagaidu noteikumus par Krievijas iedalīšanu 6 mācību apgabalos, paredzot vienu universitāti. Maskavas universitāte jau bija nodibināta 1755., tai sekoja šādas citas: Tērbatas (1802), Viļņas (1803), Kazanā (1804), Čaņkova (1804) un Pēterburgas (1819). Viļņas universitātē mācības valoda bija poļu, Tērbatā — vācu, Višas Baltijas un Somijas skolas (līdz 1817. g.) nodeva Tērbatas universitātes pārziņā. Saskaņā ar šo likumu katrā guberņas pilsētā bija paredzēta gimnazija, katrā apriņķī — apriņķa skola un katrā draudzē — draudzes skola. Nikolaja I laikā (1825.-1855. g.) sākās ierobežojumi izglītības iegūšanā. Izglītības ministrs Uvarovs norādīja ar apkārtrakstu, ka gimnazijās uzņemami tikai muižnieki, pirmās gildes tirgotāju un ierēdņu dēli. Tā tad latviešu zemnieku dēli varēja apmeklēt tikai kādu no 16 valdības uzturētām apriņķu skolām ar 2, vai 3 gadu kursu. Bet vācu muižnieki bremsēja pat šo skolu apmeklēšanu, jo muižās palikšot maz strādnieku un lauku mājas bez saimniekiem. 1835. g. Uvarovs piešķīra universitātēm autonomiju, bet faktiski pakļāva tās stingrai uzraudzībai. 1802. g. atjaunotā Tērbatas universitāte sākumā darbojās apgaismes ideju garā, kamēr par tās rektoru bija fiziķis prof. G. Fr. Parrots. Viņš cīnījās par dzimtbuves atcelšanu un latviešu un igauņu izglītības līmeņa pacelšanu. Piederēdams franču tautībai, viņš ar savu ap-

sveikumu franču valodā bija ieguvis Aleksandra I labvēlību, kas uzticēja viņam izveidot reformu komiteju, kurā Parrots uzaicināja Frīdrihu Zīversu. Pēc Napoleona kariem cara noskaņojums mainījās un arī Tērbatas universitātes vadība nokļuva reakcionāru rokās: par kurātoru kļuva (1817. g.) grāfs (vēlāk pēc 1826. g. kņazs) Kārlis Līvens un par rektoru 1818 g. Gustavs Everss. Neraugoties uz to, arī šo universitāti nodeva generāļu uzraudzībā, ieceļot par kurātoriem: M. fon der Pāleni (1828-1835. g.) un G. Kraftstrēmu (1835.-1854. g.). Tērbatas universitāte devusi daudz ievērojamu darbinieku visas Krievijas vajadzībām: līdz 1890. g. apm. 100 profesoru un 18 Zinātņu akadēmijas locekļu. Līdz rusifikācijai Tērbatas universitāti beidza 1726 ārsti, no kuriem kāds 1000 strādāja Krievijā; arī krievu farmaceiti bija vairumā studējuši Tērbatā. Arī slavenā Pulkovas observatorija radās Tērbatas universitātes ietekmē. Šīs universitātes slavas pamats bija dabas zinātnes un medicīna. Te izglītojušies arī latviešu ievērojami bakteriologi: Eižens Zommers (1843-1906), Kristaps Helmanis un citi. Salīdzinot ar Vāciju, humanitārās zinātnes Tērbatā bija vājāk reprezentētas. Vienīgi tiesību laukā te ir darbojies izcils pētnieks prof. Frīdrihs G. fon Bunge (1822-1842), kas 1851. g. sāka publicēt "Liv-, Est- Kurlaendisches Urkundenbuch". XIX g. s. pirmā pusē Tērbatā studējuši tikai 33 latvieši: 14 teologiju, 10 medicīnu, 4 fiziku un matemātiku, 2 filologiju, 1 farmaciju un 1 tautsaimniecību. Šai laikā Tērbatā medicīnu studēja vēlāk arī latviešu valodas kopējs Juris Bārs (1808-1879) un viens no mūsu drošsirdīgajiem politiķiem Kaspars Biezbārdis (1806-1886).

C. Latviešu skolotāju intitūtu nodibināšana

Lai gan superintendents K. Zontāgs ar markīza Pauluči starpniecību bija panācis brīvlaišanas likuma noteikumus par skolām, tomēr muižnieki tos bija sagrozījuši sev par labu, jo ieguva noteikšanu par skolotāju izraudzīšanu, bet visas nastas bija uzkrātas tikai garīdzniekiem un zemniekiem. Garīdznieki saprata, ka skolu lieta būs bez pamata, kamēr netiks gādāts par skolotāju sagatavošanu. Pirmā Vidzemes sinode 1834. g. ievēlēja skolu komiteju, izraugot par tās vadītāju Krimudas mācītāju un vēlāko Tērbatas universitātes profesoru un rektoru Krišjāni Ulmani (1793-1871), kas bija studējis Vācijā un iepazinies ar Pestalozzi. Noklausījusies viņa ziņojumu, sinode 1835. g. iesniedza ģenerālgubernātoram un bruņniecībai priekšlikumu nodibināt 2 skolotāju seminārus (vienu latviešiem, otru igauņiem), nodibināt arī skolu virsvaldi un izveidot pagasta skolas par trīsgadīgām, kur mācītu arī rakstīšanu un aritmētiku. Landtāgs jutās aizkārtis un iesniedza sūdzību iekšlietministram. Kad Uvarovs jau plānoja nodot Vidzemes skolu lietas Izglītības ministrijai, tad vācu muižnieki aizsteidzās notikumiem priekšā un 1839. g. landtāgs nolēma nodibināt laukskolu virsvaldi un latviešu draudzes skolotāju semināru. Tam piešķīra 300 rubļu lielu pabalstu gadā un iecēla par direktoru Valmieras mācītāju, vēlāko bīskapu Ferdinandu Valteru (1801-1869). Viņš sākumā bija brāļu draudžu atbalstītājs, bet vēlāk to dedzīgs pretinieks un pārvācošanas sludinātājs. Viņš savos ārzemju ceļojumos bija iepazinies ar vācu skolotāju semināru vadītājiem un ar mācītāju saziēdoto naudu viņš 1836.

g. nosūtīja uz Weisenfelsu Prūsijā draudzes skolotāju Jāni Cimzi (1814-1881), kas tur divos gados beidza semināru un pēc tam papildinājās Berlīnes universitātē. Ieceļot 1839. g. Cimzi par Valmieras skolotāju semināra skolotāju, Valters noteica, ka mācību valodai jābūt vācu. Tad Tērbatas mācību apgabala Rīgas direktoriņa pieprasīja pakļaut semināru Izglītības ministrijai, bet kad bruņniecība to noraidīja, semināru slēdza 1840. g. Lai apietu šo rīkojumu, semināru pārdēvēja par ķesteru skolu. To izdevās legālizēt 1849. g. pārceļot to uz Valku. Cimze ierosināja pirmo latviešu skolotāju konferenci, kuŗas vadmotīvs bija "kalpot savai tautai". Cimze sagatavoja apm. 400 skolotāju, kas savas izglītības un mentālītātes ziņā bija īpatnējs skolotāju tips — tā saucāmie "cimzieši".

Sakarā ar pārejas kustību pareizticībā Vidzemes un Kurzemes sinodes plaši pārrunāja pārvācošanas jautājumu. Landtāga ievēlētais skolu padomnieks Krišjānis Ulmanis (laikā no 1844-1856), ka arī Cimze, bija pret pārvācošanu. Tāpēc viņi bija par to, ka semināra zemākās klasēs mācībām jānotiek latviešu, bet augstākās vācu valodā. Jautājumu izlēma 1844. g. Vidzemes landtāgs, kur konservātīvo vadonis Georgs Nolkens pārmeta F. Valteram, ka viņš āboļu vietā audzinot firziķus. Tāpēc landtāgs nolēma, ka seminārā pilnīgi aizliedzama vācu valoda un tā vadību nodeva Kr. Ulmanim. F. Valters 1847. g. "Latviešu draugu biedrībā" aizstāvēja pārvācošanu, bet pret to nostājas Dr. J. Bārs un Kr. Ulmanis. Tikai 1861. g. 29. nov. Vidzemes laukskolu virsvalde nolēma pievērst lielāku vērību vācu valodai vismaz draudzes skolās, ko sevišķi dedzīgi aizstāvēja Kr. Ulmaņa pēctecis O.

fon Klots (1856-1871). Kurzemē skolotāju semināra dibināšanu ierosināja Cīravas mācītājs J. Voltērs. Viņš nosūtīja uz Prūsiju sava zemnieka Kalnieceka dēlu Andreju, kas dabūja uzvārdu Bergmanis. Pēc semināra beigšanas viņš sāka darboties Cīravas dzimtkunga Manteifeļa ierīkotā Dzēves skolā, kur sagatavoja pirmos Kurzemes latviešu tautskolotājus, citu starpā, Andreju Spāgi un Ernestu Dīnsbergi. Voltēra ierosmē Kurzemes landtāgs 1836. g. nolēma piešķirt līdzekļus Irlavas skolotāju institūta celšanai, kas uzsāka darbību 1840. g. rudenī (sākumā kā draudzes skola) Karalauču teologa Zadovska vadībā ar vācu mācības valodu. 1853. g. Kurzemes landtāgs pārmeta direktoram pārvācošanu, jo vācu valoda skolotājam esot kaitīga. Sakarā ar to Zadovskis rakstīja Bergmanim, ka pēc komisijas domām turpmāk pagastos "pieņemami tikai tādi skolotāji, kas vāciski nerunā, smalkas drēbes nevalkā, staigā pastalās un prot strādāt". Vispārīgi Kurzemes skolu stāvoklis bija ļaunāks, jo tur nemaz nebija draudzes skolu.

D. Pārvācošanas problēma

Pārvācošanas jautājumu iztīrāja arī dažas vācu zinātniskas biedrības. Vecākā no tām bija 1815. g. dibināta "Kurulaendische Gesellschaft fuer Literatur und Kunst", kurā 1817. g. Lestenes mācītājs Kārlis Vatsons (1777-1826) iztīrāja jautājumu "Kas darāms latviešu kultūras veicināšanai" un ieteica izdot kalendāru un laikrakstu, jo Jelgavā izdotā Stefenhāgena "Latviskā gada grāmata" (1797-1798) bija apstājusies

abonentu trūkuma dēļ. Watsona priekšlikumu atbalstīja generāluperintendents K. Zontāgs, kas ierosināja arī dibināt latviešu literāro biedrību, kāda jau esot igauņiem. Tā Vidzemes mācītāji nodibināja "Latviešu literāro biedrību", lai varētu pamatīgāk iepazīties ar latviešu valodu un folkloru. Vēlāk arī baltvācu vēsturnieki nodibināja 1834. g. "Gesellschaft fuer Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen". K. Watsonam izdevās dabūt atļauju laikrakstam, ko nosauca par "Latviešu avīzi" un kas iznāca Jelgavā (1822-1915) vienreiz nedēļā. Watsons bija cēlies no skotiem, dzimis Jelgavā, kur viņa tēvs bija Academia Petrina profesors un bija sirsnīgs latviešu draugs. Kādā vēstulē Zontāgam viņš raksta, ka viņa laikraksta uzdevums "darīt latviešiem viņu tautu par nāciju, viņu skaisto valodu mīļu un dārgu, kā arī apkarot germānizāciju, jo, kas nicina savu tautību un valodu, ir pats nicināms". 1853. g. "Latviešu avīzei" bija 2060 abonenti, bet Krimas kara laikā pieauga līdz 4000 un no 70 līdzstrādniekiem puse bija latviešu. Pēc Watsona nāves šis laikraksts kļuva daudz bālāks un redaktora R. Šulca laikā (1849-1866) sāka apkarot tos mērķus, kādus bija nospraudis laikraksta dibinātājs. 1832. g. sāka iznākt otrs laikraksts "Tas Latviešu draugs", ko vadīja Rīgas Jāņa draudzes virsmācītājs Hermanis Treijs (1794-1849). Viņš sākumā aicināja latviešus nekaunēties no savas tautības un valodas, bet vēlāk veicināja pārvācošanu. Viņš cīnījās pret brāļu draudzi un ar to paskubināja Dāvidu Balodi un viņa domu biedrus pievērsties pareizticībai. Kad Treijs sāka izzobot krievu baznīcu, viņu izsūtīja 1846. g. uz Kauņu un laikrakstu apstādīnāja. Šai laikā jau radušies daži pašu latviešu literāti,

kas, būdami tautskolotāji, vai pagasta rakstveži, centās izveidot latviešu pašapziņu un, cik tas bija iespējams bargās cenzūras dēļ, pacēla jau sociālā protesta balsi. Te būtu minami šādi literāti: Ansis Līventāls (1803-1877), Ansis Leitāns (1815-1874), Ernests Dīnsbergs (1816-1902) un Jānis Rugens (1817-1876), kuŗa dziesmiņa "Kad atnāks latviešiem tie laiki, ko citas tautas tagad redz?" kļuva ļoti populāra. Liela nozīme bija E. Dīnsberga tulkojumiem. Viņš pārtulkoja Homēra "Odiseju", Miltona "Pazaudēto paradīzi", Bičerstou "Krusttēva Toma būdu", Vispārējo vēsturi, Etnografiju un c. Viņš savus pirmos darbus rakstīja pie uguns, ko deva kartupelī dedzināti tauki. Tai laikā ļoti populāri bija Leitāna tulkotie vācu sentimentālie stāsti, sevišķi "Grāfa lielmāte Ģenoveva" (1845), kas iznāca vairāk nekā 10 izdevumos. Šīs laicīgās grāmatas izraisīja svarīgas pārmaiņas lasītāju gaumē un ar laiku arī mentālitātē.

Citādāks stāvoklis bija Latgalē. Tur jau agri sākās rusifikācija, kas sevišķi pastiprinājās pēc poļu dumpja apspiešanas 1831. g. Jau ar 1832. g. 19. jūlija dekretu pavēlēja slēgt visus katoļu klosterus un mūkus izraidīt. Līdz ar to daudz Latgales draudžu un skolu nokļuva bēdīgā stāvoklī. Pārtautošanos aizkavēja mātes un vecāsmātes, kas mācīja bērņus lasīt, rakstīt un dziedāt mātes valodā. 1832. g. slēdza Viļānu un Aglonas draudzes skolas un Daugavpils apriņķa skolu pārveidoja par krievu gimnaziju. 1842. g. slēdza Krāslavas garīgo semināru, pārveidoja to par apriņķa skolu ar krievu valodu. Lai sasniegtu krievu imperiālistu mērķi "viens cars, viena ticība, viena valoda", centās uniātus piegriezt pareizticībai,

Kā zināms, 1595. g. ar pāvesta atļauju bija noslēgta ūnija Ukrainas un Baltrutēnijas pareizticīgo un katoļu baznīcas starpā, kas atļāva pareizticīgājiem pēc pāriešanas katoļu ticībā paturēt agrāko austrumu liturgiju un rituālu. Lietuvas ūniātu bīskaps Semaško ar Sinodes atbalstu sasauca Polockā 1839. g. ūniātu bīskapu koncilu, kas lūdza un dabūja atļauju no Nikolaja I atgriezties pareizticībā. Pēc mūku izraidīšanas krievu valdība ar 1843. g. 16. maija dekrētu sekulārizēja klosteru un baznīcu zemi Latgalē, nododot Domēņu valdes noteikšanā. Tomēr Nikolajs I meklēja izlīgumu ar Vatikānu un 1847. g. noslēdza konkordātu. Raksturojot carisma rusifikācijas politiku, krievu "rietumnieku" vadonis A. Hercens, kas dzīvoja Londonā, šādi ironizēja par Nikolāju I: "Viņš kristīja somus, pēra ūniātus, cēla pareizticīgo baznīcas kā bekas, ievēda krievu tiesas, kur neviens neprata krieviski, vajāja visu ārzemniecisko un nedeva studentiem ārzemju pasēs — to visu darīja, lai kļūtu par krievu un tomēr par tādu nekļuva".

Mūsu laiku padomju imperiālistu mērķi ir tie paši un vēl daudz plašāki, tikai metodes kļuvušas rafinētākas un vēl daudz nežēlīgākas

(Pārvācošanas problēmu esmu plaši iztīrījis savā rakstā "Kāpēc latvieši nav saplūduši ar Baltijas vāciešiem vienā nācijā?", "Aizsargs", 1938. g. 5. un 6. burtnīcā. Par asimilāciju pašreizējos trimdas apstākļos esmu savas domas izteicis rakstos: "Mūsu jaunatne un latviešu valoda", "Latviešu akadēmiskās ziņas", 1960 un "Latviešu pārtautošanās problēma" "A. L. A. Kultūras biroja biļetens, 13. burtnīca, 1966. g.)

DEVĪNPADSMITĀ NODAĻA

Aleksandra II reformu nozīme Latvijas vēsturē

A. Aleksandra II reformas

XIX gadu simteņa otras puses sākumā Austumeiropā ļoti nozīmīgs kļuva Krimas karš, jo sevišķi sīvas cīņas norisinājās Krimas pussalā. Krievu vēsturnieki nereti to notēlo kā ranču un angļu savvērestību pret Krieviju, atbalstot šai nolūkā Turciju. Īstenībā te ir darišana ar krievu imperiālismu. Jau 1833. g. Krievija, izmantojot Turcijas novājināšanu cīņā pret tās Ēģiptes vasali Mechemtu Ali, uzspieda Turcijai Unkiar-Skelessi līgumu, ar ko nodrošināja krievu flotei monopoltiesības Melnajā jūrā. Tālākie krievu ārējās politikas mērķi bija iegūt savā varā Balkanus, Bosforu un Dardaneļus. Sakarā ar to šai karā Turcijas pusē nostājās Anglija, Francija, Sardinija un Austrija (Šī kara atskaņas Baltijas jūras piekrastē plaši noskaidrojās vēsturnieks Dr. Edgars Andersons).

Šis karš skaidri parādīja krievu absolūtisma lielos trūkumus. Visā Krievijā bija tikai 3 dzelzceļu līnijas un neviena no tām nebija savienota ar Krimu. Kareivju rīcībā bija vecas kramenīcas, arī to pašu nebija pietiekamā daudzumā; kareivji gāja cīņā blīvās masās, veidojot vieglu mērķi ienaidnieku šāvieniem. Uz jūras krievu burenieki nevarēja sekmīgi cīnīties pret tvaikoņiem. Krimas kara neveiksmes

novēda pie tā, ka cars Nikolajs I (1825-1855) nolēma izbeigt šo karu un to panāca pēc viņa nāves 1856. g.

Aleksandra II valdīšana (1855-1881), līdzīgi Pēterā Lielā, iezīmē svarīgu pagrieziena Krievijas vēsturē. Pēteris Lielais paturēja dzimtbuvi, bet centās Rietumeiropas idejas izmantot valsts saimnieciskā un militārā stāvokļa pacelšanai. Aleksandra II mērķis bija izveidot brīvu darba spēku, tomēr paturot muižnieku politisko un saimniecisko virskundzību, veicinot pārējo sabiedrības slāņu pašdarbību, bet neapdraudot paša cara likumdošanas un administratīvo varu. Nikolajs I bija centies sagatavot savu dēlu viņa turpmākajiem uzdevumiem un kādreiz bija viņam atklāti teicis: "Es nododu jums valsts vadību nabadzīgā valstī". Savos pamata uzskatos Aleksandrs II bija līdzīgs savam tēvam. Tomēr viņa audzinātājs dzejnieks Vasilijš Žukovskis, kas aizrāvās ar romantismu, bija attīstījis viņā arī intelektuālās intereses. Jau pašā valdīšanas sākumā cars bez likumu grozīšanas piešķīra lielāku brīvību sabiedriskās domas izpausmei. Šai laikā Košeļevs un Filipovs publicēja žurnālu "Beseda" ("Sarunas"), to reiz vēl mērenais liberālis Katkovs — "Vestņik" ("Ziņotājs"), bez tam slavofils Kirejevskis sāka izdot Sv. Peterburgā "Golos" ("Balss").

Aleksandrs II nolēma izbeigt dzimtbuvi. Viņš savu uzskatu deklarēja šādi: "Labāk, ja reformas nāk no augšas nekā gaidīt, lai verdzību novērs no apakšas", t. i. revolūcijas ceļā. Reformas sagatavošana prasīja vairāk nekā 3 gadus. Reakcionārie muižnieki gribēja, lai reformas pamatā ņemtu Baltijas zemnieku brīvlaišanu (1817-1819), bet Aleksandrs II gribēja zemniekus nodrošināt ar zemi. Lai panāktu savas gri-

bas ievērošanu, viņš teica komisijai: "To es vēlos, es prasu, es pavēlu". Dzimtbuves atcelšanas aktu cars parakstīja 1861. g. 19. februārī. Toreiz Krievijā bija 74 miljonu iedzīvotāju, no kuriem 1.4 miljonu muižu kalpu, 21 miljons muižnieku dzimtļaužu un 24,7 miljonu valsts zemnieku. Muižu ļaudis atbrīvoja bez izpirkšanas maksas, bet toties viņi neieguva zemes lietošanas tiesības. Muižnieku zemnieki ieguva lietošanā līdzšinējo zemi, bet par to viņiem bija jāatmaksā naudā, vai ar savu darbu muižā. Izpirkšanas naudu aizdeva valdība un tā bija jāatmaksā 49 gadu laikā. Zeme bija novērtēta vismaz vienu trešdaļu augtāk par tirgus vērtību. Norobežojot ganības, mežus un ūdeņus, muižnieki ieguva labākos gabalus. Zemnieki neieguva šo zemi privātpašumā, bet gan tā skaitījās lauku komūnas noteikšanā, kas atsevišķām ģimenēm ierādīja apstrādājamo zemi un arī noteica darbu kārtību. Šī lauku reforma bija domāta zemnieku saimnieciskā stāvokļa pacelšanai un pašvaldības veicināšanai. Tomēr ekstensīvā saimniekošana, lauku iedzīvotāju pārprodukcija noveda pie tā, ka zemnieki bija atkarīgi no muižnieku labvēlības. Nedaudz mēnešos pēc reformas kaŗaspēkam nācās apspiest kādus 337 zemnieku nemierus. Arī zemnieku pašvaldība bija ierobežota, jo zemnieku dzīvē lielu noieikšanu ieguva policija un valsts ierēdņi. Zemnieku brīvlaišanai sekoja vēl citas svarīgas reformas. 1864. g. publicēja vietējo pašvaldību likumu. Katrs apriņķis ievēl pārstāvjus pašvaldības sapulcei, ko nosauca par "Zemstvo". Paredzētas bija 3 vēlētāju grupas: zemes īpašnieki, bagātie pilsoņi un zemnieki. Katra grupa vēl atsevišķi. Muižniekiem paredzēta lielāka no-

teikšana, arī par sapulces prezidentu paredzēts muižniecības maršals. Zemstes galvenie uzdevumi ir apstiprināt provinces budžetu un rūpēties par skolām, ceļiem, veselību, nabagiem un veciem cilvēkiem.

Lai gan šai darbībai bija lieli šķēršļi: konservatīvo muižnieku opozīcija, dažu ierēdņu pretdarbība, līdzekļu un darbinieku trūkums, tomēr zināmi panākumi neapšaubāmi. Tā piem 1856. g. visā valstī bija tikai 8000 pamatskolu, bet 1880. g. jau 22,700. Pateicoties zemstes darbiniekiem radās vairāk ārstu, veterināru, želsirdīgo māsu un slimnīcu.

1870. g. publicēja pilsētu pašvaldību likumu. Arī tur bija paredzētas 3 vēlēšanu grupas, kas ievēlēja vienādu deputātu skaitu pilsētas domei uz 4 gadiem. Pamatā bija ņemta angļu un franču tiesu prakse. Bija paredzētas atklātas sēdes, nodibināts arī zvērināto institūts, labi atalgoti un neatkarīgi tiesneši. Sīkāku lietu izlemšanai bija paredzētas miertiesas.

Tomēr šai sistēmai bija savi lieli trūkumi. Zemnieku lietas bija atstātas vietējo pašvaldību tiesu izlemšanai. Zvērinātos aicināja tikai bagātos zemes īpašniekus un viņiem nebija pakļautas nodevības un preses likuma pārkāpšanas lietas. Tomēr ar laiku izveidojās spēcīga juristu profesija, visumā sāka ievērot vienlīdzības principu, izņemot tikai zemnieku lietas, un tika likti pamati turpmākajām tiesu reformām.

B. Reformu nozīme kultūras dzīvē

Ar 1865. g. cenzūras likumu bija atviegloti cenzūras noteikumi. Iekšlietu ministram bija tiesības no-

teikt, vai kādam izdevumam vajadzīga iepriekšēja cenzūra, vai tikai vēlāk pēc publicēšanas.

1864. g. likums atļāva arī privātām personām organizēt pamatskolas, 1863. g. likums restaurēja universitāšu autonomiju, jau 1859. gadā atļāva dibināt meiteņu gimnazijas un 1863. g. šajās gimnazijās atvēra pedagogisko klasi skolotāju sagatavošanai.

Kņazs Dimitrijs Miļūtins (1861-1881) rūpējās par armijas reorganizāciju. Jau savas darbības sākumā viņš atcēla miesas sodus armijā un samazināja kara dienesta laiku no 25. g. līdz 16 gadiem. Daudz svarīgāka bija 1874. g. militārā reforma. Pamatā bija vispārējās kara klausības princips. No iesaukšanas atbrīvoja vienīgos dēlus un nepieciešamos ģimenes apgādniekus. Bija paredzēti dažādi atvieglojumi sakarā ar iegūto izglītību: augstskolu beigušajiem bija jākalpo tikai 6 mēnešus, vidusskolu — 2 gadi un pamatskolu — 4 gadi. Šī reforma bija svarīga kā demokrātiska pēc sava gara.

Visu šo reformu, kaut arī ļoti nepilnīgo sekas bija ļoti nozīmīgas. Sāka plašāk veidoties rūpniecība, bazēta uz brīvu darba spēku, plašāk izveidojās naudas saimniecība, attīstījās pašdarbība, izveidojās plaša demokrātiska inteligence un veidojās sabiedriskā doma. Ja līdz 1863. g. krievu inteligencē dominēja ārzemēs dzīvojošā publicista Hercena uzskati, tad vēlāk lielu ietekmi ieguva Nikolajs Černiševskis un Nikolajs Dobroļubovs, abi labi izglītoti priesteru dēli. Savus uzskatus viņi puda žurnālā "Sovremēnik" ("Laika biedrs"). Sevišķi populāra kļuva Černiševska grāmata "Ko darīt?" (1863. g.), ko viņš sarakstīja cietumā (1862-1863 g.).

Visradikālākais bija Dimitrijs Pisarevs, kas bija nihilisma ideju galvenais paudejs laikā no 1861-1866. g. Viņš sludināja, ka nav nekādu absolūtu patiesību un personas attīstībai nevar likt nekādus šķēršļus. Īstenībā nihilisms nebija nekāda doktrīna, bet gan pilnīga doktrīnu negācija. Šie pārāk radikālie uzskati satrauca vecāko paaudzi, kā tas gleznaini notēlots Ivana Turgeņeva romānā "Tēvi un dēli", kur pirmo reizi parādās nihilisma apzīmējums.

Ar laiku notika lielāka uzskatu diferenciēšanās. Sevišķi nozīmīga šai ziņā bija poļu sacelšanās 1863. g., lai atjaunotu Poliju 1772. g. robežās, cerot uz franču un angļu atbalstu, kas neattaisnojās. Poļu sacelšanos apspieda 1864-1865. g. Polijā sākās rusifikācija, ko izjuta arī Lietuva un Latgale, kur 1865. g. pavēlēja iespiest latviešu grāmatas ar krievu burtiem. Šī pavēle bija spēkā līdz 1904. gadam un palēnināja Latgales nacionālo atmodu. Polijas notikumu ietekmē izveidojās spēcīgas krievu reakcionāru aprindas. Par viņu ideologu kļuva Michails Katkovs, agrākais mērenais liberālis, kas publicēja 2 lielus laikrakstus: "Russkij Vestnik" ("Krievu ziņotājs") un Moskovskija Vedomostji" ("Maskavas ziņas") un Nikolajs Daņilevskis ar savu populāro grāmatu "Krievija un Eiropa" (1869). Pastiprinājās spaidi pret presi un skolām. Izglītības ministrs grāfs Dimitrijs Tolstojs pastiprināja latīņu, sengrieķu valodas, literatūru un sevišķi dabas zinātnes, jo tā cerēja apkarot revolūcionārās tieksmes. Toties izveidojās arī vēl radikālāki novirzieni un sociālisma ideologija. Sevišķi populāri kļuva Pēteris Lavrovs un Michails Bakuņins. Lavrovs, agrākais matemātikas profesors Militārajā akadēmijā,

savas ārzemēs ar segvārdu “Mirtovs” publicētās “Vēsturiskās vēstulēs” populārizēja “iešanu tautā” un tās līmeņa celšanu un sociālisma ideju populārizēšanu. Šo “narodņiku” (“tautībnieku”) kustība bija itin plaša, bet nesekmīga.

Michails Bakuņins izbēga no Sibīrijas trimdas un apmetās Lokarno pilsētā, kur sludināja anarchisma idejas. Viņa uzskatu radikālākais pārstāvis bija S. G. Nečajevs, kas savā ārzemēs publicētajā “Tautas tiesā” cildināja asiņaino, visu sagravēju revolūciju. Viņš savus politiskos uzskatus spilgti izpaudis savā “Revolūcionāra katechismā”, kuŗu atziņa arī Bakuņins. Tā kā krievu komūnisma ideologi savā konkrētajā politikā sekojuši viņam, tad citēsim dažus viņa formulējumus: “Revolūcionāram nav ne savu interešu, ne savu darīšanu, ne arī savu jūtu, ne savas draudzības, ne arī īpašuma, pat ne sava vārda. Viņš viss pakļauts vienai vienīgai interesei, vienai domai, vienai kaislībai — revolūcijai. Revolūcionārs nicina katru doktrīnu... viņš nicina sabiedrisko domu. Viņš nicina un nīst tagadējās sabiedrības tikumību. Tikumisks viņam ir viss tas, kas veicina revolūcijas triumfu. Netikumīgs un noziedzīgs ir viss tas, kas to kavē (Salīdziniet Leņina formulējumu: “Mūsu morāle pilnīgi pakļauta proletāriata šķiru cīnas interesēm”). Visas radniecības, draudzības, pateicības un pat goda jūtas jāapspiež viņā ar vienīgo revolūcionārās darbības auksto kaislību, kuŗai katru minūti jābūt saistītai ar aukstu aplēsi. Biedriem nav cita mērķa kā tikai tautas, tas ir, melnstrādnieku atbrīvošana un viņu laime. Būdami pārliecināti, ka šī atbrīvošana un laimes sasniegšana iespējama tikai ar visu sagravēju revolūciju, biedri

ar visiem spēkiem un līdzekļiem veicinās to nelaimju un trūkumu attīstību, kas, beidzot, novedīs pie tā, ka tauta zaudēs pacietību un visi kā viens sacelsies. Ar tautas revolūciju biedri nesaprot reglamentētu kustību pēc Rietumeiropas klasiskā parauga. Tautu glābs tikai tāda revolūcija, kas pašā saknē iznīcinās katru valsts varu un sagraus visas Krievijas kārtības un šķiru tradīcijas". Lasot to, mums acu priekšā parādās Ņeņins, bet sevišķi Staļins.

Izveidojās 1876. g. vēl speciāla intelligences grupa ar nosaukumu "Zeme un Brīvība", no kuŗas atdalījās speciāla grupa "Tautas griba" ("Narodnaja Voļa", kāpēc viņus sauca par "narodovoļciem"). Tā cerēja panākt absolūtisma iznīcināšanu ar individuāla terora palīdzību. Tie vērsās pret policijas šefiem un gubernātoriem un nolēma nogalināt arī pašu caru. 1866. g. un 1880. g. mēģinājumi neizdevās, bet, beidzot, 1881. g. 13. martā terorists Ignacijs Griņevickis ar bumbu nogalināja caru Aleksandru II.

C. Aleksandra II reformu ietekme latviskos novados

Aleksandra II reformas noteica arī Latgales iedzīvotāju dzīvi, jo viņi bija iekļauti Vitjebskas guberņā. Aleksandra II reformas atbalsojas arī citos latviskos novados. Vidzemes 1849. g. likums bija apstiprināts tikai uz 6 gadiem. Reakcionārie muižnieki barona Ernesta Nolkēna vadībā sāka izstrādāt vairākus projektus kā aizkavēt zemes pārdošanu latviešu zemniekiem. Tā piem. šis pats barons savā 1857. g. Berlīnē publicētajā brošūrā "Russland hat allein noch die

Wahl" šo viedokļi formulēja šādi: "Lai labāk visa mūsu korporācija iet bojā nekā atļaut kaut vienam zemniekam iegūt īpašumu".

Jau 1849. g. likuma izstrādāšanas laikā daži muižnieki apgalvoja, ka Felkerzāma dibinātā zemnieku banka esot cirvis pie vācietības saknēm. Tāpēc vēlāk muižnieki gribēja panākt šīs bankas slēgšanu, jo tā dodot aizdevumus 60% no arkla vērtības zem 4800 rubļu, bet Vidzemes muižniekiem kredītbiedrība tikai 33,7% jeb 2700 rubļu. Faktiski nekādas konkurences nebija, jo zemnieku banka laikā no 1850-1856. g. bija varējusi kreditēt tikai 73 māju pircējus.

Vidzemes muižnieki, baidīdamies, ka zemnieku brīvībai Krievija varētu attiecināt arī uz Baltiju, steidzīgi lūdza un panāca, ka cars 1849. g. likumu jau 1860. g. 13. novembrī aptiprināja kā galīgu.

Kurzemē 30,6% zemes piederēja valstij. Tur kļaušas strauji samazinājās: ja 1854. g. vēl 34% saimnieku deva kļaušiniekus, tad 1861. g. vairs tikai 1,2%. Arī Kurzemes muižnieki, varbūt Prūsijas ietekmē, vai arī sakarā ar naudas saimniecības attīstību bija sākuši jau ap 1836. g. kļaušu vietā ievest nomu naudā un graudā. Ja 1854. g. vēl bija 55% kļaušu zemnieku, tad 1861. g. vairs tikai 20,6% un 1862. g. pat tikai 13,5%. Diemžēl muižnieku nomas bija 3 reizes lielākas par valsts nomām. Vidzemē šis process bija gausāks: 1851. g. bija 81,8% kļaušu šemnieku, 1856. g. — 77%.

1863. g. 6. septembrī cars noteica, ka kļaušas Kurzemē izbeidzamas 1867. gadā Juŗa dienā (23. aprīlī) un ka naudas līgumi slēdzami vismaz uz 12 gadiem. Lai izbeigtu "māju spridzināšanu", cars 1867. g. 13. oktobra cirkulārā norobežoja muižas un zemnieku ze-

mi. Līdz ar klaušu izbeigšanu muižniekiem atņēma arī "mājas pārmācīšanas" tiesības. Sakarā ar poļu sacelšanos cars pavēlēja 1864. g. uzlabot poļu un lietuvju zemnieku stāvokli. Baltijas muižnieki, baidīdamies no krievu valdības iejaukšanās, izstrādāja pagastu pašvaldības likuma projektu, kas ieguva likumīgu spēku 1866. g. Te jāņem vērā arī tas apstāklis, ka 1862. g. vasarā latviešu zemnieki iesniedza 120 sūdzības caram viņa viesošanās laikā. Bez tam laikā no 1861-1863. g. Baltijā bija uzliesmojuši 1200 zemnieku nemieri sakarā ar zemnieku brīvīlāšanu Krievijā. Tāpēc Baltijas muižnieki aizliedza Krievijas zemnieku brīvīlāšanas likuma tulkojuma ielāšanu Baltijā.

D. Māju iepirkšana

Saskaņā ar 1860. g. likumu muižniekiem nebija pienākuma pārdot zemniekiem zemi. Bet kad klaušas izbeidzās, muižniekiem bija vajadzīgi līdzekļi, lai uzsāktu patstāvīgu saimniekošanu ar brīvu algotu darba spēku. Tas spieda viņus pārdot vienu māju pēc otras. Uz māju pārdošanu pamudināja arī krievu valdība netiesā ceļā, jo 1854. g. Domēņu valde Baltijā sāka sadalīt valsts muižas, lai ar labiem noteikumiem tās pārdotu bezzemniekiem, priekšroku dodot, saskaņā ar 1866. g. instrukciju, pareizticīgajiem un atbrīvotiem kaŗavīriem.

Vidzemes zemnieku māju iepirkšanas attīstību notēlo landmaršals Līvens 1865. g. landtāgā: ja gandrīz 30 gados (1823-1851) Vidzemē bija pārdotas tikai 42 mājas, tad 1852. g. jau 26, 1853. g. — 33 un t. t. Tomēr

kopsummā laikā no 1852-1861. g. pārdotas tikai 346 mājas. 1864. g. bija pārdoti 3,56% māju, 1865. g. landtāga sesijas laikā — 6,13%, bet 1872. g. 25% no privāto muižnieku māju skaita.

Kurzemē Ozolmuižas barons Reķe pirmais uzsāka māju pārdošanu zemniekiem: 1864. g. jau bija pārdotas 359 mājas par 1,5 milj. rubļu, maksājot caurmērā par māju 4000rubļu. 1868. g. pārdotas jau 1321 māja par 5,1 milj. rubļu.

Ļoti rosīgi māju iepirkšana Kurzemē notika 1880-1883. gados, kad 3 gados bija pārdotas 2823 mājas. Caurmērā cena par desetinu (1,09 hekt.) līdz 1873. g. bija 87 rubļi, bet 1884. g. jau 111 rubļu. Uz 1885.g. Jura dienu jau bija pārdotas 8974 mājas jeb 76%, 1910. — gandrīz visas (99%).

Lai gan māju izpiršanas noteikumi bija smagi un maksājumi bija paredzēti 61 gada laikā, māju iepirkšana veicināja intensīvāku saimniekošanu un pakāpenisku turības pieaugšanu. Arī pēc zemnieku māju pārdošanas vairāk nekā puse no visa Baltijas zemes areāla vēl palika muižnieku īpašumā. Caurmēra Vidzemes muiža bija 80 reizes lielāka par caurmēra zemnieku sētu un 50 reizes lielāka par caurmēra Krievijas muižu. Vidzemes muižnieki atradās privilēģētā stāvoklī, jo muižas zeme bija atbrīvota no jebkādām valdības uzliktām publiskām nastām. Tādu privilēģiju nebija ne Kurzemē, ne Igaunijā. Sakarā ar Baltijas ģenerālgubernatora Zinovjeva prasību 1889. g. landtāgs nolēma, ka turpmāk arī muižas zeme samērā ar dālderu novērtējumu piedalīsies pašvaldības nodokļu maksāšanā, bet natūrā pildāmas nastas (darba klaušas) arī turpmāk jānes tikai zemnieku zemei. Tomēr A. fon

Tobīns apgalvo, ka 1890. g. Vidzemes sīkgruntniekiem bijis jāmaksā 58,9% un lielgruntniekiem tikai 41,1% no visiem nodokļiem. Kopš 60-tajiem gadiem Latvijas laukos sākās sūra, neatlaidīga cīņa par "savu kaktiņu, savu stūrīti zemes". Konstatējot, ka pēdējos 30 gados Vidzemes latviešu un igauņu zemnieki varējuši ik gadus nomaksāt ap 4,5 milj. rubļu, ģenerālgubernātors Zinovjevs (1885-1895) izsakās šādi: "Šie un citi skaitļi dod pietiekami skaidru liecību par Vidzemes zemnieku nesalīdzināmo spēku, izturību un rakstura stingrumu. Ar to viņi būtiski atšķiras no krievu zemniekiem. Pateicoties aizliegumam dalīt zemnieku mājas, šejienes saimnieki sasniedz tik augtu labklājības līmeni, kādu Iekškrievijas zemnieki nevar pat iedomāties. Bargā vācu barona skolā Vidzemes zemnieks ar grūtu darbu, bez jebkādas palīdzības no ārienes, ciešot ilgstošu trūkumu, izturot muižu racionālās saimniecības konkurenci, ieguva savu māju par dzimtu. Komūnālās zemes trūkums ieaudzināja pārliecību, ka viņam jāpaļaujas tikai uz paša spēkiem, kas savukārt attīstīja viņa individuālismu un patstāvību."

DIVDESMITĀ NODAĻA

*Valdemārs, Alunāns un Barons Tērbatā un Pēterpilī.
"Pēterburgas Avīzes"*

A. Latviešu tautas atmodas sākums

Pirms nedaudz gadiem — 1956. gadā varējām atcerēties latviešu tautas atmodas laikmeta sākumu pirms 100 gadiem, jo 1856. g. iznāca Juŗa Alunāna "Dziesmiņas", kurās viņš cildina latviešus kā zemnieku tautu un sludināja cīņu pret latviešu tautas brīvības apspiedējiem. Tai pašā gadā sāka iznākt latviešu laikraksts "Mājas viesis" Anŗa Leitāna vadībā. Sākumā šis laikraksts ievietoja rakstus ar tautisku nokrāsu. Tā, piem., dzejolī "Latviešu biedrība" cildināti tie izglītotie latvieši, kas turas pie savas tautības. Dzejolis beidzas ar šādiem zīmīgiem vārdiem:

Mēs latvieši!
Un pie ŗi vārda
Mēs mūŗam draugi paliksim.
Kas tautas godu kāŗam spārda,
To vārguli noŗēlosim.

ŗeit pants gan mazliet klibo, bet svarīgas ir dedzīgi izteiktās domas. ŗai laikrakstā Juris Alunāns cīnījās par kalpu saimnieciskā stāvokļa uzlaboŗanu, par viņu gara izkopŗanu ar derīgu grāmatu lasīŗanu, un seviŗķi cildināja latvieŗu valodu. Kriŗjānis Barons

centās populārizēt dabas zinātniskās atziņas. Tomēr Leitāns drīz vien mainīja laikraksta virzienu, pakļaudamies vācu ietekmei. Tāpēc jau 1860. g. Juris Alunāns rakstīja:

Čuči, M(ājas) V(iesi), čuči,
Īsu, sūru mūžiņu.
Uzgūlušies smagi kluči,
Spiež tam ārā dzīvību.

Ar 1856. g. parasti saista arī Tērbatas studentu pulciņa nodibināšanos, lai gan pareizāk to saistīt jau ar 1855. g., kā tas redzams no speciālas publikācijas "Latvieši un latvietes Krievijas augstskolās," kas gan anonīmi publicēta 1908. g. H. Alunāna spiestuvē. Tomēr pulciņa dzīvē visrosīgākais bija tieši 1856. gads, kad Tērbatā ieradās Juris Alunāns un Krišjānis Barons. Ar 1854. g. saistās arī zīmīgais fakts ne tikai paša Krišjāņa Valdemāra dzīvē, bet arī visā latviešu tautas atmodas attīstībā, kad Valdemārs pie savām durvīm piesprauda vizītkarti ar šādu tekstu: "C. Waldemar, stud. cam., latvietis". Te jāpiezīmē, ka Valdemārs studēja tautsaimniecību, ko toreiz sauca par kamerālzinātnēm. Piespraustais vārds "latvietis" bija īsts izaicinājums vāciešiem, jo tie atzina, ka Baltijā ir tikai viena vienīga kultūra, un tā ir vācu kultūra, un līdz ar to tas bija ciņas sauciens pēc sociālās vienlīdzības, kā arī mēģinājums atgriezt pie latvietības tā saucāmos kaunīgos latviešus.

Par tautas atmodas laikmeta beigām uzskata 1893. g., kad publicists J. Jansons (O. Brauns) Jelgavā nolasīja savu referātu "Domas par jaunlaiku literā-

tūru", kurā tas nostājās pret sentimentālo romantismu, un līdz ar to populārizēja tā sauc. "Jauno strāvu".

Latviešu tautas atmodas laikmetu parasti iedala 3 posmos:

Pirmais, jeb sagatavošanas posms no 1856. g. — 1868. g. kad nodibinājās Rīgas latviešu biedrība un sāka iznākt Baltijas vēstnesis Bernharda Dīriķa vadībā.

Otrs posms, ziedu laiki, no 1868. g. — 1880. g., kad notika otri vispārējie dziesmu svētki.

Trešais posms, apsīkšanas laiks, 1880. g. — 1893. g.

Man šķiet, ka pareizāk būtu pirmo posmu noslēgt ar 1875. g., jo līdz šim gadam Rīgas latviešu biedrībā norisinājās cīņas "literātu" un "saimniecības vīru" starpā, tā ka pat biedrības pastāvēšana bija apdraudē, bet ziedu laiki būtu saistāmi ar Krišjāņa Kalniņa vadību Rīgas latv. biedrībā (1875-1885) un trešais posms, atplūdu laiks, būtu no 1885-1893. g., pareizāk pat līdz 1918. g.

B. Romantisms un tautu atmoda

Vispirms tuvāk pakavēsimies pie pirmā posma. Pirms tam apskatīsim šīs kustības idejiskos pamatus. Beigās atzīmēsim šīs kustības nozīmi.

Ļoti izplatīts ir uzskats, ka latviešu tautas atmodas kustība saistāma ar apgaismes laikmeta ideologiju. Nevarētu teikt, ka šim uzskatam nebūtu nekāda pamata. Ja atceramies, ka apgaismes laikmets ir Vakareiropas kultūras dzīves atbrīvošanās no katoļu baznīcas aizbildniecības, pilnīga uzticēšanās prātam un zināt-

nei un cenšanās pārveidot dzīvi saskaņā ar prāta atzinumiem, tad jāsaprot, ka šai kustībai ir zināma nozīme kā turpmāko politiski sociālo cīņu sagatavotājai. Tomēr apgaismes kustība pēc būtības bija kosmopolitiska un līdz ar to nevarēja veicināt nacionālo kustību. Tāpēc pareizāk ir mūsu tautas atmodas kustību saistīt ar romantisma kustību, sevišķi ar vācu romantisma kustības pirmo posmu, ar tā saucāmo "Vētras un dziņas laikmetu", lai gan vācu "Sturm und Drang" pareizāk būtu tulkot kā "Vētras un trauksmes laikmetu." Pie šī laikmeta ideoloģijas izveidošanās ļoti lieli nopelni ir vācu dzejniekam Johannam Gotfrīdam Herderam. Rakturīgi, ka viņa pamatuzskati izveidojušies tieši mūsu zemē. Kā zināms, Herders no 1764. g. — 1769. g. dzīvoja Rīgā, kur darbojās kā skolotājs, mācītājs un literāts. Novērojot 1765. g. kāda sava drauga muižinā pie Ķīšežera latviešu līgo svētkus, viņš bija pārsteigts, ka nebrīvai tautai var būt tāds garīgs modrums, kas izpaužas šais svētkos. Tā viņam radās svētīgā doma, ka blakus tai kultūrai, kas uzplaukst pie galmiem un atspoguļo tikai aristokrātu garu, arī plašām tautas masām ir sava kultūra. Tā viņam radās interese par latviešu un citu tautu tautas dziesmām. Tā izveidojās viņa grāmata "Volkslieder untermischtern anderen Stuecken," kas iespiesta 1778-79. g. (Vēlākos izdevumos šī grāmata pārdēvēta par "Stimmen der Voelker in Liedern"). Tur sakopoti dažādu tautas dziesmu tulkojumi. Viņš pasvīturo latviešu tautas mīlestību uz dziedāšanu un dzeju, viņu lielās improvizācijas spējas, viņu mīlestības dziesmu īpatnības, jo viņi "ieliek visu maiģumu, uz kādu vien ir spējīga mīlētāja melancholija, un aprakta visus pārdzīvojumus jūtīgajā sirdī tik

mākslinieciskā veidā, ka viņu dziesma mūs dziļi satricē". Vācu valoda esot kā baznīcas zvans, bet latviešu kā galda zvaniņš: latviešu tautas gēnijs esot idilisks gēnijs. Ļoti atzinīgi viņš atsaucas arī par latviešu mīklām. Viņš saka: Lasītāji brīnīsies, ka šai tautai, kas palikusi bez izglītības un kultūras, ir pierādījumi par savu attapību, kas darītu godu visgudrākajai nācijai: latviešiem ir mīklas, kam ir visas īstas mīklas īpašības." Herdera idejas ir ļoti dziļi ietekmējušas vācu slavenu dzejnieku Johannu Volfgangu Ģēti, bet viņš pats ir guvis vērtīgus ierosinājumus no vācu rakstnieka Johanna Georga Hamana, ko parasti dēvē par "Ziemeļu magu." Herders un Ģēte kopā ar vēsturnieku Justu Mozeru publicēja eseju krājumu "Von deutscher Art und Kunst"; einige fliegende Blaetter" (par vācu mākslu un stilu; dažas atraisījušās lapas). Šai grāmatā šie trīs autori izteic romantisma garu un cildina vācu tautas dziemas, gotisko architektūru un Šekspīra lugas.

Romantismam, kas valdīja Eiropas gara dzīvē 18. g. s. beigās un 19. g. s. pirmā ceturksnī, raksturīga viduslaiku ideālizācija, jūsmošana par dabu, kā arī mistiskā elementa pasvīturošana un mākslinieciskās jaunradīšanas cildināšana. Ar laiku šai kustībā izveidojās personības kults jeb individuālisms, jūtu dzīves pārmērīga pasvīturošana jeb sentimentālisms un cenšanās dzīvot saskaņā ar dabas likumiem un dzīves formu vienkāršošana jeb dabiskums. Tā kā Herders un Ģēte dzīvoja Strasburgā, kur krustojās vācu un franču intereses, tad ar laiku attīstījās vēl kāds elements — spilgts nacionālisms. Šī romantisma kustība, kas iedvesmoja Prūsiju nacionālai cīņai pret Napoleo-

nu un frančiem, vēlāk arī idejiski stipri ietekmēja vācu varai pakļautās tautas Baltijā.

C. Krišjānis Valdemārs

Pārejot pie latviešu tautas atmodas sagatavošanas posmā, es gribu paskaidrot, ka es nedomāju pakavēties pie šī laikmeta darbinieku sīkākiem biogrāfiskajiem datiem, bet pasvītrot tikai nozīmīgākos momentus viņu dzīvē un darbībā.

Centrālo vietu viņu vidū ieņem Krišjānis Valdemārs, kuŗu droši varētu nosaukt par latviešu tautisko centienu tēvu. Valdemārs ir kurzemnieks, nāk no Talsu apriņķa, dzimis Ārlavas pagastā. Jau piecu gadu vecumā viņš iemācījās lasīt. Vēlāk Valdemāru gimene pārcēlās uz Sasmaku, ko Latvijas laikā nosauca par Valdemārpili. Viņš ir mācījies Sasmakā un pēc tam beidzis Lubezeres draudzes skolu, kur labi piesavinājies vācu valodu un citas zinības. No šīs skolas viņš izbraucis ekskursijā uz Roju, pie kam pirmais iespaids no jūras bijis tik grandiozs, ka ar to, varbūt, arī izskaidrojama viņa vēlākā interese par jūrniecību. Savas patstāvīgās dzīves gaitas viņš sāka kā pagasta rakstvedis Lielbērstelē, tad turpināja Rundālē un Ēdolē. Šeit viņš izveidojis nelielu bibliotēku, pulcinājis apkārtnes jauniešus uz pārrunām, un, lai šīs sanāksmes legalizētu, viņš nodibinājis Baltijas jūras izsmelšanas biedrību. Šī pulciņa biedru vidū ir bijis arī Andrejs Spāģis, kas vēlāk bija dedzīgs cīnītājs par Kurzemes zemnieku tiesiskā un saimnieciskā stāvokļa uzlabošanu. Biedrības protokoli rakstīti humoristiskā garā. Pirmā

protokolā rakstīts: "Sapulce nolēma izrakt jūras malā kādu bedrīti un jūru tur ielaist." Nākamā protokolā lasāms: "Kad jūra tur nav sagājusi, tad rakt vēl otru bedrīti"; trešajā: "Dzert pudeli alus, varbūt, ka jūra tad bedrītēs saietu"; ceturtā: "Dzert divas pudeles alus" u. t. t. Pret šo biedrības darbību muižnieki iesnieguši sūdzību, jo te gribot kādu daļu no Baltijas jūras nosūsināt, lai jauno brīvo zemi pārdotu zemniekiem, jo tiesība zemi pārvaldīt Kurzemē piederot vienīgi muižniekiem. Bet tiesas priekšā viņi atzinušies savā noziegumā, kādēļ tie sodīti tikai ar brīdinājumu. Vēlāk Valdemāram radās laimīga ideja, kas nesa lielu svētību viņa personīgajā dzīvē un ir arī nozīmīga visas latviešu tautas atmodas kustībā. Viņš iesniedza Baltijas ģenerālgubernātoram kņazam Suvorovam lūgumu, lai tas viņam palīdz tālāk izglītoties. Tā viņš 1849. g. 24 gadu vecumā iekļuva Liepājas ģimnazijā. Varam iedomāties, kā jutās divdesmit četrus gadus vecais jauneklis citu daudz jaunāku klases biedru vidū. Domādams par savu tautiešu kultūras līmeņa pacelšanu, viņš jau Liepājas ģimnazijas laikā 1852. g. publicēja savus "300 stāstiņus". 1854. g. Valdemārs iestājās Tērbatas universitātē, lai studētu tautsaimniecību. Viņš te 1855. g. nodibināja tā sauc. "Latviešu vakarus". Pēc vācu ziņām, kas atrodamas grāmatā "Fuenfzig Jahre Russischer Verwaltung in drei Baltischen Provinzen", Leipzig, 1883., ko sarakstījis publicists Buchholes, no trīsdesmit toreiz Tērbatā studējošiem latviešiem šāis sanāksmēs piedalījušies četrpadsmit studentu. Bez Valdemāra tur vēl piedalījušies Alunāns, Barons, Bērziņš, Freibergs, Getlers, Grīnhofs, Hess, Jurjāns, Kalniņš, Zakranovičs, Zonnenbergs un Viņķis.

No šiem četrpadsmit studentiem, pēc kādas citas informācijas, Hess nav bijis vakarniekos. Arī Viņķis gan bijis korporācijas Fraternitas Academica biedrs, bet pie vakarniekiem nepiederējis. Toties pie vakarniekiem vēl piederēja stud. Zīverts, kas universitāti beidzis, pēc tam iestājies Mežu akadēmijā Pēterburgā un pēc tam bijis kroņa mežkungs Krievijā. Kāds no šo sanāksmju dalībniekiem raksta: "Mūsu pirmie latviešu vakari Tērbatā nebija nekāda nošķirošanās no citiem studentiem, vakaru dalībnieki piederēja pie pastāvošām korporācijām un piedalījās visparīgi studentu dzīvē". Kad vēlāk nodibinājās jauna korporācija Fraternitas Academica Dorpatensis, tad visi vakarnieki iestājās kā dibinātāji šai korporācijā, kur daži no tiem (Valdemārs, Zakranovics un citi) izpildīja svarīgus amatus.

Kā izskaidrojams Tērbatas latviešu studentu pulciņa īsais mūžs, jo jau 1857. g. 7. okt. tas iekļāvās jaunnodibinātajā korporācijā Fraternitas Academica Dorpatensis?

Pēc Kr. Barona vēstules M. Rinkai spriežot, šī jaunā vispārīgā korporācija atmeta dažas novecojušās studentu dzīves formas un gribēja vairāk rūpēties par zinātniskiem un progresīviem centieniem. E. Ķiploks šo soli izskaidro šādi: "Vakarnieku iestāšanās korporācijā notika, liekas, tādēļ, ka pieaugot dalībnieku skaitam, radās vajadzība pēc noteiktas sadzīves kārtības, apvienošanās formas ar plašākiem mērķiem (parallele: no Tērbatas latviešu rakstniecības vakariem izauga latviešu korporācija Lettonia.)". Eventuāli otrs motīvs vēlēšanās legalizēties, atrast sanāksmes oficiālo formu sakarā ar administrācijas spaidiem.

Pēc universitātes beigšanas 1858. g. Valdemārs dodas uz Pēterburgu. Šķiroties, korporācija dāvina viņam albumu, kur korporācijas locekļi izdara savus ierakstus. Tā radies Kr. Barona dzejolis "Kalna strauts", kas vēlāk pazīstams ar virsrakstu "Upe un cilvēka dzīve". Latviešu vakarnieku pulciņš izklist. Vienīgi Valdemārs, Alunāns un Barons turpina cīnīties par latviešu lietu. Zīverss un Zonnenbergs aizgāja uz Iekškrieviju un kādu laiku vēl uzturēja sakarus ar Valdemāra grupu. Baltijā palikušie vai nu aplūsa kā piem. Getlers, Hess, Kurševics, vai pieslējās vāciešiem, kā piem. Freibergs un Zakranovics, pie kam pēdējais pat kļuva par sīvu latviešu nacionālistu apkarotāju.

Latviešu studentu pulciņš isajā mūžā veica ļoti daudz. Šaīš vakaros latviešu studenti, pēc Kr. Barona liecības, pārrunāja un pārsprieda Baltijas un latviešu dzīvi, apstākļus, trūkumus un vajadzības, vingrinājās latviešu rakstniecībā un apņēmas katrs pēc iespējas strādāt, lai izglītība un pārticība tautā vairotos. Viņi sniedza tautai savas atziņas gan laikrakstos, gan arī sevišķās brošūrās, kāda piem. bija "Sēta, Daba un Pasaule". Kad 1856. g. nodibinājas "Mājas Viesis" Anša Leitāna vadībā, tad tērbatnieki, kuņus vācietis Gustavs Braže bija nokristījis par jaunlatviešiem, piedalījās šai laikrakstā ar saviem gara ražojumiem.

D. Cauniša pulciņš Rīgā

Gandrīz vienā laikā ar Tērbatas studentu pulciņu arī Rīgā nodibinājās Juŗa Cauniša pulciņš, kuŗam

arī liela nozīme latviešu garīgo interešu modināšanā. Tā kā Caunīties darbojās par skolotāju Georga Ādolda Tilo fabriķa skolā, ko tās īpašnieks bija ierīkojis savu strādnieku bērniem, tad vispirms dažus vārdus par šo īpatnējo fabrikantu. Tas ir bijis ļoti plaša tīri amerikāniska vērēna cilvēks. Ziņas par viņu un vispārīgi par latviešu atmodas laikmeta pirmo posmu sniedz A. Deglavs savā grāmatā "Latviešu attīstības solis no 1848. g. līdz 1875. g." Viņš nodibinājis biržas banku un bijis tās pirmais prezidents. Piedalījies arī Daugavpils un Jelgavas dzelzceļa, kā arī Rīgas politehniskā institūta dibināšanā. Viņš nodibinājis Vestfāles drāšu fabriķu Rīgā un uzcēlis arī Ilguciema akciju alus darinātavu. Ja viņš kādu ideju atradis par derīgu, viņu nekādi naudas upuri nav varējuši atturēt no tās realizēšanas. Tā piem. Mārtiņa baznīcas tuvumā, Āgenskalnā, atradies liels šmilšu kalns, kas vējainā laikā apputinājis baznīcēnus ar smiltīm. Šo kalnu viņš vispārības labā ar saviem privātajiem līdzekļiem licis norakt un aizgādāt prom. Viņš ataicinājis no Anglijas mācītu zemkopi, lai tas palīdzētu padarīt Zasuļauka smilšu klajumus par auglīgiem dārziem un tīrumiem. Lielu ievērību un atzinību izpelnījušās viņa govīs: lopi bijuši tik labi kopti, spodrināti un tīrīti, ka dažs labs lielgruntnieks izsauciesē "Tās jau nav govīs, tās ir freilenes." Kad 1848. g. Rīgā plosījusies cholēras epidēmija, viņš pa sērgas laiku licis pasniegt saviem strādniekiem veselīgas pusdienas, kas turpat gatavotas, ievērojot visas higiēnas prasības. Tā kā toreiz ārsti izteikušies negatīvi par toreizējo skābo maizi, viņš nodibinājis maizes fabriķu un sācis ražot tā sauc. plucināto maizi, kas vēlāk kļuvusi ļoti izplatīta.

Lai rupētos par savu strādnieku garīgā līmeņa pacelšanu, viņš nolēmis uzturēt viņu bērniem skolu un skolotāju. Pašiem strādniekiem viņš atļāva ievēlēt skolas priekšnieku, par kādu tie izraudzīja Mārtiņu Balodi, kas vēlāk bija rosīgs Rīgas latviešu biedrības darbinieks. Vēl lielāka nozīme piešķirama tam apstāklim, ka par skolotāju šai skolā 1853. g. kļuva Juris Caunītis, kas bija beidzis Valmieras skolotāju semināru un bijis slavenā pedagoga un skolas direktora Jāņa Cimzes audzēknis. Caunītis centās dabūt līdzekļus no fabrikas īpašnieka arī svētdienas skolas nodibināšanai un bibliotēkas ierīkošanai. Tāpat viņš vēlējās ierīkot bumbotavu, lai dotu iespēju fabrikas strādniekiem derīgai laika pakavēšanai un gara atspirdzināšanai svētdienās. Kad Caunītis savu lūgumu bieži atkārtojis, bet Tilo arvien to aizmirsis, jo bijis pārāk aizņemts ar citām lietām, tad kādreiz viņš pussaidzis teicis Caunītim: “Jūs, Caunīša kungs, esiet vidzemnieks un vidzemnieki ir līdzīgi sievām. Arī sievas, ko iedomājušās, neliekas ātrāk mierā, līdz sasniegušas savu nolūku un kaut arī viņas mocītu vīru ar to ikdienas”. Bet nākamās nedēļās Caunītis dabūjis līdzekļus tiklab bumbotavai, kā arī svētdienas skolai un bibliotēkai.

Caunītis izveidoja dziedāšanas vakarus. Tā pakāpeniski nodibinājās viņa pulciņš, kurā bija 17 dalībnieku. Viņu nolūks bijis biedrot Rīgas latviešus, modināt tautas mīlestību un pašapziņu, cīnīties kopējiem spēkiem par latviešu tautas tiesībām. Raksturīgi ir pulciņa dalībnieka Johana Rātmindera vārdi: “Cik priecīgs es esmu, ja es satieku kādu latvieti un lai viņš būtu arī diezin cik noplīsis, diezin cik nabags,

kaut jele mūs latviešus visus varētu dabūt zem vienas cepures!" Tagad šie vārdi varētu izlikties pārāk sentimentāli, bet toreiz citādu latvieti jau satikt gandrīz nemaz nebija domājams: katrs viens, kam labākas drēbes mugurā (un ja viņš tās gribēja arī turpmāk valkāt) toreiz slēpās vācu ādā. Ja kāds Rīgas latviešu tirgotājs uzdrošinātos uzdoties par latvieti, tad ar viņu vairs neviens nebūtu ielaidies veikala darīšanās un viņam droši būtu bijis jāiet bojā. Tas pats ar amatniekiem. Pat kalpotāji kropļoja savu tēvu valodu, gribēdami parādīt, ka tie nav dzimuši latvieši. Arī latviešu zemnieku vidū bija sastopami šādi tipi, kā tas spilgti parādīts populāraja švauksta tipā brāļu Kaudziņu "Mērnīeku laikos". Tomēr tauta nicināja un izsmēja tos, kas norāda, ka tieši laukos latviešu nacionālā apziņa bija īstāka nekā pilsētās. Gan muižas ļaudis centās gandrīz visi "buldurēt" vāciski, kā to pasvītro arī Augusts Deglavs savā romānā "Rīgā". Ja kāds latvietis uzdevās par vācieti un vēlāk atklājās viņa tautība, tad viņu izstūma no vācu sabiedrības. Kādu raksturīgu piemēru šai ziņā mīņ Augusts Deglavs savā grāmatā "Latviešu attīstības solis no 1848. g. līdz 1875. g."

"Kādā veikalā strādājis par komiju kāds Horns, kas vēlāk kļuvis par veikalvedi. Kādā dienā tur ieradusies kāda lauku māmiņa un gribējusi satikt savu dēlu Stabulīti. Neviens šādu personu nepazīst, arī piesarkušais Horns nevar nekā paskaidrot. Vecenīte aiziet, bet pēc kāda laika viņai seko arī Horns, aizved viņu uz kādu viesnīcu parunāties. Protams, viņš ir pats meklētais Stabulīte, kuŗu māte, redzot pēc tik ilgiem gadiem, nevarēja pazīt. Tiklīdz Horns izgāja no veikala,

personāls noprata, ka Horns ir Stabulītes tulkojums vācu valodā. No šīs dienas sākot, Hornam līdz apnikumiem bija jādzird valodas par Stabulīti. Jo vairāk viņš dusmojās, jo biežāk runāja par Stabulīti, vai, vismaz, uzsvilpoja. Horns, aiz kauna un dusmām nevarēdams vairs tur tverties, pieņēmis citu vietu, bet Stabulītes slava gāja viņam līdz; tas pats bija arī trešā vietā, līdz, beidzot, viņš staigāja apkārt pa krogiem, mēģinādams noslīcināt savas bēdas alkoholā, un noslīdēja par gluži morāliski pagrimušu cilvēku.”

Cauniša pulciņā bija radusies doma nodibināt latviešu krājaizdevu sabiedrību, pie kam, šo domu motivējot, Pēteris Hans izteicies: “Ja katrs latvietis dotu tikai pa rubulim, mēs varētu tad nopirkt visu Vidzemi.” Un tomēr no šī labā nodoma nekas neiznāca.

Lielākā rosība Rīgas gara dzīvē radās ap 1858. g., kad Rīgā ieradās Bernhards Dīriķis. Viņš bija beidzis Pēterburgas skolotāju institūtu un bija darbojies ilgāku laiku par skolotāju Ārensburgā Sāmsalā Igaunijā. 1858. g. viņš sāka darboties par ierēdni kamerāltiesā. 1860. g. viņš sarakstīja pirmo latviešu rakstniecības vēsturi. Dīriķis bija uzņēmis sakarus ar Cauniša pulciņu un kopā ar Caunīti un Kasparu Biezbārdi (1806-1886), kas toreiz darbojās par vācu valodas skolotāju Rīgas garīgajā seminārā, nolēma dibināt latviešu literāro biedrību. Dīriķis darīja savu nodomu zināmu Baltijas ģenerālgubernātoram kņazam Suvorovam. Kņazs bijis ļoti laipns, saņēmis viņu pilnīgi kā viesi, pasniedzis viņam krēslu un piedāvājis cigāru. Cita starpā jāpiezīmē, ka tieši šis ģenerālgubernātors bija licis noārdīt Rīgas viduslaiku mūrus, tā simbolizēdams jaunā laikmeta iestāšanos. Kņazs Suvorovs soli-

jis vislielāko pretimnākšanu. Sakarā ar to Dīriķis, Caunītis un Biezbārdis ķērušies pie statūtu izstrādāšanas, kas prasījies ilgāku laiku, jo domstarpības bijušas lielas. 1860. g. Krišjānis Valdemārs krievu valdības uzdevumā apceļojis Baltijas jūras piekrasti. Kādu laiku Rīgā uzturēdamies, viņš bija apmeties Londonas viesnīcā, kur Dīriķis viņu apmeklēja un ar viņu iepazinās. Tā kā viens no Caunīša pulciņa dalībniekiem Dīriķa draugs Aleksandrs Reže bija Baltās muižas nomnieks, viņš uz savu vārda dienu 30. augustā uzaicināja visu Caunīša pulciņu, Dīriķi un Biezbārdi, kas gan bija aizkavēts ierasties. Toties Dīriķis bija uzaicinājis sev līdz arī Valdemāru. Līdz ar to tikuši galīgi pieņemti biedrības statūti un tos parakstījuši apm. 50 latviešu. Iesniegumu viņi motivēja ar to, ka iesniedzēji, mācīti un izglītoti latvieši, gribot izkopt savu valodu, ka arī attīstīt savu rakstniecību, ko viņi kā dzimuši latvieši apzinoties spējīgi sekmīgāk veikt nekā līdzšinējā Jelgavas latviešu literāriskā biedrībā (dibināta 1824)), kurā neesot neviena dzimuša latvieša.

Baltijas ģenerālgubernātors uzdeva viceģubernātoram Kubem šo lietu virzīt uz priekšu, bet viņš šo lietu novilcināja, un, kad kņaza Suvorova vietā nāca par ģenerālgubernatoru kņazs Līvens, viņš iesniegumu noraidīja. Viņš aizrādīja uz to, ka latviešiem jau pastāvēt tāda biedrība, kas arī paskaidrojusi, ka šī biedrība visus tos, kas viņai blakus te Rīgā gribot dibināt literāru biedrību, uzņemot savā pulkā bez balsošanas. Tā tad cerības bija veltīgas. Viņi, protams, arī neiestājās Latviešu draugu biedrībā. Viņu rindas drīz vien kļuva retākas, jo jau 1861. g. mira Juris Caunītis sava mūža trīsdesmit sestajā gadā. Viņš bija ērgel-

nieks reformātu baznīcā. Kādā februāra svētdienā viņš aizkavējies, pārāk steidzies uz baznīcu un ļoti nosvidis. Pie ērgeļu spēlēšanas viņš novilcis savu kažoku un aukstajā baznīcā sasaldējies. Pēc sešām nedēļām viņš miris. Tilo izsludinājis visai fabrikai sēru dienu. Liels bijis toreiz pārsteigums Mārtaņa baznīcas kapos, kad pēc izvadīšanas ceremonijas, ko vadījis mācītājs Roberts Starks vācu valodā, pie kapa kopiņas parādījies Kaspars Biezbārdis un teicis atvadu vārdus latviešu valodā: "Kauču Tu gan esi miris, tomēr Tavi darbi nezudīs." Šie vārdi bijuši viņa runas kodols. Toreiz tas ir bijis nedzirdēts brīnums, ka labās drebēs gērbies inteligents cilvēks, kas, bez šaubām, mācējies runāt arī vāciski, tomēr runājis vienkāršā "bauru" valodā. Šis notikums ticis plaši pārrunāts Rīgas vācu aprindās.

Līdztekus Dīriķis un Valdemārs domāja par pavisam jauna laikraksta dibināšanu. Pirmais nodoms bija izdot to Rīgā Dīriķa redakcijā. Tomēr Valdemārs, kas šai lietā pūlējās pie valdības aprindām, lai dabūtu koncesiju, bija panācis to, ka šo laikrakstu cenzētu Pēterburgas cenzors. Kad jaunā laikraksta veicinātāji sapulcējās "Dohio" viesnīcā Vasilija salā Pēterpilī, tad Valdemārs izskaidroja, ka šo laikrakstu izdevīgāk izdot Pēterburgā nekā Rīgā. Arī agrāk paredzēto nosaukumu "Atbalss" atvietoja ar neitrālāku nosaukumu "Pēterburgas latviešu avīze." Ar šādu vārdu būšot vieglāk dabūjama koncesija un arī tā nesacelšot jau iepriekš zināmās aprindās lielu uzbudinājumu. Dalībnieki saziņēja jaunajam laikrakstam arī vajadzīgos līdzekļus, pie kam kāds latviešu tirgotājs Bušs viens pats šim nolūkam ziedoja 500 rubļu. Pēc goda mielasta izraudzīja arī jaunā laikraksta redaktorus. Valdemārs, būdams

ši laikraksta cenzors, nevarēja šo amatu pieņemt, vai, vismaz, atklāti kā redaktors parakstīties, un tāpēc viņa vietā ievēlēja Juri Alunānu un par otru līdzstrādnieku Krišjāni Baronu, kas abi bija viņa studiju biedri.

E. Juris Alunāns

Juŗa Alunāna mūŗs bija ļoti īss, tikai trīsdesmit divi gadi (1832-1864). Viņš ir mācījies Jelgavas apriņķa skolā un ģimnazijā, studējis vecās valodas, pēc tam tautsaimniecību Tēŗbatā, vēlāk meŗkopību Pēterburgā. Viņš ar saviem romieŗu un vācu klasiķu tulkojumiem ir centies pierādīt, ka arī latvieŗu “zemnieku valodā” var izteikt tādas paŗas domas un jūtas kā citās, un pie tam nevainojamā dzejiskā formā. Viņš piemināms arī kā viens no dedzīgākājiem cīnītājiem par latvieŗu nacionālo paŗapziņu. Ar savu ģeniālo valodas nojautu viņš darinājis ap 500 latvieŗu jaunvārdus, kas, pa lielākai daļai, ātri pārgāja ikdienas valodā. Ar savu rakstu “Sēta, Daba, Pasaule” viņš populārizēja dabas zinātnes un tautsaimniecību. No viņa tulkojumiem seviŗķi populāri ir bijuŗi Ūlanda dzejolis “Kapsēta tur kalna galā” un čehu dzejnieka Fr. Čelakovska dzejolis “Nevis slinkojot un pūstot”. Lai ģan Juris Alunāns bija pirmais “Pēterburgas aviŗu” redaktors, tomēr viņš drīz vien saslima, varbūt nepanezdamus Pēterburgas bargo klimatu un trūcīgās pārtikas dēļ. Viņš ārstējās Novo-Ļisinas muiŗā (Pēterburgas ģubernā) un jau 1864. ģ. mira.

F. Krišjānis Barons

Tā tad par faktisko "Pēterburgas avižu" redaktoru uzskatāms Krišjānis Barons. Plašāku pētījumu par viņa dzīvi un darbību publicējis Artūrs Baumanis. Viņa mūžs ir bijis ļoti garš (1835-1923), tā tad 88 g. Viņš dzimis Zemgalē Struteles muižā, Tukuma apriņķī. Tur viņa tēvs Juris bijis izraudzīts par vagaru pret viņa paša gribu. Strutelē Baroni nodzīvoja tikai 4 gadus, jo muižnieks Franks nomira, bet viņa muižas pārvaldnieks HERNERS drīz pēc tam (pēc diviem gadiem) pārcēlās uz Īles muižu, Jelgavas apriņķī. Bet arī Īles laikiem drīz atnāca gals. HERNERS gribēja pirkt Griezes muižu, Ventas kreisā krastā, augšup Nīgrandei un aizsūtīja Juri Baronu apskatīt šo muižu. Atpakaļceļā gadījās tā, ka ledus Ventā pārrāva prāmja tauvu, un plosts apgāzās. Visus gan izglāba, bet Juris Barons bija ledainā ūdenī tā pārsalis, ka pēc mēneša mira 48. g. vecumā. Sākumā par Krišjāni gādā viņa māte, bet pēc tam viņa māsa Kristīne, kas bija Dundagas muižā par moderi un vēlāk apprecējās ar šīs muižas vagaru Kārlī Kronbergu. Krišjānis Barons apmeklēja Kubula skolu Dundagā, kur daudz vērtīgu ierosinājumu guva no saviem skolotājiem — rakstnieka Ernesta Dinsberga un Friča Mālberga. Pēc tam viņš mācījās Ventspils apriņķa skolā. Tas bija 1848. g. rudenī. Lai labāk varētu iedomāties tā laika mazpilsētas dzīvi, citēsim kādu vietu no Barona atmiņām par Ventspili: "Tolaik tik viens ielas gabals baznīcas priekšā lepojās ar savu apaļu laukakmeņu, nelīdzenu, bedrainu brugi. Kājniekiem gareniski pa pašu ielas vidu bija labu soli atstātu viens no otra nolikti lieli, plakani akmeņi,

kas augstāki pacēlās par pašu brugi. Pa tiem gājējs, veikli balansēdams, lēkāja no viena platakmeņa uz otru. To prata un spēja godam izdarīt tikai īsti vecs ventspilnieks; svešnieks atrada par labāku brist pa dubļiem nekā šādu laipu laipot. Kritisks stāvoklis radās, kad divi pretimgājēji satikās. Tas beidzās allaž tā, ka vienmēr viens no tiem dabūja pa dubļiem pabradāties, ja ne pat pavīlāties. Trotuāru gar ielas malām, zinams, arī nekādu nebija; ielu ierobežoja zemi nameļi, kuŗu durvis un logi atvērās taisni uz ielu. Tāpēc nereti gadījās, ka garām gājējam iznācējs no nama ar durvīm ieģrūda sānos vai nosita tam cepuri no galvas". Pa ielu laipodams, arī Barons reiz izsitis netišām žīdu rabinam rūti. Līdz ar to mēs redzam, cik strauji dzīve progresējusi pēdējos simts gados, bet pašlaik mūsu dzimtenē komunistu varā tā atkal atsviesta atpakaļ, varbūt, tā laika līmeni, dažās nozarēs pat vēl vairāk. Krišjāņa Barona dzīve Ventspilī ir bijusi smaga. Jau bijis nodoms iemācīt viņu par galdnieku. Bet tad apriņķa skolas skolotājs Kulbergis piesolījis viņam brīvu panziju, bet viņam par to bijis jāizpilda kalpones darbi, jo skolotāja sieva nevarējusi satikt ar kalponēm. Ventspilnieku zēniem izlikušies dīvaini Krišjāņa zābaki ar lieliem stulmiem. Viņi stāigājuši tam pakal un metuši aiz stulmiem akmeņus. Bet Barons ticis ar tiem galā. Kad Barons jau taisījis skolu nobeigt 1851. g., Ventspilī ieradās Baltijas ģenerālgubernātors kņazs Suvorovs. Viņš apjautājies pēc spējīgākiem skolēniem un viņam ieteica Baronu. Viņš uzaicinājis Dundagas muižas īpašnieku Ostensakenu atbalstīt jauno censoni. Tas atbildējis, ka Barons neesot Dundagas, bet Īles pagasta piederīgais, un

bez tam viņš neatzīstot par lietderīgu tādu zemnieku bērnu tālāku izglītošanu. Atsaucīgāks ir bijis Īles muižas īpašnieks, gan vairāk savas līgavas pamudināts. 1852. g. Barons iesāka savas gimnazista gaitas Jelgavā, pie kam 170 klm. no Dundagas līdz Jelgavai viņš veicis lielākā buŗu drānu slēgtā orē kopā ar pieciem citiem pasaŗieriem. Jelgavas gimnazija toreiz bijusi ļoti iecienīta, jo tai savā laikā ir bijis pat augstskolas raksturs. No audzēkņiem toreiz četri bijuŗi latvieŗi: viņa klasē tikai viens — Freibergs, kas vēlāk bija viņa studiju biedrs Tērbatā. Arī Alunāns ap ŗo paŗu laiku (1848-1854) mācījies ŗai skolā, bet viņŗš bijis vienu klasi priekŗā un tiem nav izdevies toreiz iepazīties. Viņa materiālie apstākli bijuŗi smagi. 1854. g. viņam pieŗķīra pusstipendiju. Tomēr viņam bija jāizlīdzās ar privātsundām. Pa vasaru viņŗš nokļūŗt poļu muiŗnieka Koscialkovska muiŗā Visokijdvorā. Par 100 rubļiem viņŗš sagatavo vienu dēlu kvintai, otru — kvartai. Arī vēlāk Jelgavā viņŗš ir tiem par repetītoru un uzraugu.

Kriŗjānis Barons beidza gimnaziju 1855. g. Ziemsvētkos ar pirmās ŗķiras atestātu. No desmit skolas absolventiem tikai divi bija latvieŗi. Durvis uz augstskolu nu būtu atvēruŗās. Bet atkal izvirzījās smagais līdzekļu jautājums. Vācu muiŗnieki un mācītāji savā lielākā vairumā centās aizkavēt latvieŗu studēšanu. Dundagas mācītājs Glēzers teicis Kronbergam, kad Kriŗjānis Barons taisījies studēt: "Kur tad mūsu bērni lai paliek, ja jūsējie ies studēt?" Dabūjis no sava māsas vīra 100 rubļu un vēl kādu mazāku summu no parējiem radiem, Barons 1856. g. janvārī devās uz Tērbatu. Toreiz vislētākā braukŗana iznāca tad, ja brauca kopā

ratos pieci pasažieri ar troiku, vai vienā kulbā astoņi pasažieri ar pieciem zirgiem.

Par studentu dzīvi Tērbatā viņš stāsta, ka pusdienas viņam izmaksājis 3 rubļi mēnesī, bet daži taupīgākie ēdot pusdienas pat par vienu rubli un 25 kaņķēm mēnesī. Cepeši, ko tiem par šo naudu liek galda, stingst aitu taukos, gaļa cieta kā āda. Students nav gardēdis. Bet humora tam arī netrūkst: uz galda tam tukša Havanas cigāru kaste, viņš un ciemā atnākušie pīpē pēc kārtas vienīgo pīpi, kas kādam pārtikusākam pieder. Uz galda stāv arī vīna pudele, protams, bez vīna. Spartāniskais students ēd rupjmaizi un no vīna pudeles piedzer ūdeni. "Kas par to, ka dažs dzīvo kā bezdelīga tieši zem jumta. Kur vakaros spīd Tērbatā pašā augšā namam zem gēveles uguntiņa, tur visādā ziņā mājō students. Uz durvīm vizītkarte, bieži ar piezīmēm "Lūdz netraucēt", vai "Runājams no 2-3" (kas norāda, ka students gatavojas uz pārbaudījumiem). Pedeli, universitātes policija, raugās, lai students kārtīgi uzvedās. Arī Barons uz divām dienām iekļuva karcerī par to, ka izgājis ārpus pilsētas, nevis tērpies uniformā, bet vieglākā uzvalkā un — galvenais — nonievājis arī pedeli, iesaukdamies: "Vai jau pašas vasaras sākumā pūdeļi traki paliek?" Karceris ir maza istabiņa, kur sevišķi nejauki atrasties vasarā, kad bēniņos valda tropisks karstums. Otrreiz viņš iekļuva karcerī par to, ka pēc 36 stundu braukšanas uz Tērbatu viņš bija apsaldējies, iztukšojis veselu tējmašīnu un nākāmā dienā neskuvies un ērtos ceļa svārkos aizgājis uz restorānu, ko iebaudīt, un jau ceļā saticis pedeli. Trešo reizi viņu sodīja par to, ka uz

ielas isredzības dēļ nebija pazinis un sveicinājis kurātoru Bradki.

Studiju gados Tērbatā Krišjānis Barons ir ļoti rosīgs sabiedriskajā laukā. Viņš ar saviem rakstiem piedalījās "Mājas viesī" darbības sākuma periodā — 1856. g., bet jau 1857. g. viņš to izbeidza, jo šis laikraksts sāka iznākt "Latviešu avīžu" konservatīvā garā. Viņš ņēma arī aktīvu dalību Tērbatas latviešu studentu literāros vakaros. 1859. g. Kr. Barons publicēja Baltijas guberņu geografiju ar nosaukumu "Mūsu tēvzemes aprakstīšana". Tur, cita starpā, viņš pasvītro latviešu valodas lielo vecumu un ka tāpēc tie latvieši esot apsmejami, kas no savas valodas kaunoties, sevišķi, ja tie esot mācīti vīri, jo viņu pienākums esot būt nemācītiem par priekšzīmi. Viņš saka: "Tad arī atvērsies acis tiem pamuļķiem, puskoka lēcējiem, kas tautai par negodu tūlīt kaunās būt latvieši, līdz tie iemācās puslīdz vāciski pamuldēt." Turpretī pirms Barona mācītājs Šulcs 1854. g. savā grāmatā "Eiropas latviešu landkartes izstāstīšana" cenšas atņemt latviešiem tieksmi raudzīties pāri Kurzemes un Vidzemes robežām.

G. "Pēterburgas avīzes"

No Tērbatas latviešu gara dzīves centrs pakāpeniski pārieta zināmu laiku uz Pēterburgu. Jau 1859. g. Valdemārs kļuva par ierēdni finanču ministrijā. Par viņa labvēli kļuva generāladmirālis lielkņazs Konstantīns Nikolajevičs toreizējā cara Aleksandra II brālis. Valdemāram uzticēja pētīt gan jūrniecības aptākļus,

gan skolu stāvokli, un valdība norādīja, ka Baltijas iestāžu pienākums ir visādā ziņā veicināt viņa uzdevumu, neliegt viņam atbalstu un ļaut ieskatīties attiecīgos materiālos. Valdība akceptēja viņa ziņojumus un spriedumus. Izmantojot krievu valdības labvēlību, Valdemārs dabūja koncesiju "Pēterburgas avižu" izdošanai un pats kļuva par šī laikraksta un vispārīgi Pēterburgas latviešu izdevumu cenzoru. Alunāna aicināts, Kr. Barons devās uz Pēterburgu, pie kam viņš no Rīgas izmantoja tikko uzcelto Rīgas-Daugavpils dzelzceļu līdz Daugavpilij un tad ar Varšavas-Pēterburgas vilcienu uz Pēterburgu. Sakarā ar Juŗa Alunāna slimošanu Kr. Barons no 1862. g. beigām līdz 1865. g. jūnijam bija faktiskais "Pēterburgas avižu" redaktors. No līdzstrādniekiem vēl minami Spāģis, Biezbārdis, Dīriķis, Dīnsbergs un citi. Redaktora darbs toreiz bija sevišķi grūts: bija jārunā apdomīgi, tomēr tā, lai laikraksta lasītājs var iepazīties ar to, ko jaunlatvieši grib paust. Ko nevarēja pateikt tieši, to ietvēra humora formā, vai arī "Pasta tašā", it kā sarunājoties ar korespondentiem un lasītājiem. Vācieši nostājās asā opozīcijā "Pēterburgas avīzēm". Savās aprindās viņi konstatēja savu personīgo interešu apdraudēšanu. Uz ārpusi viņi nāca ar sūdzībām par Dieva zaimošanu, kungu un valdnieku nicināšanu un ļaužu musināšanu. Baltijas ģenerālgubernātors Līvens panāca to, ka jau sākot ar 16. nr. šī laikraksta cenzēšanu pārceĶa uz Rīgu. Te cenzors ne tikai daudz ko svītroja, bet arī kavējās ar cenzēto lokšņu atpakaĶsūtīšanu, kas apdraudēja laikraksta kārtīgu iznākšanu. Vāciešiem izdevās pat panākt laikraksta izdošanas pārtraukšanu uz četriem mēnešiem, sākot ar 1865. g. 13. maiju. To-

mēr lasītāji bija pacietīgi un laikraksts turpināja iznākt. Kr. Barons dažreiz galīgi pagura, apkrāvies ar redakcijas un ekspedīcijas pienākumiem. Dažreiz viņš spēka trūkumā turpat ekspedīcijā pēc veiktā darba aizsnaudās un nogulēja visu nakti uz grīdas. Bet sirdī viņam silti un gaiši, tur ir tautas pavasaris. Šai laikā Kr. Barons sarakstīja četrus stāstus un rokrakstā palicis nepabeigtais Merķeļa darba "Vanems Imanta" tulkojums. Optimisms vērojams viņa dzejoļī "Mūsu manta", kur dzejnieks uzsauc:

"Uz priekšu, brāļi, naigi, naigi:
Mums pieder nākamajie laiki!"

1865. g. Valdemārs nopirka uz nomaksu lielu muižu Novgorodas guberņā, kas beidzās ar finansiālu krachu un mazināja viņa populāritāti. Valdemārs savā lielajā izmisumā jau gribēja lekt no tilta Ņevā, bet Barons viņu atrunājis no šī soļa, aizrādīdams, ka tad sabiedrība uzskatīšot viņu par vainīgu. Viss tas padarīja arī laikraksta lietu ļaunāku. Arī abonentu skaits samazinājās, jo cenzūras dēļ laikraksts iznāca ar triju nedēļu novēlošanos. Ap 1865. g. vidu laikraksts savu gaitu pārtrauca. Vācieši uzskatīja sevi par uzvarētājiem. Bet īstenībā šī laikraksta izsētā sēkla labi dīga un atrada auglīgu zemi.

DIVDESMIT PIRMĀ NODAĻA

Kronvaldu Atis. Rīgas latviešu biedrības nodibināšana.

A. Kronvaldu Atis — vācu un latviešu kultūras sintezētājs

Pēc 1865. g. Tērbata atkal kļuva par ievērojamu latviešu kultūras centru. Tas lielā mērā ir Kronvalda nopelns. (Plašu darbu par Kronvaldu sarakstījis bij. Smiltenes prāvests K. Kundziņš, sen.). Kronvalda mūžs bija samērā īss; tikai 38 gadi (1837-1875), bet viņš "to centās godam izmantot". Viņa tēvs bija drēbnieks un dzīvojis par modernieku, vēlāk par nomnieku Mazkrotes Vidusmuižā — Durbes draudzē Lejaskurzēmē. Viņš mācējies arī rakstīt. Kronvalda māte mācējusi lasīt tikai iespiestus rakstus. No mātes viņš mantojis nostāstus par apburtām, zemes klēpī apslēptām pilīm, kas kādreiz atkal pacelšoties zemes virsū. Kronvaldu Atis mācījies Krotes pagasta skolā pie Stobes un pēc tam Mazlānos pie Freiberga. Tā laika Durbes mācītājs Dr. Hermanis Ērenfests Katerfelds pamanījis spējīgo zēnu un pierunājis vecākus laist viņu uz Durbi Springera privātskolā, apsolīdamies to ņemt pie sevis par biedru saviem bērniem. Tā viņš 13. g. vecumā nokļuva Durbē mācītāja muižā un kļuva tur par audzudēlu. Tam ir bijusi liela nozīme Kronvalda un līdz ar to latviešu kultūras vēsturē. Visu mūžu viņš ir bijis pateicīgs savam cēlajam audzītēvam, jo viņš bija iemācījies runāt vācu valodu bez akcenta un piesavinājies la-

bas manieres. 16. g. vecumā viņu iesvētīja un viņš pār-
gāja uz Liepājas aprinča skolu, ko toreiz sauca par
muižnieku skolu. Kronvalds ļoti mīlējis lasīt un, mie-
gam uznākot, mērcējis kājas ūdenī, lai paliktu nomodā.

Sākumā viņš bija pirmais klasē, bet pēc tam sācis
slinkot, jo viņu nespēja saistīt toreizējais mācīšanas
veids. Bez tam par traucekli bijusi arī nelaimīga mī-
lestība, kā arī tas, ka dažas mācības vācu valodā viņš
nevarējis pilnīgi izprast. Liepājas aprinča skolā pava-
dītie gadi bija gandrīz veltīgi nosists laiks. Vienīgais
ieguvums bija tas, ka Liepāja radās cenšanās iemā-
cīties vācu valodu un attīstījās mīlestība uz grāmatu
lasīšanu. 19. g. vecumā Kronvalds dabūja mājskolotā-
ja vietu Dr. Pfefera ģimenē, kas dzīvoja grāfam Tiš-
kēvicam piederošajā Dorbiānu ciemā, 10 jūdzes no Lie-
pājas, Kauņas guberņā. Te ir notikusi viņa “nokāpšana
ellē” — sēras par to, ka līgaviņa viņu atstājusi, bet
drīz pēc tam viņš piedzīvojis savu “augšamcelšanos”,
jo te viņš iepazinies ar Vīnes paidagoga Fr. Dittesa
rakstu “Die Lehre vom Bewusstsein”. Kronvalds cen-
tās atgūt nokavēto un kļuva pats savs skolotājs un
skolnieks. Viņš sāka iedziļināties vācu klasiķu darbos.
Pēc apm. 2 gadiem Dr. Pfefers sūtīja savu dēlu uz Ber-
līni un piedāvāja Kronvaldam iet tam līdz. Viņš bija
jau iekrājis naudu šim nolūkam un bez tam viņš izlo-
zēja savu grāmatu krājumu. No Liepājas toreiz vairāki
jaunieši devušies uz Berlīnes universitāti, kas bijusi tu-
vāk nekā Tērbata un tur uzņēma bez pārbaudījumiem.
Arī Kronvalds kļuva par studentu 1859. gadā 22 gadu
vecumā un sāka studēt medicīnu. Toreiz Berlīnē studē-
jis arī Andrejs Spāģis, kas vērsās pret Kurzemes muiž-
niekiem savā grāmatā “Die Zustaende des freien

Bauerstandes in Kurland". Šis pusegads Berlīnes universitātē bija ļoti svarīgs Kronvalda dzīvē. Šeit viņš īsti izprata savas tautas likteni un tās vajadzības. Viņš aizdevis kādam kurzemniekam 100 rubļu ceļa naudai, bet tas to nav atdevis. Pa ceļam no Berlīnes uz mājām viņš Klaipēdā satīcis latviešu ormani. Viņš bijis ļoti nepatīkami pārsteigts un kļuvis itin sarkans vaigā, kad šis ormanis, cepuri noņēmis, steidzis bučot viņa svārku piedurkni. Te viņam nepatīkami, bet skaidri parādījusies vāciešu kultūra pie latviešiem. Durbē viņš kļuva par mājskolotāju Durbes ziemeļu draudzes mācītāja Proktora gimenē. Un tā viņš Durbē pavadīja 4 gadus. Te viņš noorganizēja apkārtnes skolotāju konferences, kurās sākumā piedalījušies 6, vēlāk 12 skolotāju. Šīs konferences notika 1863. un 1864. gadā. Sevišķi raksturīgi ir viņa norādījumi Kurzemes latviešu skolotājiem 1865. g. no Tērbatas, kur viņš cita starpā saka: "Draugi, amata brāļi, tautas brāļi, mīļējiet savu tautu! Savās sirdīs ierādiet visdziļāko vietu tiem, kas ir miesa no Jūsu miesas un ainis no Jūsu asinīm. Tie klieudz kā tumšā mežā paklīduši pēc saules gaismas, kas dzemdē dzīvību. Svētais apustulis saka, ka ticība, cerība beigšoties, bet mīlestība nebeigsies. Kuŗš no mums glabās mīlestību uz savu tautu, tas nepiekusīs, neapniks, neaizmigs, bet vels smagus akmeņus pie mūsu izkopjamās ēkas. Kam tāda darba dzemdētāja mīlestība, tas izpelnīsies nevīstamu kroni. Bet kam trūkst tās, tas novītīs kā maitāts auglis un iznīks, ņiekam pļaušanās laiks atnāks. Pēc vairs neatradīs ne vietas, kur tas satrūdējis."

Kopjot latviešu skolas lietu, Kronvalds pakāpeniski arvien vairāk sāka pasvītrot latviešu valodas no-

zīmi latviešu skolās un skolotāju privātā dzīvē. Kronvalds pats tikai pamazām kļuva par dedzīgu latvieti. Kad jau sāka iznākt "Pēterburgas avīzes", viņš vēl polemizēja ar "Latviešu avīžu" redaktoru mācītāju Šulcu un viņam sākumā likās, ka viņš varēs saprasties ar "Baltische Monatschrift" redaktoru G. Berkholecu, kas bija pret "Pēterburgas avīžu" apspiešanu ar varmācības līdzekļiem. Tomēr Kronvalds pasvītvoja, ka tā sauc. "jaunlatvietība" nav tikai izglītības jautājums, bet cīņa tiesību dēļ. Tā ir latviešu pretimturēšanās apspiedējiem — kungiem un viņu privilēģijām. Ka kaut kāda saprašanās ar vāciešiem sociālos jautājumos ir neiespējama, Kronvalds pārliecinājās, sarakstoties ar "Rigasche Zeitung" redaktoru Jūliju fon Ekartu 1863. un 1864. gadā.

Jau Durbē Kronvalds publicēja savu latviešu — vācu mācības grāmatu "Mazais vācietis". 1865. g. tā iznāca otrreiz 4 daļās. Te mēs atrodam daudz jaunu latviešu vārdu, kā arī norādījumu, ka baltu valodas nav cēlušās no germāņu un slavu valodu sajaukšanās. Tomēr mācoties svešvalodas, nevajadzētu likt novārtā latviešu valodu.

Vēl rūgtāk savās cerībās sadarboties ar "Latviešu draugu biedrību" savas tautas labā piedzīvoja latviešu rakstnieks Juris Neikens. Viņš bija mācītājs Dikļos un Umurgā, izdeva laikrakstu "Ceļa biedrs", kurā publicēja arī savus stāstus. Laikraksts ināca 1863. g. un pēc tam 1865-1867. g. "Latviešu draugu biedrība" bija ar mieru subsidēt šo laikrakstu, bet tad redaktoram būtu jāstrādā pilnīgi pēc dotiem priekšrakstiem. Vienošanās nepanāca un Neikens drīz pēc tam mira 1868. g. aiz sirdsēstiem, sanīdies ar visiem saviem agrā-

kajiem draugiem. Ka viņš patiešām gribējis strādāt savas tautas labā, pierāda tas fakts, ka viņš 1864. g. sarīkoja Dikļos pirmos novada dziesmu svētkus.

1865. g. Kronvalds ar 3 drēbju kārtām, 15 kreklīem veselam gadam un ar 120 rubļiem kabatā devās uz Tērbatu, lai aizpildītu savu zināšanu robus pedagogiskosursos. Visas 10 stipendiju vietas jau bija aizņemtas. Kronvalds ar kurātoru atļauju varēja piedalītiesursos, bet bez stipendijas, kamēr nenokārtos paredzētos pārbaudījumus. Atlikdams pārbaudījumus uz nākamo gadu, viņš klausījās fiziku, ķīmiju, zoologiju, vēsturi, psihologiju. Līdztekus viņš ļoti rosīgi piedalījās skolotāju sanāsmēs, kur iztirzāja metodiskus jautājumus, arī tā sauc. profesoru "pedagogiskās tējas", kas īstenībā bija tuvināšanās vakari. Bez tam bija vēl atklāti pedagogiskie vakari, kur sapulcējās profesori, skolotāji, bērnu vecāki un skolas draugi. Cita starpā tur bija strīdus par gimnāziju un reālskolu priekšrocībām, pie kam Kronvalds stāvējis reālskolas pusē. Viņu bieži mocījusi mazvērtības apziņa, kuŗu viņš pārvarējis, domājot par savu līgavu, skolotāju Karolini Rolofu, ar kuŗu viņš iepazinās Durbes mācītāja Proktora mājā. Pārbaudījumu laikā Kronvalds saņēma vairākus darba piedāvājumus. Viņš pieņēma pagaidu skolotāja vietu Tērbatas seminārā ar 400 rubļiem algas gadā un brīvu dzīvokli. Darbā bija jāstājas 1867. g. augustā. Kronvalds sarakstījās ar B. Dīriķi Rīgā, kas bija 6 gadus vecāks. Tuvināšanās abu starpā notika ar Tērbatas J. Dīriķa starpniecību, kas bija brālēns Rīgas Dīriķim.

B. Rīgas latviešu biedrības nodibināšana

1868. g. Rīgā radās labvēlīgi apstākļi latviešu biedrības nodibināšanai. 1867. g. Somijā bija izcēlies bads, kas drīz skāra arī Igauniju. Sakarā ar valdības aicinājumu iestādes un biedrības sāka vākt ziedojumus Igaunijas trūkumcietēju atbalstīšanai. Arī latviešiem radās vajadzība pēc attiecīgas komitejas. Lai gan tas izklausās divaini un pat neticami, šādu biedrību nodibināt palīdzēja kāds vācietis. Kādreiz 2 latvieši-skolotāji — Augusts Spunde un Kaktiņš sēdējuši pie glāzes alus Kloстера pagrabā. Pie kaimiņu galdiņa kāds viesis sūrojies par to, ka viņš neesot saņēmis uzaicinājumu vākt ziedojumus, lai gan viņš esot Rīgā nodibinājis tik daudz biedrību, ka vairs neesot ko dibināt. Tiklīdz viņš nodibinājis kādu biedrību un sākumā bijis tas priekšniecībā, vēlāk arvien noticis tā, ka viņu nostūmuši pie malas citi vīri, kas sadzīvē ieņemot ievērojamāku stāvokli. Pēc tam viņš no biedrības izstājies un arvien dibinājis kādu jaunu. Mūsu tautieši iepazinušies ar viņu un uzaicinājuši viņu talkā latviešu biedrības dibināšanā. Šis vīrs ir bijis Ivans Himillers, kas bijis ierēdnis Baltijas domēņu pārvaldes regulēšanas komisijā.

1868. g. 19. februārī Kleīnera restorānā sapulcējušies 4 latviešu amatu — enkurnieku, ormaņu, meseru un ligeru — vecākie uz pārrunām un jau 20. februārī iesniedza lūgumu valdībai apstiprināt latviešu komiteju šādā sastāvā: priekšnieks J, Roze (enkurnieku oldermanis), kasieris F. Tīdemanis (meseru amata grāmatvedis) un sekretārs Ivans Himillers. Tā kā ģenerālgubernātors Albedinskis un arī civilguber-

nātors Lizandrs bija latviešu komitejai labvēlīgi, tad jau 22. februāri policijmeistars pulkvedis Kozlovs paziņoja komitejas apstiprināšanu. Tas bija liels notikums toreizējā latviešu sabiedriskajā dzīvē. Nodibinājas arī dāmu komiteja, kas vēlāk kļuva pazīstama kā Rīgas latviešu labdarības biedrība. Abas komitejas sarīkoja 5 priekšlasījumus, 2 koncertus un vienu teātra izrādi. Izrādīja Jaunā Stendera "Župu Bērtuli".

Jau pēc 2 mēnešiem radās doma pārveidot šo palīdzības komiteju par latviešu biedrību. Par šo ideju sevišķi dedzīgi iestājās arhitekts Jānis Baumanis, zemkopju laikrakstu "Vārpa" un "Darbs" izdevējs Richards Tomsons un burtlicis, vēlāk savas spiestuves īpašnieks Kārlis Štālbergs. Apstiprinājums pienāca tikai 12. oktobrī. 10. novembrī pilnsapulce ievēlēja šādu priekšniecību: priekšnieks Bernhards Dīriķis, pirmais viņa vietnieks Richards Tomsons, otrs vietnieks Jānis Baumanis, rakstvedis gimnazijas skolotājs J. Krauklis, mantzinis Pēteris Tidemanis. Pirmo apsveikuma telegrammu bija nosūtījuši no Tērbatas Dīriķis, Spalviņš un Kronvalds: "Lai raženi zied un kuplo jaunā latviešu biedrība".

Rīgas latviešu biedrībai ir bijuši sevišķi liela nozīme latviešu kultūrāli-sabiedriskajā dzīvē. Kāds atmodas laikmeta darbinieks nosaucis to par "Latviešu Atēnām". Varbūt pareizāk to būtu nosaukt par "Latviešu Akropoli", kā latviešu kultūras citadeli. Latviešu biedrības dibinātājiem spriežot, ka biedrībai vajadzētu izdot arī savu laikrakstu, B. Dīriķis jau varēja paziņot, ka viņš jau dabūjis atļauju, sākot ar 1869. g., divreiz nedēļā izdod laikrakstu "Baltijas vēstnesis".

Latviešu biedrība ierīkoja savu svētdienas skolu,

pieņēma Ādolfu Alunānu par latviešu teātra pastāvīgo vadītāju un izsludināja godalgu latviešu valodā sarakstāmām lugām. Pirmā latviešu lugu rakstniece bija Marija Pēkšena (1845-1903), kuŗas lugu "Ģertrūde" godalgoja 1870. g. Viņa to bija iesūtījusi Kronvaldam atsauksmei. Viņš to ieteica godalgošanai, lai gan viņam bija iebildumi valodas ziņā. Šo lugu izrādīja 1877. g., gan bez lielākiem panākumiem. Rīgas latv. biedrība iesūtīja krievu valdībai lūgumu atļaut nodibināt latviešu reālskolu ar Kronvaldu kā priekšnieku, bet valdība atļauju nepiešķīra.

C. Kronvalds un "latviešu studentu vakari"

Tērbatā atjaunojās latviešu studentu vakari. Jau 1870. g. februārī uz studenta jurista Kļaviņa ierosmi latviešu studenti Tērbatā pulcējās, lai reizē ar rīdziniekiem svinētu Krievijas zemnieku brīvlaišanas dienu. Pēc Kronvalda svētķu runas nosūtīja apsveikuma telegrammu Rīgas latviešu biedrībai. Nolēma sanākt katru sestdienas vakaru. Par vakaru priekšnieku izraudzīja Kronvaldu. Biedri apņēmas kopt latviešu valodu gan sarunās, gan rakstos, mācīties latviešu gramatiku, abonēt latviešu laikrakstus un dziedāt latviešu dziesmas.

Pirmos darbus uzņēmas Kronvalds un filologs K. Millers (Zariņu Kārlis). Bez tam par biedriem vēl bija studenti: Kļaviņš, Grietēns, Balodis, skolotājs J. Dīriķis un veterinārīnstitūta prorektors Zemmers un vēl citi, pavisam kādi 12. Tiem pienāca klāt pirmajā gadā vēl kādi 6. Kronvaldam vairāk nācās runāt, va-

karus ievadot un noslēdzot pusgada sākumā un beigās, vai speciālās goda dienās. Arvien viņš centās iepotēt jaunekļu sirdīs patriotismu, viņš runāja arī par latviešu pienākumiem un nākotnes cerībām. Katram cilvēkam ir tieksme censties pēc gaismas, taisnības un brīvības. Katrai tautai ir kopības mantas — valoda, ticība un tikumi. Viņš pasvītroja, ka latvieši kādreiz bijuši spēcīga tauta un tiem vēl tagad ir jauka, bagāta valoda, kas ir svēts mantojums no mūsu senčiem. Viņš arvien centās pierādīt, ka arī latviešu valodā var izteikt katru zinātnisku atziņu. Viņš ir darinājis ļoti daudz jaunu latviešu vārdu. 1871. g. 19. februārī Tērbatas latvieši aizsūtīja šādu apveikumu Rīgas latviešu biedrībai: “Stāvi stipri, strādā droši, augdama, plaukdamā un augļus nesdama.”

No pārskata par vakarnieku darbību redzams, ka šais vakaros Zemmers referējis par fizioloģijas un psiholoģijas jautājumiem, Millers nolasījis savus Plauta tulkojumus, Dīriķis runājis par skaņām un aussuzbūvi, Zaķītis par tautas tiesisko stāvokli, Kundziņš par latviešu drošsirdību un tēvzemes mīlestību, Lībietis par fizioloģijas jautājumiem un Aizsilnieks par to, ka nevajaga apsmiet latgaliešus, bet gan iet tiem brālīgi palīgā. Bez tam viņš bija savācis latgaliešu vārdus un dziesmas un Grinbergs uzrakstījis dažas mīklas un dziesmas. Viņu vidū bija 2 brāļi Grinbergi, kas interesējās par Latvijas vēsturi. Viens no viņiem bija atradis “Atskaņu chronikā” norādījumu par latviešu karogu. Notikumu aprakstā par 1279. g. minēts, ka 100 Cēsu zemessargu, ordenbrāļa vesti, ieradusies Rīgā “ar karogu krāsā sarkanā, kas bija ar baltu cauri šķelts”. Tātad latviešu nacionālais karogs ir viens no vecākajiem

karogiem pasaulē. Sarkan-balt-sarkanais karogs kopš 1871. g. kļuva par Tērbatas latviešu studentu karogu. No šiem Tērbatas literārajiem vakariem vēlāk izauga latviešu korporācija "Letonija".

D. Kronvalda "Tautiskie centieni"

1871. g. beigās Kronvaldam iznāca dedzīgi polemizēt ar vāciešiem un tā radās viņa vēlāk ļoti populārā grāmata "Nationale Bestrebungen" ("Tautiskie centieni"). Ar šādu virsrakstu tā laikā vācu laikraksts "Zeitung fuer Stadt un Land" 1871. g. 23. oktobrī bija publicējis plašāku rakstu, kur vērsās pret "Baltijas vēstnesi" un latviešu tautiskiem centieniem. Vācu autora pamatdoma bija tā, ka neesot vēl neviena vienīgā latvieša, kas stāvētu "izglītības augstumā", jo reizē būt latvietim un izglītotam esot neejdzība, neiespējamība" ("Unding"). Uz to Kronvalds atbildēja: "Ir gan izglītoti latvieši". Viņš aizrādīja uz to, ka nav tiesa, ka katrs, kas izglītojies un iepazīnis ar lielākas tautas kultūru, tūlīt atsakās no savas tautības. Viņš aizrādīja uz to, ka vācu vadonis Hermanis jeb Armīnijs no smalkās Romas tomēr devies atpakaļ uz Vācijas mežiem. Nevienai tautai sākumā nav savas izglītības. Arī vācieši savā laikā dabūja izglītību no romiešiem, grieķiem, angļiem un frančiem. Latvieši noraida saldus piedāvājumus kļūt par vācu tautas locekļiem. Grāmatas otrā nodaļā Kronvalds runā par latviešu valodu augstākajās un zemākajās skolās. Pēc viņa domām latviešu tautskolās mācama tikai latviešu valoda, lai audzēkni nekļūtu par tādiem pašiem

“bezdzimtenes kroplišiem”, kādi ir nožēlojamie “mazvācieši”.

Cik dedzīgi Kronvalds mīlēja latviešu valodu un tautu, pierāda viņa dedzīgie vārdi, kas teikti 1871. g. sakarā ar “Baltijas vēstneša” polemiku ar “Mājas viesi”, kas bija nicinoši izteicies par Juri Allunānu: “Man nav svētākas valodas par latviešu valodu, man nav mīlākas tautas par latviešu tautu; nekas man tik dziļi nerūp, ka viņas atzēšana un izplaukšana. Tie acumirkļi manim ir tie laimīgākie, kuŗos es spēju spert kaut kādu soli savas tautas labad. Un no šī stāvokļa nekāpšu zemē, kamēr vien būšu pie pilnas atzīšanas spēka.”

Trešajā nodaļā Kronvalds vēršas pret uzskatu, ka vācieši esot vienīgie kultūras nesēji šai zemē. Viņš nenoliedz dažu vāciešu svētīgo kultūras darbu, bet norāda arī uz krievu kultūras ietekmi un pasvītro to domu, ka tagad kultūras veidošana uzticēta pašai latviešu tautai. Pēdējā nodaļā viņš deklarē savu ticību latviešu tautas un valodas labākai nākotnei. “Mums tikai pienākas strādāt un nenogurt”. Kronvalda grāmatiņa parādījās atklātībā tikai 1872. gadā, bet sarakstītā II daļa palika neiepiesta. Šo grāmatu ar sajūsmu uzņēma latvieši kā nacionālās cīņas ideologiju. To atzinīgi novērtēja arī daži vācieši, kā piem. mācītājs A. Bilenšteins un rakstnieks T. H. Pantenijs.

E. Kronvalda mūžu pēdējie gadi

1872. g. 19. februārī Kronvalds bija slims un tāpēc aizūtīja savu svētku runu nolasīšanai. Viņa veselības

stāvoklis arvien vairāk pasliktinājās. Gandrīz 4 nedēļas viņš sagulēja gultā. Gandrīz 3 mēnešus viņš nevarēja nevienu nakti kārtīgi gulēt. Ārsti konstatēja smagu reimatismu un ieteica sāls vannas. Draugi un draudzenes sarīkoja teātra izrādi "Rūķītis" Kronvalda labā un viņš aizbrauca uz ārzemēm veseloties. Viņš ar labiem panākumiem ārstējās Vildbades kurortā un pārbrauca mājās 1872. g. septembrī. Viņa mūža pēdējie gadi saistīti ar Vecpiegalgu, kur viņš 1873-1875. g. darbojās kā augstākas klases vadītājs vietējā draudzes skolā. Tur jau darbojās "skolas tēvs" Andžs Rātminders (1805-1887), kas nostrādāja par skolotāju vairāk kā 60 gadus, otrs skolotājs bija Jēkabs Pilsētnieks. Kronvalds savā īsajā Vecpiebalgas darbības laikā darbojās arī vietējā "Labdarības biedrībā", piedalījās skolotāju konferencēs Rīgā un Cēsīs.

Viņa dedzīgo runu pirmos vispārējos dziesmu svētkos apskatīsim nākamajā nodaļā, kas veltīta dziesmu svētkiem. Kronvalds mira 1875. g. 5. februārī.

F. Kronvalds laika biedru vērtējumā

Auseklis sakarā ar viņa pāragro nāvi rakstīja:
"Tauta, vaimanā tu, tavs kareiv's ir gājjis uz dusu
Tautības laiviņai nu dedzīgais airētājs rauts".

Par viņu Kaudzītes Matīss, cita starpā, saka "Baltijas vēstnesī" (1875. g. 36. nr.): "It kā dažu reiz naktī plašs lēns zibens piepeši pašķīr debesis un atkal aiziet". Treilands-Brīvzemnieks 1880. g. otros vispārējos dziesmu svētkos izteicies: ... viņš pacēla savu pērkona balsi un iedezdināja uguni mūsu acīs un uguni mūsu sirdīs (sal. "Austrums", 1887. g. 5. nr.).

G. Pumpurs un Auseklis

Šeit aprobežosimies tikai ar īsām piezīmēm par latviešu tautas atmodas laikmeta dzejniekiem Pumpuru un Ausekli, jo viņu darbību plaši iztirzā latviešu literatūras vēsturēs. Andrejs Pumpurs (1841-1902) pāreģo varoņa Imantas augšamcelšanās, kas dus apburts zem Zilākalna. Sava varoņdziesmā "Lāčplēsis" (1888) viņš notēlo tautas varoņa Lāčplēša cīņu ar Melno bruņinieku. Cīnoties tie gan abi nogāzās Daugavas dzelmē, bet pusnaktīs tie kāpj ārā no Daugavas, lai turpinātu cīņu un latvieši tic, ka kādreiz Lāčplēsis pieveiks Melno bruņinieku. Tas arī notika līdz ar latviešu tautas vēsturiskajām uzvarām un Latvijas valsts nodibināšanu.

Auseklis (1850-1879) dzejo par nogrimušo "Gaismas pili", kas atkal celsies augšā, ja latvieši uzminēs tās vārdu. Šis vārds ir brīvā Latvija.

Ja Pumpurs vēl lietoja vārdu "Baltija", tad Auseklis jau dzejo:

"Latvijas kalnājos, Latvijas lejās
Krūtīs man atdzīvo brīvības gars"...

Ausekļa trauksmaino dzīvi ļoti labi notēlojis J. Sarma savā romanā "Negantnieks".

H. Latviešu tautas atmodas laikmeta vērtējums

Kopsavilkumā jākonstatē, ka latvieši tautas atmodas laikmetā panāca Rīgas latviešu biedrības nodibināšanu, kurai sekoja līdzīgas biedrības provincē,

bez tam ievadija latviešu tautas gara mantu vākšanu, teātru dibināšanu un dziesmu svētku rikošanu. Sāka uzplaukt arī latviešu nacionālā literatūra un prese, atīstījās latviešu māksla, pieauga latviešu studentu skaits un to organizācijas. Radās arī rosība sociālpolitiskā laukā, kas noveda pie reformām un latviešu saimnieciskā un sabiedriskā nozīme arvien vairāk pieauga. Sabiedriski-kultūrālais darbs biedrībās sagatavoja arī politiskos darbiniekus, kas bija sava uzdevuma augstumos savas neatkarīgas valsts izcīnīšanā un izveidošanā.

Ko mēs, trimdinieki, varam mantot no šī laikmeta studijām? Trimda pēc būtības ir tautas nelaime. Ļaudis izrauti no jaunradīšanas darba savā zemē un izkaisīti pa malu malām. Trimdinieku vecākā paaudze, kas dziļi ieaugusi savas kultūras tradīcijās, nekad tā īsti neiesakņosies svešajā zemē, svešajā kultūrā. Bet tragisks ir arī mūsu jaunatnes stāvoklis. Viņu vecāki un latviešu sabiedrība grib tos ieaudzināt latviešu mentālītātē, bet trimdas zemes skola un sabiedrība rauj to uz savu pusi. Pretstatī urbanizētās trimdas zemes kultūrās un lielā mērā zemnieciskā mentālītātē fundētās latviešu kultūras starpā ir ļoti lieli. Pie tam demokrātiskai iekārtai šeit arī ir liela tieksme uz nivelēšanu, tā ka būt atšķirīgam no masas nav viegls uzdevums.

Tas ir pa spēkam tikai noteiktiem raksturiem, kādu jauniešu vidū parasti ir maz. Tā ar laiku izveidojas 2 kultūras vides un jauniešiem jālaipo, lai kaut kā apmierinātu abas puses. Līdz ar to it kā notiek sacensība abu kultūru starpā. Tāpēc mums jācenšas uz-

turēt mūsu kultūras līmeni augstu, lai cīņā par mūsu jaunatnes simpatijām gūtu uzvaru.

Latvju tautas atmodas laikmets, tāpat kā mūsu valsts dibināšanas laikmets, mums rāda, ka arī nelielā ideālistu saujiņā, ja tā fanatiski tic saviem ideāliem un neatlaidīgi strādā zināmā virzienā, var aizraut pakāpeniski arī citus un gūt labus panākumus. Tērbatā toreiz studēja 30 latviešu, no kuŗiem tikai 14 piedalījās latviešu sanāksmēs un arī no šiem 14 tikai 3 — Valdemārs, Allunāns un Barons — kļuva par dzīgiem patriotiem.

Mūsu apstākļi ir daudz labvēlīgāki nekā toreiz. Mūsu valsts juridiski vēl pastāv, tagadējā vara mūsu dzimtenē ir tikai okupācijas vara, arī mūsu sabiedriski-kultūrālajai rosībai trimdā nav tādu šķēršļu kā toreiz. Mūsu trimdas sabiedriskā domā ieskanas gan pesimistiskās notis un pieaug nepacietība, tomēr cerība uz labāku nākotni vēl pastāv. Lai arī kā mēs izlemtu jautājumu par atgriešanos atbrīvotajā Latvijā, vienādi, vai otrādi, tomēr mūsu visu pienākums ir populārizēt latviešu tautas un valsts sasniegumus un darīt visu, lai mūsu dzimtene atkal reiz būtu brīva, jo tā mums ir devusi tik daudz, tik bezgala daudz.

DIVDESMIT OTRĀ NODAĻA

Pirmie vispārējie dziesmu svētki

Pēc Rīgas latviešu biedrības nodibināšanas 1868. g. pavērās plašākas iespējas latviešu kultūrai pašdarbībai, kas cēla tautas kultūrālo līmeni un izveidoja latviešu nacionālo pašapziņu. Sevišķi liela nozīme šai ziņā bija latviešu dziesmu svētkiem. Šie svētki miniatūrā jau sastopami gan Ligo svētkos, gan arī latviešu godos, kuŗu ļoti svarīga sastāvdaļa ir kopēja dziedāšana un apdziedāšanās. Tieši latviešu "ligo dziesmas" ir bijušas tās, kas ierosināja vācu dzejnieka Herdera svētīgo domu, ka arī tautas masām ir sava kultūra. Tā radās viņa interese par latviešu un citu tautu tautas dziesmam, kas vēlāk noveda pie dažādo tautu etnografisko īpatnību pētīšanas. Herders saka, ka "savas mīlestības dziesmās latvieši ieliek visu savu smalkjūtību, kādu vien spējušas izteikt iemīlējušos (jauniešu) ilgas (burtiski melancholija), viņi prot izteikt sīkas, bet raksturīgas zīmes (pazīmes), pirmos vientiesīgos jūtīgās sirds savīļņojumus (kustības) ar tādu mākslu, ka viņu dziesmas spēj dziļi aizgrābt". Pēc prof. P. Šmita domām par latviešu tautas dziesmu ziedu laikiem uzskatāms laikmets no 13-16. g. s. Čaklākās tautas dziemu sacerētājas un dziedātājas ir bijušas sievietes, kas tās arī iemācījušas bērniem. Arī sievietes darbs bija tāds, kas vieglāk saistāms ar dziesmu teikšanu un dziedāšanu. Tas apstāklis, ka latviešu tauta ilgu gadu simtus bija galvenā kārtā zemkopju tauta, radīja viņos intimāku saskari un saska-

ņu ar dabu un dzīvniekiem, kas izpaudās arī viņu tautas dziesmās. Šis apstāklis ļāva arī vieglāk saglabāt šo garīgo mantojumu no paaudzes uz paaudzi, kā arī atviegloja šo dziesmu uzrakstīšanu, kamēr tās vēl tautā bija dzīvas. Tas arī izskaidro, kāpēc dziesmu svētki mūsu tautā ir bijuši un vēl tagad ir tik populāri.

Vēsturiski par dziesmu svētku kustības sākumu uzskatams 1864. g., kad Juris Neikens sarīkoja Dikļos pirmo dziesmu dienu. Kaut dziesmas vēl visas bija vācu valodā, tomēr tas jau bija solis uz priekšu, ka bija atļauts dziedāt laicīgas dziesmas. Tā laika noskaņas ļoti gleznaini notēlojis Jānis Sarma savā romānā "Negantnieks", kas veltīts dzejnieka Ausekļa raksturošanai, bet atspoguļo arī J. Neikena darbību. Dikļiem sekoja arī citi novadi, sagatavojot zemi latviešu vispārējiem dziesmu svētkiem. Tos noorganizēja Rīgas latviešu biedrībā un tie notika Rīgā no 26-29. jūnijam. Pirms šiem svētkiem "Baltijas vēstnesī" parādījās Kronvalda dedzīgs aicinājums gatavoties uz tiem tik pat rūpīgi, ka mūsu senči mēdza gatavoties uz "godiem". Cita starpā viņš raksta: "Vecajā Rīgā sapulcēdamies tie dos liecību tautai, ka viņu darbošanās nav vis "nieki", kā mēdz runāt apmulsināti ļautiņi. Tagadējo laiku gars prasa, lai cilvēks cilvēku, tauta tautu ciena, godā turēdami, cits no cita mācās un pieņem, kas labs un paturams un lai ikkatr(i)s cilvēks, draudze, tauta izkopj un izrāda savas pašas īpatnību... sev un citiem par svētību un laimību"... Atzīmēsim vēl kādu citu vietu no šī viņa raksta, kur teikts: "Ja mūsu sen-tēvi dziesmas cienīdami nogida, ka tās līdzinājas viņas saules debesīgām atbalsīm šās saules cilvēcīgās krū-

tīs, tad mums skaidri, gaiši jāzin, ka dziesmas un mūzika ir daiļi mākslas ziedi, kuŗus izredzēti, izdailināti cilvēki mums pasniedz iz dvēseles dziļumiem, lai tie pacilātu un izdailētu ir mūsu dvēseles... Dažas no dziesmām būs sentēvu balsis uz mums, viņu bērnu bērniem. Vai spēsim izprast, ko tie uz mums runās caur sirmiņiem sacerējumiem un dvēselīgām meldijām? Tad vēl ievērosim, ka šie būs pirmie svētki, kas jo pilnīgi atgadinās, ka savā paša tēvzemē latvietis nav vairs noslodzīts vergu kārtā". Raksts noslēdzas ar novēlējumu: "Laime lai pušķo šos dziesmu svētkus".

Pirmos vispārējos dziesmu svētkos Rīgā pulcējās 55 kori ar 1103 dziedātājiem un to virsdiriģenti bija Jānis Bētiņš un Indriķis Zile, bet rīcības komitejas priekšnieks — R.Tomsons. Te jau puse dziesmu bija latviešu. Šo dziesmu svētkus atklājot, Rīgas latviešu biedrības namā, Baltijas skolotāju semināra audzēkņu koris J. Dreiberģa vadībā apsveica viesus ar Baumaņu Kārļa komponēto "Dievs, svētī Baltiju", kas aizkustināja visus klātesošos un vēlāk kļuva par latviešu tautas himnu.

Tauta skaļi uzgavilēja, kad runātāja tribīnē parādījās Kronvaldu Atis. Viņš bija kļuvis ļoti populārs tautā ar saviem rakstiem par latviešu valodu un vēsturi, bet sevišķi ar savu nelielo, bet spēcīgi sarakstīto grāmatīņu "Nationale Bestrebungen", kur bija skaidri formulēti latviešu nacionālās iedogijas principi. Viņu pazina arī kā Vecpiebalģas draudzes skolas augstākās klases vadītāju un rosīgu sabiedrisku darbinieku Vecpiebalģā. Savā runā Kronvalds asi vērsās pret Cimzi un Bilenšteinu. Viņi abi bija goda viesu starpā un bija runājuši pirms Kronvalda. Valkas

skolotāju semināra direktors J. Cimze savā runā bija atzīmējis, ka šie dziesmu svētki liecinot par latviešu kultūras augsto līmeni un par to jāpateicoties vācu skolām. Cimzes pārlicība bija tā, ka jāņem no vācu kultūras tas, kas tanī ir pozitīvs, lai to sniegtu tālāk latviešu tautai, pašizliedzīgi tai kalpojot. Viņa izaudzinātie skolotāji patiešām bija lieli ideālisti un daudz devuši latviešu skolai. Valkas seminārs ir sagatavojis apmēram 100 tautskolotāju arī igauņu skolām un no viņu vidus ir nācis arī Kārlis Jakobsons, kas publicēja Vīlandē laikrakstu "Sakala", kas bija daudz radikālāks nekā J. V. Jansena vadītais "Paernu Postimes" un vēlāk "Eesti Postimes". Arī Cimzes "Dziesmu rota" ir vairākus gadu desmitus veicinājusi latviskās dziesmas populārizēšanu latviešu tautas visplašākās aprindās. Kronvalds, atbildot Cimzem, deklarēja, ka pateicība par šiem dziesmu svētkiem pienākoties Rīgas latviešu biedrībai, tautietēm, mātēm un tautas dēliem. Ja šie svētki tagad vienojot Vidzemi un Kurzemi, tad pirmais gods pienākoties tautas garam, kas tieši visjaunākajos laikos brīnišķīgi spēcīnājis latviešus. Vācu skolas jau darbojušās ilgu gadu mūsu zemē, bet vispārīgus latviešu dziesmu svētkus svinam tikai tagad, kad tautas gars pacēlis tautu ar saviem varenajiem spārniem. Ar latviešu studentiem priekšgalā pilna sapulce uzgavilēja Kronvaldam. Vienam-otram bija žēl Cimzes, kas stāvēja gandrīz visu aizmirsts. Tad viens no viņa bijušajiem audzēkņiem piegāja pie viņa un paņēma to pie rokas. Pēc tam runāja mācītājs Dr. J. Bīlenšteins. Viņš ar lielu atzinību izteicās par garīgo koncertu Dziesmu svētku pirmajā dienā. Otrā dienā būšot dzirdamas latviešu

tautas dziesmas, kas radušās “vecu vecajā senatnē, tā sakot tautas bērnu gados. Tās neesot prāta izdomātas, bet izvērdušas iz sirds. Tur esot iekšā bērnu gars. Tauta prātodama dažkārt tās atmetot. Tādēļ viņu gods citreiz bijis panīcis. Bet tagad atkal to sākot celt. Tikai vien nevajagot to pārspilēt. Un beigās Bīlenšteins uzsauca augstas laimes bīskapam Ulmanim un semināra direktoram Cimzem, kas rūpējušies atkal celt godā latviešu tautas dziesmas. (Sk. Kronvaldu Atis. Gabals iz latviešu garīgas dzīves. Sastādīts no K. Kundziņa, Rīga, 1905). Bīlenšteina vārdos Kronvalds saskatīja latviešu tautas dziesmu nonicināšanu: tās esot bērnu dziesmas, ko tauta atmetot, sākdamā prātot. Savā atbildē viņš nikni uzbruka Bīlenšteīnam. Brīvēznieks par to pastāsta “Austrumā” (1887., No 5): “Atminos, ka Kronvalds jauki un karsti daudzīnāja mūsu tautas dziesmu vērtību un greznumu. Roku iespiēdis sānos viņš sacīja lepņā uzvarētāja balsī: Un kas vēl uzdrošināsies nosaukt mūsu tautas dziesmas par bērnu dziesmām?” Visa lielā sapulce gavilēja kā viens vīrs. Tautietis apsveicināja tautieti. Dzirdēja prieka balsis klaigājam: Tādu valodu saprotam-Kronvalda runa bija notikums latviešos”. Lielaja troksnī goda viesis gribēja aiziet. Bet Valdemārs, kas viņam sēdēja blakus, to atturēja, atvainodamies par Kronvalda runas aso toni. Otrā dienā arī Kronvalds atzina savas pārmērības. Sakarā ar dziesmu svētkiem sasauktajā skolotāju sapulcē viņš godam pieminēja tos darbiniekus, kas ar saviem zinātniskajiem darbiem veicinājuši latviešu tautas attīstību. Pirmā vietā minams Dr. Bīlenšteins un viņš uzaicināja godināt viņa

nopelnus ar piecelšanos. Cimzes nopelnus viņš vēlāk atzīmēja "Baltijas Vēstnesī" (1873. No. 32).

II vispārējie dziesmu svētki notika Rīgā jau 1880. g., arī III — Rīgā 1888. gadā. Pēc tam sakarā ar rusifikāciju krievu valdība bremsēja dziesmu svētku kustību. Bez tam arī "jaunā strāva" asi nostājās pret Rīgas latviešu biedrības darbību. Vienīgi Jelgavas latviešu biedrības priekšniekam — advokātam J. Čakstem izdevās dabūt krievu valdības atļauju sarīkot svētkus it kā Kurzemes pievienošanas Krievijai 100. g. atcerei. Šie IV vispārējie dziesmu svētki notika 1895. g. Jelgavā; tais piedalījās pāri par 4000 dziedātāju un 14 orķestri ar apm. 200 mūziķiem. Šo svētku sajūsma bijusi tik liela, ka tauta trešajā svētku dienā pieprasījusi noslēgumā vēl nodziedāt "Dievs, svēti Baltiju" (Krievu valdība neatļāva lietot vārdu "Latvija"). Rīcības komiteja ar J. Čaksti priekšgalā devās uz gubernatora pili, lai personīgi dabūtu atļauju šīs dziesmas dziedāšanai. Gubernātors ēdis pusdienas kopā ar saviem viesiem. Delegācija gaida vienu stundu, otru, pat trešo stundu. Gaida arī klausītāju tūkstoši. Beidzot, atļauja dabūta. Tai laikā Jelgavā viesojās somu prof. Mikola ar kundzi rakstnieci Mailu Talvia, kas par saviem vērojumiem stāsta šādi: "Kad mēs ar vīru redzējām klausītāju nedalīto pieķeršanos savas tautas svētumam un lielo pacietību, ar kādu tie bija gaidījuši uz šo vienu dziesmu veselas trīs stundas, tad mēs sev teicām: "Šī tauta reiz kļūs brīva". — Un šī mūsu nojauta piepildījusi, un jūsu prieks ir arī mūsējais" (sk. prof. K. Kundziņa "Laiki un likteni"). Arī V vispārējie dziesmu svētki notika pēc ilgāka starpbrīža — 1910. g., lai atzīmētu it kā Vidzemes 200. g. at-

ceri tās pievienošanai Krievijai. VI-IX vispārējie dziesmu svētki notika brīvās Latvijas laikā. Arī trimdā atjaunojās dziesmu svētku kustība Vācijā 1946. g., Anglijā 1949. g., Kanādā — 1952. un A.S.V. — 1953. g. Tiem ir liela nozīme. Tie ne tikai izraisa un veicina latviešu aistētiskās jūtas, bet vēl vairāk veicina nacionālo pašapziņu. Šo svētku saimnieciskie guvumi ir tik lieli, ka ar tiem var veicināt arī citas mūsu gara dzīves nozares. Tie lielā mērā var veicināt latviešu kultūras populārizēšanu citu tautu vidū. Ļoti pamatīgu darbu par latviešu dziesmu svētkiem veicis Valentīns Bērzkalns ar savu "Latviešu dziesmu svētku vēsturi" ("Grāmatu draugs", 1965. g.) un "Latviešu dziesmu svētki trimdā" ("Grāmatu draugs", 1968).

DIVDESMIT TREŠĀ NODAĻA

Maskavas latviešu vakari. Latvju dainu vākšana un kārtošana.

A. Maskavas latviešu vakari

19. g. s. 70-os un 80-os gados latviešu kultūrālā rosme galvenā kārtā bija koncentrēta Maskavas latviešu studentu vakaros un Rīgas latviešu biedrībā. Šai nodaļā pakavēsimies pie latviešu vakariem, nākamajā — pie Rīgas latviešu biedrības darbības.

Kopš 1867. g. janvāra Krišjānis Valdemārs pārcēlas uz dzīvi Maskavā, kur darbojās slavofilu presē. Viņš jau bija ieguvis pilnīgu krievu valdības uzticību un panāca to, ka 1868. g. tā atļāva dibināt Rīgas latviešu biedrību. Viņš rūpējās arī par savu centienu biedriem. Jau 1867. g. pirmajā pusē Maskavā ierādās arī Kr. Barons, jo uz Valdemāra ierosinājumu Kreimana progimnazijas skolotājs Grencions paziņoja Baronam, ka pašlaik skolā atbrīvojusies skolotāja vieta. Kr. Barona sieva un pusotra gada vecais dēls palika Pēterpilī, tāpēc, protams, šķiršanās nebija viegla. Izrādījās, ka Kreimanim bija vajadzīgs nevis skolotājs, bet tikai klases audzinātājs, un Barons šo pienākumu neuzņēmas. Toties kādu dienu pie viņa ieradās Dundagas ekonomijas rakstveža Jansona dēls, kas bijis Barona bērnības draugs. Viņš izlasījis vietu apgādāšanas kantorī Barona vārdu un nolēmis piedāvāt mājskolotāja vietu, jo pats nodomājis precēties un pāriet citā dar-

bā. Šī mājskolotāja vieta bija Voronežas guberņā pie Ostrogošskas pilsētas, Uderevkas muižā, pie krievu muižnieka Stankēviča. Šai ģimenē Barons nodzīvoja 21 gadu. Stankēvičs — bagāts cilvēks, kas ziemu dzīvoja Maskavā, vasarās uz laukiem. N. V. Stankēvičs bija ne tikai 60. g. s. zemnieku reformu atbalstītājs, bet pat reformu komisijas loceklis. Viņam bija 4 meitas un 4 dēli. Viena meita bija precējusies, bet pārējās 3 bija Barona audzēknes, kam izdevās ieinteresēt viņas botanikā un fizikā, bet no dēliem viņš mācīja Alekseju, vēlāk Ivanu. Barons bija ne tikai skolotājs, bet kārtoja arī daudz lietu, lai novērstu šī muižnieka ģimenes rūpes. Te viņš dzīvoja ļoti ērtos apstākļos, bet šķirts no ģimenes līdz pat 1884. g. Viņš ar ģimeni satikās tikai kādu reizi gadā savu brīvdienu laikā. Tā kā ziemās Barons dzīvoja Maskavā, viņam radās iespēja piedalīties arī latviešu studentu sabiedriski-kultūrālajā dzīvē. Arī Maskavā Valdemārs pulcināja latviešus tāpat kā agrāk: Tērbatā un Pēterpilī. Sestdienas vakaros Valdemāra plašajā dzīvoklī pulcējās dedzīgākie latviešu patrioti. Par Maskavas studentu vakaru sākumu uzskata 1870. g. 20 oktobri. Ir uzglabājušies 9 vakarnieku 1876. g. fotogrāfija, kurā redzam Brīvzemnieku, Baronu, Valdemāru, Bandrēviču, Andersonu, Šlēziņu, Ļesņikovu, Krodzinieku un Sietiņsonu. Vakarnieku rindās vēlāk iestājās arī A. Zandbergs, J. Čakste, M. Siliņš, J. Velme, J. Kreicbergs, P. Kalniņš, J. Vinklers u. c. Vakarniekos piedalījās gandrīz vai visi tā laika Maskavas latviešu studenti, dažreiz pat kādi 30 cilvēki. Sapulcēties tik lielā skaitā bija riskanti. Tāpēc pulcējās pārmaiņus pie Valdemāra, Velmes, Krodzinieka, Bandrēviča, Barona, bet vis-

biežāk pie Brīvēznieka. Ka policija interesējās par šādām sanāksmēm, raksturo šāda saruna. Mājas sētnieks jautā Baronam, kāds ir viņa uzvārds. Saņēmis atbildi, sētnieks teicis: "Tā ir Jūsu kārtā, bet kāds ir Jūsu uzvārds?" Sētnieks vēlāk atzinies, ka policija likusi izzināt. "Kad pulcēšoties atkal, lai bez kavēšanās viņai ziņojot, samaksāšot par ormani". Tāpēc vakarnieki pēc sanāksmes beigām izklīduši pa vienam, lai neizliktos aizdomīgi. Par vakarniekiem uzņēmuši tikai politiski pārbaudītus latviešus, bijis arī jādod svinīgs solījums visādā veidā atbalstīt vakarniekus un kalpot latviešu tautai. Pēc tam sadzerta brālība un tiem, kam nav bijis latvisks uzvārds, tāds piešķirts un tā Krīgeris kļuvis par Krodzinieku, Treilands par Brīvēznieku un tamlīdzīgi. No alkoholiskiem dzērieniem lietoja tikai alu un arī to tikai jaunu biedru uzņemšanās. Parasti pasniedza tēju un sviestmaizes. Šie Maskavas latviešu vakari turpinājās kādus 20 g. Tie atgādina Tērbatas studentu vakarus: tāpat nolasiņa kādu referātu, tad sekoja pārrunas, pie kam valdīja tautas atmodas laikmeta ideālisms. Šais vakaros nodibinājās arī dažā dzīlāka personīga draudzība, sevišķi Barona un Brīvēznieka starpā. 1884. g. Barona ģimene ierādās Maskavā, kur nomāja 3 istabu dzīvokli iepretī Stankēviča mājai. Tā Barons varēja ikdienas apmeklēt savu ģimeni. Šai laikā viņš ir 49 g. vecs. Viņa dēls, beidzis Pēterpilī ģimnaziju, sāka studēt zobārstniecību Maskavas universitātē. Ap šo laiku Barona dzīvoklis kļūst par galveno latviešu studentu pulcēšanās vietu. J. Kreicbergs šādi tēlo savu iepazīšanos ar Baroniem: "Drīz vien ierados ar dažiem citiem studentiem Barona dzīvoklī, kas atradās kādā klusā ieliņā,

mazas koka mājiņas otrā stāvā. Jau pie durvīm dzirdam jautrus smieklus. Saņem mūs students Barons un stāda mani priekšā kādai pusmūža dāmai, kas tikko no paplātes bija sniegusi viesiem studentiem tēju. Šī dāma — Barona kundze mani saņem un apsviec tik silti, tik sirsnīgi, it kā būtu sen gaidīts, rets viesis. Pagriezusies pie agrākiem viesiem, tā jautri piebilst: “Redziet, tie visi mani dēli, kurzemnieki un vidzemnieki. Vai nav stalti, braši zēni? Un nu apsēžaties. Vai Jūs kurzemnieks vai vidzemnieks? Tā, kurzemnieks. Nu, nekas, tīri zemē metams neesiet. Varbūt, ka varēšu arī Jūs par savu dēlu pieņemt. Visādā ziņā lūdzu justies kā mājās, es ceremonijas nemīlu un ja ar savu plāpāšanu Jūs varbūt aizskarū, lūdzami piedodiet, jo tas nenotiek tišām. Es vienmēr runāju vienkārši, vārdi man nāk no sirds. Jums nava tējas, tūliņ atnesīšu”. Pēc šiem vārdiem viņa veikli apgriezās un viegliem soļiem pazuda otrā istabā, lai atgrieztos ar tējas glāzi uz paplātes, un viņa sirsnīgi pateica: “Lūdzu, ņemiet labā to, kas man ir, vīna un šampanieša nava”. Kad sarunas kādreiz sāka atslābt, tad Barona kundze tās ar pāris humoristiskām piezīmēm atkal atdzīvināja un tad jautri atkal valdīja šai viesmīlīgajā namā. Dzīvoklī bija trīs mazas istabas, zemi griesti, arī mēbeļu maz un tās pašas ļoti vienkāršas, bet visi tur jutāmies labi un omulīgi kā mājās”. Tālāk Kreicbergs pasvīturo, ka Barona nams bijis īsts latviešu nams, kur skanējusi tikai latviešu valoda un kur pārsprīda tikai latviešu tautas svarīgus šīsdienas un mūžības jautājumus, tur pulcējās tikai latviešu jaunekļi un jaunavas un tur rīkojās un valdīja īsta latviešu nama māte.

B. *Latvju dainu vākšana un kārtošana*

Barona dzīvoklī notika arī latviešu studentu koŗa mēģinājumi un glabājās Maskavas vakarnieku bibliotēka. Lai veicinātu arvien vēl ļoti nabadzīgās zinātniskās literātūras kuplināšanu ar jauniem darbiem, 1873. g. Maskavas latvieši izsludināja 2 godalgas dabaszinātniskiem sacerējumiem latviešu valodā. Ierosinājumam gan bija maz panākumu, jo Laubes Indriķis vēl 1885. g. atzina, ka Barona dabaszinātniskie raksti vēl nav pārspēti. 1885. g. Maskavas latvieši izsludināja godalgu par darbiem Latvijas vēsturē Reinberga prēmiju. Šīs godalgas dēļ sacentās 6 autori, un godalgošanas komisijā bija arī Valdemārs un Barons. Maskavas studentu vakaru galvenais nopelns ir tas, ka te radās ļoti vērtīga doma — vākt un kārtot latviešu gara mantas. Interese par latviešu tautas dziesmām radās jau XVIII g. s. otrā pusē. Vecais Stenders gan vēl tās sauca par blēņu dziesmām". Citādoš uzskatos bija šai laikā no Prūsijas ieceļojošie vācu kultūras darbinieki, kuŗu vidū sevišķi liela nozīme bija Johanam G. Herderam (1747-1803. g), kas 1764. g. ieradās Rīgā, kur viņš darbojās kā Rīgas domskolas skolotājs un Jēkaba baznīcas palīgmācītājs. Pēc tam, kad viņš 1765. g. kādā sava drauga muižiņā netālu no Ķišežera bija dzirdējis latviešu "Līgo dziesmas", viņš bija pārsteigts, ka nebrīvai tautai var būt tāds gara moŗums. Tā viņš sāka interesēties un vākt latviešu un citu tautu tautas dziesmas. Tā radās viņa grāmata "Die Stimmen der Voelker", kur bija arī vairākas latviešu tautas dziesmas vācu tulkojumā. Tas laikam bija uzrakstījuši Cēsu mācītājs H. Baumanis, Āraišu — G. Bergmanis un

Rubenes — Kr. Harders. Šī latviešu tautas dziesmu vākšana turpinājās arī XIX g. s. Jau 1807. g. Bergmanis savā mājas spiestuvē Rūjienā iespieda pirmo latviešu tautas dziesmu krājumu ar 238 dziesmām, kam sekoja otrs krājums ar 252 dziesmām. Bez tam 1807. g. viņš bija izdevis arī Palsmanes mācītāja F. Vāra krājumu ar 311 dziesmām. Bet šie vācu mācītāji neprata atšķirt istās latviešu tautas dziesmas no vācu romancēm jeb ziņgēm, kā arī dažreiz pārprata dažu dziesmu saturu. Kabiles mācītāja G. Bitnera "Latviešu ļaužu dziesmās un ziņgēs" jau bija 2854 nr., kur bija ievietotas arī Tērbatas universitātes prof. Kr. Ulmaņa savāktās dziesmas. Vācu vācēju rindu noslēdza Dobeles mācītāja un Latviešu draugu biedrības priekšnieka Dr. A. Bilenšteina 2 krājumi ar 4793 dziesmām 1874. g. Ar XIX g. s. otru pusi latviešu tautas dziesmu vākšanu pakāpeniski pārņēma paši latvieši. Jau 1855. g. Valdemārs Tērbatā dedzīgi aicina krāt latviešu tautas gara mantas, lai glābtu tās no pazušanas. Ap 1868. g. tautas dziesmu krāšanu ievadīja plašākā gultnē, jo pie Maskavas universitātes pastāvošā Keizariiskā dabas zinātņu, antropologijas draugu biedrība nolēma vākt etnografiskas ziņas par latviešiem. Valdemārs ieteica Brīvēzniekam šo darbu uzņemties. Biedrība piešķīra viņam 750 rubļu Latvijas apceļošanai šai nolūkā. Brīvēznieks 1869. g. vasarā apceļoja Latviju un ar panākumiem savāca plašus materiālus. Pirmos krājumus iespieda krievu burtiem: Sproga 1868. g., Fr. Brīvēznieka-Treilanda 1873. g. Pēc tam 1877. g. sešos latviešu laikrakstos parādījās viņa raksts "Zinātnības un tautas draugiem", kur viņš dedzīgi aicina celt gaismā latviešu gara mantu bagātos materiālus. Materiālu liela-

jā daudzumā Brīvzemnieks vairs nespēja orientēties un aicināja sev palīgā Kr. Baronu. Radās doma par tautas dziesmu publicēšanu. Šim nolūkam Valdemārs ziedoja 60 rubļu, Brīvzemnieks 140 rubļu. Sākumā bija doma tikai par dainu izlasi, vēlāk par visa savāktā materiāla publicēšanu. Te nu bija vajadzīgs cilvēks, kas pilnīgi sevi ziedotu šim grūtajam, bet ļoti svētīgajam darbam. Par tādu kļuva Krišjānis Barons. Viņš joprojām strādāja pie Stankēviča, bet tā kā tur bija paredzama darba izbeigšanās, tad viņš pieņēma vācu valodas skolotāja vietu Maskavas Marijas sieviešu gimnazijā. Sakarā ar to viņš var nodoties dainu kārtošanai tikai brīvdienās un vasarās. Sākumā viņš dainas ievietoja pašgatavotās kastēs, kuŗām nodaļas, bet jau 1880. g. pagatavoja saskaņā ar viņa norādījumiem, zīmējumiem un mēriem speciālu dainu skāpi. Tam bija divas puses, katrā 35 atvilknes, katrai atvilknei 20 nodalījumi, kur katrā var ievietot 150-200 zināma formāta papīra strēmeliņas. Ar visiem manuskriptiem tas sver 160 mārciņu. Šis skāpis glabājās Baronu ģimenē līdz 1941. g. Dainu pārrakstīšanu veica Barons viens pats, lai izvairītos no kļūdām. Dainu publicēšanu Barons iesāka 1894. g. Te viņu ļoti lielā mērā atbalstīja Henrijs Visendorfs, kas bija ievērojams tirgotājs Pēterpilī un kam bija ļoti labi sakari krievu valdības aprindās. Barons arī pieņēma viņa proponēto nosaukumu "Dainas," kā lietuvji sauca savas tautas dziesmas. Šo izdevumu 8 sējumos ar 25.789 pamatdziesmām un 182.000 variantiem 1915. g pabeidza Krievijas zinātņu akadēmija. Baronam izdevās atrast zinātnisku metodi dainu kārtošanai, liekot tās pamatā cilvēka dzīvi no šūpuļa līdz kapam. Lai papildinātu Barona krājumus, 1924. g.

nodibināja Folkloras krātuvi folkloristes A. Bērzkalnes vadībā, un tā radās vēl 775.999 jaunu tautas dziesmu. Latviešu folkloras krātuvi vēlāk vadīja prof. K. Straubergs no 1929. līdz 1944. gadam. Pēc tam izdeva laika no 1936.-39. g. Kr. Barona Dainu papildinājumus. Ar to publicēto pamatdziesmu skaits pieauga līdz 60.080. Trimdā iznāca visu dainu apvienojums 12 sējumos ar plašiem komentāriem, ko izdeva Imantas apgāds Kopenhāgenā E. Hauzenbergas-Šturmas, K. Strauberga un A. Švābes redakcijā. Tomēr visam tam pamatā Krišjāņa Barona mūža darbs, jo viņš šim darbam veltīja lielu daļu no sava garā mūža, sākot šo lielo darbu 1878 g. un beidzot 1915. g., bez tam turpinot par dainām interesēties arī pēc tam. Latviešu tauta arvien cildinās Barona tēvu, kamēr vien latviešu tauta pastāvēs.

DIVDESMIT CETURTĀ NODAĻA

Latviešu sabiedriski kultūrālā dzīve XIX g. s. 70-os un 80-os gados

A. Rīgas latviešu biedrība — galvenais latviešu kultūras centrs

Rīgas Latviešu biedrība, ko nodibināja 1868. g. 22. nov., uz ilgāku laiku kļuva par latviešu galveno kultūras centru. Šīs biedrības pirmais priekšnieks bija Bernhards Dīriķis, kuram jau 1868. zdevās iegūt atļauju publicēt latv. laikrakstu "Baltijas vēstnesis". Biedrības statūtos bija nosprausti galvenie biedrības mērķi — palīdzība trūkuma cietējiem un derīgu zināšanu izplatīšana. Sākumā biedru skaits bija 100, no kuriem izraudzīja 36 "runas vīrus" ar B. Dīriķi priekšgalā. Jau 1869. g. biedrība nodibināja zinību, teātra, dziedāšanas, skolu un citas komisijas. 1870. g. 3. martā biedrība jau varēja svinēt gada svētkus pašas celtā namā. Diemžēl jau drīz pēc biedrības nodibināšanas iestājās krīze, kurās pamatā bija tiklab līdzekļu trūkums, jo bez biedru naudām vienīgais ienākums bija telpu īre, bet arī personīgās ķildas biedrības vadībā. Bija izveidojušies divi novirzieni — ekonomisti jeb saimniecības vīri un literāti. Pirmiem bija galvenā nošķiršana, un tāpēc B. Dīriķis drīz atteicās no biedrības vadības. Pēc tam par biedrības priekšnieku darbojās: 1870-71. g. R. Tomsons, 1871-72. — Fricis Veinbergs, 1872-74 — arhitekts J. Baumanis, 1875-85 —

Krišjānis Kalniņš un no 1885-1919. g. Fr. Grosvalds. 1872. g. biedrība sasauca pirmo zemkopju sapulci, bet 1873. g. skolotāju konferenci un noorganizēja pirmos vispārējos dziesmu svētkus Rīgā ar 47 koriem un 1019 dziedātājiem. Svētku ienākums bija 7154 r. 50 kap., tīrais atlikums 2375 r. 26 kap. Vēlākie dziesmu svētki diženuma ziņā pārspēja pirmos, bet sajūsma nekad nav bijusi lielāka kā toreiz. Krišjāņa Kalniņa darbības 10 gadi uzskatāmi par biedrības, kā arī tautas atmodas laikmeta ziedu laikiem. Viņš bija studējis jurisprudenci Maskavas universitātē un darbojās Rīgā par advokatu. Kā biedrības priekšnieks viņš ne tikai novērsa savstarpējās ķildas, bet arī ar lieliem panākumiem cīnījās par latviešu tautas tiesībām. Viņš bija lielisks runātājs un spēja aizraut klausītājus. Viņa laikā biedrība sarīkoja II vispārējos dziesmu svētkus 1880. g. ar 70 koriem un 1653 dziedātājiem. Ienākumi bija 14,769 r. 30 kap. un tīrais atlikums 2517 r. 33 kap. No tā $\frac{1}{4}$ dabūja biedrība, $\frac{1}{4}$ zinību komisija un $\frac{1}{3}$ svētku komisija, kas lielāko daļu piešķīra skolotāju palīdzības organizācijām. 1881. g. Mūrmuižas Sūbru māju īpašnieks novēlēja savu kapitālu biedrībai izlietošanai studentu stipendijām. Tai pašā gadā Pēteris Remers uzdevināja gruntsgabalu un lielāku kapitālu nabagu patvermes ierīkošanai. Viņa svainis Reinholds Stoke arī uzdevināja lielāku naudas summu, ko izlietoja "Reiņa skolas dibināšanai. Tā bija divklasīga meiteņu skola, ko pārzināja skolotājs A. Ārgals. 1883. g. biedrībai pievienojās Rīgas latviešu dziedāšanas biedrība, kas bija izveidojusies no 1860. g. nodibinātās dziedāšanas komisijas.

B. Latviešu teātra sākuma gadi

Tālāk dažus vārdus par latviešu teātra attīstību. Jau 4 mēnešus pirms biedrības dibināšanas 1868. g. 14. jūnijā notika pirmā latviešu teātra izrāde: tā bija lokālīzēta luga "Žūpu Bērtulis" ar amatieņu tēlotājiem skolotāja Jūlija Purata vadībā. Viņš vadīja arī nākamās 5 izrādes, no kurām viena notika Jelgavā. 1868. g. 1. decembrī Rīgas Latviešu biedrība nodibināja latviešu teātra komisiju, kas kopš 1870. g. darbojās biedrības jaunajā namā, kur bija izbūvēta zāle ar skatuvi. Šai gadā latviešu teātra vadību uzņēmās Ādolfs Alunāns, kas bija 4 gadus darbojies uz vācu skatuves. Viņš saņēma 20% no izrāžu bruto ienākumiem, bet citi tēlotāji tikai izrāžu brīvbilētes. Sākumā teātris nīkuļoja, jo amatieři bieži mainījās, nebija arī piemērotu lugu. Rosīgāks posms bija 1875-1885. g., kad notika 11-25 izrādes gadā. Alunāns pats sarakstīja lugas, paredzot arī sev piemērotu lomu. 1885. g. viņš aizgāja no teātra vadības, jo biedrības runasvīri nolēma samazināt viņa jau tā mazo algu. Viņš atstāja teātra ansambli jau tādus izcilus aktierus un aktrises kā Maiju Brigaderi, Jāni Birzgali (Jūlijas Skaidrītes brāli) un citus. Alunāns pēc tam patstāvīgi sagatavoja vairākas izrādes Rīgā un provincē, arī sarakstīja vairākas lugas. Latviešu teātra vadību pēc Alunāna aiziešanas uzņēmās J. Rozentāls, Krūmiņš, J. Bergs un c. 1885. g. Rīgas Latviešu biedrība par teātra direktoru salīga vācu aktieri un režisoru H. Rodi-Ebelingu. Viņš neprata latviski, tāpēc repertuārā dominēja vācu lugas, kā arī dažas Šekspīra tragēdijas. Tāpēc rakstnieks A. Deglavs, toreizējais teātra koris, vēlāk teica: "Var

sacīt, ka ja Alunāns latviešu publiku smīdinājis, tad Ebelings to raudināja". Ebelinga saistīšana par direktoru labvēlīgi ietekmēja Rīgas pilsētas vācisko domi, kas jau 1886. g. piešķīra teātrim pabalstu 5000 r. apmērā, ko vēlākos gados palielināja pat līdz 18,000 rubļiem. Tādā kārtā bija iespējams maksāt aktieņiem algu, līdz 35 rubļiem mēnesī, iegādāties arī dekorācijas un jaunu priekškaņu pārbūvētai skatuvei un zālei, kas varēja uzņemt 1100 skatītāju. Ebelina vadībā izauga jauni spējīgi tēlotāji un tēlotājas, kā piem.: Dace Akmentiņa, J. Duburs, A. Mierlauks, Al. Freimanis u. c.

Latviešu teātra vēsturi daudz pētījis Arturs Bērziņš. Par teātra sākumu posmu vērtīgu rakstu sarakstījis J. Sarma (sal. "Archīvs, III).

C. Zinību komisijas darbība

Sevišķi rosīga ir bijusi biedrības zinību komisija. Šeit ļoti liela nozīme bija šīs komisijas priekšniekam R. Dīriķim. Tā kā te bija ļoti plašs darba lauks, tad pakāpeniski nodibinājās apakškomisijas. Jau pašā sākumā nodibinājās Jautājumu vakaru komisija. Zinību komisija sūtīja arī 2 pārstāvjus teātra komisijā. 1886. g. nodibinājās Derīgu grāmatu apgādāšanas komisija, kas ļoti rosīgi darbojās. No zinību komisijas ievērojamākiem kārtējiem darbiem sevišķi atzīmējama trūcīgo latviešu studentu atbalstīšana, izsniedzot viņiem stipendijas, vai arī vienreizējus pabalstus. Zinību komisijas kartējos darbos ietilpa arī biedrības "Rakstu krājumu" izdošana. Kopš 1884. g. Zinību komisija katru

vasaru sarīkoja vasaras sapulces īsi pirms Jāņiem 2 dienas no vietas. Tur piedalījās kā lektori pazīstami sabiedriski darbinieki ar apm. 15 priekšlasījumiem un šīs sapulces apmeklēja 500-1000 personas. 1888. g. biedrība sarīkoja III vispārējos dziesmu svētkus ar 110 koņiem un 2610 dziedātājiem. Apmeklētāju skaits bija ļoti kupls — ap 40,000, ienākumi 28,290 r. 97 kap., tīrais atlikums — 11,038 r. 27 kap. 1888. g. nodibināja arī “Vingrotāju nodaļu”, kas gan bija maz aktīva piemērotu telpu trūkuma dēļ.

D. Lauku biedrību darbība

Rīgas Latviešu biedrību parasti sauca par “Māmuļu”, pasvītrotot tās lielo nozīmi. Vēlāk kreisās ap-rindās šis vārds ieguva nicināšanas nokrāsu. Rīgas Latviešu biedrības ietekmē nodibinājās daudz biedrību arī citos novados. Pēc 1887. g. datiem Vidzemes latviešu daļā uz laukiem bija 231 biedrība, tai skaitā 149 jeb 65% savstarpīgas ugunsapdrošināšanas biedrības. Šīm biedrībām ir liela nozīme tiklab latviešu saimnieciskā un sabiedriskā līmeņa pacelšanā, kā arī nesavtīgu sabiedrisku darbinieku sagatavošanā, kas ļoti nodē-rēja mūsu patstāvīgās valsts dibināšanā un izveidošanā.

E. Rusifikācija Baltijā

Sākot ar 80-gadu II pusi un vēlāk latviešu kultūras dzīves veidošanu traucēja cara Aleksandra III ievadītā rusifikācijas politika.

Jau pēc poļu sacelšanās 1863. g. pieauga krievu šovinisms, un 1867. g. ministru kabinets nolēma, ka visām valsts iestādēm Baltijā nekavējoties jāpāriet uz krievu valodu. Šis politikas īstenošanai par Baltijas ģenerālgubernātoru iecēla ģenerāli P. Albedinski (1866-1870). Baltvācu muižnieki panāca šī dekrēta iedzīvīnāšanas novilcināšanu. Bez tam Vidzemes landtāgs 1870. g. memorandā pasvītvoja autonomijas tiesības. Tad arī krievi Albedinska ierosmē iesniedza caram adresi, lūdzot ievest krievu valodu. Rīgas Latviešu biedrība uzdeva jaunam juristam Jānim Einbergam izstrādāt latviešu adresi. Parakstu vākšanu organizēja Kauguru pagasta vecākais Kārlis Vitols (1843-1923), kas bija mācījies Rīgas ģimnazijā un bija viens no Valmieras Latviešu biedrības dibinātājiem. Latvieši savā adresē lūdza tikai tiesu un landtāga reformas, bet Albedinski piepēži atsauca un viņa vietā nāca kņazs Bagrationis. Tad Vidzemes civilģubernātors Lizanders pavēlēja saukt pie atbildības Einbergu un Dīriķi, bet galma tiesa viņus attaisnoja. Pēc cara Aleksandra II nāves pie varas nāca viņa dēls Aleksandrs III (1881-1894), kas atgriezās pie Nikolāja I metodēm. Par galveno noteicēju kļuva cara audzinātājs jurists K. Pobedonoscevs, kas 25 gadus (1881-1905) bija Sv. Sinodes virsprokurors, līdz ar to Ministru kabineta un Valsts padomes loceklis. Jau 1882. g. ierobežoja preses brīvību, 1884. g. likvidēja augstskolu autonomiju. Zīmīgs pagrieziena punkts cara politikā bija atteikšanās apstiprināt Baltijas autonomijas prasības, jo cerēja, ka Vidzemes landtāgs apstiprinās liberāļu izstrādātos reformu projektus. Kad tas neattaisnojās, sākās laikrakstu asa polemika, kurā iejaucās arī krievu prese, uzbrūkot balt-

vācu privilēģijām. Sakarā ar serbu brīvības cīņām 1876. g. un krievu-turku karu (1877-78) radās liela interese par kara ziņām un līdz ar to preses uzplaukums. B. Dīriķis 1877. g. sāka izdot pirmo dienas laikrakstu "Rīgas Lapa", A. Vēbers 1878. g. nedēļas laikrakstu "Balss". Šai laikā "Latviešu Avīzēm" bija 8500, "Mājas Viesim" 6800, "Baltijas Vēstnesim" 3500 un "Baltijas Zemkopim" 3000 abonentu. Vidzemes landmaršals Heinrichs fon Boks iesniedza sūdzību iekšlietu ministram, ka gubernātors barons Ikskils (Uexkull) atļaujot latviešu preseī un biedrībām nodarboties ar politisku agitāciju. Sekas esot daudz ugunsgrēku un pat slepkavību mēģinājumi. Atteicības tik tālu saasinājās, ka 1881. g. decembrī Latviešu draugu biedrība izslēdza Krišjāni Kalniņu un B. Dīriķi. Tad iekšlietu ministrs Ignatjevs ieteica caram izdarīt Vidzemes un Kurzemes revīziju, un to uzticēja senātoram Nikolajam Manaseinam (1835-1895). 1882. g. 12. maijā senātors ieradās Rīgā, un revīzija turpinājās līdz 1883. g. augustam, vairāk nekā 15 mēnešus. Viņa darbinieku vidū bija vairāki latvieši, piem. par latviešu tulku bija jauns jurists Andrejs Stērste (1853-1921). Bez tam svarīgi bija tas, ka Valdemārs bija informējis senatoru par Baltijas apstākļiem. Rīgas Latviešu biedrība, arī igauņi organizēja masu petīciju iesniegšanu. Bez tam senātoram iesniedza arī individuālas un kolektīvas sūdzības. Diemžēl, neviena no šīm sūdzībām nerasniedza valdību, bet "pazuda" ceļā starp Narvu un Pēterburgu. Baltvāci uzsāka cīņu pret Manaseinu. Cars viņus nomierināja, atbildot, ka neesot domāts grozīt Baltijas agrāro iekārtu. Jaunais iekšlietu ministrs grafs D. Tolstojs piebilda, ka viņš gādāšot par latviešu un igauņu preses savaldīšanu.

1883. g. latvieši un krievi rīkoja Manaseinam banketu un izvadīja viņu ar lāpu gājienu. Senātors 1884. g. iesniedza caram savu ziņojumu. Cars bija apmierināts un nākamā gadā iecēla viņu par tieslietu ministru (1885-1894). Vēlāk arī ziņojuma origināls ticis izzagts no cara atvilknes. Tāpēc Tieslietu ministrija pēc Manaseina nāves lūdza viņa dēlu sagatavot norakstu no ziņojumu uzmetuma. 1896. g. šo norakstu aizzīmogotā saiņā ieslēdza ministrijas slēpenā nodaļā ar uzrakstu, ka var atvērt tikai tieslietu ministrs. Tas notika 1917. g. pēc revolūcijas. Bet jau 1906. g. Manaseina dēls publicēja kādā krievu žurnālā revīzijas izvilkumu, un pēc tam tos iespieda laikrakstā "Latvija". Šis ziņojums ir vairāk nekā 200 lpp. liels pārskats ar bagātu faktu materiālu. Cita starpā viņš konstatēja, ka nav novērojis Baltijā nekādu revolūcionāru kustību, jo "Baltijas guberņas vispārīgi nav derīga augsne nihilismam un anarchistu propagandai". Viņš konstatē svarīgus trūkumus Baltijas tiesu praksē un agrārjautājumā. Saskaņā ar viņa rīcībā esošiem 1881. g. skaitīšanas datiem Igaunijā toreiz bijuši 373,337 iedzīvotāji, laukos 316,523, pilsētās 59.814. Vidzemē — 1.163.484, laukos 901.04, pilsētās 262.442. Jāņem vērā, ka Vidzemes guberņā ietilpa arī Dienvid-Igaunija. Kurzemē un Zemgalē — 575.487, laukos — 473.141, pilsētās — 102.346, tā tad kopā 2.115.487, no kuriem pilsētās 424.602 Latgale toreiz piederēja Vitjebskas guberņai. Labi zinādams krievu valdības rusifikācijas tendences, viņš asi kritizēja Baltijas skolu lietas, ieteica rusifikāciju un sevišķi asi vērsās pret Tērbatas universitāti.

Manaseina revīzijas sekas bija jūtamas jau 1885. g. Par Rēveles gubernātoru nāca S. Šachovskojis, Rīgas

— generālis M. Zinojevs un Jelgavas K. Pašcenko. Visaktīvākais no viņiem bija Michails Zinovjevs (1885-1885).. Viņš pats sevi raksturoja šādi: "Es nekam neticu, neko nemīlu, ne no kā nebaidos". Viņš bija pret zemstēm, jo tās prasītu daudz līdzekļu un krievu valdība nevarot meklēt sev sabiedrotos latviešos un igauņos, kas būšot noderīgs materiāls tikai tad, kad tie kļūšot par krieviem. Tomēr viņš cildina tos kā priekšzīmīgus lauksaimniekus. Esot patiesi jābrīnās, ka 335.000 Vidzemes zemnieku kārtas vīrieši varējuši 30 g. laikā samaksāt nodokļos, nomas naudās un procentus vairāk nekā 100 miljonu rubļu, bez tam ieguldīt pagastu mantā 12 miljonu un krājkasēs 6 miljonu un vēl ietaupīt 45 miljonus lauku māju pirkšanai. 1890. gadā viņš savā ziņojumā cīņai runā par "jauņu ēru" Baltijā, kuŗas principi bija unifikācija, birokratizācija, un rusifikācija. Šo rusifikāciju sevišķi veicināja Tērbatas mācības apgabala kurators M. Kapustjins (1883-90), agr. Maskavas universitātes tiesību profesors. 1887. g. viņš Rīgā nodibināja tautskolu direktora un 4 inspektoru amatus. Pēc Kr. Valdemāra lūguma viņš par tautskolu inspektoru iecēla Fr. Brīvzemnieku un vēl dažus latviešu skolotājus, lai pārkrievošanā piedalītos arī paši latvieši. 1887. g. Vidzemes landtāgs slēdza skolotāju seminārus Tērbatā un Valkā, kā arī 32 draudzes skolas un 150 muižas skolas. Tad izglītības ministrija atlika uz 3 gadiem krievu valodas ieviešanu. 1889. g. sāka masveidīgi atlaist skolotājus, kas neprata krieviski. Atcēla arī Tērbatas universitātes autonomiju, pakāpeniski ievēdot krievu mācības valodu. 1889. g. notika svarīgas tiesu un policijas reformas Baltijā. Līdz tam laikam savas

tiesas bija pilsētniekiem, savas muižniekiem, savas zemniekiem, jo spēkā bija feodālais princips: "tikai līdzīgs var tiesāt līdzīgu". Bez tam Baltijā bija apvienotas policijas un tiesu funkcijas, tāpēc apriņķa policiju Vidzemē sauca par kārtības jeb "bruga" tiesu, Kurzemē un Zemgalē par pilskunga tiesu. 1889. g. 28. nov. Manaseins ievada krievu tiesu iekārtu Baltijā. Jau 1864. g. reforma bija atcēlusi kārtu principu tiesu uzbūvē un kompetencē. Pēc 1889. g. likuma tiesām bija 3 instances: apgabaltiesa un tiesu palāta, kas izšķir lietu pēc būtības un senāts, kas pārbaudīja zemāko tiesu jurisdikciju no formālā viedokļa. Vēl ievada "vietējās tiesas" — mirtiesas, to kompetencē bija prasības par kustināmo mantu līdz 500 r., naudas sodi līdz 300 r., aresti līdz 3 mēnešiem, cietums līdz 18 mēnešiem. Ar 1888. g. 9. jūnija likumu izdarīja policijas reorganizāciju: likvidēja brugu kungus, viņu funkcijas nododot iekšlietu ministrijas ieceltiem apriņķu priekšniekiem. Tā baltvācu muižnieki zaudēja policijas varu lauku dzīvē. Sākumā latvieši priecājās, ka vācu vara lauzta, bet vilā redzot, ka agrārais jautājums palika neatrisināts, nesagaidīja arī pašvaldību reformas — vācu landtāgs sprieda par zemes vajadzībām. Daļa inteligences meklēja darbu ārpus dzimtenes, pastāvēja stingra cenzūra, bija ierobežota biedrību darbība.

DIVDESMIT PIEKTĀ NODAĻA

Vecā un jaunā strāva

A. Latvijas industriālizācija

Eiropas saimnieciskajā un sociāl-politiskajā dzīvē ļoti ievērojamas pārmaiņas izraisīja Anglijas industriālās revolūcijas izplatīšanās arī citās Eiropas valstīs. Austrumeiropā plašāka kapitālisma attīstība vērojama tikai g. s. II pusē. Leons Trockis savā grāmatā "The Russian Revolution" pasvītro, ka Krievijas galvenā nelaime bijusi tā, ka tur pilsētas bijušas vāji attīstītas un līdz ar to vidusšķira bijusi maznozīmīga. Šai ziņā stāvoklis bija līdzīgs arī Baltijā, lai gan mazliet labvēlīgāks. Jau XIX g. s. pirmā pusē Rīga kļuva par ievērojamu rūpniecības un tirdzniecības centru. Jau laikā no 1834-1854. g. Rīgas rūpniecības strādnieku skaits bija trīskāršojies (no 1593 pacēlies līdz 4989). Domājams, ka šo pieaugumu deva Vidzemes latviešu zemnieki, jo, sākot ar 1832. g., tiklab kalpi, kā arī saimnieki varēja pāriet dzīvot uz pilsētām. Rīgā pirmo vietu ieņēma tekstīlrūpniecība, otru vietu — tabākas rūpniecība, bet pēc 1864. g kokrūpniecība.

1852. g. atklāja telegrafu Rīgas un Bolderājas starpā, kas bija pirmais šāda veida pasākums visā Krievijā. 1855. g. ierīkoja telegrafu Rīgas un Pēterburgas starpā, 1857. g. Rīgas un Vācijas starpā. No 1858.-1861. g. ar angļu kapitālu un angļu inženieriem izveidoja dzelzceļa līniju Rīgas un Daugavpils starpā,

ko 1865. g. pagarināja līdz Vitjebskai un 1871. g. līdz Caricinai (vēlākai Staļingradai, tagad Volgogradai). 1868. g. pabeidza Rīgas-Jelgavas līniju, ko vēlāk pagarināja līdz Liepājai. 1876. g. pabeidz Liepājās-Romnas līniju, līdz ar to izveidojot satiksmi ar Pievolgas un Dienvidkrievijas plašiem novadiem. 70. gados izveidoja vietējās līnijas: Rīga-Milgrāvis, Rīga-Bolderāja un Rīga-Tukums.

Parīzes miera sarunu laikā 1856. g. Aleksandrs II atļāva demilitārizēt Rīgu: pēc tam laikā no 1857.-1863. g. nojauca Rīgas vaļņus un bastionus. Šos materiālus sadzina vienā vietā, un tā radās Rīgā populārais "Bastejkalns". Pēc vaļņu nojaukšanas Rīga varēja brīvāk attīstīties ārpus Iekš-Rīgas rajoniem.

1861. g. Rīga ieguva pilnīgu tirdzniecības un 1866. g. pilnīgu rūpniecības brīvību. 1861. g. Rīga ieguva atļauju dibināt privātu politehnisku augstskolu, kas uzsāka savu darbību 1862. g. un sagatavoja daudz labu tehnisku spēku arī visai Krievijai. Līdzās pilsētu rūpniecības uzņēmumiem nozīmīgi bija arī muižu saimnieciskie pasākumi, sevišķi degvīna dedzinātavas un alus darītavas. Bez tam labu peļņu deva arī ķieģeļu un kaļķu cepli, darvas un ogļu cepli, zāģētavas un dzirnavas. Baltijas rūpniecības attīstību uz kādu laiku palēnināja 1873.-1875. g. un 1881.-1882. g. rūpniecības krīzes, bet pēc tam rūpniecība atkal strauji uzplauka. Sevišķi lielu rosību attīstīja Krievu-Baltijas vagonu fabrika un krievu-franču akciju sabiedrība "Provodņiks".

Ātri pieauga Latvijas pilsētu iedzīvotāju skaits. Tā, piem., 1863. g. Latvijas pilsētās dzīvoja 14,8%, bet 1897. g. jau 28,4% no visiem Latvijas iedzīvo-

tājiem. 1863. g. Rīgā bija 47,500, bet 1897. g. — 282,000 iedzīvotāju. Līdz ar kapitālisma attīstību pieauga arī rūpniecības proletariāts.

Sevišķi strauji pieauga Rīgas strādnieku skaits: 1864. g. viņu bija — 5700, 1879. g. — 11,900, 1890 — 16,300 un 1900 — 47,200. Tā tad pēdējos pēcreformu gados šis skaits bija pieaudzis vairāk nekā 8 reizes.

B. Marksisma ideoloģija

Rietumeiropā straujā rūpniecības attīstība un strādnieku skaita pieaugšana izvirzīja nopietnas sociālas problēmas. Tā kā mašīnu rūpniecības attīstības sākumā strādnieku apstākļi bija daudz smagāki nekā agrāk, viņi sākumā vērsās pret pašām mašīnām, kuŗas uzskatīja par visa ļaunuma sakni. Vēlāk strādnieki sāka apzināties savu interešu kopību un uzsāka cīņu kā ceturtā kārtā vai, pareizāk sakot, šķīra, jo kārtu priekšrocības juridiski bija likvidētas, palika tikai saimnieciskā nevienlīdzība. Šī cīņa kļuva arvien labāk organizēta, un to spēcīgi ietekmēja Marksa un Engelsa sludinātās idejas. Kārlis Markss (1818-1883) ir galvenais modernā sociālisma ideologs. Jau 1843. g. viņš sadraudzējās Parīzē ar Frīdrihu Engelsu un kopēji sarakstīja un publicēja 1848. g. "Komunistisko manifestu", kur vienkāršākā veidā pirmo reizi sistematiski formulēti viņu mācības principi. Te pirmo reizi atskan vēlāk tik populārais aicinājums visu zemju proletāriešiem apvienoties, lai cīnītos par visu ražošanas līdzekļu nacionālizāciju un proletāriāta virskundzības nodibināšanu. Visa līdzšinējā vēsture lieci-

not par nepārtrauktu šķiru ciņu. Jāpanākot bezšķiru sabiedrības nodibināšana. Plašāk savus uzskatus Markss formulēja savā grāmatā "Polītiskās ekonomijas kritika" (1859. g.). Marksa galvenais darbs saucas "Kapitāls", kuŗa I sējums iznāca 1867. g., bet II. un III. sējums tikai pēc viņa nāves (1885. un 1894. g.). Šis darbs sarakstīts ļoti smagā un grūti saprotamā valodā un tāpēc nav daudz tādu, kas to būtu pamatīgi izstudējuši. No šī darba sevišķi populāra ir kļuvusi doma, ka kapitālisti izmanto strādniekus, piesavinoties ražojumu vērtības lielāko daļu. Markss paregoja, ka ar laiku proletāriāts pārņems varu savās rokās, centrālizēs visu ražošanu valsts rokās un vēlāk valsts forma vispārīgi nebūs vajadzīga un izveidosies ražošanas komūnas. Markss savā sistēmā apvienoja vairāku agrāko sociālfilozofu uzskatus. Tā, piem., viņa dialektiskais materiālisms pamatojas vācu filozofa Hegeļa mācībā. Saskaņā ar dialektisko materiālismu katra laikmeta saimnieciskā sistēma ("apakšbūve") noteic visu organizāciju, kā arī visu šī laikmeta politisko un garīgo attīstību ("virsbūvi"). Markss arī vērsās pret nāciju, baznīcu un valsti. Tas lielā mērā izskaidrojams ar viņa personīgo pieredzi un izjūtām. Viņš bija ebrēju tautības, bet pieņēmis kristīgo ticību. Līdz ar to viņš bija aizgājis no savas tautas, bet kristīgie arī neuzskatīja viņu par savu cilvēku. Bez tam ebrējiem toreiz nebija savas valsts, jo Izraēla nodibinājās tikai 1948. g.

Markss uzturēja kontaktu ar citu zemju revolūcionāriem un 1864. g. sasauca Pirmo internacionāli, kas pēc tam darbojās 12 gadus (1864-1776. g.). Tās centrs bija Londonā. Pēc Parīzes komūnas neveiksmes

internacionālā kustība panīka. Otra internacionāle sa-
nāca 1889. g. Parīzē. Te jau iezīmējās zināma uzskatu
dažādība, ko vēlāk plašāk izveidoja tā saucamie “re-
vizionisti”, sevišķi vācu sociālists Eduards Bernšteins
un vēlāk Kārlis Kautskis. Visradikālāko novirzienu
šai kongresā reprezentēja Roza Luksemburga un Ni-
kolajs Ļeņins.

C. “Jaunā strāva” Latvijā

Marksisma idejas ar laiku izplatījās arī Baltijā,
un to ierosināto kustību sauc par “jauno strāvu”. Par
tās sākumu nav vienprātības. Vieni par tās sākumu
uzskata 1886. g., kad sāka iznākt “Dienas Lapa” Fr.
Bergmaņa vadībā. Citi par tās sākumu dēvē 1891. g.,
kad Jānis Pliekšāns (1865-1929) sāka redigēt “Die-
nas Lapu”. Pareizāk ir uzskatīt par šī perioda sākumu
1893. g. Šai gadā Rainis no Vācijas savā somā atveda
vācu marksistisko literātūru un sāka to populārizēt
“Dienas Lapas” slejās. Bez tam šai pašā gadā J. Jan-
sons (Brauns) Jelgavā nolasīja referātu “Domas par
jaunlaiku literātūru”, ar ko gribēja “dot sitienu lat-
viešu mietpilsonībai un viņas rakstniecībai”. Pamato-
damies uz Brandesa, Gijō, Tēna, Pisareva un citu kri-
tiķu uzskatiem, viņš pārmeta latviešu rakstniekiem
ideju trūkumu, salkanību, erotismu un pseidotautisko
romantismu un iestājās par reālismu. Ļoti bieži mūsu
vēstures un literatūras apskatos pauž uzskatu, ka tau-
tiskā kustība XIX g. s. 80. g. beigās un 90. g. sākumā
pagrimusi un “jaunā strāva” to uz visiem laikiem no-
bīdījusi pie malas. Tas neatbilst vēstures patiesībai.

Rīgas Latviešu biedrība turpināja savu rosīgo darbību un tai nācās cīnīties pret "jaunās strāvas" ideologiju. Šo biedrību ilgus gadus nepārtraukti vadīja Letonijas filistrs Frīdrihs Grosvalds, kas piederēja pie Kronvalda "vakarniekiem" un bija biedrības priekšgalā no 1886-1919. g. Rosīgi darbojās Zinību komisija, kas veicināja humānitārās zinātnes un publicēja savus rakstu krājumus. Derīgo grāmatu nodaļa līdz pirmajam pasaules kaņam publicēja 253 ļoti vērtīgas grāmatas ar 1400 iespiedloksnēm 1,2 miljonu eksemplāros. Vēlāk tā sāka izdot Latviešu konversācijas vārdnīcu 1906. g. un mēnešrakstu "Druva" 1912. gadā. Liela nozīme bija studentu stipendijām: līdz 1910. g. izsniegts studentu pabalsts 77,000 rubļu zeltā, kas ir ļoti ievērojama summa, ņemot vērā biedrības diezgan aprobežotos līdzekļus. Pie biedrības darbojās arī kopš 1896. g. šacha nodaļa, kopš 1898. g. orķestru un 1902. g. ārstu nodaļa. 1902. g. lēmumu sarīkot 1904. g. Vispārējos dziesmu svētkus izdevās iedzīvināt tikai 1910. g. Tā kā šīs nodaļas bija lielā mērā patstāvīgas, tad varam iedomāties, cik svētīgu sabiedrisku darbinieku skolu šīs nodaļas veidoja, ar ko arī izskaidrojams, ka, brīvajai Latvijai nodibinoties, visas dzīves nozares varēja strauji uzplaukt.

F. Cielēns savā grāmatā "Laikmetu maiņā" I sējumā grib XIX g. s. 80. gadus uzskatīt kā atsevišķu laikmetu un nosauc to par "šaubu un jaunu cerību laikmetu". Kā viņš to pamato? Viņš uzskata par šī laikmeta garīgās sejas atspoguļotāju brāļu Kaudzīšu 1879. g. publicēto romānu "Mērnieku laiki". Tur, lūk, Pietuka Krustiņa personā esot izsmiets Kronvaldu Atis, kas nav pareizi, jo šī tēla prototips ir bijis kāds

cits mazāk ievērojams skolotājs Piebalgā (Ceriņu Pēteris). Bez tam Ķeņča lūgšana pierādot šai laikmetā izplatīto ateismu, bet Cielēns ir aizmirsis Kaspara un sevišķi viņa mātes Ilzes dziļo religiozitāti. Šaubas par reliģiju lielākā vai mazākā mērā var atrast gandrīz katrā laikmetā. Tā tad šis Cielēna uzskats pilnīgi nepamatots.

Jau XIX g. s. 70. un vēl vairāk 80. gados Latvijā notika vairāki zemnieku nemieri, bet tiem bija spontāns, stichisks raksturs, un tādēļ krievu valdība tos viegli apspieda. Tad sāka organizēties latviešu intelligences pulciņi cīņai pret cara patvaldību. Vienā no jaunatnes pulciņiem darbojās Jānis Pliekšāns, vēlākais dzejnieks Rainis, bet virsnieku pulciņā praporščiks Andrejs Pumpurs, vēlāk plaši pazīstamais latviešu epa "Lāčplēsis" autors.

Ar laiku radās ideologi, kas centās ietekmēt plašākas masas. Tāds bija advokāts Fricis Bergmanis, kas ar segvārdu Kalnenieku Fricis publicēja 1884. g. grāmatu "Fabrikas strādnieks 19. g. s." 1886. g. viņš kļuva par jaunā latviešu laikraksta "Dienas Lapa" pirmo redaktoru. Viņa redigēšanas laikā (1886-1888), arī P. Stučkas laikā (1888-1891) un pat Raiņa pirmajā posmā (1891-1893) šis laikraksts vēl ir mērens pilsoniski demokratisks, jo laikrakstam bija jābalstās ne tikai uz strādnieku, bet arī sīkpilsoņu aprindām. Izveidojas gan polemika ar Baltijas vēstnesi", bet tai nebija principiāls, tikai sīks, personīgs raksturs. 1889. g. pirmo reizi "Dienas Lapā" savā ievadrakstā J. Bērziņš lieto nosaukumu "Jaunā strāva". Autors nosoda tautas šķelšanos šķirās, bet redaktors nepievienojas šim uzskatam.

Par pirmo noteikto latviešu sociāldemokrātu mark-

sistu uzskatāms Rīgas pilsētas gimnazijas pēdējās klases audzēknis Eduards Veidenbaums, kas 1886. g., nepilnus 19. g. vecs, sacerēja ap 2 iespiedlokšņu lielu apcerējumu par privātipašumu, kapitālismu un strādniecību.

1891. g. "Dienas Lapas" vadību pārņēma J. Pliekšāns-Rainis (1865-1929), kas pārnāca uz Rīgu no Viļņas, kur darbojās apgabaltiesā. Viņa vadības laikā šis laikraksts kļuva par sociālistisku, gan tikai sākot ar 1893. g.

Ap šo pašu laiku daži Tērbatas studenti sāka paust marksistiskas idejas. Tur bija izveidojušies divi krasi norobežoti novirzieni: nacionālais un internacionālais. Pirmo reprezentēja Letonijas biedri. Viņi turpināja Kronvalda laika "Vakarnieku" tradīcijas. Viņu rīcībā bija vakarnieku korporatīvais inventārs: rapiēri, protokoli, archīvs, referāti un bibliotēka. Viņi rūpējās arī par korporācijas atzišanu, ko panāca 1882. g. 1889. g. viņi atjaunoja ar Kronvalda nāvi pārtraukto populāri-zinātnisko seriju "Sēta, daba, pasaule", ko turpināja līdz 1893. g., līdztekus publicējot enciklopēdisku rakstu virkni "Latvju tauta" (1892-1894). Toreiz Tērbatā bija daudz krievu un žīdu studentu. Tie dibināja savas biedrības. Arī grupa latviešu studentu teologu nolēma 1888. g. dibināt zinātniski-literārisku biedrību. Šai biedrībā bija ap 30 biedru, apmēram puse mediķu. Letoņi to uzskatīja par savu opozīciju un iesauca par pīpkaloniņu, jo viens no dibinātājiem saucās J. Pīpkalējs. Sākumā šī biedrība ar politiku nenodarbojās, bet 80. g. beigās jaunstrāvnieki pārņēma tās vadību. Letoņu aktivitāte piespieda arī viņus kļūt rosīgākiem. Viņi sāka publicēt savus 7 krājumus ar nosaukumu "Pūrs"

(1891-1897). Te marksisma idejas sāka populārizēt K. Kasparsons, A. Dauge un Ed. Veidenbaums. Viņu marksisms P. Dauges vērtējumā "bij ļoti plāniņš" un bija radies krievu studentu ietekmē.

Rainis uzaicināja viņus darboties līdzī "Dienas Lapā". Uz šo aicinājumu sevišķi atsaucās Fr. Roziņš-Āzis un J. Jansons (Brauns). Jau 1893. g. jaunai strāvai pievienojās arī nedēļas laikraksts "Mājas Viesis", ko vadīja Dr. P. Zālīte, kas gan nesludināja sociāldemokratu mācību, bet atbalstīja vispārējo demokratisko līniju: aizstāvēja sieviešu emancipāciju, cīņu pret muižniecību un populārizēja latviešu zinātni un literātūru, sevišķi ar "Mājas viesu mēnešrakstu". Jaunās strāvas kustību lielā mērā veicināja dzejniece Aspazija (1868-1943), kas ar savām lugām veicināja sievietes emancipācijas idejas un sekmēja arī latviešu pašapziņu un tieksmi pēc brīvības. "Pasaules literatūras vēsture nevar uzrādīt otru gadījumu, kad sieviete būtu tik noteikti dominējusi kāda laikmeta literatūrā", saka Fr. Cielēns savā grāmatā "Laikmetu maijā" I sējumā, domājot par laikmetu no 90. gadu sākuma līdz 1905. g. P. Stučka par "jaunās strāvas" laikmetu uzskata laiku no 1893-1903. g. "Jaunā strāva" un sociālisma kustība nav viens un tas pats. Toreiz par jaunstrāvnieku uzskatīja visus, kas "iet pret ķeizaru". Kad 1897. gada jūnijā slēdza "Dienas Lapu", visu nelegāli organizēto strādnieku skaits Rīgā bija ap 200. Šai laikā bija ļoti sarucis šī laikraksta abonētu skaits, jo daudz bija neapmierināto ar marksisma propagandu, bet sevišķi par uzbrukumu IV vispārējiem dziesmu svētkiem, kuŗu dēļ laikraksts zaudēja ap 2000 abonētu. Šis uzbrukums bija izdarīts itin vulgārā

veidā: “Dziesmu svētki nav tautas, bet latviešu inteliģences svētki, ko rīko turīgo širu interesēs. Lai šo svētku īstais mērķis paliktu tautai apslēpts, tos apkaļ tautiskiem kankariem, ieteic meitām pārgērbties par ērmiem, lai kungiem būtu ko pasmieties”. Pa daļai sakarā ar to bija 1895. g. izcēlies konflikts redaktora Raiņa un izdevēja P. Bisenieka starpā, sakarā ar ko Raini nomainīja P. Stučka, kas kļuva par laikraksta izdevēju un bija spiests daudz piemaksāt no savas advokāta peļņas. Sākumā krievu valdība atbalstīja “Dienas Lapas” opozīciju pret latviešu tautiskiem centieniem, bet stāvoklis mainījās 1895. g., kad Rīgas un Liepājas strādnieki sāka rīkot streikus. Tad arī cenzors A. Ruperts, šis “preses rupucis”, sāka nesaudzīgi vajāt “Dienas Lapas” līdzstrādniekus un novērot viņu nelegālo darbību. 1897. g. notika plašas kratīšanas un aresti. Izdarot kratīšanas Rīgas politehniskajā institūtā, tur uzgāja nelegālu literatūru un apcietināja dažus studentus. Tur darbojās 3 latviešu studentu organizācijas; 1880. g. dibinātā Selnija, 1900. g. Tālavija un 1892. g. dibinātā Zemgalija, kur dominēja sociāldemokratisks novirziens.

D. Latviešu strādnieku organizācijas

Sakarā ar šīm vājašanām daži jaunstrāvnieki emigrēja uz Rietumeiropu, vai ASV. Uz ASV. emigrēja Dāvids Bundža, kas jau 1898. g. redigēja un publicēja sociāldemokrātu žurnālu “Auseklis”. Uz Angliju izeļoja Fricis Roziņš, Fricis Vesmanis un c., uz Šveici Emīls Skubiķis, vēlāk arī Miķelis Valters un c.

Šie emigranti Rietumeiropā jau 1898. g. nodibināja latviešu sociāldemokrātu savienību, kas iespieda plašu uzsaucumu latviešu darba tautai. 1899. g. Rīgā spontāni uzliesmoja strādnieku politisko organizāciju dibināšana, apvienojot līdzšinējos nelegālos pulciņus. Pirmā plašāka sociāldemokrātu organizācija izveidojas Jelgavā 1901. g. kā Kurzemes latviešu sociāldemokrātu grupa. Tās galvenie darbinieki bija Pauls un Klāra Kalniņi, Kārlis un Emīlija Kuršēvici un c. 1902. g. iespieda pirmo Paula Kalniņa sarakstīto proklamāciju. Lielākā nelegālā sociāldemokrātu apvienība bija Baltijas latviešu sociāldemokrātu organizācija, ko nodibināja Rīgas, Liepājas un Ventspils sociāldemokrātu komiteju delegāti. Galvenie vadītāji bija Jānis Ozols, Jānis Asaris, Žanis Buševics, K. Kasparsons, Vilis Dermanis un c.

Pēc Rīgas dumpja rosīgāka kļuva arī Londonas grupa ar Fr. Roziņu priekšgalā, kas jau 1899. g. izdeva žurnālu "Latviešu strādnieks" un sākot ar 1900. g. žurnālu "Sociāldemokrats".

No Rietumeiropas latviešu sociāldemokrātu partijas 1903. g. atdalījās viena grupa ar Miķeli Valteru, Ernestu Rolavu un Emīli Skubiķi, kas Šveicē nodibināja Latviešu sociāldemokrātu savienību. Viņi publicēja Šveicē savu žurnālu "Proletārietis" un 1905. g. "Revolūcionārā Baltija". 1904. g. apvienojās Kurzemes grupa un Baltijas organizācija un nodibināja Latviešu strādnieku partiju. Starpība Savienības un Partijas starpā bija principiāla. Savienība prasīja Latvijas valsts nodibināšanu, kaut arī kā Krievijas federatīvas republikas sastāvdaļu, bet partija palika uzticīga vācu marksisma sludinātai vienaldzībai pret jaunu valšķu dibināšanu.

Svarīgas domstarpības bija arī agrārā jautājumā. Latviešu marksisti prasīja muižu privilēģiju atcelšanu, bet sekoja Kautska uzskatam par lielsaimniecību pārakumu. Turpretī Savienība bija radikālāka šai ziņā un prasīja muižu atsavināšanu un sadalīšanu jaunsaimniekiem.

E. Latviešu preses un literatūras attīstība

Liela nozīme latviešu tautas pašapziņas celšanā un politiskās aktivitātes pavairošanā bija latviešu preseī, literatūrai un teātrim. Kopš 1898. g. "Dienas Lapu" vadīja mērenā garā Dr. P. Zālīte un tomēr vācu baroni panāca tās slēgšanu 1903. g. Lielu nozīmi ieguva "Pēterburgas Avīzes", kas sāka iznākt 1901. g. decembrī 2 reizes nedēļā ar Rāviņu kā atbildīgo redaktoru, kas bija panācis atļauju izdot šo laikrakstu bez iepriekšējas cenzūras ar sevišķu lielkņaza Konstantīna Konstantīnovica protekciju. Faktiskais galvenais redaktors bija Tālavijas dibinātājs teologs Vilis Plute-Olavs.

Lielu ietekmi tautā izraisīja dzejnieks Rainis ar saviem dzejoļu krājumiem "Tālas noskaņas zilā vakarā" (1903), un "Vētras sēja" (1905), tad minami K. Skalbes krājumi "Cietumnieka sapņi" (1902), "Kad ābeles zied" (1904) un pasaka "Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties" (1904). Laikmeta revolūcionārais gars dveš pretī arī no J. Akurātera, Antona Austrīņa, Kārļa Krūzas un K. Jēkabsona dzejas. Kopš 1902. g. latviešu demokratijai bija arī savs teātris, ko Romanova ielā 25 uzcēla Rīgas Latviešu

amatnieku palīdzības biedrība. Ja Raiņa "Pusideālista" izrāde bija pilnīga neveiksme, toties Aspazijas "Sidraba šķidrants" guva panākumus un vēlākos gados arī Raiņa "Uguns un nakts".

"Jaunā strāva" ievadīja lielu vērtību pārvērtēšanu, bet maz bija patstāvīgu domātāju. Tāpēc pārvērtēšana virzījās gausi un jaunstrāvnieceki veicināja ateismu, līdzšinējās morāles sagraušanu, nedodot nekā labāka vietā. Toties tās nopelns ir latviešu politiskās aktivitātes izveidošana.

DIVDESMIT SESTĀ NODAĻA

Piektā gada revolūcija

A. Revolūcijas cēloņi

1905. g. revolūcija Latvijā ir tik dziļi iespieties mūsu tautas apziņā, ka pietiek minēt "Piektā gada revolūciju", lai izraisītu tik daudz atmiņas tēlu par šo mūsu vēstures svarīgo laikmetu.

Minēšu svarīgākos šīs kustības cēloņus. Jānis Jansons savā 1912. g. Briselē publicētajā grāmatā "Baltijas revolūcija" par šīs revolūcijas galvenajiem cēloņiem uzskata latviešu strādnieku un zemnieku ļaunos saimnieciskos un sociālos apstākļus. Strādnieku algas bijušas zemas un darba laiks ļoti garš. Bez tam nebijis nekādas valsts vai pašvaldības nodrošināšanas. Laukstrādnieki dzīvojuši vēl bēdīgākos apstākļos. Bez tam zemnieki smagi izjutuši lielo maksājumu slogu par iepirkto zemi, maksājot 3-4 reizes vairāk par tirgus vērtību. Arī Padomju Latvijas vēsturnieks J. Krastiņš savā grāmatā "1905. g. revolūcija Latvijā" vēl krasāk pasvītro šīs revolūcijas saimnieciskos un sociālos apstākļus. Tomēr patiesības labā jāatzīmē, kā to dara krievu vēsturnieks G. Vernadskijs savā grāmatā "History of Russia", ka Aleksandra III un Nikolaja II laikā izdarītas arī dažas reformas šai ziņā. 1886. g. atcēla galvas naudas jeb personīgo nodokli. Jau 1882. g. nodibināja fabriku inspektora posteni. Ar likumu ierobežoja sieviešu un mazgadīgo darba laiku.

Finanču ministra S. Vites finanču reformas un zelta standarta ieviešana 1897. g. arī zināmā mērā uzlaboja valsts saimniecisko stāvokli. Visas šīs reformas bija panākušas zināmu nomierināšanos visā Krievijā. Diemžēl Latvijā vēl arvien pastāvēja daudz muižnieku privilēģiju, kā piem. viņu patronāta tiesības baznīcas dzīvē. Par mācītājiem iecēla vai nu tikai vāciešus, vai tādus latviešus, kas bija ar mieru paust muižniekiem labvēlīgus uzskatus. Latviešiem tikai retos gadījumos bija izdevies iekārot kādu pastorātu. Arī bija daudz citu gadījumu, kur latviešu akadēmiķiem nācas meklēt darbu ārpus savas dzimtenes robežām.

Bez tam latviešu tauta šai laikā smagi izjuta pār-mērīgos rusifikācijas spaidus un krievu birokratu iejaukšanos visā latviešu gara kultūras veidošanā. Un tomēr viss tas vēl nespētu izraisīt šo revolūciju. Arī Felikss Cielēns savā grāmatā "Laikmetu maiņā" I sējumā atzīst, ka dogmatiski marksistiskais viedoklis par saimniecisko apstākļu visvarenību ir tomēr nepareizs. Smagie saimnieciskie apstākļi gan var izraisīt stichiskus nemierus, kā zemnieku 18. un 19. g. s. I puses sacelšanos, vai pat Rīgas strādnieku dumpi 1899. g. Raksturīgi, ka 1905. g. revolūcija bija vāja Latgalē, kur saimnieciskie apstākļi bija visļaunākie, bet plaši uzliesmoja Zemgalē, kur bija daudz turīgu vecsaimnieku. Arī pilsētās aktīvākie cīnītāji bija nevis zemāk atalgoti strādnieki, bet gan labāk situētie kvalificētie metalisti. Tā tad, lai izceltos politiska revolūcija, ir vajadzīga tautas politiskā sagatavošana. Manā rīcībā nav datu par marksistisko publikāciju skaitu Latvijā, bet kāds krievu statistiķis saskaitījis šāda rakstura grāmatas un skrejlapas Krievijā un konstatē, ka tur laikā no

1905-1907. g. tādu bijis 26 miljoni ar sociāldemokratisku tendenci un 24 miljoni ar sociālvēsturisku nosaukumu. Tā tad nepietiek ar Marksa sludināto ‘Vēstures dzelzs likumu’, bet vajadzīga arī propaganda, ko vēlāk Padomju savienība ir izveidojusi līdz kolosāliem apmēriem, pārplūdinot visu zemes lodi. Latvijā 1905. g. revolūcija pārauga šīs revolūcijas vadoņu sprastos šauros mērķus un kļuva par plašu nacionālu un demokrātisku kustību, jo visā tautā bija daudz neapmierinātības cēloņu. Bez tam jau pašā revolūcijas sākumā radās daudz dziļi izjustu un ļoti melodisku revolūcionāru dziesmu, kas spēja spēcīgi ietekmēt un aizraut plašas masas. Lai atceramies Jāņa Akurātera ļoti populārās dziesmas “Ar kaujas saucieniem uz lūpām”, Mostaties jūs, darba ļaudis” un “Pagraba dzīvokli drūmā”. Daudz dziedāja arī Ed. Veidenbauma atdzejoto “Marseļjezu” (“Uz priekšu, tēvu zemes dēli”), Fr. Roziņa tulkoto šveiciešu dziesmu “Kas paši staigā driskās” un angļu dzejnieka V. Morisa “Draugs draugam teic” un J. Akurātera atdzejotu poļu revolūcionāru dziesmu “Ienaida negaisi pāri mums klājas” un c.

1905. g. revolūcijas tiešais izraisītājs cēlonis bija krievu smagā neveiksme karā pret Japānu. Pēc neveiksmīgā Krimas kara un sevišķi pēc Berlīnes kongresa krievu ārējā politika pievērsās Kaukazam, Vidusāzijai uz Tālajiem Austrumiem. Krievu ekspansija Ķīnā noveda pie Anglijas un Japānas savienības 1902. g. 1903. g. japāņi uzaicināja Krieviju saskaņot abu valsts intereses Tālos Austrumos. Bet uzvarēja kara partija un Nikolajs II vilcinājās ar atbildi. Japāņi pieteica karu 1904. g. sākumā un tūlīt izdarīja pārsteiguma uzbrukumu krievu kugiem Portartūrā, tos smagi sabojā-

ja un tad izcēla kaņaspēku Korējā. Krievu svarīgākās neveiksmes bija uz sauszemes pie Mukdenas un flotes pie Cušimas 1905. g. maijā. Jau 1905. g. augustā ar ASV prezidenta T. Ruzvelta starpniecību parakstīja miera līgumu Portsmutā. Ne tikai lielie teritoriālie zaudējumi sakarā ar to, bet arī lielie trūkumi transporta un munīcijas ziņā un nemākulīgā kaņa vadība noveda pie tā, ka valdība pilnīgi zaudēja savu autoritāti. Uzliesmoja streiki, kas vēl vairāk pasliktināja visu saimniecisko dzīvi. Radās nemieri kaņaspēkā, bet sevišķi slavens kļuva matrožu dumpis Odesā uz bruņu kuga "Potjomkin". Kad daļu pārcēla uz Liepāju, arī tur sacēlās 4000 jūrnieku, kuņus apspieda ar kājnieku un jātnieku palīdzību.

Kad 1904. g. jūlijā nogalināja iekšlietu ministru Plēvi, par viņa pēcteci izraudzīja kņazu Svjatopolku-Mirski, kas ievadīja liberālāku politiku. 12. dec. Nikolajs publicēja dekrētu ar reformu solījumiem un atļāva sabiedrībai iesniegt savus priekšlikumus. Tā sākās tā sauktais petīciju laikmets. Sakarā ar to izveidojās asa cīņa revolūcionāro grupu starpā. Emigrācijā šo cīņu izcīnīja M. Valtera un Fr. Roziņa starpā vispirms Londonā izdotā mēnešrakstā "Latviešu Strādnieks" (1899-1900), vēlāk "Proletāriatā" un "Sociāldemokrātā". Sociāldemokrāti visumā sekoja vācu sociāldemokratu prasībām K. Kautska formulējumā, izšķirot minimālo programmu un ideālos gala mērķus. Partijas pirmā kongresā Rīgā 1904. g. 20. jūnijā nolēma atlikt agrārā jautājuma apspriešanu un aprobežoties ar prasību par muižnieku feodālo priekšrocību atcelšanu un reālnastu vienmērīgu sadalīšanu. Līdz ar to var teikt, ka Rīgas latviešu biedrības prasības senātoram Mana-

seinam 1882. g. bija radikālākas nekā 1904. g. sociāldemokrātu partijas prasības. Šis kongress izsludināja Fr. Roziņa vadīto "Sociāldemokrātu" (1901-1905) par partijas ārzemju izdevumu, bet Baltijas organizāciju nelegālo laikrakstu "Cīņa" par centrālo organu. Kongress atzina, ka strādnieku partijām jābūt nacionālām, tāpēc arī savu partiju nosauca par Latviešu sociāldemokrātu strādnieku partiju, bet sadarbībai ar citu tautību strādnieku partijām nodibināja Rīgā Federatīvo komiteju.

B. Revolūcijas sākuma posms

Par 1905. g. revolūcijas sākumu uzskata 9. janvāri, kad kādi 150.000 Putjilova fabrikas streikotāji strādnieki priestera Gaponā vadībā devās svinīgā gājienā uz Ziemas pili, lai iesniegtu caram petīciju par strādnieku stāvokļa uzlabošanu un visparēju vēlēšanu tiesību piešķiršanu. Bet Izmailovas gvardes pulks sāka šaut uz demonstrantiem un nošāva 130 un vairākus simtus smagi ievainoja. Šo "asiņaino svētdienu" uzskata par revolūcijas sākumu. Gapons vēlāk izrādījās par politiskās policijas slepeno agentu, un sociālrevolūcionāru kaujas organizācija viņu pakāra Teriokos 1906. g. Tā tad cara valdība izprovocēja šo masu gājienu, lai to apšaudot, iedvestu bailes, bet panāca pretējo: iznīcināja tautā illūziju par cara labvēlību tautai. Tāpēc tagad cīņa vērsās pret muižniecību un arī pašu Krievijas valdību. Rīgā sociāldemokrāti izsludināja politisku generālstreiku ar lozungiem "Nost ar patvaldību!" un "Mēs prasām Satversmes sapulci". Kad 13. janvārī

apm. 20.000 demonstrantu sasniedza Daugavmalu, viņus sāka apšaudīt, pie kam krita 70 demonstrantu un vairākus simtus ievainoja. Šo notikumu ietekmē radās J. Akurātera spēcīgā revolūcionārā dziesma "Ar kaujas saucieniem uz lūpām", kas drīz pēc tam J. Sproga kompozīcijā kļuva par ļoti populāru sēru un ciņas dziesmu. Kritušo apbedīšanas izvērtās par grandiozu politisku demonstrāciju. Februārī un martā turpinājās saimnieciski streiki. Sākās arī zemnieku nemieri vairākās Iekškrīviņas guberņās, arī Latvijā. Sociāldemokrāti ieteica laukstrādniekiem prasīt vasarā 10 stundu un ziemā 8 stundu ilgu darba dienu un minimālās algas — precētiem kalpiem vismaz 300, kalponēm 225 rubļus gadā. Tik lielas algas sievietes nepelnīja nevienā fabrikā, bet vīrieši tikai metallrūpniecībā. Bet sociāldemokrātiem nebija nekā ko solīt saimniekiem. Viņi sāka atrunāt lauciniekus no petīcijas iesniegšanas. Rīgā gan jau 4. marta Raiņa izstrādāto petīciju parakstīja ap 200 cilvēku un to izdevās iespiest dažos Pēterpils laikrakstos. Bet uz laukiem pilsonisko aprindu aktivitāte sāka apdraudēt sociāldemokrātu pretenzijas uz politisko vadību. Tāpēc sociāldemokrāti izvirzīja prasību pēc demokrātiski vēlētam pašvaldības iestādēm. Sakarā ar muižnieku pieprasījumu krievu valdība izsludināja pastiprinātu apsardzības stāvokli: 15. martā Vidzemē un 4. aprīlī Kurzemē. Bez tam muižnieki dibināja paš aizsardzības vienības ("Selbstschutz"). Sociāldemokrāti sāka dibināt kaujas grupas, rīkot streikus uz laukiem, gājienus uz pagasta namiem, lai tur iznīcinātu cara ģimešnes, rekrūšu sarakstus un tiesu aktis un konfiscētu naudu. Viņi traucēja arī dievkalpojumu un rīkoja tautas sapulces pie baznīcām. Viņi atstāja mie-

rā pareizticīgo un katoļu baznīcas un tās luterāņu baznīcas, kur mācītāji bija lojāli pret latviešiem. Arī muižu dedzināšanās saudzēja latviešiem labvēlīgos muižniekus. Vāciešiem izdevās panākt kara stāvokļa izsludināšanu Kurzemē 6. aug. Tai pašā dienā Nikolajs II publicēja manifestu par tā saucamās Buligina domes nodibināšanu. Bet bija paredzēts augsts mantas cenzs un tauta ar to nebija apmierināta. Nomierināšanu nepanāca arī 23. augusta miera līgums ar Japānu un 27. augustā atjaunotā augstskolu autonomija. Bet līdz ar to tieši tur tagad brīvi varēja sasaukt studentu un strādnieku sapulces. Kad 13. oktobrī sāka streikot visi Krievijas dzelzceļi, galmā izcēlās panika. Nikolajs II nolēma dot konstitūciju, ko pasludināja 17. oktobrī

Krievu monarchisti bija nemierā ar šādu cara piekāpību un rīkoja gājienus ar svētbildēm un cara gimetnēm un šo gājienu laikā rīkoja žīdu grautiņus. Tauta šos gājienu nosauca par “melno sotņu”. Cara piekāpība radīja apjukumu provincēs. Sākas tautas sapulču, kongresu un runu laiks, iesākās tā saucamā “revolūcijas padziļināšana”. Vispopulārākie runātāji bija J. Asars, J. Jansons un J. Ozols. Felikss Cielēns savā grāmatā “Laikmetu maiņā” I sējumā ļoti interesanti raksturo ne tikai viņu gara īpatnības, bet arī viņu ārējo izskatu. Ar laiku Latvijā izveidojās it kā divvaldība. Vidzemes gubernātors Zvegincevs pieņēma Federātīvo komiteju un atzina to par tautas pārstāvības iestādi ar oficiālu mitekli Latviešu amatnieku biedrības namā Romanova ielā (vēlākā Lāčplēša iela) 25 Jaunā teātra telpās. Federātīvā komitejā bija 3 pārstāvji no Latviešu sociāldemokrātu partijas un 3 no žīdu “Bunda”. Komitejai bija tikai padomdevējas tiesības, jo lēmumus

apstiprināja abu šo organizāciju Rīgas komitejas, bet faktiski latviešu partijas Centrālā komiteja. Jau 1903. g. beigās Krievijas partija bija nosūtījusi uz Rīgu biedru Meijeru Vallachu (vēlāko ārlietu komisāru Litvinovu) un citus agentus ar priekšlikumu iestāties viņu partijā un pakļauties viņu vadībai, bet viņi atbaidīja latviešus ar savu pārāk lielo centrālismu. Tāpēc nepareizs ir Padomju Latvijas vēsturnieku apgalvojums, it kā krievi vadījuši latviešu piektā gada revolūciju. Latviešu sociāldemokrati publicēja blakus nelegālajai "Cīņai" divus oficiālus laikrakstus: Rīgā "Dienas Lapu", ko vadīja J. Jansons un "Pēterburgas Latvieti" ko rediģēja K. Zvingevics, bet izdeva Ansis Gulbis.

C. Latviešu politiskie novirzieni

Pēc 17. oktobra manifesta bija radusies legāla iespēja dibināt politiskas partijas. 27. oktobrī baltvāci nodibināja Baltijas konstitucionālo partiju, kas aizstāvēja monarchiju un baltvācu pozīcijas pilsētās un laukos. Latviešu pilsoni nodibināja vairākas partijas. Galējā labā spārnā atradās Fr. Veinberga dibinātā Latviešu tautas partija, kas stāvēja par krievu monarchiju un vērsās pret sociālismu. Tā vienīgi prasīja baznīcas patronāta atcelšanu un landtāga paplašināšanu ar latviešu pilsoņu pārstāvjiem. Pret šīs partijas laikrakstu "Rīgas Avīzi" (1905-1915) sociāldemokrati izsludināja boikotu. Ļoti mērena bija Latviešu reformu partija, ko vadīja advokāti Fr. Grosvalds un V. Zāmuels, kā arī publicists O. Nonācs. Šī partija pieslēgās krievu konstitucionāli-demokratiskai partijai jeb "kadetiem", bet

bija vēl mērenāka par kadetiem. Šīs partijas ietekme nebija liela. Tuvāk kadetu ideoloģijai stāvēja Latviešu konstitucionāli-demokratiskā partija, kas publicēja laikrakstu "Latvija" (1905-1915) un ko toreiz vadīja Fr. Alberts un V. Zāmuels. Lielu populāritāti tautā revolūcijas laikā ieguva "Pēterburgas Avīzes" ko vadīja mācītājs Vilis Plute-Olavs (1867-1917). Viņš sludināja jaunnacionalismu, padziļinot tautas atmodas centienus ar jaunās strāvas idejām. Šī virziena pārstāvji nebija nodibinājuši savu partiju un tāpēc viņu politiskā ietekme bija maza. Daudz radikālāks un nozīmīgāks pilsoņu grupējums izveidoja Latviešu demokratisko partiju, kurās ideoloģiju pauda "Baltijas Vēstnesis" ar redaktoru A. Bergu priekšgalā. Šo virzienu atbalstīja arī "Mājas Viesi" red. P. Zālite. Demokrati prasīja plašu autonomiju, latviešu valodu skolās un valsts iestādēs, Satversmes sapulces sašaukšanu, vispārējas vēlēšanu tiesības, baznīcas šķiršanu no valsts, sešgadu tautskolu, 8 stundu darba dienu un streiku brīvību, muižu sadalīšanu un pārdošanu laukstrādniekiem. Diemžēl šī partija balstījās tikai uz pilsētniekiem, tāpēc tās ietekme nebija sevišķi plaša. Par ietekmi laukos sacentās Latviešu sociāldemokratu partija un savienība, kas publicēja mēnešrakstu "Proletārietis" (1903-1904), bet Rīgā nelegālo "Uz priekšu" (1904-1905). Savienības priekšgalā bija kurzemnieki: Miķelis Valters, Ernests Rolavs un Emīls Skubiķis. 1905. g. savienībai bija ap 1000 biedru. Savienība prasīja Latgales pievienošanu pārējai Latvijai un federālās republikas statūtu Latvijai, bez tam muižu nacionālizēšanu un nodošanu bezzemnieku kooperatīviem.

D. Pagastu pārstāvju un skolotāju kongresi

Lai apturētu zemnieku nemierus, Vidzemes gubernātors Zvegincevs saziņā ar Rīgas apriņķa komisāru kņazu Kropotkinu sasauca apriņķa pagastu pārstāvju sapulci, kas pēc plašākas apspriedes ievēlēja 8 vīru lielu biroju jeb rīcības komiteju, kuŗas priekšsēdim Kokneses rakstvedim Jānim Kroderam (1860-1937) bija uzticēts sasaukt Latvijas pagastu delegātu kongresu, kas pieņemtū jaunu lauku pašvaldību likumprojektu. Latvijas skolotāju kongress no 10-14. nov. un lauku delegātu kongress 19-20. nov. Rīgā iezīmē Piektais gada revolūcijas kulmināciju. Skolotāju kongresu, kas notika Jaunā teātra telpās, bija sagatavojis skolotāju nelegālais birojs, kuŗa prezidijā darbojās Indriķis Rītiņš, Kārlis Dēķens un Juris Plāķis. Kongresā piedalījās ap 800 delegātu. Polītiskā plāksnē tas pievienojās sociāldemokratu līnijai. Kā izcili runātāji kongresā izvirzījās V. Dermanis un J. Asaris. Vienojās par jauno tautskolu programmu: 3 ziemu mācību vietā organizēt 6 g. pamatskolu bez maksas, pilnīgi šķirtu no baznīcas un ar latviešu mācības valodu, atstājot krievu valodu kā mācības priekšmetu. Kongresa noskaņojumu labi raksturo starpgadījumus ar Andrievu Niedru. Niedra bija populārs dzejnieks un rakstnieks, bet bija nobījies no revolūcijas un kļuvis par tās apkaŗotāju. Viņš pat sarakstīja brošūru pret revolūciju, ko muižnieki iespieda 100,000 eksemplāros un par brīvu izdalīja lauku iedzīvotājiem. Kad viņš lūdza atļauju runāt, kongress ar visām pret 5 balsīm nolēma viņam nedot iespēju runāt. Interesanti piezīmēt, ka šo 5 skolotāju vidū ir bijis arī Mangaļu pagasta skolas skolotājs Andrejs Upītis, kas

toreiz jau mazliet bija pazīstams kā stāstu rakstnieks konservatīvā Purapuķes tiešā ietekmē.

Sevišķi nozīmīgs ir bijis pagastu delegātu kongress (šim kongresam speciālu pētījumu ir veltījis latviešu vēsturnieks J. G. Longvorts. Tas saucas "The Latvian Congress of Rural Delegates in 1905", North-east European Archives, N. Y., 1959). Sociāldemokrāti cerēja ar šo kongresu palielināt savu ietekmi laukos, kur pilsoniskās grupas bija kļuvušas aktīvākas. Bez tam Latviešu sociāldemokrātu savienība bija izstrādājuši plašu agrārreformu programmu un prasīja arī Latvijas pašnoteikšanos, kas kulminētu visu iedzīvotāju vēlēta parlamentā. Sociāldemokrātu ietekmē kongress gan nolēma organizēt jaunas pašvaldības uz demokrātiskiem pamatiem, bet partija nostājās pret nacionālu autonomiju, jo tas, kas apvienojot tautas masas, esot šķiras intereses, bet nevis tautība. Pēc šī kongresa un dažās vietās jau pirms tā ievēlēja pavisam kādas 346 rīcības komitejas: Kurzemē 190 (80%) un Vidzemē 156 (60%). Jau 22. nov. krievu valdība izsludināja kara stāvokli Vidzemē un 10. dec. Igaunijā. Tas iezīmēja revolūcijas atplūdus. Latvijā revolūcija vēl turpinājās. 25. nov. notika generālstreiks. 28. nov. Skrīveru barons A. fon Zīverss kopā ar saviem kalpotājiem un kaimiņu muižu īpašniekiem dragūnu aizsardzībā mēģināja izlauzties uz Rīgu. Bet apkārtējo pagastu miliči pēc kaujas pie Lielvārdes sagūstīja eskadrona daļu un viņu komandieri rotmistru Šternu, kā arī 36 muižnieku piederīgos un ieslodzīja tos Lielvārdē un Koknesē. Tā kā pils pagrābos bija atrasti divi smagi sadurstiti zemnieki, miliči gribēja nolinčot muižniekus, bet rakstvedim Kroderam izdevās, gan ar dzīvības briesmām, to no-

vērst. Skrīveru goda policists fon Petersons ar miličiem nosūtīja landmaršalam vēstuli ar lūgumu atcelt kara stāvokli un ievadīt sarunas par izlīgšanu. Rīgā notika sarunas Vidzemes landrāta koleģijas un Centrālās komitejas starpā un pēc tam speciāla delegācija devās uz Lielvārdi: J. Jansons, A. Buševics, landrāts H. fon Rozens un barons Vofs. Tur plašā tautas sapulcē (apm.2000 dalībnieku) Rozens paziņoja, ka konvents 1. dec. sēdē nolēmis rūpēties par kara stāvokļa atcelšanu un ka muižnieki vairs neturēs savās muižās karēivjus. Pēc tam muižniekus atbrīvoja. Vēlāk viņi lauza Lielvārdes kapitulācijas noteikumus.

E. Sodu ekspedīciju darbība

Jau 5. dec. Rīgā ieradās krievu kreiseris Arbass ar lielgabaliem, bet vēlāk kāds cits Ventspilī. Mazpilsētās un lielākajos lauku centros bija sākušās kaujas ar muižnieku vadītām kazaku un dragūnu vienībām (Sevišķi gleznaini latviešu revolūcionāru ciņu pret dragūniem notēlojis T. Dzintarkalns savā grāmatā "1905. g. revolūcija Talsos un apkārtnē" Rīgā, 1927. Par revolūcijas norisi atsevišķās draudzēs pārskatu var gūt no O. Nonāca grāmatas "Mācītāju ziņojumi par 1905. g. revolūciju", Rīgā, 1930, Kultūras balss). Latviešu miliču skaitu vērtē ap 6000, bet viņi bija izklaidēti, vāji apbruņoti, bez kopējas militāras vadības. Pilsētās revolūcijas nozīmīgs ierocis bija streiki, bet laukos tikai sezonas darbu laikā. 1905. g. streiku skaits Vidzemē un Kurzemē, salīdzinot ar desmitgadi 1895-1905, bija pieaudzis gandrīz 5 reizes, bet streikotāju — 14 reizes.

Laukos svarīgs cīņas ierocis bija arī muižu dedzināšana. Pēc A. fon Tranzē-Rozeneka datiem Vidzemē konstatēti 520 ēku dedzināšanas gadījumi, galvenā kārtā novembrī un decembrī, Kurzemē 253 dedzināšanas, no tām 148 pēdējos 3 mēnešos. 79% no šiem ugunsgrēkiem attiecās uz muižām, 21% uz zemnieku mājām. Dedzināšanas neskāra tās pilis, kā piem. Mazstraupi, kuņas īpašnieks, vēlākais Valsts domes loceklis A. Meijendorfs, bija aizlēdzis kaŗaspēka daļām ienākt viņa muižā. Visumā Baltijā cietušo muižu skaitu vērtē uz 40%. Piektā gada revolūcija izbeidzās neveiksmīgi galvenā kartā tāpēc, ka neizdevās iesaistīt revolūcijā plašās krievu zemnieku masas. Turpretī Latvijā zemnieku masas bija pat aktīvākas nekā pilsētu strādnieki. Līdz ar to nepareiza ir Leņina-Staļina teze, ka zemnieki nevar būt revolūcionārs elements.

Jau decembrī sākās revolūcijas atplūdi arī Latvijā: 13-14. dec. generālstreiks bija jāatsauc, jo strādnieki vairs negribēja streikot. Tāpēc jau 14. dec. gubernators Zvegincevs lika kaŗaspēkam ielenkt partijas leģālo centru Romānova ielā 25, ko muižnieki dēvēja par jakobiņu klubu, kur pašreiz ap 4000 dzelzceļnieku bija sasaukuši tautas sapulci. Sākas sodu ekspedīciju laiks. Reakcionārās aprindas kūdīja ar saukli: "Par katru vācieti 12 Ozoliņu vai Kalniņu". Pie tam atriebās ne tikai cilvēkiem, bet arī ēkām. Sodu ekspedīcijas vadītājs leibgvardes ulānu pulka komandieris generālis Orlovs jau 1906. g. janvārī telegrāfēja Nikolajam II, ka viņš licis nodedzināt 70 zemnieku mājas un ar piroksilīnu uzspridzināt Vecpiebalgas draudzes skolu. 2. janvārī viņš pat lika nodedzināt latviešu rūpnieka un filantropa A. Dombrovska (1845-1927) celto namu Mīlgrāv-

ja atturības biedrībai "Ziemeļblāzma". Neieskaitot skolu un biedrību namus, sodekspedīcija nodedzināja vairāk nekā 300 sīkgruntnieku mājas kopā ar lopiem un c. inventāru apm. 2 miljonu rubļu vērtībā. Orlovs uzlika pagastiem naudas sodu 3000-15000 rubļu apmērā it kā par degvīna pārdotuvu un krogu slēgšanu. Sodekspedīciju atbalstīja daudz luterāņu mācītāju, bet pareizticīgo mācītāji centās glābt sodīšanai paredzētos draudzes locekļus.

Par sodīto un nogalināto skaitu nav precīzu datu. Valsts domnieks J. Ozols minēja 1615 latviešu sodīto revolūcionāru. Partijas vēsturnieks V. Caune min 2596: sodekspedīcijās līdz 1908. g. nošāva vai pakāra 2041, kara tiesas piesprieda nāves sodu 427 un lauku kara tiesas likvidēja 128 personas. Salīdzinot ar revolūcijā nogalināto baltvācu skaitu (82), šie upuri ir ārkārtīgi lieli. Pat Latvijas abrīvošanas cīņās 1919. g. nacionālā armija zaudēja tikai 1623 kareivjus un 125 virsniekus. Šiem revolūcijas upuriem jāpieskaita arī 5000 politisko emigrantu. Tomēr visi šie upuri nebija veltīgi: pēc 1905. g. revolūcijas pakāpeniski veidojās demokratiskā iekārta visā Krievijā un līdz ar to radās labvēlīgāki apstākļi saimnieciskajam uzplaukumam, sabiedriski-politiskās dzīves aktivizēšanai un garīgās kultūras brīvākai veidošanai. 1905. g. revolūcija bija arī svarīga politiskās cīņas skola, kas noderēja turpmākos gadu desmitos, kad radās labvēlīgi apstākļi neatkarīgās Latvijas valsts nodibināšanai.

DIVDESMIT SEPTĪTĀ NODAĻA

Revolūcijas ieguvumi

A. Parlamentārisma sākumi Latvijā

Lai gan Piektā gada revolūcijas apspiešana sagādāja latviešiem lielus zaudējumus cilvēku un mantas ziņā, tomēr tā panāca krievu absolūtisma kapitulāciju. 1905. g. 17. oktobra manifestā cars Nikolajs II garantēja Krievijai un līdz ar to arī Baltijai: a) pilsoņu pamata brīvības: personas neaizkaramību, kā arī domu, runu, sapulču un organizāciju brīvību, b) demokratiskas vēlēšanu tiesības un c) neviens likums nestājas spēkā bez Valsts domes apstiprināšanas. 24. decembrī premjers grafs Vite noteica vēlēšanu procedūru. Likumdošanas vara sadalīta apakšnama — Valsts domes un augšnama — Valsts padomes starpā. Valsts domes pārstāvjus ievēl tauta, bet Valsts padomē no 196 locekļiem vienu deputātu pusi izrauga cars, otru pusi — uz 9 gadiem ievēl muižnieki, tirdzniecības un rūpniecības organizācijas, zemstes, Zinātņu akadēmija un universitātes. Pēc katriem 3 gadiem viena trešdaļa izstājas ar lozi un viņu vietā ievēl citus.

Valsts domes vēlēšanas latviešu apdzīvotos novados notika 1906. g. martā. Cars atklāja pirmo valsts domi 27. aprīlī Pēterburgā ar svinīgu runu, solot sargāt konstitūciju. Lai gan Domi ievēlēja uz 5 gadiem, cars to atlaida jau 9. jūlijā, tātad pēc 2 mēnešiem un 12 dienām. Vācu kandidātu Vidzemes landmaršalu ba-

ronu Meijendorfu neievēlēja, jo latvieši bija apvienojušies ar cittautiešu grupām un, savācot 62% no visām balsīm, ievēlēja par Rīgas pārstāvi Rīgas latviešu biedrības priekšnieku Fr. Grosvaldu (1850-1924). Arī no pārējiem vēlēšanu iecirkņiem ievēlēja latviešus: no Kurzemes — advokātu J. Čaksti (1859-1927) un J. Kreicbergu (1864-1948), no Vidzemes — advokātu K. Ozoliņu (1866-1933) un lauksaimnieku Arv. Brēmeru (1871-1926). Visi šie latviešu deputāti piedalījās krievu konstitucionālo demokrātu jeb "kadetu" partijai. 1906. g. vēlēšanas bija devušas pārsvaru opozīcijas partijām: kreisā spārnā bija 111 deputātu, centrā — kadētiem un nekrievu tautu autonomistiem — 230 deputātu, bet labā spārnā — oktobristiem un monarchistiem tikai 45 deputātu un bezpartejiskiem — 100 deputātu. Cars, vainodams vēlēšanu iznākumā grāfu Viti, 23. aprīli viņu atlaida un par premjeru izraudzīja vecu nenozīmīgu birokratu I. Goremikinu, bet par iekšlietu ministru — Saratovas gubernātoru Stolipinu. Tad pat publicēja Krievijas konstitūciju, kas bija līdzīga Vācijas XIX g. s. pirmās puses sātversmei, kur neparedzēja ne vispārīgas vēlēšanas, ne arī no parlamenta atkarīgu valdību. Saskaņā ar pamatlikumu Krievija ir konstitucionāla monarchija, kur cara augstākā vara arvien ir liela: viņš ieceļ un atlaiž Ministru padomi, vada ārlietas, noslēdz starptautiskus līgumus, pieteic karu, viņš ir arī armijas un flotes virspavēlnieks, viņa vārdā pasludina tiesas spriedumus, viņš var arī grozīt tiesas spriedumus, apžēlot notiesātos, izsludināt amnestiju, kā arī pasludināt izņēmuma, vai kara stāvokli. Valsts dome varēja noraidīt vai grozīt valdības likumprojektu. Ja Dome

neapstiprināja budžetu, spēkā palika iepriekšējā gada budžets. Austrijas konstitūcijas ietekmē arī krievu konstitūcijā 87. pants piešķīra valdībai tiesības abu palātu starpsesiju laikā publicēt noteikumus ar likuma spēku, kas pēc tam jaunās sesijas sākumā 2 mēnešu laikā bija jāiesniedz Valsts domei apstiprināšanai. Domei bija tiesības iesniegt valdībai pieprasījumu par nelikumīgu rīcību, uz ko attiecīgai ministrijai bija jāatbild viena mēneša laikā. Tomēr Dome nevarēja panākt atsevišķa ministra vai Ministru padomes atļaušanu.

Pirmai Valsts domei sanākot, visās gubernās vēl bija spēkā izņēmuma likumi, kas deva gubernātoriem neaprobežotas tiesības. Pirmā valsts dome pieprasīja satversmes grozīšanu: Valsts padomes likvidēšanu, demokratiskas vēlēšanas, parlamentāru valdību, visu izņēmuma stāvokļu atcelšanu un nāves sodu izbeigšanu. Uz šīm prasībām atbildēja cara vārdā premjers I. Goremikins 13. maijā ar deklarāciju, ka daudz prasībām pretkonstitucionāls raksturs un ka nevar piešķirt amnestiju, kamēr pilsoņu karš nav izbeidzies. Vispārīgi Pirmā dome iesniedza vairāk nekā 300 pieprasījumus valdībai, bet tā tos ignorēja. Pašas domes likumdošanas darbs bija maznozīmīgs. Interesanti atzīmēt to, ka tiklab kreisais spārns, kā arī kadeti pieprasīja zemes nacionālizāciju un tās piešķiršanu zemniekiem lietošanā, un tādā kārtā kadeti, būdami pilsoniska partija, bija radikālāka savās prasībās nekā latviešu sociāldemokrāti. Sakarā ar šādām radikālām prasībām Stolipins ieteica caram atlaist Domi, ko cars arī izdarīja ar 8. jūlija dekretu. Nākamā dienā cars iecēla Stolipinu par Ministru padomes priekšsēdi (1906-1911).

Sakarā ar Domes atlaišanu kreisā spārna un kade-
tu deputāti sapulcējās Viborgā — Somijā, kur ar 166
parakstiem protestēja pret Domes atlaišanu un publi-
cēja pilsoņiem uzsaukumu nemaksāt nodokļus un ne-
dot rekrūšus līdz 2. Domes sasaukšanai. No latviešiem
šo uzsaukumu bija parakstījuši J. Čakste un A. Brē-
mers. Atsaucība bija vāja. Valdība atņēma uzsaukuma
parakstītājiem vēlēšanu tiesības un vēlāk tiesu palāta
piesprieda 3 mēnešu cietokšņa sodu. 1906. g. 19. au-
gustā Stolipins izdeva dekrētu par lauku kaŗa tiesām,
lai izbeigtu revolūcionāro terroru. Tas attiecās arī uz
Baltiju. Latviešu sociāldemokrāti bija izsludinājuši
boikotu pirmās Domes vēlēšanām, cerot intensīvēt bru-
ņotu sacelšanos ārpus Domes. Kurzemē un Vidzemē,
pēc Baltijas generālgubernatora Sologuba ziņām, bi-
jusi 642 terrora akti, ko izdarījuši “meŗa brāļi”. 1906.
g. vasarā viņu skaits bija ap 1000 vīru un viņu galve-
nie centri bija Lubānas, Madlenas, Leiŗmales un Dunda-
gas meŗi. Ņemot vērā viņu demorālizāciju, jo visvai-
rāk cieta latvieŗu zemnieki un daudz bija viņu nodedzi-
nātu māju, jau pēc 3 mēneŗiem partijas konference no-
lēma likvidēt šo organizāciju un pārtraukt partizāņu
ciņŗas. Stolipins centās arī iegūt zemnieku simpatijas
un 1906. g. 9. novembrī publicēja dekrētu par sādŗi-
nieku tiesībām dibināt viensētas. Šo 87. panta kārtībā
publicēto dekrētu vēlāk III dome 1910. g. 14. aprīlī
apstiprināja kā likumu. Pirmais pasaules kaŗŗ pār-
trauca šī svētīgā likuma iedzīvināŗšanu. Latgalē laikā
no 1907-1912. g. viensētās izdalījās 1109 saimniecības
ar 82,428 desetiņām zemes, tas ir, apm. 14%, pie kam
caurmēra platība bija 11,6 desetiņas (1 desetina līdzi-
nās 3 pūrvietām).

B. Kolonizācijas plāni

Šai laikā latviešu saimniecisko un sociālo stāvokli nopietni apdraudēja vācu muižnieku un krievu valdības kolonizācijas plāni. 1906. g. vācu muižnieki nodibināja Berlīnē speciālu biroju fon Kocebū vadībā, kas apgādātu vācu muižas ar vācu muižu pārvaldniekiem, mežkungiem, dārzniekiem, kučieriem un citiem kalpotājiem, atlaižot latviešus kā politiski neuzticamus. Saskaņā ar barona K. Maideļa datiem šādu muižas kalpu bija ievests ap 10,000, vismaz 65 Kurzemes un 25 Vidzemes muižās. Vēl daudz bīstamāki bija dažu Kurzemes muižnieku (K. Manteifeļa, F. Firksa un c.) daudz plašāki plāni: viņi nodibināja privātu biedrību, kas uzpirka parādos iestigušo muižnieku un zemnieku īpašumus, lai tos izmantotu kolonizācijas nolūkos. Aktīvākie kolonizātori bija: Aizputes apriņķa Kazdangas muižas īpašnieks K. Manteifels, Kuldīgas apriņķa Kurmāles muižas īpašnieks S. Brēderichs un viņa brālis — tā paša apriņķa priekšnieks K. Brēderichs un Vidzemes Skrīveru muižas īpašnieks landrāts fon Zīvers. Kolonistiem bija jāiemaksā tikai 100-300 rubļu un parāda ilggadīga nomaksa bija jāsāk tikai pēc 5 gadiem. Viņiem piešķīra 10-25 hektaru zemes par 600-1500 rubļiem, kas bija jānomaksā 40 gados. Tādā ceļā vācu rīcībā pārgāja 47,000 hektaru zemes ap Kuldīgu un Aizputi, kur tie izveidoja "cieši noslēgtu aizsargvalni". Pēc S. Brēdericha datiem vācu kolonistu skaits bijis ap 20,000: Kurzemē 13,000, Vidzemē 7,000. Vēlāk arī krievu valdība centās kolonizēt Baltiju ar krievu zemniekiem. Krievu valdībai Kurzemē piederēja ap pusmilijona desetinu zemes un kādas 200 muižas. Krievu kolonizā-

ciju atbalstīja latviešiem naidīgais Kurzemes gubernātors S. Nabokovs (1910-1915). Zemnieku banka nopirka Kurzemē 26 muižas un pārdeva iegūto zemi gandrīz tikai krievi. Tas pats notika arī Latgalē. Līdz 1915. g. šī banka Latvijā nopirka, pēc tam pārdeva un parcelēja 9570 māju, bet nepaspēja sadalīt pārējās 46,000 desetas.

C. II Valsts domes darbība

II Valsts domes vēlēšanu un darbības laikā Stolipins vajāja presi un centās aizkavēt biedrību un politisku organizāciju darbību. Laikā no 1905. g. 17. oktobra līdz 1907. g. 1. jūlijam latviešiem pastāvēja 102 periodiski izdevumi (19 dienas un 44 nedēļas laikraksti, 20 mēnešraksti, 19 satiriski žurnāli). No tiem Stolipina laikā apstājās 30 un aizliedza 48. 1906. g. janvārī aizliedza "Baltijas vēstnesi", bet toties Viļa Plutes-Olava vadīto "Balsi" pārvērta par dienas laikrakstu. Kad arī to aizliedza 1907. g. maijā, tā vietā sāka iznākt "Dzimtenes vēstnesis" (1907-1915), kuŗa metiens sasniedza pat 68,000. Aizliegto laikrakstu vietā izdevējs parasti pieteica jaunu izdevumu ar citu nosaukumu un citu redaktoru. Stolipins, pamatojoties uz 1906. g. 4. marta likumu, pēc kuŗa iekšlietu ministrs var slēgt katru organizāciju, ko viņš uzskata par kaitīgu, atteicās legalizēt ne tikai sociāldemokratu, bet arī kadetu partiju. Šīs partijas, darbodamās pagrīdē, tomēr guva lielus panākumus vēlēšanās. II domē kreisais spārns ieguva 222 deputātus (I domē 111), centrs 192 (I domē 230) un labais spārns

64 (I domē 45), bezparteijskie 50 (I domē — 100). Baltvāciešiem neveicās vēlēšanās. Rīgā ievēlēja sociāldemokrātu J. Ozolu, Kurzemē — Burkevicu, Juraševski un Šapiro, Vidzemē — Kārklīņu un Treimani, Latgalē — Kozriču. Viņu vidū aktīvākais bija J. Ozols, P. Juraševskis (1872-1945) un dzejnieks Ed. Treimanis-Zvārgulis (1866-1950).

II Valsts domi atklāja 1907. g. 20. februārī. Lai gan Stolipins savā valdības deklarācijā solīja plašas reformas, kreisā spārna runātāji asi uzbruka valdībai, kuŗas diskreditēšanai izmantoja gan budžeta debates, gan dažas interpelācijas. Sevišķas kaislības izraisīja sociāldemokrāta J. Ozola interpelācija par 31. marta notikumiem Rīgas centrālcietumā, kur sadursmē ar sargiem bija nošauti un smagi ievainoti 17 cietumnieki, bez tam kādiem 60 draudēja kuŗa tiesa. 10. aprīlī interpelācijas komisijas priekšsēdis Odesas jurists O. Pergaments kopsēdē plaši ziņoja par to, ka slepenpolicija spīdzinājusi politiskos cietumniekus, lai piespiestu viņus atzīties un nodot arī līdzvainīgos. Pēc tam sakropļotos cietumniekus nošāvusi it kā bēgot netālu no cietuma. Visa šī brutālitate notiekot ar generālgubernātoru Meller-Zakomeļsku ziņu. Monarchisti vienkārši apgalvoja, ka tas esot meli, un pieprasīja Domes atlaišanu. Uz Domes pieņemto pieprasījumu 17. maijā atbildēja tieslietu ministrs Ščeglovitovs, ka Senāta izmeklēšana nav konstatējusi nekā nelikumīga Rīgas centrālcietuma vadības rīcībā. Iekšlietu ministra biedrs Makarovs gan atzina, ka Rīgas lauku kuŗa tiesas priekšsēdis ne vienmēr rīkojies pareizi, bet viņa rīcību varot attaisnot ar revolūcionārā terrora apstākļiem Baltijā. Valsts dome atzina ministru paskaidrojumus par neap-

mierinošiem, tomēr tas neaizkavēja Rīgas kara tiesu sodīt centrālcietuma nemiera dalībniekus: 8 piesprieda nāves sodus, 4 spaidu darbus uz visu mūžu un 4 uz 20 gadiem. Ļoti ilgās un asas debātes izraisījās par kadetu likumprojektu par lauku kara tiesu atcelšanu, ko Dome pieņēma, bet Valsts padome noraidīja. Agrārā jautājumā pastāvēja liela uzskatu dažādība un Dome nespēja vienoties ne par vienu konkrētu priekšlikumu. Izmantojot šo Domes nevienprātību un uzskatot to par tās vājuma pazīmi, Stolipins pievienojās Nikolaja II un monarchistu prasībai — atlaist Domi un izsludināt jaunas vēlēšanas. Par ieganstu izmantoja sociāldemokrātu sakarus ar Pēterburgas garnizona nelegālo boļševiku organizāciju, kas esot nodevusi materiālus interpelācijai, kas atrasti J. Ozola dzīvoklī. Tā, protams, bija politiska provokācija. Stolipins 1. jūnijā, pieprasīja, lai Dome izslēdz sociāldemokrātu frakciju, apvainojot tos valsts nodevībā un pieprasīja 16 deputātu (to skaitā arī J. Ozolu) izdot tūlītējai tiesāšanai. Pēc tam cars ar 3. jūnija dekrētu atlaida Domi un noteica, ka III domei jāsanāk 1907. g. 1. novembrī: J. Ozolam izdevās aizbēgt uz ASV., bet viņa 17 frakcijas biedrus sodīja ar spaidu darbiem no 4-5 gadiem un deportēja uz nenoteiktu laiku. Tā tad II Valsts dome 5 gadu vietā darbojās tikai 3 mēnešus un 19 dienas.

D. III domes darbība

Par II Valsts domes atlaišanas iemeslu parasti min to, ka Dome atteikusies atzīt Stolipina publicētos

agrāros likumus. Bet daudz svarīgāki iemesli bija sociālistu asā opozīcija un nekrievu deputātu prasība pēc autonomijas. 1907. g. 3. jūnijā Nikolajs II, pārskāpjot konstitūciju, izsludināja jaunu vēlēšanu likumu, kas samazināja zemnieku, strādnieku un nekrievu tautu pārstāvību Domē. Protams, šis 1907. g. 3. jūnija apvērsums asi nosodāms. Bet kādreizējais kadetu partijas aktīvais darbinieks V. A. Maklakovs savu "Atmiņu" priekšvārdos atzīmē, ka tagad, raugoties uz šo notikumu vēsturnieka objektīvām acīm, jākonstatē, ka šis dekrēts novērsa iespējamās daudz ļaunākas sekas. Varēja vai nu nākt pilnīga konstitūcijas atcelšana, vai arī jau tad izceltos revolūcija, kas notika 10 gadu vēlāk. Neraugoties uz visām 3. jūnija likuma nepilnībām, tas izbeidza aso cīņu valdības un sabiedrības starpā un ievadīja konstitucionālas monarchijas mierīgāku sadarbību, kas pakāpeniski novestu pie sabiedrības tiesību paplašināšanas, ja neizceltos pirmais pasaules karš. Pēc jaunā vēlēšanu likuma bija paredzēts šāds elektoru skaits: muižniekiem 50,5% (agrāk 31%), zemniekiem — 22,5% (agrāk 42%) un pilsētām 27%. III domē noteikts pārsvars bija labajam spārnam, jo 442 deputātu sagrupējums bija šāds: galējie labie — 51 (11,5%), mēreni labie — 70 (15,8%), krievu nacionālisti — 26 (5,9%), oktobristi — 154 (34,8 $\frac{1}{3}$), tā tad kopā 301 deputāts, līdz ar to labajam spārnam bija absolūts vairākums. Pie centra piederēja: poļi — 11 (2,5%), poļu-lietuvju-baltrutēņu grupa — 7 (1,6%), muhamedāņu — 8 (1,8%), progresisti — 28 (6,3%) un kadeti — 54 (12,2%), tā tad kopā 108 deputātu. Kreisais spārns bija sarucis no 222 deputātiem uz 33: sociāldemokratu — 19 (4,3%), un darba grupā — 14

(3,2%) deputātu. Par stiprāko Domes grupu kļuva "oktobristi" un tāpēc viņi bija noteicēji Domes prezidijā un komisijās. Sevišķi ierobežotas bija zemnieku vēlēšanu tiesības, jo tās bija piešķirtas tikai saimniekiem, bet ne viņu saimniecībā nodarbinātiem dēliem, kalpiem, vaļiniekiem. III Domes vēlēšanas Latvijā notika 1907. g. rudenī. Rīgā ievēlēja no Baltijas konstitucionālo demokrātu partijas Dr. R. Erhardu, bet no latviešu sociāldemokrātu un kreiso pilsoņu kandidātiem Dr. Andreju Priedkalnu (1873-1923). No Kurzemes muižniekiem ievēlēja baronu H. Felkerzāmu, zemniekiem Ernestu Karlsbergu, no pilsētniekiem žīdu Dr. L. Niseloviču. No Vidzemes ievēlēja Lielstraupes baronu landrātu H. Rozenu un Mazstraupes īpašnieku A. Meijendorfu, kuŗu vēlāk ievēlēja par Domes vicepriekšsēdi. Latgali reprezentēja krievi. Baltijas vācieši pieslējās oktobristu partijai, Karlsbergs — progresistiem, Niselovičs — kadetiem. III Dome darbojās visu savu pilnvaru laiku (1907-1912). Tā kā šai domē bija lielkrievu vairākums, tad valdība atkal ievadīja rusifikācijas politiku. Kadeti gan uzturēja nacionālās autonomijas prasību, bet tikai poļiem un somiem. Bet valdība pat likvidēja kopš XIX g. s. sākuma atzīto Somijas autonomiju. Stolīpins pavelēja generālgubernātoram Meller-Zakomeļskim "neatlaidīgi visiem līdzekļiem censties palielināt Baltijā krievu skaitu kā starp lauciniekiem, tā ierēdņiem, ieceļot amatos galvenokārt krievu izcelsmes vīrus".

Lai gan 1906. g. Rīgas skolu kurātors Ļevšins bija atļāvis tautskolu pirmās divās ziemās mācīt visus priekšmetus latviešu valodā, jau nākamā gadā viņš ar jaunu rīkojumu pavairoja krievu valodas stundu skaitu,

samazinot aritmetikas un ģeografijas stundas, bet 1913. g. jau bija pilnīgi atjaunota rusifikācija. 1911. g. Stolipins ieveda Vitjebskas guberņā un līdz ar to Latgalē zemstes iekārtu, pie kam vēlēšanas notiek 2 kūrijās: nekrievu un krievu, nodrošinot krieviem vairākumu. Lai gan Latgalē 97% no visiem latviešiem bija zemnieki, viņiem bija paredzēti Daugavpils apriņķī no 34 zemstes pārstāvjiem tikai 11, Rēzeknes apriņķī no 25 tikai 8 un Ludzas apriņķī no 24 tikai 8. Ne strādniekiem, ne žīdiem zemstēs nebija neviena pārstāvja. Pēc 1897. g. tautas skaitīšanas datiem krievu bija Daugavpils apriņķī tikai 28,8%, Rēzeknes — 29,8% un Ludzas — 27,5%. Tad šis mazākums valdīja par iedzīvotāju vairākumu. Lai gan III domē opozīcijai bija tikai 20% deputātu, atzīmējami arī daži opozīcijas panākumi. 1908. g., apspriežot iekšlietu ministrijas budžetu, Kurzemes deputāts Niselovičs, kas runāja arī Karlsberga un igauņu deputāta vārdā, pieprasīja ar 1. jūliju atcelt kara stāvokli Baltijā un panāca, ka to atcēla ar 15. septembri. Nākamā — 1909. g. budžeta debatēs Rīgas deputāts A. Priedkalns pieprasīja un panāca, ka svītvoja Rīgas ģenerālgubernātoram paredzētos līdzekļus un šo amatu 1909. g. 15. aprīlī likvidēja. Opozīcija nikni uzbruka Stolīpinam, kas nežēlīgi apkaņoja katru revolūcionāru aktivitāti. Tomēr pašu Stolīpinu nogalināja 1911. g. septembrī. Viņa vietā nāca līdzšinējais finanču ministrs Vladimirs Kokovcevs. Līdzīgi Stolīpinam viņš bija mērenais konservatīvais. Viņš nebija tik stingrs un noteikts kā Stolīpins un viņa laikā Domei izdevās panākt dažas reformas. Zemniekiem piešķīra tādas pašas tiesības, kādas bija citām kārtām. Domē rūpējās arī par tautas izglītības līmeņa pacelšanu un tā

izglītības budžets no 44 milj. rubļu 1906. g. pieauga līdz 214 milj. 1917. gadā.

E. Saimnieciskais uzplaukums

Latviešu apdzīvotos novados laikā no Piektā gada revolūcijas līdz I pasaules kaŗam vērojams straujš saimnieciskās un gara kultūras uzplaukums. Pirms to tuvāk raksturot, atzīmēsim, cik nopietns šai laikā bija kļuvis latviešu nocionālais jautājums. Jau 1897. g. visā Krievijā bija saskaitīti 1, 435,937 latvieši, pašā Latvijā 1,323,615, bet ārpus tās — 112,322. Šo jautājumu plaši iztirzāja M. Skujenieks savā grāmatā "Nacionālais jautājums Latvijā" (1913). Pēc viņa datiem ik gadus no Baltijas izceļoja vismaz 4000, bet kopā ar Latgali vairāk par 5000. 1906. g. šiem parastiem izceļotājiem pievienojās 10,000 politisko bēgļu. 1914. g. latviešu kopskaits vērtējams ap 1,7 milj., no kuŗiem ārpus Latvijas dzīvoja ap 250,000 jeb 14,8%, citiem vārdiem no katriem 7 viens bija aizceļojis. Sakarā ar to latviešu Latvijā bija tikai nedaudz vairāk par 60%. Rīga ar saviem 517,522 iedzīvotājiem ieņēma trešo vietu visā Krievijā. Visā Latvijā toreiz bija ap 2,5 milj., tā tad 20% Rīgā, bet arī te latvieši nebija vairākumā.

1910. g. Latvijā bija 782 rūpniecības uzņēmumi ar 93,343 strādniekiem, no tiem Rīgā vien 51,640. Latvijas rūpniecība ieņēma redzamu vietu visas Krievijas rūpniecībā: 1908. g. produkcijas lielums uz vienu iedzīvotāju visā Krievijā bija 28 rubļi, bet Baltijas latviešu daļā 110 rubļu, 1913. g. Krievijā — 40, bet Lat-

vijā 120 rubļu, tā tad 3 reizes lielāks. Arī tirdzniecības apgrozība caurmērā uz katru iedzīvotāju 1913. g. bija visā Krievijā 76, bet Baltijas latviešu daļā 312 rubļu. Te liela nozīme bija Latvijas ostām, kas 1913. g. apgrozīja 24,5% (1891. g. 13,8%) no visa Krievijas ostu apgrozījuma. Rīga bija izvirzījies pirmā vietā, jo tās kopapgrozījums ārtirdzniecībā bija 17,2%, Pēterburgas 14% un Odesas tikai 6,4%. Šie lielie tirdzniecības apgrozījumi deva lielus atlikumus Krievijas valsts kasei: 1913. g. visas 3 Baltijas guberņas sagādāja valdībai 37,6 milj. rubļu atlikuma (Igaunija 2,8, Vidzeme 22,9, Kurzeme 11,9 milj.), bet Pēterburgas guberņas deficīts bija 296, Sibīrijas 215, Somijas 12,8, Vitjebskas 1, 4 milj. rubļu. Latvijā šai laikā bija vairāk nekā 300 kreditiestādes. Raksturīgi, ka pēc Padomju tautsaimnieku datiem Krievijas krājkašu noguldītāju vidū strādnieku bijis tikai 4,6%, bet Latvijā — 63%. Laukstrādnieku algas bija mazākas, bet laukos dzīve lētāka un tāpēc arī lauku krājkašēs uz katra noguldītāja grāmatīņu iznāca ap 300 rubļu. Līdztekus rūpniecības un tirdzniecības uzplaukumam bija iestājies “celtniecības drudzis”: Rīgas pilsētas valde 1909. g. apstiprināja 1005 jaunceltņu projektus, 1910. g. jau 1350 un 1911. g. — 1500. Sevišķi rosīgi bija latviešu arhitekti Jānis Baumanis (1834-1891) ar savu palīgu Konstantīnu Pēkšenu (1859-1928) un Kristaps Morbergs (1844-1928).

Šai laikā pieauga rosība arī laukos. Šai ziņā lieli nopelni bija 1906. g. nodibinātai Rīgas lauksaimniecības centrālbiedrībai un tās kooperatīvai savienībai “Konsums”. Drīz vien arī J. Bisenieks nodibināja Latviešu lauksaimnieku ekonomisko sabiedrību Jelgavā.

Radās arī sacensība: Bisenieks izdeva "Zemkopi", bet Rīgas centrālbiedrība: Baltijas Lauksaimnieku un politisku laikrakstu "Līdums" (1913-1919), kas vēlāk saucās "Brīvā zeme". Šai laikā strauji pieauga laukstrādnieku algas, jo viņus vilināja pilsētas, kur bija īsāks darba laiks, labāka izpeļņa un sociālā apdrošināšana. Lauksaimnieki sāka kurnēt par "grūtiem laikiem". Sakarā ar to K. Ulmanis, kas toreiz studēja Ņebraskā, rakstīja (1912. g.) mēnešrakstā "Zeme" par to, kā krīze pārvarama, izkopjot kopdarbības garu, iestājoties biedrībās un iegādājoties mašīnas un racionālīzējot lauksaimniecību. Šai laikā strauji attīstījās kooperācija un pāreja no graudkopības vairāk un lopkopību. Laikā no 1909-1913. g. āboliņš jau ieņēma 24% no visu sējumu kopplatības. Pirmā koppienotava nodibināta 1909. g., bet 1914. g. jau darbojas 88: Vidzemē 52, Zemgalē 27, Kurzemē 9, Latgalē neviena. Sviesta eksports pieauga no 597 tonnām 1913. g. līdz 878 tonnām 1914. g.

F. IV domes darbība

1912. g. ievēlēja IV valsts domi, kad līdzīgi III darbojās 5 gadus. To atklāja 15. novembrī, ievēlot par priekšsēdi oktobristu M. Rodzjanko. Tā bija vēl vairāk nosvērusies uz labo pusi. Galēji labiem bija 64 deputāti, krievu nacionālistiem 88, tā sauktiem centrīstiem 33, oktobristiem 98, tā tad kopā šim spārnam 283 balsu vairākums. Kadētu bija 57, progresīstu 48, muhamedāņu 6, poļu 9, citām nacionālām grupām 8, pavisam 128 liberāļu. Kreisā spārnā bija tikai 24 deputāti: 10 trudoviku un 14 sociāldemokratu. Šai domē

Vidzemē un Latgalē nebija ievēlēts neviens latviešu deputāts. No Vidzemes ievēlēja 3 vācu muižniekus: A. Meijendorfu, O. Engelhardu, N. Volfu un zemnieku kūrījā igauņu pareizticīgo skolotāju Dr. J. Ramotu. No Kurzemes ievēlēja 3 deputātus: lielzemnieku kūrījā baronu H. Felkerzāmu, zemnieku-krājaizdevu kases direktoru Jāni Goldmani (1875-1955), pilsētnieku žīdu ārstu E. Gureviču. Rīgas I. kūrījā balsu vairākumu ieguva advokāts Jānis Zālītis (1874-1919), bet II kūrījā krievu advokāts kņazs S. Mansirevs. IV domē Baltijas baroni pieslējās oktobristiem, S. Mansirevs un E. Gurevičs kadetiem, bet abi latviešu deputāti iestājās progresistu frakcijā, kas bija izveidojusies no kadetu un oktobristu atkritējiem un manevrēja abu šo frakciju starpā.

G. Latviešu gara dzīve

Lai gan šai laikā latviešu saimnieciskais stāvoklis bija krietni uzlabojies, tomēr 1913. g. Arveds Bergs bija spiests konstatēt, ka cīņa materiālās labklājības sagādāšanas virzienā prasīja visus spēkus un sabiedrība maz interesējās par gara kultūras jautājumiem. Rusifikācija arvien vairāk pieņēmas. Rīgas mācības apgabala kurators Ščerbakovs ar 1913. g. 27. augusta rīkojumu pavēlēja Baltijas tautskolās jau ar pirmo gadu visus priekšmetus mācīt krievu valodā, izņemot tikai religiju. Sakarā ar to pilsētas un valsts skolas mācījās tikai 33% no visiem skolniekiem, bet pārējie 67% mācījās privātu personu vai biedrību uzturētās skolās. Tur varēja mācīt arī latviešu valodu un literā-

tūru, kam bija liela nozīme latviešu nacionālās kultūras veidošanā. 1910. g. darbojās 98 dažāda tipa vidusskolas ar 22,600 audzēkņiem. Pieauga arī latviešu studentu skaits: 1913. g. bija 1850 studentu un līdz 1914.. g. jau bija ap 3000 akadēmiski izglītotu pilsoņu. Uzplauka arī latviešu grāmatniecība. Blakus Rīgas latviešu biedrības derīgu grāmatu nodaļai ļoti nozīmīgs kļuva A. Gulbja apgāds, kas ar savu lēto "Universālo bibliotēku" populārizēja tā laika zinātni, kā arī izdeva pasaules un latviešu literatūras vērtīgos darbus. Bija radušies vairāki ievērojami latviešu zinātnieki, kas bija spiesti darboties Krievijā, vai arī vācu vadītā Rīgas politehniskā institūtā. Arī mūsu komponisti darbojās galvenā kartā Krievijā, pie kam sevišķi izcilu stāvokli bija ieguvis Jāzeps Vītols kā Pēterburgas konservātorijas profesors. Liels notikums latviešu kultūras dzīvē bija Pāvila Jurjāna (1875-1911) Latviešu operas nodibināšana 1912. g., kas darbojās līdz 1915. g. Latviešu tēlotājā mākslā arī radās daudz spilgtu talantu, kurus izaudzināja Pēterburgas mākslas akadēmija, vai Štiglica mākslas skola Pēterburgā.

Šai laikā mums jau bija daudz literātu, kas pa lielākai daļai nāca no skolotāju aprindām. Tā laika ievērojamākie kritiķi T. Zeiferts, J. Jansons-Brauns un Līgotņu Jēkabs apskatīja latviešu literatūras darbus vienīgi no marksisma viedokļa. Pretstatā tam Dzelmes 5. numurā parādījās 9 autoru deklarācija "Mūsu mākslas motīvi", kur prasīja individuālas jaunradīšanas brīvību. Cik rupja ir bijusi marksistu polemikas valoda, norāda šādi K. Skalbes vārdi: "Sāka sunīt, kā pie mums parasts. Līgotņu Jēkabs no-

sauca mūs par buržuju suņiem, Rainis vienkārši par suņiem". Liela rosība bija arī teātra laukā. Par Rīgas latviešu biedrības teātra direktoru kļuva J. Duburs (1903-1905). Viņa laikā iestudēja Annas Brigaderes "Sprīdīti" un R. Blaumaņa "Indrānus" un "Uguni", kā arī M. Gorkija un L. Tosloja lugas latviešu tulkojumā. Ar P. Bisenieka atbalstu atjaunojās Latviešu jaunais teātris, kur dominēja Raiņa lugas, arī Aspazijas. Tā piem. "Uguns un nakts" piedzīvoja 114 izrādes, "Indulis un Ārija" — 60, "Pūt, vējiņi" — 45, "Vaidelote" 37, "Sidraba šķidrants" 36.

Šai laikā atzīmējama arī Latgales nacionālā atmoda. To bija aizkavējis 1865. g. rīkojums iespiest grāmatas ar krievu burtiem, ko atcēla tikai 1904. g. Par Latgales atmodas centru kļuva Pēterburgas katoļu seminārs, kur Francis Trasūns mācīja latviešu valodu poļiem un lietuvjiem, kas gribēja būt par baznīckungiem Latgalē. Viņa domu biedri bija P. Smelters, M. Dukaļskis un F. Laizāns. Viņi agitēja pret izceļošanu, jo laikā no 1895-1902. uz Krieviju bija izceļojuši 68,000 Latgales iedzīvotāju. Atgriezies dzimtenē, Fr. Trasūns publicēja "Daugavas katoļu kalendāru (1899-1904), ko iespieda latīņu burtiem. 1901. g. viņš piedalījās Zinību komisijas vasaras sapulcēs, nolasīja referātu par Latgali un bija par kopējas rakstu valodas lietošanu. Turpretī Francis Kemps (1876-1953) izdeva žurnālu "Gaisma" latgaliešu dialektā. Viņa piemēram sekoja arī citi: Fr. Trasūns izdeva "Ausekli" (1906-7), Nikodems Rancāns (1870-1933) "Sāklu" (1906) un Kazimirs Skrinda (1875-1919) "Drywu (1908-1917), kas zināmā mērā līdzinājās "Pēterburgas avīzēm". 1908. g. Antons Skrinda (1881-1918)

izdeva pirmo lielāko latgaliešu gramatiku un kopā ar skolotāju F. Obšteinu "Dzīsmu wocelīti". 1914. g. iznāca Skrindas sakārtotā latgaliešu dzejas antologija "Kūkle" Farmaceits Vladislavs Rubulis (1887-1937) vadīja liberālo laikrakstu "Jaunas Zinias" (1912-1914), kas pulcināja laicīgo inteligenci. Radās arī savs teātris sākumā Rēzeknē, vēlāk arī Krāslavā un Daugavpili.

DIVDESMIT ASTOTĀ NODAĻA

Latvieši Pirmā pasaules kara laikā

A. Pirmā pasaules kara sākuma posms

Lai labāk izprastu pirmā pasaules kara izcelšanos, mazliet atskatisimies uz Eiropas starptautiskām attiecībām XIX g. s. otrā pusē. Kad Vācijai izdevās nacionāli apvienoties pēc 3 smagiem kariem, tās kanclers Otto fon Bismarks centās nodrošināt jaunās valsts stāvokli. Šai nolūkā viņš noslēdza militāru līgumu ar Austro-Ungāriju 1879. g. un Itāliju 1882. g., tādā veidā nodibinot Trejsavienību. Bez tam viņš noslēdza neuzbrukšanas līgumu ar Krieviju un uzturēja draudzību ar Angliju, pilnīgi izolējot Franciju. Viņš, tā sakot, līdzīgi cirkus māksliniekam, veikli rotaļājās ar 5 bumbiņām. Turpretī jaunais Vācijas valdnieks Vilhelms II atlaida Bismarku un ievadīja "jaunu ēru", neatjaunojot līgumu ar Krieviju. Arī attiecības ar Angliju kļuva vēsākas. Drīz pēc tam iesākās Francijas un Krievijas tuvināšanās, kas noveda pie šo abu valšķu militāra līguma 1893. g. Vēlāk Francija nodibināja "Entente cordiale" ar Angliju 1904. g. un, beidzot, arī Krievija un Anglija norobežoja savas interešu joslas un tādā kārtā 1907. g. izveidojās Trejdraudzība. Līdz ar to bija radušies 2 naidīgi grupējumi, kas viegli varēja nonākt konfliktā, kas arī drīz notika.

1908. g. Austro-Ungārija pievienoja sev Bosniju un Hercegovinu, kuŗu pārvaldīšanu tai pagaidām bija

uzticējis Berlīnes kongress 1878. g. Tas radīja neapmierinātību Krievijā un sevišķi Serbijā, jo šais novados dzīvoja daudz serbu. Līdz ar to Austro-Ungārija parādīja tieksmi dominēt Balkanos. 1914. g. 15. (28) jūnijā Bosnijas galvaspilsētā nogalināja Austro-Ungārijas troņmantnieku erchercogu Franci-Ferdinandu. Austro-Ungārija vainoja šai notikumā serbu patriotisko virsnieku organizāciju un 10. (23) jūlijā piesūtīja Serbijas valdībai ultimātu ar prasībām, kas nav pieņemamas neatkarīgai valstij. Serbija griezās pēc palīdzības pie Krievijas, kas ieteica Serbijai atbildēt ļoti piekāpīgi un tomēr Austro-Ungārija atzina, ka atbilde to neapmierina un pieteica 15. (28.) jūlijā Serbijai karu. Cars Nikolajs II lūdza ķeizaru Vilhelmu būt par starpnieku, bet telegrammu apmaiņa nenoveda pie vienošanās un tāpēc cars izsludināja mobilizāciju. Vācija pieprasīja to pārtraukt un drīz pēc tam 19. jūlijā (1. augustā) pieteica Krievijai karu, sakarā ar ko Francija 21. jūlijā (3. augustā) paziņoja kara pieteikumu Vācijai. Sakarā ar Vācijas iebrukumu neitrālā Beļģijā arī Anglija pieteica karu Vācijai 23. jūlijā (5. augustā). Tā kā karu pieteica Vācija, tad Italijai bija tiesības palikt neitrālai, sevišķi vēl tāpēc, ka Anglija ar savu floti varētu bloķēt Itāliju. 1914. g. novembrī centrālām valstīm pievienojās Turcija, 1915. g. septembrī arī Bulgārija, bet 1915. g. maijā Itālija pievienojās Trejdraudzībai.

Par krievu armijas virspavēlnieku iecēla lielkņazu Nikolāju Nikolajeviču. Par viņa galveno mītni kļuva Baranoviči — Minskas guberņā, kur krustojās 3 dzelzceļu līnijas. Par viņa štāba priekšnieku iecēla generāl-adjutantu Janušķēviču, kam bija pieredze tikai

saimnieciskās un administratīvās lietās, bet ne stratēģijā un taktikā. Par faktisko noteicēju kļuva ģenerālis Daņilovs, kas bija centīgs un darbīgs, bet maz piemērots plānošanai. Vispiemērotākais būtu bijis ģenerāls Aleksējevs, bet viņu iecēla par Dienvidrietumu armijas virspavēlnieku.

Sakarā ar vācu smago triecienu pret Franciju franču valdība lūdza Krieviju atslogot viņus ar uzbrukumu Austrumprūsijā. Tur arī iebruka ģenerāļa Rennenkampfa un ģenerāļa Samsonova armijas. Rennenkampfs ātri ieņēma Stallupeni, Gumbinenu, Insterburgu un jau apdraudēja Karalaučus (Kēnigsbergu). Virspriesteris Georgijs Šaveļskis, kas uzturējās galvenā mītnē un pārzināja armijas un flotes garīdznieku darbību, savās "Atmiņās" gleznaini notēlo krievu karavīru izricību iekaņotā zemē. Visi sākuši smēķēt cigārus. Bijis arī tāds gadījums, ka kareivji, vārot savu iemīļoto zupu-boršču, katlā ielikuši ne tikai cūkas gaļu, zosi un pili, bet vēl 2 mārciņas kakao un divas mārciņas šokolādes. Ģenerālis Rennenkampfs bija pārāk pārspilējis savus panākumus. Drīz vien sekoja smagas neveiksmes. Samsonova armiju smagi sakāva pie Soldau pilsētiņas un Rennenkampfa — pie Tannenbergas. Vācu virspavēlnieks ģenerālis Hindenburgs bija pārsvietis 2 korpusus no rietumu frontes uz austrumu fronti un tā franči guva slaveno uzvaru pie Marnas. Toties krieviem bija lieli panākumi Galicijā 1914. g. augustā, kas beidzās ar Austro-Ungārijas sakaušanu un vairāku simtu tūkstošu gūstekņu saņemšanu. 21. augustā krievi ieņēma Lvovu (Lemberg), pārgāja Sanas upi un ielenca Peremišļa cietokšni, ko ieņēma 1915. g. martā, saņemot gūstā 100,000 vīru lielo

garnizonu. 1914. g. vācu armija uzbruka Varšavai, bet negūva panākumus.

Jau pirmos kaŗa mēnešos noskaidrojās, cik vāji bija sagatavota krievu armijas tehniskā apgāde. Kaŗa ministrs generālis Suchomļinovs bija plānojis armijas apbruņojumu tikai kādiem 6 mēnešiem, bet kaŗš ieilga. 1915. g. aprīļa beigās situācija mainījās. 18 aprīlī vācu-austriešu armija uzsāka lieluzbrukumu ar spēcīgu artilērijas iepriekšēju sagatavošanu, uz ko krievi varēja atbildēt tikai ar atsevišķiem retiem šāvieniem. Tā drīz vien krievi bija spiesti atstāt Galiciju un Voliniju. Drīz pēc tam vācieši iesāka uzbrukumu arī frontes ziemeļu sektorā un 1915. g. vasarā ieņēma Poliju, Lietuvu un Kurzemi.

B. Latvieši bēgļu gaitās

Iesākās lielie bēgļu plūdi, jo krievu laikraksti rakstīja par vācu zvēriskumu. Bez tam pēc 5. armijas komandiera generāļa Plēves pavēles visiem Kurzemes vīriešiem 18-45 g. vecumā bija jāatstāj dzimtene un krievu armija postīja ražu, kas tagad bija ļoti laba. Latvju tautā bija arī gadusimtos sakrājis naidis pret vācu muižniekiem, ko attiecināja uz visu vācu tautu. Tādā kārtā apm. 400,000 latviešu kājām un braukšus devās trimdā. Līdzpaņemtus lopus ļoti lēti uzpirka starpnieki, vai armija, bet dažreiz tie krita par upuri sērgām. Daži slimie un vecie palika ceļmalās, jo nespēja tikt tālāk jūlija svelmē, ciezdami bez tam slāpes un badu. Rīgā bēgļiem palīdzību sniedza Latviešu palīdzības komiteja, kas nodibinājās 1914. g. un bija

tagad noorganizējuši Bēgļu apgādāšanas nodaļu. Tā vēlāk kļuva par Baltijas bēgļu apgādāšanas biedrību ar vairākām nodaļām Latvijā. Arī Pēterburgā nodibināja palīdzības biedrību "Dzimtene" ar vairākām nodaļām Krievijā. Šo organizāciju uzdevumi arvien vairāk paplašinājās, tāpēc šo uzdevumu saskaņošanai un veikšanai Maskavas latviešu biedrības ierosmē Pēterburgā 1915. g. 30. augustā sanāca latviešu biedrību kongress ar 128 delegātiem, kas pārstāvēja 83 iestādes un organizācijas. Krievu ierēdņi nereti sajauc latviešus ar vāciešiem un kā politiski neuzticāmus izsūtīja uz Sibīriju. Kongress nolēma ieteikt Latvijas iedzīvotājiem pārsteidzīgi neatstāt dzimteni, bet pagaidām apmesties vācu neieņemtās Vidzemes un Igaunijas apgabalos. Kongress ievēlēja arī Latviešu bēgļu biedrību Centrālo komiteju, par kuŗas priekšsēdi ievēlēja Vili Olavu, viņa vietniekiem J. Čaksti un Arvedu Bergu.

Lai gan statūtu robežās Centrālā komiteja bija apolītiska, tomēr pēc būtības tas bija pirmais latviešu parlaments, jo tanī bija pārstāvēti visi Latvijas apgabali un politiski novirzieni. Šī Latviešu bēgļu Centrālā komiteja veicināja Baltijas un Latgales apvienošanu un izauklēja neatkarīgas Latvijas ideju, kuŗas iedzīvināšanu 1917. g. pārņēma Pagaidu nacionālā padome. Centrālā komiteja sākumā vāca ziedojumus bēgļu aprūpei, bet vēlāk tai izdevās saņemt valsts palīdzību no Iekšlietu ministrijas, zemstū un pilsētu savienības, lielkņazes Tatjānas komitejas un citām sabiedriskām organizācijām. Cik plaša bija kļuvusi šīs organizācijas darbība, norāda tas, ka tās bilance 1916. g. 1. janvārī bija 1,7 miljonu, bet 1917. g. 1. jan-

vāri 1,5 miljonu rubļu. Šai budžetā figurē tikai tiešās aprūpes summas. Bez tam Centrālā komiteja uzturēja kādas 20-30 skolas, dažādas darbnīcas, slimnīcas, patversmes un c. organizācijas. Saskaņā ar Latvijas delegācijas Parīzes miera konferences datiem latviešu bēgļu skaits ir bijis 735,000 latviešu, tā tad apm. 30% no visas tautas. Tā kā jau pirms 1914. g. uz Krieviju bija izeļojusi kādi 200,000 latviešu, tad pirmā pasaules kara laikā apm. 1 miljons Latvijas iedzīvotāju atradās ārpus dzimtenes. 1915. g. jūlijā ievadīja Rīgas rūpniecības evakuāciju un tā 30.000 preču vagonos izklīdināja pa visu Krieviju fabriku iekārtu līdz ar dažādām precēm un izejvielām. Tā kā latviešu bēgļi bija izklīdināti pa visu plašo Krieviju, tad skolas varēja nodibināt tikai lielākos centros. Apmēram puse latviešu bēgļu, kas bija nodarbināti, pabalstu nesaņēma. Tāpēc 1916. g. 1. augustā bēgļu sarakstos figurēja tikai 297,823 Latvijas iedzīvotāji, no tiem bērnu skolas gados bija registrēti 43,571, bet bēgļu patversmēs 5136. Lielākos centros darbojās latviešu teātri un iznāca laikraksti. Boļševīku laikraksti agitēja pret latviešu bēgļu atgriešanos dzimtenē

C. Latviešu strēlnieku vienību nodibināšana

1915. g. pavasarī radās doma dibināt latviešu nacionālās kaujas vienības. Tā kā divi Daugavgrīvas latviešu bataljoni bija 1915. g. maijā atsītuši pie Buļļu kalna pozīcijām vācu jātniekus, kas, nākdami no Jānišķiem, gribēja ieņemt Jelgavu, tad šī Jelgavas izglābšana bija guvusi ievērību krievu armijas augstā-

kās aprindās. Izmantojot šo situāciju, Rīgas politehnikā institūta studentu pārstāvis K. Glīdzinš viņu uzdevumā griezās pie generāļa Potapova ar lūgumu atbalstīt latviešu brīvprātīgo vienību formēšanu. Arī G. Ķempelis, Sp. Paegle un V. Zāmuēlis aicināja J. Goldmani atbalstīt šo ideju. Maija sākumā notika plašāka apspriede Arveda Berga vadībā, kas vienprātīgi atbalstīja latviešu vienību dibināšanu. Pēc tam 18. jūnijā J. Goldmanis nosūtīja lūgumu armijas virspavēlniekam Nikolajam Nikolajevičam, generālim Potapovs — ziemeļrietumu frontes pavēlniekam generālim Aļeksējevam un students K. Glīdzinš galvenā stāba priekšniekam generālim Beļājevam. Motivācija pasvītvoja abu Daugavgrīvas bataljonu kaujas nopelnus, sportā izkoptās latviešu militārās īpašības un latviešu intelīgenci, izturību un briesmu nicināšanu. Bija aizrādījums arī uz to, ka līdzīgas vienības ir poļiem un armēņiem. Vēlāk konkrētās sarunās J. Goldmanis izvirzīja arī latviešu politiskās prasības — plašākas pašvaldības tiesības, ievēdot zemstes, vai reformējot landtāgu. Atbilde bija vienkārša: militāri organi nav pilnvaroti apspriest nekādus politiskos jautājumus.

Jau 19. jūlijā (1. augustā) publicēja pavēli (Nr. 322) par latviešu strēlnieku bataljonu formēšanu. Tai pašā dienā valsts domnieki J. Goldmanis un J. Zālītis publicēja uzsaukumu: "Pulcējaties zem latviešu karogiem". 5. augustā ziemeļrietumu frontes stāba priekšnieks parakstīja pagaidu noteikumus. Bija paredzēts, ka latviešu vienības pildīs izlūku un sakaru dienestu, kā arī būs par pavadoņiem un tulkiem. Latviešu virsniekus pārcēla uz latviešu bataljoniem no citām aktīvām armijas daļām, arī kareivjus un instruktorus pēc

pašu vēlēšanās. Strēlniekiem bija tiesības pie armijas apģērba valkāt sevišķu krāsu nozīmi — zobenu pār sauli ozollapu vainagā, atļāva arī lietot latviešu valodu blakus krievu komandai un tulkot reglamentus latviešu valodā. 1915. g. 5. augustā nodibināja Organizācijas komiteju ar 15 biedrību pārstāvjiem ar J. Goldmani un J. Zālīti priekšgalā. Tiešo uzraudzību par bataljonu formēšanu uzdeva Daugavgrīvas cietokšņa komandierim generālim Miončuskim, kas faktisko formēšanu uzticēja sava stāba adjutantam kapteinim K. Baltiņam ar viņa diviem palīgiem.

Strēlnieku bataljonu dibināšana atrada tautā ļoti dzīvu atbalstu: bataljonos gribēja iestāties pat zēni un veci vīri. Jau pēc 2 nedēļām pirmo 2 bataljonu sastāvs bija pilns un novembrī jau bija izveidojušies 8 bataljoni un viens rezerves bataljons. Strēlnieku izvadīšana no Rīgas kļuva par īstiem svētkiem, kā par to pastāsta K. Skalbe savās “Mazās piezīmēs”: “Un tad piepeši top gluži klusu, orķestris spēlē, un jaunie strēlnieki dzied “Dievs, svētī Latviju!” Ļaudis uz ielas noņem cepures un klausās. Kā šī dziesma aizņem elpu! Es domāju, ka uz ielas dzied līdz, bet neviens nevar dziedāt, daudzi raud. Arī es nedziedu, lai nesāktu raudāt. Ak, tas nav šai dziesmā, tas ir vārdā Latvija... Ļaužu straume sakustas, un caur viņu izspiežas trīs lieli misiņa ragi. Saule atspīd uz misiņa, taures izstieptas gaida. Tad pa vārtiem grūst ārā jaunekļi pušķotām krūtīm un cepurēm, un droši un skaņi atskan latviešu tautas maršs. Jā, man liekas, ka es nekad neesmu dzirdējis tik dārdošu kaŗa mūziku. Tautas straume plūst un sajūk ar jauniem kareivjiem. Jā, tā jau ir, kaŗa iet visa tauta... Pūlis te aizklāj, te atsedz jauno kareivju straumi. Es

redzu te krūtis rozēs, te gaviļējošas acis jaunekļa pierē. No kurienes šīs —gaviles? Vai jaunība paredz mūsu dzimtenei gaišāku nākotni?... Beidzot mēs stāvam Dau-gavas malā. Kugītis “Valdemārs” jau lēnām griež bar-ku (liellaivu), kuŗa stāv pilna ar jauniem strēlniekiem, nost no krasta. Un baltas un sārtas puķu šaltis birst par dārgo laivu, kuŗa nu izskatās kā viens puķu šķirsts. Barka aiziet, zēni kliedz urrā un vicina cepures un viss krasts ir balts no lakatiņiem.”

Mangaļu rajonā 1915. g. 25 oktobrī jau vienu bataljonu iesaistīja cīņās, jo krievu karaspēka cīņas spējas stipri bija samazinājušās. Kad bataljona komandieris kapteinis (vēlākais generālis) R. Bangerskis ierodas frontes stābā, krievu divīzijas komandieris sajūmsā apveic ar strēlnieku cīņas panākumiem. Drīz pēc tam jau 29. oktobrī Fr. Brieža rota negaidītā triecienā uzbruka četrreiz lielākiem vācu spēkiem pie Plakānu mājām. Vācieši zaudē 27 kritušos, 45 ievainotos un 34 gūstekņus, bet strēlniekiem ir tikai 3 ievainotie. Šos sensacionālos panākumus atzīmē krievu virspavēlniecība. 11. novembrī 2. Rīgas un 3. Kurzemes bataljoni sakauj vāciešus pie Slokas un atbrīvo Ķemerus. Novembrī Brieža rota gūst pie Veisu mājām tādus pašus panākumus kā pie Plakāniem oktobrī (Veisi un Plakāni ir uz austrumiem no Olaines). Latviešu strēlnieki kļūst populāri arī Rietumeiropā, kā par to liecina beļģu dejnieka Emiļa Verharna vārdi: “Un mēs pie Verdenas, Izeras klausāmies. Elpa pat klust, Kā Latvijas ozoli sasaucas. Tie locīties nespēj, bet lūzt”. Kādā italiešu laikrakstā uz jautājumu: “Cik ir vērts viens latviešu strēlnieks?” atbilde skan: “Tik, cik viņš pats sver zeltā”. Rainis jau 1916. g. raksta Šveicē: “Zeme, zeme —

kas tā zeme? Ko tā mūsu dziesmas prasa? Zeme tā ir valsts”.

1916. g. pavasarī visi 8 latviešu bataljoni atrodas frontē un iesaistīti smagās marta un jūlija kaujās. Tās prasa lielus zaudējumus, bet sasniegumi neattaisno lielos upurus. Cik liela nozīme var būt strēlnieku vadonim, ilustrē kāds gadījums 1916. g. 17. jūlijā. Zemgales bataljons ir ceļā uz Smārdes fronti, kad bataljona vadītājs pulkvedis J. Vācietis liek strēlniekiem pulcēties Piņķu baznīcā. Tur viņš stiprina strēlnieku garu, savā runā norādot uz baznīcā redzamo gleznu, kur Kristus izkāpis no laivas staigā pāri ūdeņiem, pasvītrojot ticības lielo nozīmi. Šis gadījums notēlots kādā A. Čaka dzejolī. 1916. g. latviešu bataljoni sevišķu varonību parādīja ar savām cīņām “Nāves salā” — priekštilta pozīcijā Zemgales pusē iepretī Ikšķilei, kur vislielākie nopelni tās aizstāvēšanā piešķirami 3 Kurzemes bataljonam pulkveža Kalniņa vadībā. 1916. g. latviešu strēlnieku bataljonus papildina un tie kļūst par pulkiem. Latviešu spēkus iedala 2 brigādēs, kas kopā veido divīziju. Pirmo brigādi komandē generālis Misiņš, kas reizē bija arī divīzijas komandieris, otru brigādi vadīja pulkvedis Auzāns. 1916. g. beigās 12. armijas komandieris generālis Radko-Dimitrijevs sāka slepeni gatavoties lieluzbrukumam Rīgas frontē.

Šis uzbrukums sākās 23. decembrī (5. janvārī pēc jaunā stilā) un turpinājas 25 dienas un šīs cīņas parasti sauc par “Ziemsvētku kaujām”. Visparējais uzbrukuma mērķis — Jelgavas ieņemšana un Zemgales un Kurzemes atbrīvošana. Pirmā brigāde ar Fr. Briedi priekšgalā ieņēma Mangaļus un Skangaļus.

Turpreti otrā brigādē pulkveža Goppera vadītais 7 pulks arī pārrāva nocietinājuma līniju, bet 5. Zemgales pulkam pulkveža J. Vācieša vadībā neizdevās tikt uz priekšu no izejas stāvokļa. Ja pienāktu laikā rezerves, tad arī 5. pulka neveiksmei nebūtu sevišķi lielas nozīmes. Bet rezervju pienākšana kavējās. Te kā zibens no skaidrām debesīm generālim Misiņam no korpusa stāba pienāca telegramma: "Rēķināties tikai ar saviem spēkiem" (Razščitivaiķe toļko na svoi sili). Nakti uz 25. dec. 7 Bauskas pulks (K. Goppera) un 3. Kurzemes pulks (J. Kalniņa) un 53. Sibīrijas pulks ieņēma stipri nocietināto vācu atbalsta punktu, tā saucamo Ložmetēju kalnu un uz rietumiem izvirzījās līdz Lielupei. Uzvarētāju rokās krita bagātas trofejas, lielgabali un vairāk par 1000 gūstekņu. Gaidīja 3. Sibīrijas divīzijas un 6. Sibīrijas korpusa virzišanos pāri Ložmetēju kalnam uz Jelgavu, bet nesagaidīja, jo 6. Sibīrijas korpusa 55. un 2. Sibīrijas korpusa 17. Sibīrijas strēlnieku pulks bija atteikušies izpildīt kaujas pavēli — doties uzbrukumā. Divainākais ir tas, ka pēc tam korpusa komandieris iecēla 3. Sibīrijas komandieri generāli Trikovski par 6. korpusa komandieri, pakļaujot viņam arī apvienoto latviešu divīziju. Tas bija darīts, lai vainu par neveiksmi uzveltu generālim Misiņam it kā par to, ka viņš sūtījis kaujā atsevišķi pienākušos bataljonus, nesagaidot visa pulka ierašanos. Šis intrīgas panāca to, ka Misiņš nesaņēma Sv. Jūŗa ordeni, kas viņam neapšaubami pienācās. R. Bangerskis tai laikā darbojās latviešu divīzijas stābā un viņa kaujas apraksts par notikumu patieso norisi nepatika generālim Trikovskim, kas panāca viņa pārcelšanu par 17. Sibīrijas pulka komandieri. Ziemsvētku

kaujas atslogoja fronti Francijā, jo vācieši pārsvieda 2 kājnieku divīzijas, lai saglābtu latviešu pārrauto fronti pie Rīgas. Latviešu pulkus 31. decembrī atvilka rezervē, bet krievu kaŗaspēks nespēja izturēt vācu pretuzbrukumu un notika frontes pārrāvums un steidzīgi bija jāsūta latvieši saglābt fronti. Šis Ziemsvētku kaujas prasīja apm. 5000 latviešu dzīvības. Tomēr par viņu apbrīnojamiem varoņdarbiem rakstīja ne tikai Krievijā, bet arī Rietumeiropā. Ed. Virza savā dzejolī "Nakts parāde" nosauc šīs kaujas par "dvēseļu puteni". Arī A. Grīns savu strēlniekiem veltīto romānu nosauca par "Dvēseļu puteni".

1917. g. arvien vairāk pieauga neapmierinātība ar krievu valdību. Jau 1915. g. augustā virspavēlnieka mītne bija pārcelta uz Mohiļevu un drīz pēc tam cars Nikolajs II atlaida Nikolaju Nikolajeviču un pats uzņēmas viņa pienākumus. Viņš iecēla par stāba priekšnieku generāli Aļeksējevu, kas bija ļoti spējīgs stratēģis, bet ieroču trūkumu viņš nevarēja novērst un tāpēc neveiksmes turpinājās. Viens no atlaišanas iemesliem bija tas, ka Nikolajs Nikolajevičs par visu neveiksmi galveno cēloni uzskatīja carieni un prasīja viņas ieslodzīšanu klosterī un Rasputjina padzīšanu. Bez tam cars domāja, ka viņam izdosies iedvest lielāku sajūsmu cīņā pret vāciešiem. Nikolaju Nikolajeviču iecēla par Kaukaza frontes virspavēlnieku.

Rasputjinam ir bijusi negātīva ietekme arī cīņās Rīgas frontē, ko esmu aprakstījis savā rakstā "Rasputkins un cīņas Rīgas frontē" ("Latvija Amerikā", 1966. g. 12. janvāra numurā). Tur esmu publicējis carienes Aleksandras Feodorovnas vēstuli caram Nikolajam II, kas datēta ar 1916. g. 29. oktobri. No šīs vēstules re-

dzams, ka Ziemeļrietumu frontes virspavēlnieka generāļa Ruzska stāba priekšnieks generālis Bončs-Brujēvičs ar Rasputjina starpniecību bija ieguvis audienci pie carienes, nomelnojis savu priekšnieku kā kokaīnistu un sliņķi, lai gan tieši generāļi Aleksējevs un Ruzskis bija spējīgākie tā laika krievu generāļi. Tādā veidā generālis Bončs-Brujēvičs ieguva lielu noteikšanu militāros plānojumos. Tāpēc arī tā saucāmās "Ziemsvētku kaujas" bija tikai lokāls pasākums. Ļoti interesantas ir generāļa Rūdolda Bangerska atmiņas par šīs idejas rašanos. Viņa grāmatas "Mana mūža atmiņas" I sējuma beigās par to ir ļoti interesants stāstījums. Kādreiz 1916. g. otrā pusē Latviešu bataljonu apvienotās slimnīcas iesvētes svinībās kā goda viesis ieradies XII armijas virspavēlnieks generālis Radko-Dimitrijevs. Viņam pie galda labajā pusē sēdējis advokāts Ķempelis, kreisajā Briedis, galda otrā pusē pretī R. Bangerskis. Piepeši advokāts Ķempelis teicis armijas komandierim: "Ģenerāļa kungs, bet mūsu stratēģi saka, ka ar vienu labu kājnieku divīziju un jātnieku brigādi varētu ieņemt Jelgavu. Vai es pareizi runāju, Briedi?" (358. lpp.) Viņi abi agrāk bija par to runājuši. Piespiests ar Ķempela jautājumu, tā sakot, pie sienas, Briedis atbildējis, ka ar 2 divīzijām gan varētu, to izdarīt. Radko-Dimitrijevs toreiz nekā neteicis, bet varējis vērot, ka šī saruna viņu stipri saviļņojusi.

Pirmā pasaules kara beigu notikumi, ciešāk saistīti ar Latvijas vasts dibināšanu, ir apskatīti nākamajā nodaļā.

DIVDESMIT DEVĪTĀ NODAĻA

Latvijas valsts nodibināšana

A. Latvijas valsts idejas attīstība

Lai labāk saprastu Latvijas valsts nodibināšanu 1918. g. 18. novembrī, vispirms apskatīsim Latvijas idejas attīstību un pēc tam raksturosim toreizējo Eiropas starptautisko stāvokli, kad radās labvēlīgi apstākļi Latvijas neatkarības proklamēšanai.

Latviešu publicists, kādreizējais "Jaunāko Ziņu" redaktors, Ernests Arnis Runcis savā 1934. g. publicētajā grāmatā "Latvju tautas politiskā atmoda" pasvīturo lielo starpību latviešu kultūras un politiskā nacionālisma starpā. Latviešu tautas atmodas darbinieki prasījuši tikai latviešu kultūras nacionālismu, politisko nacionālismu jau pieprasījuši Dr. M. Valters, E. Rolavs, J. Akurāters un A. Apsītis-Apsesdēls. Līdz ar to autors zināmā mērā samazina tautas atmodas kustības nozīmi, bet te jāņem vērā tas apstāklis, ka arī tautas atmodas darbiniekiem nebija sveša latviešu tautas ciešākas vienības ideja, jo Kronvaldu Atis kādā dzejolī jau lieto vārdu "Latvija", bet toreizējos apstākļos nebija iespējams populārizēt latviešu politiskās autonomijas ideju. Raksturīgi, ka arī Valters un Rolavs to varēja darīt tikai ārzemēs, nelegālajos latviešu izdevumos. Kronvaldu Atis jau 1873. g. savā runā pirmos latviešu vispārējos dziesmu svētkos, cita starpā, saka par latviešu tautas garu, kā "brīvos, cilvēcīgos laikos tas

atkal par jaunu izcelsies par latviešu zemi, tas atkal sāks valdīt latviešu tautā”.

“Jaunās strāvas” ideologi sludināja internacionālismu, līdz ar to tauta saskaldījās divos naidīgos blokos, kas mazāk domāja par tautas vienošanu un plašāku mērķu formulēšanu, bet gan daudz enerģijas izšķieda savstarpējos apvainojumos. Tikai 20. g. s. radās personības ar plašāku skatu. Jau 1903. g. Šveicē izglītotais zinātnieks Dr. Miķelis Valters nelegālajā žurnālā “Proletārietis” (7. un 8. nr.) vēršas pret nenoteiktību jēdzienos un aicina ikvienu Krievijas tautu “lauzties ārā no Krievijas”. Tā ir pirmā Latvijas politiskās autonomijas ideja jau 15 gadus pirms Latvijas neatkarības proklamēšanas. M. Valters, E. Rolavs un E. Skubiķis jau 1892. g. bija nodibinājuši Liepājā Latvijas sociāldemokratu savienību. Pēc 1897. g. arestiem viņi emigrēja uz Rietumeiropu un ASV. Eiropas grupa laikā no 1899. līdz 1900. g. izdeva “Latviešu strādnieka” 8 numurus, bet Bostona grupa 1902-1903. g. “Proletārieti”, kas 1903-1904. g. iznāca Cīrihē. Valters un Rolavs kļuva par politisko un saimniecisko jautājumu speciālistiem, bet kultūras jautājumus iztirzāja Akurāters un Apsītis-Apsesdēls. Valters 1905. g. “Latviešu strādnieka” (5. nr.) savā rakstā “Iz latviešu sadzīves” pieprasa latvisku tiesu, skolas un pašvaldību. Viņš deklarē: “Mums pirmā kārtā jāgādā, lai cilvēks Krievijā nav tikai pavalstnieks, tikai pienākumu objekts, bet arī tiesības subjekts. Bet tas nav domājams, kur tautai netiek dotas organa tiesības, tiesības būt par valsts rīku”. Žurnālā “Revolūcionārā Baltija” 1905. g. (3. nr., arī 5. un 6. nr.) Valters pasvītro savu atšķirību no Latvijas sociāldemokratu uzskatiem. Viņš saka,

ka viņi ir "monarķiski centrālizēti" cita starpā teikdams: "Kas Francijā un Vācijā bija brīvības sauciens, tas Krievijā pārvērties par reakcionārā Katkova saucienu iznīcināt tautības, kas grib patstāvību. Krievu sociāldemokrati — par lielo nedalīto republiku Krieviju". Šīs lielās atšķirības savienības un partijas starpā esam pasvītrotājuši jau iepriekšējās nodaļās.

Atzīmēsim vēl, ka 1903. g. savienība savā nelegālajā laikrakstā "Uz priekšu" izvirza prasību pēc Latvijas autonomas valsts un konstatē, ka marksismam ir nomiruša herbārija raksturs. E. Rolavs 1904. g. 8 aprīlī ieteica Šveices kantonu iekārtu neatkarīgajā Latvijas republikā. Interesanti atzīmēt, ka J. Akurāters ap 1900. g sāka savu darbību marksistisko sociāldemokrātu vidū, jo "Dienu atspīdumos" 1903. g. viņš vēl rakstīja: "Es mīlēju visu, kas protestē, visu, kas jauns". Vēlāk viņš nokļuva Valtera ietekmē, kas pasvītrotāja ētisko principu nepieciešamību, pie kam ētikas principu izpratne izgāja no cilvēka personības brīvības un vispusīgas attīstības. Akurāters šai laikā ir par Krievijas federāciju ar plašām Latvijas autonomijas tiesībām. Pret viņu bija Rainis, Jansons, Jankavs, kas deklarēja, ka "strādniekiem... nav dzimtenes". Pat P. Stučka saka, ka sociāldemokrati nekad nav prasījuši "patstāvīgu, neatkarīgu Latviju" un atzīstas: "Un tomēr mums bija jāpieņem šī prasība un jānodibina neatkarīga padomju Latvija". Sakarā ar 1905. g. revolūciju Valters publicēja "Laukstrādniekā" radikālu politisku programmu, pieprasot visu latviešu apdzīvoto novadu apvienošanu, plašu autonomiju un Latvijas satversmes sapulci kā galveno pašpārvaldes organu.

Sakarā ar Piektā gada revolūcijas neveiksmi lat-

viēšu politiskā dzīvē iestājās atplūdi. Vienīgi sakarā ar deputātu vēlēšanām Krievijas valsts domei izveidojās zināma politiska aktivitāte. Tomēr drīz vien nācās piedzīvot smagu vilšanos. Pirmajā valsts domē latviešiem bija 5 deputāti, otrā vairs tikai 3, bet pirmā un otra dome darbojās tikai īsu laiku. Trešā dome gan darbojās visu pilnvaru laiku — 5 gadus, bet tur latviešiem bija tikai 2 deputāti, arī ceturtā domē bija tikai 2 latviešu deputāti: Jānis Goldmanis un Jānis Zālītis, bet šai domei neļāva darboties. Sakarā ar pirmā pasaules kara izcelšanos valsts domnieks Goldmanis centās iegūt krievu valdības labvēlību un uzticību, lai varētu vēlāk cerēt uz plašāku tiesību piešķiršanu latviešu tautai. Turpretī Valters, Dr. P. Zālīte, Arveds Bergs un J. Lapiņš gaidīja Krievijas sabrukumu un Vācijas demokratizāciju. Laikrakstos "Lidums" un "Jaunais vārds" plašāk iztirzāja Latvijas autonomijas ideju. J. Goldmana politikai bija zināmi panākumi. Krievu laikrakstos parādījās baltvāciem nelabvēlīgi raksti un no amata atbrīvoja Vidzemes gubernātoru Nikolaju Zvegincevu. Galvenais panākums bija — iegūta atļauja dibināt latviešu strēlnieku pulkus. Vēlāk atlaida arī Kurzemes gubernātoru S. D. Nabokovu un 1915. g. 2. augustā pat Baltijas generālgubernātoru, bijušo krievu slepenpolicijas komandieri un kavalerijas generālleitenantu Pāvelu G. Kurlovu Komarovu. 1916. g. 10. jūlijā likvidēja baltvācu muižnieku privilēģijas — krogēšanas, tirgu, fabriku, zvejas un medību monopoltiesības. 1916. g. 1. augustā pat atļāva brīvi dziedāt latviešu tautas himnu "Dievs, svētī Latviju".

Sakarā ar pirmā pasaules kara izcelšanos arī vai-

rākas citas Krievijai pakļautas tautas sāka domāt pat par atraisīšanos no Krievijas, kur toreiz dzīvoja ap 180 dažādu tautību. Krieviju toreiz sauca par "tautu cietumu", jo lielkievi, kas bija tikai 43% no visiem iedzīvotājiem, centās pārkrievot visas pārējās tautas, lai būtu "viens cars, viena valdība, viena ticība". To pašu praktizē krievu komunisti, bet daudz refinētāk, sedzot visu ar brīvprātības lozungiem. Jau 1912. g. Parīzē nodibināja Krievijas mazākuma tautību savienību (Union de Nationalités) un publicēja arī savu mēnešrakstu. 1916. g. 27. jūnijā šī "Krievijas cittautiešu līga" sasauca Lozannā kongresu, kas prasīja pašnolemšanās tiesības un iesniedza ASV prezidentam Vudro Vilsonam sūdzību par krievu valdības represijām pret mazākuma tautībām. Ap to pašu laiku aktīvākas kļuva arī latviešu emigrantu aprindas. Šveicē izveidojās pilsonisko un mērenu sociālistu centrs J. Raiņa-Pliekšņa vadībā, kas jau 1915. g. 4. oktobrī sasauca latviešu un lietuvju konferenci, kas pieprasīja neatkarīgu Latvijas-Lietuvas valsti. Bez tam Rainis 1916. g. arī savā poēmā "Daugava" latviešu politiskās prasības izsaka vārdiem: "zeme tā ir valsts". 1915. g. oktobrī Šveicē plašu autonomijas projektu izstrādāja F. Cielēns, ko pieņēma Bernes latv. kolonijas birojs. Projekts paredz Latgales pievienošanu, Latvijas Satversmes sapulci, kas izstrādātu Latvijas pamatlikumus, paredzot demokrātiski vēlētu divgadīgu Latvijas Saeimu, kuŗas darbība būtu brīva no krievu valdības iejaukšanās. Vienīgi muitas, ārēja politika, valsts aizsardzība, naudas sistēma un lielāki saimnieciski pasākumi (dzelzceļi, ostas, kanāli) būtu kopēji ar Krieviju. Būtu dibināma latviešu tautas milicija pēc Šveices parauga. Pret šo projektu asi

vērsās boļševiku ietekmētie sociāldemokrati Londonā, kas šo projektu 1916. g. sākumā noraidīja. Interesanti piezīmēt, ka slavenais angļu vēsturnieks A. Toinbijs grāmatā "Nationality and War" jau 1915. g. ieteic Krievijai dot Baltijas valstīm autonomiju, pretējā gadījumā paredzot Krievijai katastrofu, jo visu "Eiropas valšķu miers atkarājas no Baltijas jautājuma nākotnē". Turpretī cars Nikolajs II ar neuzticību raudzījās uz latviešiem, atceroties viņu aktīvo lomu 1905. g. revolūcijā, ko viņš atklāti pateica savā sarunā ar Kurzemes muižniecības maršalu grāfu Voldemāru Reiternu-Nolkenu 1915. g. 27. maijā.

Pirmā pasaules kara sākumā arī latviešu tautas vairākumā vēl valdīja krieviskais patriotisms, sevišķi vēl ņemot vērā to, ka te cīņa bija vērsta pret Vāciju, un latvieši savu naidu pret baltvācu muižniekiem attiecināja arī uz vācu tautu. Tomēr drīz vien latviešu bēgļu aprindās, sevišķi tik plašā latviešu kultūras centrā kā Maskavā, atskanēja prasība pēc Latvijas autonomijas. Šo ideju pauž jau 1916. g. sākumā Kārlis Freinbergs žurnālā "Taurētājs". Arī Laicēns toreiz "Dzimtenes Atbalsī" prasa latviskas skolas, arī savu universitāti, latviešu mākslas fondu, ierīkojot latviešu mākslas galeriju, izkopjot latviešu augstskolā sagatavotus latviešu teologus. Vēlāk, diemžēl, Laicēns pieslējās komunistiem, aizklīda uz Krieviju, kur viņu nogalināja. Latviešu inteliģences aprindas lielā mērā ietekmēja M. Valtera grāmata "Mūsu tautības jautājums" (1914. g.) un M. Skujenieka grāmatas "Nacionālais jautājums Latvijā" (1913.) un "Vietējā pašvaldība Baltijā" (1916). Lielu lomu Latvijas autonomijas idejas popularizēšanā ieguva Maskavas nacionāldemokrātu parti-

ja, kas publicēja "Dzimtenes Atbalsi" un tur šīs idejas pauda Jānis Bankavs, Linards Laicēns, Ernests Blanks, Kārlis Upītis un Paulis Dāle. Par Latgales pievienošanu Latvijai cīnījās Latgales sabiedriski darbinieki: Francis Trasūns, Jānis un Vladislavs Rubulis, Valērija Seile, Staņislavs Kambala un Jānis Pabērzs. Aktīvāki kļuva arī latviešu pārstāvji Valsts domē. 1916. g. 24. februārī J. Zālītis pieprasīja zemstu iekārtu Latvijā kā "pārejas pakāpi uz plašāku pašvaldību". 1916. g. rudenī J. Goldmanis sasauca plašu latviešu sabiedrisko darbinieku sapulci, kur Dr. P. Zālite pieprasīja Latvijas pilnīgu autonomiju. 1916. g. 27. decembrī viņš sasauca Latviešu bēgļu centrālās komitejas vārdā plašāku apspriedi, arī preses pārstāvjus, kur Latvijas autonomijas prasība jau rada plašu atbalsi. 1916. g. beigās J. Zālītis viesojās Žviedrijā, Norvēģijā un Anglijā un Anglijā nodibināja latviešu draugu biedrību. 1917. g. marta vidū ASV viesojās latviešu juristi J. Čakste un J. Kreicbergs, lai informētu plašo pasauli par latviešu politiskajām prasībām un sagādātu līdzekļus latviešu tautas atbalstīšanai ne tikai no pašiem latviešiem, bet varbūt arī no Karnegi fonda, kas jau atbalstīja beļģus. Te viņus pārsteidza ziņas par revolūciju Krievijā un viņi atgriezās Petrogradā. J. Čakste bija spējīgs publicēt ārzemēs savu brošūru "Die Letten und ihre Latwija. Eine lettische Stimme". Atzīmējamas arī A. Berga, Ed. Virzas, A. Rūmanes-Ķēniņas un J. Seska publikācijas ārzemēs (J. Seskis "Latvijas valsts izcelšanās", "Pilskalns", 1961. g.)

Kā zināms, 1917. g. 10. janvārī Aristids Brians publicēja sabiedroto deklarāciju, prasot brīvību visām

tautām — lielām un mazām. Drīz pēc tam 23. janvārī ASV prezidents Vudro Vilsons publicēja līdzīgu deklarāciju, ko 1. aprīlī akceptēja arī Krievijas Pagaidvaldība. Pēc 1917. g. februāra revolūcijas latviešu politiskās prasības kļuva jau plašākas un noteiktākas. 1917. g. martā domnieks J. Goldmanis savā intervijā "Baltijai" un "Lidumam" deklarēja, ka latviešus vairs nevar apmierināt zemstes, bet gan tikai plaša autonomija. Krievijas iekšlietu ministrs vairs nepretojās Latgales pievienošanai Latvijai. 1917. g. 18. martā par Vidzemes gubernātoru (valdības komisāru) iecēla konservatīvo advokātu Andreju Krastkalnu, ko jau 1916. g. novembrī kā pirmo latvieti ievēlēja par Rīgas pilsētas galvu. Vēlāk viņa vietā nāca Dr. Andrejs Priedkalns un par viņa palīgu Kārlis Ulmanis, bet par Kurzemes valsts komisāru iecēla J. Čaksti. Vēlāk demokratisku vēlēšanu ceļā pārveidoja arī vietējo pašvaldību. 25. martā Valmierā sanāca Zemes sapulce, kas nolēma, ka Latvijai jābūt autonomai Krievijas provincei un ievēlēja Vidzemes zemes padomi (48 loc.), 8. maijā Tērbatā Kurzemes bēgļi ievēlēja Kurzemes zemes padomi (60 loc.) un 9. maijā Rēzeknē Latgales zemes padomi (60 locekļu), kas nobalsoja par Latgales apvienošanu ar Vidzemi un Kurzemi. Aktīvākas kļuva arī latviešu sabiedriskās organizācijas. "Brīvu Latviju brīvā Krievijā" prasīja latviešu skolotāju konference Pēterpilī 31. martā un 1. aprīlī, arī Maskavas latviešu rakstnieku un mākslinieku biedrība, Rīgas skolotāju konference 5. aprīlī, skolotāju konference Tērbatā 13. jūnijā un c. Latvijas autonomijas prasību izvirzīja latviešu strēlnieku rezerves pulka komiteja savā 14. apr. rezolūcijā: "Nolemj prasīt Latvijas pilnīga valsts rakstura auto-

nomiju, apvienotai un iekšējās darīšanās suverēnai Latvijai, sastāvošai no Kurzemes, 4 Vidzemes un 3 Vitjebiskas guberņas apriņķiem (Latgale), pievienojot vēl citus latviešu apdzīvotus apgabalus". Formāli te vēl ir prasība "brīvā Latvija brīvā Krievijā", bet pēc būtības te jau paredzēta pilnīga suverenitāte. Šai laikā ļoti aktīvi bija latviešu sociāldemokrāti, kas sasauca Valmierā bezzemnieku sapulci, kas ievēlēja savu Vidzemes zemes padomi. Tad arī latviešu pilsoņu aprindas sāka organizēties un 12. maijā nodibināja latviešu zemnieku savienību. Pilsoņu un sociāldemokrātu nodibinātām Vidzemes zemes padomēm pagaidām izdevās apvienoties un tās sapulcējās Rīgas pili 30. jūlijā un vienprātīgi nolēma pieprasīt nacionāli apvienotu Latviju un Latvijas parlamenta vēlēšanas.

B. Latvijas atbrīvošanas komitejas

Cik radikāls bija toreiz latviešu tautas noskaņojums, norāda fakts, ka 1917. g. 26. aug., Rīgas pilsētas vēlēšanās latv. pilsoņi ieguva tikai 18% balsu, bet boļševiki 50%. Kad 3. septembrī vācieši ieņēma Rīgu un tās apkārtni, tad vēl neokupētajā Vidzemes daļā par noteicēju kļuva Iskolatstrels, kas pēc boļševiku apvērsuma oktobra beigās deklarēja sevi Valkā par Latvijas suverēnās varas nesēju, atzina Krievijas padomju valdību, deklarēja savu gribu palikt pie Krievijas un nodibināt proletāriāta diktatūru. Tai pašā laikā radās 2 latviešu nacionālas organizācijas: vācu okupētajā Latvijas daļā — Demokratiskais bloks ar K. Ulmani priekšgalā un vācu neieņemtajā, bet lielinieku pārval-

dītajā Latvijas un Krievijā izkaisīto latviešu daļā — Pagaidu nacionālā padome ar advokātu V. Zāmuēli priekšgalā. Tās varētu nosaukt par Latvijas atbrīvošanas komitejām, kuŗām bija jādarbojas nelegāli. Abas šīs organizācijas pakāpeniski nostājās uz pilnīgas Latvijas neatkarības viedokļa. Demokratiskajam blokam bija jācīnās pret Vācijas tieksmi pievienot sev Baltiju. Jau 1917. g. 22. jūlijā vāciešu austrumu frontes virspavēlnieks uzdeva Kurzemes okupācijas varai sasaukt Zemes sapulci (49 vāciešus un 28 latviešus), kas izvēlētu Kurzemes zemes padomi (Landesrat) un nolemtu “nodot savas zemes likteni ķeizara Vilhelma II rokās”. Demokratiskajam blokam tad nu bija jācīnās pret šīm vācu tieksmēm, pierādot vācu nodibināto sabiedrisko organizāciju fiktivitāti un paužot latviešu tautas patiesos centienos, aktivizējot latviešu nacionālo domu un uzturot možu garu. Pagaidu nacionālā padome popularizēja latviešu valsts ideju Krievijā un Sabiedroto valstīs. Šī padome radās Pēterburgā 1917. g. oktobrī. Latviešu pilsoniskās grupas sapulcējās uz pirmo apspriedi Pēterburgā 14. oktobrī, lai radītu plašāku politisku centru un nolēma pieaicināt arī Vidzemes padomi. 23. oktobrī Vidzemes zemes padomes priekšnieks O. Kārklīņš apspriedē deklarēja, ka latviešu sociāldemokrāti boļševiki un internacionālisti nevēlās nekādu nacionālu autonomiju, bet grib tikai aizstāvēt savas šķiras intereses, vienalga, kas dzīvo Latvijā — latvieši, krievi, ebrēji vai samojedi. Pēc tam pilsoņu frakcija 31. oktobrī izstājās no Vidzemes zemes padomes. 1917. g. 2. novembrī Pēterburgā sanāca 2 delegātu sapulce, kas nolēma dibināt Latvijas pagaidu nacionālo padomi, uzaicinot tanī 18 organizāciju un partiju pārstāv-

jus. Nepiedaloties sociālistu partijām, šie delegāti 30. novembrī sapulcējās Valkā, nodibināja Pagaidu nacionālo padomi un vienojās par šādu deklarāciju: "Latvieši! Lielais atlaišanas vārds ir atskanējis pašnoteikšanās tautām! Ņemat paši to zemi, kuŗu mūsu tēvi pirkuši ar asins sviedriem un ceļat tur labāku un taisnīgāku valsti nekā tā, kuŗa tagad iet bojā". Šī 30 (17) novembra deklarācija ir formāli tikai autonomijas īstenībā patstāvības prasība, turpretī L.N.P. II sekcija no 1918. g. 28 (15.) līdz 31 (18) janvārim Pēterpilī jau arī formāli deklarēja, ka "Latvijai jābūt patstāvīgai demokrātiskai republikai, kas apvienotu Kurzemi, Vidzemi un Latgali."

1917. g. 17. decembrī Padomju valdība noslēdza pamieru ar Vāciju Brest-Litovskā un uzsāka plašu agitāciju par Krievijas satversmes sapulces sasaukšanu, kas arī sanāca 1918. g. 5. janvārī. Tur latviešu pagaidu nacionālās padomes pārstāvji deklarēja par Latvijas atdalīšanos no Krievijas. Tā kā tur boļševiki bija mazākumā (175 mandāti no 707), bet sociālistiem-revolūcionāriem 370, tad viņi to padzina. Parasti mēdz teikt, ka to izdarījuši latviešu strēlnieki, bet gen. R. Bangerskis "Mana mūža atmiņās" (Iisēj., 12 lpp.) liecina, ka latviešu strēlnieki gan bijuši Taurijas pils sardzē, bet šo sapulci padzinis viens vienīgs Kronštates jūrnieks. 1918. g. 18. februārī vācieši atkal uzsāka ofensīvu un ieņēma Valku 22. II. Līdz ar to latviešu politiskie darbinieki no Valkas devās uz Rīgu, kur mēģināja saskaņot savu darbību ar demokratisko bloku, bet radās lielas pretešķības. Tā kā drīz pēc tam vācieši ieņēma arī Igauniju un draudēja maršēt pret Pēterburgu, tad lielieki 1918. g. 3. martā noslēdza Brest-Litovskā mie-

ra līgumu ar Vāciju, atsakoties no Somijas, Igaunijas, Polijas, Lietuvas, Ukrainas un Besarabijas. Latvijas teritoriju saskaldīja: Vācija paturēja Kurzemi un Rīgu, Vidzemes jautājums palika neizšķirts, atstājot to iedzīvotāju izlemšanai, bet Latgali atstāja Krievijai. Ar šo miera līgumu Krievija atteicās no savām tiesībām uz Baltiju. Toties Vilhelms II 22. septembrī atzina vācu minoritātes valdību (Landesrat) par Baltijas valdību, kurā bija 4 vācieši, 2 latvieši un 2 igauņi. Šie plāni sabruka, jo Vācijā 8. novembrī notika revolūcija un Vācijas kapitulēja 11. novembrī. Pamiera noteikumi likvidēja Brest-Litovskas miera līgumu un vācu okupācijas varai bija jāpaliek Baltijā tikai tik ilgi, kamēr latvieši un igauņi nodibinās savu valdību un karaspēku. Jau kopš jūlijā mēneša ārzemēs darbojas latviešu politiķis Z. A. Meijerovics (vēlākais ārlietu ministrs). 30. jūlijā viņš nodibināja informācijas biroju Stokholmā un jau 12. augustā viņš ieradās Londonā, kur 23. oktobrī viņu pieņēma Anglijas ārlietu ministrs Balfurs, kuram viņš iesniedza latviešu prasības pēc neatkarīgas valsts un tieši 11. novembrī Anglijas valdība atzina Latvijas pagaidu nacionālo padomi par Latvijas pagaidu valdību de facto un Z. A. Meijerovicu par tās pārstāvi Londonā. Tātad Latvijas de facto atzīšana notika jau nedēļu pirms faktiskās neatkarības proklamēšanas 18. novembrī.

C. Latvijas valsts proklamēšana

17. novembrī bija nodibināta Latvijas tautas padome, kurās 100 pārstāvji bija izraudzīti uz partiju

koalīcijas bāzes, pie kam Vidzemei bija paredzēti 39 pārstāvji, Kurzemei — 21, Latgalei 18 un minoritātēm 22 pārstāvji. Par Tautas padomes prezidentu ievēlēja J. Čaksti, par viņa biedriem M. Skujenieku un G. Zemgalu. Par ministru prezidentu izraudzīja Zemnieku Savienības priekšnieku K. Ulmani un par ārlietu ministru Z. A. Meijerovicu.

Latvijas proklamēšanas aktu tā laika prese atspoguļo šādi:

“Jau ap pulksten 3-iem pildās Nacionāla teātra priekštelpas ļaudīm. Lielajā drūzmā valda svinība. Atveras durvis, klusām plūst ļaužu straume plašajās telpās. Priekšā stāv skatuve appušķota zaļumu vītnēm, par kurām atrīnas Latvijas sarkan-balt-sarkanie karogi. Pēkšņi klusumu pārtrauc skaļi applausi: pa zāli virzās uz skatuves pusi Tautas Padome ar Ministru prezidentu Kārli Ulmani priekšgalā. Tautas Padomes locekļi, nacionālām nozīmēm pie krūtīm, ieņem pēc frakcijām vietas uz skatuves. Tautas padomes priekšsēdētāja biedrs Zemgals atklāj Tautas Padomes sēdi un uzaicina sekretāru nolasīt protokolu par Tautas Padomes nodibināšanos. Pēc protokola nolasīšanas viņš paziņo, ka pamatojoties uz notikušo vienošanos, suverēnā vara Latvijā tagad pārgājusi uz Tautas Padomi. Šo paziņojumu visi klātesošie noklausās piecēlušies no sēdekļiem. Operas koris un publika trīs reizes nodzied “Dievs, svētī Latviju”. Klātesošo sajūsma sasniedz augstāko pakāpi. Daudzu acīs mirdz asaras un skaļi applausi ilgi negrib rīmties”.

Tad vārdu dod Ministru prezidentam K. Ulmanim, kas Pagaidu valdības vārdā pasludina Latvijas demokrātisko republiku par nodibinātu. Seko vēl runas, ap-

sveikumi, vēl trīs reizes nodzied tautas himnu un ļaudis lēnām sāk izklist. Pār namiem plivinās Latvijas karogs — Latvijas valsts nodibināta. Savā valdības deklarācijā K. Ulmanis solīja valsts nostiprināšanu uz ārieņi un demokrātiskas reformas valsts iekšienē. Sevišķi zīmīgi viņa vārdi: “Visi pilsoņi bez tautību izšķirības aicināti palīdzēt, jo visu tautību tiesības būs Latvijā nodrošinātas. Tā būs demokrātiska taisnības valsts, kurā nedrīkst būt vietas ne apspiešanai, ne netaisnībai.”

Tā 18. novembris iezīmē mūsu tautas gadu simteņu ilgu piepildījumu un tas zelta burtiem ierakstīts Latvijas vēsturē.

TRISDESMITĀ NODAĻA

Latvijas atbrīvošanas cīņu I posms

A. Pagaidvaldības darbības grūtības

Latvijas atbrīvošanas cīņu laiks (1918-20) ir visdrāmatiskākais un sarežģītākais mūsu vēstures posms, kad latviešu patriotiem bija jācīnās uz 2 frontēm: pret latviešu un krievu komunistiem un valsts vāciešiem, kā arī baltvāciešiem. Jaunnodibinātās Latvijas stāvoklis bija ārkārtīgi grūts. Visā zemē vēl valdīja vācu okupācijas vara, gandrīz puse latviešu bija izklīdināta plašajā Krievijā. Tā piem. Rīgā no 518,000 iedzīvotāju 1913. g. bija palicis 1920. g. tikai 181,000. Pagaidvaldībai nebija ne sava kaņaspēka, ne ieroču. Latviešu strēlnieki bija noasiņojuši, bez tam to lielākais vairums balstīja Padomju varu, jo tā solīja maizi, mieru un brīvību. Toreiz vēl nevarēja paredzēt, ka tā nespēs, vai negribēs savus solījumus pildīt. Pati latviešu tauta bija sašķelta, materiāli noplicināta, ieslīgusi apatijā un domāja gandrīz tikai par savas kailās dzīvības saglabāšanu. Valsts kancelejas direktors Dr. Rudzītis par Pagaidvaldības darbības pirmajām dienām izsakās šādi: "Grūti stādīties priekšā sev, vai ir bijusi pasaulē kāda valdība, kas atrastos bēdīgākā stāvoklī par mūsu Pagaidvaldību, kurai Latvijas tapšanas vēsturē ir piekritusi tik liela loma, tās darbības pirmajā laikā. Pirmajās dienās pēc valsts proklamēšanas valdībai nebija ne santima naudas, nebija pat

telpu, kur noturēt savas sēdes, un nebipa arī nekādas varas. Bet šī valdība bija stipra ar savu entuziasmu, lielo uzņēmību un neatlaidību. Pirmās apsprendes Pagaidvaldība noturēja vai nu tais pašās Latviešu amatnieku krājizdevu kases telpās, vai Centrālviesnīcā, kur pagaidām bija apmeties ministru prezidents, vai arī viena, vai otra jaunā kabineta locekļa privātā dzīvoklī”. Toreiz bija tikai neliela ideālistu, jeb fantastu grupa, kam bija šī ārkārtīgā drosme, stiprā griba un dedzīga ticība taisnības uzvarai, kas vēlāk aizrāva arī citus.

ASV prezidenta V. Vilsona slavenie 14 punkti bija domāti tikai Austro-Ungārijas dažādām tautiņām, bet uz šiem pašnoteikšanās principiem atsaucās arī citas tautas. Arī Krievijas tautas komisāru padome 1917. g. novembrī bija deklarējusii, ka Krievijas tautas var pašas noteikt savu nākotni, dibinot neatkarīgas valstis. Bet kad šādā ceļā jau bija radušās 10 neatkarīgas valstis, Padomju savienība 2 dienas pēc Vācijas kapitulācijas paziņoja, ka pašnoteikšanās tiesības pieder tikai “darba ļaudīm”. Līdz ar to Sarkanai armijai pavēlēja “atbrīvot šīs valstis no buržuazijas jūga”. Šī sarkanā armija sāka “atbrīvot” arī Baltijas valstis, jau 22. novembrī iebrūkot Igaunijā.

Pagaidvaldības sarunas ar vācu iestādēm bija grūtas un panākumu bija samērā maz. Vācijas ārlietu ministrijā bija divi novirzieni: viens par Baltijas valšķu atzīšanu, otrs — par neatzīšanu. Sākumā pārsvars bija pirmajam novirzienam, vēlāk uzvarēja otrs novirziens. Jau 12. novembrī Liepājā iznira bijušais Hamburgas mūrnieku un arodbiedrības kustības populārs darbinieks A. Vinnigs. Viņš bija zemas izcels-

mes, maz izglītots, kas centās sadarboties ar aristokrātiem, lai kļūtu par lielu vīru un tautu likteņu noteicēju. Šis A. Vinnigs paziņoja ar 25. novembra rakstu Latvijas pagaidvaldībai, ka Vācija ar mieru atzīt Tautas padomi un Pagaidvaldību tikai pagaidām — līdz miera konferencei, kad šo jautājumu galīgi izlems. Pirmā kārtējā kabineta apspriedē notika 26. novembrī Dzirnāvu ielā (87. nr.) krievu laiku domēņu valdes telpās. Apspriedē ziņoja par 15 vagonu labības nosūtīšanu no Liepājas uz Rīgu un konstatēja ienākušos ziedojumus un aizdevumus. Tomēr galvenais apspriedes jautājums bija A. Vinniga raksts, ko Pagaidvaldība atzina par nepieņemamu un pieprasīja tādu pašu līguma formulējumu, kādu bija panākuši igauņi. 26. novembrī valdība saņēma no Vinniga jaunu līguma formulējumu, kas atzina Latvijas valdību un Tautas padomi un solījumu, ka vācu okupācijas vara nodos pārvaldi Latvijas valdībai pēc turpmāk nosakāmiem vienošanās noteikumiem. Toreizējos apstākļos Pagaidvaldība atzina šo rakstu par pieņemamu un sāka pārņemt valsts pārvaldi. Pirmais un grūtais jautājums bija pārtikas sagāde, ko vācieši labprāt atstāja latviešu ziņā. Vēl svarīgāks un grūtāks uzdevums bija izveidot latviešu militāros spēkus. Lielas grūtības bija jau tai ziņā, ka populārie latviešu strēlnieku vadoņi — gen Goppers un gen. Bangerskis vēl bija Krievijā. Pulkvedis Briedis bija noslepkavots Maskavā. Par laimi latviešiem bija populāra Latviešu kaŗavīru nacionālā apvienība, kas bija nodibinājusies kā pretstats "Iskolatstrēlam". Savienības ideologiju puda "Laika vēstis" sākumā Cēsīs, vēlāk Valkā un Liepājas laikmetā "Latvijas sargs". Rīgā atvēra brīvprātīgo

vervēšanas biroju, pie kam uzņēma tikai tos, par kuriem galvoja vismaz 2 prezidija locekļiem pazīstamas personas. Pieteikšanās bija ļoti rosīga, bet trūka ieroču un līdzekļu. Ap novembra vidu Rīgā jau bija ap 500 brīvprātīgo un sakarā ar uzsaukumu jaunatnei latviešu studentu korporācijas uzsāka militāras apmācības Rīgas latviešu biedrības namā. Latvijas pagaidvaldība 6. decembrī nodibināja apsardzības ministriju ar advokātu J. Zālīti priekšgalā. Pirms tam bija tikai latviešu milicija, pakļauta iekšlietu ministram Valteram. 7. decembrī Pagaidvaldība parakstīja līgumu ar A. Vinnigu par kaņaspēku organizēšanu no vietējiem iedzīvotājiem. Bija paredzēts formēt 26 rotas un 5 baterijas uz nacionāliem pamatiem: latviešiem 18 rotas un 3 baterijas, vāciešiem 7 rotas un 2 baterijas un krieviem 1 rotu — kopā 6000 kaņavīru un 870 zirgu. Komandas valoda pēc tautībām. Par virspavēlnieku aicināms kāds neitrāls valsts virsnieks (domāts bija zviedrs), bet pagaidām vācietis, kuņam palīgu ieceltu Pagaidvaldība. Apbruņojumu un ietērpu pret vēlāku atlīdzību apsolījās dot okupācijas vara no saviem 8. armijas krājumiem. Par pārtiku un mitekļiem gādātu valdība, bet sākumā pārtiku izsniegtu vācieši. Lai gan šo līgumu vēlāk smagi kritizēja, tomēr toreizējos apstākļos tas izlikās liels sasniegums. Drīz vien nācās piedzīvot smagu alošanos. A. Vinniga īstie nodomi bija citādi. Viņš atrādās vācu kolonizātoru ietekmē un atkarībā. Vācu okupācijas vara sāka organizēt Dzelzs brigādi no saviem brīvprātīgajiem un arī atbalstīja baltvācu zemessargu (Landeswehr) organizēšanu. Pagaidvaldība lielas cerības lika uz Sabiedrotajiem, jo angļu eskadra ieradās Liepājā 1. decembrī admirāla Sēra Edvīna S.

Aleksandra Sinklēra vadībā un 17. decembrī šīs flotes daļa devās uz Rīgu. Angļiem bija grūti orientēties vietējos apstākļos. Pagaidvaldības aicinājumiem bija maza atsauce. Valdība izsūtīja uzaicinājumu latviešu strēlniekiem pārnākt valdības pusē, nododot ieročus. Turpretī īstenības aina bija īsti tragiska: latviešu iedzīvotāji bēga no pašu latviešu strēlniekiem. Visur valdīja šaubas, apjukums.

B. Pirmās latviešu cīnītāju vienības un to nozīme

Latvijas nacionālās armijas organizēšanu traucēja pilsoņu nevienprātība, ieroču trūkums, laika trūkums un vāciešu pretdarbība. Šai laikā notika ļoti plaša komunistu agitācija, kas veicināja pilsoņu nevienprātību. Viņu agitācijas ietekmē sacēlās pat viena no Rīgas apsardzības rotām, ko nācās izformēt. Vācieši kavējās izsniegt latviešiem ieročus. Bez tam valdības rīcībā bija pārāk maz laika sakarā ar lielinieku pēkšņo iebrukumu Latvijā. No Pleskavas virzienā Valka — Rīga uzbruka 2. latviešu strēlnieku divīzija, caur Latgali no Jaunlatgales uz Gulbeni, Pļaviņām, Ogrī un Rīgu — 2. Novgorodes divīzijas 3 pulki un no Daugavpils, caur Krustpili, Jaunjelgavu uz Jelgavu un Bausku 1. latviešu strēlnieku divīzija. Latvijā iebrukušo sarkanarmijas spēku var vērtēt uz 20,000, no kuriem 12,000 latviešu strēlnieku. Latviešu strēlnieki jau 18. decembrī ieņēma Valku, 21. Valmieru un 23. ienāca Cēsīs, jo vācu 8 armija atkāpās bez cīņas. Viņi nebija ieinteresēti cīnīties latviešu un angļu labā. Viņu plāni bija nodot Latviju komūnis-

tiem, iebaidīt Pagaidvaldību un tad piedāvāt savu palīdzību, diktējot tai savus noteikumus. Pagaidvaldības karaspēks bija vēl formēšanas stāvoklī. Pagaidām bija tikai 4 rotas. Virsnieku rezerves rotā bija 260 virsnieku un to komandēja kapteinis J. Balodis, Cēsu rotā bija registrējušies 300 pilsoņu, bet apbruņot izdevās tikai 80, pārējie izklīda. Šo rotu komandēja virsleitnants Jansons. Studentu rotu dibināt bija ierosinājušas korporācijas "Selonija" un "Tālavija", pievienojās arī citas korporācijas. Decembra beigās rotā bija 216 cīnītāju un to komandēja kapteinis Grundmanis. Studenti parādīja lielu attapību ieroču sadabūšanā, piem. izmantojot gadījumu, kad kāda vācu ieroču noliktava bija palikusi bez sargiem, rotas karavīri no turienes veikli izveda dažus vezumus ar apbruņojumu. Citā reizē viņi pievāca Daugavmalā atrastos 2 vācu ložmetējus. Jelgavā kapteinis Arturs Hartmanis nodibināja Jelgavas rotu, kurai izdevās iegūt no vāciešiem 30 zirgu un tāpēc šī rota vēlāk Liepājā kļuva par Jātnieku nodaļu. Līdztekus savas armijas organizēšanai Pagaidvaldība meklēja palīdzību arī ārzemēs. Uz Zviedriju bija aizbraucis Tautas padomes priekšsēdis J. Čakste, lai organizētu brīvprātīgos Zviedrijā un citās Skandināvijas valstīs. Bet šo pasākumu sāka izmantot savā labā baltvācu muižnieki, tāpēc vervēšanas birojs bija jāslēdz. Tad radās doma iesaistīt Latvijas valdības cīnītājos vācu brīvprātīgos, apsolot viņiem Latvijas pavaltniecību un ar to saistītās tiesības, ja viņi būtu nokalpojuši Latvijas armijā vismaz 4 nedēļas. Tāds bija 29. decembra līguma saturs, bet A. Vinnigs to neparakstīja, jo šie brīvprātīgie nonāktu tiešā valdības noieņā. Tā tad šis vēlāk nikni apkarotais līgums iste-

nībā palika tikai kā projekts, bet vācieši gan to izmantoja savu brīvprātīgo vervēšanai. Landesvēra organizēšana bija sākusies jau novembrī un viņu triecienu nodaļa jau bija ciņas spējīga. Atzīmējama šīs nodaļas sadursmes ar lieliniekiem pie Līgatnes, Siguldas un, beidzot, lielāka kauja pie Inčukalna 1919. 1. janvārī, kad šī nodaļa zaudēja 35 kritušos un 4 lielgabalus, pēc kam atkāpās uz Rīgu. Bija sākumā doma aizstāvēt Rīgu ar latviešu vienībām, bet pēc pamatīgas domu apmaiņas valdība nolēma atstāt Rīgu, sevišķi tāpēc, ka Sabiedroto flote atteicās atbalstīt latviešus. Pagaidvaldība atkāpās uz Jelgavu, uz kurieni atietu arī latviešu rotas, par kuŗu pavēlnieku iecēla pulkvedi-leitnantu Oskaru Kalpaku. Valdība atstāja Rīgu 2. janvārī un tās apsardzību uzticēja Studentu rotai, pārējās rotas devās uz Jelgavu 3. janvāra agrā rītā. Īstenībā Kalpaka rīcībā pašreiz bija tikai Virsnieku rezerves un Cēsu rota, no pārējām rotām pievienojās nedaudz vīru. Jelgavā notika šo rotu pārorganizēšana, par Cēsu rotas komandieri ieceļot kapteini Skujiņu (vēlāko pulkvedi). Tā radās slavenais Kalpaka bataljons, — 2 rotas, kopskaitā 220 vīru. Tas bija neliels, bet pamatīgi izsijāts latviešu armijas kodols. Jau 5. janvārī valdība un Studentu rota aizbrauca uz Liepāju, uz kurieni pa zemes ceļu devās arī Jelgavas latviešu rota, kas vēl bija formēšanas stāvoklī. Jelgavā atrādās arī 2 vācu landesvēra vienības: Triecienu nodaļa un Rādena rota, kopā ap 450 vīru. Turpretī vācu 8. armija no Jelgavas aizgāja gar dzelzceļu Možeiku virzienā un ciņās nepiedalījās. Kalpaka bataljons saņēma 6. janvārī pavēli ieņemt pirmā pasaules kaŗa pozīcijas pie Olaines, lai te dotu lie-

liniekiem pirmo pretspiedienu. Izlūki, nobraucot līdz pat Torņakalnam, nesastapa pretinieku. Diemžēl šīs pozīcijas bija drīz jāatstāj, jo 3. latviešu strēlnieku pulks bija sakāvis vāciešus pie Vecmuižas un nākamā dienā jau virzījās uz Garozas staciju, apdraudot Kalpaka Olaines pozīcijas un ceļu uz Jelgavu. Atkāpšanās turpinājās, kamēr Kalpaka bataljons apstājās Lielaucē, Rādena nodaļā Aucē, bet triecienu nodaļa Saldū. Lielinieku virzīšanās bija gausa, jo viņi bija nosūtījuši savu Novgorodas divīziju un 6. latviešu strēlnieku pulku, vēlāk arī 2. latviešu brigādi cīņai ar igauņiem, kas 14. janvārī bija atbrīvojuši Tērbatu un vēlāk 18. janvārī atbrīvoja arī Narvu. Pie Lielauces notika pirmā lielākā kauja 16. janvārī, kas noslēdzās ar kalpakiešu uzvaru, kas deva lielu morālu stiprinājumu gan viņiem pašiem, gan arī vietējiem iedzīvotājiem. Diemžēl jau tai pašā dienā kalpakiešiem bija jāatkāpjas, jo Rādena rota bija kauju zaudējusi. Par dabisko aizsardzības līniju izraudzīja Ventas upi. Pēc 3 dienu gājiena Kalpaka baltajons nonāca Lēnas muižā pie Ventas, Rādena rota apmetās Skrundā, bet Triecienu nodaļa no Saldus atkāpās uz Kuldīgu. 20. janvārī no Liepājas pārbrauca kapteinis Balodis, kas ziņoja, ka valdībai nav izdevies saņemt militāru palīdzību ārzemēs un tāpēc ieteic bataljonam turēties kopā un paļauties tikai pašiem uz sevi. 22. janvāra kauja pie Skrundas bija nesekmīga un sakarā ar to bija jāatkāpjas apm. 20 klm. līdz Kalvenes — Valtaiķu aizsardzības līnijai. Stāvoklis bija ļoti kritisks, jo vairs nebija tālu līdz Liepājai. Tomēr Kalpaks vēl nezaudēja ticību galīgai uzvarai. Drīz stāvoklis mazliet uzlabojās, jo pienāca krievu rota (ap 60 vīru) un vācu rotmistra Goldfelda jātnieku eskadrons

(ap 70 jātnieku). Arī Kalpaka bataljons saņēma 35 vīru papildinājumu. 24. janvārī bataljons bez kaujas ieņēma Rudbāržu pili. Izlūki ziņoja, ka pretinieks nocietinājies Skrundā, bet Lēnu muižā viņa nav un tāpēc to steidzīgi ieņēma. Lai atgūtu Ventas līniju, bija jāpazden komunisti no Skrundas, ko arī panāca 29. janvārī. Šai uzvarai pie Skrundas bija ļoti liela nozīme. Tā stipri pacēla kalpakiešu morāli un šai uzvarai sekoja daudz citu. Notika arī lūzums aizmugurē: uzliesmoja kurzemieņu patriotisms. Bet vēl svarīgāks apstākļis bija tas, ka pretinieks guva tik lielu respektu pret kalpakiešiem, ka visu februāra mēnesi frontē iestājās klušums. Šis februāra mēnesis iezīmē ārkārtīgi svarīgu pagrieziena Latvijas pagaidvaldības stāvokļa uzlabošanā. Jau 11. janvārī uz ārzemēm bija devusies delegācijā ministru prezidents K. Ulmanis, finanču ministrs Puriņš un zemkopības ministrs J. Goldmanis. Liepājā palika iekšlietu ministrs Valters kā ministru prezidenta vietnieks, apsardzības ministrs Zālītis un satiksmes — Hermanovskis. Jau 9. februārī Apsardzības ministrija saņēma no angļiem 50 patšautenes, kā arī ap 5000 šauteņu ar patronām. Tas pierāda, ka Latvijas pagaidvaldība ieguvusi zināmu uzticību. Tagad varēja domāt par mobilizāciju, ko gan visādi centās aizkavēt vācieši. Latvijas valdība bija panākusi, ka Lietuvas valdība aizdeva 5 miljonus vācu marku. Bija iegūta arī pārtika Liepājai un apkārtnē. Bet sevišķi liels ieguvums bija tas, ka bija panākta latviešu Ziemeļarmijas organizēšana Igaunijā latviešu bēgļu starpā un vēlāk Ziemeļlatvijā. Prof. H. Lācis savā grāmatā "Tad, kad Latvijas valsts tapa" pastāsta, ka arī Ulmanis pazinis sākumā šaubu brīžus, kas izbeigušies

pēc viņa ceļojuma uz Somiju un Igauniju. Bet februāra otrā pusē izveidojās kritisks stāvoklis sakarā ar barona H. fon Strīka sazzvērestību. Liepājā jau 1. februārī bija ieradies vācu gen. Rīdigers fon der Golcs (Goltz) kā Liepājas vācu gubernātors, bet vēlāk, sākot ar 14. februārī kā vācu okupācijas armijas komandieris. Par landesvēra komandieri 4. februārī iecēla prūšu majoru Fletcheru. Pats Golcs vēlāk pasvītvoja, ka viņam bijis jākaņo pret 4 frontēm: pret lielinieku armiju, pret vācu radikālu elementu ietekmēto Liepājas vācu kareivju padomi un līdz ar to pret revolūcionārām tieksmēm pašā karaspēkā, pret "puslieliniecisko" pagaidvaldību un pret Sabiedrotiem. Viņš savu uzbrukuma smagumu vērsa pret vienu, neaizmirstot traucēt arī pārējos. Visnošķirtāk viņš vērsās pret pagaidvaldības mobilizācijas centieniem. 15. februārī Liepājā ieradās "Dzelzs brigādes" komandieris majors Bišofs un 17. februārī pārņēma Vaiņodē savā rīcībā 8. armijas izirušās daļas — 284 kareivjus un 22 jātniekus. Viņi jau atradās vilcienā, lai brauktu uz Vāciju. Agrākais komandieris teicis Bišofam: "Es neticu, ka Jums atkal izdosies sakārtot šos cūkas".

C. Barona H. fon Strīka afēra

1919. g. 18. februārī Liepājā iebrāuca zviedru tvaiķonis "Runeberg". Pārbaudot pasažieru dokumentus un mantas uz šī kuģa, Latvijas pagaidvaldības ierēdnis E. Kaimiņš atrada pie zviedru virsleitenta Edlunda kādu aizdomīgu saini. Edlunds paskaidroja, ka to kāds viņam iedevis Stokholmā aizvešanai uz Liepāju, bet

viņš nevarēja pateikt, kam sainis nododams. Tāpēc šo saini aizturēja un nodeva iekšlietu ministrijai. Uz kuga brauca arī barons H. fon Strīks. Atverot šo saini, iekšlietu ministrija tur atrada H. fon Strīka sazvērestības plānu, vērstu pret Latvijas valdību. Ir bijis nodoms gāzt Pagaidvaldību un nodibināt Baltijas monarchiju. Tūliņ nākamā dienā iekšlietu ministrija publicēja sazvērnieku arestēšanas pavēli. Barons H. fon Strīks bija pazudis. Par viņa dzīves vietas uzrādīšanu bija izsludināta atlīdzība 10,000 rubļu apmērā. Ģenerālis Golcs kā Liepājas gubernātors aizliedza izdarīt kratīšanas un apcietināšanas, jo tas esot viņa uzdevums. Tomēr valdība arestēja dažus sazvērestības dalībniekus (baronu Stoku un c.). Visi vācieši kā viens norobežījās no šīs sazvērestības, jo tā esot fon Strīka privāta lieta. Konfiscētajā sainī atradās Baltijas armijas šefa ("Heermeister") un Vidzemes landmaršala uzsaukums apvienot visus baltiešus. Bija paredzēts iesaistīt valdībā arī dažus latviešus. Zvērināts advokāts Ansbergs bija paredzēts par zemkopības ministru, Arveds Bergs par iekšlietu ministru un Helmsinga un Grimma prokurists Zēbergs par ūdens policijas, ūdens ceļu ministru. Ansbergs vēlāk piedalījās A. Niedras germanofilā valdībā, bet A. Berga vārds bija minēts bez viņa ziņas. Lai gāztu Latvijas valdību, bija paredzēts speciāls līgums (slepens) Vācijas kaņaspēka virspavēlnieka un Liepājas gubernātora grāfa fon der Golca un Vidzemes landmaršala un Baltijas kaņaspēka armijas šefa barona H. F. Strīka starpā, kas dibinātu jaunu valdību. Tālāk seko 19 līguma punkti, kas noteic armijas izmantošanu, uzturēšanu un t. t. Noslēpumainā sainī atradās arī pozitīvo reformu priekšlikumi Baltijas uzbūves lietās. Tā-

pēc jāpanākot zināms izlīdzinājums ("Ausgleich"), tas ir, vāciešiem jādod zināmas privilēģijas. Īstenībā aina bija citāda. Pat Jelgavas vācu kredītbiedrība 1911. g. vērtēja muižnieku zemes desetinu uz 52 rbļ. 32 kap., bet zemnieku zemi uz 81 rbļ. 78 kap. Bez tam baltvāci nevar uzrādīt ievērojamus rakstniekus un māksliniekus, kas varētu nostāties blakus latviešiem. Baltiju pēc Šveices parauga iedalītu 6 kantonos. Lai nodrošinātu vācu vairākumu parlamentā, vēlēšanas paredzētas pēc kūrijām. Tā kā pie sakautās Vācijas tai laikā iet atpakaļ nevarēja, tad jārūpējas par Baltijas pievienošanu Krievijai, kur baroni atkal būtu noteicēji ne tikai Baltijā, bet arī Krievijā.

Toreiz vācu starpā Baltijā bija vairāki nogrupējumi. Manteifeļa Triecienu nodaļa neticēja monarchijas atjaunošanai ne Krievijā, ne Vācijā un sapņoja par jaunu politisku iekārtu, līdzīgu vēlākam nacionālsociālismam un tāpēc viņus sauca par jaunboļševikiem. Viņi domāja, ka pārejas laikmetā nepieciešama Latvijas un Igaunijas patstāvība. Vidzemes landmaršals fon Strīks un viņa grupa aizstāvēja projektu par Baltijas Savienotajām valstīm, kuru patstāvību garantētu Sabiedrotie. "Baltijas nacionālā komiteja" (Baltischer Nationalausschuss) cerēja atjaunot lielo Krieviju ar agrākām Baltijas provincēm. Tāpēc viņi atbalstīja krievu monarchistus un viņu baltās armijas. Lai gan oficiāli baltvācu muižnieki norobežojās no barona fon Strīka sazvērestības, tomēr Baltiešu nacionālā komiteja" iespieda "Libauische Zeitung" slejās 14 punktu politisku programmu, kas izteica to pašu, ko barona fon Strīka pozitīvie priekšlikumi. Ar sazvērestības atklāšanu un lietas nodošanu tiesai baroni bija zaudējuši vienu no

savām lielākajām kaujām. Bez tam šie atklājumi skaidri parādīja baltvācu muižnieku nodomus un tagad latviešu tautā izzuda tā neuzticība, kas bija radusies tāpēc, ka Pagaidvaldība sadarbojās ar vāciešiem. Vācu liberālās aprindas sadarbojās ar latviešiem: jau 30. novembrī vācu progresīvā partija paziņoja par iestāšanos Tautas padomē un 8. decembrī to pašu darīja arī vācu demokratu partija. Tautas padome apstiprināja Kārļa Ulmaņa kabinetu savā sesijā no 2-6. decembrim. Vāciešiem valdībā bija valsts kontroliera postenis (barons Ed. Rozenbergs) un 2 ministru biedru amati (mācītājs K. Kellers un A. fon Kleists).

Kad bija sajemti ieroči, Latvijas valdība pret Golca grību tomēr izsludināja mobilizāciju, piedraudot par atraušanos no mobilizācijas ar 2 gadu cietuma sodu. Tā šī mobilizācija laikā no 21-23. februārim deva 175 cīnītājus, bet laikā no 1-3 martam vēl 583 kaņavīrus. Jau 17. februārī uz fronti bija nosūtīta Studentu rota (ap 200 vīru) un vēlāk Jātnieku nodaļa (ap 60 zobenu). Februāra beigās Kalpaka bataljonā jau bija 4 rotas, kopā ap 600 vīru. Bez tam Liepājā formējās 4 jaunas rotas. Landesvēram šai laikā bija ap 3500 un Dzelzs divīzijai ap 1700 vīru. Tā tad Ventas krastos marta sākumā bija ap 7800 kaņavīru, no tiem 5200 valstsvāciešu. Boļševiku spēkus Kurzemē toreiz vērtēja uz 7000 vīru, bet tiem bija vairāk kavalerijas un artilērijas. Landesvērs 13. februārī Fletchera vadībā ieņēma Kuldīgu un 24. februārī arī Ventspili, kur bija radusies pānīka sakarā ar angļu flotes apšaudi, ko kopš 6. janvāra komandēja admirālis sērs Valters Henrijs Kovans. Angļu flotes uzdevums bija pasargāt Baltijas

ostas no lielnieku uzbrukuma, sagādāt pārtiku vietējiem iedzīvotājiem un aizkavēt boļševisma izplatīšanos.

D. Oskara Kalpaka nāve

Pēc Kuldīgas un Ventspils ieņemšanas fronte visur gāja gar Ventu. Drīz pēc tam Golcs izdeva pavēli 3. martā iesākt ofensīvu ar nolūku sasniegt Lielupes līniju. Kalpaka bataljonam bija jāpāriet Venta un jāieņem Jaunā muiža, ko tas arī izdarīja, iegūstot 2. strēlnieku pulka noliktavas un municiju. Viņu pretuzbrukumam 5. martā atsita. 6. martā Kalpaka bataljonam bija uzdevums iztīrīt no pretinieka Skrundas-Saldus dzelzceļa rajonu un tad pie Skudru mājām bija jāapvienojas ar Dzelzs divīzijas Borkes bataljonu, kas nāktu no Pampaļiem. Bet mežainā apvidū notika pārpratumš: Kalpaka bataljons uzbruka Borkes bataljonam, domādams, ka tie ir boļševiki. Kaujā pie Airītēm krita Kalpaks, Studentu rotas komandieris Grundmanis un vēl citi. Borkes bataljonam arī bija 9 kritušie. Kalpaku apbedīja Liepājā, bet vēlāk viņa pišļus pārveda uz viņa dzimteni un apglabāja Meirānu pagastā Visagala kapos. Pie priedes, kur krita Kalpaks, uzcēla piemiņekli un vēlāk ierīkoja viņam veltītu mūzeju.

Par Kalpaka bataljona komandieri iecēla J. Balodi, par stāba priekšnieku kapteini Bolšteinu. Jau 28. februārī Oskars Kalpaks bija paugstināts par pulkvedi, bet Balodis un Zemitāns par pulkvežiem-leitnantiem. Turpinot uzbrukumu, latviešu nacionālā armija 10. martā ieņēma Saldu, kur 14.

martā ieradās angļu majors Kinens un kara ministris Zālītis un paaugstināja Balodi par pulkvedi. Panākumi turpinājās: labajā spārnā I gvardes rezerves divīzija ieņēma Šauļus un Žagari, Dzelzs divīzija Jaunauci, Zvārdi, Vecauci un Bēni, kreisajā spārnā landesvērs ieņēma Kandavu, Tukumu un Irlavu, nonākot jau līdz Rīgas jūras līcim. Latvieši centrā ieņēma Jaunpili, Bikstus, Pētermuižu, Lustes un Bērzes muižas. Frontē ieradās 2 jaunas rotas un aizmugurē formējās vēl 6 citas. Tāpēc latviešu vienības pārdēvēja par Latvijas atsevišķo brigādi (parasti sauktu Baloža brigādi), kurā tagad bija 920 vīru un 3 rotu vietā 3 bataljoni. 25. martā jau bija sasniegta Lielupes līnija un Studentu bataljons pat bija pārgājis Lielupi un ieņēmis Klīves muižu. Marta beigās Baloža brigādē jau bija ap 1700 vīru ar visām ieroču šķirām, izņemot artilēriju un lidmašīnas.

E. 16. aprīļa "pučs" Liepājā

Lai gan Lielupe jau bija pārieta, ceļš uz Rīgu brīvs, visi mūklāji vēl aizsaluši un sarkanarmija demoralizēta, tomēr Golcs piepeši pārtrauca kara darbību, kas drīz pēc tam vairs nebija iespējama, jo 1. aprīlī iestājās straujš atkusnis. Golcs gatavoja politisku apvērsumu. 29. martā viņš nosūtīja mūsu sapieru un kapteiņa Zolta rotu uz fronti, bet Manteifeļa trieciena nodaļu, vēl dažas citas stipras vienības un Līvena krievu rotu pārcēla uz Liepāju "atpūtā". Latvijas valdības rīcībā bija tikai pāris neapmācītas rotas Liepājas kara ostā un Liepājas apkārtnē. Iesākās energiska agitācija

vācu garnizonā par Pagaidvaldības gāšanu, sevišķi vēroties pret ministriem Zālīti un Goldmani, tēlojot viņus par lieliniekiem. Pēc tam sāka provocēt latviešu garnizona vienības, lai izraisītu sadursmes, pilsoņu karu un vainu uzveltu latviešiem. Bet latviešu tauta parādīja apbrīnojamu vienprātību un disciplīnu. Beidzot, 16. aprīlī, kad Kārlis Ulmanis gāja uz angļu sūtniecību kopā ar M. Valteru, Ulmanis vēl paspēja ieiet sūtniecībā, bet Valteru arestēja sūtniecības priekšā. Ulmanis vēlāk pārcēlās uz latviešu transporta kugi Saratovu, kas atradās angļu flotes aizsardzībā. 17. aprīlī uz ielām izlipināja kādas "Frontes drošības komitejas" ziņojumu par varas pārņemšanu, ko latvieši uzņēma ar nicināšanu, jo smieklīgi bija apvainot Zālīti un Goldmani lielniecismā. Ministri Hermanovskis, Goldmanis un Paegle arī pārgāja uz "Saratovu", Puriņš uzturējās angļu sūtniecībā, Blumbergs bija arestēts.

18. aprīlī sākās jauna kabineta dibināšana. Izplatīja paziņojumu, ka nodibinās militāru direktoriju (2 militāras un 2 civilpersonas), kas pēc tam izveidotu darba kabinetu. Latviešus satrauca ziņa, ka direktori-jā darbošoties Balodis un Līvens. Tad Liepājā ieradās frontes pārstāvji: kapteinis Luters, virsleitnants Galindoms un virsleitnants Mežciems, kas sagādāja vāciešiem smagu alošanos. Viņi vispirms runāja ar angļiem, pēc tam ar Ulmaņa vadību un nosodīja puču kā militāras disciplīnas pārkāpumu. No 16-18. aprīlim dumpinīki nespēja izveidot savu valdību. 19. aprīlī Pagaidvaldība savā uzsaukumā atmaskoja baronu melus it kā valdība negribot cīnīties ar lieliniekiem un tur cita starpā teikts: "Baronu neprātam nebūs lemts piepildīties: tie neuzvarēs. Kā valsts nodevēji un noziedznieki

tie tiks sodīti. Baroni izspēlēja pēdējo kārti un mēs to atsitīsim. Paciešat īsu brīdi. Netīrais augonis ir pārtrūcis, baroni savu īsto dabu parādījuši. Valdība paliek uticīga latviešu tautai un ar divkāršu spēku tā kalpos viņai, kad baronu ārprāts būs satriekts". Tai pašā dienā arī latviešu politiskās partijas pasludināja, ka tās nepiedalās sazvērestībā.

Kad 23. aprīlī pulkvedis Balodis oficiāli paiņoja, ka nekādā direktorijā nepiedalīsies, lai gan viņam piedāvāja lielāku čeku un Kazdangas muižu, tad apvērsuma vadoņi uzticēja kabineta dibināšanu bijušam Liepājas apgabaltiesas prokuroram O. Borkovskim. Bija dots arī noteikts termiņš, draudot ar vācu kaŗaspēka izvākšanu, ko Golcs gan nedomāja darīt, kā par to liecina vēlākie notikumi. Borkovskis 26. aprīlī izsludināja savu valdību. No latviešiem kabinetā bija paredzēti: A. Niedra — ministru prezidents, J. Kupčs — Kultūras ministrs, J. Seskovs — finanču un kaŗa ministrs, Krišjānis Sleinis — zemkopības un J. Arājs — valsts kontrolieris. Vāciem bija paredzēti citi resori: tieslietu — Dr. Pauls Sokolovskis, iekšlietu Borkovskis, ebrējs Valters Iršiks — tirdzniecības un rūpniecības un ārlietās — miertiesnesis Heinrichs fon Brimmers. Izrādījās, ka ne Niedra, ne Arājs nemaz nebija vēl ieradušies Liepājā. Daudz bija pilnīgi nepiemērotu personu. Tā piem. J. Seskovs agrāk bija mazas aptieku preču bodītes īpašnieks, Burkevics — ceļa meistars, Sleinis — bez kādas izglītības. Arī Arājs pilnīgi nepazīstama persona. Viskomiskākais bija tas, ka tā bija "valdība bez galvas", jo Niedra nebija Liepājā un tāpēc viņu aizvietoja Borkovskis. 27. aprīlī Niedra ieradās un paziņoja, ka viņš neuzņemas ministru prezidenta amatu, bet gan

mēginās sarunās ar Ulmani izveidot abu kabinetu koalīciju. Šo domu sevišķi atbalstīja ASV pārstāvis Varvīks Grīns. Sarunas izbeidzās bez panākumiem, jo Niedra pieprasīja Iekšlietu ministriju, vai vismaz zemkopības ministriju, jo domāja organizēt zemniekus savu nodomu atbalstīšanai. Bez tam Ulmanis negribēja kabinetā pašu Niedru, kas savukārt gribēja izslēgt Zālīti un Goldmani. Bez tam Niedra neatzina Tautas padomi. Pirms šīm sarunām atbrīvoja Valteru un Blumbergu. Tad, beidzot, 10. maijā Niedra nodibināja un nākamā dienā izsludināja savu kabinetu, kuŗa kodols bija tas pats Borkovska kabinets, tikai par kuŗa ministru nāca Dr. T. Vankins un zemkopības — Rīgas advokāts J. Ansbergs. Par ārlietu ministru aicināja Z. Meijerovicu, kas jau 12. maijā telegrafēja, ka nepiedalīsies germanofilā valdībā.

12. maijā, pretēji Niedras aizliegumam, notika pirmā un pēdējā Tautas padomes sēde Liepājā, kuŗā no 102 locekļiem bija ieradušies 66 (18 soc.-dem., 15 zemn. sav., 12 minorit.), kas nosodīja 16. aprīļa puču, izteica neuzticību Niedras valdībai un lūdza sabiedrību atbalstīt Ulmaņa valdību. 12. maijā notika "ministru prezidenta Niedras nolaupīšana". To izdarīja Durbes komendants virsleitnants Ozoliņš un Apsardzības ministrijas informācijas nodaļas priekšnieks Staprāns. Viņi ievīlīnāja Niedru kuŗa ostā it kā pie kādas latviešu virsnieku grupas, kas gribot pāriet viņa pusē. Tur viņu apcietināja un motorlaiva aizveda uz "Saratovu", kur virsnieki piespieda viņu parakstīt atteikšanās rakstu, ko nogādāja vāciešiem. Tā, protams, bija sensācija. Bija apjukuši visi ministri, pat gen. Golcs bija "pazaudējis galvu" un jau sāka domāt, ka Niedra bijis

kopējas lietas nodevējs. Bija nodomāts Niedru aizvest uz Tallinu un tur internēt līdz kara beigām. Bet Niedram izdevās izbēgt un atgriezties Liepājā. Lai aizkavētu Ulmaņa kabinēta darbību, Golcs pārcēla uz Liepāju sevišķu drošības bataljonu un apcietināja Tautas padomes prezidiju: G. Zengali, pie kuŗa bija Niedras atteikšanās raksts, un E. Biti, kā arī Liepājas pilsetas galvu Buševicu, redaktoru A. Kroderu, Fr. Menderu un c. Pavēli bija parakstījis Kupčs, bet no frontes atgriezies Vankins viņus atbrīvoja.

F. Rīgas atbrīvošana

Jau 10. maijā pulkvedis Balodis kopā ar landesvēra stābu bija izstrādājis uzbrukuma plānu Rīgai 12. maijā. Bet Niedra izteica vēlēšanos to atlikt un ap 18. maiju izveidoja jaunu plānu un uzbrukumu paredzēja 22. maijā. Saskaņā ar šo plānu Rīgu ieņēma 22. maijā landesvērs, lai paceltu Niedras valdības autoritāti, bet pulkveža Baloža brigāde ienāca Rīgā tikai 23. maijā. Ap šo laiku Baloža brigādē bija 2065 cīnītāju, landesvērā ap 3500, Līvena nodaļā ap 400, bet vairākas landesvēra vienības atradās Ventspils, Talsu un Tukuma apriņķos, tā tad frontē bija ap 4000 vīru. Ģen. Golcs paturēja gvardes divīziju rezervē un Dzelzs divīziju izlietoja labā spārnā nodrošināšanai. Lielinieku valdīšanas 5 mēneši bija atstājuši smagas pēdas latviešu tautā. Šais mēnešos lielinieki bija nogalinājuši 3772 pilsoņus, 20,000 ieslodzījuši koncentrācijas nometnēs un 8950 bija nomiruši bada nāvē. Pēc Rīgas ieņemšanas landesvērs tūliņ sāka meklēt un iznīcināt Rīgā lie-

liniekus, bet nošāva arī dažus, kas nebija lielnieki. Līdz 10. jūnijam apcietināja ap 4000 cilvēku, ko tiesāja lauku kara tiesas. Tikai nedaudz bija tādu, kurus izdevās izglābt.

TRĪSDESMIT PIRMĀ NODAĻA

Latvijas atbrīvošanas cīņu II posms

A. Ziemeļnieku armijas nodibināšana un tās panākumi

Drīz pēc Rīgas ieņemšanas Niedra un Vankins ievadīja sarunas ar Balodi. Viņi centās pārliecināt Balodi, ka Tautas padome un Ulmaņa valdība esot nelikumīgas, jo neesot tautas vēlētas. Pats viņš atsaucās uz 1917. g. zemturu kongresu, bet viņu tur neievēlēja padomē. Pēc tam viņš gribēja noskaidrot, ko Balodis darītu, ja notiktu sadursme landesvēra un Igaunijas karaspēka starpā. Balodis noteikti deklarēja, ka viņš atzīst tikai Pagaidvaldību un pret igauņiem necīnīsies. Landesvērs sāka virzīties no Rīgas uz ziemeļiem uz Cēsu pusi, viņiem pretī virzījās Ziemeļlatvijas karaspēka daļa un igauņi, kas bija atbrīvojuši Ziemeļvidzemi no lieliniekiem. Maija beigās kāds latviešu partizāņu pulks bija ieņēmis Cēsis. Niedras kabinetam bija zināms, ka pie Cēsīm atrodas latviešu vienības, tomēr tas nepretojās landesvēra gājienam.

Pagaidu valdība par savu militāro pārstāvi bija iecēlusi kapteini Jorgi Zemitānu un par savu pilnvaroto Ziemeļvidzemē inženieri Marku Gailīti. Saskaņā ar 18. februāra līgumu Tartū (Tērbatā) sāka organizēt 1. Valmieras pulku ar leitenantu Jansonu priekšgalā un no tā rezerves bataljona izveidojās 2. Cēsu pulks, ko vadīja pulkvedis leitnants K. Berķis. Valmieras pulks iesāka savas cīņas Melnupes — Alūksnes ra-

jonā, kur sākumā cieta smagus zaudējumus un neveiksmes. 22. maijā no Cēsu pulka izdalīto rotu nosauca par partizāņu pulku, ko vadīja kapteinis Aparnieks. Maija beigās Ziemeļlatvijas brigādē ietilpa Valmieras pulks (ap 1100 vīru), Cēsu pulks (ap 1700), Partizāņu pulks (ap 200), viens eskadrons (ap 50), 2 baterijas (ap 210), Rēzeknes bataljons (ap 320) — kopā 110 virsnieku un 3400 instruktoru un kareivju. 29. maijā Valmieras pulks iegāja Alūksnē, kur priekšā atrada igauņu jātņiekus. Drīz pēc tam viņi ieņēma Kalna muižu un Stāmerieni un 31. maijā ieņēma Vecgulbeni, kur ieguva 15 lokomotīves un 80 vagonus. Vecgulbenē spilgti bija redzama boļševiku istā seja: baznīca pārvērsta par tribunālu, ērģeles sadauzītas, altāra glezna iemesta atejā. Pils pagraba sienas bija nošķaidītas asinīm, jo tur bija spīdināti apcietinātie, kuŗu liki vēlāk bija samesti vairākās bedrēs. Pēc tam latvieši un igauņi ieņēma Lejasciemu, Cesvaini, Madonu, Ļaudonu, Krustpili un 6. jūnijā Jēkabpili. Tā Valmieras pulks 10 dienās bija nogājis 200 kilometrus un saņēmis 1800 gūstekņus.

21. maijā Cēsu pulku no Tartu (Tērbatas) pārcēla uz Rūjienu, kur papildināja un apmācīja. Operatīvā ziņā pulks bija pakļauts 3. igauņu divīzijai, kuŗas komandieris bija generālis Peders un stāba priekšnieks pulkvedis leitnants Rēks. Jau 26. maijā igauņu skolnieku rota ieņēma Valmieru, kur drīz pēc tam iegāja latviešu partizāņu vienība un 31. maijā kopā ar Cēsu pulka I. rotu ieņēma Cēsis. Igauņu III divīzijai un Cēsu pulkam jau bija pavēle doties palīgā Valmieras pulkam, lai Latviju pilnīgi atbrīvotu no boļševikiem. To visu izjauca Golca plāni, ko atbalstīja arī

A. Niedra. Landesvērs 3. jūnijā ieņēma Ieriķus un nākamā dienā pieprasīja, lai igauņu karaspēks atiet līdz Igaunijas robežai. Nākamā dienā igauņi pieprasīja, lai landesvērs atiet uz Siguldas-Nītaures-Vecgulbenes līniju. 5. jūnijā jau notika pirmā sadursme pie Ieriķiem, kur krita viens igauņu karavīrs un uz turieni izbraukušais igauņu bruņu vilciens atgriezās Cēsīs. Ar to bija ievadītas Cēsu kaujas. Cēsu aizstāvēšanu uzdeva pulkvedim leitnantam Berķim, kuŗa rīcībā bija tikai 200 vīru. Tad no Valmieras un Cēsu skolu audzēkņiem saformēja Skolnieku rotu (128) un no mobilizētiem vēl 2 rotas. Pēc 10 stundu cīņām latviešu vienības atkāpas aiz Raunas upes. Cīņās bija zaudēti 13 kritušie un 37 ievainotie. 8. jūnijā igauņu 6. pulks nesekmīgi mēģināja atgūt Cēsīs. Sabiedrotie pieprasīja noslēgt pamieru, lai kopēji vērstos pret lieliniekiem. Sarunas turpinājas no 10. jūnija līdz 19. jūnijam. Pa to laiku abas puses gatavojās izšķirīgai cīņai. 19. jūnijā Fletchers, kas kopš 6. jūnija bija iecelts par virspavēlnieku, pārtrauca sarunas un pavēlēja Dzelzs divīzijai uzsākt kara darbību. Izšķirīgas kaujas notika no 1919. g. 19-22. jūnijam. Brīvības cīņu vēsturē tās nosauktas par "Cēsu kaujām". Vāciešu rīcībā bija ap 7000 karavīru un 560 jātnieku, bez tam arī bruņotie vilcieni un automobiļi. Cēsu pulkā bija 48 virsnieki un 1430 karavīru, igauņu 6. pulkam 61 virsnieks un 1287 kareivju, igauņu 3. pulkam 48 virsnieki un 1241 kareivis, igauņu 9. pulkam — 26 virsnieki un 926 kareivju. Kaujas laikā igauņiem pienāca vēl papildinājumi apm. 1300 vīru. Tā tad vāciešiem bija skaitlisks pārsvars un labāks apbruņojums un daudz vairāk artilērijas. Sākumā landesvēram bija labi panākumi centrā, bet

vēlāk latvieši un igauņi ielenca pretinieku un guva beigās izšķirīgu uzvaru. Pēc tam ienaidnieki strauji atkāpās un igauņi un latvieši tuvojās Rīgai. 26. jūnijā atkāpās A. Niedras valdība.

B. Strazdumuižas pamiers

Kad latvieši un igauņi jau tuvojās Rīgai, sabiedrotie centās panākt izlīgumu, lai kopējos spēkus vērstu pret lieliniekiem. Tādā kārtā 3. jūlijā Strazdumuižas pamatskolā netālu no Juglas parakstīja pamiera līgumu. Valsts vāciešiem jāatiet uz Olaini un tie varēs piedalīties tikai cīņās pret Padomju savienību. Arī landesvēram jāatstāj Rīga. Igaunijas karaspēkam pavēlēja palikt līdzšinējās pozīcijās. 5. jūlijā Tautas padome nodeva latviešu pateicību igauņu tautai un armijai. Pēc Strazdumuižas pamiera sabiedrotie atzina Ulmaņa valdību, bet tā pārkārtojama, iesaistot arī minoritātes. Lai demonstrētu, ka Rīgu otrreiz atbrīvoja ziemeļnieku armija, generālis Peders atļāva Cēsu pulkam svinīgi iesoļot Rīgā, ko tas izdarīja 6. jūnijā, Ziemeļniekus ar pulkvedi Zemitānu priekšgalā sagaidīja pulkvedis Balodis ar savu stābu un Tautas padomes prezidijs līdz ar sajūsmināto publiku. 8. jūlijā ar "Saratovu" Rīgā atgriezās Ulmaņa valdība, ko sagaidīja Sabiedroto pārstāvji, Tautas padome, abu latviešu brigāžu komandieri, vairākas delegācijas un liels iedzīvotāju skaits. Valdības gājiens uz valdības mītni Ārlietu ministrijā bija īsts triumfa gājiens. Abas latviešu brigādes apvienoja latviešu nacionālā armija un par kopēju virspavēlnieku iecēla krievu laiku generāli

Simansonu (1859-1933), par viņa stāba priekšnieku pulkvedi Ed. Kalniņu. Par landesvēra vadoni iecēla angļu pulkvedi Aleksandru, kas II pasaules karā bija angļu feldmaršals. Likās, ka atliek vairs tikai Latgales atbrīvošana, bet izradījās, ka sakautais Golcs gatavo vēl vienu sazvērestību. Viņš neizpildīja Strazdumuižas pamiera noteikumus un neizvēca vācu karaspēku no Zemgales. Laimīgs gadījums viņam nāca palīgā.

C. "Bermontiāda"

Berlīnē bija nodibinājusies kāda antiboļševistiska organizācija, kurā bija vairāki vācbaltu un krievu muižnieki bijušā Vidzemes vicegubernāta Belgarda vadībā. Tā organizēja krievu brīvprātīgo vienības no bijušiem kara gūstekņiem. Šai grupai piederēja arī krievu virsnieks P. Bermonts, kas drīz sanaidojās ar Belgardu un sāka sadarboties ar generāli Golcu. Viņu spilgti notēlo generālis R. Bangerskis "Mana mūža atmiņās (I grāmatā 301-308 lpp.). Autors toreiz 1915. g. martā bijis 31. korpusa komandiera generāļa Miščenko operatīvais adjutants, bet par viņa personīgo adjutantu kļuva kornets Bermonts. Tas bija tipisks karjerists, kas ar komplimentiem dažreiz itin vulgāriem centās izmantot gen. Miščenko labvēlību. Pirmo reizi Bermonts uzpeldējis Japāņu kara laikā, kad viņš ieradies Mandžūrijā kā kāda kazāku pulka orķestra kapelmeistars. Tur pēc neveiksmīgā reida uz Inkou Bermonts ar savu orķestra mūziku un dziesmām uzlaboja karavīru un Miščenko garastāvokli. Iegūdam generāļa Miščenko simpatijas, Bermonts atgriezies kā virsnieks praporšč-

čika pakāpē un ar Juŗa krustiem pie krūtīm. Ar ģenerāļa Miščenko protekciju viņš iestājās un beidza Tveras kavalērijas skolu un pēc tam iekļuva privilēģētajā jātnieku pulkā. Nezināmu iemeslu dēļ viņam visā drīzumā karādienests bija jāatstāj. Tāpēc viņš arvien vēl palika kornetu pakāpē, kādu bija ieguvis, skolu beidzot. Pateicoties ģenerālim Miščenko, viņš atgriezās karādienestā un kļuva Miščenko adjutants. Rakstūrīgi, ka viņš saucās Pāvils Rafailovičs, bet tagad Pāvils Michailovičs.

12. jūnijā Bermonts ar savu stābu ieradās Jelgavā. Tā kā pēc Strazdumuižas pamiera vācu daļām vajadzēja atstāt Latviju, tad Golcs nolēma savu karaspēku nodot Krievu dienestā un 26. septembrī noslēdza līgumu ar Bermontu. Jau 14. augustā Bermonts bija stājies sakaros ar Kolčaku, kas viņa korpusu pakļāva krievu ziemeļrietumu armijas komandierim ģenerālim Judeničam, kuŗa prasībai ierasties Narvas frontē Bermonts nepaklausīja. 1. oktobrī Jelgavā notika Golca, Bermonta un Niedras apspriede, kur nolēma gāzt Latvijas un Igaunijas valdības un iecelt Niedru par Kurzemes un Vidzemes ģenerālgubernātoru. Bermonts Jelgavā 6. oktobrī parakstīja pavēli 8. oktobrī uzbrukt Rīgas virzienā, lai "nodibinātu kārtību boļševikiem draudzīgas Latvijas valdības vietā". Pēc paša Bermonta ziņām viņa rīcībā toreiz bijis 51,000 vīru, no tiem 40,000 vācu brīvpratīgo, 100 lielgabalu, 600 ložmetēju, 3 bruņotie vilcieni, 10 bruņotu automobiļu un 120 lidmašīnu. Turpretī latviešiem Rīgas frontē toreiz bija tikai ap 11,500 vīru, no tiem kaujas sastāvā 5,000 vīru, 9 lielgabali, 23 ložmetēji, 45 patšautenes, 1 bruņotais vilciens, 3 bruņotie automobiļi

un 2 lidmašīnas. Bez tam mūsu fronte stiepās 30 kilometru garumā no Vecdubultiem līdz Ķekavai. 10. oktobrī mūsu karaspēks atkāpās uz Daugavas labo krastu un izgrieza Daugavas tiltu. Lielu vienprātību parādīja latviešu tauta šai momentā, arī sievietes iesaistījās palīgdienestā, nodibinot "Sieviešu palīdzības korpusu". Ļoti lielu iedvesmojumu cīņai deva Raiņa poēma "Daugava". Angļu generālim Malkolmam Berlīnē bijis uzdots izzināt vācu karaspēka lielumu Baltijā. Nu vāciešiem bija jāizšķiras, kādas ziņas sniegt. Ja uzdotu, ka vācu armija Baltijā ir liela, tad varētu notikt, ka Antante neaprobežojas ar Baltijas blokādi, bet ASV pārtrauc pārtikas sūtījumus Vācijai. No Berlīnes pienācis mājiens sniegt ziņas, ka vācu kareivju Baltijā esot nedaudz. Tad būšot izredzes, ka Antante nepastāvēs uz to izvākšanu. Tāpēc paziņojusi, ka Baltijā esot 10,000 vāciešu. Bet tā ir bijusi liktenīga vācu kļūda, kā to konstatē Bišofs savā grāmatā "Die letzte Front". Kad Antante uzzinājusi, ka Baltijā tik maz vāciešu, tad bijusi pārliecināta par baltiešu uzvaru un uzdevusi savai flotei atbalstīt Latvijas armiju. Jau 15. oktobrī sabiedroto flotes komandieris kapteinis Brisons deva pavēli apšaudīt Daugavgrīvas cietoksni un Bolderāju un latviešu vienības pārcēlās Daugavai un ieņēma šos atbalsta punktus. Tad 3. novembrī jau sākās latviešu lieluzbrukums, ko atbalstīja sabiedroto flote. Šeit izmantoja miniatūrā vācu stratēģa Šlifenā I pasaules kara pārbaudīto plānu — sakoncentrēt galvenos spēkus labajā spārnā, lai ar spēcīgu sitienu atsviestu ienaidnieka kreiso spārnu, panākot līdz ar to atkāpšanos arī centrā un vēlāk visā frontē. Bermonta pretestību salauza un 11. novembrī bermon-

tieši atstāja Pārdaugavu un Rīga atkal bija brīva. Šo dienu vēlāk izsludināja par "Lāčplēša dienu" un šai dienā apbalvo ar Lāčplēša ordeni par sevišķiem nopelniem frontē. Latvieši turpināja vajāt ienaidnieku, 21. novembrī padzenot to no Jelgavas, kur tie bija nodezinajuši hercoga pili un Jelgavas akadēmiju. 28. novembrī bermontieši atkāpās uz Lietuvas teritoriju.

D. Latgales atbrīvošana

Pēc Bermonta armijas sakaušanas varēja koncentrēties uz Latgales atbrīvošanu. 1919. g. 29. decembrī Latvijas valdība noslēdza līgumu ar Piļsudski par kopēju cīņu pret lieliniekiem un līdz ar to poļi nosūtīja latviešiem palīgā 20,000 vīru generāļa Smiglija-Ridza vadībā. Jau 1920. g. janvārī latvieši un poļi ieņēma Daugavpili, 14. janvārī Latvijas partizāņi ieņēma Abreni un 21. janvārī Rēzekni. Jau 23. janvārī pulkvedi Balodi paaugstināja par generāli. 1. februārī latvieši jau bija sasnieguši Zilupi — Latvijas robežu. Drīz pēc tam lielinieki noslēdza miera līgumu ar Igauniju 1920. g. 2. februārī un ar Latvijū 1920. g. 11. augustā, kad Krievija deklarēja: "Padomju Krievija bez ierunām atzīst Latvijas valsts neatkarību, patstāvību un suverēnitāti un uz mūžīgiem laikiem atsakās no visām tiesībām, kuŗas agrāk piederēja Krievijai uz Latvijas zemi un tautu." Lielinieku valdība izmaksāja Latvijai 4 miljonu zelta rubļu un atļāva latviešu bēgļiem atgriezties dzimtenē. Ar Vāciju miera līgumu noslēdza jau 1920. g. 15. jūlijā.

Šai latviešu brīvības cīņū laikā lielus zaudējumus

bija cietusi angļu flote savās cīņās pret boļševikiem, kuŗu flotes zaudējumi bija vēl daudz lielāki. Tāpēc latvieši ļoti pateicīgi angļiem par viņu materiālo un morālo atbalstu.

Šis pārskats par latviešu brīvības cīņām rāda, cik ārkārtīgi sarežģīta bija toreizējā starptautiskā situācija, sevišķi Austrumeiropā. Līdz ar to varam apbrīnot ne tikai mūsu izcilos varonīgos cīnītājus, mūsu nacionālajā armijā, bet arī latviešu drošsirdīgos un neatlaidīgos politiskos cīnītājus, sevišķi tanī laikā, kad mūsu ministriem vairs nebija faktiskas varas, bet viņi, atkāpušies uz nelielā "Saratova" kuga, turpināja lielo diplomātisko cīņu, kas vēlāk noveda pie uzvaras.

E. Pārdomas par Latvijas atbrīvošanas cīņām

Sakarā ar ilgākām pārdomām par Latvijas atbrīvošanas cīņām man ir radušies daži kontroversāli uzskati, no kuŗiem daži varbūt izrādīsies nepareizi, jo varbūt manā rīcībā nav dažu svarīgu faktu, kas liktu šos uzskatus mainīt.

Vispirms apskatīsim Andrievu Niedru kā politiķi. Viņam ir piekārtā "tautas nodevēja" zīmotne, tā tad liktos, ka viss jau ir pilnīgi skaidrs. Man šķiet, ka viņa darbībā var izšķirt 3 dažādus posmus: I posms datējams līdz Rīgas atbrīvošanai no lieliniekiem, II posms ir viņa kopdarbība ar vāciešiem pret ziemeļniekiem un igauņiem un III posms ir viņa sadarbība ar bermontiešiem, kas solīja iecelt viņu par Vidzemes un Kurzemes ģenerālgubernātoru. Ja viņa darbība II un III posmā patiešām kvalificējama kā tautas node-

vība, tad pārmetumi viņam I posmā vismaz ir pārspilēti. Barona H. fon Strika sazvērestībā viņa vārds vēl nefigurē. Arī 16. aprīļa pučā viņš tieši nav piedalījies, lai gan varbūt tam simpatizējis. Jau 12. aprīlī viņš bija pārgājis fronti, bijis Rīgā, kur spiegojis pulkveža Baloža brigādes labā, 26. aprīlī atkal pārnācis fronti norunātā vietā Zemgalē un nākamā dienā ieradies Liepājā. Viņš bija izsludināts par ministru prezidentu Borkovska nodibinātā kabinetā. Viņš pagaidām atteicās un mēģināja panākt koalīciju ar Ulmaņa kabinetu. Tikai tad, kad sarunas izjuka, viņš 10. maijā nodibināja savu kabinetu, no kuŗa laika sākās viņa atbildība. Viņam pārmet, ka šai laikā viņš neaizkavēja Latvijas mantu aizvešanu un nepretojies vācu kolonizācijas plāniem. Toties viņa germanofilā valdība panāca to, ka vācieši bija ar mieru atbrīvot Rīgu, lai celtu Niedras valdības autoriāti. Baloža brigāde viena pati to nevarētu izdarīt, jo tai nebija pietiekami ieroču un municijas, bet — galvenais — tas nozīmētu vienlaicīgu cīņu pret lieliniekiem un vāciešiem, kas toreiz latviešiem nebūtu bijis pa spēkam. Tā tad Niedras valdības nodibināšanai bija pat sava pozitīva nozīme: Rīgu izdevās atbrīvot no lieliniekiem. Raksturīgi, ka arī Valmieras pulka straujie panākumi pret lieliniekiem atzīmējami jau laikā pēc Rīgas atbrīvošanas, kad lieliniekiem jau bija jābaidās no ielenkuma. Andrieva Niedras prāvā Spricis Paegle pārmet Niedram, ka viņa vainas dēļ Rīgas ieņemšana aizkavējusies par 2 mēnešiem un Latgales par 8 mēnešiem, bet šie pārmetumi adresējami nevis Niedram, bet gan generālim Golcam.

Ziemeļnieki un igauni nereti pārmet Baloža bri-

gādei tās neitrālītāti viņu cīņu laikā. Man šķiet, ka šo pārmetumu atspēko J. Ķiselis savā rakstā "Atbrīvotā Rīgā, Latvju varoņu gaitas, Brīvības cīņu chrestomatija", ("Pilskalns", 1961. g., 89. lpp.): "Balotāja brigādes stābs un jaunformējamie spēki degtin dega gāzties vāciem mugurā. Bet — kā jau agrāk aprādīju, tas būtu līdzinājies pašnāvībai; Dzelzsdivīzijai bija Rīgā pāri par desmit tūkstošu karotāju un lielas rezerves Jelgavā, un tā bija bagātīgi apgādāta ar artilēriju, ložmetējiem mīnumetējiem un rokas granātām. Mums, turpretim, bija tikai ap 1500 vīru, apbruņoti vienīgi ar šautenēm, un augstāk pieminētais lielgabals. Lai kā, kamēr mēs vēl bijām kopā, vāciem tomēr ar mums bija jārēķinās, bet tiklīdz mēs ieietu kaujā, tad viņiem būtu brīvas rokas un tad tie varētu sarīkot istu Bērtuļu nakti arī privātiem Rīgas iedzīvotājiem-latviešiem".

Par "Cēsu kauju politisko nozīmi" speciālu rakstu seriju publicējis Dr. Edgars Andersons "Laikā" slejās (1967. g. vasarā). Pēc viņa vērtējuma šīs kaujas paglāba Latviju no briesmīga chaosa. Šīs uzvaras arī "lielā mērā paglāba Vāciju no drausmīga kauna un ciešanām, Antantes armijām pārplūdinot miera līguma neparakstīšanas gadījumā un zināmā mērā paglāba demokrātiju Vācijā. Pateicoties uzvarai pie Cēsim, varēja arī nopietni plānot saimniecisko vērtību taisnīgāku sadalīšanu starp visiem Latvijas iedzīvotājiem, ar to domājot galvenā kārtā agrāro reformu".

Kas zīmējas uz daudzkārt nopelto Strazdumuižas pamieru, tad arī tam bija sava pozitīva nozīme. Rīgas pilsēta un iedzīvotāji bija pasargāti no kara šausmām. Bez tam cīņas ar bermontiešiem notika vēlāk

labvēlīgākos apstākļos, kad aizmugure jau bija konsolidēta, latviešu cīnītāju skaits ievērojami pieaudzis un nodrošināta Sabiedroto flotes līdzdalība cīņās, kurai bija sevišķi liela psihologiska un morāla nozīme.

Tā tad visumā šai tik sarežģītajā laikmetā visi cīņas apstākļi bija latviešiem ļoti labvēlīgi, kas noveda pie Latvijas atbrīvošanas un vēlāk vācieši nevarēja saprast, kur viņi idarijuši liktenīgo kļūdu.

TRĪSDESMIT OTRĀ NODAĻA

Latvijas Satversmes sapulces darbība

A. Satversmes sapulces vēlēšanas

Latvijas atbrīvošanas cīņu laikā galvenā politiskā prasība bija sasaukt Latvijas Satversmes sapulci, lai tādā kārtā latviešu tauta pati noteiktu savu turpmāko likteni. Tās galvenais uzdevums tad arī bija izstrādāt valsts iekārtas pamatlikumus jeb satversmi.

Tautas padomes publicētais likums par Satversmes sapulces vēlēšanām noteica, ka tām jābūt vispārējām, vienlīdzīgām, tiešām, aizklātām un proporcionālām. Aktīvas un pasīvas vēlēšanu tiesības bija piešķirtas abu dzimumu Latvijas pavalstniekiem, sākot 21 g. vecumu, bet karavīriem, sākot ar 18 g. Latviju iedalīja 5 vēlēšanu apgabalos, paredzot Vidzemei 39 deputātus, Latgalei 39, Zemgalei — 26, Kurzemei — 26 un Rīgai 22, kopā 150 deputātu. Par kandidātiem nevarēja izvirzīt personas, kas dzīvoja ārzemēs. Tā kā Rainis un Aspazija nevarēja ierasties no Šveices līdz kandidātu sarakstu iesniegšanas laikam, tad Tautas padome publicēja sevišķu vēlēšanu likuma papildinājumu, kas piešķīra viņiem pasīvas vēlēšanu tiesības. Viņi ieradas 10. aprīlī Rīgā, kur stacijā viņus sagaidīja Tautas padomes, valdības, armijas, Rīgas pilsētas, Nacionālā teātra, operas, konservātorijas, universitātes un daudz sabiedrisku organizāciju pārstāvji. Pilsēta bija karogota un stacija dekorēta puķēm un

vītnēm. Skolu jaunatne stāvēja ielu malās goda sardzē. Lielas ļaužu masas uzgavilēja šiem idejiskiem brīvības cīnītājiem. Sevišķi svinīgs viņu godināšanas akts notika Nacionālajā operā. Drīz pēc tam Rīgas pilsētas dome vienprātīgi nolēma nosaukt 2 greznākos bulvārus viņu vārdā.

Satversmes sapulces vēlēšanu cīņa norisinājās 1920. gada martā un aprīlī, bet priekšdarbi sākās jau februārī. No 797,662 pilntiesīgajiem vēletājiem savas balsis nodeva 677,084, tā tad 84,9%, kas ir ļoti augsts procents. Šais vēlēšanās izvēle bija plaša, jo bija pieteikušās 24 partijas un grupas, izvirzot 57 kandidātu sarakstus. Latvijas iedzīvotāju vairākums mazāk interesējās par satversmes jautājumiem, bet visvairāk par agrāro likumdošanu. Tā kā sociāldemokrātu partija prasīja visas muižnieku zemes atsavināšanu bez kādas atlīdzības un to sadalīšanu siksaimnecībās, tad šī partija ieguva 38,7% no visām balsīm, pie tam 76,8% laukos. Zemnieku savienība savāca 17,8%, latgalieši 15%, centra partijas 11,7% un minoritātes 10%. Satversmes sapulcē no 150 vietām 76 ieguva latviešu piloniskās partijas, 57 sociālisti un 17 minoritātes. 1920 g. rudenī vēl ievēlēja 2 deputātus no Ziemeļlatvijas atbrīvotājiem apgabaliem. Satversmes sapulce sanāca uz pirmo apspriedi 1920. g. 1. maijā un darbojās 27 mēnešus līdz 1922. gada 7. novembrim. Spilgtākos dažādu partiju deputātus īsi un zīmīgi raksturo F. Cielēns savā grāmatā "Laikmetu maiņā" (II, 118-127. lpp.).

B. Latvijas republikas satversmes izstrādāšana

Satversmes sapulces darbību noteica 1920. g. pirmā jūnijā publicētie Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi un 12. oktobrī pašas sapulces apstiprinātais kārtības rullis. Šīs sapulces galvenais uzdevums bija izstrādāt valsts satversmi, iedzīvināt agrāro reformu, kā arī veikt regulāro parlamentāro likumdošanas darbu. Apspriedes notika bruņniecības namā. Satversmes sapulces prezidiju veidoja prezidents un sekretārs un katram no tiem vēl bija 2 biedri. Par Satversmes sapulces prezidentu ievēlēja J. Čaksti (zemnieku savienība), par sekretāru R. Ivanovu (soc.-dem.). Satversmes sapulces prezidents ne tikai vadīja sapulces apspriedes, bet izpildīja arī valsts prezidenta pienākumus. Satversmes sapulces laikā darbojās K. Ulmaņa ministru kabinets līdz 1921. g. 18. jūnijam, pēc tam Z. Meijerovica kabinets līdz 1923. g. 26. janvārim. Bez kopapspriedēm Satversmes sapulces darbība norisinājās 21 komisijā, no kurām lielākā bija agrārā (40 loc.), satversmes (26), finanču un budžeta (24), pašvaldības (18) un sociālās likumdošanas (18)

Vispirms apskatīsim satversmes komisijas darbību, jo satversmes izstrādāšana bija pirmais un galvenais Satversmes sapulces uzdevums. Par šīs komisijas priekšsēdi vienprātīgi ievēlēja Margeru Skujenieku, kas ar savām grāmatām par nacionālo jautājumu Latvijā bija kļuvis plaši pazīstams. Drīz vien izveidoja 2 apakškomisijas, pie kam pirmai bija jāizstrādā valsts iekārtas projekts, bet otrai pilsoņu brīvību un tiesību deklarācija, ko bija paredzēts ietilpināt kā atsevišķu daļu satversmē. Pirmā apakškomisija darbojās

F. Cielēna vadībā, otrā aktīvāk darbojās Rainis un Pauls Kalniņš. Pie pilsoņu tiesību un brīvību deklarācijas izstrādāšanas otra apakškomisija bija ņēmusi pamatā Veimaras satversmes deklarētos principus. Satversmes sapulce to galīgā lasījumā noraidīja, jo labājam spārnam tā izlikās pārāk tālejoša, bet sociāldemokrātiem nepietiekami tālejoša. Tāpēc Latvijas satversmē palika tikai noteikumi par valsts iekārtu. Sakarā ar šo satversmi valsts centrālais varas orgāns ir tautas ievēlēts vienas palātas parlaments — Saeima, ko ievēl uz 3 gadiem. Vācu frakcijas Paula Šimaņa priekšlikumu izveidot Latvijā 2 palātu sistēmu neviens latviešu deputāts neatbalstīja. Tādā kārtā Somija un Baltijas valstis bija pirmās, kas izveidoja vienas palātas parlamentu. Plašas debātes bija par to, vai valsts prezidentu izrauga Saeima, vai to ievēl tauta. Apakškomisijas vairākums nobalsoja par tautas vēlētu prezidentu. Tad F. Cielēns centās pārliecināt atsevišķus deputātus, ka tautas vēlēts prezidents varētu izvērsties par diktatoru un apdraudēt demokrātisku iekārtu. Konkrēti viņš baidījās, ka šādas tiesības saskatāmas K. Ulmaņa personā, kas jau bija nobīdījies pie malas Miķeli Valteru, bija nonācis konfliktā ar Jāni Čaksti, kas izstājās no zemnieku savienības un pievienojās demokrātiskā centrā aprindām, bija kļuvis nelabvēlīgs arī pret Z. Meijerovicu, kas 1921. g. kļuva par ministru prezidentu K. Ulmaņa vietā. Arī O. Nonācs bija izstājies no zemnieku savienības un palīdzēja Cielēnam sadabūt vairākumu komisijas redakcijas noraidīšanai un Cielēna priekšlikuma par Saeimas vēlētu valsts prezidentu pieņemšanai.

Ministru kabinetu izveido valsts prezidenta aici-

nāta persona, bet tās stājas amatā tikai pēc Saeimas uzticības izteikšanas. Tiesnešus ieceļ valdība, bet apstiprina Saeima. Valsts galveno kontrolieri ievēl Saeima uz 3 gadiem, bet valsts augstākos ierēdņus ieceļ valdība un apstiprina Saeima. Satversmē ietilpināja arī referendumu un iniciatīvas principus. Plašas deba-tes radās par to, cik plaši šie principi pielietojami. Rainis un Dzelzītis gribēja šo principu plašu pielietošanu pēc Šveices parauga. Pret to visvairāk vērsās F. Cielēns, motivējot ar to, ka likumi kļūst arvien sarežģītāki, tā ka pat dažiem deputātiem tie grūti izprotami. Tā būtu illūzija, ja domātu, ka tauta gudrāka par deputātiem. Referendums un iniciatīva pavērtu ceļu visādei demagogijai, gan klerikālai, gan konservatīvai. Tāpēc tad arī satversme referendumam un iniciatīvai piešķīra ierobežotu nozīmi. Ir plaši izplatīts uzskats, ka mūsu satversme, ko galīgi apstiprināja 1922. g. 15. februārī, esot izveidota pēc Veimaras republikas satversmes. Tas neatbilst īstenībai, jo tās pamatā ir Anglijas un Francijas satversmes principi. Atšķirība bija tā, ka valsts prezidents nevis ieceļ ministru prezidentu, bet tikai izrauga kandidātu, kas nodibinātu ministru kabinetu. Jauninājums bija arī tas, ka ministru kabinetam piešķirtas zināmas likumdošanas tiesības, publicējot Saeimas starpsesiju laikā noteikumus ar likuma spēku.

C. Agrārreformas projekts

Ļoti svarīgs Satversmes sapulces uzdevums bija izstrādāt agrārās reformas projektu. Agrārais jautājums Latvijā bija ļoti svarīgs, jo tās iedzīvotāju vairā-

kums dzīvoja laukos. Līdz pat Latvijas nodibināšanai mūsu zemes lielākā daļa piederēja lielgruntniekiem. No visas zemes kopplatības gandrīz puse (48,12%'' piederēja muižniekiem. Muižnieku skaits bija: Vidzemē 414,, Kurzemē un Zemgalē 570 un Latgalē 315, tā tad visā Latvijā 1299. Bez tam valsts īpašumā bija 10.02% zemes, mācītāju muižām 1,08%, pilsētām un dažādām juridiskām personām piederēja 1,42% zemes. Tā tad latviešu zemniekiem līdz I pasaules kaŗam piederēja tikai 39,36% zemes kopplatības. Ja visā Eiropas Krievijā privātām muižām piederēja tikai 26% no visas zemes kopplatības, tad Latvijā gandrīz divas reizes vairāk. Bez tam šīs muižas bija ļoti lielas, jo to caurmērs pārsniedza 2000 hektaru. Lielākās muižas bija Kurzemē — Dundaga (69,920 ha.), Pope (50,910 ha), Edvāle (16,824 ha), Lieliecava (16,606 ha), Vidzemē — Lubāna (28,596 ha), Jaungulbene (20,829 ha), Vecgulbene (14,530 ha), Latgalē — Balvi (34,960 ha), Viļaka (49,193 ha) un Aleksandropole (33,867 ha). Nereti vienai ģimenei piederēja 10-25 muižas, bet Volfiem Vidzemē pat 90 muižas ar 289,890 hektariem jeb 2899 kv. kilometriem, kas bija vairāk nekā Bauskas (2302 kv. klm.), vai Tukuma (2544 kv. klm.) apriņķa platība. Jau 1897. g. Latvijā bija 591,000 bezzemnieku, kas vai nu meklēja darbu pilsētās, vai izceļoja. Satversmes sapulces agrārā komisijā izraisīja lielas uzskatu pretešķības. K. Ulmaņa valdības reformu likumprojektā gan bija paredzēta muižu zemju atsavināšana, bet katrā ziņā pret atlīdzību, atstājot agrākajiem īpašniekiem centru 100 hektaru apmērā. Turpretī sociāldemokrātu partija prasīja atsavināt visu muižu zemi bez jebkādas atlīdzības. Sociāldemokrāti tad nu centās noraidīt zem-

nieku savienības izstrādāto likumprojektu un panākt to, ka komisija izveidotu citādu. Viņi organizēja plašas tautas sapulces, kas savas rezolūcijas iesūtīja Satversmes sapulcei. Ar to viņi panāca, ka agrārā komisija noraidīja zemnieku apvienības projektu. Agrārreformas pirmā daļā, kuŗas izstrādāšanā aktīvi piedalījās sociāldemokratu jurists Ansis Buševics un radikāldemokrāts Markus Gailītis, paredzēts atstāt agrākajiem īpašniekiem tikai 50 hektaru, pie tam nesaistot tos katrā ziņā ar muižas centru. Agrārreformas otra daļa nosaka zemes ierīcības komiteju dibināšanu agrārās reformas iedzīvināšanai. Reformas trešā daļā pasvītrots princips, ka turpmāk vienās rokās nevarēs apvienot vairāk nekā 50 hektaru zemes. Visgrūtāk gāja ar reformas ceturtais daļas izstrādāšanu, kur bija paredzēts nokārtot atlīdzības jautājumu. Komisijas vairākums noteica to pēc tirgus cenas, kāda Latvijā bijusi laikā no 1920. g. 1. janvāra līdz 2. oktobrim. Toreiz šī cena bija ļoti zema, jo neviens zemi negribēja pirkt, cerot to iegūt agrārās reformas ceļā. Sociāldemokrāti nostājās principā pret atlīdzību, vienīgi paredzot atlīdzību hipotēkāru parādu obligāciju īpašniekiem. Sevišķi spilgta ir bijusi F. Cielēna runa Satversmes sapulces kopsapulcē 1922. g. 26. maijā. Tās kulminācija izpaudās šādos viņa vārdos: "Sakropļotiem Latvijas kareivjiem trūkst pensijas, bet tiem, kas gadu desmitus cīnījušies pret Latvijas tautu un valsti, tiem Jūs gribat nodibināt ilggadīgu pensiju fondu."

Tā kā pēc ievāktās informācijas par atlīdzības piešķiršanu Satversmes sapulcē tomēr bija dažu balsu vairākums, tad sociāldemokratu frakcija ierosināja šo jautājumu izšķirt tautas nobalsošanā. Kad šo priekš-

likumu noraidīja, sociāldemokrāti nolēma pielietot obstrukciju, lai panāktu šī jautājumā izšķiršanu atstāt I Saeimā. Obstrukcijas kulminācija bija Nikolaja Kalniņa 7. jūlijā runa, kas turpinājās 6 stundas. Pēc šīs runas pieņēma sociāldemokrātu priekšlikumu šī jautājuma apspriešanu pārtraukt un ņemt to šinī sesijā no dienas kartības. I Saeima 1924. g. 30. aprīlī nolēma atlīdzību nemaksāt, izņemot hipotekāros parodus. Sakarā ar to baltvācu muižnieki iesniedza sūdzību Tautu Savienībai, kas to 1925. g. noraidīja.

D. Satversmes sapulces ārpolitiskā darbība

Satversmes sapulcei bija jākārtoti arī svarīgi ārpolitikas jautājumi. Šai laikā ļoti rosīgi darbojās ārlietu ministrs Z. Meijerovics un vēlāk arī viņa palīgs Volde-mārs Salnais, kas reprezentēja M. Skujenieka grupu. Te jāpaskaidro, ka 1921. g. jūnijā no sociāldemokrātu frakcijas norobežojās un no partijas izstājās 17 deputātu ar M. Skujenieku, A. Petrevicu un R. Lindiņu priekšgalā. Domstarpības bija par to, vai zemnieku savienība ir demokrātiska partija, vai nav. Līdz ar to bija saistīts jautājums, vai ir iespējama sociāldemokrātu un zemnieku savienības koalīcijas valdība. Šī 17 deputātu grupa bija ar mieru piedalīties Z. Meijerovica ministru kabinetā un no šīs grupas R. Dukurs kļuva par darba ministru, V. Salnais par ārlietu ministra biedru un E. Ozoliņš par valsts kontrolieri. Te svarīgi bija arī personīgi motīvi: viņi atbrauca pēc Satversmes sapulces vēlēšanām un bija ārpus politikas noteikšanas centra. Vispirms bija jānoslēdz miera līgumi ar lielajiem

kaimiņiem. Ar Vāciju to parakstīja 1920. g. 15. jūlijā. Cerības uz reparācijām neattaisnojās, jo Vācijai bija daudz jāmaksā Sabiedrotiem, izdevās dabūt tikai dažus dzelzceļa vagonus un lokomotīves. Daudz grūtāk bija panākt miera līgumu ar Padomju Krieviju. Pēc ilgām sarunām ar Maskavas delegāciju Rīgā, beidzot, 1920. g. 10. augustā abu valšņu delegācijas parakstīja miera līgumu. Padomju Krievija atzina Latvijas valsti de iure "uz mūžīgiem laikiem" un atbrīvoja no jebkurām saistībām, kas varētu izraisīties pret Latviju kā Krievijas agrāko sastāvdaļu. Maskavas valdība apsoliņās reevakuēt uz Latviju kara laikā aizvestās fabriku mašīnas un iekārtas, kā arī ļaut atgriezties Latvijā visiem tiem pilsoniem, kas šai teritorijā dzīvojuši jau pirms 1914. g Krievija apņēmas izmaksāt no sava valsts zelta fonda 4 milj. zelta rubļu. Turpretī Igaunija, kas pirmā noslēdza miera līgumu ar Padomju Krieviju, saņēma 15 miljonu zelta rubļu, Lietuva kā otra — 6 miljonus. Protams, abus šos miera līgumus Satversmes sapulce vienprātīgi apstiprināja. Robežu nospraušana ar Krieviju nokārtojās ar parakstīto miera līgumu. Turpretī ar Lietuvu robežu nospraušanu panākt palīdzēja šķirējtiesnesis prof. Simpsons. Visgrūtāk gāja ar Igauniju. Igaunī pieprasīja sev Valkas pilsētu. Par šķirējtiesnesi izraudzīja Anglijas militārās misijas priekšnieku Latvijā pulkvedi Talentu, kas piešķīra Valkas lielāko daļu igauņiem. Ārlietu ministrs Z. Meijerovics cieši sadarbojās ar Satversmes sapulces ārlietu komisiju. Kad 1920. g. oktobrī poļu generālis Želigovskis ieņēma Viļņu, stāvoklis arī Latvijā bija ļoti satraukts. Nebija zināms, vai poļi nedomā okupēt visu Lietuvu. Tāpēc noteikta Latvijas nostāja un deklarā-

cija, ka Lietuvas neatkarība ir arī Iatvijas dzīvības jautājums, atturēja poļus no tālākās ekspansijas.

Tā laika Latvijas ārējā politikā ļoti svarīgs jautājums bija panākt rietumu lielvalšņu Latvijas atzīšanu de iure. Mēģinājumi to panākt jau 1919. g. un 1920. g. bija nesekmīgi. Francija bija piešķirusi Krievijai plašus aizdevumus un baidījās tos pazaudēt un tāpēc vēlējās atjaunot "vienu nedalāmu Krieviju". Arī ASV prezidents V. Vilsons cerēja uz drīzu nekārtību izbeigšanos Krievijā un ka atkal atjaunosies "brīva apvienota Krievija". Arī angļi izturējās atturīgi pret jau no Baltijas valšņu atzīšanu. Tā nu bija iznācis, ka Vācija un Padomju Savienība sakarā ar noslēgtiem līgumiem bija pirmās atzinušas Latviju de iure.

Kad Padomju Savienība 1920. g. beigās bija uzvarējusi visas krievu balto generāļu armijas, vispārējais stāvoklis bija radikāli mainījies, jo cerības uz "vienu un nedalāmas Krievijas" atjaunošanu bija zudušas. 1921. g. Z. Meijerovics devās uz Romu, Londonu un Parīzi, lai panāktu šo lielvalšņu Latvijas atzīšanu. Līdztekus par to pašu cīnījās arī Igaunija un Lietuva. Interesantas aizkulīses šai lietā atzīmē latviešu diplomāts J. Seskis savā grāmatā "Latvijas valsts izcelšanās" ("Pilskalns", 1961. g.). Viņš atsaucās uz Itālijas ārlietu min. un vēstnieka Parīzē grāfa Sforcas grāmatu "Modernās Eiropas cēlāji" (Comet Sforza — Les Batisseurs de l'Europe moderne, Paris, 1931). Nodaļā par Lloidu Džordžu pastāstīts, kā notikusi Baltijas valšņu atzīšana. Prezidējis Briāns, kas sācis izprašņāt savu kollēgu domas. Itālijas pārstāvis grafs Sforca izteicies par atzīšanu. Turpretī Anglijas ārlietu ministrs Kerzons ieteicis nogaidīt, jo nevarot paredzēt, ko nā-

kotne šim Eiropas stūrim nesīšot. Tad runājis Lloids Džordžs, kam raksturīgs ietiepības un spītības gars un kas tūliņ paskaidrojās, ka nevarot pievienoties sava britu kollēgas argumentiem. Viņš piebildis, ka nevajagot būt krieviskākiem nekā krievu valdība, kas jau atzinusi Latviju, Igauniju un Lietuvu. Pēc tam viņš piecēlies un piebildis: "Esmu dzirdējis divas pretejas argumentācijas. Es pievienojos grāfam Sforcam". Tā 1921. g. 26 janvāris bija svarīgs notikums, jo tagad Latvijas valsts kā pilntiesīga locekle citu valšķu starpā varēja dibināt sūtniecības un konsulātus, noslēgt tirdznieciskus līgumus un iestāties arī Tautu Savienībā. Neapraķstāma sajūsma valdīja šai dienā visā Latvijā. Tai pašā dienā Latviju atzina de iure arī Somija un Polija.

ASV atzina Latviju de iure kā pēdējā 1922. g. 28. jūlijā. 1922. g. Tautu Savienības 9. pilnsapulcē uzņēma Baltijas valstis par pilntiesīgām dalībniecēm. Jau 1921. g. Z. Meijerovics noslēdza arī konkordātu ar Romas Sv. Krēslu, kas nodrošināja katoļu baznīcas stāvokli Latvijā, sevišķi Latgalē. Rīgas katoļu bīskaps kļuva par archibīskapu un katoļiem nodeva Jēkaba baznīcu kā katedrāli. Lai faktiski stabilizētu Latvijas starptautisko stāvokli, Z. Meijerovics plānoja nodibināt plašu aizsardzības savienību, paredzot apvienot 3 Baltijas valstis ar Somiju un Poliju. Pamatdoma bija tā, ka Polija 1920 g. viena pati sekmīgi cīnījās pret Padomju Savienību un tāpēc jādomā, ka lielā Baltijas Savienība būtu nepārvarams spēks, kas nodrošinātu šo valšķu neatkarību. 1920. g. augustā un septembrī notika vēlāk bieži daudzināta Bulduru konference (Rīgas jūrmalā), kur izveidoja aizsardzības savienību.

Tomēr nebūtu pareizi to apzīmēt par par Baltijas valšķu savienības nodibināšanu, jo Polija nav Baltijas valsts un bez tam konferencē piedalījās arī demokrātiskā Ukraina. Diemžēl šī savienība izjuka, jo jau 1920. g. oktobrī poļi ieņēma Viļņu. Lietuva gan sūdzējās Tautu Savienībā, gan ievadīja sadarbošanos ar Padomju Savienību un Vāciju. Drīz arī Somija izšķīrās labāk sadarboties ar Skandināvijas valstīm. Ņemot vērā Lietuvas un Polijas saspīlētās attiecības, Latvija un Igaunija nolēma noslēgt aizsardzības līgumu, kas bija nepieciešamība, jo 1922. g. 16. aprīlī Padomju Savienība un Vācija noslēdza aizsardzības Savienību ("Rapallo līgumu"). Latvija un Igaunija 1923. g. 1. novembrī parakstīja aizsardzības līgumu. Pirms tam 1922. g. martā Varšavā Somijas, Igaunijas, Latvijas un Polijas ārlietu ministri parakstīja tā saucamo Varšavas nolīgumu. Tā nebija militāra Savienība, tikai politiska šo valšķu apvienība. Pēc Cielēna domām šī saistīšanās ar Poliju bija bīstama, jo gadījumā, ja izceltos Polijas un Krievijas karš, Latvijai iznāktu smagi ciest. Pēc viņa domām labāk būtu izveidot 3 Baltijas valšķu savienību, kas arī notika daudz vēlāk — 1934. g. 12. septembrī Ženevā. Tās nozīme tomēr nebija liela, jo tā nebija militāra savienība. 1922. g. Latvijas ārlietu ministrs noslēdza pirmos tirdznieciskos līgumus ar rietumu valstīm: pirmo ar Čehoslovākiju, pēc tam ar Lielbritāniju. Šais līgumos jau figurē Baltijas un Krievijas klauzula, tas ir, tiesības piešķirt šīm valstīm sevišķas saimnieciskas privilēģijas

E. Satversmes sapulces sociālā likumdošana

Satversmes sapulce daudz veica arī sociālās likumdošanas laukā. Jau 1920. g. šī sapulce publicēja likumu par strādnieku slimo kasēm. Strādnieki saņēma medicīnisku palīdzību un zāles bez maksas, pat arī viņu ģimenes locekļi. Apdrošinātas bija arī sievietes pirms un pēc dzemdībām. Šos izdevumus sedza ar strādnieku un uzņēmēju iemaksām 2% no algas un ar 1½% piemaksu no valsts. Diemžēl šī sociālā likumdošana neattiecās uz laukstrādniekiem. Šos sociālos likumus atbalstīja arī pilsoniskās aprindas, jo uzskatīja tos par labāko nodrošinājumu pret boļševiku agitāciju. 1922. g. Satversmes sapulce publicēja otru svarīgu likumu: par 8 stundu darba dienu rūpniecības, tirdzniecības un transporta strādniekiem un 6 stundu darba dienu valsts un pašvaldību ierēdņiem, banku kalpotājiem un citiem, kas bija pirmais šāds gadījums sociālajā likumdošanā.

F. Satvermes sapulces darbības kopnovērtējums

Satversmes sapulces rosīgo darbību raksturo tās 213 kopsēdes, 205 publicēti likumi, 291 noteikumi ar likuma spēku un 143 pārvaldes akti.

Lai gan šai laikā galvenā vērtība bija pievērsta politikai, arī garīgās kultūras laukā valdīja liela rosība. Tas sakāms ne tikai par literātūru, bet arī par citām dzīves nozarēm. Šai laikā Rīgas mākslas mūzeja publiku apžilbināja Rīgas ekspresionistu grupas gleznu izstāde. Minēsim dažus pazīstamus vārdus: Jāzepu Grosvaldu, Jēkabu Kazaku, Ģedertu Eliāsu, Niklavu

Strunki, Konrādu Ūbanu, Otto Skulmi, Valdemāru Toni, Ludolfu Libertu, Romānu Sutu. Daži no šiem gleznotājiem kļuva par Latvijas mākslas akadēmijas profesoriem: G. Eliāss, V. Tone, K. Ūbans, O. Skulme, L. Liberts. Pāris mēnešos šo izstādi apmeklēja ap 30,000 cilvēku, kas bija līdz tam pilnīgi neiedomājami. Pret šo jauno gleznotāju virzienu vērsās reālisti Zariņš, Tilbergs un citi. Viņi noorganizēja vēl nepazīstama gleznotāja Kasparsona izstādi ar sasteigtiem darbiem ekspresionistu garā. Viņi cerēja, ka mākslas kritiķi saslavēs šo izstādi un tad viņi paziņos, ka tā nav nopietni domāta izstāde, un līdz ar to viņi kompromitētu jauno virzienu. Bet viņu nodoms neizdevās. Bez tam viņi Rīgas latviešu biedrības lielajā zālē demonstrēja, cik viegli un ātri var uzgleznot ekspresionisma garā. Mākslas akadēmijas rektors Vilhems Purvītis pavēra vairākiem jaunā virziena pārstāvjiem iespēju kļūt par akadēmijas profesoriem. Rīgā darbojās 2 latviešu teātri: Nacionālais teātris un Dailes teātris. Nacionālajā teātrī šai laikā izrādīja Raiņa tragēdiju "Jāzeps un viņa brāli", kas piedzīvoja apm. 150 izrādes. Dailes teātri nodibināja 1920. g. Jaunā teātra telpās. To nodibināja pie R. Lindiņa vadītā Raiņa kluba un par tā pirmo direktoru vienu gadu darbojās Rainis. Mākslinieciskais vadītājs bija Eduards Smilgis ar saviem palīgiem: gleznotāju Munci un Felicitu Ertneri. 1922. g. Rainis kļuva par Nacionālā teātra direktoru. Strauji attīstījās arī Nacionālā opera. Parādījās arī pirmās oriģinālās latviešu operas: Alfreda Kalniņa "Baņuta" un mazliet vēlāk Jāņa Medīņa "Uguns un nakts".

Ļoti svētīgs bija Satversmes sapulces publicētais

likums par Valsts kultūras fondu, kas arī bija jauns pasākums visas Eiropas mērogā.

Jau 1919. g. nodibinātā Latvijas universitāte arvien vairāk nostiprinājās, kad saplūda Rīgā latviešu zinātnieki, kas bija nodarbināti Krievijas un Vācijas universitātēs. Studentu un vidusskolnieku ziņā Latvija ierindojās vienā no pirmajām vietām. Uzplauka arī latviešu grāmatniecība.

Tā Latvijas Satversmes sapulce izveidoja drošus pamatus, uz kuriem varēja brīvi veidoties neatkarīgās Latvijas sabiedriski-kultūrālā dzīve.

TRISDESMIT TREŠĀ NODAĻA

Latviešu parlamentārisms praksē

A. Pirmās Saeimas darbība

Saskaņā ar Latvijas republikas satversmes noteikumiem (II daļa, 11. pants) vēlēšanām jānotiek oktobra mēneša pirmajā svētdienā un iepriekšējā sestdienā.

1922. g. vasarā Satversmes sapulces darbība ieilga un tāpēc vēlēšanu cīņas varēja sākties tikai augstā. Centrālais vēlēšanu cīņas jautājums bija atlidzība muižniekiem par viņiem atsavinātām muižām. Jau Satversmes sapulces vēlēšanās figurēja daudz kandidātu sarakstu, bet I Saeimas vēlēšanās jau 88 saraksti. Tas izskaidrojams ar pārāk liberālo vēlēšanu likumu, jo pietika ar 100 vēlētājiem, lai tie ar saviem parakstiem varētu iesniegt vēlēšanu sarakstu. Atzīmējama ļoti aktīva piedalīšanās vēlēšanās; Satversmes sapulces vēlēšanās — 84.88%, I Saeimas — 82.2%, II Saeimas — 74.9%, III Saeimas — 79.4% un IV Saeimas — 80%. Latvieši ar lielu gandarījumu izmantoja tik smagi izcīnītās tiesības.

Pirmajā Saeimā neievēlēja nevienu sievieti, lai gan sarakstos figurēja populāri vārdi, kā Aspazija, Klāra Kalniņa, Latgalē — Valerija Seile. Latvju enciklopedijā nepareizi minēts, ka I Saeimā ievēlēja Aspaziju. Pārbaudot vēlēšanu sarakstus, izrādījās, ka

vīrieši maz svītrojuši sievietes, bet sievietes sievietes gan ļoti daudz.

Polītisko spēku samērs I Saeimā bija līdzīgs Satversmes sapulces samēram. Konkrēti tas bija šāds: sociāldemokrātiem — 31, M. Skujenieka grupai (mažiniekiem) — 7, Zemnieku savienībai — 17, Latgaliešu grupām — 13, Centra grupām — 9, labajam spārnam — 8 un minoritātēm — 15 deputātu. I Saeima pulcējās tai pašā vecajā Vidzemes brūnīcības namā, kur jau darbojās Satversmes sapulce, tikai tagad prof. Laube to bija lietderīgi un mākslinieciski pārveidojis.

Vispirms izvirzījās svarīgās Saeimas priekšsēža un Valsts prezidenta vēlēšanas. Sociāldemokrātu frakcija nolēma izvirzīt Saeimas priekšsēža amatam juristu Frici Vesmani. Pārrunājot Raiņa kandidātūru, vienprātīgi atzina, ka viņš nebūtu piemērots, jo viņš nevarētu veikt šo ļoti grūto un sarežģīto amatu. Lai panāktu Fr. Vesmaņa ievēlšanu, sociāldemokrāti ievadīja sarunas ar centra grupām, apsolot atbalstīt Jāņa Čakstes kandidātūru Valsts prezidenta amatam. Līdz ar to atkrita K. Ulmaņa kandidātūra. Zemnieku savienība Z. Meijerovica ietekmē arī nobalsoja par J. Čaksti, ko ievēlēja jau pirmajā gājienā. J. Čakste pēc tam gandrīz 5 gadus lietišķi un ar ceremoniālu stāju labi pildīja savu uzdevumu. Ar šo vēlēšanu rezultātiem ļoti neapmierināts bija Rainis, kas bija cerējis savu lielo literāro nopelnu dēļ uz tautas pagodinājumu. Tāpēc sociāldemokrātu frakcija delegēja pie viņa deputātu Cielēnu un viņa kundzi Maiju. Viņas motivācija bija šāda: "Kaut arī Saeimas priekšsēdis un Valsts prezidents dara svarīgu valsts darbu, tomēr viņi nāk un iet. Turpretī mākslas darbi, ko radījis genijs, ir vien-

reizīgi un dzīvo mūžīgi. Prezidenti mums var būt vairāki, bet Rainis mums ir tikai viens. Tauta gaida no Raiņa jaunus lielus mākslas darbus, ko spēj sniegt tikai viņš" (F. Cielēns "Laikmetu maiņā, II, 228 lpp.). Ar šiem vārdiem izdevās aizkustināt dzejnieku un viņš atkal kļuva sirsnīgs. Arī Aspazija piebalsoja, ka Raiņa lielais uzdevums esot dzejā, bet ne politikā.

Tā kā I Saeimas vēlēšanu cīņu laikā sociāldemokrāti bija deklarējuši gribu piedalīties valdībā, tad nu tas bija jāpierāda darbos. Izdevās izveidot lielās koalīcijas valdību. Sociāldemokrāti dabūja 4 vietas kabinetā: finanču ministru Ansi Buševicu, darba ministru Klāvu Lorenci, izglītības viceministru Kārli Dēķenu un ārlietu viceministru Feliksu Cielēnu, abiem pēdējiem bija balsttiesības kabinetā. Zemnieku savienība dabūja 3 vietas: ārlietu ministru Zigfrīdu Meijerovicu, izglītības ministru Paulu Gailīti un Kaŗa ministru Ernestu Baueru. Arī latgalieši piedalījās kabinetā: Antons Dzenis kā iekšlietu ministra biedrs un Staņislavs Jaundzems kā izglītības ministra biedrs. Par ministru prezidentu izraudzīja inženieru Jāni Pauļuku, pazīstamā politiķa jurista Kārļa Pauļuka brāli. Plašas pārrunas sociāldemokratu frakcijā bijušas par Raiņa kandidātūru izglītības ministra postenim. Viņš jau bija uzsācis darbu kā Nacionālā teātra direktors. Vairākums domāja, ka Rainis ir tālu stāvējis no praktiskās skolu politikas, bet daudz vērtīgāks kandidāts ir populārs skolu darbinieks K. Dēķens. Bez tam Rainis pārāk uzticas cilvēkiem. Viņa mājā toreiz apgrozījās Austrā Krauze-Ozoliņa, kas bija reizē Latvijas politiskās pārvaldes un arī komunistu agente. Rainis bija ārkārtīgi sašutis un šoreiz viņa konflikts ar partiju nepalika ap-

slēpts. Viņš demonstratīvi pārsēdās sēžu zāles pēdējā solā, lai tā demonstrētu pret frakcijas vadību, kas viņu pazemojusi. Viņš ieģrima sevī, nesekoja debatēm, kaut ko lasīja, vai rakstīja, laboja savu darbu korektūras. Kuluāros viņš ne ar vienu nesarunājās, gāja, galvu lepni pacēlis, it kā neviena neredzot.

Diemžēl lielās koalīcijas valdība pastāvēja tikai īsu laiku — 5 mēnešus (no 1923. g. 27. I-27. VI). Šī lielā koalīcija izbeidzās, kad sociāldemokrati atsauca savus pārstāvjus no valdības pilnīgi niecīgu motīvu dēļ. 1. maija demonstrāciju laikā kādi 100 jauniešu bija izjaukuši sapulci, nūjām apdraudot runātājus un rīkotājus un policistu bijis par maz, lai viņus savaldītu. Pēc tam nodibinājās Zigfrīda Meijerovica kabinets, kas arī pastāvēja tikai pusgadu un krita 1924. g. 22. janvārī, kad Saeima izteica tam neuzticību sakarā ar sociāldemokrātu interpelāciju. Iemesls bija tas, ka Liepājas pulka komandieris Ķūķis bija kļuvis par pilnīgu demokrātijas pretinieku, kas nepūlējās uzturēt savā pulkā disciplīnu un kārtību. Viņš dižojās ar to, ka viņa pulks iešot uz Rīgu, lai nodibinātu militāru diktatūru. Kad 1923. g. dec. daži virsnieki Liepājā bija aizskāruši ar vārdiem un darbiem Saeimas deputātus Paulu Lejiņu un K. Gulbi, sociāldemokrāti iesniedza interpelāciju. Kaŗa ministrs Ducens gan apsoliŗa rūpēties par kārtību Liepājā, bet nesoliŗa nekā darīt pret pulkvedi Ķūķi. Sakarā ar to izteica neuzticību Meijerovica valdībai. Ja nu sociāldemokrāti bija gāzuŗi valdību, viņiem vajadzēja arī rūpēties par jaunas valdības izveidoŗanu. Viņi nolēma nodibināt demokrātisku partiju koalīciju, bet paŗiem valdībā nepiedalīties, tikai balsot tai uzticību. Viņu prasības

bija pulkveža Kūķa un Rīgas prefekta Dambekalna atlaišana. Par jaunā ministru kabineta galvu izraudzīja juristu Zāmuēlu. Šai kabinetā par kara ministru izraudzīja pulkvedi Fr. Birkenšteinu, ārlietu — Ludvigu Sēju, finanču Ringoldu Kalningu (ne kā Berga partijas pārstāvi, bet kā finanču speciālistu), izglītības — prof. K. Straubergu, satiksmes — inž. J. Pauļuku. Tā bija pirmā valdība — bez Zemnieku savienības un pirmo reizi Meijerovics nebija ārlietu ministrs. Valdība pensionēja (priekšlaicīgi) pulkvedi Kūķi, atlaida Dambekalnu un viņa vietā iecēla demokratiskā centra biedru Grīnvaldu. V. Zāmuēls ieguva labu slavu kā energisks kukuļņemšanas apkarotājs. Z. Meijerovics bija panācis 1923. g. novembrī Latvijas Igaunijas līguma noslēgšanu, bet L. Sējas mēģinājums noslēgt Latvijas-Lietuvas līgumu palika bez sekmēm. V. Zāmuēla valdība darbojās gandrīz veselu gadu (no 1924. g. 27. I — 1924. g. 18. XII). 1924. g. 1. decembrī notika komunistu apvērsuma mēģinājums Igaunijā. Lai gan tas neizdevās, šis notikums radīja lielu satraukumu Latvijā un radās noskaņa par pilsoniskas valdības nodibināšanas nepieciešamību. V. Zāmuēla valdīšanas laikā Saeima 14. aprīlī nolēma nemaksāt baltvācu muižniekiem atlīdzību par atsavinātām muižām. Sakarā ar to daži vācu deputāti ar baronu Firksu priekšgalā iesniedza sūdzību Tautu Savienībai par latviešu agrāro reformu, kas esot vācu minoritātes vājašana.

Par tās noraidīšanu gādāja Tautu Savienībā H. Celmiņa kabineta ārlietu ministrs Z. Meijerovics kopā ar Latvijas pārstāvi pie Tautu Savienības K. Ducmani. Īpaši izraudzītā Saeimas komisija pasvītvoja,

ka Latvijas valsts izturas tik taisnīgi pret minoritātēm kā neviena cita valsts Eiropā, uzturot tautskolas un vidusskolas viņu valodā. Beigās bija pasvītrots, ka radikālā agrārā reforma ir labākā sociālā nodrošināšanās pret komūnismu. Tautu Savienība vēlāk — 1926. g. VI noraidīja šo sūdzību. Pirmās Saeimas darbībā svarīgs ir arī izstrādātais un legalizētais īres likums, kas normēja īres maksas, aizsargājot īrniekus pret dažiem pārāk mantkārīgajiem namsaimniekiem.

Pirmās Saeimas laikā tautā lielu saviļņojumu radīja valsts rīkotās Krišjāņa Barona bēres 1923. g. 8. martā un Z. Meijerovica bēres, kas pēkšņi mira 1925. g. 22. augustā, kad viņa automašīna mālainā lauku ceļā ieslidēja grāvī un apgāzās. Viņš aizgāja mūžībā tikai 38 gadu vecumā.

B. Otrās Saeimas darbība

II Saeimā (1925-1928. g.) politisko partiju samērs nebija daudz mainījies, salīdzinot ar I Saeimu: Kreisajā spārnā — 37, Zemnieku savienībai — 16, Latgaliešu grupām — 12, Centra grupām — 11, labajam spārnā — 8, minoritātēm — 15, nenoteikts — 1. Kreisajā spārnā bija notikusi pārkārtošanās. Sociāldemokrāti mazinieki A. Petrevics un R. Dukurs bija pārgājuši vairākuma sociāldemokrātu rindās. Līdz ar to vairākuma sociāldemokrāti ieguva agrāko 31 deputātu vietā 33, bet mazinieku skaits samazinājās no 7 uz 3. Apmēram viena ceturdaļa deputātu bija jaunievēlēto. Zemnieku Savienībā bija

ievēlēts generālis Jānis Balodis, kas bija maz aktīvs Saeimā, pret visiem sirsnīgs, tāpēc viņu pielīdzināja agrākajam Tautas padomes un Satversmes sapulces Zemnieku savienības deputātam Augustam Mīligajam (Kalniņam). A. Berga grupā bija ievēlēts no Kurzemes pulkvedis Kūķis, bet viņš pat neuzdrošinājās kāpt runātāju tribīnē un vēlāk pat atteicās no deputāta mandāta, aizbraucot uz laukiem. Ļoti aktīvs II Saeimā bija pareizticīgo archibīskaps Jānis Pommers, kas sevišķi asi uzbruka sociāldemokrātiem. Turpretī katoļu bīskaps Jezups Rancāns bija ļoti taktisks un labsirdīgs un viņu pat ievēlēja par Saeimas priekšsēža otru biedru.

II Saeimas laikā islaicīgi valdīja K. Ulmaņa kabinets (tikai mazliet ilgāk par 7 mēnešiem), pēc tam A. Alberinga kabinets (mazliet ilgāk par 7 mēnešiem). Visilgāk noturējās M. Skujenieka kreisā valdība — vairāk kā 13 mēnešus (no 1926. g. 19 dec. — 1928. g. 23. janv.). Vispirms lielu satraukumu tautā sacēla Andrieva Niedras apžēlošana. Viņš bija notiesāts uz 4 gadiem spaidu darbos, pārvēršot to cietuma sodā. 1926. g. valsts prezidents J. Čakste viņu apžēloja, bet ar tādu noteikumu, ka viņam jāatstāj Latvija. J. Čakste apžēloja viņu politisku apsvērumu dēļ. Ja viņu atstātu cietumā, dažas aprindas viņu iztēlotu kā mocekli. Tā kā viņam ar tiesas spriedumu nebija atņemtas tiesības, viņu vēlāk varētu izvirzīt par kandidātu arī Saeimas vēlēšanās un pat ievēlēt par deputātu. Sociāldemokrāti panāca Saeimā likuma pieņemšanu, ar ko Andrievu Niedru uz visu mūžu izraidīja no Latvijas. Par Saeimas priekšsēdi lielā vienprātībā ievēlēja Dr. Paulu Kalniņu, par valsts presi-

dentu atkal J. Čaksti. Bet jau 1927. g. 14. martā J. J. Čakste mira un M. Skujenieka valdība nolēma rīkot viņam valsts apbedīšanu. Viņš bija ļoti populārs un viņa izvadīšanā piedalījās pāri par 150,000 cilvēku. Par Čakstes pēcteci ievēlēja Gustavu Zemgali, kas proklamēja Latvijas valsts neatkarību 1918. g. 18. novembrī. Viņš sākumā atteicās, jo nezinot diplomātisko etiķeti un neprotot ne franciski, ne angļiski. Beidzot, izdevās viņu pierunāt un viņu arī ievēlēja.

M. Skujenieka valdība radās sakarā ar to, ka jau 1926. g. 17. decembrī Lietuvā bija noticis fašistisks apvērsums, ko izdarīja neliela jaunu virsnieku un studentu grupa. Tā tad radās labvēlīgs noskaņojums kreisās valdības nodibināšanai, lai sargātu demokrātisku valsts iekārtu. Par ārlietu ministru kļuva F. Cielēns, izglītības — J. Rainis, finanču — V. Bastjānis, kara — generālis R. Bangerskis, tieslietu — E. Bite, iekšlietu — M. Skujenieks, satiksmes — K. Krievs, zemkopības — A. Mitulis. M. Skujenieks uzņēmās arī ministru prezidenta pienākumus.

Lietuvas notikumu ietekmē arī Valmierā 1927. g. 27. janvārī notika leitnanta Oliņa vadītas armijas daļas sacelšanās mēģinājums, uz kādu laiku pārņemot varu šai pilsētā. Oliņu nodeva tiesai, kas pēc psihiatru ekspertīzes atzina viņu par garā vāju un no soda atbrīvoja. Sakarā ar šiem Valmieras notikumiem Saeima publicēja likumu par kara lauka tiesām. Bez tam valdība nolēma no Bruno Kalniņa vadītājiem sportistiem un sargiem noorganizēt kaujas vienības ap 300-400 cilvēku lielas, kas būtu apbruņojamas ar automatiskām pistolēm, ņemot līdzekļus no valsts fonda sevišķām neparedzētām vajadzībām pa-

redzētām summām. Šos Br. Kalniņa sargus labā spār-
na prese nicinoši sauca par "siseņiem". Tālāk uz ār-
lietu ministra F. Cielēna priekšlikuma pamata nodi-
bināja pie ārlietu ministrijas sevišķu slepenu izlūko-
šanas organu, ieceļot par tā priekšnieku Sergeju Sta-
prānu.

Ārlietu ministrs centās aktivizēt Latvijas ārpo-
litiku. Latvijai bija noslēgti tirdzniecības līgumi ar
galvenām rietumu valstīm, bet nebija vēl tādu ar Igau-
niju, Krieviju, Poliju un Lietuvu. Jau 1923. g. 1. no-
vembra politiskās savienības līgumā ar Igauniju bija
paredzēts muitas ūnijas līgums ar Igauniju, bet 4
gadu laikā vēl nekas nebija darīts. 5. februārī izdevās
noslēgt šādu līgumu, ko Latvijas Saeima un Igaunij-
as parlaments vienprātīgi ratificēja. Lai stabilizētu
miera attiecības ar Padomju Savienību, Latvijas ār-
lietu ministrija ievadīja sarunas ar Padomju Savienī-
bu par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu. Tas bija
svarīgi tāpēc, ka tai laikā krievu komunisti aktīvi
iejaucās Ķīnā, kas saasināja Krievijas-Anglijas at-
tiecības un varēja novest pie šo 2 lielvalšņu sadur-
smes. Lietuva un Vācija jau bija parakstījušas neuz-
brukšanas līgumu ar Padomju Savienību. 9. martā
jau bija paredzēts arī Latvijas — Padomju Savienī-
bas līgums, bet vēlāk Padomju Savienība vairs neiz-
rādīja aktīvu gribu to novest līdz galam. Tikai pēc
vairākiem gadiem, kad Polija un Igaunija bija gata-
vas tādu parakstīt, arī Latvija 1932. gadā parakstīja
šādu neuzbrukšanas līgumu.

Toties 1927. g. 2. jūnijā Latvija parakstīja tirdz-
niecības līgumu ar Padomju Savienību uz 5 gadiem.
Pret to asi vērsās Anglija, kas tikko bija pārtrauku-

si diplomātiskus sakarus ar Padomju Savienību, Latvijā — laikraksti "Latvis" un "Brīvā Zeme" Arī igauņu pilsoniskā prese pārmeta, ka Latvija noslēgusi šo līgumu savai sabiedrotai aiz muguras. Tomēr īstenībā igauņu ārlietu ministrs bija informēts un nebija izvirzījis kaut kādus iebildumus. Saeimā sparīgi debatēja par līgumu, tomēr vairākums bija par to. Prof. A. Švābe asi nosoda šo līgumu "Latvju enciklopēdijā" rakstā "Ārpolitika". Arī vēsturnieks Dr. Edgars Andersons publicējis speciālu rakstu, veltītu šim jautājumam. "The U.S.S.R. Trades with Latvia: The Treaty of 1927" (Reprinted from the Slavic Review, Volume XXI, Number 2, June 1962). Iebildumi galvenā kārtā ir politiskas dabas: līgums sabojājis Latvijas attieksmes ar Igauniju, Poliju, Angliju un ārkārtīgi sekmējis komūnisma pieaugšanu Latvijā. Turpretī Reinholds Brenneisens savā grāmatā "Lettland. Das Werden un Wesen einer neuen Volkswirtschaft" ("Schriften des Instituts fuer Osteuropaeische Wirtschaft am Staatswissenschaftlichen Institut der Universitaet Koenigsberg, Volk un Reich Verlag, Berlin, 1936) pasvīturo līguma pozitīvo ietekmi uz Latvijas saimniecību.

Sarunas ar Lietuvu beidzās bez panākumiem, jo Lietuva gribēja, lai Latvija palīdzētu lietuvjiem atgūt Viļņu no Polijas. Sarunās ar Poliju izdevās noslēgt ar Polijas sūtni Latvijā Jūliju Lukaseviču pagaidu tirdzniecības līgumu, ar ko Polijas valdība apņēmas Latvijai labvēlīgu importa kontingenta piešķiršanu, tā izbeidzot pasīvitāti Latvijas tirdzniecībā ar Poliju (Latvijas imports no Polijas bija 23 miljonu latu, eksports tikai 3 milj.). Neizdevās, ne-

raugoties uz ļoti lielu F. Cielēna aktivitāti, panākt Baltijas valšķu neatkarības garantiju, ko dotu Anglijas, Francijas, Vācijas un Krievijas Baltijas valšķu kopējs līgums par status quo uzturēšanu. Pēc Cielēna domām, ja šis līgums būtu noslēgts, tad varbūt Baltijas valstis II pasaules karā nebūtu gājušas bojā.

M. Skujenieka valdība pati atkāpās 1928. g. janvārī, kad demokratiskais centrs atsauca savu pārstāvi valdībā tieslietu ministru E. Biti. Zemnieku savienība bija apsoliījusi Pēterim Juraševskim ministru prezidenta amatu nākamajā valdībā, ja viņam izdotos gāzt kreiso valdību. Tas tad arī notika. Visumā šai laikā demokratiskajam centram bija nosliece uz labo pusi, bet pie sociāldemokrātiem uz kreiso pusi.

C. Trešās Saeimas darbība

III Saeimas vēlēšanas radīja lielākas pārmaiņas politisko spēku samērā. II Saeima bija izstrādājusi un nolēmusi dažus ierobežojumus kandidātu izvirzīšanā. Tā piem. bija jāiemaksā 1000 latu drošības nauda, bija arī aizliegts apvienot neizlietoto balsu skaita atlikumus. Sakarā ar to samazinājās kandidātu sarakstu skaits: ja II Saeimas vēlēšanās šis skaits bija 141, tad III Saeimas vēlēšanās 120 un IV Saeimas — 103. Lielas pārmaiņas radās arī sakarā ar to, ka komunisti agrāk nepiedalījās vēlēšanās, bet šoreiz izvirzīja maskēto kreiso strādnieku un zemnieku sarakstu. M. Skujenieka valdība gan nelegālizēja komunistu partiju, tomēr jau legāli pastāvošajam Rīgas kreiso arodsabiedrību birojam, aiz kuŗa slēpās komunisti,

atļāva sasaukt tautas sapulces, kritizēt valdību un apkarot sociāldemokratus.

P. Juraševska valdības iekšlietu ministrs — Zemnieku savienības pārstāvis E. Laimiņš pavēlēja politiskai pārvaldei neaizkavēt komunistu deputātu iekļūšanu Saeimā. Zemnieku savienība ar to panāca sociāldemokrātu deputātu skaita samazināšanu, lai aizkavētu kreisās koalīcijas nodibināšanu: Šo mērķi tā arī sasniedza. Sociāldemokrātu deputātu skaits samazinājās no 33 uz 26. Komunisti ieguva 5 vietas un neatkarīgo sociāldemokrātu saraksts 2 vietas. Komunistu frakcija bija ļoti vāja, jo to vadīja dzejnieks Linards Laicēns, agrākais radikāldemokrats, kas bija vājš runātājs un kuŗam trūka boļševikiem raksturīgās rupjās demagogijas. M. Skujenika grupa pārgāja pilsoņu pusē un sāka saukties par progresīvo apvienību. Šai Saeimā pieauga Ādolfā Bļodnieka vadītā jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partija, bet O. Nonāca jaunzemnieku partija neieguva nevienu mandātu. Vieninieku grupu vidū spilgtākā personība bija prof. K. Balodis, Latvijas universitātes profesors, izcils zinātnieks, kuŗa spējas bija pienācīgi novērtējuši arī Vācijas valdība, uzticot viņam izstrādāt kartiņu sistēmu, lai regulētu pārtikas patēriņu I pasaules kuŗa laikā. Politisko spēku samērs III Saeimā bija šāds: kreisajā spārnā, ieskaitot komunistus — 36, Zemnieku savienībai — 16, Latgaliešu grupām — 12, Centra grupām — 9, labajam spārnam — 8, minoritātēm — 18, nenoteikts — 1. Vāci bija ieguvuši 6 deputātus (agrāk 4) un krievi — 5 (agrāk 4), žīdi un poļi paturēja līdzšinējo skaitu: 5 un 2 mandātus. Sociāldemokrātiem vairs

nebija iespējams nodibināt valdību. Viņi arī to nevēlējās, jo viņi baidījās no komunistu frakcijas asās kritikas, kas varētu novest pie balsu zaudēšanas nākamās vēlēšanās. Tāpēc III Saeimas laikā valdības priekšgalā atradās Zemnieku savienības politiķi: H. Celmiņš — 28 mēnešus un K. Ulmanis 8 mēnešus. Šai laikā nozīmīgākie notikumi bija: Latvijas neatkarības 10 gadu jubileja 1928. g., Zviedrijas ķēniņa Gustava V viesošanās Rīgā 1929. gadā un dzejnieka Raiņa nacionālās bēres tai pašā 1929. gadā. Šos notikumus ļoti gļēnaini notēlojis F. Cielēns "Laikmetu maiņas" II sējumā. 1930. g. izbeidzās valsts prezidenta Gustava Zemgaļa pilnvaras. Viņa vietā Zemnieku savienība izvirzīja Alberta Kvieša kandidātūru. Viņu arī ievēlēja, jo viņa pretkandidātam Paulam Kalniņam nebija reālu izredžu. III Saeimas laikā Latvijas ārpolitika bija samērā maz aktīva. Attiecības ar Poliju mazliet uzlabojās, bet toties ar Lietuvu pasīnājās.

D. Ceturtās Saeimas darbība

IV Saeimu ievēlēja 1931. g. un tās sastāvs līdzinājās III Saeimas sastāvam. Kreisajā spārnā bija 28 deputātu (sociāldemokrātu — 21, komunistu — 7), Zemnieku savienībai — 14, Latgaliešu grupām — 13, Centra grupām — 19, Labajam spārnam — 5, minoritātēm — 17, nenoteikti — 4. Raksturīgs ir demokrātisko grupu deputātu skaita pieaugums: Demokrātiskajam centram — 6 (agrāk 5), A. Bļodnieka grupai — 8 (agrāk 5), Sociāldemokrātu pazaudētās balsis bija nākušas par labu šīm grupām. IV Saeimā demo-

kratiskā centrā bija ievēlēta vienīgā sieviete visā Saeimā — Berta Pīpiņa. Visumā bija ievēlēti kādi 20 jauni deputāti. Kaut gan IV Saeima bija novirzījusies vairāk pa labi, tomēr pirmajā posmā ministru prezidenti nāca no centra grupām. M. Skujenieks valdīja 15 mēnešus 17 dienas (no 1931. g. 6. dec. — 1933. g. 23. martam) un A. Bļodnieks — 11 mēnešus 20 dienas (no 1933. g. 24. marta — 1935. g. 16. martam). Pēc tam pie varas īslaicīgi nāca K. Ulmaņa kabinets (1934. g. 17. III — 1934. g. 15. V.), kam sekoja 15. maija apvērsums.

Pasaulē toreiz valdīja saimnieciskā krīze, kas sākās jau 1929. gadā A. S. V., kur bezdarbnieku skaits pārsniedza 15 miljonu cilvēku. Arī Anglijā bezdarbnieku skaits sasniedza ap 3 miljonu. Vācijā bezdarbnieku skaits arī pārsniedza 5 miljonus. Arvien lielāku ietekmi ieguva Hitlera sludinātais nacionālsociālisms, kas bija antikomūnistisks un populārizēja arī antisemitismu. Nacionālsociālisti solīja novērst bezdarbu un sagādāt Vācijai varenību un spožu nākotni. Sakarā ar pasaules saimniecisko krīzi Anglijā un Vācijā samazinājās plašo masu pirktspējas un līdz ar to strauji samazinājās lauksaimniecības ražojumu cenas. Latvijā tik pat kā nebija saimnieciskās krīzes, jo Latvijas rūpniecība ražoja vairāk vietējam patēriņam un lauksaimniekiem izsniedza piemaksas par viņu ražojumiem no valsts līdzekļiem. Radās gan bezdarbnieki, kas komplektējās no sezonas strādniekiem lauksaimniecībā. Īpatnēja parādība bija tā saucamie "inteligentie bezdarbnieki". Tie bija vidusskolu absolventi, kas nestudēja, bet pretendēja uz kantora darbiem. Viņi kļuva par viskrasākiem elementiem fašistu un komū-

nistu organizācijās. Viņi veicināja kreiso noskaņu arī sociāldemokrātu partijā, kur priekšgalā izvirzījās Fricis Menders, kas arī agrāk bija pret katru sadarbību ar pilsoniskajām grupām. Menders paregoja kapitālisma drīzu bojā eju sakarā ar dziļo saimniecisko krīzi. Pret viņu cīnījās F. Cielēns, kas ieteica sadarboties ar demokratiskām grupām, arī ar Zemnieku savienību, lai kopēji cīnītos pret fašisma tieksmēm. Menders tomēr nepiekāpās. Sarunās par valdības nodibināšanu viņš izvirzīja 50 prasības, kas bija nepieņemamas citām frakcijām.

1933. g. 30. janvārī Hitlers legāli pārņēma varu. Sakarā ar to Gustava Celmiņa vadītā fašistu organizācija "Pērkonkrusts" kļuva ļoti aktīva.

Tagad galvenā noteikšana Saeimā bija Zemnieku savienībai, kas viegli panāca A. Kvieša ievēlšanu par valsts prezidentu nākamie 3 gadiem. Tomēr Zemnieku savienība sāka izrādīt neapmierinātību ar pastāvošo satversmi un iesniedza savu priekšlikumu to grozīt, piešķirot valsts prezidentam lielāku varu līdzīgi A. S. V. prezidentam. Kad Saeimā šo priekšlikumu radikāli grozīja, K. Ulmanis sāka gatavot valsts apvērsumu.

Latviešu parlamentārisma patiešām bija daudz nepilnību. Saeima bija visuvarena, jo valsts prezidentam bija tikai valsts reprezentācijas funkcijas, arī izpildu un tiesu vara bija atkarīga no Saeimas labvēlības. Bet pati Saeima bija ārkārtīgi saskaldīta. Tā piem. 1931. g. vēlēšanās 17 partijas gan neieguva neviena deputāta un tomēr 100 deputātu vietas bija sadalītas 27 partiju starpā, no kurām 12 partijām bija tikai pa vienam deputātam, bet piecām pa

divi. Lai sadabūtu minimālo 51 deputātu vairākumu, kas bija nepieciešams valdības nodibināšanai, nācās iesaistīt koalīcijā arī daudz sīku grupu. Katra no tām centās pat iegūt kādus materiālus labumus savai grupai. Gadījumā, ja valdībā nepiedalījās kreisais spārns, latviešu pilsoņi parasti bija spiesti iesaistīt koalīcijā arī minoritātes. Tas aizkavēja noteiktu latviešu nacionālu politiku; bez tam bija jādod kompensācijas minoritātēm. Tā piem. žīdu frakcija saņēma 10,000 latu žīdu lauksaimniecības skolas vajadzībām, lai gan Latvijas žīdi maz interesējās par lauksaimniecību. Piešķirot ministru posteni kādai grupai, parasti maz interesējās par to, vai šai grupai ir pietiekami kvalificēta persona šī resora vadīšanai. Valdības bija nestabilas, jo tiklīdz kāda grupa atsacījās turpmāk atbalstīt valdību, iestājās valdības krīze, kas dažreiz ieilga, kamēr ar lielām grūtībām izveidoja jaunu koalīciju.

TRĪSDESMIT CETURTĀ NODAĻA

Demokratiskās Latvijas saimnieciskā dzīve

A. Latvijas nozīme Krievijas saimniecībā

Pirms neatkarīgās Latvijas republikas nodibināšanās latviešu dzīvi viņu dzimtā zemē noteica krievu valdība un baltvācu muižnieki. Lai gan latvieši bija iedzīvotāju majoritāte (77%), tomēr tikai ļoti ierobežotā veidā viņi varēja līdzrunāt vietējās pārvaldes veidošanā, mazās pilsētās iegūstot lielāku domnieku skaitu. Baltvācu muižnieki centās aizkavēt patstāvīgu turīgu latviešu zemnieku saimniecību izveidošanu, turpretī saglabāt kalpu kārtu laukos un lētus strādniekus pilsētās. Krievu valdība guva ļoti plašus līdzekļus no Latvijas, piem. pēc 1913. g. datiem apmēram 18 miljonu dolaru vērtībā. Apmēram 30% Krievijas eksporta gāja caur Latvijas ostām. No šiem plašajiem līdzekļiem Krievija apm. 65-70% izmantoja savām importa vajadzībām, bet pārējo izmantoja kredita radīšanai ārzemēs — kaŗa materiālu iegādei. Citi plašie līdzēļi aizplūda arī krievu rūpniecībās, dzelzceļu, ceļu un skolu vajadzībām. Latvieši saprata, ka viņi varēs uzlabot savu saimniecisko dzīvi tikai tad, ja paši varēs noteikt savu saimniecisko un finanču politiku. Eiropā bija valstis, kuŗu teritorija bija mazāka nekā Latvija, kā piem. Beļģija, Holande, Šveice un Dānija, kas pēc neatkarības iegūšanas sasniedza augstu labklājības līmeni. Latvijas klimatiskie un topografiskie

apstākļi bija ļoti līdzīgi Dānijai. Prof. K. Balodis (agrāk Berlīnes universitātes, vēlāk Latvijas universitātes profesors) centās pierādīt, ka arī Latvija var sasniegt Dānijas līmeni. Latvijā ir 5 miljoni tonnu kūdras, kas varētu nodarēt apkurei 1000 gadiem. Līdz ar to nevajadzētu ievest akmeņogles un varētu iegūt daudz vertīgas zemes lauksaimniecībai. Latvijas teritorija (25,700 kvadrātjūdžu) lielāka par Dāniju (16,576 kvadrātjūdzes), bet tur vairāk iedzīvotāju (3,5 miljoni) nekā Latvijā (2 milj.). Dānija eksportē ļoti daudz lauksaimniecības produktu, plaši izveidojusi arī zvejniecību un tai ir arī plaša tirdzniecības flote. Latvijā arī var izveidot plašu lauksaimniecību, rūpniecību un dzelzceļu elektrifikāciju un pat pārspēt Dāniju.

B. Saimnieciskās grūtības patstāvības sākuma gados

Beidzot, Latvija ieguva neatkarību, ko apstiprināja 1920. gada mierlīgumi ar Vāciju un Padomju Savienību. Latvijas saimnieciskā dzīve pēc I pasaules kara bija pilnīgi paralizēta. Jau 1914. g. 30,000 vilcienu evakuēja uz Krieviju, pārējos pārņēma vācieši, 25% zemes bija atmatā, 20% lopu bija gājuši zudumā, no 734,432 lauksaimniecības ēkām 78,278 bija pilnīgi iznīcinātas un 104,576 daļēji bojātas. Bija sagrāuts arī daudz baznīcu, skolu, slimnīcu, kā arī dzelzceļu staciju. Dzelzceļu tilti bija uzspridzināti. Gāzes un elektrības līnijas bija sabojātas, nebija rezerves daļu to atjaunošanai. Veikalos nebija preču, trūka arī sēklu un mākslīgo mēsļu. Bankas bija eva-

kuētas, zvejniekam nebija tīklu, laivas izpostītas, amatniekiem nebija darba rīku. Ārzemju krediti bija maz pieejami, jo tos piedāvāja uz pārāk augstiem procentiem (12%). Tā tad bija jāpaļaujas uz saviem spēkiem.

C. A. S. V. latviešu palīdzība

Šai laikā liela nozīme bija ASV latviešu palīdzībai. Filadelfijas Brīvo latvju biedrības bibliotēkā tagad glabājas bakteriologa Kristapa Rūša (Roos) arhīvs. Tur, citu dokumentu starpā, atrodama Latvijas miera delegācijas un Miera konferences delegācijas priekšnieka J. Čakstes 1919. g. 28. martā no Parīzes rakstītā vēstule inženierim Kārlim Ozolam, kur viņš lūdz palīdzību latviešu tautai. Inženieris Ozols bija darbojies Krievijas satiksmes ministrijā, kas to 1915. g. bija komandējusi uz ASV. Te viņš publicēja 1918-1920. g. vairākus rakstus ASV laikrakstos par Latviju. 1919. g. latviešu kongress Ņujorkā ievēlēja viņu par pārstāvi Latvijas delegācijā Parīzē. Vēlāk 1920. g. viņš bija Latvijas lietvedis Vašingtonā un no 1923-1929. g. Latvijas sūtnis Maskavā. Sakarā ar J. Čakstes vēstuli vispirms ievadīja ārstniecības līdzekļu sagādāšanas akciju. Šai darbā iesaistījās Amerikas latviešu tautiskā apvienība un uzsaukumu tautiešiem parakstīja Kr. Rūsis. K. A. Rāviņš un J. Sirms — visi 3 no Filadelfijas. Inženieris K. Ozols panāca, ka pulkvedis Olds atvēlēja ASV sarkanā krusta medikamentus par apmēram vairāk kā 40,000 frankiem, ko inženieris Ozols pats nogādāja uz Liepāju. Sakarā ar Lat-

vijas sarkanā krusta lūgumu ASV latvieši saziedoja līdzekļus smagās transportmašīnas iegādei. Tālāk trūcīgo bērnu atbalstam lūdza ziedot vienas dienas algas apmērā, "bet neviens nav ierobežots ziedot arī vairāk." Izdevās iesaistīt arī ASV Hūvera palīdzības organizāciju, ko panāca inženieris Ozols kopā ar J. Čaksti. Minēsim dažus datus. Latvijā ar pusdienu porcijām apgādāja vairāk nekā 80,000 bērnu, zeķes un mētelīšus izsniedza 35,000 bērniem. Rīgā pabalstu saņema 30,000, Liepājā — 11, 000, Daugavpili — 10,000, Rēzeknē un Ludzā — 6,000 bērnu un t. t. Daugavpils bērnu apgādes darbs sākās jau nedēļu pēc lielnieku izdzišanas. ASV izdeva bērnu apgādāšanai Latvijas partikas iegādei 14 $\frac{1}{2}$ miljonu un bērnu apgādei pēdējos 3 mēnešos vien 15 un trīs ceturdaļas miljonu. Pret katru rubli no latviešu puses amerikāņi bija ar mieru ziedot 200 rubļu. Liela pateicība pienākas Dr. Orbisonam arī par Rīgā ierīkoto zobu un acu kliniku, kur latviešu ārsti sniedza palīdzību bez kādas atlīdzības. Bija vajadzīga palīdzība arī citās nozarēs, ko raksturo Sieviešu palīdzības korpusa savāktie dati. Rīgā vien toreiz bija 14,121 trūcīgs bērns, uz laukiem un citās pilsētās — 23, 624, nespējnieku visā Latvijā ap 102,880 cilvēku. Korpusam bija 92 nodaļas visā Latvijā. Sieviešu palīdzības korpuss raksturo arī vispārīgo smago Latvijas stāvokli. Pilsētās fabrikas evakuētas, rūpniecība iznīcināta, darbs un pelņa nav nodrošināti. Bērņi nevar apmeklēt skolu apgērbu un apavu trūkuma dēļ. Izsalkums un slimības visur. Ja nenāks palīdzība no ārienes, nav paredzamas, ka normāli apstākļi varēs iestāties un trūkums mazināsies. Tāpēc ASV latviešu atbalsts bija ļoti svētīgs.

ASV latvieši bija aktīvi arī politiskā laukā. Viņi bija panākuši to, ka Senāta ārlietu komisijas priekšsēdis Henrijs Kabots Lodžs bija ievadījis akciju igauņu, latviešu, lietuvju un ukraiņu patstāvības atzīšanai. ASV atzina Latviju de iure prezidenta Hardinga laikā 1922. g. 28. jūlijā.

Atzīmēsim brīvās Latvijas saimnieciskā politikā vispirms to, kas bija domāts latviešu zemnieku saimnieciskā stāvokļa pacelšanai. Šim nolūkam izsludināja valsts degvīna monopolu, lai regulētu kartupeļu iepirkšanu degvīna ražošanai un nodrošinātu labākas cenas. Labības lietošanu degvīna ražošanai aizliedza. Valdība izsludināja arī linu monopoli, pati iepērkot linu ražu no zemniekiem. Tāpat valdība iepirka arī cukurbietes. Valsts pārņēma savā pārziņāšanā arī galvenās dzelzceļu līnijas, tāpat arī ostas, kuģu ierīces bija labojamas. Arī telegrafi, telefoni un radio stacijas pārgāja valdības pārziņā. Gāzes, elektrības un tramvaju līnijas bija nodotas vietējo pašvaldību kārtošanā.

D. Trīs posmi Latvijas saimnieciskajā dzīvē

Demokratiskās Latvijas pastāvēšanas laikā (1918-1934. g.) saimnieciskā politikā var izšķirt 3 posmus: kara un pārējās posms (1919-1921. g.), finanču un valūtas reformu un saimnieciskās dzīves nostabilizēšanas posms (1921-1931. g.) un nacionālās saimnieciskās autonomijas posms (1931-1934. g.). Pirmajā posmā Latvijas saimnieciskās politikas galvenais mērķis bija nodrošināt tautas pārtikas līdzekļus un darba iespējas. To veica valsts, gandrīz pilnīgi izslēdzot privāto ini-

ciātīvi. Šoreiz galvenās rūpes bija veltītas nevis eksporta pavairošanai, bet gan importa regulēšanai, lai nodrošinātu iedzīvotāju apgādi. Vispirms aizliedza pārtikas līdzekļu eksportu. Importa regulēšanai visas preces iedalīja 3 grupās: 1) pirmās nepieciešamības preces, kuŗas varēja ievest bez speciālas atļaujas, 2) preces, kuŗas nav nepieciešamas, bija aizliegts ievest un 3) "pielaižamas preces", kuŗas varēja ievest ar speciālām atļaujām. Pārtikas precēm un koka materiāliem cenas regulēja. Tāpat noteica kursu dažādām apgrozībā esošām naudas vienībām (ostrubļiem, cara un Kerenska laika naudai, latviešu rubļiem). Valdība guva galvenos līdzekļus nevis no muiţām, bet gan no linu, linsēklu, ādas un degvīna monopoliem. Saimnieciskās dzīves atjaunošana bija saistīta ar pārāk lieliem izdevumiem, bet valsts ienākumi nebija pietiekami un tāpēc nācas pastiprināti laist apgrozībā papīra naudu. Lai tas nenovestu pie bīstamas inflācijas, bija vajadzība stabilizēt Latvijas valūtu, kas arī izdevas finanču ministram Ringoldam Kalningam, kas sāka darboties 1921. gadā. Viņam piešķīra neaprobežotas pilnvaras un viņš arī kļuva līdzīgs finanču diktatoram. Viņš saskaņoja dažādo resoru saimniecisko politiku un centās atbrīvot Latvijas saimniecisko dzīvi no valdības aizbildniecības. Kalninga reformas parasti apzīmē kā Latvijas valūtas stabilizāciju. Bet šīm reformām ir daudz plašāks vēriens. Pateicoties taupības politikai, viņam izdevās saskaņot valsts izdevumus un ienākumus, ar ko zuda vajadzība pēc jaunas papīra naudas emisijas. Ar 1922. g. 3. augustu ievada jaunu Latvijas valūtu — latu, pielīdzinot to zelta frankam. Latu iedalīja 100 santimos. Šai laikā nodi-

bināja arī Latvijas banku, kurai bija 3 svarīgi uzdevumi: 1) tai vienīgai bija banknošu emisijas tiesības, 2) tā piešķīra kreditus, pārdeva valūtu un pieņēma noguldījumus un 3) izpildīja valsts kases operācijas, izdarot izmaksas no budžeta līdzekļiem un saņemot nodokļus un citas iemaksas par labu valstij. Atzīmēsim vēl dažas Kalninga reformas: viņš aktivizēja ārējās tirdzniecības bilanci, centās ierobežot valsts monopolus un valsts saimnieciskos uzņēmumus, samazināt valsts ierēdņu skaitu, likvidējot apgādības ministriju un apvienojot tirdzniecības un rūpniecības ministriju ar finanču ministriju, noregulēt nodokļu sistēmu, izņemot no apgrozības krievu naudu. Jau 1921. gadā likvidēja ādu un linsēklu monopolus, bija palikuši 2 galvenie monopoli: linu un degvīna monopoli. Tiem gan nāca klāt 1923. g. cukura, labības importa, cūku un bekona eksporta monopoli un 1934. g. dzelzs, tērauda un drāšu monopoli. Ringolda Kalninga laikā centās panākt arī muitas ūniju ar Baltijas valstīm. Krievijas plašā saimnieciskā aizmugure ilgu laiku bija maznozīmīga

Jaunsaimniecību veicināšanai nolēma, ka pirmos 5 gados jaunsaimniekiem nav jāmaksā nodokļi un viņiem izsniedza būvkokus par vienu piektdaļu no takses vērtības. Nebija aizmirsta arī rūpniecība. 1924. g. 15. aprīļa likums noteica, ka rūpniecības uzņēmumi var ievest no ārzemēm bez muitas tādas mašīnas un aparātus, kā arī izejvielas, kuras Latvijā neražo. Kalninga reformas ietekmēja Latvijas saimniecisko dzīvi līdz pat 1931. gadam. Šai laikā Latvijai jau bija izveidojušies plaši saimnieciski sakari ar dažādām valstīm.

Trešajā posmā Latvijas saimniecība vairāk ierobe-

žojās ar vietējā tirgus apmierināšanu. Pa daļai tas izskaidrojams ar tā laika saimnieciskās krīzes ietekmi.

Neatkarīgās Latvijas saimnieciskai attīstībai nelabvēlīgs faktors bija lielais attālums no Rietumeiropas galvenajiem tirdzniecības centriem, ko zināmā mērā gan mazināja izdevīgais jūras transports.

Pēc muižu sadalīšanas jaunsaimniecībās Latvijas lauksaimniecībā vērojama intensīva lopkopības veicināšana, atstājot graudkopību otrā vietā. Līdztekus notiek dzelzceļu, šoseju un lauku ceļu izveidošana, lai uzlabotu vietējā transporta iespējas. Šim nolūkam valsts iekasēja 3% nodokļus no dzelzceļu biļetēm un alkoholiskiem dzērieniem. Plaši attīstījās autobusu satiksme ar dažādiem Latvijas centriem, kas sāka nopietni konkurēt ar dzelzceļiem, sevišķi ja līnijas bija parallēlas.

Izmantojot Baltijas valšķu savstarpējo konkurenci, Padomju savienība centās arvien vairāk nospiegt savu preču transita cenas. Stāvoklis grozījās, kad Igaunija un Latvija sāka saskaņot savas prasības. Strauji attīstījās arī Latvijas tirdzniecības flote. Ja šī flote no 87,959 registra tonnām bija noslidējusi līdz 8915 tonnām 1920. g., tad laikā no 1927-31. g. tā no 51,115 tonnām pieauga pat līdz 123,286 tonnām.

E. Latvijas tirdznieciskie līgumi ar ārvalstīm

Sākot ar 1922. gadu Latvija noslēdza veselu rindu tirdzniecības līgumu, galvenā kārtā ar dažādām Eiropas valstīm, kā arī ar ASV un Turciju. Šais līgumos figurē "Baltijas valšķu un Krievijas klauzula", pie-

šķirot šīm valstīm lielākas labvēlības noteikumus. Sevišķas pūles bija veltītas Baltijas valšņu saimnieciskai tuvināšanai, ja iespējams, pievienojot šai grupai arī Somiju. Grūtības bija tai ziņā, ka visās Baltijas valstīs pirmā vietā ir lauksaimnieciskie ražojumi, jo Lietuvā lauksaimniecībā bija nodarbināti 76,6%, Latvijā — 68,3% un Igaunijā — 59% no visiem iedīvotājiem. Tomēr līdz pat 1931. g. Rietumeiropa labprāt pirka no Baltijas valstīm linus, sviestu un gaļu. Baltijas valstis bija ļoti ieinteresētas izveidot militāro savienību. Bet sakarā ar Lietuvas-Polijas konfliktu Viļņas dēļ pagaidām 1923. g. noslēdza tikai Latvijas-Igaunijas aizsardzības savienību. Ar to abas puses apņēmas neprovocēta uzbrukuma gadījumā sniegt viena otrai palīdzību. Bez tam panāca vienošanos robežu jautājumos: Latvija atteicās no Roņu salas un Igaunija piekāpās Lauru kolonijas dalīšanas lietā.

1927. gadā ārlietu ministrs F. Cielēns noslēdza tirdzniecisku līgumu ar Padomju Savienību uz 5 gadiem. Jau šī līguma sagatavošana izraisīja asas domstarpības ne tikai latviešu politiķos, bet arī ārzemēs. Vēlāk šo līgumu asi nosodīja prof. A. Švābe, kā arī Dr. Edgars Andersons. Protams, F. Cielēns savā grāmatā "Laikmetu maiņa" to dedzīgi aizstāv. Sociāldemokrāti bija ieinteresēti šai līgumā, jo cerēja uz rūpniecības straujāku attīstību un līdz ar to uz balsu pieaugumu vēlēšanās. Pilsoņi galvenā kārtā pasvītvoja iespējamo komūnisma ietekmes pieaugumu Latvijā. Bez tam Padomju Savienība varētu ar piepešu Latvijas rūpniecības ražojumu noņemšanas pārtraukšanu izraisīt bezdarbu un sociālos nemierus. Tomēr kreisajai koalīcijai bija pietiekams vairākums Saeimā, lai

panāktu līguma ratificēšanu. Lai gan Padomju Savienība neizpildīja līguma noteikumus visā pilnībā, piem. samazinot Latvijā pasūtīnāmo preču daudzumu un neievērojot līgumā paredzēto preču listi, transportam neizmantojot pilnīgi Latvijas ostas, tomēr visumā Latvija bija apmierināta ar šī līguma saimnieciskajiem rezultātiem. Par to liecina tas fakts, ka Latvija bija ar mieru šo līgumu pagarināt 1932. g., bet Padomju savienība vairs neizrādīja interesi.

Valsts budžeta galvenie ienākumi bija no muitām, nodokļiem un monopoliem. Nodokļus galvenā kārtā maksāja pilsētnieki — 70%, laucinieki tikai — 30%, tā tad valsts guva galvenos ienākumus no rūpniecības un tirdzniecības, mazāk no lauksaimniecības. Izdevumos galvenie bija ieguldījumi saimniecībā, aizsardzībai un izglītībai. Valsts lielo nozīmi Latvijas saimniecībā raksturo tas fakts, ka 1934. g. 1. janvārī valdība kreditēja saimniecību 87,7% apmērā (no Latvijas saimniecībā ieguldītājiem 517,4 miljoniem latu 453,8 miljoni nāca no valsts līdzekļiem). Nevienā citā valstī, izņemot Padomju Savienību, centrālai varai nebija tik liela noteikšana par saimniecībā ieguldītajiem kapitāliem. Šo domu pasvītro R. Brenneizens. Tomēr to nevar attiecināt uz visu brīvās Latvijas laikmetu, jo Ringolds Kalnings tieši centās veicināt privāto iniciatīvi ar savām reformām. Valdībai bija noteikšana par Latvijas bankas, Valsts zemes bankas un Latvijas hipotēku bankas naudas līdzekļiem. No šiem valsts kredītiem 66% saņēma lauksaimniecība, it sevišķi sakarā ar agrārreformas iedzīvināšanu. Latvijas saimnieciskajā dzīvē šai reformai bija ļoti liela nozīme. Sakarā

ar to agrākajām apm. 120,000 vecsaimniecībām pievienojās apm. 80,000 jaunsaimniecību un pazuda apm. 1000 muižas. Šīs reformas pretinieki paregoja, ka šī reforma novedīšot valsti pie bankrota un jaunsaimnieku dzīve būšot daudz smagāka nekā tā bijusi muižas kalpībā. Turpretī šī reforma pilnīgi attaisnoja uz to liktās cerības. Šīs reformas iedzīvināšana gan prasīja lielus kapitāla ieguldījumus ēku celšanai, inventāra iegādei, zemes meliorēšanai. Laikā no 1920-1939. g. laukos uzcēla vai atjaunoja 440,923 ēkas. Salīdzinot ar 1914. g. aņamzeme līdz 1939. g. bija pieaugusi par 532,265 hektariem un meliorācijā bija ieguldīti 40 miljonu latu. Pieaudzis bija arī dzīvais inventārs skaita un kvalitātes ziņā no 1913. g. līdz 1939. g. 95,000 zirgiem, 360,000 govslapiem, 333,000 cūkām. Atzīmējami arī panākumi lauksaimniecības mechanizācijā: laikā no 1930-1937. g. pļaujammašīnu skaits bija pieaudzis par 43,941, zirgu grābekļu 21,774, sējammašīnu 22,712, kuļammašīnu 1,936, kartupeļu račēju 5,600 un c. Visumā laikā no 1919-1939. g. lauksaimniecībā ieguldīti kapitāli par 700 miljoniem latu. Te jāņem vērā, ka jaunsaimniekiem visi ražošanas līdzekļi bija jāgādā no jauna.

F. Latvijas agrārreformas nozīme

Agrārreforma ietekmēja arī darba tirgu: 1920. g. pilsētu iedzīvotāju procents noslidēja uz 23,6%, jo rūpniecība bija sagrauta un laukos varēja ražot pārtiku un izejpreces. Pēc agrārreformas laukos vairs nebija

bezdarba. Agrārreforma ietekmēja visas tautsaimniecības uzplaukumu: kopš 1932-1933. g. izbeidzās labības imports Latvijā. Ja pirmajos gados lini bija svarīgākā eksportprece, tad tagad sāka pirmā vietā izvirzīties sviests un bēkons. Lauksaimniecībā arvien lielāku nozīmi ieguva lauksaimniecības biedrības un kooperatīvi. Tā piem. jau 1929. g. Latvijā bija 385 lauksaimniecības biedrības, 280 lauksaimniecības mašīnu koplietošanas centri, kā arī speciālas apvienības biškopības, sugas lopu audzēšanas, lopu kontroles, linkopības un citu lauksaimniecības nozaru veicināšanai. 1931. g. sviesta eksports jau veidoja 30% kopējā eksportā, pie kam 67% no šī sviesta eksporta pārzināja šīs lauksaimniecības organizācijas, kas kontrolēja arī citu lauksaimniecības ražojumu, kā gaļas, olu, siera eksportu 20-25% apmērā. Pa daļai sakarā ar jaunsaimniecību attīstību, pa daļai sakarā ar strādnieku skaita pieaugumu Latvijā radās laukstrādnieku trūkums. Sākās laukstrādnieku ievēšana no Lietuvas, Polijas un Igaunijas. Viņu skaits 1931. g. sasniedza 15% no visu laukstrādnieku skaita. Bet līdz ar to jākonstatē, ka apm. 280,000 bezzemnieku — apm. 15% no lauku iedzīvotāju skaita — bija kļuvuši par patstāvīgiem saimniekiem. Tas bija svarīgi ne tikai no saimnieciskās politikas, bet arī no sociālpolītiskā viedokļa: tā bija aizsardzības pote pret komunistu ietekmi. Valdības agrārajā politikā atzīmējama lauksaimnieciskās izglītības intensīva veicināšana, sugas lopu populārizēšana, labības sēkļu kontrole, mākslīgo mēsļu un lauksaimniecības mašīnu izplatīšana, plaša zemes meliorācijas politika, speciālu kultūru, piem. cukurbiešu attīstības veicināšana, kas noveda pie tā, ka Latvija ar savām 3 cukurfabrikām

pilnīgi varēja segt vietējo patēriņu. Veicinot Latgalē pārēju no sādžām uz viensētām, sagādāja iespēju pārīet no 3 lauku sistēmas uz daudzlauku sistēmu un vispārīgi pacelt lauksaimniecības tehniku.

Latvijas rūpniecības un tirdzniecības attīstībai svarīgi labvēlīgi faktori bija: lētais darba spēks, piemērota muitas politika, kā arī rūpniecības ražojumu augstā kvalitāte, kas nodrošināja ārzemju tirgus. Šī labā preču kvalitāte pa daļai izskaidrojama ar valdības noorganizēto preču kontroli, kā arī Reinholda Brenneizena vairākkārt pasvītoto "latviešu dabisko augsto inteligenci" (sal. viņa grāmatu "Lettland. Das Werden un Wesen einer neuen Volkswirtschaft"). Latvijas rūpniecībā bija ieguldīts uz 1931. g. 53,7% ārzemju kapitāla. Ārtirdzniecībā Latvijai visrosīgākie sakari bija ar Vāciju un Lielbritāniju un ar Padomju Savienību tirdzniecības līguma laikā (1927-1932. g.). Ja vācieši sauc Bavāriju par "alus zemi" un Reinas novadus par "vīna zemi", tad pareizs ir arī viņu Latvijas apzīmējums par "sviesta zemi". Laikā no 1927-1932. g. Latvijas laucinieki pieaugušie patērēja 4,700 kalorijas dienā, neieskaitot vēl augļus, ogas un saknes, ko patērēja ārpus ēdienu reizēm. 1936-1937. g. caurmēra uztura izmaksa pieaugušam bija dienā Ls. 0,71, tas ir, apm. 13 ASV. centu (7 Ls — 19,3 c.). Kvalificēts strādnieks 8 stundu darba dienā pelnīja Ls. 5,45 jeb caurmērā \$130,80 mēnesī. Viņš maksāja par istabu 16 latu (3 dolarus) mēnesī, uzvalks maksāja Ls 39 (7 dolarus), zieņas mēteli tikpat, kreklis Ls. 2,35, kurpes Ls. 11.50. Laukstādnieks pelnīja apm. Ls. 272 gadā ar brīvu uzturu un mitekli. Latvijas iedzīvotāju vairākums bija veselīgi ļaudis, sevišķi laukos. Noslēgumā atzīmēsim

Baltijas valšķu un Somijas saimniecisko bilanci, salīdzinot ar Padomju Savienību. Aplēšot importa caurmēru latos uz vienu iedzīvotāju, iznāk 1930. g. šāda aina: Somijā — 186, Igaunijā — 122, Latvijā — 156, Lietuvā — 69 un Padomju savienībā — 17. Eksporta aina ir līdzīga: Somijā — 194, Igaunija — 120, Latvijā — 131, Lietuvā — 74, Padomju savienībā — 17.

Mēs varam apbrīnot mūsu tautu, kas no kara izpostītas zemes izveidoja priekšzīmīgu un apbrīnotu valsti.

TRISDESMIT PIEKTĀ NODAĻA

Autoritārais režīms Latvijā (1934-1940)

A. Ievads

Runājot par tā sauktā autoritārā režīma gadiem Latvijā (1934-1940. g.), parasti latviešu trimdinieki to notēlo meln-baltās krāsās: daži to pārmērīgi cildina, citi to asi nosoda. Padomju Latvijas varasvīri, protams, to lamā un noķengā. Turpretī latviešu tautas vairākums atceras šo laikmetu kā "labos Ulmaņa laikus", sevišķi ņemot vērā pašreizējās varas neiecietību un nemākulību. Protams, mūsu deportētie vissmagāk izjūt šīs varas brutālītāti.

Tāpēc vēsturnieku uzdevums ir vispusīgi noskaidrot "Ulmaņa laikmeta" pozitīvās un negatīvās puses, lai katrs patstāvīgi varētu secināt, vai šai laikā domīnēja pozitīvais, vai negatīvais. Pirmais, cik man zināms, šādu mēģinājumu izdarīja prof. Edgars Dunsdorfs savā grāmatā "Deviņviru spēks". Tur pēdējā nodaļa "Saules svece" veltīta K. Ulmaņa darbības raksturošanai, visplašāk tieši viņa "autoritārā režīma" gadiem. Arī "Jaunās gaitas" slejās diskusiju par Ulmaņa laikmeta ideologiju ievadīja Gunārs Irbe ar savu rakstu "Autoritārās Latvijas ideologija" (33. b. 1961. g., 216-220. lpp.). Sakarā ar to Arturs Neparts šajā žurnālā publicēja savas kritiskās piezīmes pie šī raksta arī ar virsrakstu "Autoritārās Latvijas ideologija" (37. b., 1962. g., 146-147. lpp.). Līdztekus publicēta Gunāra

Irbes "Atbilde Nепartam". Daudz plašāku diskusiju par Ulmaņa laikmeta kultūras politiku izraisīja J. Rudziša raksts "Režīms un literātūra" (38. b., 1962. g., 187-197. lpp.). Šis raksts pēc būtības ir jau polemika pret Zentu Mauriņu un viņas grāmatu "Denn das Wagnis is schoen" (latviski "Iedrīkstēties ir skaisti"). Sakarā ar to radās N. Valtera raksts "Kommentāri par Jāņa Rudziša apceri" "Režīms un literātūra" (40. b., 1963. g., 31-34. lpp.). Tai pašā burtnīcā atrodam J. Rudziša "Atbildi Nikolajam Valteram", kā arī K. Dziļlejas rakstu "Režīms un literātūra greizā spoguļi" un J. J. Rudziša "Atbildi Kārlim Dziļlejam". Šī diskusija bija ļoti svētīga, jo dienas gaismā nāca daudz nozīmīgu faktu, kas vai nu aizmirsti, vai plašākām aprindām pilnīgi nepazīstami.

B. Latvijas satversmes trūkumi

Tālāk atzīmēsim Latvijas satversmes galvenās kļūdas, kas izvirzīja prasību pēc pārmaiņām šai satversmē. Pārāk liberālais vēlēšanu likums, kas piešķīra tiesības katrai 100 personu vienībai iesniegt savu kandidātu sarakstu, noveda pie ārkārtīgas politiskas sadrumstaloģības. Uz Satversmes sapulci sacentās 57 kandidātu saraksti, uz I Saeimu jau 88 un uz II Saeimu pat 141 saraksts. Sakarā ar dažiem ierobežojumiem ar droģības naudas prasību šis skaits uz III Saeimu noslīdēja līdz 120 un uz IV Saeimu pat līdz 103. Tomēr IV Saeimā 100 deputātu skaits bija sadalīts 27 grupu starpā. Tas noveda pie tā, ka neviena partija viena pati nevarēja izveidot valdību, bet katrā ziņā bija vajadzīga

partiju un grupu koalīcija. Pilsoniskās grupas, pat ja tās visas būtu apvienotas, bija spiestas iesaistīt valdībā vai nu sociāldemokratus, vai minoritātes. Sociāldemokrāti piedalījās valdībā tikai 2 reizes: 1923-1924. g. un 1926-1928. g. Tā tad bija jāiesaista minoritātes, kas veikli izmantoja šo izdevīgo stāvokli. Tā kā arī latviešu pilsoņu vidū bija ļoti daudz sīku grupu, kas katrā izvirzīja kaut kādas speciālas prasības, tad valdības izveidošana bija samērā ilgs un grūts process. Tauta to sauca par "govju andeli". Bija pat tādi gadījumi, ka kāda sīka grupa atbalsta valdību, bet kad saņēmusi apsolīto kompensāciju, tā drīz atsauc savu atbalstu. Vienīgi IV Saeimā latviešu pilsoņiem bija vairākums, bet koalīcijas radīšanai bija jāapmierina 7 vieninieku grupas, kas bija, protams, grūts uzdevums. Ņemot vērā šo politisko sadrumstalotību, ministru kabinetu mūžs bija īss: 15 $\frac{1}{2}$ gadus darbojušies 18 ministru kabineti. Grūts bija arī ministru "portfeļu dalīšanas" darbs: bija daži resori, kas bija ļoti izdevīgi un daži mazāk svarīgi. Dažreiz kādu portfeli piešķīra kādai partijai, kurai īstenībā nebija piemērota kandidāta šī resora pārvaldīšanai. Kamēr šāds ministrs "iestrādājās", jau koalīcija bija izjukusi un jāmeklē atkal cits.

Latvijas satversmes trūkums bija arī tas, ka nebija paredzēta Augstākā tiesa, kas varētu raudzīties uz to, lai valsts dzīvē ievērotu satversmē ietvertos principus. Trūkums bija arī tas, ka satversmē bija paredzēta tikai viena kamera — Saeima. Līdz ar to Saeima jeb "Augstais simts" kļuva par visas politiskās dzīves noteicēju. To izjuta sevišķi vēl tāpēc, ka Valsts prezidentam bija paredzētas galvenā kārtā reprezentācijas funkcijas. Saeimā bija ievēlētas arī dažas personas

ar zemu morāles līmeni un tā šī iestāde sāka arvien vairāk zaudēt savu autoritāti. A. Bērziņš savā grāmatā "Labie gadi" min daudz raksturīgu gadījumu. Saeimu ar ironiju mēdza saukt par "augsto simtu". Dzejnieks Edv. Virza bija uzrakstījis kodīgu satīru "Augstais simts" par Saeimu un tās deputātiem. Zemnieku sapulcēs to bieži skandēja pats dzejnieks, gūstot dzīvu atsaucību. Arī "Latvī" daudz agrāk bija parādījies sauklis "Saeima neiet".

IV Saeima stenogramas liecina par to, ka arī paši Saeimas deputāti nebija augstās domās par šo iestādi un tur notika asa domu izmaiņa. Ņemot visu to vērā, Zemnieku savienība 1933. g. ierosināja satveršmes reformu. Šīs reformas galvenās prasības bija šādas: 1) Valsts prezidentu ievēl tauta vispārīgās, vienlīdzīgās, tiešās un atklātās vēlēšanās, 2) Prezidentam piešķir tiesības atlaist Saeimu katrā laikā un noteikt jaunas vēlēšanas, 3) Prezidentam tiesības līdzdarboties valdības izveidošanā paplašināmas, 4) Saeimas darbībai nospraužamas robežas, izbeidzot tās jaukšanos valdības kompetencē.

C. Apvērsuma plānotāji

1965. g. vasaras beigās, braucot mājās no Divreizdivi nometnes, man bija saruna ar bijušo Saeimas deputātu un tagadējo Brīvās Latvijas komitejas locekli Ādolfu Klīvi, no kuŗa dabūju dzirdēt daudz interesantu ziņu par brīvās Latvijas politisko dzīvi. Cita starpā viņš pieminēja, ka jau 1932. g. kāds politiķu triumvirāts (M. Skujenieks, J. Balodis un F. Cielēns) plānoju-

ši valsts apvērsumu, bet nodoms neizdevies, jo toreizējais Armijas komandieris generālis Kr. Berķis atteicies atbalstīt šo plānu. A. Bērziņa grāmatā "Labi gadi" minēti vēl daži apvērsuma plānotāji. 1934. g. februārī apvērsumu plānojis M. Skujenieka grupas dalībnieks Holcmanis. 6. Rīgas kājnieku pulka komandieris pulkvedis R. Klinsons informējis par to A. Bērziņu, kas savukārt paziņojis par to Kārlim Ulmanim. Šoreiz pieticis ar A. Bērziņa zvanīšanu pa tālruni Holcmanim un brīdinājumu, ka viņa plāni kļuvuši plašāk zināmi un ka tāpēc ieteicams atteikties no riska. Klīda vēl ļaunākas baumas, ka arī tādi dēkaiņi, kā pulkvedis Ozols un Plan-Dombrovskis, plānojot apvērsumu. Pulkvedis Ozols bija padzīts no armijas un organizēja kaut kādu "legionu" no tādiem pašiem dēkaiņiem, kāds bija viņš pats. Kā zināms, viņš vēlāk piedalījās Spānijas pilsoņu karā sarkano pusē un vēlākos gados viņu pratināja Parīzē kā Padomju Savienības agentu. Līdz ar to var domāt, ka viņš plānoja apvērsumu kādas ārpus Latvijas esošas varas uzdevumā, kas bija ieinteresētā radīt jukas mūsu zemē, lai gūtu iemeslu "sniegt palīdzību strādnieku šķirai". Arī privātdokāts Ozolapa atzinis, ka "kaut kas jādara". Tomēr viņam bijis maz pieredzes politikā un konspirācijā, tāpēc viņam neveicies ar domu biedru iesaistīšanu savu mērķu iedzīvināšanai.

D. 1934. g. 15 maija apvērsums

Kad 1934. g. Saeima noraidīja zemnieku savienības priekšlikumus Latvijas satversmes grozīšanai, tad

Ulmanis sāka meklēt domu biedrus apvērsuma plānošanai. Šo plānotāju kodols bija K. Ulmanis, A. Bērziņš un generālis J. Balodis. Apvērsums, saskaņā ar A. Klīves informāciju, bijis plānots jau 1. maijā, bet gen. J. Baloža svārstības dēļ atlikts uz 2 nedēļām. Arī vēl 16. maija rītā J. Balodis vilcinājies parakstīt uzsaukumu tautai. K. Ulmaņa solījums izstrādāt jaunu satversmi palīdzējis viņam pārvarēt šaubas, tāpat tas bijis ar M. Skujenieku. Pašu apvērsuma norisi plaši notēlo A. Bērziņš savā grāmatā "Labie gadi" (nodaļā "Tā tas notika"). 15-16. maija naktī Ārlietu ministrijas namā (Valdemāra ielā 3) bez jau minētā triumvirāta vēl atradušies M. Skujenieks un V. Gulbis. No militārām personām vēl bijuši: Rīgas garnizona priekšnieks generālis Berķis, viņa stāba priekšnieks pulkvedis Fogelmanis un Vidzemes divīzijas sakaru priekšnieks kapteinis Rozenbergs. No armijas stāba bijis pulkvedis Rozenšteins, no izlūkošanas daļas O. Cielēns, no Iekšlietu ministrijas direktors Anšmits, no aizsargiem pulkvedis Prauls. Atšķirībā no fašistu un nacionālistu kustības politiskais apvērsums Latvijā balstījās uz armiju. Tautas lielākā daļa pārmaiņas jūsmīgi apsveica.

Šai laikā apcietinājumā jau atradās zemnieku savienības deputāts K. Pauļuks, Saeimas priekšsēdis P. Kalniņš un 31 deputāts, no kuriem 12 bija pilsonisko frakciju locekļi. K. Ulmaņa varas nostiprināšanos veicināja M. Skujenieka iesaistīšana valdībā par viceprezidentu un viņa 18. maija runa radiofonā, kur viņš, cita starpā, teica: "Neatkarīgi no saviem tiešiem uzdevumiem, valdība nekavējoties stāsies pie satversmes reformas sagatavošanas, jo viņa saprot tautas

gribu šai virzienā". Saskaņā ar A. Klīves informāciju K. Ulmanis gribējis kādus 3 gadus valdīt bez Saeimas, lai parādītu, ka arī viņa valdība neatcels sociālos likumus. Viņš jūsmojis par latviešu tautas atmodas laikmetu un domājis tur atrast kādus ierosinājumus savām politiskām reformām. Vēlāk viņš sāka veidot kameru sistēmu, pie kam kamerās izraudzīja dažādu nozaru speciālistus. Bija domāts, ka šīs kameras vēlāk varētu noorganizēt demokratiskas vēlēšanas. Sarakstē ar M. Valteru K. Ulmanis aizbildinās ar to, ka kara apstākļos vairs neesot iespējams domāt par politiskām reformām. 1934. g. novembrī notika Saeimas priekšsēža Dr. P. Kalniņa, deputātu Jūlija Celma, Pētera Ulpes un Brūno Kalniņa tiesāšana. Tiesiskais pamats bija nedrošs un tāpēc 1934. g. tiesas lēmums bija ļoti mērens. Paulu Kalniņu attaisnoja, J. Celmu notiesāja uz 4 mēnešiem, 1 mēnesi atlaižot sakarā ar viņa piedalīšanos Latvijas atbrīvošanas karā, atlikušos mēnešus dzēšot ar izmeklēšanas cietumā pavadīto laiku. Pēterim Ulpem piesprieda 6 mēnešu cietuma sodu, Brūno Kalniņam piesprieda 4 gadus pārmacības namā, reducējot tos uz 3 gadiem.

E. "Ulmaņa laikmeta" vispārīgais raksturojums

Autoritāra režīma laikā (1934-1940. g.) K. Ulmanim bija tik liela noteikšana, ka to var saukt par "Ulmaņa laikmetu". Parasti saka, ka šo laikmetu var raksturot kā maigu diktatūru. Edgars Dunsdorfs savā grāmatā "Deviņvīru spēks" atzīmē šīs iekārtas svarīgākos trūkumus. Ulmaņa laika radītām kamerām

bija tikai likuma ierosināšanas tiesības, turpretī politiskās partijas bija aizliegtas un līdz ar to paralizēta politiskā pašdarbība. Arī demokratiskā laika kooperatīvus pakļāva valsts aizbildniecībai. Valsts kontrolētos lielos saimnieciskos uzņēmumus vadīja tikai politiski uzticamas personas. Arī citās nozarēs pie noteikšanas nāca personas, kas bez ierunām sekoja valdības uzskatiem. Šie trūkumi īsajā Ulmaņa laikmeta pastāvēšanas laikā nepaspēja pilgti izpausties un sabiedrība tos maz manīja. Toties pilgti pasvītroja šī režīma priekšrocības. Galvenā priekšrocība bija ātra un noteikta rīcība. Arī atjaunošanas pašsugestija spēja aizraut plašāku sabiedrību spontānā darbībā. Ulmaņa autoritārā valdība īsā laikā publicēja vairākus derīgus likumus, kā piem. par studiju fondu, vēstures institūtu un c. Ulmaņa "draudzīgais aicinājums" atcerēties savu pirmo skolu panāca to, ka skolu bibliotēkas un mācības līdzekļu kabineti pildījās vērtīgiem jaunieguvumiem. Līdz ar to rosīgāka kļuva visa kultūrālā jaunradīšana. Audzināšanas ziņā labas sekas bija ievadītam paradumam izkārt valsts karogu arī lauku sētās. F. Cielēns atzīmē, ka citās kaimiņu tautās diktatūra bija vēl mērenāka.

F. Ulmaņa laikmeta saimnieciskā politika

Pēc nesenās plašās pasaules saimnieciskās krīzes arī Latvijā bija izvirzījušās vairākas svarīgas problēmas. 1932. g. rūpniecības strādnieku skaits bija noslīdējis uz 61,604 cilvēkiem, bet 5 gadu laikā izdevas pacelt līdz 111,917. Tagad Latvijas valdība

atpirka sveštautiešu uzņēmumus un ar priekšrocības akcijām veicināja to pāriešanu latviešu rokas, kas bija tikuši pie turības. Par latviešu turību liecina tas fakts, ka noguldītāju skaits pasta kasēs pieauga: 1934. g. to bija 67,000, bet 1938. g. jau 189,000. Latvijas dzelzceļi 1933. g. pārvadāja 1,1 miljonu tonnu preču, bet 1938. g. 2,5 miljonu tonnu. Valdība daudz rūpējās par lauksaimniecības pacelšanu. Pēc prof. Starca aplēses laikā no 1924-1933. g. Latvijā ievesti lauksaimniecības produkti par 427,6000,000 latu. Kreisās aprindas veicināja šo produktu ieviešanu, lai nospiestu iekšzemes cenas, tādā kārtā gūstot strādnieku simpatijas un atbalstu vēlēšanās. Valdība sāka daudz rūpēties par lauksaimniecības pacelšanu ar kursiem un priekšlasījumiem, lauksaimniecības skolu tīkla paplašināšanu, kooperatīvu sekmēšanu. Valdība atbalstīja arī zemes meliorācijas darbus. Latvija kļuva par ievērojamu lauksaimniecības produktu eksporta zemi. Ļoti svētīga bija arī Latgales zemes sadalīšana viensētās. Arī zvejniecība strauji uzplauka: 1935. g. nozvejoto jūras zivju vērtība bija 1,882,000 latu, bet 1938. g. 3,636,000 latu. Valdība bija jau uzkrājusi tik daudz līdzekļu, ka 1936. g. varēja uzsākt Kēguma spēkstacijas izbūvi. Jau 1939. g. sāka darboties pirmās turbīnas, piegādājot elektrības enerģiju Rīgai, Jelgavai, Bauskai, Cēsim un Valmierai, kā arī šo pilsētu apkārtnē. Valdība rūpējās arī par strādnieku tiesību aizsardzību. Kad Kontinental Gumijas rūpniecībā Āgenskalnā izcēlās streiks, valdība panāca streikotāju taisnīgu prasību izpildīšanu. Valdība atļāva strādniekiem organizēties arodbiedrībās, lai tās, slēdzot kolektīvus līgumus, varētu panākt labākus noteikumus. Uz 1939. g. 1.

janvārī Rīgā darbojās 32 arodbiedrības, bet provincē 20 ar kopēju biedru skaitu 83,933. Sevišķi Latvija varēja lepoties ar savu sociālo likumdošanu. Līdz 1939. g. visi iedzīvotāji bija valsts apdrošināti, slimie saņēma brīvu ārstniecību un zāles pretniecīgu piemaksu, kā arī pabalstu pat 60-90% no algas pa visu slimošanas laiku.

Ulmaņa valdība jau pašā savas darbības sākumā izveidoja tā saucamo kameru sistēmu: 1934. g. 24. dec. nodibināja Tirdzniecības un rūpniecības kameru, 1935. g. 1. apr. Lauksaimniecības kameru, 1935. g. 15. maijā Darba kameru, 1936. g. 5. maijā Rakstu un mākslas kameru un 1938. g. 5. maijā Profesiju kameru. Tā kā pirmo 4 un pēdējo 2 kameru dibināšanā vērojams ilgāks starplaiks, tad jāsecina, ka doma par 6 kameru dibināšanu radusies vēlāk. Bija atmests nodoms reformēt valsts satversmi uz politiskās pārstāvības pamatiem. Par to liecina K. Ulmaņa vārdi 1938. g. 11. janvāra runā: "Tiklīdz būs nostiprināti jaunās vienības garā liktie pamati mūsu nacionālai dzīvei, tad likumdošanā darbosies tiešā tautas pārstāvība, bet tā vairs nebūs politisko partiju kopsapulce". Katra kamera bija pakļauta kādai ministrijai. Šīs kameras bija tikai konsultatīvs orgāns, kam valdība pēc saviem ieskatiem nodeva atsauksmei dažus likumprojektus. Tā kā likums noteica, ka neviens kameras atzinums neklūst par lēmumu, ja tam nepievienojas kameras priekšsēdis, tad balsošanai nebija nekāda formāla spēka. Tā kā kameras bija domātas kā biedrību virsbūve, tad uzsāka agrāko biedrību likvidēšanu un arī to mantu pārņemšanu. Turpmāk varēja pastāvēt 2 biedrību tipi: kameru likumos paredzētās un Sa-

biedrisko lietu ministrijā registrētās. Arī biedrību dzīvē iedzīvināja vadonības principu: biedrības priekšnieku gan ievēl biedrības pilnsapulce, bet viņš vienīgais atbild par biedrības darbību: biedrības lēmums stājas spēkā tikai tad, ja par to balsojis arī priekšnieks. Biedrību priekšniekus apstiprina attiecīgās kameras priekšnieks un Sabiedrisko lietu ministrija var atcelt visas biedrības amatpersonas un iecelt citas.

1938. g. 9. augustā valdība publicēja likumu par monumentālo celtnu fondu. Atzīmēsim finanču ministrijas jauno celtni, tiesu pili, vienības namu Daugavpilī. Bija arī uzkrāti šai fondā 5 miljoni latu sporta pils un stadiona uzbūvei Uzvaras laukumā. Latvijas finansiālais stāvoklis bija labs ar aktīvu maksāšanas bilanci. Latvijas bankas zelta un valūtas rezerves laikā no 1923-1938. g. pieauga no 31,8 uz 91,7 miljoniem latu.

G. Autoritārā režīma sociāli-kultūrālā politika

Brīvajā Latvijā arvien vēl spēkā bija sen jau novecojušies likumi. Laikā no 1924-1937. g. Latvijas juristi izstrādāja jauno "Civillikumu", kas stājās spēkā 1938. g. 1. janvārī. Līdz tam spēkā bija 2 dažādi likumi: Latgalē un pārējā Latvijā. Tagad bija nodrošināta visiem iedzīvotājiem taisnība pēc latviešu labākās izpratnes. Jau 1919. g. 8. decembrī Tautas padome bija publicējusi skolu autonomiju likumu, kas pēc Pirmā pasaules kara bija pirmais minoritāšu aizsardzības likums visā Eiropā.

Ulmaņa laikmeta kultūras politiku plaši iztīrā-

ja Jānis Rudzītis savā rakstā "Režīms un literatūra". Šis raksts bija vērsti pret Zentas Mauriņas pārāk asām piezīmēm par šo laikmetu viņas trilogijas otrā daļā, kas saucas "Iedriktēties ir skaisti". J. Rudzītim oponenta N. Valters un K. Dzīlleja. Tā dienas gaismā nāca daži aizmirsti, vai maz pazīstami fakti. Cik Ulmaņa režīms bija jūtīgs pret katru režīma kritiku, liecina šādi fakti: Dailes teātrī pārtrauca J. Jaunsudrabiņa tragi-komēdijas "Invalids un Ralla" izrādes, jo Sabiedrisko lietu ministrijas aprindas bija atzinušas, ka tur esot nonicināta valsts gādība par bijušajiem karavīriem. Tāpat Dailes teātrī pārtrauca Šekspīra tragēdijas "Jūlijs Cēzars" izrādes, jo tur cildinātas idejas varētu apdraudēt autoritāro režīmu. Nacionālajā teātrī reper-tuārā svītvoja Ērika Ādamsona tragi-komēdiju "Mālu Ansis", jo kāds denunciantis aiz tīšas atriebības bija paziņojis valsts iestādēm, ka tur kariķēts pats Ulmanis. Skolu programmās bija svītroti Andrieva Niedras raksti. Kārlim Skalbem neļāva publicēties, kā arī viņam nepiešķīra Tevzemes balvu. Kreisiem rakstniekiem bija ierobežota iespēja publicēties.

Īpatnējs izņēmums bija ar Vili Lāci. Sabiedrisko lietu ministrija zināja, ka viņš simpatizē komunistiem, tomēr atļāva publicēties, laikam cerībā, ka viņš reiz "nāks pie prāta".

Ulmaņa kultūras politikā atzīmējami vērtīgi sasniegumi, kuŗus nenoliedz pat viņa pretinieki. Jau 1934. g. 12 jūlijā publicēja jaunu izglītības likumu, kuŗa pieņemšanai Saeimā nekad nevarēja sadabūt vairakuma. Ļoti populārs ir kļuvis 1935. g. 28. janvārī publicētais "K. Ulmaņa draudzīgais aicinājums" atcerēties savu pirmo skolu, tēva pagastu, baznīcu un

biedrību. Sakarā ar to skolām saziņoja naudā \$966,881 un \$1,677,167 grāmatām, bez tam 4300 gleznu un gleznu reprodukciju, ka arī mūzikas instrumentus. Viss tas stimulēja kultūras jaunradīšanu. 1936. g. 14. janvārī nodibināja Latvijas vēstures institūtu, 1937. g. 12 maijā publicēja likumu par Tēvzemes balvas piešķiršanu 10,000 latu apmērā. 1938. g. 15. novembrī nodibināja speciālu fondu mazturīgo studentu atbalstīšanai.

H. Ulmaņa ārpolitika

Pēc 15. maija pārmaiņām sākumā ārlietu vadību uzņēmās pats Ulmanis. Tomēr faktiski to veica Ārlietu ģenerālsekretārs V. Munters. Viņš šo amatu izpildīja no 1933-1936. g., bet 1936. g. 14. jūlijā prezidents Ulmanis viņu iecēla par ārlietu ministru. No 1935-1939. g. Munters bija Latvijas delegācijas vadītājs Tautu savienības pilnsapulcē. 1936. gadā Munteru ievēlēja vakantā Tautu savienības padomē. Tas gan nav Muntera, bet Feldmaņa nopelns, kā to pasvīturo A. Klīve savā piemiņas rakstā, kas iespiests Feldmanim veltītajā rakstu krājumā. 1938. g. sesijā Tautu savienības padome ievēlēja Munteru pat par savu priekšsēdi.

M. Valters savās vēstulēs K. Ulmanim pārmet, ka viņš savā ārpolitikā vairs nebalstās uz Angliju un Franciju, bet gan uz Vāciju. Īstenībā Munters bija ne-labvēlīgs pret baltvāciešiem un vairāk balstījās uz Padomju Savienību nekā uz Vāciju. Munters 1939. gadā 5. oktobrī parakstīja bažu līgumu ar Padomju Savienību.

Eiropas toreizējā vēsturiskā konstelācija bija tā-

da, ka vairs nebija iespējams novērst Latvijas katastrofu. Sabiedroto garantijas neglāba pat Poliju. Ja Vācija būtu devusi garantijas Latvijai, arī tas šo lielvalsti neaizkavētu pārdot "draudzīgo Latviju" Padomju Savienībai. 1940. gada 17. jūnijā Padomju Savienība okupēja Latviju. Ja Latvija pretotos, tad komunistiem būtu grūtāk izplatīt ziņas, ka Latvija it kā labprātīgi pievienojusies Padomju Savienībai. Arī prezidents K. Ulmanis, emigrējot uz ASV, varētu vairāk darīt Latvijas atbrīvošanas labā nekā Padomju Savienības deportācijā.

TRISDESMIT SESTĀ NODAĻA

“Baigais gads”

A. Ievads

Latvijas II komunistu okupācija (no 1940. g. jūnija vidus līdz 1941. g. jūnija beigām) tautas atmiņā saglabājusies kā “Baigais gads”. Patiešām to ievadīja komunistu invāzija, laužot visus līdzšinējos līgumus Latvijas un Padomju Savienības starpā, kā arī nesaudzīgais terrords, kas kulminēja 1941. g. 13-14. jūnija deportācijā.

B. Demokratiskās Latvijas un Padomju Savienības līgumi

Demokratiskās Latvijas ārpolitikas pamatprincips bija noteikta neitrālītes politika. Tāpēc tūlī pēc neatkarības pasludināšanas jaunā Latvijas valdība noslēdza miera un robežu līgumus ar visām kaimiņu valstīm.

Padomju Savienības mierlīgumā 1920. g. 11. augustā Padomju Savienība bez ierunām atzina Latvijas neatkarību, patstāvību un suverēnitāti un uz “mūžīgiem laikiem” atsacījās no visām tiesībām, kuŗas piederēja Krievijai uz Latvijas tautu un zemi. 1921. g. 26. janvārī Sabiedroto valstis atzina Latviju “de iure”, citas valstis vēlāk un jau 21. septembrī Latviju uzņēma Tau-

tu Savienībā. Latvijai nebija nekādu robežu strīdu ar Padomju Savienību, lai gan ārpus Latvijas palika daži novadi, kur iedzīvotāji runāja latviski. 1926. g. 19. jūlijā Latvija noslēdza līgumu par robežu strīdu kārtošānu miera ceļā un 1929. g. 9. februārī parakstīja ar Padomju Savienību t. s. Ļitvinova protokolu par pievienošanās Kelloga-Briāna paktam. Šis pakts, kā ziņāms, noliedz lietot karu kā ieroci nacionālai politikai šānu miera ceļā un 1929. g. 9. februārī parakstīja ar un uzliek līgumu slēdzējiem par pienākumu jebkāda veida konfliktus nokārtot miera ceļā. 1932. g. 5. februārī Latvija un Padomju Savienība noslēdza neuzbrukšanas līgumu uz 3 gadiem, ko 1934. g. pagarināja līdz 1946. gadam. 1933. g. 3. jūlijā Latvija kopā ar citām Krievijas kaimiņu valstīm parakstīja ar Padomju Savienību agresora definīcijas konvenciju. Jau 1933. g. beigās Padomju Savienības ārlietu komisārs Ļitvinovs slepeni piedāvāja Polijas valdībai garantēt Baltijas valšķu neatkarību. Šis nodoms izjuka tikai tāpēc, ka Polija atteicās šīs lietas kārtot, neinformējot pašas šīs valstis. Tad 1934. g. martā Padomju Savienība gribēja uzspiest Baltijas valstīm Krievijas un Vācijas garantijas, bet arī tas neizdevās. 1939. g. vasarā Maskavā notika Padomju Savienības sarunas ar Angliju un Franciju par militāru savienību. Atkal bija izvirzījies Baltijas valšķu garantiju jautājums un šīs sarunas 11. augustā izjuka. Līdztekus notika slepenas sarunas ar Vāciju, kas apsoliņa lielāku pretimnāšānu.

C. Latvijas okupēšana

1939. g. 3. maijā Padomju Savienība atcēla ārlietu ministru Ļitvinovu, tā vietā ieceļot Staļina tuvāko

līdzstrādnieku V. Molotovu. Viņš un Ribentrops 23. augustā parakstīja vācu-krievu neuzbrukšanas līgumu. Šim līgumam pievienots slepens papildprotokols par ietekmes joslū sadalīšanu Austrumeiropā. Šis slepenais protokols plaši pasaulei nāca zināms tikai sakarā ar Nirnbergas nacistu prāvu. Latvijas valdība to zinājusi, kā to apliecina Dr. Edgars Krieviņš savā grāmatā "Viņās dienās". Notikusi vienošanās, ka Latvija, Igaunija un Somija atstājamas Padomju Savienības, bet Lietuva — Vācijas noteikšanā. Pareizi ir angļu sūtņa Halifaksa vārdi, ka "Hitlers iztirgoja to, kas viņam nepiederēja — Baltijas tautu brīvību." Jau nedēļu pēc šī līguma Hitlers 1. septembrī uzsāka II pasaules karu, iebrūkot Polijā. To pašu darīja Padomju Savienība, gan ar vilcināšanos tikai 17. septembrī. Jau 28. septembrī notika Polijas IV sadalīšana. Tai pašā dienā parakstīja otru slepenu protokolu arī par Lietuvas iekļaušanu Padomju Savienības ietekmes joslā. Tai pašā 28. septembrī Igaunijas ārlietu ministrs Selters ieradās Maskavā, lai noslēgtu jaunu tirdzniecisku līgumu. Staļins un Molotovs ultimātīvi pieprasīja pirms tam parakstīt t. s. savstarpējas palīdzības paktu, ko igauņi bija spiesti parakstīt. Līdzīgus līgumus uzspieda Latvijai 5. oktobrī un Lietuvai 10. oktobrī. Padomju Savienība ieguva bazes Liepājā, Ventspilī un Pitragā un novietoja 30,000 vīru lielu garnizonu (sākuma prasība bija 40,000, lai gan Latvijas miera laika armijā bija tikai apm. 20,000 vīru). Bažu līgumā bija melīgi komunistu solījumi neiejaukties Baltijas valšķu politiskajā, saimnieciskajā un sociālajā dzīvē.

Jau 6. oktobrī ievadīja baltvācu repatriāciju un tā 1939. g. beigās un 1940. g. sākumā 49,885 baltvāci at-

stāja savu dzimteni. Ļoti nozīmīgs un tālredzīgs ir bijis 1940. g. 18. maija lēmums par ārkārtējo pilnvaru piešķiršanu sūtnim K. Zariņam Londonā un A. Bilmanim Vašingtonā kā viņa substitūtam.

Padomju Savienība 5. oktobrī bija uzaicinājusi arī somus sūtīt delegāciju uz pārrunām un 14. oktobrī nāca ar priekšlikumu nomāt uz 30 gadiem Somijas ostu Hango un vairākas salas, lai tur ierīkotu militāras bāzes. Somi atteicās un 29. novembrī Padomju Savienība pārtrauca diplomātiskos sakarus ar Somiju un nākamā dienā iebruka Somijā. 1940. g. 12. martā Somija parakstīja miera līgumu ar Padomju Savienību. Šai laikā Hitlers guva lielus panākumus Rietumeiropā un 14. jūnijā ieņēma Parīzi. Tāpēc Staļins pasteidzās anektēt Baltijas valstis: 15. jūnijā Lietuvu, un 17. jūnijā Latviju un Igauniju. 16. jūnijā Latvijai un Igaunijai bija iesniegti ultimāti, apvainojot tās mēģinājumos paplašināt militāros aizsardzības līgumus, iesaistot apvienībā arī Lietuvu un Somiju. Tas apdraudot Padomju Savienības drošību, lai gan Baltijas valstīm bija apm. 6 miljonu, bet Padomju Savienībai apm. 180 miljonu iedzīvotāju. Raksturīgs ir Padomju Savienības 1940. g. 16. jūnija ultimāta Latvijas valdībai noslēgums ar šādām prasībām: "P.S.R.S. valdība uzskata par pilnīgi nepieciešamu un neatliekamu sekojošo: 1) nekavējoties sastādīt Latvijā tādu valdību, kas būtu spējīga un gatava nodrošināt padomju-latviešu savstarpējas palīdzības pakta godīgu īstenošanu dzīvē; 2) bez kavēšanās nodrošināt Padomju kara spēka daļu brīvu ielaišanu Latvijas teritorijā, lai tās novietotu Latvijas svarīgākos centros tādā skaitā, kas būtu pietiekams, lai nodrošinātu P.S.P.S. un Latvijas savstarpējas palīdzības pakta

reālizēšanas iespēju un novērstu varbūtējos provokatoriskos aktus pret Padomju garnizoniem Latvijā”. Interessants ir jaunākais mēģinājums aizplīvurot šo agresiju un Latvijas vēsturniekiem pavēlēts rakstīt par nobriedušu revolūcionāru situāciju jau 1939. g., lai gan līdz šim to attiecināja tikai uz 1940. jūniju (Sal. P. G. rakstu “Jauns tonis vēstures viltošanā”, “Latvija Amerikā”, 98 nr. 1965 g. 8. decembrī). Neaizmirsīsim to, ka jau saskaņā ar Molotova-Muntera paktu Latvijā jau bija stacionēti 30,000 sarkanarmiešu, kas pārsniedza Latvijas armijas kopskaitu. Tomēr Staļins grib ieplūdināt vēl, jo nekādas revolūcionāras situācijas Latvijā nebija. Vēlāk Latvijā 1940. g. novietoja 200,000 sarkanarmiešu, 1000 tanku, 500 lidmašīnu, kas kopā aptver 12 divīzijas un 5 tanku brigādes (Sal. A. Berziņš — The Unpunished Crime, p. 80).

D. Latvijas sovjetizācija

Baltijas valšķu iekļaušana Padomju Savienībā notika saskaņā ar Maskavas iepriekš izstrādātiem plāniem. Lietuvā to veica Vladimirs Dekanozovs, Igaunijā — Andrejs Ždanovs un Latvijā Andrejs Višinskis. Lai saglabātu “legālitates” iespaidu, prezidentam K. Ulmanim pagaidam atļāva darboties. Tomēr īstenībā viņš jau bija komunistu gūsteknis. 20. jūnijā A. Višinskis iesniedza K. Ulmanim jaunās Latvijas valdības sarakstu ar prof. A. Kirchenšteinu priekšgalā. Līdz ar to viņš deklarēja, ka sarakstā nevienu nevar svītrot, jo tas jau Maskavā apstiprināts. Sarakstā bija tikai 2-3 komunisti, pārējie komunistu līdzskrējēji. 21. jūnijā

A. Višinskis no Padomju Savienības balkona vēl publiski norāja tos demonstrantus, kas prasīja Latvijas iekļaušanu Padomju Savienībā. Viņš pat beidza savu runu ar sveicienu latviešu valodā: "Lai dzīvo brīvā Latvija! Lai dzīvo brīvās Latvijas un Padomju Savienības nesaraujamā draudzība!"

No cietumiem atbrīvoja arī kriminālistus un dažiem ierādīja augstus postenus: par Liepājas un Daugavpils policijas priekšniekiem kļuva notiesāti zagļi. Latvijas armiju integrēja Baltijas militārajā distriktā un notika krievu infiltrācija, līdz ar to pakāpeniska Latvijas armijas disintegrācija. Latvijas kareivjiem bija jāzvēr uzticība Padomju Savienībai. 14. un 15. jūlijā notika vēlēšanas uz "tautas parlamentu". Izsludināja komunistu un bezpartējisko kandidātu sarakstu. Daži drošsirdīgi patrioti iesniedza savu sarakstu, bet viņiem neļāva viņu uzskatus populārizēt, viņus arestēja un lielāko daļu deportēja. Šo vēlēšanu komēdiju atmasko Bernards Ņumens (Newman) savā grāmatā "Baltic Background" (London. R. Hale Ltd. 1948. p. 163). Viņš tur pastāsta, ka Padomju Savienības ziņu birojs (TASS) paziņojis Londonas laikrakstiem 12 stundu pirms balsošanas noslēguma, ka par komunistu sarakstu nobalsojuši pat 99,19% vēlētāju.

19. jūlijā deportēja prezidentu K. Ulmani un viņa kabineta locekļus uz Krieviju. Maldināšanas nulūka prez. Ulmanim solīja izbraukšanu uz Šveici. Jaunievlētā Saeima jau savā pirmā sanāksmē 21. jūlijā izsludināja Latviju par Padomju Latviju un nolēma lūgt uzņemt to Padomju Savienības sastāvā. Ministru prezidents Kirchenšteins 25. jūlijā uzaicināja Latvi-

jas sūtņus ārzemēs atgriezties, bet viņi neatzina illegālās valdības rīkojumu. Latvijas sūtnis ASV A. Bilmanis panāca to, ka jau 13. jūlijā prezidents F. D. Ruzvelts apķīlāja Latvijas naudas līdzekļus ASV un viņa uzdevumā 23. jūlijā ārlietu sekretārs Samners Velles (Sumner Welles) nosodīja Padomju Savienības agresiju Baltijas valstīs kā "maldīgu izdarību" ("devious processes") un "razbainiecisku aktivitāti" ("predatory activities"). Ar to ASV ievadīja Baltijas valšņu okupācijas neatzīšanu un pie šīs politikas tā turas arī vēl tagad. 5. augustā speciāla Padomju Latvijas valdības un parlamentāra delegācija lūdza Padomju Savienības Augstāko padomi uzņemt Padomju Latviju Padomju Savienības republiku saimē un tā Latvija kļuva par 16. republiku šai saimē. Līdz ar to Padomju Latvija pārņēma Padomju Savienības konstitūciju. Saskaņā ar to Kirchenšteins kļuva par L.S.P.R. Augstākās padomes priekšsēdi un Vilis Lācis par Tautas komisāru padomes priekšnieku.

E. Dzīves apstākļi Padomju Latvijā

Jau ar 1940. g. 1. oktobri izraidīja visus ārzemju korespondentus un par vienīgo informācijas avotu kļuva Padomju Savienības ziņu centrāle (TASS). Visi laikraksti, radiofoni, opera, teātri un kinematografi bija pakļauti smagai cenzūrai. Laikā no 1940. g. novembra līdz 1941. g. martam bija izveidoti 3 aizliegtu grāmatu saraksti un apmēram 4000 vērtīgu grāmatu iznīcināja. Visur valdīja komunistu propaganda. Komunistu valdība paaugstināja algas, lai pēc

isa laika paceltu arī cenas. Laikā no 1940. g. jūnija līdz novembrim algas bija paaugstinātas par 150%, bet cenas par 200%. Dažas preces bija maz apgrozībā. Sakarā ar to "melnā tirgus" cenas bija daudz augstākas nekā valdības izsludinātās. Tālāk sekoja visas Latvijas saimnieciskās dzīves pārkārtošana sakarā ar tā saucamo "nacionālizāciju". 1940. g. 5 oktobrī izsludināja arī Latvijas tirdzniecības flotes nacionālizāciju. Tomēr daudz kugu palika ārzemēs. Nacionālizēto īpašumu parādi un nodokļi bija jāsedz līdzšinējiem īpašniekiem, kuņiem bija par to jāatbild ar savu personīgo mantu, jo citādi draudēja cietums. Uzņēmumu vadību bieži uzticēja agrākiem strādniekiem — pilnīgi nekompetentām personām. Komunisti ruinēja Latvijas ziedošo lauksaimniecību. Viņi gan nesāka tūlīt ar kolhozu ierīkošanu. Turpreti viņi sāka dalīt vecsaimnieku zemi un piešķirt bezzemniekiem, pie kam vecsaimniekiem vajadzēja piešķirt jaunsaimniekiem lopus un lauksaimniecības inventāru. Bet tā bija krāpšanas politika, jo īstais mērķis bija kolhozu dibināšana. 1941. g. pavasarī pirmo kolhozu nodibināja Austrumlatvijā. Zemniekus uzaicināja pievienoties "brīvprātīgi", apsolut plašus pabalstus. Lielākās privātās saimniecības nacionālizēja un nodibināja tur sovhozus (valsts saimniecības). Dzīves apstākļi kolhozos bija smagi. Daudz jauniešu gribēja pārcelties uz pilsētu, bet bija visādi ierobežojumi kolhozu atstāšanai. Zemniekiem atstāja nelielu "piemājas zemīti", kur viņi varēja turēt govī, dažas vistas un vienu cūku. Bet šīs zemes apstrādāšanai viņiem palika tikai nakts laiks, vai svētdiena. Un tomēr to nozīme ir ļoti liela. A. Klīve savā grāmatā "Latvijas 40 ga-

di" konstatē, ka kolhozi un sovhozi aptveŗ 96%, bet piemājas zemītes tikai 4% no lauksaimnieciski izmantotāmās zemes platības, bet tur ir 47% cūku, kolhozos un sovhozos 53%, aitu un kazu 3 reizes vairāk un aptuveni tāds pat govju skaits kā kolhozos un sovhozos. Kā zināms, valdība maksā ļoti zemas cenas par obligāti nododamajām naturālajām nodevām. Sevišķi intensīvi Padomju Latvija apkaroja religiju. Baznīcām uzlika pārmērīgas nodevas, piem Vecpiebalgas draudzei 18,000 rubļu. Baznīcas pārņēma valsts un izlieto citiem nolūkiem. Daudz garīdznieku arestēja, noslep-kavoja, vai deportēja.

F. Pirmā latviešu deportācija

Tieši 1966. g. pagāja 25 gadi kopš pirmās latviešu deportācijas. Tā notika 1941. g., naktī no 13. uz 14. jūniju. Šīs deportācijas instrukciju bija izstrādājis Valsts drošības komisārs generālis Serovs jau 1939. g. 11. oktobrī. Instrukcijas numurs ir 001223. Sakarā ar komunistu straujo atkāpšanos šis dokuments bija palicis Valkā un to vēlāk publicēja Latvijas sūtnis ASV A. Bīlmanis savā grāmatā "Latvian-Russian relations, 1944. p. 227-231". Deportējamo sarakstu publicēja 1951. g. Stokholmā Nacionālais fonds ar virsrakstu "These Names Accuse". Sarakstā ietvertas 16,200 personas. Šī saraksta sīkāku analīzi ir izdarījis Aleksis Vilde, kas darbojas kā režisors Filadelfijas Brīvo Latvju biedrībā. Sarakstā daudz kļūdu: viena un tā pati persona, pat dažreiz viena un tā pati ģimene sarakstā figurē divreiz. Ir arī citas īpatnības: no Vecsaules Strauti-

ņiem aizvešanai paredzēti tikai 2 veci cilvēki, 68 un 81 g. veci. Sarakstā ir ne tikai vecāki par 80 g., bet pat 90 g. veca Mediņu Maiga no Skaistkalnes Salmiņiem. Ir saglabājušies dokumenti, kas liecina, ka deportēto skaits būtu pieaudzis līdz 62,000, bet sakarā ar vācu ienākšanu komunisti nepaspēja savus nodomus izpildīt. Tomēr, ņemot vērā arī Latvijas teritorijā noslep-kavotos, kopējais "baigā gada" zaudējumu skaits pār-sniedz 35,000. Deportācijas notika ne tikai Baltijas valstīs, bet arī citos Padomju Savienības novados. 1944. g. deportēja 1 miljonu iedzīvotāju no Ziemeļkaukaza un tik pat daudz no Krimas pussalas un laikā no 1945-1947. g. 10 miljonu no Ukrainas. Deportācijas notika no Latvijas arī vēlākos gados, bet tomēr šī pirmā de-portācija visspilgtāk saglabājusies tautas atmiņā ar savu ārkārtīgo brutālītāti. Deportējamiem nedeva laika sakārtot līdzņemamās mantas, bet tas arī bija maznozī-mīgi, jo visu vērtīgāko viņiem tik un tā atņēma pirms ievietošanas vagonā. Uz platformas vagonu priekšā sa-krājās mantu kalni: radio aparāti, foto-kameras, zelta un sudraba lietas, arī smagas somas. Arī pulksteņus at-ņēma ar cinisku piezīmi: "Tur, kur jūs būsit, tie nebūs vajadzīgi". Deportāciju mērķis bija ne tikai satriekt iespējamo politisko opozīciju, bet arī sagādāt darba spēku vergu nometnēm. Bez tam radās iespēja ieplū-dināt Baltijas valstīs krievu elementu. Brauciens bija ilgs un smags. Apmēram 60-70 personu bija sadzīti preču vagonā ar dzelzs stieplēm logu un durvju priekšā. 5 dienu laikā deportētie nesaņēma ūdeni dzeršanai. Vē-lāk to saņēma tikai tie, kam bija līdz kāds trauks. Lat-viešu deportētie izkaisīti pa visu plašo Padomju Savie-nību. Viņu atrašanās vietas lielā mērā noskaidrojās

Ādolfs Šilde un publicējis grāmatā "Pa deportēto pēdām" (angļu valodā "The Profits of Slavery"). Daži deportētie nokļuva Krasnojarskas novadā. Tur galvas pilsētā Krasnojarskā novietota marmora plate ar uzrakstu, ka tur 1897. g. V. I. Ļeņins atradies izsūtījumā un 1913. g. J. V. Staļins. Bet cik grandioza starpība toreizējo un tagadējo trimdinieku dzīves apstākļos! Ļeņins bija deportēts, bet varēja brīvi savu laiku pavadīt Krasnojarskas bibliofila Judina mājā, kur viņš netraucēti varēja studēt un gatavot pasaules revolūcijas plānus. Staļins netraucēti pulcināja ap sevi revolūcionārus Samoilova mājā. Viņš varēja brīvi kustēties, saņemot naudu no saviem draugiem. Viņam nebija jāstrādā. Viņš sēdēja siltā istabā, lasīja K. Marksa "Kapitālu" u. c. Turpretī Staļina un Čruščova laikā deportētie ārkārtīgi smagi strādā, lai kaut kā izvilktu savu dzīvību. Daudz ir tādu, kas nav varējuši izturēt šādu dzīvi un miruši. Mirstība ir tik liela, ka 5 gadu laikā visi būtu izmiruši, ja nometnēs neieplūstu jauni miljoni. Pēc 1953. g. deportācijas no Baltijas valstīm notiek atklāti dienas laikā "brīvprātības" aizsegā. Tā piem. latviešu jauniešus izsūtīja uz Kazachstanas stepēm. Deportēto smagos dzīves apstākļus raksturo A. Šildes pieminētais fakts, ka Pečoras vergu nometnē policijas suņi saņem 250 unces gaļas dienā, bet ieslodzītie tikai 20 unces. Bez tam šais nometnēs kriminālistiem atļauj spīdzināt politiskos, jo kriminālisti esot tikai noziegušies pret likumu, bet politiskie esot kontrrevolūcionāri, tā tad "tautas ienaidnieki". Sevišķi svarīgas Padomju Savienībai ir tās Sibīrijas vergu nometnes. Tur iegūst vairāk nekā 50% ogļu, 50% naftas, 60-65% tērauda un apm. 44% dzelzs rūdas.

Ir bijušas vairākas sacelšanās šais vergu no metnēs, bet visas smagi apspiestas. Izcilu varonību ir parādījusi kādreizējā Latvijas gaida Biruta Blūma Kin giras no metnē — Kazachstanā. Pilnīgi neapbruņota, viņa pretojusies uzbrūkošajam tankam, bez rokas granātas, pat bez akmens rokā. Viņas vienīgais ierocis bijusi dziesma. Tanku ķēdēm žvadzot, nebijis iespējams dzirdēt, vai tad bijis korālis, vai kāda patriotiska latviešu dziesma. Tā bija latviešu Žanna d'Arka, kas vadīja savas tautietes izmisuma cīņā pret rupjo varu. Sakarā ar šiem nemieriem radās dažas reformas vergu no metnēs. Tomēr būtībā nekas nemainījās. Padomju Savienība jau dižojas, ka tai vergu no metņu vairs neesot. Tā ir tikai propaganda. 1953. g. 27. martā amnestija attiecās tikai uz kriminālistiem. 1955. g. 17. septembra amnestija tikai uz "vācu kollaborantiem". Bet tie, kam nav dzimšanas apliecību, nevar iegūt brīvību. Bez tam arī atbrīvotiem jāparaksta līgums, ka viņi strādās no metnes labā nākamos 3-5 gadus, gan dzīvojot ārpus no metnes. Viņi saņem aizdevumu jaunas dzīves uzsākšanai, bet gadījumā, ja viņi nespēj to atmaksāt, tad viņus apvairo par sabiedrisko līdzekļu izšķērdēšanu un notiesā par jaunu uz dzīvi vergu no metnē.

Latviešu deportācijas turpinājās pēc 1945. g. Sevišķi plašas tās bija 1949. g. martā, kad deportēja apm. 50,000 personas. Deportēto latviešu kopskaitu prof. A. Švābe vērtē uz 290,000, Ādolfs Šilde apm. 180,000-270,000. Kopējais Latvijas iedzīvotāju zaudējumu skaits, sakarā ar II pasaules karu (1940-1945. g) un visās 3 okupācijās, prof. Švābes vērtējumā līdzinās 540,000 cilvēkiem, neieskaitot apmē-

ram 150,000 emigrantu brivajā pasaulē, saskaņā ar visjaunākajiem vērtējumiem. Tagad apm. 500,000 personu iepludināts okupētajā Latvijā no Padomju savienības un latviešu skaits dzimtenē pašlaik ir apmēram 1,300,000, tā tad apm. 62% no iedzīvotāju kopskaita.

Cerēsim, ka latviešu vitālitate pārvarēs arī šo krīzi, kā tas bija laikā pēc I pasaules kara, kad arī iedzīvotāju zaudējums pārsniedza 25%.

TRISDESMIT SEPTĪTĀ NODAĻA

Latvija vācu okupācijas varā (1941- 1944/45. g.)

A. Latvijas nokļūšana vācu varā

Saskaņā ar Padomju Savienības un Vācijas 1939. g. 23. augusta līguma slepeno papildprotokolu Padomju Savienība ieguva savā ietekmes sfairā Somiju, Igauniju, Latviju, Bessarabiju un Polijas austrumu daļu. Tik lielu cenu Hitlers bija ar mieru maksāt, lai panāktu Padomju Savienības neitrālītāti drīz paredzētā karā pret Poliju un Franciju, jo viņš cerēja, ka Anglija karā varbūt neiejauksies. Viņš bija nodomājis vēlāk vērsties pret Padomju Savienību un viegli atgūt zaudēto. Jau Vācijas un Itālijas iekarojumi Balkanos 1941. gadā aizprostoja Padomju Savienības ekspansiju Eiropā un radīja saspilējumu abu šo lielvalšņu starpā. Jau pirms tam Vācija nosūtīja savu karaspēku uz Rumāniju un Somiju, kas izraisīja Padomju Savienības protestus par līguma noteikumu neievērošanu. Šai laikā jau 150 vācu un apmēram 170 Padomju Savienības divīziju bija novietotas šo valšņu robežu tuvumā. ASV un Anglijas diplomāti brīdināja, ka Vācija gatavojas uzbrukt Padomju Savienībai. Staļins, kas toreiz bija ne tikai komunistu partijas ģenerālsekrētārs, bet arī kļuvis par premjēru, atklāti uzbruka Anglijas sūtnim par baumu izplatīšanu par gaidāmo krievu-vācu karu, jo viņš cerēja panākt izlīgu-

mu ar Hitleru. Jau 1940. gada rudenī Hitlers piedāvāja Staļinam Indiju, ja viņš pievienotos ass valstīm cīņā pret Angliju. Bet Padomju Savienības prasības bija Vācijai nepieņemamas: vācu kaņaspēka atsaukšana no Somijas, piešķirt Padomju Savienībai Bulgāriju kā pilnīgu ietekmes sfairu un palīdzēt Padomju Savienībai iegūt Dardaneļus. Sakarā ar to jau 1940-41. g. ziemā Hitlers pavēlēja izstrādāt uzbrukuma plānu Padomju Savienībai ar koda vārdu "Operation Barbarossa". Bija paredzēti 3 galvenie operācijas virzieni: 1) Caur Baltijas valstīm uz Ļeņingradu, 2) caur Baltrutēniju uz Maskavu un 3) caur Ukrainu uz Rostovu, pēc tam uz Kaukazu. Bija plānots 6-8 nedēļās iekarot Eiropas Krieviju līdz Urāliem. Padomju Savienības Āzijas novadu iekarošana būtu viegla un pēc tam Vācija no rietumiem un Japāna no austrumiem satriektu Ķīnu. No Kaukaza varētu doties uz Mazāzijas valstīm un no Ķīnas uz Indiju. Tā tad bija izveidoti grandiozi plāni.

Šī "Barbarossas akcija" sākās 1941. gada 22. jūnijā, plkst. 3 rītā. Šis lielais kaņagājiens atgādina Napoleona I lielo iebrukumu Krievijā 1812. gadā un beidzās tik pat bēdīgi kā toreiz. Hitlera uzbrukums bija daudz grandiozāks. Tas notika 2000 jūdžu (3200 km.) garā frontē, kas stiepās no Arktikas līdz Melnai jūrai. To vadīja Hitlers personīgi. Uzbrukumā piedalījās 3,000,000 vīru ar 15,000 tankiem un spēcīgu gaisa floti. Vācieši cerēja uz ātriem panākumiem: jau 4 mēnešu, vai pat 3 mēnešu laikā būs gūta galīgā uzvara. Hitlers pats bija pārliecināts, ka 6 nedēļās kaņam būs beigas. Staļins sākumā pilnīgi bija pārliecināts, ka Vācija turēsies pie 1939. gada neuzbruk-

šanas līguma. Padomju Savienība nebija kaņam sagatavota ne saimnieciski, ne arī militāri. Bez tam 1937. gada "tīrišanās" bija gājuši bojā spējīgi kaņavadoni un apmēram 20,000 citu virsnieku, kas līdzinājās apmēram 25% no visa virsnieku sastāva. Staļins uzņēmas atbildību par militārām operācijām, pieaicinot savā padomē 4 Poļitbiroja locekļus, galvenā kārtā ārlietu ministru V. Molotovu un iekšlietu ministru un NKVD priekšnieku L. Beriju. Staļins pavēlēja armijai atkāpjoties visu pamatīgi iznīcināt. Bez tam viņš pavēlēja noorganizēt partizāņu darbību frontes aizmugurē, sekojot kādreizējai feldmaršala Kutuzova taktikai cīņā pret Napoleonu I.

Sākumā vāciešiem patiešām bija strauji panākumi. Baltijas valstīs, Baltrutēnijā un Ukrainā iedzīvotāji apsveica vāciešus kā atbrīvotājus. Latvijā daudz aizsargu un kareivju bija sabēguši mežos, lai paglābtos no deportācijām, un tagad atbrīvoja vienu otru pilsētu vēl pirms vācu armijas ierašanās, atbrīvoja arī dažus komunistu apcietinātos. Tas palīdzēja vāciešiem atrāk iekarot Latviju un jau 1941. g. 1. jūlijā vācieši ieņēma Rīgu. Latviešu sajūsma bija liela. Rīgas radiofonā atskanēja Latvijas himna, pilsēta bija greznota latviešu nacionāliem karogiem, latvieši pārņēma savā vadībā pašvaldības iestādes. Uz latviešu komendantūrām steidzās latviešu brīvprātīgie, jo gribēja pieiekties armijā, lai atriebtos komunistiem par viņu pārestībām pret latviešu tautu. Bet šī sajūsma drīz saplaka, kad vācieši sāka parādīt savus īstos mērķus.

Vācu tautā bija iepotēta nacionālistu doktrina par vācu tautas pārākumu par citām tautām. Jau Hēgels mācīja, ka Absolūtais gars vispilnīgāk iemieso-

jies vācu tautā un Frīdrihs Niče izveidoja savu mācību par "pārcilvēku", kuram tiesības dominēt par vājākiem. Arī Hitlera grāmata "Mein Kampf" sarakstīta šādā garā. Šī pārākuma apziņa deva vācu cīnītājiem apbrīnojamu cīņas sparū, bet izpaudās arī brutālā rīcībā pret iekaroto zemju iedzīvotājiem. Vācu civilā pārvalde sagandēja vācu cīnītāju panākumus frontē. Vācu sākuma posma panākumus raksturo tas, ka pirms 11. jūlija vāci bija saņēmuši gūstā apmēram 300,000 vīru, iznīcinājuši kādas 7000 krievu lidmašīnas, apmēram 4000 tanku un apmēram 3000 lielgabalu. Līdz tam laikam krievi nebija izdarījuši nevienu pretuzbrukumu. Bet vāciešu brutālā izturēšanās pret krievu karagūstekņiem un civiliedzīvotājiem ieņemtās apgabalos izveidoja viņiem nelabvēlīgu noskaņojumu. Bez tam Anglija un ASV ievadīja ciešāku kopdarbību ar Padomju Savienību. Jau 1941. gada 30. oktobrī ASV piešķīra Padomju Savienībai kredītu 1 miljona dolāru apmērā kara materiālu iegādei. Viss tas un vēl 1941. gada bargā ziema bija nelabvēlīgi faktori vācu cīņai pret Padomju Savienību.

B. Latvijas pašpārvalde

Vācu okupācijas vara nolēma izveidot latviešu pašpārvaldi, lai ar šķietamu autonomiju varētu labāk sekmēt savus plānus. Par šīs pašpārvaldes organizētāju vācieši uzaicināja generāli Oskaru Dankeru. Viņš izlūdzās 2 dienas pārdomām un konsultējās ar bijušo valsts prezidentu Albertu Kviesi. Viņa atbilde bija šāda: "Okupācijas laikā zemes pārvaldes ir paredzē-

tas starptautiskā Hāgas konvencijā un tās ir likumīgas (Sal. Ģenerālis Oskars Dankers: "Lai vēsture spriež tiesu". Apgāds Latvis 1965, 80 lpp.). Šo iecelšanu izdarīja Ziemeļarmijas virspavēlnieks ģenerālis de Roks (de Roque) ar 1941. gada 21. augusta pavēli.

Jau septembrī Rīgā ieradās vācu civilā pārvalde. Tās priekšgalā atradās Dr. Drekslers (Dreschler), kuram bija pakļauti 5 apgabalu komisāri. Tie bija: Alnors — Liepājā, fon Medems — Jelgavā, Fusts — Rīgas novadā ("Rīga Land") ar sēdekli Rīgā, Hansens — Valmierā un Rikens — Daugavpilī. Katrā apriņķī bez tam nozīmēja vēl lauksaimniecības inspektoru ("Kreis-Landwirt"). Viņa galvenais uzdevums bija kontrolēt, vai mūsu zemnieki nodod viņiem paredzētās nodevas. Neizpildīšanas gadījumā viņam bija sodīšanas tiesības. Drīz pēc tam Rīgā ieradās Austrumzemes pārvaldnieks — "Reichskommissar fuer das Ostland" Loze (Lohse) un apmetās tiesu pilī. Austrumzemē bija ietilpinātas 3 Baltijas valstis un Baltutēnija ar galvas pilsētu Minsku.

Jau pirmā šī valsts komisāra Lozes runa sagādāja latviešiem lielu pārsteigumu un sarūgtinājumu. Viņš deklarēja šādi: "Boļševiki ieņēma Latviju un nacionālizēja visus īpašumus, kā: namus, lauku mājas, fabrikas utt. Viss tas tapa par Padomju Savienības īpašumu. Ar vācu karavīru asinīm un dzīvībām, ar viņu upuriem, padzenot boļševikus no Latvijas, Padomju Savienības īpašumi kā kara laupījums pāriet vācu valsts īpašumā" (O. D. 86. lpp.).

Sakarā ar šo deklarāciju Latvijas pašpārvalde iesniedza ģenerālkomisāram Dreksleram jautājumā par Latvijas patstāvību 16 memorandumus, kā arī at-

gādināja latviešu viedokli personīgās sarunās, bet ne-
saņēma nekādas atbildes. Sarunu novirzīja uz “Jauno
Eiropu”, bet neizdevās izzināt ne tās saturu, ne formu,
nedz arī Latvijas stāvokli šai “Jaunajā Eiropā”.

Tieslietu resora vadītājs Alfrēds Valdmanis paša
ierosmē iesniedza generālkomisāram gaŗāku rakstu
“Latviešu problēma” (“Das lettische Problem”), pra-
sot patstāvību pēc Slovakijas parauga. Bija izvirzīta
arī prasība organizēt latviešu kaŗaspēku 200,000 vīru
stiprumā, lai piedalītos cīņā pret boļševikiem. Okupā-
cija reagēja negātīvi: atcēla Valdmani no amata un
izsūtīja viņu uz Vāciju: Latvijas pašpārvalde nāca
ar mērenāku priekšlikumu — organizēt latviešu ar-
miju 100,000 vīru stiprumā Latvijas robežu aizsardzī-
bai, arī atgādinot patstāvības prasību. Arī šo priekš-
likumu noraidīja.

Tā vācieši panāca to, ka vāciešiem reti labvēli-
gais noskaņojums pret vāciešiem kā atbrīvotājiem no
komūnisma jūga izbeidzās un pakāpeniski izveidojās
naidīgs noskaņojums. Vācu politiku tai laikā varētu
raksturot šādi: ņemt visu un nedot nekā.

Rīga bija izņemta no Latvijas pašpārvaldes no-
teikšanas un par to noteica vācu virsbirgermeistars
Vitroks. Sevišķu sašutumu latviešu tautā izraisīja vi-
ņa rīkojums pārdēvēt Rīgas ielas vācu nacionālsociā-
listu uzticības vīru vārdos, sevišķi pasvītrojot to
nozīmi. (Šo pārdēvēto ielu saraksts O. Dankers, 166-
167. lpp.).

Līdz ar vācu civilo pārvaldi Rīgā ieradās arī
Gestapo, Drošības dienests (SD) un speciālas koman-
das. Ierīkoja arī koncentrācijas nometnes, vispirms
Salaspilī. Arestētos ievietoja gan cietumos, gan Sa-

laspils nometnē. Sākumā represijas vērsās pret kreisi noskaņotiem latviešiem un latvietēm; bet vēlāk 1943-44. gados arī pret latviešu nacionālistiem.

Latviešu aktīvākie politiķi nodibināja slepenu Latvijas Centrālo Padomi, kas organizēja pretestību vācu okupācijas varai. Notika sazināšanās arī ar igauņiem un lietuvjiem un nodibināja arī informācijas dienestu ārzemju informēšanai par reālajiem apstākļiem Latvijā. Vācu okupācijas gados nogalināja ap 10,000 latviešu, un arestēto skaits bija apmēram 50,000. Sevišķi asi vajāja ebrējus. Jau 1941. gada augusta beigās gen. O. Dankers pie Dobeles vārtiem redzēja uzrakstu: "Mitau judenfrei". Nacionālsociālistu varas vīri ne tikai iznīcināja apmēram 60,000 Latvijas ebrēju tautības locekļu, bet ievada daudz arī no Vācijas, lai tos apšautu un samestu pašu ebrēju izraktās bedrēs.

Visu saimniecisko dzīvi Latvijā dirigēja vācieši. Rūpnīcas galvenā kārtā kalpoja bruņošanās vajadzībām. Lauksaimniekus aplika ar nodevām. Visiem iedzīvotājiem uzturu izsniedza uz kartiņām. Vācieši ierakstīja savās kartiņās dubultas pārtikas devas.

Tāda pati nevienlīdzība bija drēbju, apavu, kā arī algu ziņā. Sākumā negribēja atļaut latviešu skolas, ne arī zinātnes un kultūras iestādes. Slēdza Latvijas vēstures institūtu, kas varētu veicināt latviešu nacionālo pašapziņu. Tomēr ar laiku Latvijas pašpārvaldei izdevās atjaunot pamatskolas un vidusskolas, arī Latvijas universitāti, gan atlaižot vēsturnieku prof. A. Švābi un doc. M. Stepermani. Vēstures institūtu vēlāk atjaunoja kā "Vēstures krātuvi".

C. *Latviešu legions*

Kad 1941. gadā krievu sarkanarmija strauji atkāpās, vācu armijas vienībām tos vajājot, šo steigu vēl paātrināja latviešu partizāņi, kas bija izveidojušies no mežos patrvērumu meklējošiem virsniekiem, instruktoriem, policistiem un aizsargiem, un uzbruka sevišķi NKVD kaŗaspēkam. Ar to viņi aizkavēja turpmākās deportācijas, laupīšanas un ēku postīšanas. Šie partizāņi nodibināja sakarus ar vācu armijas vienībām, izveidoja latviešu komandantūras, kas veica visus kārtības policijas pienākumus. Bet kad ieradās vācu civilā pārvalde, tā jau 1941. gada jūlijā likvidēja visas latviešu vienības, aizliedza nēsāt Latvijas formas tērpus un, piedraudot ar nāves sodu, pavēlēja visiem nodot ieročus. Vācieši pārveidoja latviešu komandantūras, nodibinot prefektūras Rīgā, Daugavpilī un Liepājā. Pēc tam sāka formēt latviešu kārtības dienesta bataljonus, saistot šo bataljonu dalībniekus ar solījumu vajadzības gadījumā doties uz fronti cīņai pret boļševismu. Pieteicās daudz brīvprātīgo, jo tautā bija liels naidis pret boļševikiem, sevišķi deportēto un cietumos noslepkavēto piederīgie ilgojās atmaksāt komunistiem par "Baigā gada" nežēlīgām izrīcībām. Jau 1941. gada 22. oktobrī pulkvežleitnanta Manguļa vadībā 16. kārtības bataljonu nosūtīja uz Austrumfronti, kur sākumā viņiem bija jāapsargā dzelzceļš Dno un Staraja Rusa staciju starpā, bet drīz vien dažas vienības pievienoja vācu vienībām. Aizbraukušo bataljonu vietā Rīgā noorganizēja 2 jaunus bataljonus. 1942. gada 16. februārī ģenerālleitnants Jekelns publicēja pavēli noorganizēt

vēl 11 jaunus policijas bataljonus. Bet brīvprātīgo pieplūdums arvien vairāk apsīka jau 1942. gada 2. pusē sakarā ar nacionālsociālistu rigorozo rīcību mūsu zemē un policijas bataljonu vājo apmācīšanu un trūcīgo apgādi, bez tam ar iesaistīšanu cīņās vācu vienībās no Somijas jūras līča līdz Melnai jūrai.

Šai laikā Vācijai radās daudz neveiksmju: rietumos neizdevās satriekt Angliju, 1941. gada bargā ziema prasīja daudz upuru, karā iesaistījās arī ASV, uz Ziemeļafriku bija jāsūta vācu spēki palīgā itāļiem pret angļiem. Līdz ar to radās vajadzība iesaistīt cīņās arī lielākās latviešu vienības. 1943. gada agrā pavasarī generālis Šrēders uzaicināja pie sevis generāli Dankeru, pulkvedi Veisu un pulkvedi Osi, paziņoja, ka Lietuvā jau iesaukti 30,000 vīru un uzaicināja generāli Dankeru uzdāvināt "fireram" uz dzimšanas dienu vienu latviešu divīziju. Ģenerālis Dankers atbildējis: "Pēc Latvijas likumiem man nav tiesības izsludināt mobilizāciju un iesaukt vīrus zem ieročiem". Tad generālis Šrēders teicis: "Nu, kas tur kara laikā meklēs likumību; kas darīts, tas padarīts".

Bija sarunas arī citiem vācu varasvīriem ar latviešu pārstāvjiem, bet neviens neuzņēmās formēt jaunas karaspēka vienības. Tad generālis Jekelns 1943. gada 10. februārī izsludināja mobilizāciju un pavēlēja iesaukt 1919.-1925. gadu gājumus. Lietu ļoti steidzināja un jau 1943. gada 1. jūnijā bija saformēta latviešu divīzija un brigāde. To var uzskatīt par Latviešu legionā tapšanas dienu.

Te notika 2 apzinātas falsifikācijas. Mūsu legionu nosauca par Latviešu S.S. brīvprātīgo legionu (Lettische S.S. Freiwilligen Legion). Vācu S.S. (Sturm-

staffel trieciena vienības) bija politiskais karaspēks, kam bija pienākums pildīt Hitlera vadības dotos politisko rakstura rīkojumus. Tādus Latviešu legions nekad nav saņēmis. Otra nepatiesība bija tā, ka mūsu legions bija radies nevis brīvprātīgi, bet gan mobilizācijas ceļā. Pēc dažiem mēnešiem vācu vadība nolēma latviešu brigādi pastiprināt un pārveidot par divīziju. Jau oktobra sākumā generālkomisārs Drekslers nolēma iesaukt 8000 vīrus: 6000 no 1919-1920. gadiem un 2000 no 1912.-1918. gada gājumiem. Viņš lūdza to izziņot vispārējai zināšanai. Latvijas pašpārvalde šoreiz neprotēja pret iesaukšanu, jo domāja, ka tauta, kuŗai ir savs karaspēks, ir ceļā uz patstāvību. Diemžēl vēlāk noskaidrojās, ka Latviešu legionā bija ietverti tikai apmēram 30,000 latviešu cīnītāju, pārējie apm. 120,000 bija iekļauti vācu vienībās. Bez tam arī nākamās paaudzes nevarētu pārņemt, ka neesam pat mēģinājuši aizstāvēt savu tēvzemi. Latviešu pašpārvalde izvirzīja par divīzijas komandieri generāli Bangerski. Sākumā Berlīnē bija ar mieru, bet drīz vien paziņoja, ka divīziju komandēs kāds vācu generālis. Bet gen. Bangerskim paziņoja, ka viņu ieceļ par divīzijas generālinseptoru. Par viņa stāba priekšnieku apstiprināja pulkvedi A. Plensneru, bet par 15. divīzijas kājnieku priekšnieku pulkvedi A. Silgaili. Ģenerālis netieši bija pakļauts Himleram, bet tieši — Jekelnam. Lai gan generālinseptora pilnvaras nebija plašas, tomēr viņš lielā mērā mātēja aizstāvēt latviešu karavīru intereses.

Legiona apbruņojums, ietērs un uzturs bija līdzīgs vācu vienībām, tikai vēl uz kreisās piedurknes bija latviešu nacionālais vairodziņš ar uzrakstu: "Latvi-

ja" un SS zīmotņu vietā: 15. divīzijai — lēcoša saulīte, un 19. divīzijai — latviešu ugunskrusts. Latviešiem radās iespēja pašiem gādāt par latviešu karavīru medicīnisko aprūpi. Ar arodsavienības 1943. gada 13. decembrī ziedotām 250 gultām un RM 50,000 naudā izveidoja Rīgā priekšzīmīgu latviešu legionāru slimnīcu, ko vēlāk evakuēja uz Šverīnu (Meklenburgā) un pēc tam uz Lībeku, kur tā līdz 1951. gadam apkalpoja ne tikai latviešu legionārus, bet arī latviešu bēgļus. Ar generāļa Dankera 1943. gada 1. maija rīkojumu nodibināja Latviešu karavīru palīdzību (L. K. P.), ko vadīja Brūno Pavasars un par ģenerālsekretāru darbojās Ev. Andersons. Šī organizācija finansēja legionāru laikrakstu "Daugavas Vanagi", uzturēja frontes teātri, ierīkoja atpūtas namus, vāca dāvanu sainišus (piemēram 1943. gada Ziemsvētkos 75,000) un gādāja par ievainoto un slimo karavīru papildu aprūpi.

Cīņās pret komunistiem latviešu legionāri ir izrādījuši apbrīnojamu varonību. Viņi cīnījās pie Ļeņingrādas un piedalījās atkāpšanās kaujās pie Volchovas un pie Veļikajas, pie Opočkas, Ostrovas, pie mūsu zemes robežām un, beidzot mūsu pašu zemē. Sevišķi legendāras ir kļuvušas viņu cīņas "Kurzemes cietoksni". Ir publicētas vairākas grāmatas par šīm cīņām: generāļa Bangerska, pulkveža Januma, pulkveža Kripēna atmiņas. Sevišķi atzīmējama Edgara Silgaila grāmata "Latviešu legions". Par Kurzemes cietoksni grāmatas sarakstījuši O. Freivalds un Arnolds Šinķis.

Latviešu legionāru izcilo varonību nevarēja noklusēt arī vācu virspavēlniecība savos frontes ziņoju-

mos. Daži no viņiem izpelnījās pat visaugstākos apbalvojumus, pat bruņinieka pakāpes dzelzs krustu. 1944. gada janvārī šādu apbalvojumu izpelnījās pulkvedis Veiss, jo viņa kaujas grupa izglāba vācu divīziju no ielenkuma. Arī pirmā pasaules kara beigu posmā kāds latviešu strēlnieku pulks 1917. g. septembrā sākumā izglāba 12. krievu armiju. Pulkvedis Janums 1944. gada 28. februārī saņēma 2. šķiras Dzelzskrustu par varonīgo pulka izvešanu no aplenkuma. Arī pulkvežleitnanta Aperāta kaujas grupa ar savām varonīgajām cīņām bija veselu dienu aizkavējusi lielinieku korpusa virzīšanos uz rietumiem tieši pie mūsu zemes robežas Zilupes rajonā, tā atvieglot vācu vienību, sevišķi VI SS. korpusa atkāpšanos. Kritušajam komandierim pulkvežleitnantam Aperātam piešķīra vācu bruņinieku pakāpes Dzelzskrustu un paaugstināja viņu pulkveža dienesta pakāpē. Arī majora Hāznera varonību vācu virspavēlniecība atzīmēja savā frontes ziņojumā, piešķirot viņam, kā apbalvojumu, vācu "godalapas sprādzi" ("Ehrenblottspange").

D. Cīņas "Kurzemes cietoksnī"

1944. gada 10. oktobrī padomju spēki ieņēma Palangu un Klaipeņu un līdz ar to sasniedza Baltijas jūru. Tāpēc 18. vācu armijai, kas no Igaunijas atkāpās uz Kurzemi un 16. vācu armijai, kas vēl cīnījās Vidzemē un Zemgalē, zemes ceļš uz Vāciju bija nogriezts. Pavisam Kurzemē bija ielenktas 32 vācu

kājnieku divīzijas, 3 tanku divīzijas, gaisa spēki, aizmugures vienības, bet no latviešu spēkiem — 19. kājnieku divīzija, 15. artilērijas pulks, 106. grenadieru pulks, 506 zenīartilērijas divīzions, 7 būvbataljoni, 4 policijas bataljoni un citas vienības. Pavisam kopā pāri par 500,000 karavīru. Kurzemes pastāvīgajam iedzīvotāju skaitam pievienojās vēl ap 150,000 bēgļu no citiem Latvijas novadiem un ap 35,000 Krievijas bēgļu.

Latviešu korpusa komandieris — SS obergruppenfīrers Krīgers oktobra vidū ierosināja mūsu 19. divīziju pārvietot uz Vāciju, kur jau kopš augusta atradās mūsu 15. divīzija. Pēc apspriedes ar pulku komandieriem generālis Bangerskijs nolēma, ka divīzijai jāpaliek Kurzemē, lai arī mēs paši piedalītos tās aizstāvēšanā. Tika veikts drudžains nostiprināšanas darbs un patiešām izveidojās “Kurzemes cietoksnis”. 1944. gada 12. oktobrī krievi uzsāka lieluzbrukumu, kam sekoja citi līdz 1945. gada aprīlim. 13. oktobrī krievi ieņēma Rīgu un tad jau visas ciņas koncentrējās Kurzemē.

Pavisam krievi izdarīja 6 lieluzbrukumus, no kuriem tikai otrs un pa daļai ceturtais neskāra mūsu divīziju. Mūsu 19. divīzija aizstāvēja fronti Džūkstes, Lestenes un Jaunpils rajonā. Krievi raidīja ciņās 5 armijas, kurās ietilpa 101 kājnieku divīzija, 18 tanku divīzijas, motorizēts korpuss, aviācija un citas vienības. Šais ciņās krievi zaudēja 90,000 kritušo, 300,000 ievainoto, ap 4000 gūstekņu, 2650 tanku, 1090 lielgabalu, 720 lidmašīnu un t. t.

Pakāpeniski vācieši evakuējuši uz Vāciju 16 kājnieku un 1 tanku divīziju. Sakarā ar to latviešu

bruņotie spēki, kas 1944. gada oktobrī veidoja 3% no cīnītāju kopskaita, 1945. gada sākumā jau 7%. Mūsu 19. divīzija tik lieliski veica kaujas uzdevumus, ka tā 3 reizes speciāli pieminēta vācu armijas virspavēlniecības ziņojumos. Vairāki legionāri saņēma apbalvojumus ar vācu Dzelzkrustiem. 5 legionāriem piešķīra vācu Dzelzkrusta bruņinieka pakāpi. Viņu vidū ir arī kāds latviešu kaprālis Alfrēds Riekstiņš, no majora Laumaņa legendāra triecienu bataljona.

Vācu augstākā vadība apbrīvoja latviešu cīnītāju varonību. Tā piemēram 19. divīzijas komandieris generālis Štrekenbachs pēc kādas kaujas teicis generālim Bangerskim: "Es istenībā vairs neticēju, ka fronti iespējams noturēt. Latviešu divīzija ir pārspējusi pati sevi". Arī vācu VI korpusa komandieris generālis Krīgers kādā savā runā 1945. gada sākumā izteicies: "Es droši varu sacīt, ka 19. divīzija ir labākā kājnieku divīzija Kurzemē".

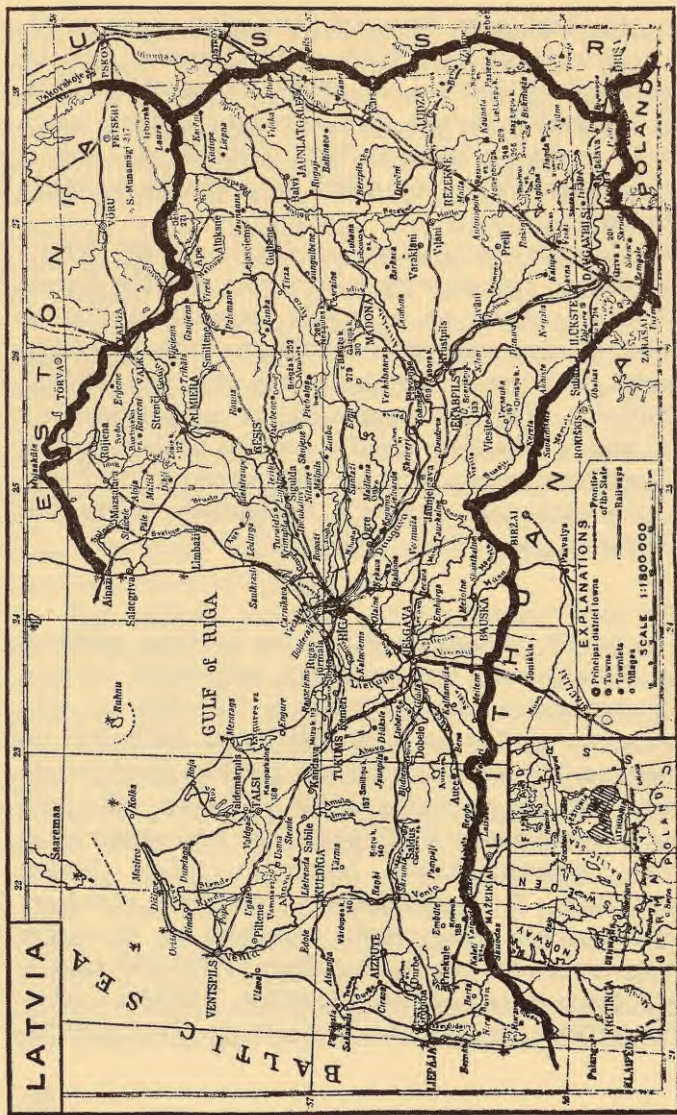
Lai vairotu latviešu cīnītāju sparū, vācu valdība atļāva 1945. g. 20. februārī nodibināt Latvijas Nacionālo komiteju Potsdamā, tomēr tai nepiešķīra patstāvīgas valdības funkcijas. Šīs komitejas priekšgalā bija izraudzīts generālis Bangerskis. Vēl pirms tam plaši nodomi ir bijuši tā saucamai kureliešu kustībai. Jau 1944. gada jūlijā 5. Rīgas aizsargu pulka komandieris Veide bija pilnvarojis generāli Kureli noorganizēt un pārzināt aizsargu un policistu militārās vienības. Viņš bijis kādreizējais Imantas pulka komandieris un savā stābā iesaistījis arī Imantas pulka virsnieku Krišu Upelnieku. Kurelis ir bijis dedzīgs latviešu patriots, bet līdz ar to arī aizrautīgs fantasts, kas cerēja, ka pēc vācu sakāves sāksies Rietumu de-

mokratiju karš pret Padomju Savienību. Šādā situācijā varētu atkārtoties 1919. gada stāvoklis, kad izdevās atbrīvot Latviju no abiem okupantiem. 1944. gada septembra beigās par kureliešu centru kļuva Strazdes muiža — Talsu apriņķī. Sākumā vāci sadarbojās ar kureliešiem, bet vēlāk šo grupu 14. novembrī atbrūvoja.

1945. gada maija pirmajās dienās vairāki latviešu politiķi un legionāru virsnieki nolēma sasaukt Kurzemē Tautas padomi un nodibināt pagaidu valdību ar pulkvedi R. Osi priekšgalā. Sanāksme bija paredzēta 8. maijā, bet jau 7. maijā pienāca ziņa par Vācijas kapitulāciju. Kurzeme tomēr palika neuzvarēta. Ar sīvām cīņām latvieši pierādīja, ka viņi neatzīst komunistu sistēmu un tāpēc nevar būt runas par "brīvprātīgu pievienošanos" Padomju Savienībai. Sākās vistragiskākais posms Latvijas vēsturē.

*

Ar šo 37. nodaļu noslēdzas šis Latvijas vēstures kurss. Tā galvenais uzdevums bija ieinteresēt kursantus un kursantes Latvijas vēsturē. Cik tālu tas man izdevies, var spriest ne tikai paši kursu dalībnieki un dalībnieces, bet varēs spriest arī plašāka latviešu sabiedrība pēc šīs grāmatas. Mans kurss un arī mana grāmata noslēdzas ar 1945. gadu. Pēc tam sākas mūsu vēsturē vistragiskākais laikmets: mūsu tautas saskaldētība 3 nevienlīdzīgās grupās: apmēram 290,000 tautiešu smok vergu nometnēs un pamazām izmirst, tautas kodols — apmēram 1,300,000 tautiešu vēl dzīvo dzimtenē, bet, tā sakot, "iekšējas trimdas" apstākļos un latviešu procents no 75% noslīdē-

Brīvās Latvijas karte

(No A. Bilmāņa grāmatas "Latvija as an Independent State")

jis uz 62%, jo sakarā ar II pasaules karu Latvija zaudēja apmēram 540,000 iedzīvotāju un to vietā Padomju Savienība ieplūdināja vairāk nekā 500,000 sveštautiešu. Brīvajā pasaulē ir izkļuvuši tuvu pie 150,000 tautiešu, kas izkaisīti pa plašo pasauli un daļēji jau asimilējušies, vai pat pārtautojušies.

Varu ieteikt šādas grāmatas par latviešu tautas jaunāko vēstures posmu: Ādolfa Šildes "Pa deportēto pēdām" (angļu valodā "The profits of Slavery"). un "Bez tiesībām un brīvības" par latviešu dzīves apstākļiem Padomju Latvijā. Padomju Latvijas saimniecisko dzīvi iztīrā Gundars Kings (Kēniņš) savā grāmatā "Economic Policies in Occupied Latvia". Pēdējās 2 nodaļās lasām pārāk rožaini dāti par strādnieku dzīves apstākļiem, turpretī Ādolfam Šildem ir dati, kas vairāk atbilst reālai dzīves īstenībai.

Par trimdinieku dzīvi ASV gatavo grāmatu O. Akmentiņš, kas jau publicēja grāmatas "Amerikas latvieši" I daļu.

Noslēgsim šo nodaļu ar profesora Edgara Dunsdorfa vārdiem viņa grāmatā "Mūžīgais latviešu kaŗavīrs: "Mainīgajā un notveramā vēstures notikumu kaleidoskopā līdz šim atkārtojusies tikai parādība, ka tiranijas sabrukušas. Tādēļ šai ziņā vēsture atļauj paregot nākotni".

PIELIKUMS

ATKLĀTA VĒSTULE LATVIJAS VĒSTURES NODAĻAS DALĪBNIEKIEM

Miljie kursanti un kursantes! (Šie vārdi bija izlaisti)

Lai būtu man atļauts jūs visus tā uzrunāt, jo jau tas fakts vien, ka jūs esat izrādījuši interesi par Latvijas vēsturi, ir padarījis jūs man tuvus un mīļus. Es ceru, ka ar laiku varbūt arī jūsos radīsies līdzīgas jūtas pret mani. Sevišķi mīļi man ir kļuvuši tie un tās no jums, kas izpildīja manis izsūtītās informācijas aptaujas. Tā ka viņu skaits nav liels: tikai 11 no 111 reģistrētiem kursantiem, tad minēšu viņu vārdus iesūtīšanas kārtībā: Māris Venners, Vilma Rituma, Pēteris Briedis, Juris Šlessers, Aija Vītiņa, Astrīda Ribenieka, Juris Arnolds Tupesis, Biķīte Vinklere, Edīte V. Balka, Jānis Ozoliņš un Valdis Kalniņš.

Pieejot lietai tīri formāli, varētu uzskatīt, ka tie un tās no jums, kas nav aptauju izpildījuši, ir zaudējuši interesi un vēlēšanos piedalīties Latvijas vēstures studijās un līdz ar to svitrojami no saraksta.

Tomēr, nezinot neatbildēšanas motīvus, pagaidam uzskatīšu visus reģistrējušos vēstures nodaļā par šīs nodaļas dalībniekiem. Labi jau būtu, ja tie un tās no jums, kas ir pārdomājuši un nedomā piedalīties seminārā vēstures nodaļā, man par to paziņotu, lai isti zinātu, cik šai nodaļā būs aktīvo dalībnieku, kas dotu iespēju pieaicinot darbā vēl citus vēsturniekus.

Pirmo lekciju un praktisko darbu lapu pagaidām izsūtīsim visiem reģistrētiem vēstures nodaļas dalībniekiem un tad jau laiks rādīs, kas par šo lietu ir nopietni domājis un kas reģistrējies tikai "modes dēļ"

Novēlu visiem nodaļas dalībniekiem, runājot dzejnieka Plūdoņa vārdiem: "Možu garu, jaunu sparū un pār visām lietām — labu veselību".

Es zinu, ka liela daļa nodaļas dalībnieku "kaujas ar laika trūkumu", tomēr pie labas gribas šo laiku var ietaupīt, ierobežojot, piemēram, pie radio, vai televīzijas pavadāmo laiku. To programmas pa lielākai daļai ir seklas, vai pārāk šabloniskas, kā piemēram kovboju un kriminālfilmās, nerunājot jau par to, ka tās var nodarīt lielu ļaunumu, jo nereti var izlikties, ka aiz katra stūra tev uzglūn kāds laupītājs, vai slepkava.

Es ceru, ka jūsu vidū vairs nav tādu, kas aizrautos ar ASV tik ļoti izplatītiem "komikiem", kuŗu saturs ir pārāk vulgārs, ilustrācijas nedabiskas un neaistētiskas un, ejot no rokas rokā,

kļūst bīstami arī no higiēnas viedokļa. Ir iespējams samazināt arī citām izpriečām paredzēto laiku.

Ar vislabākajiem novēlējumiem jūsu personīgajā dzīvē un Latvijas vēstures studijās un sirsnīgiem sveicieniem patiesā cieņā jūsu

N. Viksniņš

Pirmais jautājumu un uzdevumu saraksts

Latvijas vēstures studijas Latviešu kultūras semināra vēstures nodaļā paredzētas lekciju un praktisko darbu veidā.

Parasti jautājumi un uzdevumi būs saistīti ar lekcijā apskatīto vielu. Soreiz būs arī tādi jautājumi, kas nav saistīti ar lekcijas vielu. Tie ir domāti līdzšinējo zināšanu līmeņa noskaidrošanai Latvijas vēstures laukā. Sāksm ar sāda veida jautājumiem:

- 1) Kas bija pirmais Latvijas valsts prezidents?
- 2) Kas bija pirmais Latvijas ministru prezidents?
- 3) Cik deputātu bija Latvijas Saeimā?
- 4) Kas proklamēja Latvijas neatkarību 1918. g. 18. novembrī?
- 5) Kur atrodas "Nāves sala"?
6. Ar kādu gadu parasti saista "Latviešu tautas atmodas" laikmežu?
 - 7) Kādus šī atmodas laikmeta darbiniekus Jūs varat nosaukt?
 - 8) Kādus Latgales sabiedriskos darbiniekus Jūs varat nosaukt?
 - 9) Kad bija "Lielais ziemeļu karš"?
 - 10) Kad bija "Mazais ziemeļu karš"? (Atbildes atvieglošanai minēšu, ka tas sakrīt ar Zviedrijas ķēniņa Kārļa X valdīšanas laiku).
- 11) Ko Jūs zināt par "Kuršu ķoniņiem"?
 - 12) Kad radās dzimtbūšana senajā Livonijā?
 - 13) Kas ir bijis vispopulārākais un spējīgākais ordeņmestrs senajā Livonijā?
 - 14) Kurā gadu simtenī sākās brāļu draudžu kustība Vidzemē?
 - 15) Ar kādu gadu saista Rīgas dibināšanu?

Tālāk uzdevumi sakarā ar pirmo lekciju.

 - 1) Uzzīmēt valsts iekārtu formas pēc dota parauga, katram varas veidam izvēloties savu krāsu un ar to izkrāsot vietas uzzīmētos apļos (resp. "riņķos"), lai būtu skaidri pārskatāms, kam un kāda vara pieder katrā no šīm iekārtām.
 - 2) Kuŗam franču filozofam ir izveidota mācība par varu sa-

dalīšanu 3 veidos: 1) likumdošanas, 2) izpildvaras jeb administratīvā un 3) tiesu vara.

3) Lai labāk atcerētos, pārrakstiet zinātnes, mākslas un reliģijas definīcijas. Tālāk lūdzu izteikt savas domas par vēstures nozīmi. Pie tā tad atgriezīsimies nākamā reizē.

Ja nevarat atbildēt uz visiem jautājumiem, atbildiet uz tiem, kurus Jūs pārzinat. Nākamā reizē, protams, pareizas atbildes būs lasāmas piesūtītajā lapā. Labas sekmes! **N. Vikšņiņš.**

Šie praktiskie darbi izpildāmi un iesūtāmi lektoram līdz 1959. 10. decembrim. **I. R.**

Latvijas vēstures nodaļas semināristiem

Kalendara gads ir semināra darba gads. Vēstures nodaļas darbs šī gada beigās gan sācies, bet maksājumi par šo (1959. g.) gadu nav jākārto. Maksājumu ziņā uzskatīsim to par pieredzīgu nākamajam (1960) gadam. Tie vairāk kā 20 semināristi, kas ir iemaksājuši 2 dolārus 1959. g., līdz ar to nokārtojuši dalības maksu par 1960. gada pirmo pusi, jo katrā semināra nodaļa dalības maksa nākamajā gadā 4 dolāri. Man būtu patīkamāk un vieglāk, ja naudas lietas visi varētu nokārtot gada sākumā.

Lūdzu arī nodibināt skaidrību, kurš patiesi grib strādāt, kurš pieteicies tikai aušības dēļ.

Arturs Kaugars, Semināra vadītājs

Atbildes šai otrai darba lapai lūdzu iesūtīt skolotājam Dr. N. Vikšņiņam augšminētā adresē līdz 1960. g. 15. janvārim.
I. Roziņš

Otra praktisko darbu lapa

Vispirms apskatīsim, kādas bijušas pareizās atbildes uz 15 iesūtāmiem jautājumiem.

- 1) Jānis Čakste (visas atbildes bija pareizas).
- 2) Kārlis Ulmanis (visas atbildes bija pareizas).
- 3) 100 deputātu (10 pareizas, bet vienā minēti tikai 4 deputāti)..
- 4) Tautas padomes vārdā Gustavs Zemgaļš (Čakste nebija varējis ierasties).
- 5) Daugavas rietumu krastā iepretī Ikšķilei (vienā atbildē nepareizi minēts "Daugavā pie Rīgas").

6) Parasti saista ar 1856. g. (vienā atbildē minēts 1839., kad nodibināja skolotāju semināru Valmierā).

7) Kr. Valdemārs, J. Alunāns, Kr. Barons, A. Kronvalds, A. Spāģis, Fr. Brīvzemnieks, dzejnieki Auseklis, Pumpurs un citi.

8) P. Miglenieks, Fr. Trasūns, F. Ķemps, N. Rancāns, K. Skrinda, A. Skrinda (tikai 2 atbildēs nav neviena minēts).

9) 1700-1721. g. (vairums pareizi, bet ir arī minēts 17. g. s. un 18. g. s. vidus).

10) 1654-1660 (vairums pareizi, ir arī minēts 17. g. s. un 18. g. s. vidus).

11) Bijušie kuršu virsaiši, kas atradās privilēģētā stāvoklī (2 nav atbildējuši).

12) Atsevišķos Livonijas novados XV g. s., bet visas senās Livonijas mērogā ar 1552. g. Pērnavas landtāga lēmumu (visumā pareizi, tikai vienā atbildē minēts 14. g. s., citā pat 18. g. s.). Raksturīgi, ka zemēs uz rietumiem no Elbes sākās IX-X. g. s. un beidzās XII-XIII g. s., bet uz austrumiem no šīs upes tā radās tikai XV g. s., bet toties beidzās tikai XIX g. s. Arī tagad Elbe atdala brīvo pasauli no nebrīvās.

13) Valters fon Pletenbergs (vairums atbilžu pareizs, bet arī neatbildētāji, vai nu min teitoņu ordeni, vai bīskapu Albertu un pat hercogu Jēkabu).

14) 18. g. s. pirmā pusē (vairums pareizi, viena bez atbildes, citā minēts 17. g. s.).

15) Parasti to saista ar 1201. g., lai gan jau pirms tam šai vietā atradās 2 lībiešu ciemi (vairums pareizi, vienā 1148. g., citā 12. g. s.).

Visumā šis pārbaudījums rāda, ka zināšanu līmenis šais darbos atzīstams par itin labu, taisnību sakot, nebiju to sagaidījis. Valsts iekārtu formas visumā ļoti labi izprastas, tikai nedaudz gadījumos azmirsts, ka tieši prezidenta republikā (A. S. V.) visa izpildvara pieder tikai prezidentam, jo viņš izrauga ministru (resp. "sekretāru") kabinetu.

Mācību par 3 valsts varas veidu sadalīšanu izveidojis nevis Ruso, bet gan Moneskjē.

Šoreiz sakarā ar manu otru lekciju es vēlētos, lai katra no jums mēģinātu noskaidrot, pie kāda no minētiem 6 pasaules uzskatu tipiem Jūs sevi pieskaitat. Protams, te var būt daudz un dažādas variācijas. Piem. te var izšķirt lielos un mazos teorētiskus. Pirmais ir tāds tips, kas pilnīgi nodevies pētniecībai, tā ka viņu nemaz neinteresē viņa āriene, ne arī dzīves ērti-

bas. Vislielākā sajūsma viņam rodas tad, kad viņš piepeši, gan pēc ilgas pētišanas, atradis kaut ko jaunu. Tā piem. Archimeds, sēzdamies vannā, atklāja savu tagad tik pazīstamo likumu, ka katrs ķermenis, nogremdēts ūdenī, zaudē tik daudz no sava svara, cik sver izspiestais ūdens. Viņš bija tādā sajūsmā, ka izlēca no vannas, pliks skrēja pa ielu un sauca: "Es atradu, es atradu!" Protams, es neieteicu jums šai ziņā viņu atdarināt! Mazais teorētiķis gan arī pēti zinātni, bet viņu interesē arī nauda, slava un dzīves ērtības. Tā tad te jau ir zināms teorētiskā un saimnieciskā tipa apvienojums. Saimnieciskie cilvēki nereti ir ļieli egoisti, bet ētiskie cilvēki altruisti un ziedojas citu labā... Bet var arī būt rosīgi saimnieciski cilvēki, kas daudz ziedo sabiedrībai, kā tas bieži vērojams tieši A. S. V.

Bez tam es būtu priecīgs, ja daži un dažas no jums, kam tas nesagadātu lielas grūtības, iesūtītu man savas pārdomas par tematu: "Ko es stāstītu svešniekam par savu dzimto zemi, tautu un valsti?"

Otra atklāta vēstule Latvijas vēstures nodaļas dalībniekiem

Mani mīļie draugi!

Lai būtu man atļauts vēlreiz visus jūs apciemot ar šīm nedaudz rindinām.

Esmu ļoti priecīgs un pateicīgs tiem un tām no jums, kas ar ļoti lielu centību un mīlestību izpildījuši mūsu kursa pirmo praktisko darbu lapu. Iespajds patiešām ir brīnišķīgs! Līdz šim atbildes ir iesūtījuši šādi kursanti un kursantes (iesūtīšanas kārtībā): Jānis Jēkabsons, Maija Plūme, Vilma Rituma, Liģita Blankenburga, Jānis Ozoliņš, Astrīda Ribenieka, Valdis Kalniņš, Daina Kalnāja, Pēteris Briedis, Aija Vitiņa un Māris Venners. Bez tam Juris Šlessers paziņoja savas adreses maiņu un apsoliņa drīzumā piesūtīt savu izpildīto darba lapu. Tā tad, lietojot izplatīto latvisko apzīmējumu, tas būtu viens ducis centīgo, tā sakot, zināma izlase jeb šis nodaļas kodols.

Šai sakarībā man atmiņā uzpeld kāds kuriozs gadījums no kādas Rīgas ģimnazijas dzīves. Tur kādā meiteņu klasē bija tiesi 24 meitenes. Tā kā viņu latviešu valodas skolotājs J. Grauds-Graudēvics bija ieteicis vārda "meitene" vietā, kas esot ģermanisms, lietāt vārdu "daute" i kas ņemts no lietuvju valodas, tad viņas man nākamajā stundā ar prieku paziņoja: "Mūsu klasē ir divi duči dukšu". Kā zināms, Duksis ir populārs suņa vārds, no kuņa arī daudzskaitļa ģenētīvs ir "Dukšu".

Bet kur gan palikuši un ko īsti domā pārējie 100 vēstures nodaļas dalībnieki un dalībnieces? Gribētos šai lietā reiz iegūt zināmu skaidrību. Tāpēc man būtu šāds priekšlikums un lūgums, lai katrs un katra no jums, kas reģistrējās Latvijas vēstures nodaļā, vismaz pavisam īsi man paziņotu, vai vēlas piedalīties nodaļas darbā, vai nē. Tiem, kas noteikti nevēlētos piedalīties, varētu pārtraukt materiālu piesūtišanu un tos svītrot nodaļas sarakstā. Bet ir arī pilnīgi iespējams, ka daži pašlaik nevar aktīvi piedalīties, tomēr vēlētos materiālus saņemt un tos pārlasīt, kad būs brīvāks laiks, vai radīsies lielāka interese.

Tā tad es vēlētos skaidri zināt, kas grib būt aktīvs, kas pašs dalībnieks un kas vispārīgi nevēlas piedalīties Latvijas vēstures studijās. Izvairīšanos no atbildēšanas uzskatīšu par interešu trūkumu un par nevēlēšanos piedalīties, bet pieklājīgāk gan būtu atbildēt. Viss tas lielā mērā atvieglotu darbu, jo šai ziņā būtu pilnīga skaidrība. Tie, kas gribētu vēl ieslēgties aktīvo rindās, var to izdarīt, izpildot pirmo darba lapu. Valsts iekārtu formu zīmēšana, kas varbūt dažus atbaidīja no piedalīšanās, nebūtu obligāta, jo tā bija domāta tieši centīgāko izlasei.

Tā kā pašlaik tuvojas Ziemsvētku brīvdienas, tad būs daudz brīva laika, kad jūs visi un visas varat šo jautājumu pamatīgi pārdomāt un izlemt.

Novēlu jums visiem gaišus, priecīgus Ziemsvētkus un panākumiem bagātu Jauno gadu!

Visu miļu, jauku

Jūsu N. Viksniņš

Priecīgus Ziemassvētkus un Laimīgu Jaunu gadu!

Arturs Kaugars
Ivars Roziņš

Pārlasot savu pirmo atklāto vēstuli, pamanīju, ka tur, pārakstot, esmu izlaidis paredzēto uzrunu "Mani miļie jaunie draugi!" Līdz ar to manas vēstules pirmās rindiņas skan neļoģiski. Jūs teiksit: "Cik gan viņš izklaidīgs!" Es gribētu atzīmēt, ka šis latviešu vārds neizteic lietas būtību. Tas notika tikai tāpēc, ka mani šai laikā būs nodarbinājusi kāda cita doma. Angļu attecīgais izteiciens "absent minded" ir tuvāks lietas būtībai.

Ja mēs stāstam anekdotus par profesoru "izklaidību", tad īstenībā viņus tai laikā kāda cita doma tā nodarbina, ka visa ārējā pasaule šai momentā it kā nemaz neeksistē. Tā tad īste-

nībā te ir vislielākā koncentrācija. Tāpēc ierosinu uzrakstīt anekdotus par profesoru "izklaidību". Rīgas ģimnazisti un ģimnazistes savā laikā man bija iesūtījuši daudz šādu anekdošu, bet diemžēl šie materiāli man gājuši zudumā. Piemēram minēšu dažus:

I. Kādam profesoram vasaras sākumā ģimene jau aizbraukusi uz vasarnīcu, bet viņu pašu vēl daži pienākumi saista pilsētā. Viņš ir spiests pats rūpēties par ēdienu sagatavošanu. Lai daudz nekavētu laika, viņš nolemj novārīt olas. Tik daudz viņš zina, ka jāvara 3-5 minūtes, tikai nelaiمة ir tā, ka viņš ir tik "izklaidīgs", ka viņš ieliek karstā ūdenī pulksteni, bet olu paturā rokā un nekādi nevar noteikt, kad ola būs izvārīta.

II. Kāds profesors mīlējis atpūsties pēcpusdienās no plkst. 2-4 un, lai neviens viņu šai laikā netraucētu, uz savas pie durvīm piestiprinātās vizītkartes uzrakstījis "Nav runājams laikā no plkst. 2-4". Kādu dienu viņš noguris nonāk pie sava dzīvokļa, paskatās vizītkārtē, izlasa piezīmi, paskatās pulkstenī, kas rāda 3. p. p. un iet pastaigāties, jo viņa apziņā arvien vēl saglabājušies vārdi: "Nav runājams laikā no plkst. 2-4."

III. Kāds profesors atrodas viesībās, ir jau vēls, viņš jūtas noguris un gribētu doties mājās. Bet diemžēl ārā ir stiprs lietus un viņam nav līdzī lietussarga. Namamāte ir tik laipna, ka piedāvā viņam pārnakšņošanai istabu. Bet viņš jūtas nelaimīgs, ka viņam nav līdzī pidžamas, ko viņš arī pasaka namamātei. "Bet tas nekas", viņš saka, "es varu aiziet uz māju pēc pidžamas" Un patiesībā viņš pa visu lietu aiziet uz mājām un atgriežas viesību namā, jo viņam apziņā arvien ir doma, ka viņu uzaicināja šonaktī pārgulēt viesību namā.

Tālāk pievienoju kursantu P. Brieža un Jēkabsona apcerējumus par tematu: "Ko es svešniekam stāstītu par savu zemi, tautu un valsti", lai parādītu, cik vērtīgi var būt kursantu patstāvīgie darbi un arī tāpēc, ka šis jautājums ir, vai vismaz var kļūt aktuāls katra kursanta un katras kursantes pašreizējā dzīvē.

Ko es svešniekam stāstītu par savu dzimto zemi, tautu un valsti?

Vis, ko varētu svešniekam stāstīt par Latviju, nav dienas laikā izstāstāms. Bieži man ir nācies stāstīt par Latviju un nereti cilvēkiem, kas nemaz nezina, kurā pasaules malā šāda zeme atrodas. Nereti kļūdoties, bet no šīm kļūdām mācoties, esmu atskārtis, ka visvieglāk to ir darīt, ja ir zināmas šī cilvēka intere-

ses. Ja tās nav zināmas, tad parasti tās cenšos aptuveni uzzināt sarunas laikā. Iešām var pabrinīties par dažkārt sīkumaino interesi, kas rodas cilvēkiem, kad saruna ierit viņu speciālās interesēs. Vienā gadījumā kāds makšķernieks-entuziasts vēlējās zināt, cik svēra ar makškeri noķertā rekordlīdaka, kā arī sīkākas ziņas par zvejas sporta veidiem Latvijā. Būtu pilnīgi lieki mēģināt šim cilvēkam stāstīt par celtniecības sasniegumiem Latvijā, jo jau sarunas norisē varēju secināt, ka cita informācija viņu nesaistīja, taču domāju, ka viņš vēl tagad atceras vienu otru lietu par zvejas sportu Latvijā (kaut gan manas zināšanas šai jautājumā nebija sevišķi plašas), kā arī par Latvijas ūdeņu bagātību.

Tāpat ne katreiz var vadīties pēc profesijām, jo bieži gadās, ka cilvēku speciālās intereses ir ārpus viņu profesijām: tā mācītājs interesējas par dabas apstākļiem, mehaniķis par reliģiju, lauksaimnieks par reliģiju un biroja darbinieks par folkloru. Vadot sarunas specālu interešu lokā, vienmēr rodas iespējas dot vispārēju informāciju par Latviju un latviešiem, kā vēsturisku pārskatu, tā arī apgaismot politiskos apstākļus. Turpreti, ja saruna nenoris šo speciālo interešu sfairā, jau samērā ātri ir jūtams zināms uzmanības trūkums. Saubos, ka šādas garlaicīgas sarunas rezultātā būs kas iegūts, šis cilvēks labi ja atcerēsies Latvijas vārdu.

Mans personīgais secinājums ir šāds: stāstīt svešniekam par Latviju vispirms to, par ko viņam speciālas intereses un tikai pēc tam mēģināt paskaidrot par citiem apstākļiem.

Jānis Jēkabsons

Esmu latvietis. Dzimis Rīgā. Varbūt esat dzirdējuši kaut ko par Rīgas pilsētu? Tā ir manas dzimtenes Latvijas galvaspilsēta, ar pusmiljonu iedzīvotāju, viena no skaistākām pilsētām Vakarēiropā. Vai esat kaut ko lasījuši par Baltijas valstīm pie Baltijas jūras? Latvija ir viena no 3 mazajām Baltijas valstīm. Pārējās 2 ir Igaunija un Lietuva. Vai jūs zināt, ka II pasaules kara laikā Padomju savienība ar varu pievienoja Baltijas valstis savai teritorijai un ka Savienotās Valstis **juridiski** neatzīst šo varas aktu? Tomēr, man šķiet, **faktiski** lielās un varenās valstis ir samierinājušās ar šo varas aktu, jo jau 20 gadus Latvija smok komunistu jūgā līdz ar Lietuvu, Igauniju, Austrumvāciju, Poliju, Ungāriju un Balkanu valstīm, kur simtiem tūkstošu cilvēku tika noslepkavoti, vai deportēti uz Sibīriju verga darbos. No Latvijas vien 34,000 tika deportēti un no-

slepkavoti 1940-1941. g., bērņus un sirmgalvjus ieskaitot. Zemēs aiz dzelzs priekšvara dzīve ir neciešama brīvību mīlošām tautām un Jūs jau zināt, ka Ungārijā un Austrumvācijā notika sacelšanās mēģinājumi, bet neviena no brīvām un varenām valstīm nespiedza palīdzības roku... Mana dzimtene Latvija un tās iedzīvotāji (2,000,000) ir par mazu, lai varētu sacelties pret Padomju savienību un atgūt savu patstāvību. Mums ir vajadzīga palīdzība un sirds dziļumos es ceru, ka reiz pienāks laiks, kad lielvalstis pārvarēs savas bailes no lielīgās Padomju savienības un pārkārtos pašreizējo, nedabīgo stāvokli, atdodot mazām valstīm patstāvību, vai arī apvienojot tās Eiropas savienotajās valstīs, līdz ar to nodrošinot mieru pasaulē.

Vai gribat, lai pastāstu jums par Latviju, kāda tā bija savā neatkarības laikā. Vispirms Latvija ir ļoti skaista zeme, ļoti tīra, kopta, ar labu klimatu. Latvija ir zemkopības valsts un Latvijas neatkarības laikā mūsu mazā zemīte pabarēja ne tikai savas zemes iedzīvotājus, bet bija spējīga eksportēt sviestu, gaļu, kviešus, vilnu, līnus un pat fotoaparatus. Vai esat dzirdējuši kaut ko par "Minox" aparātu, Latvijā ražoto vismazāko fotoaparātu pasaulē? Tagad, komunistu valdības varā Latvijai trūkst maizes un ārzemēs dzīvojošie latvieši sūta saviem piederīgajiem Latvijā pārtikas un apģērbu saiņus.

Latvieši ir ļoti strādīgi, ļoti pieķeras savām mājām un farmām, reti kad tās maina, vai pārdod, izkopj savu īpašumu, savu ganāmpulku un tādēļ mūsu lopkopība bija ļoti augstā līmenī, tāpat aitkopība, zirgkopība, cūkkopība un vistkopība. Biškopība, līnu audzēšana un zveja deva ļoti labus ienākumus.

Mūsu zeme nav bagāta ar izrakteņiem. Ogles, metālus, naftu un ķīmikālijas ieveda no ārzemēm. Es nevaru salīdzināt Savienoto valšņu tehniku un industriju ar mūsu zemes sasniegumiem, tomēr tehniskie sasniegumi Latvijā bija ieverības cienīgi. Mums nav debesskrāpju, bet mūsu 4-5-6 stāvu mājas bija pamatīgi un gaumīgi celtas. Vispār mūsu mājas pilsētās un laukos cēla uz stingrākiem pamatiem un no stiprāka materiāla. Kādēļ 50-60 gadu vecas mājas bija ļoti labā stāvoklī. Mūsu laukus apstrādāja ne tikai ar zirgiem, bet arī ar lauksaimniecības mašīnām. Visa mūsu zeme pārklāta ar dzelzceļu tīklu, labiem satiksmes ceļiem, telefona, telegrafa un elektrības vadiem. Latvijā ir elektrostacijas, vagonu būvēšanas fabrika, metālfabrikas, elektrotehniskā fabrika, cementa fabrikas, tekstilfabrikas, eļļas, stikla, gumijas, saldumu, konservu, finieru, drāšu fabrikas,

cukurfabrikas, koku apstrādāšanas fabrikas un citas mazākas fabrikas.

Katrs latvietis var būt lepns uz Rīgas operu, baletu un teātri. Latviešiem ļoti patika laba mūzika, dziedāšana un mūsu koncertu zāles parasti bija pārpildītas. Vai esat redzējuši latviešu tautas tērpus un latviskos izstrādājumus? Tie ir ļoti gaumīgi. Latviešu rotas lietas, kaltas sudrabā ar dzintara izgreznojumiem, patiek visiem ārzemniekiem. Mūsu folklorā ir ļoti bagāta, jo mēs piederam pie ļoti vecas tautas, kas gadu tūkstošiem ir dzīvojuši pie Baltijas jūras. Vai esat kaut ko dzirdējuši par mūsu dziesmu svētkiem, kur tūkstošiem dziedātāju dzied latviešu tautas dziesmas un mūsu komponistu sacerējumus? Mums pašiem ir sava valoda, savas tradīcijas un izglītības līmenis mūsu valstī vienmēr ir bijis ļoti augsts. Man šķiet, ka mācību programma mūsu zemē bija labāka, stingrāka, mēs macījāmies vairākas svešvalodas vidusskolā un vidusskolu beigušiem bija liels zinību krājums, kuŗu tie pielietoja ikdienas dzīvē.

Mēs bijām ļoti laimīgi mūsu zemē līdz tam brīdim, kad izcēlās II pasaules karš un komunisti okupēja mūsu zemi. Vienai mūsu tautas daļai izdevās izbēgt no komunistiem un šī daļa tagad ir izkaisīta pa visu zemes lodi. Viena daļa ir noslepkavota, nomocīta, deportēta Padomju savienības ziemeļos vergu nometnēs, kur lielākā daļa deportēto jau atdusās nezināmos kapos. Lielākā mūsu tautas daļa palika Latvijā, tā cieš komunistu jūgā un klusībā cer, ka reiz tie latvieši, kas atrodas brīvībā, kopā ar brīvību mīlošām tautām palīdzēs viņiem nokraīt komūnisma jūgu un mūsu zeme būs atkal brīva

Pēteris Briedis

Sakarā ar savu lekciju "Mūsu senči — augstākas kultūras nesēji" izlūdzos atbildes uz šādiem jautājumiem:

1) Kādas latviešu rakstura īpašības Jūs uzskatāt par pozitīvām un kādas par negatīvām? Ja vēlaties, varat šķirot latviešu veco un jauno paaudzi.

2) Kādu latviešu rakstnieku darbos parādās vīrietiskā gara izpausme?

3) Vai lepnums ir, vai nav tipiska latviešu rakstura īpašība?

Varat izteikt savas domas arī par kādu citu lekcijā skārtu jautājumu. Bet — galvenais — esiet aktīvi un aktīvas, jo vē-

rojama tendence no aktivistiem pārskaitīties pasīvajos. Arī šais gadījums es vēlētos saņemt no tiem un tām dažas "rakstu rindiņas", lai Jūs līdz ar to demonstrētu "dzīvības zīmi".

Sakara ar Ivara Roziņa pārceļšanos uz Kalamazū paredzama ātrāka lekciju pavairošana un izsūtīšana.

N. V.

Mana adrese:

Ivars Roziņš, 525 Axtell Street, Kalamazoo, Michigan.

Pārrunas par latviešu rakstura īpašībām

Seno latviešu pozitīvās un negatīvās īpašības vispārējās līnijās apskatītas manā lekcijā. Modernā latvieša psihisko struktūru raksturo prof. P. Jurēvičs savā rakstā "Latviskā dvēsele", un pa daļai arī otrā rakstā "Latviešu kultūras īpatnības", kas iespiesti viņa rakstu krājumā "Idejas un īstenība". Kursants Jēkabsons pasvītro šādas pozitīvās latviešu rakstura īpašības: darba mīlestību, daiļuma izjūtu un personīgā progresā tieksmes, ko vienkārši var apzīmēt kā centību, ko pasvītro arī kursante V. Rituma. Te jāpasvītro, ka prof. P. Jurevičs kādā savā citā rakstā konstatē, ka latviešu pārmērīga centība var būt arī negatīva īpašība, kā to atzīmē arī V. Rituma.

Vīrietiskā gara izpausme parādās galvenā kārtā A. Grīna, Ed. Virzas, V. Lesiņa, J. Janševska un arī citu rakstnieku romānos un stāstos un J. Medena, A. Franča, A. Čaka un dažu citu dzejnieku darbos. V. Rituma saskata vīrišķību arī Širmāņa Kriķša grāmatās un saka, ka arī "Fricis Bārda maigā veidā parādās vīrietisks savās dzejās". Iesūtītās atbildes lepnums noteikti atzīts par tipisku latviešu īpašību. Man šķiet, ka senlatviešiem varbūt šī īpašība piemītusi, bet vēlāk nebrīvības gados latvietis to lielā mērā pazaudējis. Tā piemēram, Kronvaldu Atis, braucot mājās no Berlīnes, bijis pārsteigts, ka viņa ormanis-latvietis gribējis noskūpstīt viņa svārku stērbeli. Šo pašapziņas un lepnuma trūkumu bija konstatējis arī pēdējais Latvijas prezidents K. Ulmanis, kas rūpējās par šīs īpašības atīstīšanu. To centās veicināt daži dzejnieki, it sevšķi Vilis Plūdonis ar saviem dzejoliem "Mēs būsim reiz kungi mūsu dzimtajā zemē", "Lai līgo lepna dziesma!", "Tev mūžam dzīvot, Latvija!", kas pēc to komponēšanas kļuva par populārākajām dziesmām svinīgajos gadījumos. Atcerēsimies arī latviešu sa-

kamvārdu "Kaut tu lepns paliktu" (resp. "kļūtu"), kur lepnums novēlēts kā nelaiemes nesējs. Protams, jāizšķir lepnums un uzpūtība: pirmo ierosina augstas domas par savām reālām, otru — tikai šķietamām pozitīvām īpašībām.

**Nākamajai reizei es lūgtu sagatavot atbildes uz šādiem
jautājumiem:**

1 Vai atceraties kādu Latvijas pilskalnu no personīgajiem vērojumiem?

2) Kuŗi ir populārākie Latvijas pilskalni?

3) Kā atšķiras senlatviešu pils no Rietumeiropas bruņinieku pilīm?

Šoreiz saņēmu tikai 4 atbildes. Vilma Rituma pagaidām grib ierindoties pasīvās dalībniecēs, arī Jānis A. Tupesis pagaidām grib pasīvi, gan ar ļoti lielu interesi, sekot vēstures nodaļas darbam, bet varētu varbūt drīzā nākotnē kļūt atkal par aktīvu līdzdalībnieku. Astrida Ribenieka ziņo, ka grib turpināt vēstures kursu, vienīgi noteikti vēlas palikt aktīvos kursantos Jānis Jēkabsons. Viņš arī vēlētos sīkāku vēstures vielas apskatīšanu. Ar nelielu nokavēšanos arī Jānis Ozoliņš izteica vēlēšanos būt aktīvo kursantu rindās.

Atbildot J. Jēkabsonam, gribētu teikt, ka diemžēl pašlaik vispārējā kursā sīkāka vēstures vielas apskatīšana dažādu apstākļu dēļ nav iespējama. Viens ir tīri -techniskas dabas: nav iespējams pārāk pārslogot lekciju un praktisko darba lapu pa vairošanas darbu. Otrs iemesls ir tas, ka, iedziļinoties kādā laikmetā dziļāk, kursa iztīrāšana prasītu vairākus gadus un mēs varbūt paliktu tikai divatā. Tā piem Toronto mācītājs (tagad archibīskaps) J. Lūsis bija iecerējis sniegt visu Latvijas vēstures vielu ainu veidā, bet lieta izbeidzās ar to, ka viņš ļoti sīki apskatīja vairākos "Laika" literārā pielikuma numuros chronista Indriķa sniegtās ziņas un tālāk vairs netika. Protams, pēc vispārējā kursa beigšanas varētu ziedot laiku kāda speciāla kursa studijām.

J. Jēkabsons personīgi labi atceras Kļāņu un pa daļai Tal-su pilskalnus. Kā populārākos viņš min šādus pilskalnus: Daugmales, Tērvetes, Talsu, Mežotnes, Senlatviešu pils atšķīrās no bruņinieku pilīm galvenā kārtā ar to, ka tās bija koka konstrukcijas, bet bruņinieku pils — mūra. Otra zīmīga atšķirība ir pils ieeja un vārti. Bruņinieku pilim parasti apkārt bija dziļš

grāvis un ieeja pār nolaižamu tiltu. Senlatviešu pils vārtiem varēja piekļūt vienīgi pa šauru taku, kas veda slīpi gar kalna malu, tā ka gājējs vienmēr atradās ar labo pleču pret pils valni un tā bija atsegts pils aizstāvjiem. Arī senlatviešu piļu struktūra krasi atšķiras no bruņinieku piļu celtnu struktūras, lai gan pamatprincips ir samērā līdzīgs: torņi saistīti ar sētām jeb vaļņiem, vai ar ēkām, stipri nocietinātie vārti un pils pagalmā novietotas nepieciešamās saimniecības ēkas.

Sakarā ar lekciju "Latvijas pirmvēstures un dokumentētās vēstures norobežošana" neobligāts uzdevums būtu apskatīt kāda novada tautas tērpu, obligātais uzdevums būtu apcerēt Kr. Barona nozīmi latviešu kultūras vēsturē (sakarā ar viņa dzimšanas gada 125. atceri).

Tiklab obligāto, kā arī neobligāto uzdevumu veica Astrīda Ribeniņa. Miļš paldies viņai par skaisto atsaucību!

Astrīda Ribeniņa raksta par Abrenes tautas tērpu:

Pirms vairākiem gadu simteņiem balti tērpi esot nēsāti plašā Latvijas teritorijā. Tie nēsāti kā svētku, tā darba dienās. Vēlāk Abrenes novads palika vienīgais, kur nēsāja baltus tērpus. Abrenes novada krāšņākais tērpa gabals ir sagša. To auž no vilnas dzijas, dabiski baltas. Sagšas gali ir rotāti ar platu, paralēlās svītrās sakārtotu rakstu. Raksti ir veidoti no diezgan spilgtām, bet saskanīgām krāsām. Blūzes ir ar nerotātu, šauru un stāvu apkaklīti un aprocēm piedurkņu galos. Blūzes galvenais rotājums ir sarkanajiem rakstiem rotāti uzpleči un ieausti raksti piedurkņu augšējā galā. Pie kakla blūzi sasprauž ar mazu sudraba saktiņu. Svārki ziemā ir no baltas vilnas austi. Svārku apakšējā malā ir ieaustas sarkanas svītras. Abrenes novadā jostas nelieto, tāpēc svārku augšmalā ir piešūta krāsaina apauda, kuŗu uzvelkot mugurā, sasien mezglā. Vasarā svārkus auž no baltiem līnu diegiem rakstainā audumā. Jaunavu galvas rotas ir sarkani krāsainām pērlītēm uzšūti vainagi. Precētās sievas galvas sedz ar baltu līnu audekļa gabalu, kam galos ieaustas krāsainas svītras un mazas bārkstis.

Trešā atklāta vēstule Latvijas vēstures nodaļas dalībniekiem

Miļie kursanti un kursantes!

Vasaras brīvdienas nu ir beigušās un varam sākt domāt par mūsu darba turpināšanu. Pavasarī man neiznāca no jums atvadi-

ties, jo manas sestās lekcijas un praktisko darbu lapas pavairošana un izsūtīšana prasīja vairāk nekā 6 nedēļas. Tāpēc mana paredzētās septītā lekcija un praktisko darbu lapa izpalika, lai jums nerastos iespaids, ka seminārs nemaz nav paredzējis vasaras pārtraukuma.

Latvijas vēstures nodaļas aktīvo dalībnieku un dalībnieču skaits ir ļoti sarucis. Visuzticamākie ir palikuši kursanti Pēteris Briedis un Jānis Jēkabsons un kursante Astrīda Ribenieka un Vilma Rītuma. Es domāju, ka ir vēl laba tiesa pasīvo dalībnieku un dalībnieču, kas seko semināra darbam Latvijas vēstures nodaļā, bet kuriem vai nu nav laika izpildīt praktisko darbu lapas, vai ierosinātie jautājumi izlekas par grūtiem, vai sarežģītiem. Bet droši vien ir arī tādi un tādas jūsu vidū, kas pat neieskatās piesūtītos materiālos un tos nesaglabā. Tāpēc man gribētos mīļi lūgt jūs visus, uzsākot mūsu darba otru cēlienu, man paziņot, kas grib būt aktīvi, kas pasīvi kursanti un kursantes un kas ir pilnīgi zaudējuši interesi. Izvairīšanos no jebkādas atbildes uzskatišu par intereses trūkumu, līdz ar to svītrošu sarakstā, pārtraucot materiālu sūtīšanu.

Man būtu laipns lūgums pasīvajiem dalībniekiem un dalībniecēm turpmāk kaut vai ar atklātņu paziņot, ka darba apstākļu, vai citu iemeslu dēļ nav iespējams izpildīt praktisko darbu lapu un izteikt savas domas par piesūtīto lekciju, kā arī varbūt sakarā ar to ierosināt kādu jautājumu. Galvenais — es vēlētos reiz iegūt pilnīgu skaidrību un ceru, ka jūs būsit tik pieklājīgi un pieklājīgas, ka atbildēsīt uz šīs vēstules jautājumiem.

Atbildes iesūtamas 2 nedēļu laikā pēc šīs vēstules saņemšanas. Ar jaunu sparū pie darba! Ar mīļu sveicienu Jūsu

N. Viksniņš

Sakarā ar lekciju "Latviešu cīņas ar dāņiem un zviedriem". es gribētu ierosināt pārdomāt un pāinteresēties vispārējās vēstures literatūrā par normaņu ekspansijas nozīmi Eiropas vēsturē, jo tas padarīs interesantāku un pārskatāmāku attiecīgo periodu arī mūsu tautas vēsturē.

Lai gan ar zināmu nokavēšanos, esmu saņēmis arī Jāņa Jēkabsona rakstu "Kr. Barona nozīme latviešu kultūras vēsturē". Sevišķi vērtīgi ir viņa ierosinājumi pētniekiem viņa raksta beigās, kur viņš saka: "Kr. Barons latvju tautai ir atstājis mantojumu, kas vēl ir jāapstrādā, lai to pilnīgi varētu izmantot. Ir jāasastāda vārdnīca, kas izskaidro tautas dziesmās minēto seno vārdu nozīmi un izcelsmi, jāklasificē dziesmu izcelsmes vecums,

jānosprauz dziesmu izplatību robežas, kā arī iespējamības robežas jāpublicē dziesmu meldijas. Visi šie darbi būtu jāpievieno tautas dziesmu izdevumam(iem) kā to neatņemama sastāvdaļa un nevis kā atsevišķi darbi. Vēl paies daudz gadu pirms varēsīm pilnīgi kristalizēt un izmantot Kr. Barona savāktās tautas dziesmas, kas ir latviešu kultūras vēstures pamatakmens.

Ir arī interesanti atzīmēt, ka ierosmi tautas dziesmu vākšanai Barons guva svešumā un turpat arī veica lielāko daļu no sava darba, jo viņš dzimtenē atgriezās tikai 1893. gadā.”

Sirsnīgs paldies ir kursantam Jānim Jēkabsonam par vērtīgo rakstu un sevišķi par interesantajiem un vērtīgajiem ierosinājumiem!”

Sakarā ar iepriekšējo lekciju ierosināto praktisko darbu lapu vēl neesmu nevienu atbildes saņēmis. Tas arī viegli saprotams,, jo pašlaik visās skolās notiek semestra noslēguma pārbaudījumi. Sakarā ar savu lekciju “Senlatviešu ciņas ar krieviem un vāciešiem” es gribētu ierosināt painteresēties plašākos vispārējās vēstures kursus par krusta kaļu garīgajiem un laicīgajiem cēloņiem, kas varētu lielā mērā veicināt mūsu seņču brīvības ciņu pēdējā posma dziļāku izpratni.

Tagad par normaņu ekspansiju rakstu iesūtījis Jānis Ozoliņš. Patīkami, ka viņš atkal ierindojies aktivistos, jo līdztekus atsūtījis arī savu rakstu par Kr. Baronu. Man ļoti patīk arī tas, ka šis kursants min arī literātūru, ko viņš izmantojis savā rakstā. Viņa kopsavilkums par normaņu nozīmi Eiropas kultūras vēsturē varētu interesēt arī citus kursantus un tas ir šāds:

1) Vikingi gan daļēji iznīcināja tā laika civilizācijas sasniegumus, bet ar savu iznīcināšanu viņi arī veidoja jaunu kārtību Eiropā, apvienojot tautas jeb ciltis, lai izveidotu valstis, kas būtu specīgākas zināmās Eiropas daļās, kā piem. Anglijā.

2) Viņi ienesa “svaigas” asinis tautās, kur jau bija manāma izmiršana, iesākdami kolonijas Normandijā un Krievijā.

3) Viņi iedvesa jaunu spēku trdzniecībā un līdz ar to pali-dzēja uzplaukt pilsētām.

4) Viņi ātri pieņēma citu tautu tradīcijas un kultūru un līdz ar to nebija par traucekli šo tautu attīstībai, drīzāk sa-kot ievadīja tām it kā “jauno strāvu”.

Sakarā ar lekciju “Senās Livonijas konfederācija” es gri-bētu lūgt kursantus un kursantes painteresēties par vācu jeb teitoņu ordeņa tapšanu un tā ciņām seno prūšu zemē. Pirmo

informāciju šai jautājumā ir iespējams iegūt enciklopēdijās, uzmeklējot vārdus "Teutonic order" Prussia jeb Old Prussia, kā arī Vācijas vēstures pārskatos, pārlasot Brandenburgas-Prūsijas vēsturi. Tur tad arī varētu dabūt norādījumus par pētījumiem pa speciālām nozarēm.

Sakarā ar lekciju "Kāpēc nepareizs ir ļoti izplatītais uzskats par latviešu tautas 700 gadu verdzību?" es gribētu ierosināt kādu pilnīgi konkrētu uzdevumu — izlasīt agrākās Leidenes universitātes (Holandē) prof. J. Huizingas grāmatu "The Waning of the Middle Ages". Es ceru, ka šo grāmatu Jūs atradīsiet bibliotēkā, bet Jūs varat to arī iegādāties, jo tā izdota arī "A Doubleday Anchor Books" seriā un maksā nepilnu dolaru. Šī grāmata lieliski apgaismo XIV un XV g. s. franču un holandiešu mentalitāti, bet to pašu var lielā mērā attiecināt arī uz citām Eiropas tautām, jo toreiz visa Rietumeiropa piederēja pie katoļu baznīcas. Jūsu uzdevums, lasot šo gramatu, būtu skicēt to, kas pēc Jūsu domām būtu attiecināms uz mūsu vēsturi senās Livonijas periodā, lai tad Jūs dzīvāk iedomātos to dzīvi, par ko konspektīvi runāts iepriekšējās lekcijās.

Atbildes uz iepriekšējām 2 lekcijām iesūtījis Jānis Jēkabs. Diemžēl šoreiz ievada daļa iznākusi garāka par galveno daļu. Miļš paldies par pieliktām pūlēm!"

Pagaidām tālākas atbildes vēl nav saņemtas. Es saprotu, ka kursantiem un kursantēm ļoti maz brīva laika, tomēr es vēlētos saņemt vismaz nelielu informāciju, kāpēc darbs nav izpildīts. Protams, ierosinātie temati varētu būt pamats ilgākām studijām, bet šoreiz tie ir domāti ieinteresēšanai par zināmu jautājumu, ko vēlāk kādreiz varētu pamatīgāk izpētīt. Šoreiz gribu minēt 2 tematus, lai būtu izvēle: 1) Kāpēc lietuvji sauc lielkungu Vītautu (vācu valodā Witold) par Dižo?

2) Kāpēc Maskava kļuva par apvienotās krievu valsts centru?

Ar šo lekciju "Senās Livonijas sabrukums" noslēdzas mūsu darba pusgads. Tā kā atbildes praktisko darbu lapās ierosinātiem jautājumiem vairs neesmu saņēmis, tad jākonstatē, ka aktīvo kursantu pašlaik nav. Astrīda Ribenieka man paziņoja, ka viņa darba apstākļu dēļ nevar piedalīties aktīvo grupā un lūdz viņu pārskaitīt pasīvo dalībnieču grupā. Pārējie neiesūta atbildes un pilnīgi apklusuši. Pagaidām pārtraucu praktisko darbu lapu jautājumu ierosināšanu. No agrāk ierosinātiem jautājumiem ir iespējams izvēlēties kādu problēmu un nodoties tās pamatīgai

izpētīšanai. Ja būs vajadzība, varēsim atjaunot praktisko darbu lapas.

Novēlu visiem kursantiem un kursantēm labi atpūsties vasaras mēnešos, lai tad rudenī ar svaigiem spēkiem sāktu jaunu darba sezonu. Ar mīļu sveicienu Jūsu

N.Viksniņš

Ar zināmu nokavēšanos saņēmu J. Jēkabsona rakstu par vācu ordeni. Šis kopsavilkums varētu interesēt arī citus kursantus un kursantes.

“Teitoņu ordeņa dibināšanu var sākt skaitīt no krusta kariem Svētajā zemē, Akres aplenkumu 1190-91. g. Laikā no 1193-98. g. tas tika izveidots par bruņinieku ordeni ar noteikumu, ka tikai dižciltīgie vācieši var iestāties tanī kā bruņinieki.

1228. g. Prūsijā tika nodibināts Dobrainas ordenis, kas bez panākumiem mēģināja pakļaut prūšus. Kad šis ordenis piedzīvoja neveiksmi pēc neveiksmes, tad tas aicināja Teitoņu ordeni sev palīgos, par to piesolot visas tās zemes, ko tas iekaro. Pēc šī aicinājuma jau 1229. g. sākās Prūsijas iekarošana, ko ordenis pabeidza nepilnu simts gadu laikā, pēc kam Prūsijā ieplūda vācu kolonisti un sākās prūšu pārtautošana.

Teitoņu ordenis paklausīja vienīgi pāvestam, kam arī nodeva iekarotās zemes, kuŗas gan tūdaļ saņēma atpakaļ kā lēni. Pāvests šai sakarībā arī piešķīra ordenim krusta karotāju tiesības, jo zemes tika atņemtas pagāniem, kaut arī nereti cieta poļu kristieši.

1291. g., pēc Akres krišanas lielmestrs par savu sēdekli vispirms izvēlējās Venēciju, bet pēc tam 1308. g. Marienburgu. Tā ordenis pilnīgi atstāja Svēto zemi, kuŗā tās tika dibināts un kur to galvenokārt saistīja krusta karotāju mērķi — atņemt Kristus dzimšanas vietu musulmāniem. Pēc Latvijas un Igaunijas pakļaušanas ordeņa brāļu dzīve sāka palikt (kļūt) arvien valīgāka (izlaidīgāka) un tie drīz vien aizmirsta savu mērķi un solījumu, pie kā daudz brāļu turējās nelabprāt jau arī agrāk un sāka dzīvot kā muižnieki. Šāda dzīve noveda ordeni pie iekšējas deģenerācijas. Maz ordeņa slavai arī deva tā nemitīgie kari ar Poliju. Pēc poļu-lietuviešu uzvaras pār ordeni pie Tannenbergas 1410. g., ordenis nekad vairs neatplauka un nikuļoja līdz 1809. g., kad to pilnīgi slēdza.

Avoti: Encyclopedia Britannica, vol. 21.

Edward p. Cheyney — The Down of a New Era 1250-1453.
Pēc Jāņa Jēkabsona atbildes saņemšanas uz pēdējās prak-

tiskās darbu lapas jautājumiem sakarā ar savu lekciju "Vidzeme lietuvju un poļu laikā" minēšu dažus tematus, kas kādreiz varētu ieinteresēt kādu no kursantiem, vai kursantēm: 1) "Sigismunda Augusta privilēģijas" saturs un nozīme. (Šis privilēģijas teksts iespiests vācu valodā Chitraeus David "Chronicon Saxoniae," 1593, tad vēl "Codex Diplomaticus Poloniae," Tom V. Vilnae, 1759. pg. 243, tālāk Buddenbrock "Sammlung der Gesetze, I Bd. Mitau, 1912, S. 324-422 vācu un latīņu valodās, arī Schirren "Kapitulationen", '1869).

2) Kalendāru nemieri Rīgā (plašāka informācija J. Strauberga "Rīgas vēsturē").

3) Dāvida Hilchena "Vidzemes zemes tiesību projekts", kas samērā plaši iztirzāts mana disserācijā "Apgaismotāji un agrārais jautājums Vidzemē" (Grāmata atrodama Ņujorkas publiskajā bibliotēkā — baltu nodalījumā).

Ceturrtā atklātā vēstule Latvijas vēstures nodaļas dalībniekiem

Filadelfijā 1962. g. marta beigās

Mīļie kursanti un kursantes!

Diemžēl šis mācības gads jau gandrīz pagājis un pie tam nopietnas krīzes gaisotnē. Jau rudens sākumā izplatījās ziņas, ka līdzšinējais semināra vadītājs A. Kaugars nodomājis atteikties no semināra turpmākas vadības. Ar 1. novembri tas arī apstiprinājās. Ļoti nožēlojam šo bēdīgo faktu, sevišķi tāpēc, ka ar vietnieka atrašanu ilgu laiku neveicās. Izsaku sirsnīgu pateicību A. Kaugura kungam par Semināra noorganizēšanu un līdzšinējo pašreizējo vadīšanu un novēlu viņam labus panākumus viņa citās latviešu kultūras dzīves veicināšanas nozarēs. Mīļš paldies arī Ivaram Roziņa kungam, kas ļoti rūpīgi un kārtīgi pavairoja un izsūtīja Semināra lekcijas.

Seminārs pašlaik atrodas pārorganizēšanas stāvoklī un ar rudenī uzsāks intensīvu darbību. Semināra tālāko vadību uzņemies literātūrvēsturnieks Jānis Bičolis un Latvijas vēstures nozares vadību vēsturnieks Vitolds Kalniņš (resp. Vitauts Kalve). Viņš arī izstrādājis Latvijas vēstures programmu 3 mācības gadiem ar 16 lekcijām katru gadu. Saskaņā ar šo programmu mēs pašlaik darbojamies II mācības gada sākuma posmā. Novēlēsim jaunajam Semināra un Latvijas vēstures nozares vadītājiem diženus panākumus viņu grūtajā, bet svētīgajā darbā!

Latvijas vēsturē turpināsies līdz šim ievadītais darbs, ko papildinās ar dažām speciālajām Latvijas vēstures klatienes un neklātienes lekcijām. Lai šis mācības gads neietu zudumā, tad esmu nodomājis vēl pavasara mēnešos izsūtīt vairākas lekcijas, lai atgūtu vismaz vienu pusgadu, pievienojot līdzšinējām lekcijām vēl 7 lekcijas. Manu lekciju pavairošanu un izsūtīšanu uzņēmiēs kāds tautietis Filadelfijā un mēs ceram, ka pēc katrām 2 nedēļām Jūs atkal saņemsit pa lekcijai.

Sakarā ar ilgo darba pārtraukumu es vēlētos saņemt no katra un katras no Jums paziņojumu, ka Jūs vēlaties saņemt turpmākās lekcijas, jo var gadīties, ka kāds, vai kāda no jums jau pazaudējis interesi par šo kursu.

Šai vēstulei pievienoju Latvijas vēstures nodaļas dalībnieku un dalībnieču sarakstu līdz ar adresēm, lai Jums būtu iespējams kādreiz iepazīties, ja kāds no jums nokļūtu tai pilsētā, kur dzīvo kāds mūsu grupas dalībnieks, vai kāda grupas dalībiece.

Es personīgi būtu ļoti iepriecināts un pateicīgs, ja katrs un katra no jums, iesūtot paziņojumu par vēlēšanos kursu turpināt, pievienotu arī savu fotogrāfiju, lai eventuāli es varētu ar kādu no jums satīkties un parunāties Čikāgā nākošajos Latviešu jaunatnes svētkos, uz kuriem esmu nodomājis braukt. Varbūt mēs varētu noorganizēt pat visas grupas sanāksmi. Es vēlētos, lai kāds, vai kāda no jums uzņemtos šīs idejas iedzīvināšanu.

Es vēlētos saņemt no Jums atbildes divu nedēļu laikā pēc šīs vēstules saņemšanas. Tātad ar jaunu sparpu pie darba!

Ar mīļu sveicienu Jūsu N. Viksniņš

Piezīmes pie manas ceturtais atklātas vēstules

Diemžēl atbildes šai manai vēstulei ienāk gausi. 19. aprīlī saņēmu no Linkolnas J. Jēkabsona atbildi: "Augsti godātais Viksniņa kungs! Atbildot Jūsu ceturtaī vēstulei, paziņoju, ka noteikti vēlos saņemt turpmākās lekcijas. Darba apstākļu dēļ man gan ne vienmēr būs iespējams sniegt atbildi laikā, kā arī izpildīt uzdotos jautājumus, taču ar interesi sekošu tālākam vēstures kursam, tāpat kā līdz šim. Ar patiesu cieņu J. Jēkabsons.

20. aprīlī saņēmu J. Ozoliņa vēstuli no Indianapolises: "L. cien. N. Viksniņa kungs! Sirsnīgs paldies Jums par Jūsu XV lekciju un vēstuli. Vienmēr ar vislielāko interesi lasu Jūsu pie-sūtītās lekcijas, kaut gan ar praktiskiem uzdevumiem esmu tā-

lu iepakal palicis. Ceru gan, ka arī turpmāk varēšu saņemt lekcijas, kuŗas ir paredzēts izsūtīt. Man tagad ir manāmi plašāks vēriens (viedoklis) par Latvijas vēsturi un latviešu tautas likteni — par to Jums esmu vislielāko pateicību parādā!... Esmu saņēmis stipendiju vasaras studijām maģistra gradam vēsturē un liekas, ka būs ļoti daudz ko darīt, lai varētu iegūt sekmiņas rezultātus...” Sakarā ar to viņš nebraukšot arī uz Čikāgas jaunatnes svētkiem. Vēstulei pievienota fotogrāfija.

Diemžēl pārējie un pārējās kavējas ar atbildēm. Varbūt dažreiz iemesls ir tas, ka “nav pie rokas” fotogrāfijas. Tā nav obligāta, bet vēlāma un laipni lūdzu pasteigties ar atbildēm, arī ja tās būtu negātivas.

Sakarā ar lekciju “Zviedru laiki Vidzemē” tiem kursantiem un tām kursantēm, kas dziļāk interesējas par zviedru laikiem Vidzemē, varu ieteikt iepazīties ar prof. Ed. Dunsdorfa grāmatu “Turība un brīvība XVII g. s. Latvijā” (“Pilskalna” apgads 1961. g.) un tā paša autora plašo darbu “Latvijas vēsture 1600-1710. g.” Daugavas izdevumā 1962. g.

Ir iesūtītas vēl 2 atbildes manai ceturtaī vēstulei, Vilma Rītuma raksta: “Atbildot uz Jūsu s. g. marta vēstuli, jāziņo, ka man nav iespējams piedalīties semināra darbā”... Es to saprotu, ka pāriešanu pasīvo kursantu grupā, kā tas jau noticis ar dažiēmi citiem un citām. Astrida Jansona (dzim. Ribenieka) raksta: “Ļoti godājāmais Viksniņa kungs. Ļoti atvainojos par nokavēšanos atbildēt uz Jūsu ceturto vēstuli. Noteikti vēlos saņemt turpmākās lekcijas. Labprāt pievienotu fotogrāfiju, bet nevienas nav pie rokas. Līdz ko dabūšu, aizsūtīšu. Jaunatnes svētkos ceru būt pirmās 4 dienas. Sirsnīgi pateicos par Jūsu pūlēm un lielo darbu lekciju sagatavošanā” Viņas jaunā adrese: 2066 Linden Avenue, Baltimore, Md. Es ceru, ka citas atbildes sekos.

Vēlāk ienāca vēl viena atbilde. Edīte Balka paziņo, ka vēlas turpmāk saņemt lekcijas. Ir pievienota arī fotogrāfija. Viņas jaunā adrese ir šāda: Edīte Balks, Route 2. Box 226. Battle Creek, Mich.

P. S. Ar šo lekciju (XX) esam pabeiguši mūsu kursa pirmo pusi, kam V. Kalniņa programmā paredzētas 24 lekcijas. Mēs tā tad esam ietaupijusi 4 lekcijas. Būtu ļoti patīkami, ja kāds, vai kāda no jums izstrādātu plašāku pētījumu par Garlību Merķeli, kas angļu-sakšu zemēs maz pazīstams. Merķeļa “Latvieši”, kā arī viņa “Brīvie latvieši” un viņa teika “Vanem Imanta” atrodami Filadelfijas Brīvo latvju biedrības bibliotēkā — 531. N. 7th St., Philadelphia, Pa., 19111 (reģistr. nr. 473).

Novēlu visiem kursantiem un kursantēm skaistu vasaras atpūtu, lai rudenī ar svaigiem spēkiem turpinātu mūsu kursa svaigāko daļu. Es ceru, ka tagad būs vairāk brīva laika un es varēšu sagaidīt atbildes ceturtaī vēstulei arī no tiem kursantiem un kursantēm, kas to vēl nav paspējuši izdarīt.

Ar miļu sveicienu un vislabākajiem novēlējumiem

Jūsu N. Viksniņš

Latvijas vēstures nodaļas dalībnieki un dalībnieces

1) AIZUPĪTE ILZE
Sanford Hall,
Mt. Holycke College,
South Hadley, Mass.	11) PAVLOVIČA RASMA
6425 Judson Street,
Lincoln, Nebraska
2) AUSTRINŠ ANDRIEVS
420 Ireland St.,
Williamsburg, Va.	12) RIBENIEKA-
JANSONA ASTRIDA
R. 4, Box 212,
Quackertown, Pa.
3) BALKS EDĪTE
144 Trowbridge Hall,
Kalamazoo College,
Kalamazoo, Mich.	13) RITUMA VILMA
3011 Maple,
Kalamazoo, Mich.
4) ŠLESSERS JRURIS
47 Plain Drive,
East Hardord, Conn.	14) STREIPS ULDIS
1123 Rice Avenue,
Bellwood, Ill.
5) BRIEDIS PĒTERIS
3213 Dubuque,
Des Moines, Iowa	15) TUPESIS JĀNIS
1748 North 35th St.,
Milwaukee 8, Wisc.
6) JĒKABSONS JĀNIS
901 South 34th Street,
Lincoln, Nebraska	16) ENGLĒNIEKA IRĒNE
508 South First Avenue,
Alpena, Mich.
7) KALNIŅŠ VALDIS
1535 South 21st St.,
Lincoln, Nebraska	17) VEINBERGA MAIJA
205 Stong Hall,
Vassar College,
Poughkeepsie, N. Y.
8) LŪKINA ILONA
460 West Savannah,
Detroit 3, Mich.	18) VENNERS MĀRIS
326 Anderson E. Q.
Ann Arbor, Mich.
9) OZOLIŅŠ JĀNIS
2817 North New Jersey St.,
Indianapolis, Ind.	19) VINKLĒRA BITĒTE
918 Dehner St.
Kalamazoo, Mich.
10) OZOLS KNUTS
2679 Decatur Avenue,
New York 58, N. Y.	20) VITĪNA AIJA
1529 S. University,
Ann Arbor, Mich.

A. Vildes un autora savāktās Piektā gada revolūcijas dziesmas

Sakara ar savu lekciju par "Piektā gada revolūciju" ierona, lai kursanti un kursantes savāktu aculiecinieku atmiņas par šo revolūciju un uzrakstītu toreiz dziedātās revolūcionārās dziesmas. Sakarā ar šo manu aicinājumu kursants J. Jēkabsons uzrakstīja šādus formulējumus: 1) Dalību ņēma turīgie saimnieki un revolūcija bija vairāk nacionālo, ne sociālu problēmu izpausme, 2) Raksturīgs vecatēva teiciens par kazākiem, kad kāds sāka slavēt viņus kā karotājus: "Te nu bija tie slavenie Imperijas karotāji, latviešu plostnieki, visus izcēla ar ķekšiem no segliem laukā kā cāļus!" Ja nemaldos, tad kaut kur starp Doli un Rīgu plostnieki ar ķekšiem pievarējuši un atbrūņojuši kādu kazāku vienību, paši neciešot zaudējumus. Šie plostnieki, domājams, bija vietējie Daugavas zvejnieki un saimnieki, jo līdz pat pēdējam laikam daudz no viņiem nodarbojās ar kokmateriālu tirdzniecību līdztekus lauksaimniecībai un zvejai. 3) Ja runāja par to, ka vācu baroni bijuši nežēlīgi, kad vecaistēvs teicis: "Ja, baroni jau nu vien tie vainīgie, bet kas tad pēra pat sievietes un mazus bērņus ar savām nagaikām līdz nāvei? Vācietis bija tikai uzrādītājs, bet krievs tas dedzinātājs, pērājs un mocītājs"

Te vērojama pārāk strauja vispārināšana.

Vairākas Piektā gada revolūcijas dziesmas man izdevās iegūt no Alekša Vildes kunga, kas dzīvo Filadelfijā un darbojas ka režisors šejienes Brīvo latvju biedrībā. Miļš paldies!

Mostaties, jūs, darba ļaudis, drīz brīvību jūs' krūtīs baudīs.
Nu diezgan karstu sviedru liets, diezgan asaru un lāstu
Un diezgan vīppasaules stāstu, Tev stāstīs, beidzot, taisnību.
Šurp gudrais brālīt nāc, kas aizmirsts, nicināts
Kauja sākas, lai dziesmas trīc, aust gaismas rīts.
Nav tālu pestīšanas brīd's.
Zeltīti spīd cara troņi, bet skrandās tērpti miljoni.
Par zemi valda posts un bads,
Diezgan smakts un diezgan gaidīts un lūgšanu uz augšu
raidīts.

Laiks mosties jaunai dzīvībai.
Šurp gudrais brālīt nāc, kas aizmirsts, nicināts.
Kauja sākas, lai dziesmas trīc, aust gaismas rīts.
Nav tālu pestīšanas brīds.

Ienaīda negaisi pāri mums klājas,
Tumsības spēki mūs spaida un māt,
Ciņā pret naidnieku biedri lai stājas.
Uz priekšu trauc darba ļaužu daudz.

Uz asins kauju, uz taisnības kauju,
Uz priekšu trauc darba ļaužu daudz (atkārtot).
Netik mums varmāku dižajie troņi,
Tautu mēs milam, ko važās kaļ,
Un tautas asinīm slacītie troņi
Velti par strādnieku asinīm sauks
Uz asins kauju, uz taisnības kauju,
Uz priekšu trauc darba ļaužu daudz (atkārtot).

SĒRU MARŠS (Fr. Roziņš)

Par upuri kritāt jūs cīnidamies
Par zemi no jums izredzēto
Jūs atdevāt cīņā it visu par to,
Par laimi, par brīvību svēto
Gan biezi vien drēgnaļos mūros jūs met,
Jūs spaida ne likums, bet vara
Kad nosprieda bendes, lai ķēdēs jūs kaļ,
Jūs gājāt tās zvaigžņoto barā
Nu modusies tauta, nost varmākas sauc
Un viņa tiem piespriedīs sodu
Ardievu nu biedri, bij cēls jūsu darbs,
Jūs kritāt par slavu, par godu.

Kur tie rodas, kur tie dodas, kur ir viņu mājas viet',
Austrumos, kur saule uzlec, vai kur saule jūrā riet,
Vai tie prot ar' kungiem kalpot, ceļus locīt, sviedrus liet?
Nē, tur darba ļaudis plūst
Nevis niknais pērkons grauda,
Strādnieki, kas ilgi snauda,
Brīvīb's rītu tagad bauda,
Darba rūķi cīņā plūst.
Rodas tie no posta vietām, dodas tie, kur cīņa sauc,
Visur, katrā pasaul's malā katrā vietā viņi mīt.
Pirkt un kalpināt tos vari, cik tev patīk vēl šobrīd,
Bet kad vadzis pilns, tas lūst.
Nevis niknais pērkons granda,
Strādnieki, kas ilgi snauda,
Brīvīb's rītu tagad bauda,
Darba rūķi cīņā plūst.

(Meldīja: Kam skanāt jūs, drūmajie zvani)

Pie skolas stāv zaldātu strēķi un žogmalā izrakts ir kaps.

Raud skolēni. Lodēm par mērķi stāv skolotājs taisni kā stabs.
Viņš redzēdams mazājo raudam, teic mierīgi, nedreb tam

Laiks uzmanīt, nobeidziet gaudas, vēl mācības stundām nav
bals:
gals,

Jums mācījis esmu arvienu, kā dzīvot, kur laiviņu irt,
Nu mācību dodu vēl vienu, ka vajaga prast arī mirt.

Draugs draugam teic, klaus', brālīt beidz
Priekš kungiem sviedrus liet.
Kur brīvi vīri darbu veic,
Tur kungs ir lieks, man šķiet.
Raug, raug, ka aug ar katru brīd'
Mūs' cīnītāju bars.
To acīs spēka uguns spīd
Un miesās cīņas spars.
Vai jums un mums būs drebēt, ļimt,
No cīņas vairīties.
Vai ilgāk vergu jūgā grimt
Un badā mērdēties?

Pagraba dzīvoklī drūmā Dienas mums atnāk un iet,
Sienas mitras mūs aizsedz. Āres, kur pasaule zied,
Apkārt mums lido še nāve, salti dveš briesmonis — bads.
Ak, kam tu pagurt jau sāci, drūmi kam lido tev skats.
Neļauj dvēselei raudāt te šini tumsībā, draugs,
Teic tai, ka gaisma un ziedi mums ar' reiz brīvībā plauks,
Klausies par mirušām tālēm rītenis jau pamodies pūš.
Diena būs dzirkstoši gaiša, vainagots rozēm būs mūžs.
Lai mūs šīs velves ar', smacē, dves'le kā ugunis tvīkst,
Degošo brīvības liesmu, kas viņu slāpēt gan drikst.
Draugs, mūsu diena jau tuvu, mūžīgs nāk gaismas rīts,
Ārā jau rītenis modies: Saule drīz, saule mums lēks.

Ievietojam arī šīs nepilnīgās dziesmas un ceram, ka kāds lasītājs vai lasītāja tad vieglāk atcerēsies visu dziesmu un piesūtīs man tekstu.

Fricis Roziņš

Latvija, mosties, gaŗa nakts jau beidzas.
Paskat, kur rītos sārta blāzma aust.

Ārā no rūpēm un no vergu saitēm —
Latvija, mosties, jauna diena aust.
Kalnās, pakalnās klau, ka atbalss skan:
Latvija, mosties, jauna diena aust.
Tautai uz acīm uzklāj melnu deķi,
Varmāku zobens gatavs visus šaus.

Vai to vari ciest, dēdēt, kungs lai briest
Latvija, mosties, jauna diena aust.

Mums visa vara rokās, ja vienprātīgi mēs.
Tad sniegsim brāļi, rokas un slogs drīz novelts klūs.
Mēs nepagursim cīņiņā, kaut naidnieks nāvi sludina,
Tad uzvara būs mūsu un brīvi ļaudis mēs.
Tad uzvara būs mūsu un brīvi ļaudis mēs.
Kas tagadēja valsti bez kādām tiesībām,
Bet tomēr valsti sarga no briesmām draudošām.
Lūk tauta, kā tu krāpta tiec, uzmosties, miegu projām triec.
Uzmostaties jūs, rūķi, jūs darba strādnieki (atkārtot).

Vēlāk man izdevās sadabūt arī 2 J. Akurātera ļoti populārās revolūcionārās dziesmas "Ar kaujas saucieniem uz lūpām" un "Kam skanāt jūs, drūmajie zvani". Pirmā ir radusies tieši 13. janvāra traģēdijas ietekmē (sal. F. Cielēns — "Laikmeta maiņā" I, 153. lpp.). Otra ir vērsta pret vācu mācītāju vairākumu. "Baltijas baroni gadsimtiem bija izmantojuši baznīcu kā galveno psiholoģisko instrumentu, ar kuŗu palīdzību valdītu par zemnieku tautu" (158. lpp.). Viņi savas patronāta tiesības — privilēģijas iecelt mācītāju lauku draudzēs bija saglabājuši līdz pat jaunākajiem laikiem kā nekur citur Eiropā. Bez tam mācītāji bija sava veida muižturi, kuŗu sociālās intereses bija pretējas zemnieku interesēm. Viņu lomu tieši Piektā gada revolūcijā skaidri parāda O. Nonāca grāmata "Mācītāju ziņojumi par 1905. g. revolūciju", Rīgā, 1930. Turpretī katoļu un pareizticīgo mācītāji nebija nelabvēlīgi pret latviešu tautu (165. lpp.).

1. Ar kaujas saucieniem uz lūpām,
Ar karstām sirdīm kritāt jus,
Bet jūsu nāve svētā, brīvā
Kā talismans mums dārga būs.
2. Un asinis, kas nevainīgas
Uz baltā sniega kvēloja,

Tās neizkvēlos gadu gadiem,
Tās kvēlos mūsu karogā.
3. Kas dzīvs, tas ies uz asins kauju
Un pilis kritīs, troņi grūs.
Jums kritušiem lai mūžam slava,
Mēs dzīvie ejam atriebt jūs.
4. Bet tev, tu varmāka uz troņa
Priekš tevis mums jau zobens trīts,
Priekš taviem slepkavām un bendēm
Aust atmaksas un soda rīts.

1. Kam skaniet jūs, drūmajie zvani
No augstajiem temp(e)ļiem šurp?
Par velti jūs aicināt mani,
Par velti, es neiešu turp.
2. Jo drūmas ir baznīcu telpas,
Tur brīvajām krūtīm trūkst elpas,
Tās tumsības plivuris sedz.
Prāts, domas un jūtas tur zud.
3. Gan sludina cienīgie tēvi
Un kristīgas mācības pauž,
Bet paši tie milē tik sevi,
Kas nabags, lai akmeņus grauž.
4. Bez darba un maizes daudz klejo
Un rūgtajās asaras lej,
Bet resnie pa tumsu tik zvejo
Un slepeni bārdā sev smeļ.

1. Kas paši staigā driskās un zīdu vērpj un auž,
Kas audzē dārgus vīnus, bet sausu maizi grauž,
Kas bagātņiekam maizi dod, bet pašam jāiet ubagot,
Tie mēs, mēs čaklie rūķi, mēs darba strādnieki (atkārtot).
2. Kas tagadējā valstī bez kādām tiesībām,
Bet tomēr valstī sargā pret briesmām draudošām,
Kas vienīgs pasaules ratu griež, ko likums varmācīgi
spiež,
Tie mēs, mēs čaklie rūķi, mēs darba strādnieki (atkārtot).
3. Mums visa vara rokā, ja vienprātīgi mēs,
Tad sniegsim brāļim rokas un brīvi ļaudis mēs.
Mēs nepagursim ciniņā, kaut naidnieks elli sludina,
Tad uzvara būs mūsu un brīvi ļaudis mēs.

Mirst as'ru plūdos zeme plašā,
Mums visa dzīve cīņiņš smags.
Bet drīzi, drīzi gaitā asā
Pār zemi soda diena nāks.
Tālu ej, mūsu dziesma plaši plūst
Un mūsu karogs plivinās,
Kauja sauc, atriebības pērkons grauj,
Sludina dienas nākamās,
Un sārti karogs mirdz un laistās,
Tur mūsu asinis viņā kvēl,
Un darba ļaužu asinis kvēl.

Tu smilšu klajums varenais,
Kur brīvajām dziesmām reiz viņoja gaiss,
Kur māja draudzīgi karogi,
Kas svētākām asinīm slacīti.

*

Latvieši var lepoties arī ar saviem sporta sasniegumiem. Tāpēc lūdzu labāko speciālistu Latvijas sporta vēsturē V. Čikas kungu sagatavot īsu pārskatu par labākajiem panākumiem šai nozarē. Mijš paldies V. Čikas kungam par laipno atsaucību!

V. Čika

LAVIEŠU SPORTA SASNIEGUMI

Modernās ēras organizētā sporta pirmsākumi Latvijā konstatējami 19. gadsimta beigās un 20. sākumā, apmēram 30 gadus vēlāk nekā tas ieviesās Vakareiropā un Anglijā.

Patī pirmā sporta organizācija Latvijas teritorijā bija 1852. gadā vāciešu dibinātais Rīgas airētāju klubs (Rigaer Ruder Club), kas tiesisko atzišanu gan ieguva tikai 20 gadus vēlāk, kādēļ oficiāli par pašu vecāko jāuzskata 1862. gadā dibinātā Rīgas vingrotāju biedrība (Rigaer Turn Verein). Tā neatkarīgās Latvijas laikā 1937. gadā nosvinēja arī plašu 75 gadu pastāvēšanas jubileju.

Latvieši tajā laikā politiski bija iekļauti cariskajā Krievijā, bet saimnieciski un sabiedriski pilnīgi dominēja Baltijas vācieši, kam visam arī ļoti ciešs sakars ar fiziskās kultūras un sporta attīstību. Visumā sports Latvijā un daļēji arī Igaunijā tomēr

uzplauka daudz straujāk nekā pārējā Krievijā (izņemot Somiju, kas arī tolaik bija Krievijas sastāvdaļa). Daži tam iemeslu saskata Rīgas un Tallinas ģeografiskajā stāvoklī — it īpaši ērtajā jūras satiksmē ar Angliju, Vāciju un Zviedriju.

Par pirmo tīru latviešu sporta organizāciju kļuva 2. Rīgas riteņbraucēju biedrība (dib. 1891. gadā), ko vēlāk neatkarības laikā pārdēvēja par Latvijas sporta biedrību (LSB).

Kad 1912. gadā Krievijas imperija reprezentējās Stokholmas olimpiskajās spēlēs ar 169 vīru lielu sportistu vienību, tad Latvija un Igaunija deva ceturto daļu aktīvo dalībnieku. No "krievu" izcīnītajām četrām olimpiskajām medaļām (divas sudraba un divas bronzas) tieši pusi ieguva igauņu vidējā svara ciklonis Mārtins Kleins (sudraba) un vēlākais Latvijas meistars rekordists un valstsvienības dalībnieks māla baložu šaušanā Haralds Blaus (bronzas). No desmit Krievijas riteņbraucējiem, kas startēja Stokholmā, septiņi bija latvieši. Andrejam Apsītim izpelnoties arī vienu nopelni diplomu (Diploma of Merit), kādus Krievijas pārstāvjiem piešķīra pavisam deviņus.

Pirmais latvietis, kas tika pasaules rekordista godā bija svara cēlājs Jānis Krauze. No 1913. līdz 1917. gadam viņš bija arī Viskrievijas meistars smagajā svarā. 1913. gadā pasaules meistarsacīkstēs Breslavā (tagad Vroclavā) Krauze ierindojās trešajā vietā aiz diviem austriešiem. Viņš mira 1919. gadā Pēterburgā tikai 25 gadus vecs.

Jau pirms pirmā pasaules kara populārākie sporta veidi Latvijā bija smagatlētika (seši pasaules rekordi svara celšanā) un riteņbraukšana, tad neatkarības gados par tādiem kļuva futbols un basketbols. Futbolā Latvijas nacionālā izlase līdz 1940. gadam sacentās pa visam 99 valšķu sacīkstēs, spēlējot pret 13 nācijām: Igauniju, Lietuvu, Zviedriju, Somiju, Poliju, Vāciju, Rumāniju, Austriju, Franciju, Ungāriju, Čehoslovākiju, Bulgāriju, un Turciju. Uzvarētas 37 sacensības, zaudētas 37 un neizšķirti spēlēts 25 reizes. Latvijas futbolisti startēja arī 1924. gadā Parīzes olimpiskajās spēlēs, zaudējot Francijai 0-7 un 1937. gadā pasaules meistarsacīkstēs pārspējot Lietuvu un zaudējot Austrijai (1-2).

Basketbolā, ko jau tūlīt pēc neatkarības pasludināšanas mums sāka mācīt amerikāņu YMCA, Latvija izcīnīja pirmo Eiropas meistarnosaukumu 1935. gadā Zenevā, bet 1939. gadā Kauņā latviešu basketbolisti ierindojās otrā vietā aiz Lietuvas, ko gandrīz 100% reprezentēja viņu tautieši no ASV. Latvija bija

arī to astoņu valšķu vidū, kas 1932. gadā Ženevā piedalījās Starptautiskās basketbola savienības (FIBA) dibināšanā un 1937. gadā rīkoja 2. Eiropas meistarsacīkstes Rīgā jaunā sporta namā ar 3000 skatītāju vietām.

Akadēmiskajās pasaules meistarsacīkstēs basketbolā latvietes uzvarēja 1933. gadā Turīnā, bet 1935. gadā Budapeštā un 1937. gadā Parīzē triumfēja mūsu studentu vīriešu izlases.

Volejbolā Latvija 1927. gadā Kopenhāgenā izcīnīja YMCA's pasaules meistarnosaukumu, bet akadēmiskajās pasaules meistarsacīkstēs latviešu studenti uzvarēja 1939. gadā Monako.

Sākot ar 1924. gadu, Latvija ir piedalījusies visās olimpiskajās spēlēs līdz otram pasaules karām. 1926. gadā Lisabonā par Starptautiskās olimpiskās komitejas locekli "uz visu mūžu" ievēlēja Jāni Dikmani, kas tagad dzīvo Ņujorkā, ASV.

1932. gadā Losandželosā Jānis Dāliņš izcīnīja sudraba medaļu 50 km soļojumā. Četrus gadus vēlāk Berlīnē pussmagā svara cīkstonis Edvins Bietags ierindojās otrā vietā grieķu-romiešu cīņā, bet Adalberts Bubenko saņēma bronzas medaļu par trešo vietu 50 km. soļojumā.

Pasaules meistarnosaukumu 1937. gadā Helsinkos izcīnīja vītn. Kārlis Kļava šaušanā ar automātisko pistoli, bet studentu pasaules meistarnosaukumu ātrslidošanā 1935. gadā ieguva Jānis Andriksons. Pasaules rekordistu godā tika vieglatlētes Elfrīda Karlsonē-Bērziņa (šķēpā, lodē un piecīņā) un Alise Smiltneiece-Jūrmala (abrocīgi lodē), soļotāji Jānis Dāliņš (6 pasaules rekordi), Pauls Bernhards (2) un Ādolfs Liepaskalns (2).

Eiropa meistari kļuva soļotājs Jānis Dāliņš 1934. gadā Turīnā (50 km), cīkstonis Edvins Bietags 1934. gadā Romā (pus-smagajā svarā), buřātājs Džēmss Marčics 1934. gadā Rīgā ledu jachtu meistarsacīkstes (15 kv. m) un ātrslidotājs Alfons Bērziņš 1939. gadā Rīgā, pasaules meistarsacīkstēs Helsinkos ierindojoties otrā vietā.

Šachā Latvija lielākos panākumus guva 1924. gadā Parīzē pirmajās šīs spēles olimpiskajās sacensībās, zelta medaļu izcīnot Hermanim Matisonam un sudraba Fricim Apšeniekam. 1937. gadā pirmajā Ņemeru starptautiskajā turnīrā Latvijas meistars Vladimiris Petrovs dalīja pirmo vietu ar amerikāni Samuēlu Reševski un toreizējo Čehoslovākijas pārstāvi Salo Floru, iegūstot starptautiskā lielmeistara nosaukumu. Latviešu šacha izlase regulāri piedalījās visās šacha olimpiskajās sacensībās, panākot vienmēr respektējamus rezultātus.

Tagad sports Latvijā ir pilnīgi iekļauts PSRS komunistu partijas noteiktajā organizātoriskajā, propagandas un klasifikācijas sistēmā, un latviešu sportistiem, kas iekļūst izlases vienībās, ir jāaizstāv atkal "Krievijas" krāsas. Padomju izlases sportisti visi ir profesionāļi, tā sauktie valsts amatieri, kas nestrādā, bet skaitās algu sarakstos kādā uzņēmumā vai iestādē. Tie, kas ieguvuši "nopelniem bagātā sporta meistara" titulu, saņem papildprēmiju 120 rubļu mēnesī (pēc oficiāla kursa 132 dol.), kas vien ir par 25% vairāk nekā padomju strādnieka caurmēra mēnešalga.

Dr. Inese Jaunzeme 1956. gadā Melnburnas olimpiskajās spēlēs, kā pirmā latviete izcīnīja zelta medaļu (šķēpa mešanā), ko līdz šim spējis atkārtot vienīgi Rīgā dzimušais peldētājs Jānis Konrāds, pārstāvētot Austrāliju. Viņš 1960. gadā Romā uzvarēja 1500 m peldējumā, sasniedzot tāpat kā Jaunzeme jaunu olimpisko rekordu.

Basketbols tagad Latvijā ir pati populārākā un nacionālākā (dalībnieku tautības ziņā) sporta nozare. Olimpiskās sudraba medaļas kā PSRS vienības dalībnieki saņēmuši latvieši Jānis Krūmiņš (2,18 m garš) un Valdis Muižnieks trīs reizes, Maigonis Valdmanis divas un Cezars Ozers ar Juri Kalniņu pa reizei. Eiropas meistarvienības sastāvos bez jau minētiem spēlējuši arī Gunārs Siliņš, Oļģerts Jurgensons un Visvaldis Eglītis. Rīgas ASK basketbola vienība ir ieguvusi trīs reizes franču sporta laikraksta L'Equipe dāvināto Eiropas kausu (1958-1960), ko izcina atsevišķo valšķu meistarvienības.

Sievietēm pasaules meistarū zelta medaļas basketbolā saņēmušas Skaidrīte Smildziņa (divas reizes), Helēna Bitnere-Hechta un Silvija Ravdone-Krodere, bet Eiropas meistare bijusi Dzidra Uztupe-Karamiševa (4 reizes). Rīgas TTT basketbolistes bulgāru sporta laikraksta Narodn Sport Eiropas kausu ieguvušas sešas reizes (1960-1966.).

Arī volejbolā (kā vīriešu, tā sieviešu) pasaules, Eiropas un olimpisko (Astra Biltuere) meistarū godā bijuši lielāks skaits tagad okupētās Latvijas sportistu.

Pasaules meistarnosaukumu (1959. gadā) un divas olimpiskās bronzas medaļas (1960. gadā Romā) ieguvis paukotājs Bruno Habārovs. Šosejas ritenbraucēja Emīlija Putniņa-Sopka uzvarēja pasaules meistarsacīkstes Salanšā, Francijā, 1964. gadā un Vilnis Baltiņš 1966. gadā Berlīnē smaiļošanā. Šachists Mi-

chails Tāls (dzimis 1936. g. Rīgā) kļuva pasaules čempions, pārspējot 1960. gadā toreizējo meistaru Michailu Botviņniku, gan pēc gada viņam atkal zaudējot. Treka ritenbraucējs Imants Bodnieks 1964. gada olimpiskajās spēlēs Tokijā izcīnīja bronzas medaļu, divus gadus iepriekš Belgradē kļuva Eiropas meistars šķēpa mešanā un šo titulu viņš paturēja arī 1966. gadā Budapestā. Trīs reizes pēc kārtas (1963-1965) Eiropas meistarsacīkstēs airēšanā uzvarēja latvietes Daina Mellenberga-Sveica un Maija Pumpure-Kaufmane, startējot kopā pārairu divniekā.

Brīvajā pasaulē latviešu nacionālā sporta galvgalā simboliski atrodas Latviešu sporta padome (LSP), kuŗas prezidijs pastāvīgi atrodas ASV, vai Kanadā, un ko nu jau ilgus gadus vada priekšsēdis Oļiņš (Milvokos).

Anglijā, ASV, Austrālijā, Rietumvācijā un Zviedrijā darbojas šo zemju latviešu sporta un šacha pārvaldes, kas organizē un vada mūsu sporta dzīvi, regulāri rīkojot nacionālās meistarsacīkstes un baltiešu sacensības.

Populārākie sporta veidi ir basketbols, volejbols, teniss, peldēšana, vieglatlētika, galda teniss, bumbošana, šaušana un šachs.

Laikā no 1958. līdz 1960. gadam, Rīgā dzimušie māsa un brālis Ilze un Jānis Konrādi par abiem kopā Austrālijai sasniedza pavisam 38 reizes jaunus individuālos pasaules rekordus un ieguva četras olimpiskās medaļas (1960. gadā Romā) brīvā stila peldējumos, sākot no 200 metriem līdz 1650 jardiem. Dienvidamerikas rekordus sasnieguši vieglatlēti Jānis Stendzenieks šķēpa mešanā un Juris Laipenieks piecīņā, abiem aizstāvot Čiles krāsas. Laipenieks pie tam startēja arī 1960. gada olimpiskajās spēles Romā desmitcīņā. Džūdo cīnītājs Teodors Boronovskis (Austrālija) 1964. gadā Tokijā ieguva bronzas medaļu neierobežotajā svāra klasē, bet ASV studenti Ivars Kalme un Edmunds Mednis 1960. gadā Ļeņingradā palīdzēja amerikāņu izlasei izcīnīt akadēmisko pasaules meistaru šachā.

1966. gadā pasaules izcilāko diska metēju vidū ierindojās Toronto latvietis Juris Pūce (dzimis 1940. gadā Jelgavā), pāršniedzot 60 m. līniju. Viņš tagad ir Kanadas rekordists diska un vesera mešanā. Briŗu zemju apvienības sporta spēlēs Kingstonā, Jamaikā, Pūce 1966. gadā ieguva sudraba medaļu diskā un bronzu lodē.

Latviešu sporta padome kopš 1952. gada izdod tagad vie-

1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000

SATURA RĀDĪTAJS

Priekšvārdi	5
PIRMĀ NODAĻA	
Vēsture citu zinātņu starpā	9
OTRA NODAĻA	
Vispārējās un Latvijas vēstures nozīme	16
TREŠĀ NODAĻA	
Mūsu senči — augstākas kultūras nesēji	23
CETURTĀ NODAĻA	
Latviešu tautas pirmvēsture	43
PIEKTĀ NODAĻA	
Senlatviešu cīņas ar dāņiem un zviedriem	50
SESTĀ NODAĻA	
Senlatviešu cīņas ar krieviem un vāciešiem	57
SEPTĪTĀ NODAĻA	
Senās Livonijas konfederācija	71
ASTOTĀ NODAĻA	
Maldīgais uzskats par latviešu tautas 700 gadu verdžību	82
DEVĪTĀ NODAĻA	
Senā Livonija sabrukuma priekšvakarā	94
DESMITĀ NODAĻA	
Livonijas sabrukums	104
VIENPADSMITĀ NODAĻA	
Vidzeme lietuvju un poļu varā	114

DIVPADSMITĀ NODAĻA

Reformācijas un pretreformācijas cīņa Vidzemē 124

TRĪSPADSMITĀ NODAĻA

Kurzemes ziedu laiki lielkunga Jēkaba laikā

1638. - 1658. g. 132

ČETRPADSMITĀ NODAĻA

Zviedru laiki Vidzemē (1629. - 1721.) 144

PIECPADSMITĀ NODAĻA

Lielais Ziemeļu kaŗš un tā sekas Latvijā.

Vācu muižnieku cīņas par savām privilēģijām . 154

SEŠPADSMITĀ NODAĻA

Latgales un Kurzemes pievienošana Krievijai.

Pietisms, hernhūtisms un apgaisme Vidzemē

XVII gadu simtenī 165

SEPTĪNPADSMITĀ NODAĻA

Vidzemes latviešu zemnieku nemieri un agrārā

likumdošana 18. gadu simteņa otrā pusē un 19.

gadu simteņa pirmā pusē 181

ASTONPADSMITĀ NODAĻA

Latviešu izglītība XIX g. s. pirmā pusē 196

DEVĪNPADSMITĀ NODAĻA

Aleksandra II reformu nozīme Latvijas vēsturē 206

DIVDESMITĀ NODAĻA

Valdemārs, Alunāns un Barons Tērbatā un

Pēterpilī. "Pēterburgas Avizes" 218

DIVDESMIT PIRMĀ NODAĻA

Kronvaldu Atis. Rīgas latviešu biedrības

nodibināšana 241

DIVDESMIT OTRA NODAĻA

Pirmie vispārējie dziesmu svētki 256

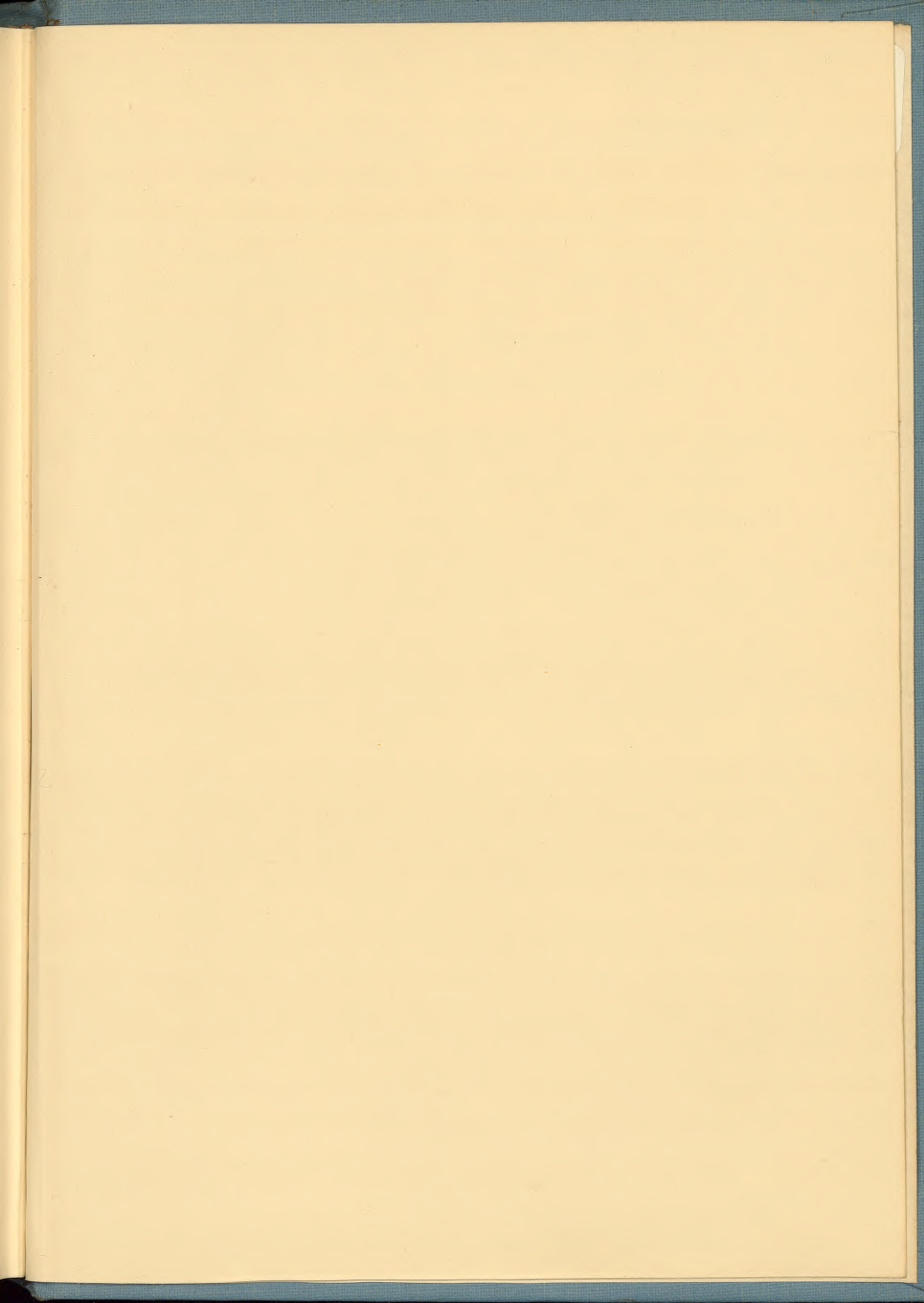
DIVDESMIT TREŠĀ NODAĻA	
Maskavas latviešu vakari. Latvju dainu vākšana un kārtošana	263
DIVDESMIT CETURTĀ NODAĻA	
Latviešu sabiedriski - kultūrālā dzīve XIX g. s. 70-os un 80-os gados	271
DIVDESMIT PIEKTĀ NODAĻA	
Vecā un "jaunā strāva"	281
DIVDESMIT SESTĀ NODAĻA	
Piektā gada revolūcija	294
DIVDESMIT SEPTĪTĀ NODAĻA	
Revolūcijas ieguvumi	308
DIVDESMIT ASTOTĀ NODAĻA	
Latvieši pirmā pasaules kara laikā	326
DIVDESMIT DEVĪTĀ NODAĻA	
Latvijas valsts nodibināšana	339
TRISDESMITĀ NODAĻA	
Latvijas atbrīvošanas cīņu I posms	353
TRISDESMIT PIRMĀ NODAĻA	
Latvijas atbrīvošanas cīņu II posms	373
TRISDESMIT OTRA NODAĻA	
Latvijas Satversmes sapulces darbība	385
TRISDESMIT TREŠĀ NODAĻA	
Latviešu parlamentārisms praksē	400
TRISDESMIT CETURTĀ NODAĻA	
Demokrātiskās Latvijas saimnieciskā dzīve	416
TRISDESMIT PIEKTĀ NODAĻA	
Autoritārais režīms Latvijā (1934 - 1940)	430
TRISDESMIT SESTĀ NODAĻA	
"Baigais gads"	444
TRISDESMIT SEPTĪTĀ NODAĻA	
Latvija vācu okupācijas varā (1941-1944/45. g.)	457

PIELIKUMS

Praktiskie darbi Latviešu kultūras seminārā . 474

A. VILDES un autora savāktās Piektā gada
revolūcijas dziesmas 495

V. ČIKAS Latvijas sporta sasniegumu pārskats 500

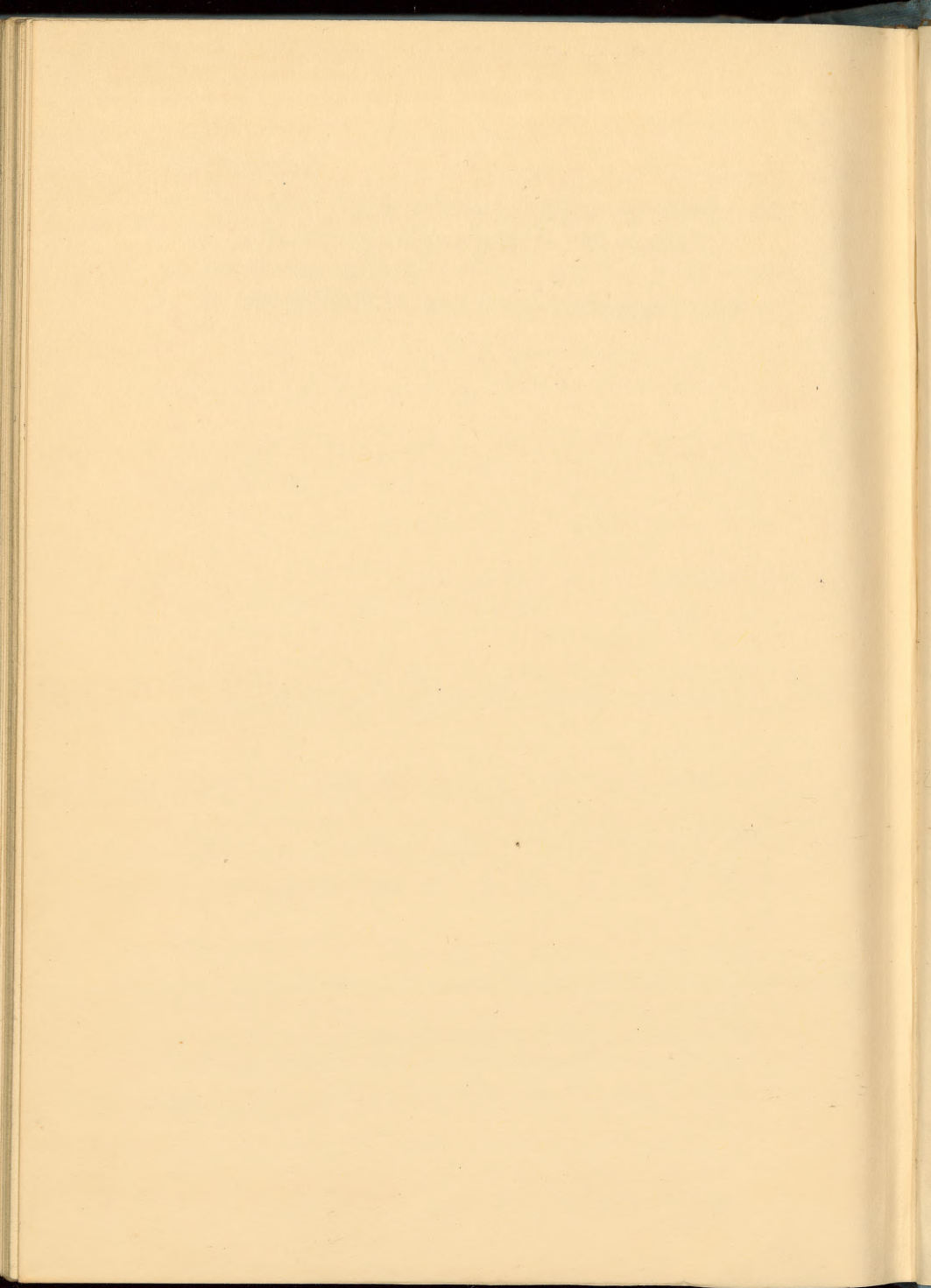
PILNĪKUMS

Praktiskie darbi Latvijas Kultūras universitātē 374

A. VILČKA un citu rakstnieku darbi par
svešvalodas mācību 400

V. ČERAS Latvijas sporta universitātes darbi 500

2

50.-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0305041397

